Joseph Campbell

Doğu Mitolojisi

İMGE kitabevi

Doğu Mitolojisi

Tanrının Maskeleri

Joseph Campbell

Çeviren: Kudret Emiroğlu

3. BASKI

İMGE kitabevi

İMGE kitabevi

Joseph Campbell, 1904'te New York'ta doğdu. Çocukluğunda Kızılderililere duyduğu ilgi, onu dünyanın değişik yerlerinde değişik çağlara ait mitosların karşılaştırmalı bilimine götürdü. 1925 ve 1927'de Columbia Üniversitesi'nde BM ve MA dereceleri aldı. Beş yıl Paris ve Münih'te Ortaçağ Fransızcası ve Sanskritçe üstüne çalıştı. California'da John Steinbeck ve Ed Ricketts'le Canterbury School'da ve 1934'ten itibaren otuz sekiz yıl Sarah Lawrance Üniversitesinde öğretim görevlisi olarak çalıştı. Birçok yayımlanmış eseri bulunan Campbell 1987 Kasımında öldüğünde *Historical Atlas of World Mythology* adlı dizisinin ikinci cildi için Honolulu'da çalışıyordu.

Campbell'in Eserleri:

- *Myths to Live By*
- *The Portable Arabian Nights*
- *The Flight of the Gender*
- *The Masks of God (Tanrının Maskeleri)*:
  - *Batı Mitolojisi* (İmge Kitabevi Yayınları, 1992, 1995, 2003)
  - *İlkel Mitoloji* (İmge Kitabevi Yayınları, 1993, 1995)
    Doğu Mitolojisi (İmge Kitabevi Yayınları, 1993, 1998, 2003)
  - *Yaratıcı Mitoloji* (İmge Kitabevi Yayınları, 1994, 2003)
  Kahramanın Sonsuz Yolculuğu (Kabalcı, 2000)

Çevirmen Kudret Emiroğlu, Trabzon'da doğdu. 1979'da AÜ SBF Uluslararası İlişkiler Bölümü'nü bitirdi. Tarihe ilgisi bir süre sonra tarih araştırmacılığına dönüştü. Yerel tarih, özellikle Trabzon tarihi üzerine çalışmaları çeşitli dergilerde yayımlandı. Bir yandan da profesyonel çevirmen olarak birçok kitabı Türkçeye kazandıran Kudret Emiroğlu, aynı zamanda Kebikeç Yayınları ve *Kebikeç* dergisi yayın yönetmenliğini yapmaktadır.

Emiroğlu'nun Eserleri:

- *Trabzon-Maçka Etimolojik Sözlüğü* (1989)
- *Sanatçının Mektupları* (James Joyce'dan çeviri, İmge Kitabevi Yayınları, 1991)
- *Batı Mitolojisi* (İmge Kitabevi Yayınları, 1992, 1995, 2003)
- *İlkel Mitoloji* (İmge Kitabevi Yayınları, 1993, 1995)
  Doğu Mitolojisi (İmge Kitabevi Yayınları, 1993, 1998, 2003)
  Trabzon Vilayeti Salnameleri-9 Cilt (1993-1995)
  Yaratıcı Mitoloji (İmge Kitabevi Yayınları, 1994, 2003)
  Hindu Mitolojisi (Wendy Doniger O'Flaherty'den çeviri, İmge Kitabevi Yayınları, 1996)
- *Vinlang Sagaları* (İmge Kitabevi Yayınları, 1996)
- *Ankara Vilayeti Salnamesi-1325* (1997)
- *Anadolu'da Devrim Günleri* (İmge Kitabevi Yayınları, 1999)
- *Gündelik Hayatın Tarihi* (Dost Kitabevi Yayınları, 2001)
- *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu* (Charles Tilly'den çeviri, İmge Kitabevi Yayınları, 2001)
  Yoldaşımız At (YKY, 2003)

İmge Kitabevi Yayınları
Yayın Yönetmeni
Şebnem Çiler Tabakçı

ISBN 975-533-043-7

Özgün adı: *Oriental Mythology, 1962*

© İmge Kitabevi Yayınları, Joseph Campbell Foundation, 2003
Kesim Telif Hakları Ajansı aracılığıyla alınmıştır.

Tüm hakları saklıdır.
Yayıncı izni olmadan, kısmen de olsa
fotokopi, film vb. elektronik ve mekanik
yöntemlerle çoğaltılamaz.

3. Baskı: Ekim 2003

Düzelti
Alaattin Topçu

Sayfa Düzeni
Yalçın Ateş

Kapak
Nurafer Kars

Baskı ve Cilt
Pelin Ofset (312) 418 70 93/94

İmge Kitabevi
Yayıncılık Paz. San. ve Tic. Ltd. Şti.
Konur Sok. No: 3 Kızılay 06650 Ankara
Tel: (312) 419 46 10 - 419 46 11 • Faks: (312) 425 29 87
İnternet: www.imge.com.tr • E-Posta: imge@imge.com.tr

İmge Dağıtım

Ankara
Konur Sokak No: 43/A Kızılay
Tel: (312) 417 50 95/96 - 418 28 65
Faks: (312) 425 65 32

İstanbul
Mühürdar Cad. No: 80 Kadıköy
Tel: (216) 348 60 58
Faks: (216) 418 26 10

Joseph Campbell

Doğu Mitolojisi

Tanrının Maskeleri

Çeviren
Kudret Emiroğlu

3. Baskı

İMGE kitabevi

İçindekiler

I. KISIM:
DOĞU VE BATI'NIN AYRIMI

I. BÖLÜM: DÖRT BÜYÜK BÖLGENİN BELİRLEYİCİ İŞARETLERİ
1. Doğu ve Batı'nın Mitoslardaki Diyaloğu 11
2. Birken İki Olanın Ortak Mitosu 17
3. Egonun İki Kavranışı 21
4. Hindistan ve Uzakdoğu'nun İki Yolu 29
5. Avrupa ve Levant'taki İki Tür Bağlılık 36
6. Karşılaştırma Çağı 39

II. BÖLÜM: TANRI'NIN KENTLERİ
1. Mucize Çağı 41
2. Mitoloji Yaratan Bölge 43
3. Kültür Aşaması ve Kültür Biçemi 52
4. Hiyeratik Devlet 55
5. Mitsel Özdeşleşme 64
6. Mitsel Genleşme 77
7. İçkin ve Aşkın Tanrı 88
8. Sanatkâr Rahiplik 95
9. Mitsel Bağlanma 98

III. BÖLÜM: İNSANLARIN KENTLERİ
1. Mitsel Dağılma 107
2. Mitsel Erdem 116
3. Mitsel Zaman 118
4. Mitsel Tufan 124
5. Mitsel Suç 132
6. Pişmanlık Bilgisi 139

II. KISIM:
HİNDİSTAN MİTOLOJİLERİ

IV. BÖLÜM: ESKİ HİNDİSTAN
1. Görülmez Rakip-Oyuncu 149
2. İndus Uygarlığı: MÖ y. 2500-1500 156
3. Veda Çağı: MÖ y. 1500-500 172
4. Mitsel Güç 187
5. Orman Felsefesi 195
6. İçkin ve Aşkın Kutsallık 203
7. Büyük Tersine Dönüşüm 208
8. Duman Yolu 214
9. Alev Yolu 228

V. BÖLÜM: BUDDHİST HİNDİSTAN
1. Batılı ve Doğulu Kahraman 235
2. Yeni Şehir Devletleri: MÖ y. 800-500 240
3. Dünya Kurtarıcısı Efsanesi 245
4. Mitsel Sonsuzluk Kazanma 247
5. Orta Yol 250
6. Nirvana 266
7. Büyük Klasikler Çağı: MÖ y. 500-MS y. 500 276
8. Üç Buddhist Kral 278
9. Hayal Yolu 291
10. Yeniden - Rüya Olarak Kazanılan Dünya 300

VI. BÖLÜM: HİNT ALTIN ÇAĞI
1. Roma'nın Mirası 307
2. Mitsel Geçmiş 314
3. Büyük İnançlar Çağı: MS y. 500-1500 323
4. Zevk Yolu 328
5. İslam'ın Darbesi 346

III. KISIM:
UZAKDOĞU MİTOLOJİLERİ

VII. BÖLÜM: ÇİN MİTOLOJİSİ
1. Çin Uygarlığının Eskiliği 353
2. Mitsel Geçmiş 360
3. Çin Feodal Çağı: MÖ y. 1500-500 377
4. Büyük Klasikler Çağı: MÖ y. 500-MS y. 500 390
5. Büyük İnançlar Çağı: MS y. 500-1500 418

VIII. BÖLÜM: JAPON MİTOLOJİSİ
1. Tarihöncesi Kökenler 437
2. Mitsel Geçmiş 441
3. Ruhların Yolu 449
4. Buddha'nın Yolları 453
5. Kahramanların Yolu 469
6. Çay Yolu 472

IX. BÖLÜM: TİBET: BUDDHA VE YENİ MUTLULUK 477

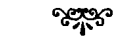
Dizin 489

I. KISIM

DOĞU VE BATI'NIN AYRIMI

I. BÖLÜM

Dört Büyük Bölgenin Belirleyici İşaretleri

1. DOĞU VE BATI'NIN MİTOSLARDAKİ DİYALOĞU

Doğu yaşamında hâlâ temel olan sonsuz dönüş mitosu, bütün zaman boyunca tekrar tekrar ortaya çıkan sabit biçimlerin düzenini sergiler. Güneşin günlük hareketi, ayın dolunay ve koğuşum halleri, yılın bitip tekrar başlaması ve organik doğum, ölüm ve yeni bir doğum ritmi, evrenin yapısında temel bir özellik olarak devamlılık mucizesini gösterir. Dünyanın gittikçe yaşlandığı ve daha kötü durumlara düştüğü altın, gümüş, bakır ve demir çağlarına ilişkin eski mitosu hepimiz biliriz. Şu an kargaşa içine düşmesi, yalnızca tekrar taze çiçek gibi yenilenip ortaya çıkmak, kaçınılmaz yolu katetmeye başlamak için kendiliğinden yenilenmesi anlamına gelir. Zamanın olmadığı bir zaman, hiçbir dönem olmamıştır. Zamanın içinde, sonsuzluğun bu kaleydoskop oyununun olmadığı bir zaman da olmayacaktır.

Dolayısıyla, ne insan ne de evren için kişisel özgünlük ve çabayla kazanılacak bir şey vardır. Kendilerini ölümlü gövdeleriyle ve onun edimleriyle tanımlayanlar, elbette ki her şeyi acıyla dolu bulurlar, çünkü onlara göre her şeyin sonu gelmektedir. Fakat kendileri de dahil her şeyin çevresinde döndüğü sonsuzluğun hareketsiz noktasını bulanlar için her şey olduğu biçimiyle

kabul edilebilir, hatta gerçekten de muhteşem ve mucizevi görülür. Sonuç olarak, bireyin ilk görevi kendisine verilen rolü oynamaktır, aynı güneşin ve ayın, çeşitli hayvan ve bitkilerin, suların ve yıldızların yaptığı gibi; direnmeden, hata yapmadan oynamak ve o zaman, belki mümkün olursa bilincini her yerde hâkim olan bütünlük ilkesiyle özdeşleştirebilir.

Bu düşündürücü metafizik kaynaklı geleneğin, ışık ve karanlığın, dünyayı yaratan bir dansla, kozmik gölge oyunu sergileyen rüya gibi büyüsü; hesaplanamaz zamanlardan kalma bir imgeyi çağdaş dünyamıza taşıyor. İlkel biçimiyle temel mitosun Afrika'dan doğuya, Hindistan yoluyla Güneydoğu Asya'ya, Okyanusya'dan Brezilya'ya kadar uzanan geniş ekvator kuşağının cangıl köylerinde; doğum ve ölüm bulunmayan, ama cinayet işlenmesiyle ikisinin de var olduğu, rüya gibi bir başlangıç zamanını anlattığı bilinmektedir. Kurbanın gövdesi kesilmiş ve gömülmüştür. Toplumun beslendiği bitki bu gömülen parçalardan üremiştir. Dolayısıyla, ölüm dünyaya cinayetle gelmiştir ve kendi zıttıyla, üremeyle dengelenmiştir; yaşamı tüketen şeyin kendisi olan yaşam, sonsuz yolculuğuna başlamıştır.

Dünyanın koyu yeşil cangıllarında yalnızca korkutucu hayvanların diş ve pençeleri değil, insanların korkunç insan yeme şölenleri de görülür. Şölen, başlangıç şoku olarak cinayet sahnesini dramatik biçimde canlandırır, başlangıçtaki cinayeti, cinsel eylem ve yemek töreni izler. Bir ve aynı olan yaşamla ölüm ayrışıp iki olur, gene tek olan cinsiyet iki olur. Yaratıklar ortaya çıkar, ötekileri yiyerek yaşarlar ve ölerek ötekilere yiyecek olurlar; böylelikle zaman içinde dönüşümleri sürüp gider ve mitolojik başlangıcın zamansız arketipi doğar; bireyin düşen yapraktan fazla önemi yoktur. Psikolojik olarak bu tür ritlerin yerine getirilmesinin etkisi, zihnin ana ilgi odağını bireysel olandan (artık birey eritilmiştir), sonsuza kadar yaşayacak olan gruba yöneltmektir. Büyüsel olarak bütün yaşamların içindeki sonsuz yaşamı güçlendirmektir; çokmuş gibi görülen yaşam gerçekte tek ve birdir. Yani tıpkı hindistancevizi, yam, domuz, ay ve ekmekağacı gibi, insan toplumunun da büyüyüp yeşermesi sağlanır.

Sir James G. Frazer, *Altın Dal* adlı eserinde, dünya uygarlıklarının kendisinden yayılıp türetildiği çekirdek Yakındoğu'nun eski şehir devletlerinde, tanrı-kralların bu cangıl ritine uygun bi-

çimde kurban edildiklerini göstermiştir.[1] Sir Leonard Woolley'in Ur Kral Mezarlarında yaptığı kazılarla, bütün kral maiyetinin canlı canlı gömüldüğü ve Sümerlerde bu uygulamanın MÖ 2350 yılına kadar devam etmiş olduğu açığa çıkmıştır.[2] Ayrıca, Hindistan'da, MS on altıncı yüzyıla kadar kralların kendilerini törenle parçaladıkları görülmüştür[3] ve Kara Tanrıça Kali'nin, birçok adla anılan, "yaklaşılması güç olan"ın *(durga)* boşluktan ibaret, dolayısıyla doldurulamaz karnı ve her şeyi doğuran rahmi olanın tapınağında, binlerce yıl, başı kesilen kurbanların kanı akmıştır; açılan kanallarla kutsal kaynağa akan kan hâlâ yaşam doludur.

Bugüne kadar Kalighat'ta, Kalküta'daki tanrıçanın önde gelen tapınağında, bahar festivali Durga Puja sırasında üç gün içinde yedi-sekiz yüz keçi kurban edilmiştir. Başlar imgenin önüne yığılırken gövdeler inananlara gider, tefekkür içindeki komünyonlarda tüketilir. Su bufalosu, koyun, domuz ve kümes hayvanları aynı biçimde tanrıça tapımı için savurganca kesilir ve 1835'te insanın kurban edilmesinin yasaklanmasından önce, ülkenin her yanından bedeli daha da yüksek kurbanlar alınmaktaydı. Şiva'nın kuleli Tanjore tapınağında her cuma bir erkek çocuk sunağa yatırılıyor ve kutsal alacakaranlık saatinde başı kesiliyordu. 1830 yılında Bastarlı küçük bir monark, tanrıçanın yardımını sağlamak için Danteşvari sunağında bir seferde yirmi beş adam, on altıncı yüzyılda Kuç Behar kralı aynı yerde yüz elli kişi kurban etmişti.[4]

Assam'ın Jaintia tepelerinde bir kral hanedanının geleneği her Durga Puja'da bir insan kurban etmekti. Yıkanıp temizlendikten sonra kurban yeni elbise giyer, sandal ağacı ve sülüğenle

---

1 Sir James Frazer, *The Golden Bough*, The Macmillan Compny, tek cilt yayım, New York, 1922, s. 264 vd. Türkçede: *Altın Dal*, çev. Mehmet H. Doğan, 2 c., Payel Y. İstanbul, 1991, 1992.

2 Sir Charles Leonard Woolley, *Ur of the Chaldees*, Ernest Benn Ltd., Londra, 1929, s. 33 vd. *Tanrı'nın Maskeleri: İlkel Mitoloji*'de (İmge Kitabevi Yayınları, 2. baskı 1995) alıntılanmış ve tartışılmıştır, s. 399-405. Woolley'in tarihlendirişi, MÖ 3500, bugün bin yıl erken bulunmaktadır.

3 Duarte Barbosa, *Description of the Coasts of East Africa and Malabar in the Beginning of the Sixteenth Century*, The Hakluyt Society, Londra, 1866, s. 172; Frazer'de alıntı, *age*, s. 274-275 ve *İlkel Mitoloji*, s.168-69.

4 E. A. Gait, "Human Sacrifice (Hintçe)", James Hastings, *Encyclopedia of Religion and Ethics*, Charles Scribener's Sons, New York, 1928, c. VI, s. 849-53.

ovalanır, çelenklerle süslenir ve donatılır, imgenin önünde hazırlanan kürsüye çıkartılırdı. Burada tefekkürle kutsal sözleri tekrarlayarak bir süre bekletilen kurban, hazır olduğunda parmağıyla işaret yapardı. Kurban gibi, kutsal sözler söyleyen cellat, kılıcını indirip kurbanın başını keser ve baş altın bir tabak içinde hemen tanrıçaya sunulurdu. Pişirilen ciğerleri yogiler, kutsal kana bandırılmış bir parça pilavı ise hanedan yerdi. Kurban edilenler normal olarak gönüllüler olurdu. Fakat gönüllü bulunamadığında, küçük devlet dışından kurban edilecek insan kaçırılırdı. 1831'de İngiliz egemenliğindeki bölgeden dört kişinin kaybolmasıyla ve birinin kaçıp olanları anlatmasıyla ertesi yıl krallık işgal edildi ve egemenliği geleneğiyle birlikte son buldu.[5]

MS onuncu yüzyıldan kalma bir Hindu yazmasında, Kalika Purana'da, "Törenlere uygun olarak kurban edilen bir insanla tanrıçanın rahmeti bin yıl sağlanmış olur" diye okuyoruz, "üç insanın kurbanı ise yüz bin yıl rahmet sağlar. Şiva, tanrıçanın eşi olarak, korkunç yönüyle, insan eti sunularak üç bin yıl yatıştırılmış olur. Çünkü taze olarak sunulan kan, ambrosia haline geldiğinden; gövde ve baş özellikle memnun edici olduğundan tanrıça adına sunulmalıdır. Bilge olanlar, sundukları yiyecekler arasına böyle eti, tüyü temizlenmiş olarak katmayı unutmazlar.[6]

Bu tür ritlerin vakarla yerine getirildiği masumiyet bahçesinde kurban da, kurban törenini gerçekleştiren rahip de bilinçlerini tanımlayabilmektedirler, dolayısıyla bütün içinde yer alma ilkesiyle gerçeklikleri de tanımlanmış olmaktadır. Hint Bhagavad Gita'nın sözleriyle, "eskimiş elbiselerin çıkartılıp yenilerinin giyilmesi gibi, eskimiş gövdelerimiz de gövdemizin içinde yaşayan tarafından atılmakta ve yeni olan giyinilmektedir" anlayışı gerçekten dile getirilmekte ve bu inançla hissedilmektedir.[7]

Oysa Batı'da, bireyin doğumundan önceki ruh haline, benlik olmadan dönme olasılığı çoktan gerilerde kalmıştır; bu düşünceden ayrılmanın ilk önemli aşaması da çekirdek Yakındoğu'nun tanrı-krallarının ve maiyetinin yüzyıllarca ritüel biçimde defnedildiği uzak geçmişte ortaya çıkmış gibidir. Sümer'de, MÖ 2350'lerde insan ve tanrının ayrıştırıldığı yeni mitoloji ve ritüel anlayışı doğmuştur. Kral artık tanrı değildir, tanrının hiz-

5 *age.*

6 *Kalika Purana*, Rudhiradhyaya; çev. W. C. Blaquiere, Asiatic Researches, c. V, 1797, s. 371-91 ve Gait, *age.*

7 *Bhagavad Gita* 2: 22.

metkârıdır, tanrılara sonsuza kadar hizmet etmek üzere yaratılan köle insan ırkının yöneticisi, Kiracı Tarımcı'dır. Ve artık önem taşıyan taraf kimlik değil ilişkidir. İnsan Tanrı *olmak* için değil, aksine onu bilmek, ona saygı duymak ve hizmet etmek için yaratılmıştır; öyle ki, eski mitolojik görüşe göre dünyadaki en önemli kutsal varlık olan kral bile, artık yukarıdaki ulu tanrıya kurban sunulmasını denetleyen rahipten ibarettir; kendisine kurban edilerek kendisine dönen tanrı değildir.

İzleyen yüzyıllarda yeni ayrışma anlayışı, dönüş için yenikarşı özlem doğmasına yol açtı: Artık kimlik özdeşleşmesi olanaksızdı, yaratan ve yaratılan aynı şey değildi ama; bir ceza olarak uzaklaşan tanrının varlığı ve hayali canlandırılmaya başlandı. Zaman içinde eski durağan dönen felekler anlayışı yerine yeni bir mitoloji gelişti. Yaratılışta ilerlemeci, zaman kavramını temel alan yeni mitoloji, zamanın başlangıcında her şeyin bir defada yaratıldığını, sonra düşüşün geldiğini ve hâlâ devam eden yeniden yükselmenin bunu izlediğini kavramsallaştırmaktaydı. Dünya artık sonsuzluk içinde basit bir zaman gösterisi değil, iki güç arasındaki daha önce görülmemiş kozmik bir çekişme alanıydı; bu güçlerden biri ışık diğeri karanlıktı.

Bu kozmik restorasyon mitolojisinin en eski peygamberi, görüldüğü kadarıyla İranlı Zerdüşt'tür. Doğum ve ölüm tarihleri kesin olarak bilinmemektedir. MÖ y. 1200 ve 550 tarihleri arasına yerleştirilmektedir.[8] Yani yaklaşık aynı tarihler arasında yaşadığı tahmin edilen Homeros gibi, belki de bir insan olarak değil, bir geleneğin simgesi olarak kabul edilmelidir. Adıyla ilişkilendirilen sistem, "Doğru Düzen'in ilk babası, güneş ve yıldızların yolunu tayin eden"[9] bilge efendi Ahura Mazda ile her şey mükemmel biçimde yaratılmışken en küçük parçanın bile içine sızan, aldatıcı, bağımsız yalan ve kötülük ilkesi Angra Mainyu arasındaki çelişkiye dayanmaktadır. Dolayısıyla, dünya iyilik ve kötülüğün, ışık ile karanlığın, bilgelik ile şiddetin zafer kazanmak için çekiştiği bileşimdir. Her insanın ayrıcalık ve görevi –yaratılışın bir parçası olarak o da iyi ve kötünün bileşimidir– gö-

8 MÖ 1000 tarihlemesi ve sorunun genel tartışması için bkz. G. B. Gray ve M. Cary, *The Cambridge Ancient History*, c. IV, The University Press, Cambridge, 1930, s. 206-7 ve 616-17; ve MÖ 550 tarihlemesi için A. T. Olmstead, *History of the Persian Empire*, The University of Chicago Press, Phoenix Books, Şikago, 1948, s. 94 vd.

9 *Yasna* 44: 3.

nüllü olarak ışığın savaşı kazanması için mücadeleye katılmayı seçmesidir. Zerdüşt'ün, dünyanın yaratılmasından on iki bin yıl sonra doğmasıyla, iyiliğin yararına çelişkide belirleyici bir aşamaya gelindiği kabul edilmektedir. Ve on iki bin yıl sonra, mesih Saoşyant olarak geri döndüğünde, son savaş patlak verecek ve evrenin yanmasıyla karanlık ve yalan ilkesinin sonu gelecektir. Bundan sonra her yer ışığın olacak, tarih kalmayacak ve Tanrı (Ahura Mazda) Krallığı bozulmamış haliyle ezeli olarak kurulacaktır.

Burada insan ruhunun yeniden konuşlandırılması için gizil bir mitik formülleştirmenin bulunduğu görülüyor; ruh zaman içinde ileri doğru çekiliyor, insan evrenin Tanrı adına yenilenmesinden bağımsız olarak sorumlu tutuluyor ve böylelikle yeni, gizil olarak siyasal (nihai olarak düşünsel olmayan) kutsal savaş felsefesi oluşturulmuş oluyor. Bir İran duasında, "Bizler o yenilenmeyi sağlayanlar ve dünyayı ilerletenler, mükemmelliğe eriştirenler gibi olabilir miyiz?" diye soruluyor.[10]

Yeni mitolojik görüşün tarihte ilk kez gücünü ifade edişi, Büyük Kyros'un (ölümü MÖ 529) ve I. Darius'un (hükümdarlığı MÖ y. 521-486) kısa sürede Hindistan'dan Yunanistan'a kadar egemenliklerini genişlettikleri ve gözetimleri sayesinde sürgün sonrası Yahudilerin tapınaklarını yeniden inşa edebildikleri (Ezra 1: 1-11) ve geleneksel miraslarını koruyabildikleri Ahameniş İmparatorluğu sırasında oldu. İkinci tarihsel ifadesi, Yahudilerin onun evrensel mesajını benimsemeleri, sonraki de Hıristiyanlığın ve dördüncüsü İslamın yüklendiği dünya misyonudur.

"Çadırının yerini genişlet ve meskenlerinin eteklerini gersinler; esirgeme; iplerini uzat ve kazıklarını pekiştir. Çünkü sağa sola yayılacaksın; ve senin zürriyetin milletleri mülk edinecek, ve ıssız kentleri halk ile dolduracak" (Işaya 54: 2-3; MÖ y. 546-536).*

"Ve Melekutun bu İncil'i, milletlerin hepsine şehadet olmak üzere, bütün dünyada vazedilecektir; ve son o zaman gelecektir"(Matta 24: 14; MS y.90).

"Onları bulduğunuz yerde öldürün. Sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Fitne çıkarmak, adam öldürmekten daha kötüdür... Fitne kalmayıp yalnız Allah'ın dini ortada kalana ka-

10 *Yasna* 30: 9.

* Çeviride, Kitabı Mukaddes Şirketi'nin 1981 baskısı kullanılmıştır (ç.n.).

dar onlarla savaşın. Eğer vazgeçerlerse sataşmayın. Zulmedenlerden başkasına düşmanlık yoktur" (Kuran 2: 191, 193; MS 632).*

İnsan kaderine ve erdemine ilişkin tamamen zıt iki mitoloji çağdaş dünyada bir araya gelmiştir. Ve yeni toplumun oluşum sürecinde uyum içinde gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Çünkü sabahın serinliğinde Tanrı'nın dolandığı bahçede büyüyen ağaçtan, İran'ın batısındaki bilgeler iyi ve kötü bilgisini içeren meyveyi almışlardır. Öteki kültürel bölgedekiler, Hindistan ve Uzakdoğu'dakiler ise yalnızca ezeli yaşam meyvesini tatmışlardır. Fakat iki dalın da temelde tek bir ağaç oluşturduğunu, bahçenin ortasından yükselip belirli bir yüksekliğe geldikten sonra iki dala ayrıldıklarını biliyoruz.[11] Aynı biçimde, iki mitoloji de Yakındoğu'daki ortak kökten kaynaklanıyor. Ve eğer insan iki meyveyi de tatmak isterse, deniliyor; Tanrı'nın kendisi haline gelir (Tekvin 3: 22). Bugün Doğu'yla Batı'nın kaynaşmasının bize sunduğu nimet de bu.

2. BİRKEN İKİ OLANIN ORTAK MİTOSU

Doğu ve Batı'nın, Yakındoğu'da uygarlığın şafağı doğduktan sonra çağımızda birbirlerini karşılıklı olarak yeniden keşiflerine kadar geçen zaman içinde ilk varlığın, gerçekte birken iki olanın mitosunda birbirine zıt anlatımlar geliştirmiş olmaları, mitolojilerinin ve dolayısıyla psikolojilerinin ne kadar ayrıştığını ortaya koyar.

MÖ y. 700'den kalma Hint örneği Brihadaranyaka Upanişad'da şunları okuyoruz: "Başlangıçta sadece Atman vardı. Etrafına baktı, lakin kendisinden başka hiçbir şey görmedi. "Ben varım" dedi. Bu nedenle, Onun adı "Ben" oldu. Bu nedenle, şimdi dahi bir adama kim olduğunu sorsanız, o adam önce "Ben" der, sonra da sahip olduğu diğer adını söyler.

Korku duydu, çünkü yalnızlık korku yaratır. "Benden başka hiçbir şey yoksa, niçin korkayım?" diye düşündü. O zaman korkusu geçti; korkacak hiçbir şey yoktu, çünkü korku ikinci bir varlık olduğu zaman gelir.

---

* Çeviride Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur'an-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meâl), Ankara, 1973, kullanılmıştır (ç.n.).

11 Rabbi Bahia ben Asher, *Commentary on the Pentateuch*, Varşova, 1853; Tekvin 2: 9 üstüne, alıntı Louis Ginzberg, *The Legends of the Jews*, The Jewish Publication Society of America, Philadelphia, 1925, c. V, s. 91.

Bu yalnızlık nedeniyle, mutsuzdu. Kendisine bir arkadaş istedi. Kendisini ikiye böldü, böylelikle erkek ve kadın doğdu. Bilge Yajnavalkya'nın dediği gibi gövdesi bezelye gibi ikiye ayrıldı. Ve kadın böylelikle ortaya çıktı. Onunla birleşti ve bu şekilde insanlık doğdu.

Kadın düşündü: "O, beni kendisinden yarattı; benimle nasıl birleşebilir; kendimi gizleyeceğim." O zaman kadın inek oldu, erkek boğa oldu, birleştiler ve böylece davarlar doğdu. Dişi kısrak, erkek de aygır oldu; dişi eşek, öteki erkeği oldu, birleştiler ve böylece tek tırnaklı hayvanlar oldu. Dişi keçi, erkek de teke oldu; dişi koyun, erkek de koç oldu ve böylece koyunlar, keçiler doğdu. Bu şekilde karıncalara kadar bütün çiftler yaratıldı.

Sonra düşündü: "Gerçek yaratılış benim, çünkü bütün her şeyi ben yarattım." Böylece "yaratılış" kavramı doğdu [Sanskritçe *srştih*: sözlük anlamıyla "yayılan, çoğaltılan, bırakılan"].

Bu gerçeği bilen kişi gerçekten bu yaratılışta yaratıcı olur.[12]

İlk varlığın ikiye bölünmesi, fakat iki görünürken gerçekte tek olmasına ilişkin Batı'da bilinen en iyi örnek, elbette Tekvin Kitabı'nın ikinci bölümüdür, ne ki burada anlayış farklılaşmıştır. Çünkü burada çift, kutsal bir varlık tarafından yaratılmıştır; anlatıldığı gibi erkeğe derin bir uyku verilmiş ve kaburgasından kadın çıkartılmıştır.[13] Hint anlatımında bölünen ve yalnız insan değil tüm yaratılış haline gelen Tanrı'nın kendisidir; dolayısıyla, her şey tek kutsal varlığın ifadesidir: Başka hiçbir şey yoktur; Kitabı Mukaddes'te ise Tanrı ile insan başlangıçtan beri farklı varlıklardır. İnsan, Tanrı'nın suretinde yaratılmıştır ve burnuna gerçekten Tanrı soluğu üflenmiştir. Fakat varlığı, kendi yapısı Tanrı'nınki değildir; evreninkiyle de aynı değildir. Dünya'nın, hayvanların, Adem'in (sonra Adem ve Havva olmuştur) yaratılması kutsal varlıkla içsel değil dışsaldır. Sonuç olarak *resmi* bir ayrım değil, *yaratılıştan* ayrım vardır. Ve bilginin hedefi Tanrı'yı şu anda ve her şeyde görmek olamaz, çünkü Tanrı şeylerde değildir. Tanrı aşkındır. Tanrı ancak ölülerce görülebilir. Bilginin hedefi, daha çok, Tanrı'nın yaratıklarıyla olan *ilişkisini* veya daha özel olarak insanla olan ilişkisini bilmektir; bu bilgiyle, ancak Tanrı'nın rahmetiyle, insanın iradesi Tanrı' nınkiyle ilişkilendirilebilir.

12 *Brhadaranyaka Upanişad* 1.4.1-5. Türkçede: *Upanişadlar 'Tanrının Soluğu'*, der. Mehmet Ali Işım, Dergâh Yay., İstanbul, 1976.

13 Tekvin 2: 21-22.

Dahası, mitosun Kitabı Mukaddes'teki anlatımına göre, insanın düşüşü (günaha girişi) yaratılıştan sonradır; oysa Hint anlatımında yaratılışın kendisi düşüştü; Tanrı'nın parçalanıp bölünmesi. Ve Tanrı mahkûm edilmez. Yaratışı, "saçılıp yayılması" (*srştih*) gönüllü bir eylem olarak tanımlanır, daha çok olmak için dinamik bir istek; bu istek yaratılıştan önce duyulmuştur, dolayısıyla metafiziktir, simgeseldir, tarihsel ve sözel bir anlamı yoktur. Adem ile Havva'nın düşüşü ise daha önce yaratılmış zaman ve mekân çerçevesi içindedir ve olmaması gereken bir kazadır. İnsan biçiminde çevresine bakarak kendisinden başka hiçbir şey görmeyen ve "ben" diyerek yalnızlığından korkup iki olmayı isteyen varlığı anlatan mitos ise, varlığın yaratılışında hatadan söz etmez, bir hatanın düzeltilmesi veya gelişerek iyileşmesi söz konusu değildir, yaratılış eriyip yayılmadır. Hint bakış açısı metafiziktir, şiirseldir; Kitabı Mukaddes'in bakış açısı etiktir, tarihseldir.

Adem'in düşüşü ve bahçeden kovuluşu hiçbir biçimde kutsal varlıktan metafizik bir ayrılış değildir, tarihsel bir olaydır veya insanın tarih öncesine aittir. Ve yaratılmış dünyada yaşanan bu olayı, kitabın kalan bölümlerinde insanın Tanrı'yla olan ilişkilerinde tekrar bağlantı kurabilmesindeki başarı ve başarısızlıklarının anlatımı izler; anlayış gene tarihseldir. Çünkü Tanrı'nın kendisinin, zaman içinde belirli bir anda, kendi isteğiyle belirli bir halkla sözleşme biçiminde yeni bir düzen oluşturarak insana yaklaştığını okuyoruz. Ve bu insanlar, bundan sonra dünyada başka örneği görülmedik rahip bir ırk oluyorlar. Tanrı'nın, yaratılışından pişman olduğu insanla uyuşması (Tekvin 6: 6) ancak bu belirli topluluğun erdemiyle elde edilebilecektir. Çünkü zamanla dünyada Efendi Tanrı'nın krallığının kurulması gerçekleşecektir, sapık monarşiler yıkılacak ve "insanlar tapınsınlar diye kendilerine yapılan gümüş putlarını ve altın putlarını, köstebeklere ve yarasalara" attıkları gün İsrail kurtulacaktır.[14]

"Ey kavimler, uğultu edin ve kırılın; ey bütün uzak memleketlerden olanlar, kulak verin; kuşanın ve kırılın. Aranızda öğütleşin ve hiçe çıkarılacaktır; bir söz söyleyin, durmayacaktır; çünkü Allah bizimledir."[15]

Hint görüşünde, tersine, burada kutsal olan orada da kutsaldır; kimsenin "Tanrı'nın günü"nü beklemesine, hatta bunu

14 İşaya 2.20.

15 *age*, 8: 9-10.

umut etmesine gerek yoktur. Çünkü yitirilmiş olan, onun kendi *(atman)* her parçasında şu anda ve burada mevcuttur; yalnızca istenilmesi yeterlidir. Veya belirtildiği gibi: "İnsan, ancak evreni bir deri parçası gibi sardığında Tanrı'yı bilmekten gayri sıkıntılarının sonu gelecektir."[16]

Kitabı Mukaddes dünyasında gene (tarihsel) bir soru ortaya çıkar: Seçilmiş halk kimlerdir? Çeşitli iddiaların bulunduğunu biliyoruz: Yahudiler, Hıristiyanlar veya Müslümanlar, her biri kendilerinin özel bir değerlendirmeyle yetkili kılındıklarını iddia etmektedir. Yani Tanrı, tarih dışı olarak kavranılmasına ve maddi olmamasına (içkin değil aşkın olmasına) karşın, mucizevi biçimde, düşmüş insanın kurtulması işine bir sözleşme, şeriat veya indirilen kitapla, gelecekte ortaya çıkacak genel, toplumsal bir deneyimle dahil olmuştur. Dünya yozdur ve insan günahkârdır; fakat birey, tek tanınmış cemaatin kaderiyle işbirliği yaparak Tanrı'yla ilişkisini düzenleyebilir, gelecekteki doğruluk krallığının rahmetine ("ve Rabbin izzeti izhar edilecek ve bütün beşer onu hep birden görecekler") kavuşabilir.[17]

Hint deneyim ve görüşüne göreyse, kutsal giz ve gücün aşkınlığının kabul edilmesine karşın ("bilinenden başka, ayrıca bilinmeyenin üstünde"),[18] aynı zamanda içkindirler ("kutudaki jilet gibi, kavdaki ateş gibi").[19] Bu, kutsallığın *her yerde* olması değildir, *her şey* olmasıdır. Dolayısıyla, insanın dışarıdan gelecek atfe, şeriata, bildirime veya ona dönmek için seçilmiş bir halka gereksinimi yoktur. Insanın yalnızca psikolojik yönelimini değiştirmesi ve kendi içindekini tanıması (yeniden tanınması) yeterlidir. Bu tanıyıştan uzaklaştırıldığımızda, kendi gerçekliğimizi kavrayamadığımız beyinsel dar görüşlülük içine düşmüşüz demektir; Sanskritçede bu duruma *maya* "hayale kapılma" denir (kökü *ma* fiili, "ölçmek, çıkarmak, oluşturmak, inşa etmek", öncelikle bir Tanrı'nın veya cinin hayali etkiler uyandırabileceğine işaret eder, biçim değiştirerek aldatıcı maskelerle görünerek insanı yanıltabilirler; ikincisi, "büyü"dür, hayaller yaratmak, savaşta kamuflaj yapmak, aldatıcı taktikler uygulamak ve son olarak, felsefi söylemde gerçekliği kaplayan cehaletin etkisinden kay-

16 *Svetasvatara Upanişad* 6: 20.
17 Işaya 40: 5.
18 *Kena Upanişad* 1.3.
19 *Brhadaranyaka Upanişad* 1.4.7

naklanan hayal anlamına gelir). Tanrı'nın sabahın serininde dolandığı[20] coğrafi, tarihsel olarak kavranan bahçeden sürgün edilişten söz eden Kitabı Mukaddes anlayışı yerine, Hindistan'da daha MÖ y. 700'de (Pentateukhos'un bir araya getirilmesinden yaklaşık üç yüz yıl önce), büyük temanın psikolojik kavranışı geliştirilmiştir.

Çift cinsiyetli ilk varlık mitosu ortaktır ve iki gelenekte de aynı görevi yerine getirir; insanın normal laik yaşamında aralığı kutsal Alfa'dan Omega'ya kadar uzatmak. Fakat görüş açıları kökten farklılık taşır, dolayısıyla iki kökten farklı uygarlığa temel oluştururlar. Çünkü eğer insan kutsallıktan tarihsel bir olayla uzaklaştırılmışsa geri dönüşü de tarihsel bir olayla olacaktır; eğer engellenişi bir tür psikolojik olaydan kaynaklanıyorsa, dönüşü de psikolojik yolla olacaktır. Ve dolayısıyla, Hindistan'da nihai odak noktası cemaat değil (gerçi daha sonra kutsal cemaat düşüncesinin disiplin verici güç olarak korkulur bir rol oynadığını da göreceğiz) yogadır.

3. EGONUN İKİ KAVRANIŞI

Hintçe *yoga* terimi Sanskritçeden gelir ve kökü olan *yuj* fiilinin anlamı "bağlanmak, ilişkilendirmek veya birleştirmek"tir. Etimolojik olarak "yoke" sözcüğüyle aynı kökten gelir. İngilizcede yoke, boyunduruk demektir ve kavram olarak "religion" din, Latince *religio* "birbirine bağlamak, tutturmak" sözcüğüyle benzerlik gösterir. İnsan, yaratılan, dinle Tanrı'ya bağlanmaktadır. Fakat din, *religion,* tarihsel olarak koşullanmış bir sözleşmeye, şeriata veya Kuran'a bağlanmayı anlatırken, yoga zihnin, "zihnin bilgi edindiği" yüce biçimde düzenlenmiş ilkeye psikolojik olarak bağlanmasıdır.[21] Dahası, yogada nihai olarak özün öze, bilincin bilince bağlanması söz konusudur; çünkü *maya* arasından iki olarak görünen gerçekte ayrı değildir, oysa dinde arasında bağ kurulan Tanrı ile insandır ve bunlar aynı değildir.

Doğu'nun popüler dinlerinde Tanrıların inananlar için dışsal varlıklar olarak görüldüğü elbette doğrudur. Ayrıca, kural ve ritlere bağlı bir sözleşme ilişkisi gözlemlenmektedir. Gene de, nihai kavrayış olarak bilgelerin kutsadığı Tanrı kendisinin yansıttığı gizemle aynı gerçeklik içindedir. Ego hayali kaldığı süre-

20 Tekvin, 3: 8.

21 *Kena Upanişad* 1.

ce, ayrı bir ilah düşüncesi de aynı derecede mevcut olacaktır. Ve tersine, ayrı bir ilah düşüncesi beslendikçe sevgi, korku, tapınma, sürgün veya kefaret ilişkisi içinde ego hayali devam edecektir. Fakat bu ikilik hayali tamamen *mayanın* oyunudur. "Sen busun" *(tat tvam asi)*[22] bilgeliğe atılan ilk adım için uygun olan düşüncedir.

Başlangıçta, okuduğumuz gibi yalnızca Atman vardı, fakat "ben" dedi (Sanskritçe *aham*) ve hemen korku hissetti, bundan sonra da istek.

Yaratılış anından (yaratıcının kendi psikolojisinin sonucu olarak) söz edildiği bir görüşte, iki temel dürtünün, çağdaş çözümleyici okulların insan ruhunda tanımladığı biçimde, özdeşleştirilişi üstünde durmak gerekir; bu iki temel dürtü saldırganlık ve istektir. Carl G. Jung, *Normal ve Patalojik Psikolojide Bilinçaltı* adlı ilk çalışmalarından birinde (1916),[23] iki psikolojik tip tanımlamıştır: içedönük kimse, korkulardan şikâyetçidir ve dışadönük kimse istekleriyle hareket eder. Sigmund Freud da *Zevk İlkesinin Ötesi* adlı çalışmasında (1920),[24] "ölüm isteği" ve "yaşam isteği"ni tanımlar: Bir yanda şiddet isteği ve ondan duyulan korku *(thanatos, destrudo)* ve öte yanda sevme ve sevilme gereksinim ve isteği vardır *(eros, libido)*. İkisi de ruhun derinlerdeki karanlık enerji kaynaklarından çıkar, id'den, dolayısıyla benmerkezli "zevk ilkesi"nin yönetimi altındadırlar: Ben istiyorum, Ben korkuyorum. Aynı biçimde Hint mitosunda da, Atman "Ben" *(aham)* der demez korku ve istek duymuştur.

Fakat şimdi –ve burada, Doğu ve Batı'nın ruhun eğitimine yaklaşımlarındaki temel farka ilişkin bence en temel noktaya geliyoruz– Hint mitosunda ego "Ben" *(aham)* ilkesi tamamen zevk ilkesiyle özdeşleştirilmiştir, oysa Freud ve Jung'un psikolojilerinde onun temel işlevi dış gerçekliği bilmek ve onunla ilişki kurabilmektir (Freud'un "gerçeklik ilkesi"): Metafizik gerçeklik değil fizik gerçeklik, zaman ve mekânın deneysel çerçevesi. Yani ruhsal olgunluk, çağdaş Batı dünyasında anlaşıldığı biçimiyle

22 *Çandogya Upanişad* 6.11.

23 C. G. Jung, *Das Unbewusste im normalen und kranken Seelenleben*. 1. bsk. 1916, 2. bsk. 1918, 3: Rascher Verlag, Zürih, 1926; yeni b. *Two Essays on Analytical Psychology*, Bailliere, Tindall and Cox, Londra, 1928; The Bollingen Series XX, *The Collected Works of C. G. Jung*, c. 7, New York, 1953.

24 Sigmund Freud, *Jenseits des Lustprinzips*, Internationaler Psychoanalytischer Verlag, Leipzig, Viyana, Zürih, 1920.

ego ile id arasında farklılık olmasını gerektirir. Oysa Doğu'da, en azından Hindistan'dan kaynaklanan bütün öğretilerin tarihi boyunca, ego (*aham-kara*: "Ben" sesini çıkarmak) libidoya ait bir hayale kapılma olarak yalanlanmış ve eritilmeye çalışılmıştır.

Buddha'nın "uyanış ağacı"nın Bo –veya Bodhi– (*bodhi* "uyanış") ağacının dibinde amaçlar amacını edindiği olayı anlatan muhteşem öyküye göz atalım.

Kutsanmış olan, yalnız başına, yalnız kendi varlığının arkadaşlığıyla, zihni yalnızca erme düşüncesiyle dolu olarak, gece yarısı, çiçeklerin kapanma zamanında aslan gibi kalktı ve Tanrıların bayraklar astığı yol boyunca ilerleyerek Bodhi ağacına doğru ilerledi. Yılanlar, cüceler, kuşlar, kutsal müzisyenler ve çeşitli cinslerden sayısız varlık ona kokular, çiçekler ve başka sunaklarla tapındılar, göklerin korosu semavi bir müzik döktürüyordu, on bin dünya neşeli kokularla, çelenklerle ve alkışla dolmuştu.

Ve tam o anda, ters yönden Sotthiya adlı otkesici geldi, kesilmiş ot yükünü taşıyordu; Kutsal Varlığı görünce, onun kutsal bir insan olduğunu anlayıp ona sekiz avuç dolusu ot verdi.

Sonra Buddha-olacak-olan Bodhi-ağacına gelince, güney tarafında durdu ve yüzünü kuzeye döndü. Hemen dünyanın güney yarısı en dipteki cehenneme değinceye kadar dibe battı, kuzey yarısı en yüksek cennete kadar yükseldi.

Buddha-olacak-olan, "Üstün bilgeliğe erme yerinin burası olacağını sanmıyorum" dedi. Ağacın çevresinde sağ yanı ona dönük yürüyerek batı tarafına geldi ve yüzünü doğuya döndü. O anda dünyanın batı yarısı en dipteki cehenneme değinceye kadar dibe battı ve doğu tarafı en yüksek cennete kadar yükseldi. Gerçekten, Kutsal Varlık nerede durursa koca dünya yükselip alçalıyor, araba tekeriymiş de biri çemberinde geziyormuş gibi yanlıyordu.

Buddha-olacak-olan, "Üstün bilgeliğe erme yerinin burası da olduğunu sanmıyorum" dedi; sağ tarafı ağaca dönük daha ileri yürüyerek kuzey tarafına geldi ve yüzü güneye dönük durdu. O zaman dünyanın kuzey yarısı en dipteki cehenneme değinceye kadar dibe battı ve güney tarafı en yüksek cennete kadar yükseldi.

Buddha-olacak-olan, "Üstün bilgeliğe erme yerinin burası da olduğunu sanmıyorum" dedi; sağ tarafı ağaca dönük ağacın çevresinde yürüyerek doğu tarafına geldi ve yüzü batıya dönük durdu.

Bugün bütün Buddhalar, Bodhi-ağaçlarının doğu tarafında otururlar ve bu taraf asla sallanmaz veya titremez.

Sonra Büyük Varlık kendi kendine, "Burası bütün Buddhaların yerleştikleri Sarsılmayan Nokta; duygu ağını parçalamanın yeri burası" dedi; bir tutam otunu dibinden tutarak oraya silkeledi. Ve anında ot sapları on dört gez uzunluğunda bir koltuğa dönüştü; öyle simetrik bir biçimi vardı ki, en yetenekli ressam veya oymacı bunu yapamazdı.

Buddha-olacak-olan arkasını Bodhi-ağacına vererek doğuya döndü ve çok güçlü bir niyette bulundu: "Derim, liflerim ve kemiklerim kurusun, razıyım; bütün etim ve kanım kurusun; fakat üstün ve mutlak bilgeliğe ermedikçe bu koltuktan kıpırdamayacağım!" Bağdaş kurup çözülmez biçimde oraya yerleşti, aynı anda inen yüz binlerce yıldırım bile onu çözüp oradan atamazdı.[25]

Evini, karısını, çocuğunu birkaç yıl önce, kendisini bütün acılardan kurtaracak bilgiye kavuşmak için terk etmiş olan Prens Gautama Şakyamuni böylece sonunda evrenin orta noktasına, dayanak noktasına gelmişti; burada mitoloji diliyle anlatılıyor olsa da, bu nokta dünyada aranıp bulunacak fiziki bir yer değildir. Söz konusu olan tinsel bir yerdir. Evrenin mükemmel biçimde gözlenebildiği, zihnin denge içinde olduğu bir noktadır: Her şeyin çevresinde döndüğü hareketsiz bağlantısızlık noktası... İnsanın dünyevi görüşüne göre, şeyler zaman içinde hareket eder ve son nitelikleriyle somuttur. Ben burdayım, sen ordasın: Sağ ve sol, yukarısı ve aşağısı, ölüm ve yaşam. Zıt çiftler her yandadır ve dünya tekerleği, zaman tekerleği yaşamlarımızı ortasına almış dönmektedir. Fakat her şeyin dayanak noktası olan bir orta nokta, tekerleğin parmakları gibi boşluk içinde zıtların bir araya geldiği bir merkez vardır. Ve orada yüzü doğuya dönük (yeni günün yönüne) geçmişin, bugünün ve geleceğin Buddhalarının –zaman kipleri içinde bir dizi görünseler de, gerçekte hepsi tek Buddhalığa aittirler– mutlak aydınlanmayı yaşadıkları söylenir.

Prens Gautama Şakyamuni, bu noktada varlığın son gizini elde etmeyi aklına koymuşken; şimdi yaşam hayalinin efendisi tarafından, zamanın başlamasından önce insan-biçiminde-olan ve çevreye bakıp kendisinden başka bir şey göremeyip "Ben" diyen ve o anda korku ve istek duyan Atman'ın kendisi tarafından saldırıya uğruyordu. Mitolojik olarak aynı olan Varlıklar Varlığı Buddha-olacak-olanın önünden geçti; önce prens olarak Eros, İs-

25 *Jataka* 1.68-71. Az değişiklikle Henry Clarke Warren çevirisinden *Buddhism in Translations*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1922, s. 75-76.

tek (Sanskritçe *kama*) kişiliğiyle çiçekler içinde yayını tutuyordu; sonra bir savaş filinin üstünde cinlerin korkutucu mihracesi Kral Thanatos (Sanskritçe *mara*), Kral Ölüm olarak.

Buddha'nın yaşamını anlatan, "şiirsel" (*kavya*) denilen türün en eski ustalarından biri olarak tanınan, eğitim görmüş bir Brahmanken Budizmi kabul eden Aşvaghoşa (MS y. 100) tarafından yazılan ünlü Sanskritçe metinde şunları okuyoruz: "Dünyada İstek adı verilen efendi, Ölüm Efendi adı verilen çiçekli salların sahibi ve ruhsal bağımsızlığın son düşmanı, üç çekici oğlunu, Zihinsel-karmaşa, Neşe ve Gurur'u ve zevk düşkünü üç kızı, Şehvet, Eğlence ve Tutsak alıcı'yı çağırarak onları Kutsal Olan'ın yanına yolladı. Çiçekli yayını ve İstek Nöbetlerini Azdırıcı, Memnun Edici, Çıldırtıcı, Kavurucu ve Ölüm Taşıyıcı adlı beş okunu alarak Ulu Varlığın altında oturduğu ağaca yollandı. Bir okla oyalanarak Tanrı kendisini ona gösterdi ve orada varlık okyanusunun öteki kıyısına yolculuk yapmakta olan sakin kâhine seslendi:

"Kalk, kalk soylu prens!" diye emretti, kutsal otoritenin sesiyle; "kastının sana verdiği görevleri anımsa ve şu bağlantısızlık için, içine düştüğün düşkün araştırmayı bırak. Dilenci yaşamı soylu aileden gelen biri için uygun değildir; kastının görevlerine bağlılık göstererek iyi toplum düzenine hizmet etmeli, bildirilmiş olan dinin kurallarını uygulamalı, dünyadaki kötülükle savaşmalı ve böylece Tanrı gibi cennetin en yüksek yerinde yatacağın yeri kazanmalısın."

Kutsal Olan'da hiçbir hareket görülmedi.

"Kalkmıyor musun?" diye sordu Tanrı. Yayına ok yerleştirdi. "Eğer sen inatçıysan, ensen kalınsa, kararında ısrarlıysan, yayıma taktığım, güneşi ateşe salmış olan bu ok uçacak. Bak yılan gibi dilini şimdiden sana uzatıyor." Ve sonuç alamadan böyle tehditlerde bulundu, ipi bıraktı, ama sonuç alamadı.

Çünkü Kutsal Olan, sayısız yaşam boyunca sınırsız olarak vermenin getirdiği sayısız davranışın oluşturduğu erdemle, zihninden "ben" (*aham*) kavramını çıkarmıştı, bununla bağıntılı olarak onda "sen" (*tvam*) kavramı da yoktu. Hareketsiz Nokta'nın boşluğunda, bilgi ağacının altında, zıt çiftlerinin ötesinde, ölüm ve doğumun, iyi ve kötünün ötesinde, ben ve senin ötesinde, "ben" üstüne düşünmüş olsa, belki "onlar"ı kavrayacaktı ve önünde kendilerini özne sahasında nesne gibi sergileyen Tanrı'nın şehvet dolu kızlarını görmüş olsa, en azından kendisini

zaptetmek zorunda kalacaktı. Ama zihninde "ben" olmadığı için, "onlar" da yoktu. Kendisi mutlak biçimde orada olmadığından, mutlak hareketsizlik içinde, bütün Buddhaların fethedilemez (psikolojik) konumuyla Hareketsiz Nokta'ya yerleşmiş olan Kutsal Olan'a keskin ok işlemiyordu.

Ve çiçekli darbesinin başarısız kaldığını gören Tanrı kendi kendine, "Güneşi tutuşturan oku fark etmiyor bile! Duyudan yoksun olabilir mi? Çiçekli okuma da, kızlarıma da değmez, onun üstüne ordumu göndereyim" dedi.

Ve hemen İstek Efendisi olarak baştan çıkartıcı niteliğinden sıyrılarak, ulu Tanrı Ölüm Efendi oldu, çevresinde ifrit orduları oluştu; korkutucu biçimleri vardı ve ellerinde yaylar, oklar, mızraklar, gürzler, kılıçlar, ağaçlar hatta alevli dağlar taşıyorlardı. Yaban domuzu, balık, at, deve, katır, kaplan, ayı, aslan ve fil görüntüleri içinde, tek gözlü, çok yüzlü, üç başlı, koca ve benekli karınlıydılar; pençeleri, dişleri, bazılarının ellerinde başsız gövdeler, çoğu yarı sakat yüzleriyle, canavar ağızlarıyla, topuz gibi dizleriyle keçi gibi kokuyordu. Bazısı bakır kırmızısı, bazıları deri giyimli, bazıları çırılçıplak, alevden veya duman gibi saçları, uzun sarkık kulakları vardı, yüzlerinin yarısı beyazdı, bazılarının gövdelerinin yarısı yeşildi, kırmızı ve is rengiydi, sarı ve siyahtı; kolları yılandan uzundu, kuşaklarında ziller sallanıyordu; bazıları palmiye kadar uzundu, mızrak taşıyorlardı, bazıları kocaman dişliydi, çocuk boyundaydı; bazıları kuş gövdeli, koç yüzlüydü veya insan gövdeli kedi yüzlü olanlar vardı; karmakarışık saçlılar, tepelikliler, yarı kel olanlar; asık yüzlüler, zaferle parlamış yüzler insanın cesaretini kırıyor, aklını başından alıyordu. Bazıları gökte ilerlerken, bazıları ağaçların tepesinde yürüyor; birçoğu üst üste dans ediyor, birçoğu da yerde çılgınca sıçrıyordu. Biri dans ederken üç çatallı zıpkınını sallıyor, öteki topuzunu çeviriyordu; biri boğa gibi coşkuyla sıçrarken, bir başkasının her saç telinden alevler çıkıyordu. Ve gene sarkıttıkları kocaman dilleriyle çevresini sarıp onu korkutmaya çalışanlar vardı; vahşi, keskin dişli birçok ağız, sivri demir gibi dik kulaklar, güneş gibi parlak gözler etrafını almıştı. Göklere fırlayan başkaları kayalar, ağaçlar, baltalar, dağ gibi alevler içinde tutuşmuş saman bağları, yağmur gibi kor, yılan gibi kıvrılmış alevler, dolu gibi taş savuruyordu. Ve bu sırada, elinde kafatası tutan çıplak bir kadın çevrede sıçrıyor, bir yerde bir an durmadan kutsal metinlerden çıldırmış öğrencinin aklı gibi oradan oraya atlıyordu.

Ama ne oldu? Bütün bu korkutucu görüntüler, sesler, kokular arasında Kutsal Olan'ın zihni, kargalar arasındaki altın tüylü güneş kuşu Garuda'nın aklı kadar bile etkilenmedi. Ve göklerden bir ses geldi: "Ey Mara, kendini boş yere yorma! Kötülükten vazgeç ve barış içinde git! Bir gün ateş bile ısısından vazgeçebilir, su akıcılığından, toprak katılığından vazgeçebilir, fakat birçok yaşamın sayısız çağlarında kazandığı yaratılışla, bu ağacın dibine gelen Ulu Varlık kararından dönmez."

Ve Tanrı Mara, ordusuyla birlikte yenilgiyi kabul ederek gözden kayboldu. Dolunayın ışığıyla aydınlanmış olan cennet, genç kız gülüşü gibi parladı, çiçek yağmuru, çiçek yaprakları, demet demet çiçekle, çiğden ıslanmış çiçeklerle Kutsal Olan'ı yıkadı. Gecenin kalan bölümünde, muhteşem geceyi ilk kez gözleyişinde, Kutsal Olan önceki varlığı hakkında bilgi sahibi oldu; ikinci gözleyişinde kutsal göze kavuştu, sonuncuda Bağımlı Yaratılış yasasını gördü ve güneş doğarken bilgeliğe erdi.

Toprak sevincinden, bir kadının titrediği gibi sallandı. Tanrılar her yandan artık Buddha, Uyanmış Olan'ı, Kutsal Olan'ı kutsamaya geldiler. "İzzet senin olsun insanların aydınlanmış kahramanı" diye şarkılar söylediler, çevresinde halka olup güneş yönünde eğilip selamlayarak döndüler. Ve dünyanın cinleri, hatta Mara'nın kızları ve oğulları bile, göklerde dolaşanlar ve yerlerde yürüyenler, ilahların hepsi geldi. Ve zafer elde edene her biri kendi konumlarına uygun biçimde tapındıktan sonra yeni bir vecdle ışıklanmış olarak yerlerine döndüler.[26]

Özetle: Buddha, "ben" duygusunu yitirdiği arınmayla yaratılışın çok daha öncesine ait bilinç alanına geçmiştir; ancak bu, yaşamı bitti demek değildir. Gerçekten dünya zaman ve mekânında yarım yüzyıldan uzun süre kalacaktır, bu görünürdeki ikiliğe ironiyle katılacaktır, fakat onun aldatıcılığını bilerek, gerçekten başkası olmayanlara neyin öğretilmesi olanaklıysa başkalarına tutkuyla onları öğretmeye çalışacaktır. Çünkü bu deneyimi yaşamamış, veya en azından ona benzerini yaşamamış olana sözcüklerle bunu öğretmenin yolu yoktur. Ayrıca, ego olmadığında korkulacak, istenecek veya öğretilecek "başkası" da yoktur.

Klasik Hint öğretisindeki insanın yaşamak ve mücadelesini vermek zorunda olduğu dört amaçtan – aşk ve zevk *(kama)*, güç

26 Aşvaghoşa, *Buddhacarita* 13-14 (kısaltılmış), E. B. Cowell, *Sacred Books of the East*'den, c. XLIX, The Clarendon Press, Oxford, 1894, s. 137-58.

ve başarı (*artha*), kamu düzeni ve ahlaki erdem (*dharma*) ve son olarak hayalden kurtulma (*mokşa*)- ilk ikisinin Freud'un 'zevk ilkesi' olarak adlandırdığı, insanın, 'ben istiyorum' formülüyle özetlenen birincil dürtülerinin ifade edilişi olduğunu görüyoruz. Doğu görüşüne göre yetişkin insanın, bunları *dharma* ilkesiyle yatıştırıp egemenliği altına alması gerekir. Klasik Hint düzeninde dharma ilkesi bireye kastının verdiği eğitimle kazandırılır. Bebekliğin 'ben istiyorum'u 'sen yapacaksın'a tabi kılınarak bireysel olarak belirlenene değil toplumsal olarak uygulanana uyarlanır; toplumsal uygulama da, güneşin yörüngesi gibi değişmeden kalan kozmik düzenin bir parçası olarak görülmektedir.

Buddha'nın baştan çıkartılması girişimleriyle ilgili buraya aldığımız örnekte, Antagonistin amaçlardan ilk üçünü (üçlü küme-*trivarga* adıyla bilinirler) temsil ettiği gözlemlenmektedir. Çünkü İstek Efendi olarak birinciyi kişileştirmekte, Ölüm Efendi olarak ikincinin saldırgan gücünü ve tefekkür içindeki bilgeye kalkıp toplumdaki görevlerini yerine getirmek için dönmesi çağrısında bulunduğunda üçüncüyü kişileştirmektedir. Ve gerçekten, yalnız dünyayı yaratıp geliştiren değil, evreni sürekli olarak destekleyen Atman olarak bu amaçların en uygun canlanışıdır. Çünkü dünyayı ayakta tutanlar gerçekten bunlardır. Ve dinlerin çoğunun ritlerinde bu birde-üç olan tanrının üç yönünden bir tanesinin tek tanrı olarak kabul edilmiş olduğunu söyleyebiliriz.

Fakat "Aydınlanmış Olan" Buddha'nın adı ve kazanımıyla dördüncü amaç da açıklanıyor: Hayalden kurtulun! Ve bu amacın elde edilebilmesi için ötekiler engeldirler, durdurulmaları zordur fakat yenilmez değildirler. Dünyanın merkezinde otururak, kendi varlığını temizleyip kazıyan, fışkıran yaratıcı güce sırtını veren Buddha boşluğun ötesine geçmiş ve ironik olarak evren hemen çiçeklenmiştir. Kendini yok etme eylemi bireysel çabanın ürünüdür. Bu konuda kuşkuya yer yoktur. Fakat Batılı bir göz, dört amaçlı Hint düzeninde, ne ilk iki doğal organizma içinde ve toplumun benimsettiği üçüncüde ne de heyecan uyandırıcı kurtuluş yolu dördüncüde, bireyin zekâyla, yeni bireysel kazanımlarla ve çevresindeki dünyanın zaman ve mekânına uyum sağlamasıyla kişiliğini geliştireceğine inanarak, ne de yaratıcı deneylerle keşfedilmemiş olanaklar yaratacağına ve toplumsal düzen bağlamında daha önce görülmemiş eylemleri nedeniyle kişisel sorumluluk yükleneceğine dair bir beklenti ve böyle bir olasılık düşüncesi bulunduğunu hemen fark edecektir. Hint gelene-

ginde ebediyetten beri her şey mükemmel biçimde düzenlenmiştir. Yeni bir şey olamaz, öğrenilecek yeni bir şey yoktur, eskiden beri bilgelerin öğrettikleri vardır. Ve sonucunda 'ben istiyorum' – 'sen yapacaksın' ufkuyla sınırlı eğitimin sıkıcılığı dayanılmaz olduğunda, bütün sunulan dördüncü ve son amaçtır, bebeklik egosunun bütünüyle dışlanması, hem 'ben' hem 'sen'le olan bağların eritilmesi veya kurtuluş *(mokşa)*–.

Avrupalı Batı'daysa, iradenin özgürlüğüne ilişkin köktenci öğreti özünde her bireyi ötekinden ayırır, doğa ve Tanrı'nın iradesi de bireyinkinden ayrılmıştır, herkes kendi deneyimi ve çabasıyla elde ettiği zekâsına göre bütünle, boşlukla, mutlakla veya terimlerin ötesinde adlandırılması nasıl uygun görülüyorsa onunla –hiçbir özdeşleşme veya içinde erime olmadan– ilişki kurmaktan sorumlu tutulmuştur. Ve bu dünyevi alanda da aynı biçimde, eğitim görmüş egonun normal olarak bebeklik döneminin zevk ve itaat kutupluluğundan çıkacağı ampirik gerçeklikle kişisel, zorlamaya dayanmayan, duyarlı bir ilişki kurarak tahmin edilemeyene doğru belirli maceracı yaklaşımla, kararları için belirli sorumluluk duygusu taşıması beklenmektedir. İyi bir asker olarak değil, gelişmiş tekil birey olarak yaşam ülküseldir. Doğu'da benzerini aramak boşunadır. Orada ülküsel olan egonun geliştirilmesi değil bastırılmasıdır. Tüm yazında çeşitli biçimlere sokulup yorumlanarak anlatılan formül budur: "Ben" ilkesinin, gerçeklik işlevinin sistematik biçimde, sürekli olarak, ısrarla eritilmesi; sonuç olarak ortada gelişmemiş, kapılmaya tamamen açık, eleştiri dışı mitik özdeşleşmeler kalmıştır.

4. HİNDİSTAN VE UZAKDOĞU'NUN İKİ YOLU

Hindistan'dan Uzakdoğu'ya dönüldüğünde, Tao Te Çing'in "Yolun *(tao)* Erdem Veya Gücü *(te)* Üstüne Kitap *(çing)*"ın girişinde şu satırları okuyoruz:

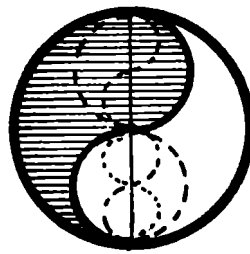
> *Tartışılabilen Tao, sonsuza kalan ezeli Tao değildir;*
> *Adlandırılabilen ad, sonsuza kalan ezeli ad değildir.*
> *Adsız olandan gökler ve yer çıkmıştır,*
> *Adı olan on bin şeyin anasıdır.*
> *Gerçekten: ancak istek duymayan gizli özü fark edebilir.*
> *İsteklerden kurtulmadıkça ancak kabukları görebiliriz.*[27]

27 *Tao Te Çing* 1.1-2. James Legge, *The Sacred Books of the East*, c. XXXIX, The

Yol, tarik anlamındaki *tao* sözcüğü, evrenin yasası, gerçeği veya düzeni anlamında her türün evrendeki yasa, gerçek ve düzenini anlatır ve *dharma*'nın eşdeğeridir. Arthur Waley, "Sözcüğün anlamı yol (tarik), tutumdur" diye yazar; "dolayısıyla, insanın bir şey yapma yöntemi, ilkesi, öğretisidir de. Cennet Yolu, örnek olarak, çok çetindir; 'sonbahar geldiğinde güzelliğinden dolayı bir yaprak, kokusu nedeniyle bir çiçek atlanmadan düşer.' İnsan Yolu, başka şeylerle birlikte doğurganlık demektir; hadımların 'insan yolundan uzak' oldukları söylenir. *Çu Tao* 'monark olma', yani yönetme sanatının yoludur. Her felsefe okulunun kendi *tao*su, yaşamın düzenleneceği yöntem hakkında öğretisi vardır. Nihayet, izleyicilerinin Taocu adını aldıkları belirli bir felsefe okulu vardır, *tao* 'evrenin işleyiş biçimi' anlamına gelir; burada terimin Tanrı'yı anlatan çok daha soyut ve felsefi anlamıyla kullanımı söz konusudur."[28]

Sanskritçe eşdeğeri *dharma* tutmak, desteklemek, taşımak, dayanmak, beslemek ve korumak anlamlarına gelen *dhr* kökünden gelir. *Dharma* evreni ayakta tutan, böylece her varlığı ve şeyi türüne göre ayakta tutan düzendir. Ve Tao Te Çing'in *tao* için dediği gibi, Hintliler de *dharma* için tanımın ötesinde olduğunu söylerler; onun bu yandaki kimliği her şeyin destekleyicisi ve taşıyıcısı olan anneliktir.

Çin *tao* simgesinin diagramı iki ilkenin karşılıklı oyununu geometrik olarak temsil eder: Bu ilkeler ışık, erkeklik veya etkenlik, sıcak, kuru, yararlı, olumlu ilke *yang*'la, onun zıttı, karanlık, dişil, edilgen, soğuk, nemli, zararlı ve olumsuz olan *yin*'dir. İkisi bir dairenin yarısını oluşturacak biçimde on bin şeyi türettikleri (sonsuza kadar sürecek) anı temsil ederken gösterilirler:

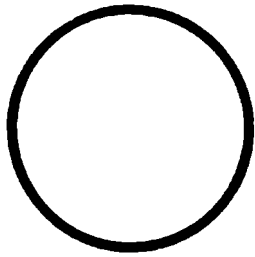

Clarendon Press, Oxford, 1891; Paul Carus, *The Canon of Reason and Virtue*, The Open Court Publishing Co., La Salle, Illionis, 1913; Dwight Goddard, *Laitzu's Tao and Wu Wei*, Brentano's, New York, 1919; Arthur Waley, *The Way and Its Power*, The Macmillan Company, New York, George Allen and Unwin Ltd., Londra, 1949.

28 A. Waley, *age*, s. 30.

Profesör Marcel Granet'in değerlendirmesine göre, "bu şekildeki ayırıcı çizgi çap boyunca kıvrılan yılan gibi ilerler ve iki yarım çevreden oluşmuştur, her birinin çapı büyük dairenin yarıçapına eşittir. Dolayısıyla, bu çizgi yarı-çevreye eşittir. Yin'in dış çizgisi, yang'ınki gibi, ikisini de kapsayan dış çizgiye eşittir. Eğer ayırıcı çizgi yerine, çapları büyüğünkinin yarısı kadar olan dört yarı-çevreden oluşan bir çizgi çizilirse, bunlar ana dairenin tek yarı-çevresine gene eşit olacaktır. Ayrıca, eğer işleme devam edilirse, sonuç hep aynı olacaktır ve kıvrılan çizgi çapa yaklaşma ve onunla birleşme eğiliminde olacaktır. Üçü ikisiyle birleşecektir... Sung döneminde [MS 1127-1279] bu şekil ayın dönüşümlerini gösteren bir işaret olarak kabul edilmiştir."[29]

Bu şeklin geometrik olarak temsil ettiği şey, tek çevrenin iki haline gelişi ve sonra yaratılışın on bin şeyini üretmesidir. Aynı gizemin ad verilmeyen, tanımlanması olanaksız ötedeki temsili ise basit bir dairedir:

Yang ve *yin* her şeyde mevcuttur. Ayrılamaz, ahlakça iyi veya kötü olarak yargılanamazlar. Sürekli ilişki içinde birlikte işlev göstererek bir biri, bir öteki üstünlük kazanır. Erkekte üstün olan *yang*, kadında *yin*'dir, fakat ikisi de iki cinste bulunur. Karşılıklı ilişkileri "on bin şey"in evrenidir. Tao Te Çing'in devamında şunları okuyoruz:

> *Köken olarak bu ikisi aynıdır, adları başka olsa da;*
> *Kaynağa Büyük Giz adını veriyoruz:*
> *Ve bu Gizden daha karanlık Gizler bütün gizli özlerin kapısıdır.*[30]

29 Marcel Granet, *La Pensée chinoise*, La Renaisssance du Livre, Paris, 1934, s. 280, n. 2.

30 *Tao Te Çing* 1.3.

Çinlilerin iki olan ve sonra kendisinden on bin şeyi üreten, dolayısıyla her birinde yasa olarak –*tao*, yol, anlam, düzen ve özmevcut olan adın ötesindeki kavramlarının, birken iki olana ilişkin görüşler içinde Hint sistemine Kitabı Mukaddes sisteminden daha yakın olduğu açık. *Tao* simgesi, Adem'in kaburgasından Havva çıkmadan önceki ikili durumuna ilişkin bir imge sağlıyor. Fakat Kitabı Mukaddes'teki görüşün tersine ve Hint sisteminde ikiye ayrılan Atman'la uyum içinde, *tao* içkin olduğu kadar aşkındır da: Bütün her şeyin gizli özüdür, aynı anda en karanlık gizemdir.

Ayrıca, Çin'de de Hindistan'daki gibi, çok eski zamanlardan beri gizemi tanımanın yolu olarak meditasyon sanatına başvurulur. Waley şöyle diyor: "Çin'de MÖ dört ve üçüncü yüzyıllarda değişik Sessizlik okullarının olduğunu biliyoruz. Yazınlarından ancak çok küçük bir bölüm kalmıştır. Tarih olarak en eski olan Ç'i okulunun adını verebileceğim. Öğretisi *hsin şu*, "zihin sanatı" olarak adlandırılırdı. Fakat zihin, beyin veya yürek değildir; güneşin gökle olan ilişkisi gibi insan ekonomisine aynı ilişkiyi tanıyan 'zihin içinde zihin'dir.[31] Bütünleştirici parçalarının yardımcıları olduğu gövdenin yöneticisidir.[32] Tahtındaki monark gibi durgun ve hareketsiz olmalıdır. Yalnızca her şeyin süslenip süpürüldüğü yerde yerleşecek olan bir *şen*–kutsallıktır. İnsanın kendisi için hazırladığı yere onun tapınağı *(kung)* denir. "Kapıları ardına kadar aç, kendinden uzaklaş, sessizce otur, ruhun nuru gelecek ve oraya yerleşecektir."[33] Ve biraz ileride: "Ruh yalnızca her şeyin temiz olduğu yerde bulunur. Bütün insanlar bilmek isterler, fakat bilgi kaynaklarını yeterince soruşturmazlar." Gene: "İnsanın bilmek istediği şudur (yani dış dünya). Ama bilgi aracı budur (yani kendisi). Şunu nasıl bilebiliriz? Ancak bunu kavramakla."[34]

Böylelikle, yalnızca birken iki olana ait Hint mitosunun Çin türevini bulmuş olmuyoruz, zihnin birle yeniden birleşmesi için zihni hazırlayan yöntemi de öğreniyoruz. Buddhizmin Çin'e MS birinci yüzyılda gelip Uzakdoğu'nun mitoloji ve ritüelini belirgin biçimde etkilemiş olmasına karşın, Pasifik'in iki uygarlığında da

31 *Kuan Tzzu*, P'ien 12, başlangıç (Waley'in notu).
32 *age*, P'ien 36, başlangıç (Walley'in notu).
33 *age*.
34 Waley, *age*, s. 46-47.

–yani Çin kadar Japonya'da da– Hint ustalarından farklı bir kültürel ve ruhsal anlayış daima kendini göstermiştir. Hint usta, gördüğümüz gibi Bodhi-ağacının altında, sarsılmaz biçimde bağdaş kurmuş oturmaktadır, "evin ana kirişini kırmış ve bilincini yitirip öte boşluğa geçmiştir."[35]

Hindistan'ın klasik Yoga eseri, efsanevi aziz ve bilge Patanjali'nin Yoga Sutra 'Yoga'nın Kılavuz İpliği'dir. Patanjali cennetten küçük bir yılan biçiminde başka bir azizin Panini'nin tapınmak için bir araya getirip kaldırdığı (*anjali* durumundaki) ellerine düşmüştür.[36] *Sutra* sözcüğü 'iplik' anlamındadır, etimolojik olarak İngilizce 'suture'-dikiş yeriyle ilişkilidir ve tüm Doğu'da daha sonraki yazarların yorumlarıyla kabarıp büyümüş bir öğreti veya disiplinin ilkelerine ait özetleyici elkitabı anlamını verir. Yoga Sutra'da temel metin, bu tür şaşılası büyüklükteki yorumlara ilişkin yüz doksan beş kısa cümleden oluşur. İki önemli tabakası şunlardır: 1. Yoga'nın Aydınlanması *(Yoga-bhaşya)*, tarih öncesi zamanlarda şair Vyasa'nın yazmış olduğu kabul edilen Mahabharata'dan oluşur. Vyasa'nın efsanevi doğumunu ve yaşamını daha sonraki bir bölümde okuyacağız, şimdilik bu kitabın MS 350-650 yılları arasında, hatta belki daha da sonra yazılmış olabileceğini söyleyelim.[37] Ve 2. Gerçeklik Bilimi *(Tattva-vais-radi)*, MS 850'lerde yaşamış olabilecek Vachaspatimişra tarafından yazılmıştır.[38] Kısa, yoğun metnin kendisi çağdaş bilim adamlarınca MÖ ikinci yüzyıldan[39] MS beşinci yüzyıla kadar tarihlenmektedir.[40] Fakat burada yasallaştırılan disiplinin, hem Buddha (MÖ 563-483) hem de Caynacı mesih Mahavira (ölümü MÖ y. 485) tarafından bilindiğine göre ve Aryanların gelişinden önce uygulanmakta olduğu anlaşıldığına göre,* bu metnin tarihi ne olursa olsun amaç ve araçlarının çok eski olduğunu söylemek doğrudur.

35 *Jataka* 1.76.

36 Sir Monier Monier-Williams, *A Sanskrit-English Dictionary* (Oxford: The Clarendon Press. 1888), s. 528.

37 James Haughton Woods, *The Yoga System of Patanjali* (Cambridge Mass.: The Harvard University Press, 1927), s. xx, MS y. 650-850'yi önerir, fakat Dr. M. Winternitz, *Geschichte der indischen Litteratur*, c. III (Leipzig: C.F. Amelangs Verlag, 1920), s. 461 ciddi sorgulamayla MS y. 350-650'yi önermektedir.

38 Woods, *age*, s. xxi-xxii.

39 Winternitz, a.g.y.

40 Woods, *age*, s. xix.

* Bkz. s. 168-170.

Sanatın anahtarı ilk aforizmayla sunulmaktadır: *Yogas cittavrtti-nirodhyah*: Yoga zihnin kendiliğinden etkinliğinin (gönüllü olarak) durdurulmasıdır.[41]

Bu tanıma arkaik psikolojik kuramı uygularsak, beyin ve gövdenin "toplam" ağırlığı içinde fazlasıyla uçucu, kolay ayırt edilemez bir öz bulunduğu ve bu özün sürekli etkin durumda olup duyular yoluyla kendisine sunulan her şeyin biçimini aldığını, bu öz maddenin dönüşümü yoluyla biçim, ses, tat, koku ve dış dünyanın baskısını hissedebildiğimizin düşünüldüğünü anımsamalıyız. Buna göre zihin sürekli dönüşüm dalgasıdır ve bu dönüşüm öyle hızlıdır ki, eğer bir insan yoga eğitimi görmeden zihnini tek bir görüntü veya düşüncede, diyelim bir dakika süreyle yoğunlaştırmaya çalışırsa hemen bu noktadan koptuğunu ve benzer, hatta uzak düşünce ve duygulara daldığını görecektir. Yani yoganın ilk amacı bu kendiliğinden akış üstünde denetim sağlamak, onu yavaşlatarak durdurabilmektir.

Rüzgârın esişiyle kıpırdayan havuz içindeki su benzetmesi yapılmıştır. Böyle bir yüzeydeki görüntüler kırıklıdır ve daima oynaşır. Fakat rüzgâr dursa yüzey hareketsiz hale gelir *-nirvana:* "rüzgârın *(vana)* ötesi veya olmayışı *(nir-)*" Görüntüleri kırmamalı korumalıyız; koca göğün mükemmel yansıması, kıyıdaki ağaçlar, havuzun sakin derinlikleri, muhteşem kumlarla kaplı dibi ve balıklar. O zaman bütün kırık görüntülerin, önce yalnızca akışkan biçimde kavranılırken, bu gerçek ve sabit biçimlerin şimdi açık ve doğru dürüst görülenlerin parçalanmış hali olduklarını kavrarız. Ve bundan sonra havuzu hareketsiz kılarak temel biçimi görmek ve rüzgârı esmeye bırakıp suların çalkanmasını görüp dönüşümlerin oyununu *(lila)* seyretmek olanağını elde ederiz. Artık gelip geçen görüntüler korkutucu değildir; hatta insanın kendisi gibi görünen biçimin gözden kaybolması da önem taşımaz. Çünkü Tek olan her şeydir, sonsuza kadar kalır: Aşkındır, her şeyin ötesindedir, fakat aynı anda içkindir, her şeyde mevcuttur. Yoga Sutra'nın çağdaşı bir Çin metninden okuyalım:

"Eskinin Gerçek İnsanları, ne yaşam sevgisine ne ölüm korkusuna ilişkin bir şey bilirlerdi. Yaşamın başlaması onlara sevinç vermediği gibi, yaşamdan ayrılmak da direnç uyandırmıyordu. Sakin sakin gelip gidiyorlardı. Başlangıçlarının ne olduğunu unutmuyorlardı, sonlarının ne olacağını da araştırmıyorlardı. Yaşamı kabul edip onunla seviniyorlar, ölüm korkusu duymadan yaşamdan önceki hallerine dönüyorlardı. Yani onlarda her

41 Yogasutras 1.2.

zihnin Tao'ya karşı direniş isteği adı verilen şey ve Göksel olana yardımcı olmak üzere her insanda bulunan bütün gayretlerin araçları vardı. Gerçek İnsan adı verilenler bunlardır. Böyle olduklarından zihinleri her türlü düşünceden kurtulmuştu, davranışları hareketsiz ve sakindi, alınları basitlik taşıyordu. Onlardan gelen soğuk sonbahar soğuğu gibiydi, onlardan gelen sıcak bahar sıcağı gibiydi. Neşe ve kızgınlıkları dört mevsimde gördüklerimizle benzeşmişti. Her şeye karşın yalnızca uygun düşeni yaparlardı ve kimse eylemlerinin sonucunun nereye kadar gideceğini bilemezdi."[42]

Fakat Hintlinin bakış açısı ve amacı daima hareketsiz su gibi olmak için deneyim kazanmak isteyen çaba içindeki yogayken, Çinli ve Japonlar, suyun dalgalarıyla birlikte sallanma eğiliminde olmuşlardır. Batı'nın her hangi temel teolojik ve bilimsel sistemiyle karşılaştırıldığında iki görüş aynı türden görülür, fakat kendi anlayışı içinde birbiriyle karşılaştırıldığında tamamen zıtlık içinde oldukları anlaşılır: Hintli, varlık kabuğunu kırarak boşluğun sonsuzluğu içinde vecde kapılır, aynı anda hem içeride hem ötededir; oysa Çinli ve Japon Büyük Boşluğun gerçekten her şeyin harekete getiricisi olmasından tatmin olarak harekete izin verir ve istemeden, korkmadan kendi yaşamını da Tao'nun ritmine uydurarak, onlarla birlikte hareket etmek üzere serbest bırakır.

Müthiş, geçip gidiyor,
Geçip giderken uzaklaşıyor.
Uzaklaşınca geri dönüyor.
İşte Tao bunun için büyük; Cennet büyük.
Toprak büyük; ve bilge Kral da büyük.
İnsan yasası Toprak'tandır, Toprağınki Cennet'ten;
Cennet'inki Tao'dan.
Ve Tao'nun yasası her neyse odur.[43]

Her şeyi hareketsiz kılmak yerine, Uzakdoğulu bilge her şeyi kendi olağan akışında kendi yollarında hareket etmeye bırakır, bir tür dans gibi, "hareket etmeden hareket ederek" onlarla birlikte gider. Oysa Hintli, boşluğun hareketsizliğine tapınma eğilimindedir:

42 *Çuang Tzu*, Kitap VI, Kısım I, Bölüm VI. 2-3. çev. James Legge, *age*, s. 238-39.
43 *Tao Te Çing* 25.5-6; Legge, *age*, s. 67, 68'den.

Benim için, benim görkemimde barınıyor:
Geçmiş nerede, gelecek nerede
Şu an nerede,
Mekân nerede,
Veya hatta sonsuzluk nerede?[44]

İşte bunlar, Doğu'nun iki büyük bölgesinin temel belirleyicisidir; fakat daha sonra göreceğimiz gibi, Hindistan'ın evin günlerini dalgaların kıpırtısında bulmasına ve Uzakdoğu'nun kulağını derinlikler ötesindeki derinliklere vermiş olmasına karşın, gene de temelde iki görüş de "Her şey hayaldir: Bırak gitsin" ve "Her şey düzen içinde: Bırak gelsin" anlayışındadır. Hindistan'da aydınlanma *(samadhi)* gözler kapalı, Japonya'da aydınlanma *(satori)* gözler açık olur. *Mokşa* –kurtuluş– sözcüğü ikisi için de geçerlidir, ama aynı anlamda değildir.

5. AVRUPA VE LEVANT'TAKİ İKİ TÜR BAĞLILIK

Şimdi gözlerimizi kısa süre için Batı'ya, teolojinin geniş ölçüde Levant'tan alındığı ve Avrupa bilinciyle aşılandığı yere çevirelim; Doğu'da Buddha öğretisinin Uzakdoğu'da oynadığı rol gibi, kaynaşmanın eksiksiz olmadığını görürüz. Gerçekten daha başlangıçtan itibaren farklılık gösteren etkilenme, artık genişlemiş ve gerçek anlamıyla canlı bir ayrılığa dönüşmüştür. Ve bu bölünmenin hazırlığını –gene–, iki haline gelen ilk varlık mitolojisinin farklılaşan türevlerinde en iyi biçimde gözlemleyebiliriz: Platon'un *Şölen*'indeki anlatımda.

Okuyucu Aristofanes'e atfedilen alegorik, mizah dolu anekdotu anımsayacaktır. Buna göre ilk insanlar, şimdi bizim olduğumuzun iki katıydılar. Dört el ve ayakları vardı, önce arkalarıyla daire oluşturuyorlardı ve tek kafalarında iki yüz bulunuyordu; organlar çiftti ve gövdeler de ona göreydi. Zeus ve Apollon, insanların gücünden korkarak onları elmayı böler gibi ikiye böldüler, yumurtayı kılla keser gibi. Fakat bu kesilen parçalar, birbirini özleyerek bir araya geliyorlar ve sarılıyorlardı, Tanrılar onları ayırmasa açlıktan öleceklerdi. Çıkartılan ders şu: "[İnsanlar] aslında bütündü, sevgi dediğimiz şey yaradılışımızdaki bütünlüğü arzulamak, aramaktır... Her işte Tanrıların dediğini yap ki, bir da-

44 *Aştavakra-samhita* 19.3.

ha bölünmeyesin ve sevgi yoluyla ilk bütünlüğünü yeniden bulasın... Ona karşı koyan, Tanrıları düşman eder kendine. Sevgiyle barışıp uzlaştık mı, bizi bütünleyecek sevgilileri de buluruz."[45]

Kitabı Mukaddes'teki anlatım gibi, burada da ikiye bölünen kutsal varlığın kendisi değildir. Gene Tanrı'yla insanın ayrı olduğu Batı'dayız ve sorun gene ilişkinin nasıl kurulacağı sorunu. Fakat Yunan ve İbrani mitolojileri arasında birçok zıtlık da var. Yunan mitolojisi F. M. Cornford'un belirttiği gibi, "rahipler veya peygamberler tarafından formüle edilmiş değildir, onu yazanlar sanatçılar, şairler, filozoflardır... Kutsal bir kitapta korunmuş kutsal bir geleneği yenileştirici etkilerden koruyan ruhban sınıfı yoktur. İnanç biçimlerini ele geçirilemez otorite kalesinden tebliğ etme başarısını gösteren ilahlar yoktur."[46] Mitoloji, sonuç olarak şiir gibi akışkan olur, Tanrılar, bahçedeki Yehova gibi, sözlük anlamıyla somutlaşmış değildir, yalnızca nasıl oldukları bilinmektedir: İnsanın yaratıcı hayalinin ortaya çıkardığı kimliklerdir. Makrokozmos ve mikrokozmosun, dışarıdaki ve içerideki dünyaların güçlerini temsil ettiklerinden gerçektirler. Fakat yalnızca zihne yansımalarıyla bilindiklerinden bu ortamın kusurlarından hisselerini alırlar – ve bu gerçek Yunan şairlerce çok iyi bilinmektedir; bütün şairlerce bilindiği gibi (oysa rahipler ve peygamberler bunu bilemezler). Yunanlıların Tanrı masalları latife doludur, imgeleri aynı anda sunar ve yok sayar. Fakat huşu içinde onlarla dolu olan zihin onları geçerek mutlak bilinmeze varamaz; ancak kısmen aydınlanmış olduğundan onların yansıttıkları gerçeklikle sınırlı kalır.

Birken iki olan mitosunun *Şölen*'de aktarılan anlatımından, Tanrıların ilk insanlardan korktuklarını öğreniyoruz. Güçleri o kadar çoktu ve yüreklerindeki düşünceler o kadar güçlüydü ki, Tanrılara saldırmış olsalar gökleri tartabilirler, hatta Tanrılara el koyabilirlerdi. Ve tanrılar şaşkınlık içindeydiler; insanları yıldırımlarla yok etseler kurbanların sonu gelecekti ve Tanrıların kendileri tapınılmamaktan son bulacaktı.

Bu semavi kararsızlık anından çıkartılan ironik ders, Tanrı ve insanın karşılıklı bağımlılığıdır; bilinenin ve bilineni bilenin bağımlılığı. –Bu ilişkide bütün girişim gücü ve yaratıcılık bir ta-

45 *Şölen* 189 d. çev. Azra Erhat, Sabahattin Eyuboğlu, Remzi Kitabevi Yay., İstanbul, 1972.

46 F. M. Cornford, *Greek Religious Thought from Homer to the Age of Alexander*, J. M. Dent and Sons Ltd., Londra; E. P. Dutton and Co, New York, 1923, s. xv-xvi.

rafta değildir.– Tüm Levant dinleri boyunca Tanrı düşüncesiyle, tapınanın gereksinimi, kapasite ve etkin hizmeti arasındaki görelilik anlaşılmamış gibi görülmektedir, anlaşıldığında da teslim olunulmuştur. Çünkü burada Tanrı –ister Ahura Mazda, Yehova; Teslis veya Allah olsun– daima özel nitelikleriyle varsayılmıştır; her şeyin mutlak ve tek Tanrısı. Oysa Yunanlılarda, uygarlıklarının doruğunda oldukları dönemde bu tür harfi harfine uygunluk ve küstahlık kavranılmaz bir şeydi.

Ayrıca, Tanrılar biçiminde simgeleştirilen insanlık dışı, kozmik güçlerle insanların kahramanları tarafından temsil edilen en yüce ilkelerinin arasında değer çatışması çıktığında, Yunanlıların bağlılık ve sevgi gösterdikleri taraf tipik biçimde insanlardı. İnsan yüreğinin en cesur, en büyük düşüncelerinin kozmik güce kaçınılmaz olarak karşı çıktığı doğrudur ve her zaman ikiye kesilme tehlikesi vardır. Basiret gereklidir, yoksa yarım kabartma gibi kesilme aşaması gelir. Fakat Yunan tarafında Levant'ta olağan olduğu, hatta gerektiği gibi insancıl yönün temelden ihanete uğradığını göremeyiz. Acılar içindeki "kâmil ve doğru adam" Eyub'un kendisini "boşuna"[47] sıkıntılara sokan Tanrı'ya karşı tutumu bu bölgenin bütün büyük dinlerinde inançlı, teslim olan, mümince davranışın ülküsel biçimi olarak sunulmaktadır. "İşte ben değersiz bir şeyim, sana nasıl yanıt vereyim? Elimi ağzıma koyuyorum... Sen her şeyi yapabilirsin bilirim. Ve hiçbir muradın alıkonmaz... Bundan ötürü kendimi hor görmekteyim. Ve tozda ve külde tövbe eylemekteyim."[48] Yunanlı Prometheus ise, aynı biçimde Leviathan'ın kafasını mızraklarla doldurabilecek güçteki Tanrı'dan korkunç işkenceler görmüştür; fakat bu işkenceler için sorumluluk kabul eden insanca mantığını savunarak, teslim olmasını emreden Tanrı'ya şöyle bağırmaktadır: "Zeus'a aldırdığım yok. Nasıl biliyorsa öyle yapsın."[49]

Bir yanda merhamet, adalet, iyilik ve sevgi gibi bütün insanca niteliklerin büyüklüğü karşısında çözüldüğü Tanrı; öte yanda, göklerden ateşi çalıp İnsan Şehrini inşa eden cesur ve kendi kararlarının sorumluluğunu almaya hazır Titan. Ortodoks Batı mitolojisinin ana yapısını kurduğu söylenebilecek iki uyumsuz

47 Eyub 2: 3.

48 Eyub 40: 4; 42: 2 ve 6.

49 Aeschylus, *Prometheus* 11.938-939. çev. Seth C. Benardete, David Green ve Richmond Lattimore (der.), *The Complete Greek Tragedies*, The University of Chicago Press, Şikago, 1959, c. I, s. 345.

ana tema bunlar: Doğadan kopmuş, verili bir dünyaya ait olmayan kendi değerlerini geliştiren ve gene de evrenin insan benzeri bir babası olduğu kavramına sahip olan egonun deneyim zıtlaşmaları... –Sanki bu baba kendisinde veya metafizik bir çerçevede insanın değerlerine, duyarlılığına ve zekâsına, terbiye ve soyluluğuna sahipmiş veya sahip olabilirmiş gibi!–

Oysa Hindistan ve Uzakdoğu'yu kapsayan geniş anlamıyla Doğu'da birbirinden ayrışmış gibi insan ve Tanrı arasındaki çelişkiden söz etmek, basitçe saçma olarak görülecektir. Burada "Tanrı" olarak çevirdiğimiz sözcükle anlatılmak istenen, yazında anlatılan ve tefekküre dalan zihnin karşısına çıkabilen basit maske değildir, insanın kendi varlığının, bilincinin ve içindeki neşenin aynı anda aşkın ve içkin olan gizemidir.

6. KARŞILAŞTIRMA ÇAĞI

Kabasortolarıyla* serenlerinin uçlarında bayraklarla MS 1500' lerde Amerika, Hindistan ve Çin sahillerine varan cesur Batılılar teknelerinde yeni, titan çağının tohumlarını getiriyorlar, Eski Dünya'da, her biri mitolojisinde kendisini gökler altındaki ruhsal ve geçerli merkez olarak kabul eden, Avrupa'da, Levant'ta, Hindistan ve Uzakdoğu'da geliştirilen dört uygarlığın çiçekleri açıyordu. Bugün bu mitolojilerin ham olduğunu veya en azından ham görülme tehlikesiyle karşı karşıya kaldığını biliyoruz: Her biri kendi ufku içinde kendinden memnunken, Tanrılarıyla birlikte yeni ortaya çıkan tek toplumsal düzen içinde eriyorlar: Aynı Nietzsche'nin Özgür Ruha adadığı eserinde önceden kehanette bulunduğu gibi: "Çeşitli dünya görüşleri, terbiye biçimleri ve kültürler yan yana gelip karşılaştırılacak ve sınanacak; her kültürün kendi mekân ve zamanına uygun biçimde kendi artistik biçemiyle kök saldığı yerel egemenlikler, daha önce olanaksız olan biçimlerde bu durumla karşılaşacak. Yoğunlaşmış estetik bir duyarlılık sonunda, karşılaştırılmaya başlanan birçok biçim arasında karar verme durumunda olacak: Ve büyük çoğunluğu ölmeye terk edecek. Aynı biçimde daha yüksek ahlak anlayışının biçimleri ve yararlıları arasından seçme şansı da doğuyor, sonunda daha ilkel olan sistemlerin düşüşü gerçekleşecek. Bu, karşılaştırma

* Kabasorto: Direk donanımları özel bir tür gemi (ç.n.).

çağıdır! Onun gurur kaynağı budur ve aynı biçimde daha haklı olarak acı kaynağı da. Bu acıdan korkmayalım!"[50]

Dört temsilci, sırasıyla insan aklı ve sorumlu birey, doğaüstü vahiy ve Tanrı'nın seçtiği tek doğru cemaat, içkin büyük boşluğa teslim olan yoga ve dünya ve göklerin yoluna kendiliğinden uyum –Prometheus, Eyub, gözleri kapalı oturan Buddha ve gözleri açık dolaşan Bilge– dört yönden bir araya getiriliyor. Ve her birini kendi saflığı içinde, küçümsemeden ve eğilim göstermeden soğuk bir tavırla kendi görkemi içinde değerlendirmenin zamanı şimdi geldi. Çünkü Nietzsche'nin dediği gibi, yaşam "aldatılmak ister ve aldatma üstüne yaşar", fakat bazen bir anlık gerçeğe gereksinim duyulduğu da olur.

50 Friedrich Nietzsche, *Menschliches Allzumenschliches: Ein Buch für freie Geister*, Nietzsche's *Werke*, Bd. II, Alfred Kroner Verlag, Leipzig, 1917, aforizma no. 23.

II. BÖLÜM

Tanrı'nın Kentleri

1. MUCİZE ÇAĞI

Dünya mitoloji ve dinlerinde etkili olan iki güçlü dürtü vardır. Bunlar birbirine benzemez. Tarihleri farklıdır. İlkini ve tarih sahnesine önce çıkanı, açıklanamaz cin işi korku veya mistik huşu yaratan düşünsel açıdan şaşkınlık verici yönüyle *mucize* diye adlandırabiliriz. İkincisi, *kendini kurtarmadır:* Parlaklığından tükenen bir dünyadan kurtulmak veya sıyrılmak.

Rudolf Otto *Kutsallık Düşüncesi* adlı önemli eserinde[1] dinsel deneyimin özü olan ve geleneksel teologlar tarafından ilahiyatla ilgili terimler içinde, Yüce Güç, Ruh, Akıl, Amaç, İyi Niyet, Benlik, Birlik vb. tanımlanamayan akıldışı etkenden söz eder.

Gerçekten, bu tür mantıklı terimler içinde ifade edilen inançlar dinsel deneyimi çoğaltmaktan çok dışlar. Ve aynı biçimde din veya mitoloji üstüne bilimsel bir çalışma, yalnızca bu tür kavramlarla ve onların tarihsel evrimiyle ilgilendiğinde konusunun özünü kaçırmaktadır. Çünkü Profesör Otto'nun yazdığı gibi:

1 Rudolf Otto, *The Idea of the Holy*, çev. John W. Harvey, Oxford University Press, Londra, 1925.

"Eğer bize, insan deneyimine ait yanılmaz biçimde tek ve özel, kendine özgü bir şey sunan bir alan varsa, bu, dinsel yaşamdır. Gerçekten, bu bağlamda düşmanın, din taraftarından veya uzmanca bir tarafsızlık içinde olan kuramcıdan daha güçlü bir yaklaşım sergilediği çok olmuştur. Çünkü taraftarların kendileri çok iyi bilirler ki, bütün 'mistik huzursuzluk'un 'mantık' veya 'akılcılık'la bir ilgisi yoktur.

"Dolayısıyla dinin, 'akılcı' görünümlerin hiçbirinde tek başına yer almadığını ve tüm ayrıntılarıyla kapsanmamış olduğunu bilmek çok yararlı olacaktır. Ve dinin farklı 'an'larını birbiriyle ilişkilendirerek bu durumu akılda tutmaya çalışmak, dinin yapısını daha açık biçimde anlamak için gerekli bir çaba olmalıdır."[2]

Bu görüşü araştırmamızla ilgili düstur ve ödev olarak kabul ediyorum, yalnız ona, çekirdek Yakındoğu'daki ortak gelişmeyi izleyen dönemdeki yüksek kültürlerin tarihinde Doğu ve Batı dallarının birbirinden uzaklaştığını ve kutsalla ilgili deneyimlerindeki 'an'ların da (veya belki "psikolojik aşamalar" diyebilirim) birbirinden ayrıldığını ekleyeceğim. Ayrıca *büyük tersine dönüş* adını vereceğim, Doğu ve Batı'da birçokları için kutsallık anlayışının evrenin ve kendisinin yaratılışlarıyla ilgili deneyimlerinden ayrıldığı, dayanılmaz bir günah, sürgün veya hayal olarak hissedilenden kurtulma özleminin egemen olduğu önemli andan sonra, iki dünyada kendini kurtarma yolları her bakımdan ayrışmıştır. Batı'da, geçen bölümde üstünde durduğumuz insan/Tanrı çelişkisine bağlı olarak acı, Tanrı'dan ayrılık olarak anlaşılmaktadır, bu suç, ceza ve kefaret duygularıyla birlikte gelişmektedir. Oysa Doğu'da kutsallığın içkinliği yanlış bir fikir yürütmeyle benimsenmiş olsa da, her şeyde mevcut kabul edildiğinden, anlayış psikolojiktir ve sonuç olarak kurtuluş yolları ve hayalleri doğaüstü bir babanın otoriter yönergelerine değil daha çok alternatif terapilere bağlıdır. Fakat her iki dünyada da kurtuluş için istek duyan ve çaba gösterenlerin coşkularına içtenlikle en bağlı olanlar olması, onlara acı verenin de tam tamına kendi varlıklarını aramalarından kaynaklanması işin ironik tarafıdır. Buddha'nın içindeki egoyu söndürdüğü anda dünyanın çiçeklere boğulduğunu okumuştuk. Fakat bu tam da dini –kurtuluş değil– mucize olarak gören kişilerin daima karşılaştığı biçimdir.

2 *age*, s. 4.

2. MİTOLOJİ YARATAN BÖLGE

Çekirdek Yakındoğu'nun MÖ y. 4500'den kalma arkeolojik tabakalarından çıkarılan dişi heykelcikler dünyası, bize en eski neolitik çiftçi ve hayvancı toplumların mucizeleri üstünde odaklaşan ilk ipuçlarını veriyor. Heykeller kemikten, çamurdan, taştan veya fildişinden yapılmış; ayakta veya oturur biçimde; çoğunlukla hamileler ve bazan kucaklarında bebek var veya bebek emziriyorlar. Aynı arkeolojik tabakalarda bulunan seramik eşyalarda benzer simgelerin boyanmış olduğu görülmektedir. Bunlar arasında, özellikle ilgi çekici bir motif (Suriye-Kilikya kavşağında "Halaf seramiği" adı verilenlerde)[3] önden görülen bir boğa başıdır, uzun kıvrık boynuzları vardır – tanrıça toprak ananın, ölen ve dirilen ay-boğa tarafından döllendiği ünlü mitosunun o zamandan geliştirilmiş olduğu düşüncesini vermektedir. Bu mitosun tanıdık türevleri, Klasik Dönem'in sonundaki Europa ve Zeus Boğası, Pasiphae ve Poseidon Boğası, ineğe dönüştürülen Io ve Minator'un öldürülüşü efsaneleridir. Ayrıca Yakındoğu' nun en eski tapınak külliyeleri de (dünyanın da en eskileridir) boğatanrı ve inek-tanrıçanın dönemin önde gelen verimlilik simgeleri olduğu görüşünü güçlendiren kanıtlar sunmaktadır. Mezopotamya'nın güneyinde Obeid[4], Uruk[5] ve Eridu'da[6], biraz kuzeyde Bağdat'ın kuzey ve güneyinde Khafajah[7] ve Uqair'de[8], daha uzak-

---

3 *Tanrının Maskeleri: İlkel Mitoloji*, 3. ve 10. bölümlerde tartışıldı.

4 H. R. Hall, *A Season's Work at Ur, al-'Ubaid, Abu Shahrain (Eridu) and Elsewhere*, Methuen and Co., Londra, 1919; H. R. Hall ve C. Leonard Woolley, *Ur Excavations I, Al-'Ubaid*, Oxford University Press, Londra, 1927; P. Delougaz, "A Short Investigation of the Temple at Al-'Ubaid", *Iraq*, V, Bölüm I (1938), s. 1-12.

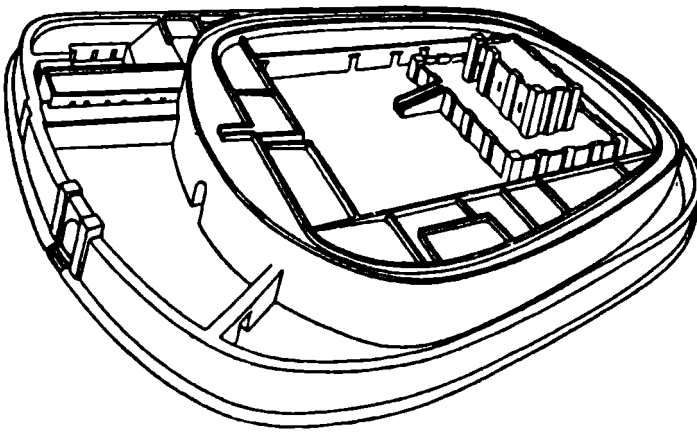
5 Julius Jordan, Arnold Nöldeke, E. Heinrich vd., "Vorläufige Bericht über die von der Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft in Uruk-Warka unternommenen Ausgrabungen", *Prerussische Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Abhandlungen*, 1929, Nr. 7; 1930, Nr 4; 1932,2; 6; 1933,5; 1935, Nr 2; 4; 1936,13; 1937,11; 1939, 2.

6 Hall, *age*, s. 187-288; Seton Lloyd ve Fuad Safar "Eridu", *Sumer* III No 2 (1947), s. 85-111; IV, No 2 (1948), s.115-127; VI, No 1 (1950), s. 27- 33.

7 Henri Frankfort, "Preliminary Reports on Iraq Expeditions", *Chicago University, Oriental Institute. Communications*, Nos. 13, 16-17, 19-20 (1932-1936); ayrıca Delougaz, *age*, s. 10, şekil 1.

8 Seton Lloyd ve Fuad Safar, "Tell Uqair", *Journal of Near Eastern Studies*, II, No 2 (1943), s. 132-58.

ta Kuzeydoğu Suriye'nin Habur vadisinde Tell Brak'da[9] bulunan ve MÖ y. 4000-3500 yıllarına tarihlenen bu tür tapınaklar, Suriye-Kilikya kavşağının yaygın formunun (Taurean adı verilmektedir) yayıldığı geniş alanı ortaya koymaktadır. Bu altı külliyeden ikisinin tanrıçalara adandığı bilinmektedir: Obeid'deki Ninhursag'a ve Khafajah'daki Inanna'ya adanmıştır. Ötekilerin ilahları bilinmiyor. Ve külliyelerin üçü (Obeid, Khafajah ve Uqair'dekiler) iki sıra yüksek duvarla çevrilidir; duvarlar dişi cinsel organları çağrıştırır biçimde ovaldır (Şekil: 1).[10] Ana tanrıçaya adanan Hint tapınaklarında iç odanın dişilik organını temsil eden bir biçimde oluşu gibi, bu tapınaklar da doğanın üretici gücünü dişinin hamilelik ve emzirme yeteneklerine benzeten simgelerdi.

Şekil 1
Oval biçimli en eski tapınak külliyesi. Irak MÖ y. 4000-3500.

Her külliyede ana bina, sıkıştırılmış otuz santimden altmış santime kadar yüksekliği olan ve merdivenle çıkılan, çamurdan yapılma set üstüne yerleştirilmişti. Hepsi düzenli, kutu gibi, oldukça 'çağdaş' biçimde tuğladan inşa edilmiş, köşeler düzgün,

9 M. E. L. Mallowan, *Twenty-five Years of Mesopotamian Discovery (1932-1956)*, The British School of Archaeologoy in Iraq, Londra, 1956, s. 27-31.

10 André Parrot, *Ziggurate et Tour de Babel*, Albin Michel, Paris, 1949, s. 167

çok renkli çini ve badanayla süslüydü. Oval külliye içindeki öteki yapılar rahiplerin odaları, hizmet alanları, mutfak vb. ve özellikle dikkat çeken sığır ağıllarıydı. Obeid harabeleri arasında bulunan çok renkli mozaikler rahipleri ilahi görevleri olan kutsal inekleri sağma, sütü süzme ve depolama işlerini yaparken gösteriyor ve daha sonra yazılmış birçok metinden bu tapınakta tapınılan tanrıçanın, evrenin ve insanların, hayvanların ve tanrıların tanrıçası Ninhursag'ın, özellikle kutsal sütüyle beslediği özel koruyucusu ve bekçisi bulunduğu kralların tanrıçası olduğunu ve sütün, dünyada işlevini aracılıklarıyla yürüttüğü hayvanlardan alınan gerçek süt olduğunu biliyoruz.

Bugüne kadar Hindistan'da tanrıça tapınaklarını ziyaret eden herkese, tanrıçanın 'nimeti' *(prasad)* olarak ritüel biçimde dağıtılan sütlü pirinç veya benzeri süt ürünü bir yiyecek olmuştur. Ayrıca, Güney Hindistan'da, Nilgiri tepelerinde, şaşırtıcı Toda kabilesi vardır; komşularıyla soy bağlılığı bulunmayan bu kabilenin küçük tapınak külliyeleri süthanedir; tapındıkları hayvanları burada saklarlar ve en önemli kurbanlarını, ana tanrıça Togorş'un simgesel oğlu danayı sunarlarken söyledikleri dualarda *Ninkurshag* sözcüğü geçer ve bunun anlamını bilmezler.[11] Obeid'in Ninhursag ve Khafajah'ın İnanna tanrıçalarının kraliyete ait sığır ağıllarında, İran'ın doğusunda tarımcı-hayvancı uygarlığın ilk işaretlerinin görünmesinden bin beş yüz yıl önce çanların, dalgalanan ışıkların, duaların, ilahilerin ve kurban ineklerinin böğürmelerinin senfonisi ritüel olarak başlamıştı ve çağlar içinde Hindistan'daki tanrıçaya kadar ulaştı:

Ey Anne! Dünyanın Nedeni ve Annesi!
Sen Tek Ezeli Varlıksın,
Sayısız yaratığın Annesi,
Tanrıların Yaratıcısı: Yaratıcı Brahma'nın,
Koruyucu Vişnu'nun ve Yıkıcı Şiva'nın bile!

Ey Anne, seni öven ilahiyi söylemekle dilimi temizliyorum.
Ayın yalnız beyaz gece lotuslarından hoşlanması,
Güneşin yalnız gündüz lotuslarından hoşlanması gibi,

11 H. R. H. Prince Peter of Greece and Denmark, "The Calf Sacrifice of the Todas of the Nilgiris (South India)", *Selected Papers of the Fifth International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences, Philadelphia,* 1956, University of Pennsylvania, Philadelphia, 1960, s. 485-489.

Ve bir şeyin yalnız belirli bir şeyden hoşlanması gibi,
Sen de Anne, tek başına bütün evrenin Bakışlarından
hoşlandığısın.[12]

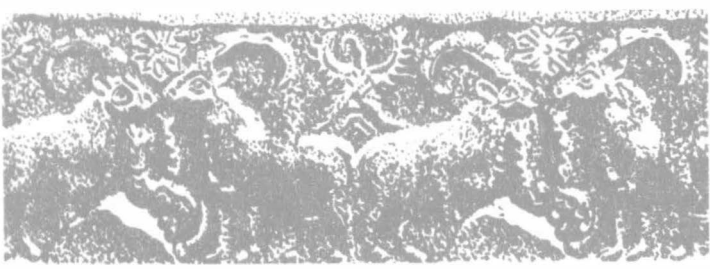
MÖ y. 3500'lerden kalma Sümer silindir mühürlerinden birinde (Uruk dönemi, A tabakası: alfabenin bulunmasından hemen önceki dönem) iki yabani koçun bir yükseltinin kenarında birbirlerine dönmüş oldukları ve yükseltinin yanından onları ısıracakmış gibi iki başlı yılanın yükseldiği resmedilmiştir (Şekil: 2). Burunları üstünde bir çiçek vardır ve sırtlarında silindirin öteki yüzünde tamamlanan pençe atmış kartal görülmektedir. Profesör Henri Frankfort silindir üstüne çalışmasında görülen bütün öğelerin, ölen ve dirilen tanrı Tammuz'un (Sümerce Dumuzi) mitolojisine ait daha sonraki kült ve sanatla ilişkili olduğunu bildirmiştir. Tammuz, birçok ad taşıyan, İnanna, Ninhursag, İştar, Astarte, Artemis, Demeter, Afrodit, Venüs, ana tanrıçanın hem bakire doğumla doğmuş oğlu hem eşi, Klasik Çağın Adonis'inin prototipidir.[13] Resimdeki yükseklik Eski Dünya'da daima tanrıçanın simgesi olmuştur. Klasik çağın merkez – göbek ve ilk Buddhistlerin kutsal eşyaların saklandığı tepecikleri *(stupa)* ile aynı köktendir. Büyütüldüğünde, tepesinde tanrıların yaşadığı parlak kentin, altında sular taşan uçurumların bulunduğu, ikisinin arasında yaşam aşamalarının yer aldığı tanrılar dağıdır (Yunan'da Olimpos, Hint'te Meru). Hepsine güç veren ana tanrıçadır. Sürülen toprakta ve yıldızlarla süslü göklerde tanındığı gibi mühürde de hem yükselti olarak görünmektedir hem de arka planda ve üst ve yükseltinin içinden çıktığı alt kenarda yer alır.

Bu tepecikten yükselen yılan koçları ısırmak üzeredir ve koçlar, buna karşılık çiçeği yemeye hazırlanmaktadır. Arkaya döndüğümüzde avcı kuşun atıldığını görürüz. Öldürmeye ve öldürülmeye dayanan yaşam çemberi çizilmektedir. Ve bütün figürler aynı tanrıyı temsil ettiğine göre anlatılan mitolojik konu, kendi kendisini yiyen, hep ölüp yeniden doğan, her şeye yaşam ve ölüm veren yaratıcı güçtür.

---

12 Tanrıçanın "dünyanın yönetici" yönü *(Bhuvaneşvari)* üstünde duran ilahiden, *Tantrasara*, Arthur ve Ellen Avalon, *Hymns to the Goddess*, Luzac and Co., Londra, 1913, s. 32-33.

13 Henri Frankfort, *Cylinder Seals*, The Macmillan Company, Londra, 1939, s. 17

Şekil 2
Kendiniyiyen güç; Sümer, MÖ y. 3500

MÖ y. 3500'den kalma ikinci bir Sümer mühüründe belki de tanrıyı simgeleyen bir rahip göğsünde bir ağaç tutuyor, ağacın iki kökü dört yöne uzanıyor (Şekil: 3). Hayvanlar bu resimde açıkça ağacın meyvelerini yemekteler; mühürün öteki tarafında ise iki saz demeti arasında bir dana bulunuyor. Saz demetleri bu sanatta daima tanrıçanın kutsal tapınağına açılan kapıyı temsil eder. Dana orada kurban edilmek için bulunuyor ve sanki rahmin içindeymiş gibi güven içinde görülüyor. Hıristiyanlıkta da Isa, Kurbanlık Kuzu, Jesse Ağacı'nın meyvesi, Bakire Anne'nin rahmindeyken çoktan gerçekte çarmıha gerilmiş kabul edilir; doğum-ölüm birleşimi Sümere benzetilebilir.

Şekil 3
Yaşamın Efendisi: Sümer, MÖ y. 3500

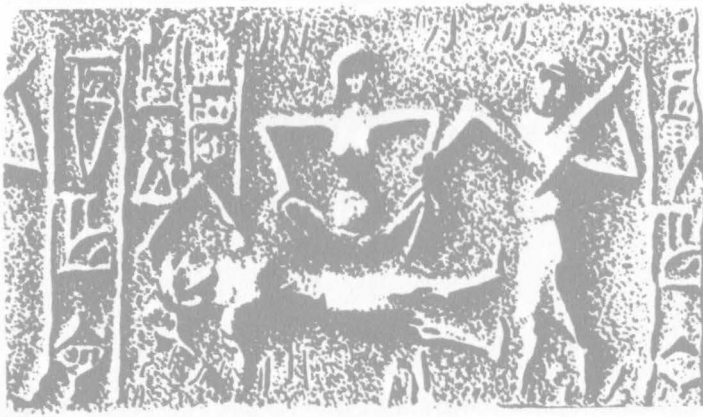
En eski dişi heykelciklerin tarihi olan MÖ y. 4500 ile 2. ve 3. şekillerdeki mühürler arasında bin yıllık bir aralık vardır; ar-

keolojik kanıtlar bu zaman içinde, sürülen toprağın en son geliştirilen en soylu ağıl hayvanı –boğa– tarafından döllenmesine ilişkin kültün işaretlerinin arttığını ortaya koymaktadır. Boğa, yalnızca süt veren ineklere efendilik yapmakla kalmamakta, geçmiş dönemde toprağı süren ve tohumlayan sabanı da çekmektedir. Ayrıca, analoji yoluyla, boynuzlu ay, rahmin, yağmurların ve çiğin ritminin efendisi boğayla eş tutulmaktadır. Böylece, hayvan kozmolojik bir simge haline gelmekte, yer ve göğün alanlarını ve yasalarını birleştirmektedir. Ve varlığın bütün gizemi böylelikle inek, boğa ve danalar metaforuyla şiirsel biçimde ifade edilmiş olmaktadır; bu hayvanlar eski tapınak külliyelerinde – simgesel olarak kozmik tanrıça İnanna'nın kendi rahmi olan kutsal yerlerde ayin konusu olmaktadır.

İzleyen bin yıldaysa, temel köy kültürü gelişmiş ve özellikle aşağı Mezopotamya'da şehir devletleri uygarlığı yayılmıştır. Sir James G. Frazer'in *Altın Dal*'da örnekleriyle göstermiş olduğu gibi, kozmik kurbanın şiirsel ayini artık öncelikle krallar üstünde uygulanmaktadır. Krallar, bazen maiyetleriyle birlikte periyodik olarak kesilmektedirler. Çünkü artık en son geliştirilen, en etkileyici, yüceltilen yaşam süthanede değil, saraydadır. MÖ y. 3200'de yazı sanatı icat edilmiştir (Uruk dönemi, B tabakası); tapınak – kent kesin olarak köyün yerini almıştır ve uygarlığın kılavuzluğu tam-zamanlı, profesyonel rahip kastının elindedir. Yıldız gözlemleriyle gözle izlenebilen beş gezegenin hareketi (Merkür, Venüs, Mars, Jüpiter ve Satürn), daha önce sabit yıldızlar arasından saptanmış ay ve güneşin yörüngeleriyle birlikte tanımlanmıştır (tamamı yedi yolcu ediyor); tapınak-kentin yaşamını semavi yasalara göre düzenleyebilmek için matematik olarak doğru bir takvim geliştirilmiştir ve sayısız kaynaktan öğrendiğimize göre, devlet düzeni kavramı bu semavi yasalarla o derece özdeşleştirilmişti ki, ayın ölümü ve yeniden dirilişi, yıl çemberi ve matematik olarak önceden belirlenebilen kozmik çağların daha büyük devirleri, olanaklı olabildiği kadarıyla sarayın ritüelinde taklit edilmiş, kozmik ve toplumsal düzenlerin bir olmasına çalışılmıştır.

MÖ 2300'den kalma iki Sümer mühürü, sarayın simgesel yeni düzenini anlatmaya yetecektir. Birincisi (Şekil: 4) Lagaş kentinin harabelerinden çıkarılmıştır, sırtüstü yatan bir erkeğin üstüne oturmuş çıplak bir kadını göstermektedir. İkinci bir er-

kek kadının kolunu tutmuş, onu sopa veya kamayla tehdit etmektedir. Sahnenin sağındaki yazının ilk iki satırı hasar görmüştür. Sonraki satırda şunlar okunmaktadır: "Ghisgalla Kralı" –Ernest de Sarzec'in keşfettiği gibi anlatılan "aynı yerin öteki metinlerinde 'kral-tanrı' veya 'tanrı-kral' olarak adlandırılan ilah"–dır.[14] Ghisgalla'da kozmik tanrıçanın tapınağı vardı ve burada gördüğümüz anlaşılan rahibe ve kralın eşleştirilerek ritüel biçimde kurban edilmesidir.[15]

Şekil 4
Kurban: Sümer, MÖ y. 2300

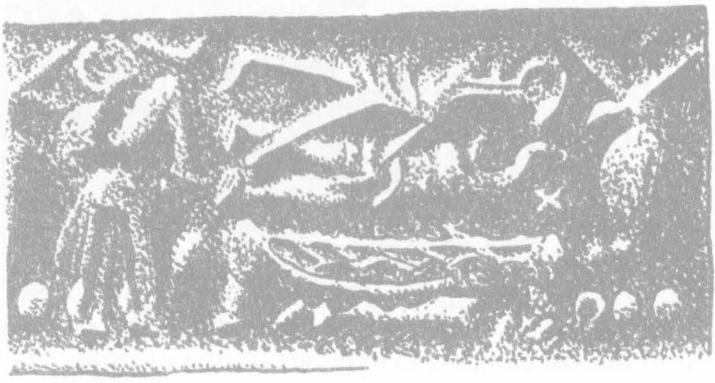
İkinci mühür (Şekil: 5) aynı konuyu işlemektedir, kadın gene erkeğin üstündedir. Profesör Henri Frankfort'un sözleriyle "ritüel evliliği" temsil etmektedir: "çeşitli metinlere göre, tanrı ve tanrıça Yeni Yıl Festivali sırasında evlenmekte, hemen peşinden bütün halkın katıldığı şölenle ritlerin tamamlanması güvence altına alınmaktadır... İkiliyi taşıyan divanın hayvan biçimli ayakları vardır, ya aslan pençeli veya boğa toynaklı olurlar. Alt-

14 Ernest de Sarzec, *Decouvertes en Chaldée*, Ernest Leroux, Paris, 1884-1912, c. I (*Metin*), s. 319-20; c. II (*Planşlar*), P.30 bis, No. 21.

15 Yeni Gine Marindanimlerinin ritüel evlilik öldürmeleri ve izleyen insan eti yeme törenleri için bkz. *İlkel Mitoloji*, s. 185-186.

taki akrep, aşk tanrıçası Işara'yı simgeliyor olabilir[16] ve divanın ayağındaki figür... ayini yöneten rahiptir; İdin Dagan zamanında [Isin kralı, MÖ y. 1916-1896][17] anlatılan ayinde, tanrı ve tanrıçayı evliliklerinden önce arındırdığı belirtilmektedir...

Sahne... kral veya yerine geçen biriyle bir rahibe tarafından yerine getirildiğini bildiğimiz bir ritüelin bir bölümüdür. Tanrının ölümü ve dirilişi, peşinden tanrıçayla yeniden birleşmesini temsil etmektedir. Gudea'nın festival anlatımında evliliğin gerçekleşmesinden sonra tanrıların, yöneticilerin ve halkın birlikte katıldıkları bir şölen verildiği anlatılmaktadır;[18] [mühürde solda] ritüel evliliğin tamamlandığı divanın yanında gerçekten de ağızlıklarıyla bir küp durmaktadır."[19]

Şekil 5
Ritüel Yatak: Sümer, MÖ y. 2300

Şölen sahnesini anlatan birçok mühür vardır. "Şölene katılanlar –çoğunlukla bir kadın ve bir erkek– büyük bir küpün iki yanında, küpün ağızlarından emerken birbirlerine bakmaktadırlar ve Eski Yakındoğu'da bira içmenin olağan yolunun bu olduğu anlaşılmaktadır."[20] Bu tür birçok mühür Ur kral mezarlarındaki

16 Akrebin burada 2. şekildeki yılan ve 4. şekildeki silahlı adamla aynı ilkeyi, yani ölüm ilkesini temsil ettiğini söylemek belki daha doğru ifade olur.

17 Tarihlemede Alexander Scharff ve Anton Moortgat, *Ägypten und Vorderasien im Altertum*, Verlag F. Bruckmann, Münih, 1950, 1959.

18 Gudea, Silindir B, 5, 11 vd. Sarzec, *age*, s. 37'de.

19 Frankfort, *age*, s. 75-77.

20 *age*, s.77.

iskeletlerin yanında bulunmuştur ve 4. ile 5. şekillerin ait olduğu dönemde yaşam-ölüm ritüelinin gerçekleştirildiğine ilişkin yeterince kanıt oluştururlar. Bu büyüleyici mezarların anlatımı *İlkel Mitoloji* cildimizde yer aldığından, burada yinelemeye gerek yok;[21] fakat özet olarak, ay-tanrısının kentindeki tapınak külliyede, Sir Leonard Woolley, yirmilerin başlarında hepsinin krallara ait olduğu anlaşılan on altı kadar mezarı ortaya çıkarmıştır. Bunların en etkileyicilerinden biri 'Şub-ad' adlı bir hanımla, efendisi A-bar-gi'nin çifte mezarıdır. Erkeğin ölüm odasında altmış beş insan ve her biri üç öküzle çekilen iki araba, süsler içindeki kraliçenin veya rahibenin hemen aşağısında bulunmaktadır; kadın, yirmi beş insan ve iki katır tarafından çekilen bir kızakla efendisine öteki dünyaya giden yolculuğunda eşlik etmiştir. Böylelikle, ölü tanrı Dumuzi'nin peşinden öteki dünyaya giden ve onun dirilmesinde etkin olan tanrıça mitosu doğrulanmış olmaktadır.

Şub-ad'ın iskeleti kiremitten yapılmış kemerli bir kubbe altında ahşap teskere üstünde yatmaktadır. Elinde altın bir kap vardır, belki de ölüm şerbetini bundan içmiştir. Yanındaki taç, Lapis-lazuli boncuklarla işlenmiş yumuşak beyaz deriden bir şerittir, üstünde bir dizi nefis çizilmiş hayvan yer almaktadır: Erkek geyikler, gazallar, boğalar ve keçiler; aralarında üç nar salkımı, bir başka ağacın meyveli dalları ve aralarda altın rozettalar. 2. şekildeki mühürle olan benzerlik ortadadır. Gümüş sarılmış inek başı yerde yatmaktadır. Yandaki odada, efendisine eşlik eden müzisyen kızların kemikleri arasında iki harp vardır; biri bakır biri altın, boynuz uçları, gözleri ve sakalları lapis-lazuli ile yapılmış boğa başlarıyla süslenmiştir.

Şub-ad'ın odasındaki gümüş inek ve A-bar-gi'nin odasındaki altın sakallı boğa, kozmik tanrıça Inanna'nın iki bin yıl geride kalan süthane tapınaklarına, eski dişi heykelciklere ve mitolojik ay boğasının uzun kıvrık boynuzlarının boyandığı seramik kapların dönemine işaret etmektedir. Profesör Anton Moortgat, uygarlığın doğduğu bu iki bin yıl üzerine araştırmasında, "ana tanrıça ve kutsal boğa –tarımcı köy kültürünün en eski belirlenebilir, tanımlanmış, ruhsal ifadeleri– Yakındoğu'da binlerce yıl biçimini koruyup devam edecek olan düşünceyi temsil eder" der.[22] Yalnızca Yakındoğu'da değil diye ekleyebiliriz. Çünkü uygarlık ya-

21 *İlkel Mitoloji*, s. 399-405, Sir Charles Leonard Woolley, *Ur of the Chaldees*, Ernest Benn Ltd., Londra, 1929, s. 46-65'ten.

22 Scharff ve Moorgat, *age*, s. 214.

ratıcılarının mucize odağı olan bu en eski simgelerde ifadesini bulan resimli motifler, bir bakıma çağdaş Doğu ve Batı'nın son teolojilerinde bile yaşamlarını sürdürmektedir. Şarkılarının yankısını şimdi dünya uygarlığımızın şafağında en önemli yeri tutan bütün bu mitolojik geçmişte duyacağız. En eski neolitik biçimleri çok basit olsa da, müzikleri büyük ve zengin bir *fortissimo* olarak gelişmiş ve MS y. 500-1500 yılları arasında İrlanda'dan Japonya'ya kadar tam bir katedral konserine ve tapınak sanatına dönüşmüştür.

3. KÜLTÜR AŞAMASI VE KÜLTÜR BİÇEMİ

Rudolf Otto'nun görüşüne katılarak, mitolojinin ve dinin kökenini esrarlı olanın yakalanması olarak kabul edeceğim:

"Bu zihni durum tam anlamıyla *sui generis*tir ve başka bir şeye indirgenemez; dolayısıyla, bütün mutlak ilke ve birincil veriler gibi tartışılabilir, fakat kesin biçimde tanımlanamaz. Bir başkasının anlamasına yardımcı olabilmek için yalnızca bir tek yol vardır. Konu, 'esrarlı olanın' onda zorla devinime başlayana, yaşama geçip bilincine çıkana kadar, kendi zihnine uygun biçimde değerlendirip tartışabilmesi için yönlendirilmelidir. Bu süreçte, zihninin öteki bölümlerindeki bildik ve tanıdık olanları, ortaya çıkarmak istediğimiz deneyimle benzeşmesi veya belirli bir zıtlık oluşturması için canlandırmakta işbirliği yapabiliriz. Sonra eklemeliyiz: "Bu bizim x deneyimimiz tam olarak *bu* deneyim değil, fakat ona yakın ve ötekine zıt. Artık kendin, nasıl bir şey olduğunu kavrayamıyor musun?" Yani kesin konuşulduğunda bizim x'imiz öğretilemez, fakat dürtülüp zihinde uyandırılabilir; 'ruhtan' gelen her şeyin uyandırılması gerektiği gibi."[23]

Tapınağın simgeselliği ve mitosun atmosferi, bu anlamda esrarlı olan için katalizatördür ve güçlerinin sırrı da buradadır. Fakat simgelerin özellikleri ve mitosların öğeleri ilişki yoluyla kendi başlarına güç kazanma eğilimindedir. Bunun sonucu olarak esrarlı olanın kendisine ulaşmayı engelleyebilir. Ve imgeler kendi içlerinde nihai terimlermiş gibi sunulduğunda gerçekten de engellenmiş olur. Dogmatik bir amentüde, örnek olarak olan budur.

Böyle bir formülleştirme, Dr. Carl G. Jung'un çok iyi gözlemlediği gibi, "kişiyi Tanrı'yla doğrudan deneyim içine girmek-

23 Otto, *age*, s. 7

ten korur, yeter ki kendisini zarar verici biçimde bu işe atmasın. Eğer evini, ailesini terk eder, uzun zaman yalnız başına yaşar, karanlık aynanın derinliklerine gözlerini çok dikerse o zaman korkunç karşılaşma olayı başına gelebilir. O zaman da yüzyıllardır olgunlaştırılmış olan geleneksel simge sağaltıcı soluk gibi işlev görebilir ve yaşayan mabutun son saldırısını, kilisenin boşaltılmış mekânlarına çekebilir."[24]

İnsanlığın avcılıktan tarıma ve hayvancılığa geçişiyle yaşanan kökten değişimle eski mitolojik benzetmeler gücünü yitirmiş; MÖ y. 3500'lerde, gezegen ışıklarıyla neredeyse kavranılamaz biçimde belirlenmiş olup matematik olarak hesaplanabilir kozmik düzenin tanınmasıyla karşısına çıkılması olanaksız yeni, doğrudan etkileyici bir mucize yaşanır olmuştu. Etkileme gücü o zamanın ritlerinin yapısından anlaşılabilir. *Altın Dal*'da Frazer, kral öldürme ritini akılcı, pratik bir önlem, pratik olarak bakıldığında toprağın büyüsel biçimde döllenmesi olarak yorumlamıştır ve uygulamanın bu amacı taşıdığına kuşku duyulamaz. Bütün dinsel tapınmalarda dua genel olarak Tanrı'dan istenilen nimetlerin elde edilmesi için yapılır. Fakat bu tür büyüler ve dualar, konunun özüne Frazer'den daha yakın otoritelerin evrensel olarak dinde mevcut olduğunu bildirdikleri gizem deneyiminin özelliklerini temsil etmezler. Gizemli olana karşı korunması bizden daha az olan eski insanın ona karşı bağışıklık kazanmış bir zihni olabileceğini ve sonuç olarak savunmasız olmasına karşın, gizemin yakalaması için iyi bir özne olmak yerine bir tür ilkel toplum bilimci olduğunu varsayamayız. Profesör Otto "dinsel psikolojiyi, yeni yetmeliğinin duyarlılıklarını, hazımsızlığın rahatsızlıklarını veya toplumsal duyguları anımsamaya çalışıp gerçek bir dinsel duygu anımsamayan biriyle tartışmak hiç de kolay değil" diyor.[25] Okuyucumun böyle bir şampiyon olmadığını varsayarak, bu konuda daha fazla görüş bildirmeyeceğim. Fakat MÖ y. 4500-2500'lerde daha önce görülmemiş kutsallıklar burcunun –kutsal eylemler ve kutsal şeylerin– ortaya çıkmasının fasulye büyütmekle ilgili yeni bir kurama değil, şimdi bile çok güzel biçimde maskelenmiş olsa da hepimizi etkileyebilecek olan *mysterium tremendum*un derinliğine yaşanmış olmasıyla ilgili olduğuna emin olun.

24 Carl G. Jung, *The Integration of the Personality*, çev. Stanley M. Dell, Farrar and Rinehart, New York ve Toronto, 1939, s. 59.

25 Otto, *age*, s.8.

Büyük Sümer tapınak külliyelerinde ortaya çıkmış olan yeni sanat ve fikirler sistemi MÖ y. 2800'de Mısır'a, 2600'de Girit'e ve İndüs'e, 1600'de Çin'e ve izleyen bin yıllar içinde Amerika'ya geçti. Fakat yeni uygarlığın öğelerinin çevresinde oluştuğu dinsel deneyim yayılmadı, yayılamazdı. Yarattığı etkilenme değil, ilahiyatı ve ilgili sanatları rüzgâra kapılıp gitti; ve bunlar başka amaçlar için uygulandı, yeni coğrafyalara ve ritüel olarak kurban edilen Tanrı-kralların psikolojik yapılarından çok farklı yapılara uyarlandı.

Örnek olarak MÖ y. 2800-1800 dönemi dünyanın en iyi belgelenmiş mitolojisi olan Mısır'ı ele alabiliriz. Frazer ölen ve dirilen Tanrı Osiris'in Tammuz, Adonis ve Dionysos'la pratikte aynı denebilecek kadar benzeştiğini göstermiştir. Hepsi tarihsel gelişimlerinin kökeninde öldürülen ve dirilen kutsal kral ritiyle ilişkilidir. Ayrıca, son arkeolojik buluntular kutsal bir kral tarafından yönetilen devlet düşüncesinin yayıldığı en eski merkezin Mezopotamya olduğunu kanıtlıyorlar. Osiris mitosu ve kızkardeşi-eşi İsis mitosu, dolayısıyla Mısır'ın son neolitik, ilk Bronz Çağına ait yaygın bir temadan geliştirdiği türevler olarak anlaşılmalıdır.

Dr. E. A. Wallis Budge, öte yandan, Mısır dini üstüne birçok çalışmasında Osiris mitolojisinin Afrika kökenli olduğunu ileri sürmektedir.[26] Profesör John A. Wilson ise, daha yeni olan araştırmasında, "dış temasların iki yanda da yenileştirici etkileri olmalıdır" görüşünü ifade ederken, Mısır mitoloji ve uygarlığının biçimlenmesinde "uzun bir tarihe sahip ve yavaş değişen" yerli Nil kültürünün gücünü ileri sürmektedir.[27] Yerliye karşı yabancı tartışması iki sorunun da –veya aynı sorunun iki yönünün de– kuşkuyla karşılanması gerektiği anlaşılınca ortadan kalkmaktadır. Çünkü konuya geniş bir bakış açısıyla bakılır bakılmaz, oturmuş bir kültürel yapıya yeni bir düşünce sistemi veya uygarlığın geldiği her yerde bunun edilgen biçimde değil yaratıcı biçimde alındığı hemen görülecektir. Yeni biçimlerin duyarlı, karmaşık bir seçicilikten geçirilmesi, uyarlanması ve geliştirilmesi, yerli kalıtımla benzerlik veya uyum gösteren yönlerle

26 E. A. Wallis Budge, *Osiris and the Egyptian Resurrection*, Philip Lee Warner, Londra; G. P. Putnam's Sons, New York, 1911, c. I, s. xiv-xv vd. Ayrıca, *The Gods of the Egyptians*, Methuen and Co., Londra, 1904, c. I, s. xiv-xv, 7 vd.

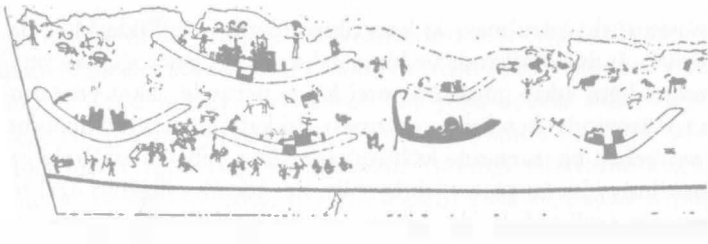
27 John A. Wilson, *The Culture of Ancient Egypt*, University of Chicago Press, Şikago, 1951, s. 27 ve 22-23.

hemen ilişki kurulması ve bazı oluşumlarda –özellikle Mısır'da, Girit'te, İndus Vadisinde ve biraz daha sonra Uzakdoğu'da– yerel yaratıcılığın etkili gücünün yerel *biçem* üstünde, fakat yeni *aşama* düzeyinde kendini göstermesi dikkatten kaçırılmamalıdır. Yani belirli bir zamanda kültürel aşamanın yabancı etkilerle geliştirilmiş olduğu gösterilebilse bile, her büyük bölgenin özel biçeminin yerli olduğu da aynı güvenlikle gösterilebilir. Daha çok yerel biçimler üstünde çalışan bilim adamının yerel, biçeme bağlı özgünlük iddiasında bulunmaya eğilim gösterirken, yayılan teknikler, sanatlar ve mitolojik motifler üstünde çalışanın, insanlığın pek iyi tanımlanamayan yerel biçemler üretmiş olmasına karşın iyi tanımlanabilen belirgin aşamalardan geçmiş tek kültürel tarihi olduğunu düşünmeye eğilimli olması bundandır. Bütün yüksek uygarlıkların temel mitolojik kalıtımının kökenini ve yayılımını çözümlemek başka şeydir, bazı yerel mitolojik biçemlerin kökenini, olgunlaşmasını ve son bulmasını araştırmak başka şey; üçüncüsü de, insanlık tarihi bağlamında her yerel biçemin gücünü saptamak olabilir. Mitoloji bilimi eksiksiz olabilmek için, mümkün olduğu kadar üçüne de yer vermelidir.

4. HİYERATİK DEVLET

Mısır'ın karakteristik sanat özelliklerini sergileyen bilinen en eski sanat eseri iki yanında da fetihci bir firavunun resmi bulunan oymalı adak taşıdır (Şekil 7 ve 8). Eserin bulunduğu yer Yukarı Mısır'da Hierakonpolis'tir, burası güneş-şahin Horus'a bağlanmış bir kral soyunun taç giydiği yer olarak görünmektedir. MÖ 2850'lerde bu krallar kuzeye, Aşağı Mısır'a ilerlemiş, iki ülkeyi birleştiren ilk hanedanı oluşturmuşlardır. Aynı yerde bulunan ikinci bir eser, toprak altında yapılmış tuğla döşeli türbemezardır. Avcılık, gemicilik ve savaş sahneleriyle bezenmiş duvarlarından biri, son dönem neolitiğe ait resimli kaplar yanında oldukça çocuksu kalmaktadır (Şekil: 6).[28] Bu mezar, Mısır biliminin bildiği en eski duvara sahip olmasının dışında, o dönemde Mezopotamya'nın bataklıklarından getirdiği yeni düşünceleri yansıtması açısından tuğlalarıyla da çok dikkat çekicidir.

28 J. E. Quibell, *Hierekonpolis*, Egyptian Research Account No. 4, Bernard Quatrich, Kısım I, Londra, 1900: Kısım II, 1902, Kısım II, s. 20-21 ve Tablo LXXV.

Şekil 6
Hierakonpolis'de morg duvarı, Mısır, MÖ y. 2900

Mısır'ın daha eski mezarları basitçe açılmış çukurlardır; yuvarlak köşeleri olan dikdörtgenler veya daha küçüklerde oval çukurlardan ibarettir. Göne veya gevşek biçimde ketene, bazen ikisine de sarılan gövde başı güneye, yüzü batıya dönük, çevresine seramik ev eşyaları dizilmiş biçimde yatırılır ve çukur doldurulup artan toprak üstüne kurban-adakların konulabildiği ufak bir yükselti yapacak biçimde yığılırdı.[29] Oysa tuğla yer altında toprak dolmayan oda yapma olanağı veriyordu (altyapı); üstteki tepe de yükseltilebilir, hatta kocaman, tuğladan yüzleri olan mastabaya dönüştürülebilirdi (üstyapı). Bunların ikisi de, altta yatan insan için bir anıt ve ölüm kültünün şapeli olarak hizmet eder. Fakat bu tür yapılar taş kadar dayanıklı olamaz. Profesör George Reisner ilk Mısır mezarlarına ait önemli eserinde, "Bu türden önemli yapıların son yarım yüzyılda birkaç yıl içinde yok oldukları görülmüştür" demektedir.[30] Yani zamanla mastabalar yok olmuş, kralların yeraltında sonsuza kadar uykuya dalmış oldukları odaları soyulmuş ve çatlayan çatılardan içeri toprak dolmuştur.

Hierakonpolis'deki odanın boyutları epey büyüktü: Dörtbeş metre uzunluk, iki metre genişlik, bir buçuk metre derinliğindeydi; alçak bir bölmeyle ikiye ayrılmıştı. Döşeme ve duvarlar yirmi x on x sekiz santimetrelik pişmemiş tuğlayla döşenmiş, çamur harçla sıvanmış, sarı boyanmıştı. Üst duvarları çöl tarafından süpürülmüştü; içindekiler de kaybolmuştu.[31] Fakat resimler

29 George Andrew Reisner, *The Development of the Egyptian Tomb down to the Accession of Cheops*, Harvard University Press, Cambridge, Mass, 1936, s. 11.

30 *age*, s. 13.

31 Quibell, *age*, s. 20.

kalmıştı. Resimlerdeki yüksek tekneli gemiler etkileyicidir: Mezopotamya tarzıdır. Ayrıca, birçok figür arasında, iki hayvanı çekip şaha kaldıran bir adam üstünde durmak gerekir (sol altta dördüncü figür); omuzunun üstünde atlı karınca gibi beş antilop, sağdaki uzun geminin öteki tarafında yüzleri ters yönlere, yukarı ve aşağı dönük, bacakları bitişik iki antilop daha vardır. Bütün bu motifler Mısır'a Güneybatı Asya'dan gelmiştir, orada MÖ y. 4500'lerden beri resimli kaplar üstünde (Samarra seramiği) çiftlik hayvanı olarak görülmektedirler.

Mezopotamya'dan gelen kültürel etkilerin açık etkisinde kalmış olmasına karşın,[32] gene de Narmer levhası dönemindeki Mısır sanatı, bildiğimiz kadarıyla öncesi olmadan, taş oymacılığında üstün bir işçilik ve biçem gösterir, bunun yanında nitelikleriyle kuşkulanılmayacak biçimde kendine ait gelişmiş ve oturmuş bir mitoloji sunar. Resmi çizilen monark firavun Narmer'dir; bugün birçok bilim adamı onun Menes'le,[33] MÖ y. 2850'de Yukarı ve Aşağı Mısır'ı birleştiren firavunla aynı kişi olduğunu düşünüyor.[34] Ve levhada canlandırılan olayın Kuzey'in fethi olduğu ortadadır.

Tarihin babası Herodot (MÖ 484-425) şunları yazar: "Rahiplerin bana anlattıklarına göre, Mısır'ın ilk kralı Menes şunları yapmıştır: Önce Memphis'i koruyan bendi yaptırmıştır. Irmak eskiden Libya tarafındaki kum dağı yönünde akıyormuş, Menes, Memphis'in aşağı yukarı yüz stad kadar yukarısında ve ırmağın güney kolu üzerinde bir bentördürterek eski yatağı kurutmuş

32 Helene J. Kantor, "The Chronology of Egypt and Its Correlation with That of Other Parts of the Near East in the Periods before the Late Bronze Age", Robert W. Ehrich (e.), *Relative Chronologies in Old World Archeology*, University of Chicago Press, Şikago, 1954, s. 6.

33 Öneri ilk kez Sethe ve Garstang tarafından yapılmıştır: (Denkmaler Narmers: *Hierakonpolis;* ayrıca bkz. Capart); Eduard Meyer bu görüşe katılmamıştır (Kulturgeschichte des Altertums, c. I, Kısım 2, Bölüm 208, not), Henri Frankfort tarafındansa kabul edilmiştir, *Ancient Egyptian Religion*, Columbia University Press, New York, 1948, s. 159.

34 Tarihlemede Alexander Scharff ve Anton Moortgat'ı izliyorum, *age*, s. 38. MÖ 3100 önerisi için bkz. Wilson, *age*, s. 319; MÖ 3000 için Samuel A. B. Mercer, *The Pyramid Texts*, Longmans, Green, New York, Londra ve Toronto, 1952, c. IV, s. 225 ve MÖ 2400 için P. van der Moer, *Orientalia Neelandica* (1948), s. 23-49. Karbon-14 tarihlemesi I. Hanedan mezarları için MÖ 3010+240 ve 2852+260 tarihlerini vermektedir (W. F. Libby, *Radiocarbon Dating*, University of Chicago Press, Şikago, 1952, s. 70-71), yani MÖ 3250'den 2592'ye kadar aralık bulunmaktadır.

ve ırmağın iki dağ arasından geçmesi için yeni bir kanal kazdırtmıştır... İşte bu Menes, ki Mısır'ın ilk kralıydı, ırmağı başka yana aktarıp bu toprakları kazandıktan sonra, burada bir kent kurmuştur; bu kent şimdiki Memphis'tir; Memphis bugün de Mısır'ın dar bölümündedir. Bunun arkasından, kentin dışında, kuzey ve batı yörelerinde (zira doğuyu Nil kapatmaktadır) ırmaktan beslenen bir göl kazdırtmıştır."[35]

Şekil 7
Narmer levhası (ön yüz), Mısır, MÖ y. 2850

Narmer levhasının iki yüzünde de, üst bölümlerde, köşelerde inek-tanrıça Hathor'un koca boynuzlu iki başı yer almaktadır; toplam baş sayısı dörttür. Gök katları dört tanedir ve tanrıça dört defa gösterilerek ufku çevrelediği anlatılmak istenmiştir. Tanrıça Ufukların Hathor'u olarak bilinir ve kutsal hayvanı inektir –fakat Sümer sütçülük tanrıçası Ninhursag kültündeki gibi evcilleştirilmiş inek değil, bataklıklarda yaşayan yabani inek[36]–. Böylece, bölgesel bir farklılık olduğu görülüyor; iki kült, bilgin-

35 Herodot II. 99. Türkçesi: *Herodot Tarihi*, çev. Müntekim Ökmen, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1983.

36 Henri Frankfort, *Kingship and the Gods*, University of Chicago Press, Şikago, 1948, s. 171.

ce incelendiğinde aynı değildir. Fakat aydınca incelendiğinde gerçekte ikisi aynıdır; neolitik kozmik inek tanrıçalarıdır. Hathor öyle durmaktadır ki, dört bacağı dört bucağın sütunlarıdır. Karnı gök kubbedir. Ayrıca güneş, altın güneş şahini, tanrı Horus doğudan batıya uçarak her akşam onun ağzına girer, ertesi şafak tekrar doğar. Horus, böylece "annesinin boğası", kendi babasıdır. Adının anlamı *hat-hor* "Hor'un evi" olan kozmik tanrıça da, böylelikle aynı anda alıcı kuş olan kendini doğuran tanrının eşi ve annesidir.[37] Baba yönüyle, ulu boğa tanrı Osiris'tir ve yaşayan firavunun ölü babasıyla özdeşleştirilmektedir. Oğul yönüyle, şahin, Horus, şimdi tahta çıkan yaşayan firavundur. Fakat öz olarak bu ikisi, yaşayan ve ölü firavun, Horus ve Osiris aynıdırlar.

Mısırcada, ayrıca, Profesör Frankforta göre, "'ev', 'kent', 'ülke', annenin yerini tutan simgeler olabilmektedir."[38] Yani 'Horus'un evi', inek tanrıça Hathor, yalnızca evrenin değil Mısır'ın da, sarayın, yaşayan firavunun annesinin de düzenleyici gücüdür ve gördüğümüz gibi evde yaşayan, kendisini doğuran yalnız o değildir, babası da aynıdır.

Elbette firavun, basitçe ölümlü bir varlık olarak düşünülürse bütün bunlar biraz karışık gelecek. Firavun şu zaman doğmuş, filan işleri yapıp MÖ yaklaşık filan zamanda ölmüş biri değildir. Bu firavun, böyle tanımlandığında mitolojinin ilgilendiği firavun değildir. Bu, kendi annesinin boğası olan şahin değil. Firavunluk ilkesi, büyük harf F ile Firavun, ölümlü değil ebedidir. Yani mitolojinin ve simgeciliğin söz ettiği daima *bu* Firavun'dur; tarihleri, hanedanları ve öteki tarihsel olayları yazarken adı geçen ölümlü firavunlarda yeniden yaşam bulan da odur.

Ölümsüz bir özün ölümlü insanlardaki ardışıklığından söz etmek cesaret isteyen bir niteleme; fakat o günlerde çılgınlık insanı değil, kostümünü ön plana alan ve bizim tiyatroda yaptığımız gibi, onun giyilmesiyle yetinen bir durumdaydı. Ödevi yüklenen, artık kendi isteğine göre değil rolünün gereğine göre hareket etmek zorundaydı, 'böylelikle yazılanlar gerçekleştirilecekti" Thomas Mann'ın 'yaşayan mitos' konusunu bir tartışmada çok güzel açıkladığı gibi, "antik çağda ego ve kendine ait bilinci bizimkinden farklıydı, dışa kapalılığı daha azdı, o kadar kesin ta-

37 W. Max Müller, *Egyptian Mythology. The Mythology of all Races*, c. XII, Marshall Jones Company, Boston, 1918, s. 38-39.

38 Frankfort, *Kingship and the Gods, age.*

nımlanmış değildi. Arkası açık bırakılmış diyebileceğimiz bir biçimdeydi, geçmişten çok şey devralıyor ve yineleyerek ona yeniden mevcudiyet kazandırıyordu." Böyle kesin biçimde farklılaştırılmamış ego kavramıyla: "'Taklit' sözcüğün bugünkü anlamından çok daha fazlasını anlatıyordu. Bu mitik özdeşleşme demekti... Yaşam veya en azından belirli bir yaşam, mitosun et ve kemik bulmasıyla yeniden inşa ediliyordu; mitosa bağlıydı ve mitosla anlam kazanıyordu. Ancak mitosla, geçmişe yaptığı göndermeyle kendisini gerçek ve belirli görebilirdi." Ve yaşamı mitos olarak, alıntılama olarak koyan bu görkemli oyunun sonucu olarak zaman ortadan kalkmış, yaşam festival haline, maske haline gelmişti: Tanrıların prototiplerini oynayan aktörler olarak rahiplerin ürediği sahne, örnek olarak, ölen ve dirilen Osiris'in yaşamı ve acıları.[39]

Narmer levhasındaki firavun, dolayısıyla belirli bir zamanda, günde, mekânda, Mısır ülkesinde tarihsel olayları gerçekleştiren biri olmasına karşın, yalnızca başarılı savaşlar yapmış bir kral olarak değil, ebedi biçimin tarihte kendini gösterişi olarak da tanınmaktadır. Bu biçim "gerçek" veya "doğru düzen" *(maat)* olarak bilinir ve yaşantısıyla kendisini gerçekleştiren krala da destek olur.

Gerçek, doğru düzen *(maat)*, mitolojik olarak inek-tanrıça Hat-hor kişiliğinde canlandırılan ilkedir. Ebedi dünyayı ayakta tutan ilke odur: Aynı anda dünyayı biçimlendiren, dünyada işlev sahibi olan analık gücüdür, gerçekleşen tanrıyı doğurur, hem de onun eylemiyle üretkenliğinin meyvesini verir. Tanrı'nın annesinin boğası olduğunun söylenmesinin nedeni budur. Narmer levhasında mitoloji konusu yapılmış olan tarihsel olayın, tanrıça Hathor'un dört görüntüsüyle sarılmasının nedeni de budur.

Profesör Frankfort, "Mısır'ın fethi tamamlanınca, ülkenin birleştirilmesini çelişen isteklerin gelip geçici sonucu olarak değil, önceden belirlenmiş kaderin gerçekleşmesi olarak görmek olanağı doğdu. Ve Mısır tarihi boyunca da böyle kabul edilip... olayların tanrısal yasayla yazılmış olduklarının doğrulanması olarak kabul edildi" diye açıklıyor.[40] Dolayısıyla, bu savaş ve doğurduğu vahşet tanrı-kral tarafından yürütüldüğünden, doğaya karşı şiddet değil, dünyevi gücünün ve ortaya çıkışının elinde

39 Thomas Mann, "Freud and the Future", *Life and Letters Today*, c. XV, No 5, 1936, s. 90-91.

40 H. Frankfort, *Kingship and the Gods*, s. 18.

asasıyla kral olduğu ebedi ve ezeli ahlaki normun, *maat*ın gerçekleştiği etkinliklerdi. Böyle bir kral için "otoriter sesin *(hu)* ağzından düşmez, anlayış *(sia)* senin bağrındadır. Senin konuşman doğru düzenin *(maat)* kutsal yeridir" denilmiştir.[41]

Kralın tanrısal tören elbisesi ve Narmer levhasındaki sanatın incelmiş stili zihni mitolojik alana çekiyor: Olayı destekleyen tanrılar böyle ortaya çıkıyorlar. Levhanın bir yanında Firavun'u, Yukarı Mısır'ın uzun beyaz tacıyla ve havaya kaldırılmış asasıyla (Horus duruşu) Delta bataklıklarının başkanını öldürürken görüyoruz. Bu talihsiz adamın başının arkasında (buradaki mitolojik rolü Osiris'in Horus tarafından öldürülen düşmanı, tanrı Seth, karanlık çelişkidir) Aşağı Mısır'ın yedinci nomunun* işareti olan zıpkın, yatay durumda bir gölün üstünde görülmektedir: Eski başkentleri Batı Delta'daki kutsal Buto kenti olan balıkçı halkın bir tür armasıdır bu. Önde gelen ilahları kobra-tanrıça Wadjet'ti (bu tür yerel tanrıçaların hepsi gibi, sonuçta kozmik ana tanrıça *maat*ın bütüncül gücünün bazı niteliklerinden ibaret hale gelecekti). Wadjet, galip gelenin hareketiyle etkinliğini güçlendirdiğinden, artık onun patroniçesi ve koruyucusu olacaktı. Arkasında sandal taşıyıcısını görüyoruz. Onun önünde, kurbanın başının üstünde bir şahin var (burada hareketi gerçekleştiren güç, Horus). Şahin, papirüs bataklığından çıkıyormuş gibi gösterilen bir başın burnuna bağlanmış ipi tutuyor. Yazı şöyle: "6000 düşman." Ve en alt bölümde iki yüzen ceset var.

Şekil 8
Narmer levhası (arka yüz), Mısır, MÖ y. 2850

Arka yüz aynı Kral Narmer'i bu kez yayvan kırmızı taçla ve fethetmiş olduğu Aşağı Mısır'ın simgesi halkayla gösteriyor. Gene arkasında sandal taşıyıcısı ve önünde dört simgesel bayrak var; galip başları kesilmiş on düşmanına doğru ilerliyor, her birinin başı ayakları-

41 H. Frankfort, *Kingship and the Gods*, s. 51, A. H. Gardiner, *Proceedings of the Society of Biblical Archaeology*, Londra, XXXVIII, s. 50'den.
Nom: Eski Mısır'da ve Yunanistan'da eyalet (ç.n.).

nın arasında. Kompozisyonun alt bölümünde kale yıkan ulu boğa görülmekte: Firavun Hathor'un eşi niteliğiyle gösteriliyor. Ortada iki ülkenin birleşmesini gösteren güzel bir simge yer alıyor: Yılan boyunlu aslanlar veya panterlerin boyunları MÖ y. 3500'de Mezopotamya örneklerinde görüldüğü gibi birbirine dolanmış.[42] Ve Mezopotamya'daki gibi burada da dolanan formlar birleştirilmesi istenen zıt çiftlerin birliğini simgeliyor: İki Mısır'ın birleştirilmesi böyle kahramanca bir iş olarak kavramlaştırılıyordu.

Kralın resmi daha yakından incelendiğinde, eteğinin önünde dört işlemeli panelin asılı olduğunu görüyoruz: Hepsinde Hathor'un başı var, yani dört bucağı anlatır biçimde gene dört kez görünüyor. Kral kuşağı ufku temsil ediyor ve Firavun tanrı niteliğiyle ufku dolduruyor. Belinden ayrıca bir tür kuyruk sarkmakta. Bayrakların üstündeki figürler soldan sağa, sırasıyla şunları temsil ediyor: 1. kraliyete ait plazenta, 2. kurttanrı Upwaut, Yol Açıcı olarak kraldan önce zafere ulaşan, *şedşed* diye bilinen bir form üstünde duruyor, 3. güneş şahini ve 4. ikinci güneş şahini; böylece, sayı gene dört oluyor. Bu dört bayrak, kraliyet kültünün tarihi boyunca göze çarpacak. Horus'un evinde oturanın, Horus'un kendisinde vücut bulduğu Dünya Kralı Firavun'un, destek ve gücü onun aracılığıyla dört bucağa yayılanın niteliklerini sergiliyorlar.

Evrensel monark kavramının Mısır'a Son Gerzean döneminde krallık düşünce ve kurumuyla birlikte girdiğinin ve aynı kavramın Hindistan'a yüzyıllar sonra ve Çin'le Japonya'ya çok daha sonra girdiği artık kanıtlanmışken, gene de her bölgenin uyarlama biçimi kendine özeldir. Ve her bölgede yeni biçem öncesi yokmuş, birden ortaya çıkmış gibi görülür. Spengler *Batı'nın Çöküşü* adlı yapıtında tarihçilerce pek ele alınmamış olan belirli bir bölgede belirli bir dönemde belirli kültür biçemlerinin aniden ortaya çıkması ve sonra yüzyıllarca birçok gelişim ve değişim aşamasından geçip bölgede dirençle yaşamlarını sürdürmeleri sorununa değinmiştir. Narmer levhası Mısırlı olmuştur. Biraz daha eski döneme ait olan boyalı mezar henüz Mısırlı değildir. Narmer levhasında boyunları dolanmış hayvanlar, mezardaki belirttiğim öteki motifler gibi Mezopotamyalıdır. Fakat Narmer levhasında motifler, insanın evrendeki yeri ve işlevini, mezarda henüz böyle bir anlayış görülmezken, Mısır mitik-şiirsel anlayışı

42 *Henri Frankfort, The Birth of Civilization in the Near East*, Williams and Norgate, Londra, 1951, s. 102.

içinde sergileyen bir güçle dönüştürülmüştür. Mezar motifleri ilgisiz bir derleme gibi görünmektedir –bir öyküleri belki vardır belki yoktur; bilmiyoruz. Ne olursa olsun, izleyen üç bin yıl boyunca vurguları farklı da olsa hep aynı kalan büyük Mısır mitosuna dönüşecek özel öyküyü henüz anlatmaya başlamamışlardır–.

Hindistan'da ve Uzakdoğu'da benzer anlarla karşılaşacağız, kültürün özgün niteliğini kazandığı anlar. Yeni bir evren anlayışının toplumsal açıdan işlerlik kazandığı anlar. Ve ilk biçimlerini büyük, geniş bir alanda değil, özel, sınırlı odaklar içinde kazanıp sonra etki merkezleri haline geldiler; önce seçkinleri sonra süreç içinde uygarlığın daha geniş ve süreklilik taşıyan yapısını, halkı etkilediler. Halk bu süreç boyunca, yüksek aşamanın tarihinde yaratıcı bir canlılık gösteren özne olmaktan çok gelişimin nesnesi ve hammaddesi oldu, öz olarak yazıöncesi, neolitik düzeyde kaldı.

Öncesi olmayan kültürel biçemin atılganlık anındaki psikolojik gizinin ne olabileceği hakkında –en azından benim bildiğim kadarıyla– henüz ileri sürülmüş bir görüş yok. Spengler yeni bir ölümlülük kavramı ve deneyiminin –yeni ölüm korkusu, yeni dünya korkusu– hızlandırıcı etkisinden söz eder. "Hayvan değil insan olduğumuzu kavratan ölüm bilgisinden, yeni dünya kavrayışı kaynaklanmıştır" der.[43]

Spengler'in görüşüne göre: "Çocuk, yaşamını yitirmiş gövdeyi aniden olduğu gibi görür, bütünüyle madde, bütünüyle mekân haline gelmiştir; aynı anda kendini koca yabancı dünyada tek başına bir *varlık* olarak hisseder. 'Beş yaşındaki çocukla aramda yalnızca bir adım vardır. Fakat yeni doğan bebekle beş yaşındaki çocuk arasında korku verici bir mesafe bulunur.' Tolstoy bir zamanlar bunları yazmıştı. Burada, varlığın belirleyici anında, insanın insan olup evrendeki korkunç yalnızlığını kavradığı anda, dünya korkusu kendini ilk kez ışık dünyasının sınırları içinde, katı mekân içinde ölüm karşısında duyulan insani korku olarak hissettirir. Burada da daha yüksek olan düşünce, ölüm üstüne düşünmekten kaynaklanmaktadır."[44]

Böylelikle, "bilincine vardığımız her şey, kavranıldığı form ne olursa olsun –'ruh' ve 'dünya' veya yaşam ve gerçeklik veya

43 Oswald Spengler, *The Decline of the West*, Alfred A. Knopf, New York, 1926 ve 1928, çev. Charles Francis Atkinson, c. II, s. 16.

44 *age*, c. I, s. 166-67.

Tarih ve Doğa, veya yasa ve duygu, Kader ve Tanrı, geçmiş ve gelecek veya şu an ve sonsuzluk– bizim için gene de daha derin, nihai bir anlam taşımaya başlar. Tek ve yalnız olan demek, bu kavranılamazın kavranılışının, *her şeyin ne olursa olsun simge* olarak anlam kazandığı bir tür metafizik olması anlamına gelmelidir."[45]

Narmer levhasının ortaya çıkışı, Mısır için çağ açıcı anı belirler; kültür organizması, deyimi kullanırsak, beş yaşına varmıştır. Bir şeyler olduğu kesindir: Daha derinlikli ve daha insancıl, altı bin siyasal düşmanın kesilmesinden ve yeni bir Reich kurulmasından daha değerli, kozmik yönü daha sonsuz bir şey. Gerçekten de yeni bir sanat biçemi, *de facto* Mısırlı bir sanat biçemi ortaya çıkmıştır; firavunun rolüne mükemmel biçimde oturtulduğu mitik-şiirsel mikro-makro-kozmik anlayış bütünleşmiştir. Buradan, uygarlığa yeni bir atılım için yeni bir görüş getirenin siyasal veya ekonomik bunalım olmadığını, tersinin doğrulandığını görüyoruz. Narmer levhasında zaten bulunan görüş, etkin bir kültür yaratıcı ve besleyici güç olarak milyonlarca yıl yeni ve eski, bildik ve yabancı, elverişli ve elverişsiz siyasal ve ekonomik bunalımları aşmış, sonunda yeni bir ordu veya ekonomi tarafından değil, fakat Roma döneminde yeni bir mitos tarafından ortadan kaldırılıp tasfiye edilmiştir.

5. MİTSEL ÖZDEŞLEŞME

Yukarı Mısır'da Abydos yakınlarındaki kumlarda geçen yüzyıl sonlarında bir dizi huşu verici mezar ortaya çıkarıldı ve hepsinin tamamen yağmalanmış olmasına karşın, tasarlanıp yapılmalarına neden olan mitolojinin karakterini kavramaya yetecek kadar veri elde edilebildi.[46] En eski ikisi hanedan öncesi dönemden, MÖ y. 2900'den kalmadır ve Hierakonpolis'dekinden daha büyük odaları vardır. Ancak alçı veya resim yoktur. Altı metre uzunluğunda, üç metre genişliğinde, üç metre derinliğinde odalardır ve duvar kalınlıkları ancak bir tuğla kadardır, yirmi beş santim. Sonra-

45 *age*, c. II, s. 163.

46 Augeste Mariette, *Catalogue général des monuments d'Abydos*, Imprimerie Nationale, Paris, 1880; Emile Amélineau, *Les Nouvellles Fouilles d'Abydos*, Ernest Leroux, c. I, Paris, 1895-96 [1899], c. II, 1896-98 [1904]; W. M. Flinders Petrie, *The Royal Tombs of the First Dynasty*, The Egypt Exploration Fund, Kısım I, Londra, 1900, Kısım II, 1901).

ki mezarsa çok büyük ve görkemlidir: Sekiz metreye beş metre boyutundadır ve duvar kalınlığı bir buçuk, iki buçuk metre arasında değişir. Yanlarda beş ve iki uçta birer ahşap sütunla içteki ahşap bölmeler desteklenmiş, bu ürkütücü odaya ek olarak, yetmiş metre kuzeydoğuda yeni ve biraz ürkütücü bir keşif daha yapılmıştır: Her birinde üç mezar bulunan on bir sıra halinde otuz üç küçük, yan yana tuğla mezardan oluşan yeraltı yerleşimi. Uç tarafında daha büyük bir mezar ve yakın tarafında biraz daha büyük iki mezar vardır. Toplam otuz altı mezar. Bir şeyler olduğu açık. Ve ne olduğunu biliyoruz. Burası Kral Narmer'in mezarı ve nekropolisidir.[47] Komşu mezar, Kral Sına'ya ait olan, eşit derecede ürkütücüyse de yanında nekropolis yoktur. Oysa yanındaki, yaklaşık aynı büyüklükteki mezarın yanında iki çok büyük bitişik mezar vardır ve burada gömülü firavun Aha-Mena bazı bilim adamlarınca Menes'le özdeşleştirilmektedir.[48] Dolayısıyla, İki Mısır'ı birleştiren ilk firavunun gerçekte hangisi olduğu konusunda sorun çıkmaktadır. Fakat bu yeraltı mülklerindeki ek bölmelerde kimlerin gömülü olduğu konusunda sorun yoktur.

Mısır Eski Krallık dönemine (MÖ y. 2850-2190) ait ritlerin yapısıyla ilgili 1913-1916 yılları arasında gün ışığına çıkarılan birçok kanıt, kralın dalkavuklarının katılımını ortaya koyuyor. Profesör George Reisner yaklaşık yüz dönüm araziye yayılan görece çok az zarar görmüş bir mezarlık ortaya çıkardı. Nil'in kaynaklarına doğru, MÖ y. 2000-1700 yılları arasında ticaret yollarını özellikle kuzeye giden altını denetiminde tutan, çok zengin Mısır eyalet hükümetinin, Nubia'nın mezarlığıydı bu. Bu tarihin, Mısır Orta Krallık dönemine (MÖ 2052-1610), en azından bildiğimiz kadarıyla Mısır uygarlığının ana merkezlerinde, artık bu tür ritlerin terk edilmiş olduğu zamana denk geldiğine dikkat edilmelidir. Bugünlerde eyaletlerde yaşayan insanlar eski mutlu günlerdeki gibi eski güzel dinlerine inanmayı ve onu korumayı sürdürüyorlardı.

Söz konusu mezarlık çok büyük bir nekropolistir. Üç yüz yıl kullanılmış ve hem alçakgönüllü küçük mezarları hem etkileyici birçok tümülüsü barındırmıştır. Bu tümülüslerden birinin çapı, örnek olarak yüz metreden uzundur. Ve kazıyı yapan pro-

47 Petrie, *age*, Kısım II, s. 5-7 ve Tablo LIX.

48 *age*, s. 5 ve Meyer, *age*, c. I, Kısım 2, s. 132; Scharff ve Moortgat, *age*, s. 40-41

fesör, istisnasız insan kurbanının izleriyle karşılaşmıştır; özellikle kadın kurbanı, eşin kurban edilmesi ve bazı zengin mezarlarında hizmetkârlarla birlikte tüm haremin kurbanı söz konusudur.

Esas gövde –daima erkek– daima mezarın güney tarafında sağ tarafının üstünde yatar. Genellikle yatak üstündedir, ahşap bir yastığı vardır ve başı doğuya doğrudur, yüzü kuzeye (Mısır'a) bakar, bacakları dizlerinden hafif bükülmüştür. Sağ eli çenesinin altında ve sol eli, uykuda gibi sağ dirseğinin üstünde veya yanındadır. Yanında ve çevresinde her zamanki silahları ve kişisel eşyaları, bazı tuvalet malzemesi ve bronz aletler, devekuşu tüyünden yelpaze, bir çift ham deriden sandal vardır. Bütün gövde deriyle, genellikle öküz derisiyle örtülüdür; yatağın bacakları da boğa bacakları biçimindedir. Gövdeye keten elbise giydirilmiştir. Yanına ve duvarlar boyunca sayısız büyük kap kacak yerleştirilmiştir.

Burada özellikle ilgi çeken ve önemli olan boğa bacakları ve deri örtüdür. Sir Flinders Petrie, Abydos kumlarında ortaya çıkardığı yağmalanmış mezarlarla ilgili raporunda parçalanmış mezar eşyaları içinde (iskemle, yatak, kutu, vb.) bacakları boğa bacaklarına benzer biçimde oyulmuş sınıflandırılması gereken sayısız parça olduğunu bildirir.[49] V Hanedan'ın sonlarına doğruysa (MÖ y. 2350) boğa bacaklarının yerini aslan bacakları almıştır. Bu zamanda kral gömme törenlerinde insan kurbanı da terk edilmiştir. Ayrıca, mezarlar tuğladan değil taştan inşa edilmekte, tapınaklar yeni güneş-tanrısı Re adına dikilmektedir; firavunun kendisi yukarıda cennetteki –aşağıda, mezarda değil– babası olarak ona tapınmaktadır. Bu dönemden sonra firavun "iyi tanrı" olarak bilinmiştir, oysa I.-IV Hanedanlar döneminde kimseye tapınmayan, kendisi evrendeki birinci tanrının tezahürü olan "yüce tanrı"ydı.[50] Yani I. Hanedan'dan, MÖ y. 2850, V Hanedan'ın yıkılışına kadar, MÖ 2350, geçen 500 yıllık çağ açıcı sürede ulu boğa firavun kültünün yükselip doruğuna ulaştığı ve dönüşüme uğradığı, hiçbir yerde yazılmış olmamasına karşın, ölen fakat sonsuza kadar yaşayan firavunların ve gömülen maiyetlerinin içindekilerden ve suskun biçimlerinden anlaşılmaktadır.

Nubia nekropolisindeki her mezarda esas gövde ve eşyalarının kazılan yerin ancak çok küçük bölümünü işgal ettiği göz-

49 Petrie, *age*, Kısım II, s. 24.

50 Meyer, *age*, c. I, Kısım 2, s. 208.

lemlenmiştir. Mezarın öteki bölümleri başka gövdelere ayrılmıştır; bunların sayısı küçük mezarlarda birden bir düzineye kadar, büyüklerde elliden dört-beş yüze kadar değişmektedir. Daha önce sözü edilen çapı en az yüz metre olan koca tümülüsün merkezinden doğu batı yönünde uzanan koridoru vardır; burada dışa doğru yelpaze gibi açılan sözcüğün gerçek anlamıyla iskelet yığınıyla dolu, tuğladan bir yeraltı kenti oluşmuştur. Mezarlarda, ayrıca sayısız koç kalıntısı vardır. Ve esas gövdenin daima sükûn içinde olmasına karşın ötekilerin yatırılış biçimlerinde kural yoktur. Çoğunluğu sağa dönük, başları doğu tarafındadır, fakat esas gövdenin hafif kıvrılmış duruşundan ikiye katlanmaya varana kadar neredeyse olanaklı her biçim görülmektedir. Eller genellikle yüzün üstünde veya boğazdadır; ama bazen iç içedir veya saçlara yapışmıştır. Profesör Reisner, "Bu fazladan gövdeleri kurban kabul ediyorum" diye yazar.[51]

Küçük veya büyük mezarda olsun, kurbanların büyük çoğunluğu kadındır. Bunlardan biri mücevherlerle ve mezar donanımıyla süslü olarak daima yatağın önüne veya üstüne, derinin altına yerleştirilmiştir. Yıllarca mezarları özenle kazan ve üstlerinde çalışan Profesör Reisner'e göre, "grup bir aileyi temsil etmektedir... bütün aileyi kapsamasa bile, tek ailenin üyelerinden oluşmaktadır" Ve büyük tümülüste, içindekilerin sayısının büyüklüğe orantılı olarak arttığı yerde, dört-beş yüz kişinin bulunması, Sudan'ın Mısırlı valisinin haremi olarak çok görülemez. Herhalde çoğunluğu kadın ve çocuk olmakla birlikte korumalar ve –belirlemesi elbette olanaksız olsa da– bazı hadım hizmetçiler de aralarındaydı.

"Vali, ana ticaret yollarını ve Mısır'a altın naklini denetiminde tutan ülkenin başındaydı [Reisner bize anımsatıyor] ve Teb ve Memphis'ten günlerce uzaktı. Mısır kralına vergi ödeyen hemen hemen bağımsız durumdaki genel vali konumunda olmalıydı. Bu koşullarla cariyeleri, hizmetçileri, çocuklarıyla Doğu hareminin beş yüz kişiyi bulması veya geçmesi zor değildir. Böylece, daha küçük mezarlardaki fazladan gövdeler de büyük mezarlardakine eşit bir oranı ortaya koymaktadır. Bu kocaman mezarlar, esas kişinin mevki ve gücüyle orantılı olarak yalnız ölçeği değişmek üzere, bir ailenin aynı günde gömülüşünü sergilemektedir.

51 George A. Reisner, *Excavations at Kerma*, Harvard African Studies, c. V, Peabody Museum of Harvard University, Cambridge, Mass., 1923, s. 65-66.

"Mezarların, esas ölüyle birlikte hizmetçiler, kadınlar ve çocuklardan oluşan aile grubunun aynı gün aynı mezara gömüldükleri, yalnız Mısırlılara ait bölümünde dört yüz mezar bulunan bütün bir mezarlıkta her mezarda aynısının yapıldığı ve bunun birkaç yüzyıldan daha uzun süre devam ettiği sonucuna varınca, hangi koşullar altında böyle bir geleneğin var olabildiğini sormak gerekiyor. Savaş olasılığı ilk andan inandırıcı değil, siyasal veya adi suçlar nedeniyle ailelerin art arda sürekli katledileceğini düşünmek ciddiye alınamaz, çağdaş bilimimiz kuşaklar boyunca aileleri art arda mezara yollayacak böyle kötü bir mikrobu da tanımlamıyor. Mevcut bilgilerimiz içinde aileyi veya bir bölümünü reisiyle birlikte öteki dünyaya yollayacağını bildiğimiz tek gelenek var. Bu yaygın, fakat en çok *sati* veya *suttee* adı verilen Hindu biçimiyle bilinen gelenekte ölen erkeğin eşleri kendilerini kocalarının yakıldığı ateşe atarlar (veya atılırlar). Bu tür gelenekler Kerma mezarlarının ortaya koyduğu olguları açıklayabilir ve birkaç yıl süren araştırmalarımdan sonra bu olguyu kısmen de olsa açıklayabilen başka bilinen veya olası gelenek bulamadım."[52]

Böylece, eski Mısır'la Hindistan ve Uzakdoğu karşılaştırmasını ciddiye alan herkesi etkileyen ilginç bulmacayla karşı karşıya geldik. Bu bulmaca, her aşamada sayısız benzerliklerin art arda ortaya çıkmasıdır.

Örnek olarak, Narmer levhasında sergilenen mitolojideki inek figürü ortadadır. Hindistan yazınında ve yaşamında ineğe yönelen dinsel ve duygusal atıfların hesabı yoktur. Fakat daima bir tür yumuşak, sevgili anne imgesi olarak –Gandhi'nin sözleriyle "merhamet şiiri"– yer alır.[53] Rig Veda'da (MÖ y. 1500-1000) tanrıça Aditi, tanrıların anası, inektir.[54] Ritlerde onun adına ineğe seslenilirdi.[55] "Yaratıkların koruyucusu",[56] güneş-tanrı Mitra'nın ve evrensel düzen ve gerçeğin efendisi Varuna'nın[57] "her yere yetişen" annesiydi.[58] Sürekli boğa olarak adı geçen,

52 *age*, s. 68-70.

53 Kewal Motwani, *India: A Synthesis of Cultures*, Thacker and Cokpany, Bombay, 1947, s. 253.

54 *Ṛg Veda* 1.153.3; 8.90.15; 10.11.1.

55 A. A. Macdonell, *Vedic Mythology, Grundris der Indo-Arischen Philologie und Alterttumskunde* III Band 1. Heft A, Karl J. Trübner, Strassburg, 1897, s. 122.

56 *Ṛg Veda* 1.136.3.

57 *age*, 5.46.6.

58 *age*, 8.25.3; 10.36.3; 10.132.6.

tanrıların kralı İndra'nın da annesiydi.[59] Dünya monarkının arketipiydi. Tantrik ve Puranik dönemlerin daha sonraki Hinduizminde (MS y. 500-1500) Vişnu ve Şiva ritleri ve mitolojileri olgunlaştığında Şiva boğayla, Vişnu aslanla özdeşleştirildi. Şiva'nın binek hayvanı beyaz boğa Nandi'ydi. Nandi'nin yumuşak formu bütün Şiva tapınaklarının önde gelen figürlerindendir; ünlü bir tanesi Madras yakınlarındaki Mamallapuram'dadır (Sahil Tapınağı, MS y. 700-720).[60] Nandi çoğunlukla külliyeyi çeviren parmaklık işlevini görecek biçimde sürü halinde çoğaltılır. Ayrıca, Şiva'nın eşi tanrıça Sati'dir ve mükemmel Hint kadınına model olarak, eşine duyduğu aşk ve bağlılık nedeniyle kendini mahvetmiştir. Ve son olarak, topraklarının sınırı ufuk olan, gelişinden önce güneş-tekerleğinin *(cakra)* kutsal yetkenin ortaya çıkışı ve dört bucağın açıcısı olarak döndüğü *(vartati)*, Hint mitolojik kişiliği ve evrensel kral ülküsü *(cakravartin)*, doğumundaki otuz iki yüce işaret ve sayısız ikincil işaretiyle, ölümünde kalıntılarının üstüne kocaman bir dağ *(stupa)* yükseltilecek olmasıyla,[61] kuşkusuz eski Mısır imgesinin ve firavun ülküsünün tam bir eşdeğeridir.

Bu koşutluklar raslantısal sıralamalar değil, ciddiye alınacak karşılaştırmalı kültür, mitoloji, din, sanat veya felsefe çalışmasının önde gelen sorununun özünü ortaya koyan ilgili, anlamlı, kültür-oluşturucu mitolojik belirtilerin sergilenmesi.

Hindistan'da bugün de, Mısır'ın geçmişinin derinliklerinde olduğu gibi, bu dehşetli, anlamsız, acımasız sati ritinin uygulandığını görüyoruz; ve bunu eski Çin'de de keşfedeceğiz. Ur krallık mezarları, satinin Mezopotamya'da uygulanışını gösteriyor, Avrupa'dan da kanıtlar var. İnsanın, tam da en büyük uygarlıklarının çiçeklendiği bir zamanda insanlığını ve sağduyusunu (hatta temel, biyolojik yaşama iradesini) bir düşün sunağına yatırmasının anlamı ne olabilir?

Kurbanlar gönüllü mü yoksa uykuya daldıkları kente zorla mı gönderilmişlerdi?

Profesör Reisner, "Eğer kurbanlar mezara girmeden önce öldürülmüş olsalar hepsi aynı biçimde yatırılırlardı, sağa yatırı-

59 *age*, 4.18.10; 10.111.2.

60 Heinrich Zimmer (y. Joseph Campbell), *The Art of Indian Asia*, Pantheon Books, The Bollingen Series XXXIX, New York, 1955, c. II, Tablo 294-95.

61 Bkz. Heinrich Zimmer (y. Joseph Campbell), *Philosophies of India*, Pabtheon Books, The Bollingen Series XXVI, New York, 1951, s. 133 ve not.

lıp başları doğuya döndürülür, sağ elleri çenelerinin altına konulup sol el sağ dirseğin üstüne veya yanına konulurdu." Oysa bazıları gerçekten bu konumdayken büyük çoğunluğunun duruşları başkadır. –Profesörden alıntı yaparsak, "bunlar ancak korku duyan, acıyla alınan karara uyup bunun sonucunu bekleyen veya boğularak ölmeyi bilinçle seçen insanların gövdelerinde doğal olarak ortaya çıkacak hareketler olabilir".–

En yaygın olan hareket, yüzün ellere gömülmesiydi veya bir el yüzü örterken öteki bacaklar arasına sıkıştırılıyordu. Üç kişi kolunu göğsünden atıp ters taraftan ensesine yapışmıştı. Bir başka iskelet, başın dirseklerin arasına gömüldüğünü gösteriyor. Profesör Reisner, "üstü kapandığı anda aklından geçenleri en iyi dışarı vuracak biçimde" diyor. Bir başkası sağ tarafının üstüne yatmıştı, başı batıya dönüktü, fakat sağ omuzu yana dönüktü ve sağ eli göğsüne doğru uzayıp yüzüne bastırdığı devekuşu yelpazesini yakalamıştı. Sol kolu ise, sağ ön kolu yakalamak için uzanmıştı. İki iskelet sanki rahatlamak için alınlarını birbirine bastırır durumda bulunmuştur. Bir başkasının sağ elinin parmakları, tespihinin imamesinin teline yapışmıştı; bu çok görülen bir harekettir. Mezarlardan birindeki önemli kurbanlardan biri, öküz derisinin altında yatakta yatan kadın, sırtüstü uzanmış, bacakları açılmış, sol eli göğsüne uzanmış, sağ eli sağ kalça kemiğine bastırır durumda ve başı sol omuzuna dayanmıştır. Bir başka mezarda, yatağın altına kadar sürünüp orada yavaş yavaş boğulan bir zavallı vardır. Bacaklarının durumundan doğru biçimde sağına yattığı, başını doğuya çevirdiği, fakat karnı üstüne dönüp sol yanağı üstüne yatacak kadar başını çevirdiği, kuzey yerine güneye baktığı anlaşılmaktadır. Kollarını uzatıp sol eliyle kalçasını ve sağıyla sol ayağını tutmuş olduğu görülmektedir. Çünkü yatak alçak olduğundan bacaklarını uzatmadan gövdesini döndürememektedir –bu da olanaksızdır, çünkü yatağın bacaklarının ötesine uzanacak, eşyalar onları engelleyecektir–. Ve bir başka kadın, başka bir mezarın önde gelen kurbanı, öküz derisinin altında yatağın ayakları dibinde yatmaktadır, sağ eli sağ ayağında, sol eli acıyla boğazına sarılmış, sırtüstü dönmüştür.[62]

Çekilen acıyı, hatta boğulma anının paniğini gösteren bu işaretlere karşın, böyle bir kader karşısında tepkilerimizi aşağı yukarı tahminlemeye çalışarak, bu kişilerin zihni durumu ve de-

62 Reisner, *Excavations at Kerma*, s. 70-71.

neyimleri hakkında görüşler ileri sürmemiz gene de doğru olmaz. Bu kurbanlar gerçekte birey değillerdir; yani kişisel, bireysel kader ve sorumlulukla, bireysel bir yaşam sürmek için onları grup veya sınıf tanımından ayırt edecek özel varlıklar değillerdir. Yalnızca daha büyük bütünün parçalarıdırlar; ancak bu değişmez kategorik zorunluluğa, mutlak teslim olmanın erdemiyle bir anlamları olabilmektedir.

Hintçe *sati* (suttee) teriminin tam anlamı, sanırım, bu rolle tam özdeşleşmeyi sağlayan zihin ve kalp yolunun nitelik ve karakterini sergilemekte yardımcı olacaktır. Sözcük Sanskritçedir ve kökü *sat* "olmak" anlamına gelir. Ad biçimi *satya* "gerçek, doğru olan, arı ve içten, erdemli, sadık, saf ve iyi", aynı zamanda "gerçekleşen, yerine getirilen" ve olumsuz biçimi *a-sat* "gerçek olmayan, doğru olmayan" anlamlarıyla birlikte "yanlış, kötü ve alçak" ve dişi ortacı *a-sati,* "sadık olmayan, iffetsiz kadın" anlamına gelir. *Sat* sözcüğünün dişi ortacı *sati*, demek ki dişi rolünü ciddiyetle ve uygun biçimde oynadığında gerçekten anlamı olabilecek olan kadını anlatmaktadır: Yalnızca ahlaki anlamda iyi ve doğru değil, ontolojik olarak da doğru ve gerçek olacaktır. Sadakatle öldüğünde kendi gerçek varlığıyla bir olmaktadır.

Doğunun derin, sakin havuzuna ürkütücü, fakat aydınlatıcı bir göz atıldığında, kendi gerçekliğinin aşkınlığı anlayışıyla genleşen arkaik ruhun, son zamanların Hindistan'ında 1813, 18 Martında neredeyse inanılmaz gelen bir sati-cenaze öyküsüne yol açtığını görüyoruz. Rapor, Kemp adlı bir İngiliz yüzbaşı tarafından, Hindistan'daki ilk misyonerlerden Reverend William Ward'a verilmiş. Yüzbaşı, olayın görgü tanığı. Genç ve en iyi adamlarından biri olan Vişvanatha kısa bir süre hastalanınca bir astrolog ölüm noktasına geldiğini söylüyor ve genç, ölmesi için Ganj kıyısına getiriliyor. Çamurlu suların ortasında bir süre bekletildikten sonra ölmediği görülerek kıyıya çıkarılıyor ve güneşte kızarmaya bırakılıyor. Sonra tekrar ırmağa sokuluyor; gene kıyıya getirilmek zorunda kalınıyor. Otuz altı saat uğraştan sonra gencin gerçekten sonu geliyor. Ve karısı, on altı yaşlarında, genç, sağlıklı bir kız, kocasının ölümünü öğrenince, yüzbaşının anlatımıyla "umutsuz bir karar veriyor", "cesetle birlikte canlı canlı gömülmek istiyor." İngiliz subay önce, sonuç alamadan kızı vazgeçirmeye çalışıyor. Sonra bu çılgın karara engel olması için kızın annesiyle konuşuyor. Fakat en küçük ikircik veya pişmanlık hissi göremiyor. Ve böylece genç dul, arkadaşlarıyla bir-

likte cesetin yattığı kıyıya gidiyor; kendisine verilmek üzere mango ağacından küçük bir dal hazırlanmış, onu alıyor ve kararına uygun olarak işi bitiriyor.

Yüzbaşı anlatıyor: "Akşam saat sekizde kendini feda eden kurbanla birlikte ceset bizim az aşağımızdaki yere taşındı. Bir insan tarafından yapılabileceğine inanmadığım bu kötü cinayete tanık olmak için gittim. Ceset, çapı dört buçuk metre, derinliği bir buçuk, iki metre daire şeklinde mezar hazırlanana kadar ırmak çakıllarının üstüne yatırıldı, sonra (bazı dualar okunduktan sonra) oturur durumda, yüzü kuzeye dönük çukura yerleştirildi. En yakın akrabası başının üstüne tutuşturulmuş saman koydu. Genç dul öne çıkarak Huree Bul! Huree Bul!* diye bağırarak mezarın çevresini yedi kez döndü, kalabalık da ona eşlik ediyordu. Sonra çukura indi. Mezara otuz santim kalana kadar yaklaştım, onun yüzünde pişmanlık veya akrabalarınınkinde acı aradım. Kız yüzü kocasının arkasına dönük oturdu, sol koluyla cesede sarıldı, başını omzuna yasladı. Öteki elini işaret parmağı dik biçimde kendi başına koydu; parmağıyla daireler çiziyordu. Sonra mezara dikkatli biçimde toprak doldurulmaya başlandı, iki kişi aşağı inerek yeni dikilmiş bitkiyi bahçıvanın yaptığı gibi, ölünün ve canlının çevresindeki toprağı ayaklarıyla bastırmaya başladılar. Sonunda toprak yerle aynı düzeye, gömülenlerin başlarından yetmiş, seksen santim yukarıya yükseldi. Başı işaret parmağından daha önce kapandığından, pişmanlık ifade edecek bir hareket görür müyüm diye baktım, parmak toprakla örtülene kadar baştaki hareketine devam etti. Kalabalık dağılmaya başlayana kadar akrabalarından bir damla ayrılık gözyaşı çıkmadı. Sonra her zamanki ağıtlara ve ulumalara, içlerinde acı taşımadan başladılar."[63]

Bu anlatımı Profesör Reisner'in Nubia'daki Kerma mezarlığında en büyük tümülüs olan eyalet valisi Prens Hepzefa'nın gömülme ritleriyle ilgili anlatımıyla karşılaştırabiliriz. Hepzefa'nın gömülmesi, profesörün hesaplarına göre MÖ 1940-1880 arasın-

* "Hari [yani Vişnu] selam! Hari selam!" Hintli kadın için kocası, kendisinde Tanrı'nın görüntüsüdür.

63 Rev. William Ward, *A View of the History, Literature and Religion of the Hindoos*, ilk y., The Baptist Mission Society, Serampore, 1815; 2. y. geliştirilip kısaltılmış, Black, Parbury and Allen, Booksellers to the Hon. East India Company, c. I ve II, 1817, c. III ve IV, Londra, 1820. alıntı c. I (1817), s. lxxi-lxxiii, not.

da bir tarihte olmalı.[64] Tören büyük dikdörtgen yapıdan başlamış olmalı; yapının kalıntıları koca tümülüsten otuz metre ötede kazılıp ortaya çıkartıldı.

Profesör yazıyor: "Törenin cenaze şapelinde başladığını ve tümülüsün uzun koridoruna açılan batı girişine doğru yürüdüğünü düşünüyorum. Keten elbiselerle örtülmüş Hepzefa mavi parıltılı kuvarsit yatağına yatırılmıştı; kılıcı bacaklarının arasındaydı, yastığı, yelpazesi, sandalları yerindeydi. Hizmetçiler su mermeri kaplarda merhemler, tuvalet malzemeleri taşıyorlardı. Bütün mürettebatı yerinde mavi fayanstan yelkenliler, çok güzel bezenmiş fayans kaplar ve prensin günlük yaşamına ait güzel seramik çömlekler taşınan eşyalar arasındaydı. Belki kızaklara oturtulmuş iki kocaman heykeli iplerle çeken hamallar da vardı, belki bunlar daha önce mezara yerleştirilmişti. Daha küçük heykeller elde taşınmaktaydı. Harem kadınları ve hizmetçilerinin oluşturduğu kalabalık en güzel elbiseler içindeydiler, birçoğu zorunlu kap kacağı ve çömlekleri taşımaktaydı. Bizim cenaze törenlerimizin sessizliği içinde değil, Nil halkının ulumaları ve feryatları içinde ilerlediler. Cesedin uzandığı gövde ana odaya konuldu, değerli eşyalar aynı odaya ve giriş odasına, çömlekler ve heykelcikler heykellerle birlikte koridora yerleştirildi. Odaların kapıları kapatıldı ve mühürlendi. Rahipler ve görevliler çekildi. Kadınlar ve prensin maiyeti dar koridora sıkıştılar. Belki hâlâ tiz çığlıklar atıyorlar veya gerekli yere yerleşebilmeleri için zorunlu şeyleri söylüyorlardı. Bağırmalar ve bütün hareket bitti. İşaret verildi. Şölen için toplanan insanlar hazır bekliyorlardı ve kıpırdamadan duran, fakat canlı kurbanların üstüne sepetlerindeki toprağı boşaltmaya başladılar, sonra koşup yeni toprak getiriyorlardı. Çılgın kargaşayı ve yardımcı kalabalığın acelesini canlandırmak güç değil. Kurbanların duygularını belki abartıyoruzdur; dinsel inançları onlara güç veriyor, onları ayakta tutuyordu. Kuşkusuz yerlerini alırken istekle davranmışlardı, fakat son anda ölüm titremesinin onları sarmış olduğunu, öldüklerinde gövdelerinin aldığı biçimlerden anlıyoruz. Hatta bazen fiziksel acının yarattığı kasılmalar oluyordu.

Koridor çabuk dolduruldu. Uygun biçimde toprak yığıldığında birkaç yüz kişi bu işi çeyrek dakikada yapabilir. Dolu sepetleri olan binler için iş birkaç dakikada biter. Toplanmış olan

64 Reisner, *Excavations at Kerma*, s. 99-102.

insanlar sonra herhalde büyük şölene katılmaya gitmiş olmalılar. Öküzler, ruhları prensin ruhuyla birlikte gitsin diye törenle kesiliyordu. Her zaman olduğu gibi yenmiş olmalılar. Eğer kül ve pişmiş toprak dolu ocakları, bunların tümülüsün batı ve güneyinde bulunmasını yorumlayışım doğruysa, kalabalık yemek paylarını porsiyon olarak alıyordu ve pişirip yemek üzere yakındaki aile veya köy gruplarına ayrılan yerlere gidiyordu. Ağıtların ve şölenin dans ve oyunlarla birlikte günlerce sürdüğüne kuşku yok. Dumanlar herhalde günlerce güneye doğru savrulmuştu..."[65]

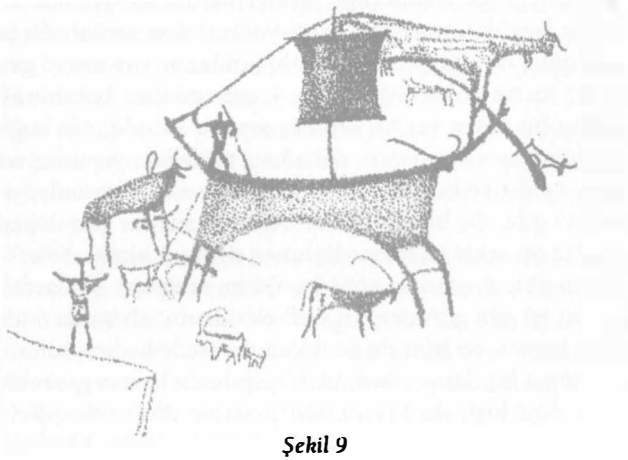
İki rit incelendiğinde, arada derece ayrılığı varsa da, aynı ruhsal inançla karşı karşıya olduğumuz konusunda kuşkuya yer yok. Hindistan'a giden eski Batılıları şoka uğratıp, Batılı ahlak değerleriyle temelden çatışan sati ritüeli ve mitolojisi, gerçekte genel olarak atfedildiği Hint Brahman geleneğinden çok daha eskidir ve yasaklandığı 1829 yılına kadar devam etmiştir. *İlkel Mitoloji* kitabımızda sevgiden-ölüm ritüelini yeterince tartışmıştık. Bugüne kadar devam ettiği gibi ilk kez Sudan'dan doğuya, Endonezya, Pasifik'i aşıp Yeni Dünya'ya kadar uzanan tropik ekvator kuşağının ilkel tarımcı köylerinin kültür düzeyinde uygulanmıştır. Sonra Yakındoğu'nun ilk hiyeratik şehir devletlerinde çok inceltilmiş majestik biçimleri ortaya çıkmıştır. Huşu veren dönemsel ritüel kral öldürme geleneği, krallık kurumunun kendisiyle birlikte Mısır, Afrika'nın içleri, Hindistan ve Avrupa'yla Çin'e de yayılmıştır.[66] Burada tartışmayı yinelemeyeceğiz, yalnızca Sir Leonard Woolley'in kazdığı Sümer Ur kraliyet mezarlarıyla ilgili bir noktayı bir kez daha anımsatacağız. Öyle anlaşılıyor ki, kraliyet ailesinden biri öldüğünde (veya belki de ritüel olarak öldürüldüğünde) ailenin üyeleri –en azından kadın üyeler ve kişisel hizmetkârlar– bütün gösterişleriyle tabutla birlikte mezara iniyor ve canlı canlı gömülüyorlardı.[67] Ve Ur'daki kraliyet odalarından birinde, biri gümüşten biri bakırdan iki yüksek pruvalı ve kıçlı, yaprak biçimli kürekleri olan model gemi bulunmuştur. Kerma mezarlığındaki prens tümülüsünde bulunan mavi parıltılı fayans gemi modelleri, demek ki oyuncak veya kapris değil, öte dünyaya ait simgesel öğelerdir: Ölüm yolcularının gemileri. Ker-

65 *age*, s. 78-79.

66 *İlkel Mitoloji*, bölüm 4, 5 ve 10.

67 *İlkel Mitoloji*, s. 399-403, Sir Charles Leonard Woolley, *Ur of the Chaldees*, s. 57'den alıntı.

ma güneyindeki Nubia çölünde kayalıklarda bulunan bir resimde yelkenleri ve gemicileriyle birlikte eksiksiz çizilmiş böyle bir gemi vardır. Bir boğanın üstüne öylesine yerleştirilmiştir ki, gemi ve dört nal koşturan hayvan tek yaratıktır (Şekil 9). Gene, British Museum'da bir tabutun üstünde, hilal boynuzlarının üstünde ölüyü öteki dünyaya taşıyan dört nala boğa biçiminde resmedilmiş Osiris görülmektedir.[68]

Şekil 9
Kaya resmi: Ölüm Gemisi, Nubia, MÖ y. 500-50

Şimdi cenaze yataklarının boğa biçimli ayaklarını ve ölü üstüne örtülen öküz derisini anımsayalım. Mezopotamya silindir mührü üstündeki boğa ayaklı divanda oturan çifti değerlendirmiştik.[69] Ve çok uzakta Bali'de, Endonezya'nın Hint kültür alanının etkisinin ulaşabileceği en ücra köşesinde yakılmayı bekleyen zengin kişilerin cesetleri boğa biçiminde lahitler üstüne yerleştirilirler.

Şimdi daha iyi gören gözlerimizle antik Abydos'a döndüğümüzde, binlerce yıl kumlar altında kalmış olan kral saraylarına tekrar yakından bakalım. Hierakonpolis'deki küçük boyalı me-

68 British Museum No 29, 777; E. A. Wallis Budge, *Osiris and the Egpyptian Resurrection*, Philip Lee Warner, Londra; G. P Putnam's Sons, New York, 1911, c. I, s. 23'te yayımlanmış; ayrıca, Joseph Campbell, *The Hero with a Thousand Faces*, Bollingen Series XVII, Pantheon Books, New York, 1949, s. 54.

69 Henri Frankfort, "Gods and Myths on Sargonoid Seals", *Iraq*, c. I, No 1 (1934), s. 8; *İlkel Mitoloji*'de s. 405'te alıntılanmıştır.

zarda alçak bir duvarla bölünmüş iki oda olduğunu anımsayacağız. Tekrar iki ülkenin birleştiricisi, annesinin ulu boğası, bir günde altı bin düşmanı yenen Kral Narmer'in nekropolis'ine dönelim. Öteki mezardakilerin kimler olduklarını soralım; veya öteki olası ilk firavun Aha-Mena'nın mezarının yanında ekli bulunan iki büyük odada kimler vardı? Sonra bitişik mezara bakalım, Zer'inkine, firavun Aha-Mena'nın hemen peşinden gelen, muhtemelen oğlu olanınkine. Dünyanın hiçbir yerinde ölüler için böyle büyük toprak altı kenti yoktur. Ana mezar altı metre yerin altında, on dört metre uzunluğunda, on bir metre genişliğinde, üç metre yüksekliğindedir; içinde odalara bölünmüş büyük ahşap bir salon vardır. On beş santim kalınlığında tuğlalardan örülü sağlam dış duvarı, daha ince tuğlalarla yapılmış sayısız eklemesi vardır ve bu çok odalı kral sarayının çevresinde, yeraltı Versailles'ı gibi, dış binalar, eklemeler ve kanatlar gibi düzenlenmiş üç yüz on sekiz ek mezar bulunan avlu yer almaktadır.

Reisner'in önerisine göre bunların sahipleri şunlardır: En çok devlet işi gibi görünen on yedi ek odanın, altısında önde gelen eş ve harem, on birinde de ikinci derecede kadını bulunmaktadır. Hemen bunların arkasındaki yapılarda harem görevlilerinden kırk dört kişi, iki harem yöneticisi ve iki hizmetçileri. Büyük, ayrı bir koğuşta otuz sekiz erkek (belki hadım) harem hizmetçisi ve yirmi bir bekçi, sandalye taşıyıcı, vb. İkinci bir kanatta, ikinci derecede harem gibi görünen yirmi üyelik bir salon. Geniş bir hizmet koğuşunda biraz ayrı duran bir yapıda yüz yetmiş dört canlının değişik düzen içinde bulunduğu hizmet bölümü. Ve ana odanın kendi kalıntıları arasında, dört bin yedi yüz yıl baştan aşağı yağmalanmış olan yerde bir mumyanın sargılar içindeki kopmuş kolu bulunmuştu; en sevilen veya ana kraliçeye ait dört muhteşem altın bilezik hâlâ kolundaydı.[70]

I. Hanedan'dan Abydos'daki kalanlarla ilgili, kronolojik sırayla istatistik döküm çıkartılırsa, o zamanki sati uygulaması hakkında aydınlatıcı bilgi vermeye yetecektir.

Kral Zet: Ana salona bitişik odalar yanında yüz yetmiş dört ek mezar.

Kraliçe Merneith: Ana salona bitişik odalar yanında kırk bir ek mezar.

Kral Den-Setui: Altyapıya inen geniş merdivenleriyle fazlasıyla görkemli bir mozole (bütün izleyenlerce taklit edilmiş yeni

70 Petrie, *age*, Kısım II, s. 16-17

bir fikir: Yeraltı sarayına çatı yapılması, monark tarafından ölümünden önce dayanıp döşenmesi olanağını veriyor). Ana odada geniş, pembe, iyi kesilmiş granit bloklardan yapılmış yer döşemesi ve kireçle sıvanmış *portkulis;** büyük sonuçlara yol açacak taş işçiliğinin ilk ustalık eseri. Merkez çevresinde yayılan yüz otuz altı ek mezar bulunan avlu. Çok büyük ve merdivenli olan kraliçeye ait olmalı.

Kral Azap-Merpaba: Yedi metreye beş metre ana salonuyla, altmış dört ek mezarıyla oldukça sade (Reisner'in çıkardığı sonuca göre "ya maddi olanakları oldukca daralmıştır ya da hükümdarlığı oldukça kısa sürmüş olmalıdır").[71]

Kral Mersekha-Semempses (Semerkhat): Yeni bir biçem: Ana mastaba dışına yayılan birçok kanat ve ayrı ekler yok, birkaç büyük odayla çevresindeki altmış üç ekli hücreyi içeren tek kocaman yapı var.

Kral Ka: Yeni biçemli bir başka mezar, yirmi altı ek hücresi var, fakat aceleyle inşa edilip tuğlalar kurumadan kapatıldığından kumun ağırlığıyla odaların çoğu çökmüş. Petrie'nin yazdığı gibi, bu durum içerdekilerin hepsinin kralla aynı anda, muhtemelen kargaşa içinde gömüldüğünü kanıtlıyor. Çünkü bu sırada Menes hanedanı yıkılmış ve II. Hanedan kurulmuştur.[72]

Ve birkaç ayrıntı daha: Yakınlarda, I. Hanedan firavunları tarafından inşa edilmiş bir dizi sati yeri daha keşfedilmiştir. Bunlar Nil'in daha aşağılarında Abydos nekropolisinden uzakta Memphis yakınlarında Sakkara'dadır. Yani *aynı firavunlara ait* ikinci bir dizi mezarlık daha var demektir. Kazıları yürütmüş olan Walter Emery, "Sakkara mezarları, Abydos'daki benzerlerinden daha büyük ve ustalıklı inşa edilmiştir" deyip ekliyor, "kazılar, Mısır uygarlığının, firavun çağının başında şimdiye kadar sandığımızdan çok daha ileri olduğunu göstermiştir".[73]

6. MİTSEL GENLEŞME

Sir James Frazer *Altın Dal*'da bir on dokuzuncu yüzyıl Alman gezginin gözlemlerini aktarır: "Yukarı Mısır'da Koptik hesaba

* *Portkulis:* Yukarıdan aşağı kapanan tarak biçiminde kale kapısı (ç.n.).

71 Reisner, *The Development of the Egyptian Tomb down to the Accession of Cheops*, s. 354.

72 Petrie, *age*, Kısım I, s. 14-16.

73 Walter B. Emery, "Royal Tombs at Sakkara", *Archaeology*, c. 8, No. 1 (1955), s. 7

göre güneş yılının ilk gününde, yani 10 Eylülde, Nil nehri genellikle en yüksek düzeye ulaştığında, normal yönetim üç günlüğüne askıya alınır ve her kasaba kendi yöneticisini seçer. Bu geçici yönetici bir tür yüksek soytarı şapkası giyer, uzun sarı sakal takar ve garip bir mantoya sarınır. Elinde bir görev değneği, yazıcı, cellat vb. kılıklara bürünmüş adamlarla birlikte yöneticinin sarayına doğru ilerler. Yönetici görevden vazgeçer; yalancı kral ise tahta oturarak, asıl yöneticinin ve memurlarının bile uyması gereken kararlar almak için yetkilileri toplar. Üç günün sonunda yalancı kral ölüme mahkûm edilir; içine sarıldığı örtü ya da kabuk ateşe tutulur, küllerinden sürünerek Fellah çıkar. Gelenek gerçek bir kralın gerçekten yakıldığı eski zaman uygulamasını ortaya koyuyor."[74]

I. Hanedan firavunlarının büyük mezarlar zamanında bile, bu ulu boğaların öteki dünyaya giderken beraberlerinde sayısız inek sürüsünü –"merhamet şiirlerini"– götürmelerine karşın, gene de kendilerinden –ulu krallar– ritüel ölüme teslim olmaları beklenebilecekken, mitolojik rolleriyle özdeşleşmeleri gerekmemiştir. Tarih öncesi hiyeratik şehir devletlerinin en eski dönemlerinde –bu döneme ait bol somut kanıtımız vardır ve bu dönemi şematik olarak MÖ y. 3500-2500'e tarihlemeyi öneriyorum–[75] kralların, mitik kimlikleriyle o derece "arkaları boş"tu ki (Thomas Mann'ın yerinde ifadesiyle), gövdeleri kesiliyordu veya hatta şölen oyunun içinde gövdelerini kendileri kesiyorlardı: Gerçekten Hindistan'da kralların kesilmesi on altıncı yüzyıla kadar sürdü, Afrika'da yirminci yüzyılı buldu.[76] Mısır'da ise, Narmer levhası zamanında bile (MÖ y. 2850), kralların bireysellikleri belirli bir dereceye kadar "arkalarını kapamaya" yetmiş, kutsal ölüm ve diriliş sahneleri artık eskinin tüm duyguları paylaşılarak gerçekleştirilir olmaktan çıkmıştır –en azından başrolü oynayan oyuncular açısından–. Dünya tarihinde ilk birleşik siyasal devleti canlandıran bu savaşçı krallar, stratejistler ve siyasiler kendilerini eski günlerde dönen yıldızları gözleyerek doğru düzenin *(maat)* aziz bilgisini ellerinde tutan yerel rahiplere gerçek boğa, domuz veya koç olarak sunmuyorlardı.[77] Bir yerlerde, bir zaman, henüz tarih öncesi araştırmalarının saptayamamış olduğu bir haritada,

74 Frazer, *age*, s. 286.
75 *İlkel Mitoloji*, s. 148-53.
76 Baş tarafta s. 13 ve *İlkel Mitoloji*, s. 148-172.
77 Bkz. *İlkel Mitoloji*, s. 148-172.

kral *maat*'ı devraldı. Öyle ki tarihini saptayabildiğimiz en eski majestik oyuncular sahneye çıktıklarında, çok iyi bilinen A karakteri rolünü oynamanın yeni yolunu çoktan ortaya koymuşlardı.

Eski karanlık, berbat kral ölümü oyununu sonuna kadar oynamak yerine, seyirciler şimdi aziz simgesel mimi, *Sed festivali*'ni seyrediyorlardı. Burada kral firavunluk güvencesini, gerçek ölümün getireceği kişisel zahmete girmeden yenileyebiliyordu. Rit, bazı uzmanlara göre, hükümdarlık süresi ne olursa olsun, otuz yıllık dönemler içinde kutlanmaktaydı.[78] Bazılarına göreyse ritin kutlanmasının tek belirleyici etkeni, kralın kendi arzusu ve emriydi.[79] Hangisi olursa olsun, büyük olayın gerçek kahramanı, artık zamandan bağımsız olan, firavunları elbise gibi giyip çıkaran Firavun (büyük harf F) değil, et ve kemiğiyle canlı olan firavun falanca filancaydı. Bu firavun artık kendisini parçaya teslim etmek yerine, parçayı kendine almanın yolunu bulmuştu. Bunu da, basitçe mitolojik imgeyi bir derece aşağı çekmekle yapmıştı. Artık Firavun firavunları değiştirmiyor, firavun elbiseleri değiştiriyordu.

Kraliyet balosu için uygun mevsim, taç giyme törenine uyan mevsimdi: "Yükselme Mevsimi"nin ilk ayının ilk beş günü, tepelerin ve tarlaların Nil'in taşkınlarından sonra tekrar görünmeye başladığı mevsim. Çünkü mevsim dönüşümleri, tüm eski çağ boyunca, ölümün peşinden gelen dirilişin en iyi işaretiydi. Mısır'da bu dönüşümün kronometresi Nil' in yıllık taşkınlarıydı. Sayısız şölen binası kuruluyor, tütsüleniyor ve kutsanıyordu: Kralın oturacağı taht salonu; tanrılar ve rahipleri saygılarını burda sunacaklardı (oysa daha acımasız çağlarda bu kralın ölüm fermanı olurdu); mimlerin, törenlerin ve öteki görsel olayların sunulacağı büyük bir salon; ve son olarak tanrı-kralın kostümünü değiştirmek için çekileceği saray-şapel. "Ateş Yakılması" adı verilen beş günlük aydınlanma (ve eskiden bu mucizevi oyunun peşinden, koğuşum gecesi kralın ritüel olarak öldürüleceği zaman ateşlerin söndürülmesi geliyordu), beş gün süren festivalden önce başlıyordu.[80] Ve sonra aziz olay *(ad majorem dei gloriam)* başlıyordu.

Açılış riti Hathor'un koruması altındaydı. Dört yüzü olan ve ulu boğanın kuyruğunu taşıyan kemeri takan kral, sayısız alayla-

78 Petrie, *age*, Kısım I, s. 22.
79 Frankfort, *Kingship and the Gods*, s. 79.
80 *İlkel Mitoloji*, s. 154-72.

ra katılıyor, önünde dört bayrağı, bir tapınaktan ötekine gidiyor, tanrılara nimetler (kurbanlar değil) sunuyor. Sonra rahipler tahtına bağlılıklarını sunmak için geldiklerinde tanrılarının simgelerini taşıyorlar. Kralın dolaşıp katıldığı birçok alay düzenleniyor –Profesör Frankfort'un anlatımıyla "hayal içinde mekik dokur gibi", ülkenin halkı kadar tanrıların da kozmik güçleriyle temsil edildikleri egemenliğinin düğümlerini sıkılamak için çalışıyordu–.[81]

Bütün bu debdebe ve hareket esas olayın yalnızca hazırlığı anlamındaydı, çünkü bütün geleneksel ritlerde olduğu gibi, bunda da öyleydi: Törensel yürüyüşler ve hazırlıkları tüketim eylemi (eskiden kralın öldürülmesi) izleyecekti. Bundan sonra bir dizi belirli zamanlarda yapılan kısa meditasyonlar, kutsamalar vb. gelecek, son olarak geçit resmiyle dağılınılacaktı. Normal olarak böyle bir programda beş aşama bulunuyordu:

1. Hazırlık niteliğinde giyim kuşama bürünülüp kutsamaların ve duaların yerine getirilmesi,
2. Giriş alayları,
3. Tüketime yönelik ritler,
4. *Tüketim kurbanı* (veya *eşdeğeri*),
5. *Nimetlerin dağıtılması,*
6. Şükran sunulması, son dualar ve dağılma.

Sed festivaliyle ilgili özetimizde zaten dördüncü aşamaya gelmiş bulunuyoruz.

Kral şimdi kısa, sert arkaik örtüsüne bürünmüş, ciddi ve resmi bir tavırla kurt-tanrı Upwaut'un, "Yol Açıcı"nın salonuna giriyor ve kutsal bayrağı sıvazlıyor, önde bayrak olduğu halde saray, şapele gidip gözden kayboluyor.

Firavun tekrar ortaya çıkıp kendini gösterene kadar bir zaman geçiyor.

Tekrar göründüğünde Narmer levhasındaki gibi giyinmiştir. Boğa kuyruğu takılmış Hathor kemeriyle etek giyiyor. Sağ elinde kamçılı asasını tutuyor, solunda her zamanki İyi Çoban değneği yerine küçük bir tomara benzeyen İrade, Saray Belgesi veya İki Ortağın Gizi adı verilen nesneyi tutuyor. Bunu muzaffer bir edayla tutup bütün adamlarına bunun kendine, ölü babası Osiris tarafından toprak-tanrısı Geb'in tanıklığıyla verilmiş olduğunu gösteriyor.

81 H. Frankfort, *Kingship and the Gods*, s. 85.

"Babamın bana Geb'in önünde verdiği İrade'yi, İki Ortağın Gizi'ni tutarak koştum. Tüm ülkeyi dolaştım ve dört bir yanına vardım. Onu arzuladığım gibi oynatıyorum" diye bağırır.[82]

Kral Den-Setui'nin, I. Hanedan'ın 5. firavununun (daha önce sözünü ettiğimiz pembe granit döşenmiş sarayı öldürülen karılarıyla dolu sofu Mavisakal)* mezarından çıkmış kırık ebonit parçasının üstünde çok eski, eğlendirici bir oyma vardır. Kralı tam İrade'yi aldığı anda gösterir (Şekil 10). Çevik hareketlerle elinde İrade'yle uzaklaşmaktadır. Asası omuzunda, İrade sol elindedir.

Petrie keşif raporunda, "sahne... Roma çağlarına kadar anıtlarda çizilmiş bulunan törenin en eski örneğidir" diye yazıyor.[83] Hem Osiris hem firavun iki ülkenin çifte tacını takmışlar. Bu taç Yukarı Mısır'ın tiara** benzeri uzun beyaz tacıyla, Kuzey'in simgesel yay takılı kısa kırmızı tacının bileşimidir.

Şekil 10
İki Ortağın Gizi: Mısır, MÖ y. 2800

Sarayda bir alanın Aşağı ve Yukarı Mısır topraklarını simgesel olarak temsil etmek için belirlenmiş olması gerektiği ve firavunun bunu bir tür resmi, uzun adımlarla dolaşılan, törensel, yavaş dansla gezdiği öne sürülmüştür. Daha sonraki açıklamalar

82 H. Frankfort, *Kingship and the Gods*, s. 86.

* Bkz. s. 76.

83 Petrie, *age*, Kısım I, s. 22.

** *Tiara:* Papanın üç katlı tacı (ç.n.).

ve resimler bir kadının, büyük olasılıkla ülkenin simgesi olan tanrıça Mert'i temsil eden bir rahibenin dans eden firavunu seyrettiğini ve alkışlayıp tempo tutarak, "Haydi! Getir onu!" diye bağırdığını ortaya koymaktadır. Bu sırada "Yol Açıcı"nın kurt bayrağı eski bir usule uygun olarak gönden etek giymiş bir görevli tarafından firavunun önünde taşınmaktadır.[84]

Yaşlı kralı gerçekten öldürüp iktidarı yenisine aktarma ritinin alegoriye dönüştürülmüş biçimi, işte böyle veya aşağı yukarı böyle oluyordu. Kral gerçekten değil, aktardığımız en eski çarmıha gerilme oyununa göre simgesel olarak ölüyordu. Ve kutsal mimin düğümü eski, fakat hiç eskimeyen formüle göre, Kahramanın Macerası formülüne göre düzenlenmişti. Tüm dünyanın daha sonraki sanat ve yazınında da aynı formül uygulanmıştır.[85] İçerdiği folklor öğelerine göre çözümlendiğinde düğüm şöyle özetlenebilir:

Firavun (Kahraman), kesilme zamanının geldiği kendine mahım olduğunda, tahtına sahip olabilmeyi sürdürmek için gerekli niteliklere sahip olduğunu gösterecek işareti bulmak için yola koyulur (Macera Aramak). "Yol Açıcı" (Macera Kılavuzu: Büyüsel Yardım) kılavuzluğunda yeraltı sarayına iner (Maceranın Eşiği: Labirent: Ölüler Ülkesi), burada Mısır ülkesinin dört bucağını dolaşır (Zor Görev: Mikro-makrokozmoz karşılıklılığı), ve Mısır ülke tanrıçasının yardımıyla (Büyüsel Yardım: Ariadne Motifi: Doğaüstü Köprü)* ölü babası Osiris tarafından bilgilendirilir (Bir-babalık). İrade'yi (Kutsal Atama: İşaret: Yaşam İksiri) alır ve yeni kıyafetiyle (Tanrılaştırma) halkının karşısına çıkar (Diriliş: Dönüş), tahtını koruyacaktır (Maceranın Başarıyla Tamamlanması).

İzleyen uzun, acımasız yüzyıllarda yavaş yavaş eskisinin gücünü hafifleterek, sözcüğün gerçek anlamıyla mitsel kapılmalar yaratarak, insanı insanlık dışı olmaktan kurtararak, Sanat ince bir işleyişle etkisini göstermiştir ve esin verdiği kişiler aracılığıyla insanlık kavramına yeni katkılar getirmiştir.

Sed festivalinin beşinci aşaması, Nimet Dağıtımı, firavunun ikili tahtına yerleştirilmesine adanmıştı. Artık taht uygun biçim-

84 H. Frankfort, *Kingship and the Gods*, s. 83-87.

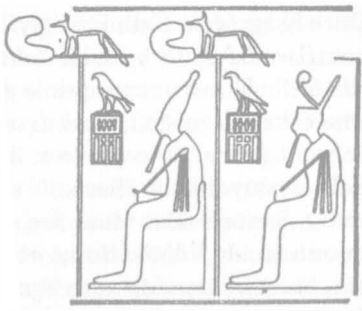
85 Bknz. Joseph Campbell, *The Hero with a Thousand Faces*.

* *Ariadne:* Girit'te Minator'un labirentinde kaybolmaması için Atinalı Theseus'a ip yumağı veren Girit Kralı Minos ile Pasiphae'nin kızı (ç.n.).

de elde edilmişti. Önce Aşağı Mısır Kralı kimliğiyle, Ülkenin Önde Gelenlerinin omuzlarında kutu gibi bir tahtırevanla, Libya'nın Havaya Kalkık Kollu Horus'unun şapeline götürülüyordu. Burada baş rahip ona çoban değneğini, kamçılı asayı ve "refah" asasını sunuyor, Delta'nın kutsal Buto kentinin iki soylusu dört köşeye dört kez ilahi söylüyorlardı. "Susun!" emriyle birlikte dört nutuk çekiliyordu. Sonra Yukarı Mısır Kralı kimliğiyle, sepet gibi bir tahtırevanın içinde Edfulu Horus ve Omboslu Seth şapeline götürülüyor, buranın başrahibinden egemenliğin yayını ve oklarını alıyordu. Dört yöne birer ok atarak kral tahtına çıkma hakkını elde ediyor ve dört kez her seferinde yüzü bir yöne dönük olmak üzere kendisine taç giydiriliyor. Sonra festivalin son, altıncı aşamasında, Kral Atalar Salonu'na törenle gidiliyor ve burada dört kraliyet bayrağına –Horus'u izleyen tanrılara– bağlılık bildirme ritine kralın başkanlık etmesiyle festival sona eriyordu.[86]

Sed festivalindeki çifte tahta çıkmayı temsil eden günümüze kalmış en eski resim, Petrie tarafından Kral Zer'in (Petrie'e göre) I. Hanedan'ın ikinci firavununun, daha önce devasa sati mezarlığından söz ettiğimiz firavunun* talan edilmiş mezarında bulunan kraliyet mühründeki resimdir (Şekil 11). Ve bu resimle konumuza dönüyoruz. Bu, firavunların *maati* yıldızlardan, tanrılarından ve rahiplerinden alıp sahiplenmiş olduklarını açıkça ortaya koyuyor, kutsal ölüm ritüelinin devam etmesine karşın, ritüel dansta firavun çok daha hafif bir rol yükleniyor, yani artık gök katları tarafından yönetilen huşu veren hiyeratik düzen için esas kurban rolünü oynamak yerine, dinsel bakımdan akla uydurulmuş ve gelenekselleştirilmiş, aynı zamanda siyasallaştırılmış, kendi kararlarına bağlı bir düzenin başkanlığını alarak kendilerini kurtarabilmiş oluyorlar, fakat öte yandan, sonunda doğanın kendi belirlediği (simgesel olmayan) iyi zamanda vadeleri dolduğunda, karılarının, cariyelerinin, harem görevlilerinin, saray koruyucularının ve cücelerinin, zor rolü oynayarak, cesetle birlikte, firavunun onlar için hazırladığı öte dünyaya gitmeleri gerekiyordu.

86 Törenin ayrıntılarını H. Frankfort'un *Kingship and the Gods*, s. 85-88'deki kurgusundan aldım.
Bkz. s. 76.

Şekil 11
Çifte Tahta Çıkış: Mısır, MÖ y. 2800

Bu tür cenaze törenleri, arkaik ritüel kral katlindeki gibi, kralın tanrı rolüyle egosunu bastırması yolunda kanıtlarla açıklanamaz. Gerçekten tek bir düzeyde –yalınca kişisel düzeyde diyelim– Tennyson'un *Enoch Arden*'deki son sakin kıtası gibi soylu ve yolunca kutsanmış olmalıdır:

> *Kahraman ruh böyle terk etti dünyasını.*
> *Ve onu gömdüklerinde küçük liman*
> *Pek böyle muhteşem tören görmemişti.*

Tarihsel açıdan bakıldığında büyük sati mezarları çok ilginçtir. Mısır tarihinin şafağında ortaya çıktıkları an –Spengler'in deyimiyle– ölüm bilgisinin zihne darbesini indirdiği andır. Thomas Mann'ın benzetmesinden yola çıkarak, daha önce "arkası açık" olan bireysellik kavramının, kapanmaya başladığı ve ölüm bilgisinin insanı can evinden vurduğu andır. Veya gene, arkeoloji alanındaki son bilgilerimizin sağladığı verileri kullanırsak, yer altında çatıyla korunmuş mezar yapma ve böylece içeride gövdenin ve gövdeyle birlikte bireyin cismani ruhunun da (Mısır dilinde *ba*) korunmasını sağlayan odalar inşa etme olanağını veren güneşte sertleştirilmiş tuğlanın icat edildiği andı. Spengler'in Mısır gömme kültü için dediği gibi, "ölünün gövdesi sonsuza kadar yaşayacak hale getiriliyordu."[87] Ve kültün işlevi, cismani ruhla *(ba)*, ölümle gövdeden uçmuş olan cismani olmayan enerji öğesini *(ka)*, büyü yoluyla yeniden bir araya getirmekti. Bu yapıldığında, ölümün ortadan kalkacağına inanılıyordu.

87 Spengler, *age*, c. I, s. 12.

Ve böylece konumuzun tarihinde mitsel kapılmanın bir ikinci aşamasını saptamış oluyoruz: Mitsel *özdeşleşme*, Tanrı'da özümlenip yok olan ego değil, fakat tersi, mitsel *genleşme*, egoda özümlenip yok olan tanrı. Birincisinin eski hiyeratik şehir devletlerinin kurban edilen krallarının kutsallığında ve ikincisinin, izleyen hanedan devletlerinin tapınılan krallarının sahte kutsallığında ifadesini bulduğunu düşünüyorum. Çünkü ikinciler geçici nitelikleriyle tanrı olduklarını varsayıyorlardı. Yani çıldırmışlardı. Dahası, bu inançlarını, düşüncelerini, onların tanrı olduğuna onlar gibi inanan ruhban sınıfı, ana babaları, karıları, danışmanları, halkları ve herkesi şişiriyor ve cesaretlendiriyordu. Yani tüm toplum çıldırmıştı. Fakat bu çılgınlıktan Mısır uygarlığı olarak adlandırdığımız muhteşem şey çıktı. Mezopotamya'daki eşdeğerleri o bölgenin hanedan devletlerini yarattı; ve Hindistan, Uzakdoğu ve Avrupa'da da güçlü olduğunu ortaya koymaya yetecek kadar kanıt var. Yani bilimimizin konusunu oluşturan önemli bir bölüm, dünyanın bütün büyük uygarlıklarının şafağında karakteristik olarak ortaya çıkan psikolojik bir genleşme bunalımının kanıtı olarak ele alınmalı: Kendi özgün biçeminin doğum anı. Ve eğer ilk hiyeratik aşama kavrayışım doğruysa, belirli bir ardışıklık ortaya çıkmaktadır, yani: 1. mitsel özdeşleşme ve hiyeratik, hanedan öncesi devlet, 2. mitsel genleşme ve arkaik hanedan biçemleri.

Firavunlar artık kültlerinde kutsal geçmişi basitçe, "kaderlerine nail olmak için" taklit etmiyorlardı. Onlar ve rahipleri kendileri için kendileri bir şeyler yaratmaktaydılar. Burada muhteşem, fazlasıyla çıkarcı, şaşılacak derecede genleşmiş egolar karşısındayız. Dahası, görmüş olduğumuz gibi, bu megolamanyaklar tek tanrı olmakla da tatmin olmuyorlardı; iki tanrıydılar ve iki ayrı mezarları vardı. Narmer levhasının iki tarafı işlenmiştir, her biri bir yüzde, iki taç görünmektedir; iki iç içe geçmiş simgesel hayvan boynu iki Mısır'ı temsil etmektedir. Levhanın bir yüzünde firavunluk öğesi Şahin Horus'un kuş biçimiyle temsil edilmektedir, ötekinde ulu boğa olarak temsil edilmektedir. Ve debdebeli Sed festivalinde iki taç giyme töreni kutlanmaktadır. Kral Zer'in kraliyet mühründe monark iki kez görünmektedir; Kral Den-Setui'yi çevik biçimde babasının önünden seğirtirken (ki iki kişilerken, kral bir kişidir) gösteren küçük oymada ise ikisinin de çifte taç giydiğini gördük.

Ayrıca İrade'nin, firavunun iktidarının son simgesel garantisinin törensel adı "İki Ortağın Gizi"dir. Bunu nasıl açıklayabiliriz?

Yanıt Abydos kumlarının yanında, II. Hanedan firavunlarının sati uygulamasına ilişkin kanıtları bol bol sergileyen kocaman mezarlarında yatıyor. Bu soyun dördüncü firavunu daima iki adla ve iki kartuşla anılır. Birincisi, Sekhemab'ın üstünde kral ailesinin her zamanki şahin Horus'u, ikinci ad Perabsen'in üstünde ise dört ayaklı, biraz Horus ve Osiris'in baş düşmanını, yani Seth'i temsil eden okapiye benzeyen garip şekil var. Soyun yedinci, son firavununun mühründe ise Khasekhemui, kahraman Horus ve kötü taraf olan Seth, iki çelişki yan yana duruyor, birlikte ve eşit (Şekil: 12). Monarkın kendine ise, "iki tanrının barış içinde bir arada olduğu çifte gücün tezahürü" denilmektedir.[88]

Şekil 12
İkili İktidar: Mısır, MÖ y. 2650

İrade'nin "İki Ortağın Gizi" adıyla da anılması, iki tanrının gizli anlaşmasına atıftır; amansız düşman olarak görünmelerine karşın sahnenin arkasında ikisinin anlayışı aynıdır. Ve bizi fira-

88 Petrie. *age*, Kısım II, s. 31.

vunun çılgınlığındaki zekâ payına ilişkin görüşümüzü gözden geçirmeye veya en azından olumlulaştırmaya zorlamaktadır. Mitolojik olarak her şeyin zıt çiftler olarak göründüğü geçiciliğin kaçınılmaz diyalektinde Horus ve Seth sonsuza kadar çelişki içindedirler, fakat sonsuzluk katında zaman ve mekânın örtüsünün ötesinde ikiliğin olmadığı yerde ikisi birdir; yaşam ve ölüm tektir, her şey barış içindedir. Ve orada aynı aşkın barışın, savaşın zulmü içinde de bulunduğu bilinmektedir. Dolayısıyla, Narmer levhasında firavun, Horus'un kalkık koluyla zıpkın halkının başkanını altı bin düşmanıyla birlikte keserken gösterildiği zaman Seth rolündedir ve sahne barış sahnesidir. Her şeyde, bütün tarihte ve acıda mevcut gerçeklik olan bu barışın ekseni yaşayan tanrı Firavun'dur. Zıt çiftlerin oyun alanı olan evrenin öne çıkmış örneği firavundur. Dolayısıyla, ölümde onu izleyip peşinden gitmek yaşamda kalmaktır, çünkü gerçekte zaman ötesindeki kraliyet çayırında ölüm yoktur; iki tanrı orada tektir ve çoban değneği bunun güvencesidir.

Zamana bağlı, geçici olan her şeyde sonsuzluğun barışı bulunduğuna ilişkin gizli bilgi bütün uygarlığın anahtarıdır. Heykelciliğinin ihtişamı gibi firavun ölüm kültünün soyluluğu ardında da bu metafizik anlayış vardır. Kendi içinde çılgınlık olan bu kült işaret olarak varlık gizeminin metaforudur.

Firavun "İki Efendi" olarak tanınmaktaydı; Henri Frankfort şöyle yazıyor:

"İki Efendi daimi rakipler Horus ve Seth'dir. Kral bu tanrıların ikisiyle de özdeşleştiriliyordu, fakat bu birinin vücut bulması ve ötekinin de vücut bulması biçiminde bir anlayış değildi. Onlara çift olarak, bir dengenin iki ucu olarak vücut vermekteydi...

Horus ve Seth rakiptirler, her türlü çelişkinin mitolojik simgeleridirler. Mücadele evrende gözardı edilemeyecek bir öğedir; Seth'e Horus tarafından daima boyun eğdirilir, fakat Seth asla yok olmaz. Mücadelede Horus da, Seth de yaralanırlar, fakat sonuçta uzlaşma vardır: Evrenin durağan dengesi korunur. Rakip güçlerin kendilerine düşen rolü oynadıkları değişmez düzen olan uzlaşma, Mısır'ın dünya görüşü ve devlet anlayışı budur."[89]

Firavun'un ve Mısır'ın çılgınlığı, bugüne kadar Doğu'da devam etmiş olduğu gibi işte buydu.

89 H. Frankfort, *Kingship and the Gods*, s. 21-22.

Sahile safra gibi vuran hırpalanmış bir taş, 1805'te Mısır'dan British Museum'a getirildi ve 797 numaralı stel olarak kataloğa kaydedildi. Karmaşık yazıları aşınmıştı, çünkü bir zaman değirmende alttaki taş olarak kullanılmıştı. Galerideki ışık zayıf; Mısırbilimcileri insandır ve hiyeroglif yazının düzenlenişi rastlanmadık biçimdedir. Metnin çıkartılan ilk kopyalarında satırlar yanlış izlendiği gibi, tersten de numaralandırılmıştı. Ve ancak Eski Çağ Tarihi'ni hepimizin okullarda okuduğu Profesör James Henry Breasted, Berlin Mısır Sözlüğü'nü hazırlama çalışmaları sırasında British Museum'daki yazıtlar koleksiyonunu dikkatle gözden geçirdiği için, satırlarda neler olduğunu kavrayan ilk kişi oldu. Aniden gözünde satırların okunuşu belirdi: "Memphisli Bir Rahibin Felsefesi".[90]

Profesör G. Maspero onu izledi ve o da bir makale yazdı: "Sur la toute puissance de la parole."[91]*

Sonra Profesör Adolf Erman makalesini hazırladı: "Ein Denkmal memphitischer Theologie",[92]** metnin tarihini ise Eski Krallığın başlangıç zamanları olarak saptamıştı ve bu ilk saptama şimdi doğrulanmıştır.[93] Savrulup yıpranmış taş, daha eski bir belgedeki metnin "solucanlar tarafından yenilmesi" nedeniyle korunması için Sabakos adlı firavunun emriyle MÖ sekizinci yüzyılda yazılmıştı. Ve yazı söküldüğünde bu kadar heyecan yaratmasının nedeni, metnin Tekvin Kitabı'ndan iki bin yıl önce "Ve Allah dedi Işık olsun ve ışık oldu" anlayışıyla yaratılışta Söz'ün gücünü tanımasıdır. Ayrıca, bu tanıksız sahnenin Eski Mısır anlatımında bakış açısı (Hint anlatımında Atman'ın "ben" diyerek iki olması gibi) kutsalla içkindi ve psikolojikti; Kitabı

90 James Henry Breasted, "The Philosophy of a Memphite Priest", *Zeitschrift für agyptische Sprache und Altertumskunda*, c. XXXIX, s. 39.

91 G. Maspero, "Sur la toute puisance de la parole", *Transactions of the Ninth International Congress of Orientalists*, Londra, 1891; c. III.
"Sözün tüm gücü üzerine"

92 Adolf Erman, "Ein Denkmal memphitischer Theologie" *Sitzungsbericht der Königlichen Preussischen Akademie*, 1911, XLIII, s. 915-950.
"Memphis ilahiyatının anıtı"

93 Meyer, *age*, bölüm 272, s. 245; Frankfort, *Kingship*, 2. bölümün notları, s. 352-353; John A. Wilson, "Egypt", Henri Frankfort vd. *The Intellectual Adventure of Man*, University of Chicago Press, Şikago, 1946; Pelican Books y.: Before Philosphy, 1949, s. 65'te.

Mukaddes'teki gibi ardışık emirler ve bunların sonuçları ve "Ve Tanrı ışığın iyi olduğunu gördü" türünden kendini ayrı tutmak yoktu. Mumya-tanrı Ptah'ın Memphis metninde her şeyi ortaya çıkaranın Tanrı'nın *yüreği,* yüreğin düşündüklerini tekrar edenin Tanrı'nın *dili* olduğu anlatılıyor:

"Her kutsal söz kalbin düşünmesi ve dilin emretmesiyle var olmuştur."

"Göz gördüğünde, kulak duyduğunda ve burun nefes aldığında, bunları kalbe bildirir. Her şeyi ortaya çıkaran kalp ve kalbin düşündüklerini tekrarlayan dildir. Bütün tanrılar böyle yaratılmıştır, hatta Atum ve Ennead bile."

Birinci firavun tarafından inşa edilen başkentteki* büyük Ptah tapınağının ruhban düşüncesi bu metinde aynı anda psikolojik ve metafizik olan bir ilah yapısı çiziyor (MÖ y. 2850). İnsan gövdesinin organları psikolojik işlevleriyle bağıntılıdır: Kalpde yaratıcılık kavramı, dilde yaratıcılığın gerçekleştirilmesi vardır. Ve bu işlevler kozmoloji oluşturur. Mikro-makrokozmik karşılılık gibi, evrensel olarak işleyen güçlerden insanın payına düşen bölüm olarak anlaşılır. Tanrılarda kişileştirilen ilke veya güçler bunlardır ve böylece tanrılar, varlık gizeminin bilinen çeşitli yönlerinin ortaya çıkış biçimi (imgelenmiş gerçekleşmeleri) olurlar. Tanrılar bu nitelikleriyle gerçekliğin anlaşılmaz ve huşu uyandıran yönünü paylaşırlar. Fakat öte yandan, tanınmış ve adlandırılmış olduklarından, aynı zamanda insanın varlık gizemine sızmasının ölçüsünü temsil ederler. Sonuç olarak kişilikleri, nasıl olursa olsun tefekküre dalınan her türlü kutsal mekânda bulunan nihai gizemi paylaştığı gibi, yapılarını tanımlayan ruhbanın temsil ettiği kavrayışın ölçüsünü de paylaşır.

Böylelikle, yaratıcı ilah Ptah'ın Memphis ruhbanı, yaratıcılığın yapısına ilişkin anlayışta yeni psikolojik bir derinlik yakalayarak tanrılarının anlamını ve gücünü derinleştirdiler. Bu felsefi başarıyla, yaratılış kavramı kendi yerel ilahları güneş-tanrı Atum'un initosuyla geliştirilmiş olan komşu On (Heliopolis) kentinin ruhbanını geri bırakmış oldular.

Atum'un yaratıcılığıyla ilgili elimizde iki metin var, ikisi de Piramitlerden alınma; dünyada bilinen en eski dinsel yazılar bunlar, Sakkara'da, Memphis'te kocaman nekropolisteki dokuz mezarlık dizinin duvarlarına yazılmışlar (MÖ y. 2350-2175).

Bkz. s. 57-58.

Bunlardan birincisine göre:

Atum Heliopolis'de masturbasyon yaparak yarattı.
Fallusunu avucuna aldı, onunla isteğini artırdı.
Ve ikizler doğdu, Şu ile Tfenut.[94]

İkinci anlatıma göre yaratılış, Tanrı piramit gibi kozmik dağ ananın* zirvesinde dururken, tükürüğüyle başladı:

Ey Atum-Khepri, tepeye çıktığın zaman,
Heliopolis'deki Anka Tapınağı'ndaki eski piramit taşında
anka kuşu gibi parladığında,
Şu'yu tükürdün, Tefnut saçıldı tükürüklerinle,
Ve kanın kolları gibi kollarınla onları sardın ki
onların da içinde ka olsun.[95]

Atum, demek ki, Hint Upanişad'ındaki Atman gibi, yaratılışta fiziksel olarak kendini dışarı dökmektedir. Fakat bu iki Mısır metninde psikolojik analoji geliştirilmiş olduğuna işaret eden bir yön yoktur; elbette bu metinler yazıya geçirilmiş hallerinden çok daha eskidir. Anlattıkları nerdeyse hiç süslenmemiş rüya simgesi düzeyinde basit ve temel fiziksel yaratılış imgesidir.

İkiz Şu ve Tefnut erkek ve dişidir, panteonun geri kalan bölümü onlardan türemiştir. Şunları okuyoruz:

Şu Tefnut'la birlikte tanrıları yarattı, tanrıları dölledi,
tanrıları oluşturdu.[96]

Onların yarattığı tanrı çifti, gök-tanrısı Nut ile eşi toprak-tanrısı Geb'di, onlar da iki zıt kutsal çift yarattılar, İsis ve Osiris'le Nefthis ve erkek kardeşi-eşi Seth. Güneş-Tanrı Heliopolis tapınağının ruhban düzeninde –hem de ilkel olmaktan uzak– uzlaşmacı mitolojinin o zamandan geliştirilmiş olduğu anlaşılıyor; dokuz tanrı (Heliopolis'in Ennead'ı olarak bilinirler) aile ağacı oluşturur biçimde hiyerarşik bir düzenle bir araya getirilmişlerdi:

Atum
Şu — *Tefnut*
Geb — *Nut*
Osiris/İsis — *Seth/Nefthis*

94 Piramid metni 1248; çev. Samuel A. B. Mercer, *The Pyramid Texts*, Longmans, Green, New York, Londra, Toronto, 1952, c. I, s. 206.
Bkz. s. 46.

95 Piramid metni 1652 (Mercer, *age*, I, s. 253).

96 Piramit metni 447b (*age*, s. 100).

Ey Heliopolis'in ulu Ennead'ı
Atum, Şu, Tefnut, Geb, Nut, Osiris, İsis, Seth, Nefthis,
Atum'un çocukları... Sizin adınız Dokuz Yay.[97]

Bu teolojinin geride bırakıldığı Memphit kavrayışıyla karşılaştıralım; kısa metnin hepsini vermek kolay:

"Ptah'ın kalbine ve diline Atum imgesiyle bir şey geldi."

Buradaki fiziksel anlam taşıyan yaratıcı rakip, daha eski bir ruhsal gücün unsuru olarak gösteriliyor.

Güçlü ve ulu Ptah, kalbiyle tanrılara ve kalarına güç veren odur; Horus böyle Ptah oldu; ve diliyle Thot Ptah oldu.

Thot, Hermopolis kentinin eski ay-tanrısıdır; Heliopolis'in uzlaşmacı düzeninde yazının, haberciliğin, sözün ve diriliş büyüsünün ustası rolünü yüklenmiştir. Ölülerin kayıtlarının yargılandığı büyük salonda kalplerinin ağırlığını o tartar. Hayvan biçimleri ibis ve babundur. İbis olarak göklerde yüzer, babun olarak doğan güneşi selamlar. Yaratıcı sözün simgesi olarak ise, Memphis sisteminde Ptah'ın *dil* gücüdür. Aynı biçimde Thot da doğan güneşi selamlar, yani Horus'u, burada Ptah'ın *kalp* gücü olarak tanımlanan ve yaşayan oğlu ve yeniden dirilme gücü olan Osiris'i. Yani tanrılar daha büyük bir gövdenin işlev sahibi parçalarıdır; büyük gövde veya bütüncül olan Ptah onların içinde sonsuz yaşam gücü, onların *kası* olarak bulunur.

"Kalp ve dil böylelikle bütun üyeler üstünde egemen oldu; o, bütün tanrıların gövdesinde ve ağzında, bütün insanlarda, yabanıllarda, sürüngenlerde ve yaşayan her şeyde vardır, her şeyi istediği gibi düşünür ve yönetir."

Burada içkin, fakat gene de aşkın bir tanrı görüşü kusursuz biçimde anlatılıyor; o bütün tanrılarda, insanlarda, hayvanlarda, sürünen yaratıklarda ve yaşayan her şeyde mevcuttur. Hindistan'ın yaratılış olan Atman imgesi, böylece tam iki bin yıl daha geriye gitmektedir.

"Ennead'ı onun kendi dişlerinde ve dudaklarındadır. Bunlar Atum'un sperma ve eline karşılık gelir. Fakat Atum'un Ennead'ı onun sperm ve parmaklarıyla yaratılmışken, Ptah'ınkiler onun her şeyin adını söyleyen ağzının diş ve dudaklarından ortaya çıkmıştır. Şu ve Tefnut böyle ortaya çıkmışlardır; Ennead'ın yaratıcısı böyledir."

Dilin konuşmasının öğeleri olarak görülen dişler ve dudaklar başka yerde Şu, Tefnut ve öteki tanrılar olarak temsil edilir.

97 Piramit metni 1655 (*age*, s. 253).

Bütün panteon böylece, dünyayla birlikte, yaratıcının kozmik gövdesiyle organik bağ sahibidir.

Ve şimdi sözünü ettiğimiz psikolojik analojiye geliyoruz:

"Gözler gördüğünde, kulaklar duyduğunda ve burun soluk aldığında, bunları kalbe bildirir. Her işi yapan kalptir ve kalbin düşüncelerini tekrar eden dildir. Bütün tanrılar böyle yaratılmışlardı, Atum ve Ennead'ı bile.

Her kutsal sözcük kalbin düşüncesi ve dilin emriyle yaratılmıştır.

Böylece, bu konuşmayla, kalar yaratıldı ve kaların hizmetçileri yaratıldı."

"Kaların hizmetçileri" yaratıcı gücün birincil etki ve işaretleri olarak tanımlanan on dört niteliktir. Şunlardır: Güç, ışınım, gönenç, zafer, erinç, bolluk, ululuk, anıklık, yaratıcı eylem, zekâ, süs, istikrar, uyum ve tat."[98]

"Bütün geçim kaynağını, bütün gıdaları oluşturan bunlardır; bütün sevilenler ve nefret edilenler bunlardır.

İşte sakin olana yaşam ve haddi aşana ölüm veren odur.

Her işi, her sanatı, kolların hareketini, bacakların hareketini ve bütün organların hareketini kalpte düşünülen ve dilden verilen emirlerle belirli yere göndererek yaptıran işte odur.

Dolayısıyla, Path için "her şeyi yaratan ve tanrılara varlık veren odur" denilir. Gerçekten tanrıları ortaya çıkaran Yükselen Ülke odur, çünkü her şey ondan gelmiştir, yaşam kaynağı ve gıdalar, tanrıların sundukları ve bütün iyi şeyler. Böylece, onun gücünün bütün öteki tanrılardan daha fazla olduğu keşfedilip anlaşılmıştır. Ve Ptah her şeyi ve her kutsal sözcüğü yarattığında memnun olmuştur.

Tanrıları o yarattı; kentleri yarattı, eyaletleri kurdu, tapınaklara tanrıları yerleştirdi, kurban ve nimetlerini belirledi ve kutsal yerlerini düzenledi. Gövdelerinin kalpleriyle tatmin olmalarını o sağladı; ve tanrılar onun üstünde büyüyen her türlü ahşap, taş ve çamura benzeyen gövdelerin içine girdi, orada biçimlendi. Ve böylece, bütün tanrılar ve kaları onunla tek şeydir, İki Ülkenin Efendisi'nden bir parçadır ve onunla birdir."[99]

---

98 James Henry Breasted, *Development of Religion and Thought in Ancient Egypt*, Hodden and Stoughton, Londra, 1912, s. 54, n. 2.

99 Değerlendirmem Breasted, *Development*, s. 44-46; Frankfort, *Kingship*, s. 29-30 ve John A. Wilsom, "The Memphite Theology of Creation", James B. Pritchard (y.), *The Ancient Near East*, Princeton University Press, Princeton, 1958, s. 1-2'de, dayanmaktadır.

Eduard Meyer bu metinle ilgili yorumunda, "'Mısır Bilgeliği'nin spekülasyonlarının ne kadar eski olduğu görülüyor... Mitoslar, artık yalnızca sözlük anlamlarıyla ele alınamaz. Daha derin düşüncelerin, dünyayı bir birim olarak ruhsal bakımdan anlamaya çalışmanın ortaya konuluşu olarak anlaşılmaları gerekir" diyor.[100]

Fakat oysa, bu tür kozmik spekülasyonlar daha sonraki çağlarda çoğunlukla anlamlarıyla anlaşılmıştır; eski düşüncenin olağan ortamı görsel terimlere dayalı, tiyatromsudur. Mezuniyet kepini takmış hiçbir bilim adamının yemek yerine menüyü yemesi, yazılı sözcüğü söz ettiği nesneyle karıştırması beklenecek şey değilken, eski tanrılar üstüne çalışmalarda bu tür önemli yanılmalar normaldir. Hem ruhban sınıfının hem sıradan halkın bugünlerde kendi dinsel simgeleri hakkında da benzer yanılmalara düştükleri gerçektir ve her zaman tanrılarının doğaüstü 'ünlü'ler olduğunu ve bir yerlerde karşı karşıya gelebileceklerini düşünen insanlar olmuştur. Fakat 797 numaralı aşınmış bilgelik taşına göz attığımızda, en azından, tapınağındaki ruhban tarafından Ptah'ın bu kadar tuhaf biçimde kavranılmamakta olduğunu anlayabiliyoruz.

Ptah, tapınağındaki oymada ensesinde püskül bulunan ve Katolik papaz gibi tıraş edilmiş çıplak bir başı olan mumya olarak temsil edilmektedir; mucize olarak ay ışığı tarafından tohumlandığı kara boğada yeniden doğduğu söylenmektedir. Apis-boğası olarak adlandırılan bu hayvan, yirmi beş yaşına ulaştığında törenle kesilmekte, mumyalanmakta ve Sakkara nekropolisinde Serapeum olarak bilinen kayaya oyulmuş mezara gömülmektedir. Hemen o an tanrı yeni bir boğada yeniden doğmaktadır. Bunun anlaşılabileceği birçok işaret vardır; bunlar arasında boyundaki özel beyaz izler, şahin kanatlarına benzeyen sağrılar ve dilin altındaki skarab* benzeri düğüm sayılabilir.

Apis-boğası simgesi, böylece (insan yerine) hayvan imgesiyle, firavun kültü için çok önem taşıyan kurban edilen Tanrı'nın temel teması olarak yaşatıldı. I. Hanedan'ın kurucusu tarafından kurulan başkentte ona verilen önem, kurban edilen boğa benzetmesinin kurban edilen kralın yerini uygun biçimde aldığının düşünülmüş olduğunu akla getiriyor. Hanedan öncesi dönemde ay-

100 Meyer, *age*, c. I, bölüm 272, s. 246.

* *Skarab:* Eski Mısır'a ait, ay ve dünyayı döndüren kutsal gücün simgesi olan bir tür böcek (ç.n.).

kral ritüel olarak öldürülüyordu, fakat bu dönemde artık kurban edilen boğaydı; kral huşu veren ağırlığından kurtulmuş, siyasal balesini yapabileceği serbestliğe kavuşmuştu.

Ptah mumya olarak tanımlanmaktadır; Apis boğası daha açık renkli şahin kanatları dışında karadır. Mumyanın ve boğanın karanlığı ayın koğuşum haline, ölümüne atıftır. Eski ay ölür ve yenisi doğar. Ayın doğum ve koğuşum çemberi daha derin, zamansız bir tabakanın zaman içindeki tezahürüdür. Benzer biçimde Osiris'in ölümü ve Horus'un doğumu mitolojisi de daha derin, zamansız Ptah'ın zaman içinde tezahüründen başka bir şey değildir.

Aynı şekilde Hindistan'da, daha sonraki bir çağın, MS y. 500-1500 döneminin eseri olan Tantrik imgelemde, dünyanın ana tanrıçasına tapınmayla bağlantılı simgeler düzeni vardır. Burada ana tanrıça, daha önce tartıştığımız Sümer mühüründe görülen oturuşla (Şekil: 4) Şiva'nın üstüne yerleştirilmiştir; Şiva'nın altında ise, sırtüstü yatarken, tanrının bir başka yönü görünmektedir, birincisiyle bağlantılıdır, fakat gözlerini kapatarak tanrıçadan yüz çevirmiştir (Şekil: 21). Şiva bu ikinci biçimiyle Şava olarak bilinir, 'Ceset' ve burada Ptah'ın mumya oluşuyla benzerlik çok açıktır.

Şiva'nın hayvanının, Ptah'ın hayvanı Apis boğasıyken, Nandi adlı boğa olduğunu dikkate aldığımızda benzerlik daha da büyür. İki simgesel sistemin de aşkın ("ben" demeden önceki benlik) ve aynı anda içkin (ikiye bölünüp evreni yaratan benlik) tanrıyı benimsediğini düşünürsek benzerlik daha da fazlalaşmaktadır. Şiva'nın eşinin tanrıça aslan, Ptah'ın eşinin ulu ve korkunç aslan-tanrıça Sekhmet (sözcük anlamı "Güçlü Olan") olması benzerliğin yalnızca rastlantı olarak kalmadığını gösteriyor. Sekhmet'in Hintli eşdeğerine de Şiva'nın "güç"ü *(şakti)* denilir ve gördüğümüz gibi (s. 13-14), kan ambrosiasına doymak bilmez.

MÖ 2000-1800'den kalma bir Mısır belgesinde aslan-tanrıça Sekhmet'in gazabı anlatılmaktadır. Metne göre Sekhmet inek-tanrıça Hathor'un bir görüntüsü olarak Seth insanlarından öç almak üzere yaratılmıştır. İşini bitirince dünyada kalması düşünülemezdi, dolayısıyla tanrılar, insanoğlunu kurtarmak için köle kızlarına yedi bin kap bira getirttirdiler; güçlü bir oyunbazlıkla birayı kana benzettiler. Okuyoruz: "Ve gecenin en önemli anında bu uyutucu içki yerde dört karış dolana kadar döküldü. Ve

tanrıça sabah göründüğünde [parlak sabah güneşi olarak], bu suya bastı, yüzü suda yansıdı, güzeldi. Suyu içti, hoşuna gitti, yerine sarhoş döndü. Işte insanlığın dünyası böyle kurtarıldı."[101]

Ay-boğasının ilk mitolojiklerinde güneş daima savaşçı, parlak, yıkıcı bir ilah olarak bulunur ve tropiklerin şiddetli sıcaklarında gerçekten korkunç bir güçtür; dişi aslana veya atılgan bir alıcı kuşa kolaylıkla benzetilebilir. Oysa ay, bitki dünyasına tazelik veren gece çiğlerinin dağıtıcısı, yaşam ilkesini temsil eder: Doğum ve ölüm olan yaşamı. Simgesel olarak ay –ay-boğası– yaşayan her şey gibi ölür ve yeniden doğar. Ölümü bir yandan onun kendi yapısının işleviyken, bir yandan da dişi aslanın veya güneşin alıcı kuşunun saldırısıyla meydana gelir. Öyle ki, güneş kuşu veya dişi aslan gerçekte yaşamın kendisinden ayrılmayan ölüm ilkesinin yalnızca öğeleridir. Yani güneş, yaşam/ölüm ilkesinin gerçekleşmesinin yalnızca tek yönü olarak kavranılırken, tamamı ayla, aslan tarafından saldırılan ay-boğasıyla simgeleştirilir. Sekhmet Hathor'un yalnızca bir yönünü temsil etmektedir. Ptah ise, yaratıcı, fallik yönüyle ay ışığını, ineği, Hathor'un hayvanını döllemek için gönderir ve böylece ay-boğasını üretir. Cezalandırıcı, ölüm getirici, firavunla ilişkili yönüyle Sekhmet onun eşidir. Sekhmet'ten olan oğlu tahttaki firavundur; Osiris gövdeli firavunların sakince yattıkları piramitler arasında insan başlı, aslan gövdeli anka kuşu olarak simgeleştirilmiştir. Ve son olarak, Ptah ve Şiva simgelerinin kökenindeki özdeşliği benzerlikle perçinlemek üzere, firavun egemenliğinin Uraeus Yılanı'nın* Anka kuşunun alnının ortasından çıktığını, Hindistan'ın Şiva simgeciliğinde aynı noktanın üçüncü gözün yeri olarak bilindiğini, tanrının Yılan Gücü adı verilen yok edici alevi gazapla çaktığında harekete geçen "emir" *(ajna)* merkezi olduğunu anımsatmalıyız.

8. SANATKÂR RAHİPLİK

Eski Mısır'ın en büyük kentinin usta işi efsanesinin gücü hakkında doğru bir karar verebilmek için, onu geliştirenlerin yaratı-

101 "The Destruction of Men", E. Naville, *Transactions of the Society of Biblical Archaeology*, c. IV (1876), s. 1-19; c. VIII (1885), 412-20. Ayrıca, von Bergmann, *Hierglyphische Inschriften*, Tablo LXXV-LXXVII.

Uraeus Yılanı: Mısır tanrı ve krallarının simgesi olan kutsal engerek yılanı (ç.n.).

cı sanatlarla uğraşan rahipler olduğunu bilmek gerekir. Yukarı Mısır'da, Abydos'daki mezarlar çakıl içinde inşa edilmiştir, Sakkara'nın yüksek yaylasında, Memphis'dekiler –alçı tabaka yüzeye çok daha yakındır– kaya içine oyulmak zorunda kalınmıştır.[102] Hanedan öncesi dönemin sonlarında daha dayanıklı taşlar topuz, yazı levhaları ve çeşitli kapkacak yapımında kullanılmaya başlanmıştır. El matkaplarıyla ve keskiyle işlenmektedir. Narmer levhası zamanında yaylı matkap ve ağırlıklı manivelalı delgi kullanılmaya başlanmıştı ve bunların sonucu Kral Zer* zamanına gelindiğinde, taş eşyaların çok miktarda üretilebilmesiyle ince işçilik dışında seramik eşyanın yerini bunlar almıştı.[103] II. Hanedan'dan firavun Sekhemab/Perabsen döneminde Memphis eyaletinde ustalar bakır keskileriyle büyük blokları taşocaklarından çıkartıp işleyebildikleri gibi, istendiğinde kayalarda da oymacılık yapabiliyorlardı.

II. Hanedan'ın sonlarında Khasekhemui döneminde (MÖ y. 2650), bütün sanatlarda ani bir gelişme oldu. Çömlekçi çarkı sonunda Mısır'a girmiş (Güneybatı Asya'da MÖ y. 4000'lerden beri biliniyordu), bakır kullanımı yaygınlaşmış, yeni taş türlerinden yapılma kaplar görülmeye başlanmış, taş oymacılık sanatı, rölief bağımsız olarak en usta eserlerini vermeye başlamıştı. Eduard Meyer, *Eski Çağ Tarihi* adlı yapıtında bu dönemi şöyle anlatır: "Eski Mısır kültürünün en verimli çağına artık yaklaşıyoruz."[104] Ve II. Hanedan'ın çöküşüyle kültürün doruğuna çıkıldığı zaman geldi. Çünkü III. Hanedan'la birlikte (MÖ y. 2650-2600) siyasal ağırlık belirgin biçimde kuzeye, Memphis'e kaydı, Abydos'taki merhametsiz sati mezarları tamamlandı, Sakkara'daki Memphis nekropolisinde MÖ y. 2630'da firavun Zoser'in müthiş Merdivenli Piramit'i yapıldı.

Bu harika anıt, daha önceki büyük mezarlar gibi tuğladan yapılmamıştır; çok güzel cilalanmış beyaz kireçtaşından yapılmıştır ve MÖ y. 600 yılına kadar bütün turistlerin hayranlığını kazanmıştır (duvarlara kazıdıkları ünlemler bunu göstermektedir). Üstteki yapı, altı gittikçe daralan mastabadan oluşan yüksek, merdivenli bir yapıdır, üst üste yükseklikleri altmış metreye ulaşmaktadır, taban uzunluğu yetmiş metre, genişliği altmış beş

102 Reisner, *Development*, s. 122.

* Bkz. s. 76.

103 *age*, s. 348.

104 Meyer, *age*, bölüm 230, s. 169.

metre civarındadır. Mezar odası (altyapı) yapımı için alttaki kireçtaşı oyulmuş, mozolenin yapımında kullanılan kocaman granit bloklar aşağı indirilmiştir. Piramitin çevresinde (çağımızdaki yirmi katlı bina kadar yüksektir) doğudan batıya uzanan yirmi yedi metre, kuzeyden güneye uzanan beş yüz otuz altı metre, doksan cm. civarında yüksek, güzel beyaz kireçle kaplanmış, tuğladan örülme duvar vardır; surla çevrili arkaik bir kentin tuğla duvarlarına benzer. Duvar boyunca belirli aralıklarla büyük, kare biçiminde burçlar yapılmıştır ve burçlar arasında, hepsinden daha büyük ana giriş bulunmaktadır. Giriş çok dardır, genişliği ancak doksan cm'dir. İçeride sıralı pırıl pırıl tapınaklar, ikinci derecede mezarlar ve şapeller, koridorlar ve sütunlar, mükemmel bir işçilikle, beyaz taşlarla yapılmıştır. Yivli ve yivsiz sütunlar bağımsız veya bitişiktir; dikdörtgen sütun başları ve ayakları, yuvarlak sütun başları ve ayakları, papirüs başlıklar, avize yapraklarla süslü başlıklar, kadın heykeli biçiminde sütunlar; taş merdivenler; mavi fayansla çevrelenmiş duvarlar; yarı rölyefimsi çubuklu çerçevelerle oyulmuş duvarlar; rölyefli duvarlar; firavun Zoser'i çevik biçimde yürürken, kamçısı omuzunda ve Sed festivalinin belgesi, İki Ortağın Gizi sol elinde, arkaik etekle ve ineklanrıça Ufkun Harhor'unun başları bulunan kemerle gösteren yarı-kabartma rölyefler.

Kalıntılar 20-30'larda sistematik biçimde kazıldığında tonlarca su mermeri parça ortaya çıktı. Batı'nın sakin bilimi insanlığın geçmişini, mümkün olduğu kadar ortak geçmişimizi kayda geçirmeye –mülk edinmeye veya tahrip etmeye değil– gelene kadar bölge çok kötü biçimde talan edilmişti. Parçalar arasında tahtın tek parçalı tabanı da vardı, çevresi ön dört aslan (boğa değil) başıyla bezenmişti.[105]

Boğanın çağı geçmişti. Başkası başlamıştı: Aslanınki. Ay boğasının mitolojisi artık yalnız Mısır'da değil, her yerde güneş aslanının mitolojisine yenik düşmüştü. Ay ışığı yok olur ve canlanır. Güneşinki her zaman parlaktır. Ay karanlıkta kaybolur, oysa dünya yaşamında ölümün bulunması gibi simgeseldir. Oysa karanlık güneşe dışarıdan saldırır, her gün onun gücüne yenilir ve asla karanlıkta kalınmaz. Ay büyümenin efendisidir; suların, rahmin ve zamanın gizeminin. Güneş zekâ parlaklığının, parlak ışığın ve asla değişmeyen sonsuz yasaların efendisi.

105 Cecil M. Firth ve J. E. Quibell, *Excavations at Saqqara: The Step Pyramid*, Imprimerie de l'Institut Français d'Archéologie Orientale, Kahire, 1936, c. I.

Memphis'e zamana karşı dayanıklı taş işçiliğinin gelip yaygınlaşmasıyla, hiç ölmeyen tanrı mitolojisinin de canlanmış olduğuna dikkat çekmek gerekir. Ayrıca, Mısır taş ve mimarlık sanatında sorumluluğu olduğunu bildiğimiz ruhban sınıfının Ptah tapınak külliyesinden olduklarını da belirtmeliyiz. Bu tapınağın çevresinde piramit çağı boyunca, *wr hrpw hmwt* "usta işçilerin ustası" adıyla anılan başrahibin gözetiminde bir usta kalabalığı çalışmış, taşa biçim vermiştir. Firavunların görkemi adına yapılan anıtların koca taş parçaları, burada tasarlanmıştır ve yıllık su taşkınları zamanında, bütün tarla işleri durduğunda, bütün ülkenin toprakta çalışan elleri Memphis'e gelerek işlenmiş koca blokları suların üstünden taşıyıp, yerlerindeki rampalara çıkarmaya gelmiştir. Taş ocaklarının sahibi de tanrı Ptah'tır; hem malzeme hem işçiliğin düzenlenmesi dolayısıyla bu tapınağın rahiplerinden istenilmektedir. Kraliyet projelerinin, hem firavunun kendisi hem de kendi mezarı yanında mezar ve anıtları olmasını istediği maiyetinden kişiler için ısmarlanan işlerin sonu gelmiyordu. Eski Çağ'ın en büyük sanat okulu, demek ki Atina'nın kısa süreli yükselişine kadar, Ptah'ın çalışkan ve usta sanatçılarının kalp ve dillerinden gelişip serpilmişti.[106]

Mumya-tanrı, böylece yalnız yaratıcı tanrı değil, aynı zamanda yaratıcı sanatın da tanrısıydı. Yunanlılar onu Hephaistos'la bir tutmuşlardır. Dünyayı tasarlayan oydu ve sanatının gizleri, dolayısıyla dünyanın biçim ve oluşumunu belirleyenlerle aynıydı. O zaman mitolojisinde içerilen yaratılışın yapısına ilişkin bilginin, ona inanan rahiplerce geliştirilen yaratıcı deneyim ve bilginin derinliklerinden geliştirilmiş olabileceğini söylemek çok mu cüretkâr olacaktır? Uygar dünya yalnız III. Hanedan'ın Merdivenli Piramit'ini (MÖ y. 2650) değil, IV.-VI. Hanedanların (MÖ y. 2600-2190) Piramitler Çağ'ından kalan soylu kalıntıları da onlara borçludur. Bunlarla birlikte bu sert taşlar, o zamandan beri temeli atılmış olan taş mimarlık ve heykel sanatlarının temel kuralları, teknikleri ve formüllerinin kendilerini ilk gösterdikleri yer olmuştur.

9. MİTSEL BAĞLANMA

I.-IV. Hanedanların iktidarı boyunca (MÖ y. 2850-2480) tarlada emeği gerekli görülmeyen her kalorilik insan gücü, firavunları

106 Meyer, *age*, c. I, 233 ve 247. bölümler, s. 177 ve 200; Reisner, *Development*, s. 357.

sonsuza kadar mutlu kılmak için tasarlanan mitolojik girişimlere harcanmıştır. Böyle bir ölü kültünün, Eduard Meyer'in gözlemlediği gibi "yardım ve koruyuculuğu istenen veya gazabı yatıştırılmaya çalışılan bir tanrıya tapınmayla (atalara tapınmadan başlayarak bütün dinlerin kökenlerine ilişkin kuramlar bunları saydığına göre) hiçbir ilişkisi yoktur. Tersine, yalnızca kendi başına iktidarsız bir ruhun yapay solunumla, mevcut olmayan bir tanrıyla eşitlenmesi söz konusudur."[107] Mitos doğrudan doğruya ve ironi, uyumsuzluk ve mesafe olmaksızın firavun tarafından üstleniliyordu; öyle ki, dinsel yaşamın odağı ve tüm insanlık için dikkate alınması gereken tek nesne olarak önerilen yüce kutsallık, İki Ortağın Gizi'nin ulu özeti bu kişiydi, biraz "arkası açık" tanrı-kraldı. Ve Keops piramidinin büyüklüğü (6.75 milyon ton: Meyer'in belirttiği gibi[108] dünyanın üstündeki en büyük yapı) önüne engel çıkarılmayan egonun böyle beslendiğinde nerelere varabileceğini ortaya koymaktadır.

Fakat Piramit Çağı'nın doruğunda bile yeni, görece insancıl, yardımsever, babacan bir nitelik IV. Hanedan firavunlarının karakter ve davranışlarında kendini göstermeye başlamıştır. Meyer'in ifade ettiği gibi, "firavunun her şeye gücü yettiğine dair inanç ve tüm kaprislerinin dizginsiz biçimde tatmin edilmesi, kraliyet metinlerinde aynı dili korusa da, artık geçmişte kalmıştır. Ona yalnızca tanrı olarak yaklaşılmaktadır, ama artık tanrılar da iyiliksever olmuşlardır. Mezar yazıtlarında defalarca kralın hizmetçilerine nasıl rahmetle davrandığının yazıldığını okuyoruz, onları seviyor, övüyor, onlara değerli armağanlar veriyor. IV. Hanedan döneminin ortasında mezar yazıtları konuşkan olmaya başladığında, artık ölmüşlerin asla kötülük yapmadığından, kimsenin malını veya hizmetçisini almadığından, asla gücünü kötüye kullanmadığından, ama daima adil davrandığından söz edilir olmuştur; hatta evlada yakışır saygı ve evlilik aşkından bile bahis vardır."[109] Eski zamanlarda, tanrı-krala huşu verici ölü sarayları inşa edildiği çağda ise Yaşam ve Ölümün Efendisi, kadınları kocalarından istediği gibi, şehveti nasıl buyurursa alıyor, erkekler ona korkudan titreyerek yaklaşabiliyor, ayağının tozunu öpüyor, ancak çok ayrıcalık sahibi olanlar dizleri üstünde durabiliyordu; adını anmaktan bile sakınılmaktaydı, bunun

107 Meyer, *age*, c. I. bölüm 236, s. 182.
108 *age*, bölüm 234, s.178.
109 *age*, bölüm 248, s. 200.

yerine perdeleyici bir terim vardı: "Büyük Ev" *(par'o)* Firavun.[110]

Daha hayattayken, yaşayan tanrıların kendileri tarafından yapılan bu yeraltı saraylarının efendilerinin anlatımından, kendilerini içine almak için bu oda ve koridorların inşa edildiğini gören ve bilen genç kadınların, cücelerin ve hadımların, koruyucu ve maiyetin önde gelen kişilerinin neler hissedeceklerini çıkartabilirsiniz. Bu ulu "ben" canavarlarının insan ve insancıl olabilmeleri için hangi uyarıcı etkilerin harekete geçmiş olabileceği sorulabilir ancak.

Benim ilk tahminim, daha önce belirtildiği gibi, sanatın etkisinin olabileceğidir. Çünkü mitoloji hayalden doğmuş olduğuna, yaşam ve uygarlık sözel anlamıyla mitosla özdeşleşme veya genleşmeyle biçimlendiğine göre, somut *imitatio dei** olarak, zorunlu biçimde kâbus görünümü taşıyacaktır, çok ciddiye alınan bir düş-oyunu yani çılgınlık niteliğinde olacaktır. Oysa aynı mitolojik imgelem hayal olarak anlaşılıp, yaşam üstündeki etkisi yapısal değil sanatsal olduğunda –şiddet dolu şeytani zorlamayla değil, ironi ve merhametle işlediğinde– daha önce zorlayıcı imgelere kapılmış olan psikolojik enerji imgeleri tutsak alır ve yaşamın isteğe bağlı, kendiliğinden zenginleştirilmesi için olanak sağlayabilir. Dahası, yaşamın kendisi gerçekten rüyaları oluşturan malzemeyle dolu olduğundan, böyle bir anlayış aktarması zaman içinde kendi yapısı hakkında soylu bir bilinç geliştiren bir yaşamın yaşanılması sonucunu da verebilir.

Nil vadisinde, MÖ 3. binde yaşayan bir mitosun –veya belki, kendisini insanların gövdesinde yaşatan bir mitosun– neolitik halk kültürünü dünyanın en gelişmiş ve kalıcı uygarlıklarından birine dönüştürdüğü, dağları gerçek anlamıyla piramitlere çevirdiği, dünyayı güzelliklerinin yankısıyla doldurduğu tamamen doğrudur. Fakat sınırları içindeki bireyler o kadar büyülenmiştir ki, yaptıkları işlerin titan işi olmasına karşın, duygusal yönden bebek kalmışlardır. Geçenlerde, koca Giza piramitleri çevresinde kayalara açılmış oyuklarda bazı saltanat kayıkları bulunmuştur: Keops piramidi (Khufu) yanında beş, Kefren piramidi (Khafre) yanında beş kayık.[111]

110 *age*, bölüm 219, s. 152.

* *Imitatio dei:* Tanrı karşısında, önünde.

111 Abdel Moneim Abubakr, "Divine Boats of Ancient Egypt", *Archaeology*, c. 8, No 2, 1955, s. 97

Önce sati mezarları, sonra da bu mu? Yüce insan oyuncağında sonsuzluğa yelken açıyor, kanatları olmayan uçaktaki çocuk gibi?

Eduard Meyer'in Piramit Çağı'ndaki ölüm kültüyle ilgili yorumu şöyle:

"Dünyanın hiçbir yerinde olanaksızı olanaklı kılma görevi bu kadar enerji ve ısrarla ele alınmamıştır: Yani insanın birkaç yıllık ömrünün, bütün zevkleriyle birlikte, sonsuzluğa kadar uzatılması görevi. Eski İmparatorluk zamanında Mısırlılar bu olanağa tüm şevkleriyle inanıyorlardı. Yoksa kuşaklar boyu devletlerinin ve uygarlıklarının zenginliğini bu yolda harcamazlardı. Gene de, bu girişimin arkasında bütün şaşaanın yalnızca hayal olduğu duygusu gizli gizli dolanıyor. Sanki istihdam edilen bütün olanaklar, en elverişli koşullar altında da yalnızca rüya olarak kalacak bir varoluşu üretebilecek ve gerçeği asla en ufak biçimde değiştiremiyecek. Gövde, tüm büyülere karşın gene de canlı kalmayacak, hareket edemeyecek ve kendisine bakamayacak. Dolayısıyla, onun yerine heykel konulması yetiyor, aynı biçimde mezar duvarlarında gerçek kurbanlar ve bağışlar yerine resimleri var. Veya ölü yanında öğütüp ekmek yapacak kadınlar yerine kuklalar da yetiyor. Gerçekten mezar kapısında yalnızca bağış formülünü okumak ve oraya kazımak yeterli olabilirdi. IV Hanedan zamanında bu mantık henüz son aşamasına kadar götürülmemiş, gerçek kurbanların sunulması terk edilmemişti. Fakat formül ve resim anlayışı gerçeğin yanında yerini almaya başlamıştı ve sonunda gerçeklerine gerek kalmayacaktı. Nihayet hizmetçilerin resminin veya heykelinin yapılması, özellikle adlarının yazılmasıyla, ölünün kendisi kadar varlığının devamını sağlayacağı kabul edilmeye başlanıldı."[112]

Mısır'da son kopuş IV Hanedan'ın düşüşüyle ve rahiplere dayanan V Hanedan'la geldi (MÖ 2480-2350). O anda ve o andan sonra firavun, hâlâ tanrı olmasına karşın, kendini birinci derece değil ikinci derece tanrı olarak bilmek ve ona göre davranmak zorundaydı. Ortaya yeni bir mitos çıkmıştı: Yeni ve muhteşem ilah Re adlı güneş-tanrıydı; Horus gibi firavunun oğlu değil, fakat onun ve onunla birlikte her şeyin babasıydı. Bu ilahın daha eski tarihi bilinmiyor. Atum'la özdeşleştirilmişti, fakat niteliği ve gücü ondan farklı. Bu tanrıyı öne süren kral aile-

112 Meyer, *age*, c. I , bölüm 238, s. 185-86.

sinin geçmişine ilişkin bilgimiz de yok. Fakat iktidarın ilk üç firavununun bakire doğumla dünyaya geldiklerine ait bir efsane var. Bu üç firavun tanrı Re'nin oğlu kabul ediliyor. MÖ y. 600'den kalma bir papirüsten öğrenmiş olmamıza karşın, hanedanın temel köken mitosu bu. Mitosun sıcak oyun atmosferi, güneş mitos anlayışıyla ay anlayışı arasındaki zıtlığı karakteristik biçimde ortaya koyuyor. Eski karanlık ölüm ve çürüyerek doğma kaderinin derin, bitkisel melankolisi kaybolmuş ve taze, temiz havanın şen soluğu her yere gölgeler salarak ortalığı doldurmuştur. Erkek bir ruh egemen olmuştur; sanki biraz çocuksu, görece daha yapay bir ruh. Fakat eskiden yalnızca yetki ve üzüntü varken, artık kendisinden belli bir mesafe içinde zekâ oyununa olanak tanınmaktadır.

Masal iyi bir hanım olan Ruditdidit'i anlatmaktadır. Adı Rausir olan bir yüksek rahibin eşidir. Rausir güneş-tanrı Re'nin tağınağında rahiptir ve hanımı, Re'nin üç oğluna hamile kalmıştır, onları üçüz olarak doğuracaktır. Doğum sancıları başladığında tanrının kendisi heyecanlanıp acil olarak İsis, Nefthys, Hiqait'e (Dünya'nın yaratılışında da bulunan kurbağa başlı ebe), Maskhonuit (doğum ve beşik tanrıçası) ve Tanrı Khnum'a (biçimleri veren odur) seslendi: "Haydi! Acele edin! Ruditdidit'in rahmindeki bebekleri doğurun; İki Ülke'de lütufkâr krallık işlevini onlar yerine getirecek, sizin için tapınaklar yapacaklar, sunaklarınıza bağışlar getirecekler, masalarınızı donatacaklar ve tapınak topraklarınızı artıracaklar."

Majeste Re'den bu emri alan beş ilah işe koyuldu. Dört tanrıça kendilerini müzisyene çevirdiler ve Khnum hamal oldu, onun kılavuzluğuyla Rausir'in evine vardılar. Orada onu ketenleri açarken buldular. Kastanyet ve sistrumlarıyla* önünden geçerken Rausir onlara seslendi: "Hanımlar! Hanımlar! Lütfen! Burada doğum sancısı çeken bir kadın var." Ama onlar, "O zaman onu görmemize izin ver, biz ebelik sanatından çok iyi anlarız" dediler. O da "öyleyse içeri gelin" dedi. İçeri girdiler. Kapıyı Ruditdidit hanımla kendi üstlerine kapattılar.

İsis kadının çömeldiği hasırın önüne yerleşti; Nefthys sancılar sırasında gövdesini zaptetmek için arkada durdu. Hiqait masaj yaparak doğumu hızlandırıyordu. Tanrıça İsis, "Ey çocuk" dedi "Usir-raf olan adın için, 'ağzı güçlü olan' rahimde güçlü ol-

* *Sistrum:* Eskiden Mısır'da ibadet sırasında kullanılan, madeni çubuklar takılı kasnak biçiminde çalgı (ç.n.).

mazmış!" O anda çocuk eline geldi, bir gez boyunda, kemikleri güçlü, kolu bacağı altın, saçı lapis lazuli rengindeydi. Hizmet eden tanrıçalar bebeği yıkadılar, göbek bağını kestiler, tuğladan yatağa yatırdılar. Maskhonuit başına gelip kehanette bulundu: "Bu bebek İki Ülke'de de egemenlik kuran bir kral olacak." Ve Khnum bebeğin organlarına sağlık üfledi.

İsis gene kadının önüne geçti, Nefthys arkada durdu ve Hiqait doğuma yardım etti. "Ey çocuk" dedi İsis, "Sahuriya olan adın için, 'göklerde Re'nin beklediği' rahimde daha fazla beklemezmiş!" O anda çocuk eline geldi. Ve üçüncü kez yardım ederken, "Ey çocuk, Kakui olan adın için, 'Karanlık olan' karanlık rahimde daha fazla oyalanmazmış" dedi. Ve bu küçük firavun da ellerine geldi: Bir gez uzunluğunda, altın renkli kolu bacağı ve lapis lazuli renkli saçları vardı. Tanrıçalar onu yıkadılar, bağını kestiler ve tuğla yatağa koydular. Maskhonuit başına geldi ve kehanette bulundu, Khnum organlarına sağlık verdi.

Ayrılırken dışarıda bekleyen iyi adama, "Sevin Rausir, bak, üç oğlun oldu" dediler. O da onlara, "Ey hanımlar, sizin için ne yapabilirim?" diye sordu. Ve gene onlara, "Alın, bu darıyı hamalınıza verin, ambarınızın ücreti olarak kabul edebilir" dedi. Darıyı aldılar ve beşi geldikleri yere döndüler.[113]

Bakire doğum motifini görüyoruz. Eski mitolojide firavun, annesinin boğasıydı, artık değil. Daha yüksek, sonsuz, saf ışıktan bir ilke, güneşin ayın karşısına çıkması gibi, karanlık ve aydınlığı, ölüm ve dirilişi karıştıran eski ilkenin karşısına çıkmıştır. Güneş asla ölmez. Güneş öteki dünyaya iner, gece denizinin ifritleriyle savaşır, tehlikeye düşer, fakat asla ölmez.

"Yüzeysel olarak bakıldığında [Profesör Meyer yazıyor], Re kültünün yalnızca ötekilere bir tanrı daha eklediği söylenebilir. Firavun ötekilerin hizmetine aynı şevkle devam etmektedir, Re'nin yeni tapınaklarının inşasından geri kalmayan biçimde onlara bağış ve toprak sunmayı sürdürmektedir. Ve bu tapınaklarda, ayrıca Re'nin eşi, ışık tanrısı, Ufuktaki Horus'a, göklerin tanrısı Hathor'a Re'yle birlikte tapınılmaktadır. Bu açıdan Re, daha sonraki İkhnaton'dan ayrılmaktadır. Ama o zaman bile, kültün biçiminden Re ile bütün öteki ilahlar arasındaki derin ayrım ortaya çıkmıştır. Mısır yaşamına öteki dünya düşüncesi ve daha gelişmiş bir tanrı fikri girmiştir. Böylece, tanrı-kral düşüncesine

113 Sir G. Maspero, *Popular Stories of Ancient Egypt*, H. Gravel and Co., Londra; G. P. Putnam's Sons, New York, 1915, s. 36-39.

karşı, özellikle IV. Hanedan'ı etkisine alan bir görüş gelişmeye başlamıştır. Kendi koca anıtsal mezarını inşa etme görevinden başka, firavun artık tahta çıkar çıkmaz güneş-tanrıya yeni bir tapınma yeri inşa ettirmek gibi daha az önemli ve pahalı olmayan bir görevle karşı karşıyadır... Yerel tanrılar eğitim görmüş kimselerin saygısını görmeye devam etmekte, ilahiyat içindeki yerlerini ancak Re'nin tezahür ettiği biçimler olarak korumaktadırlar. Tanrıçalar, göktanrıçaları ve güneşin annelerine dönüşmüştür. Ve krallığın kendisi de yeniden yorumlanmaktadır. Bir yandan dünyanın semavi yöneticisinin oğlu olarak yüceltilirken, firavun, öte yandan, yeni ve daha yüksek dinsel görüşe bağımlı hale gelmiştir. Kral, artık babasıyla aynı önemde ve ona eşit değildir. Eskiden tanrılar arasında yaşayan Horus iken, şimdi babasının isteklerine uyan oğul olmuştur. İzleyen yüzyılların firavununun artık "ulu tanrı" değil, yalnızca "iyi" olmalarının nedeni budur."[114]

Ve bununla Nil belgelerini gözden geçirmeye son verebiliriz. Burada ardışık psikolojik dönüşüm ve ilerlemelerin kayıtlarının izlenebilmesi dikkat çekicidir:

1. Hanedan öncesinden kalma, eski, mitsel özdeşleşme aşamasından başlar, bütün insan yargısının varsayılan kozmik düzene bağlanmasını gerektirmektedir ve rahipler tarafından temsil edilip, tanrı-kralın kurban edilmesiyle canlandırılmaktadır;

2. İlk hanedanların mitsel genleşme döneminden geçer (I.-IV. Hanedanlar, MÖ y. 2850-2480), tanrı-kralın iradesi kaderin işareti haline gelmiştir ve oldukça yaratıcı, ifritlere has bir patoloji simgesel bir uygarlık yaratmıştır;

3. Tamamlayıcı mitsel bağlanma aşaması (V Hanedan, MÖ y. 2480-2350 ve sonrası), kral hâlâ mitsel role sahipse de, artık etten yapılma *mysterium tremendum** rolünü hiçbir sınır taşımadan oynayamamaktadır, üstünde insan yargısının getirdiği sansür vardır.

Böylelikle, toplumsal psikanalitik tedavi yoluyla, uygarlık kozmik kapılmanın büyüsüne tutulmuş bir durumdan simgesel kral kişiliği aracılığıyla görece dengeli bir insancıllığa varmıştır. Evrene yansıtılan insan değerleri-iyilik, yardımseverlik, merhamet vb. –yaratıcıya bağlanıyor ve evrensel tanrının insancıl olduğu varsayımının kendisine yansıtılmasıyla firavunun terbiye edil-

114 Meyer, *age*, bölüm 252. s. 207-208.

* *mysterium tremendum:* ürpertici giz (ç.n.).

mesi sağlanıyordu. Firavun artık "iyi"ydi, eski anlamıyla "yüce" değildi; ve hâlâ Tanrı'ydı– gerçek insan olduğu kadar gerçek tanrı. İnsanlar arasında tanrı olarak iktidarını ve özel yerini korudu, fakat mitsel imgelemle artık daha büyük, kendisinden değil, fakat –Apis boğası gibi– zaman içinde görünen özelliklerinden daha büyük bir güce bağımlı hale geldi. Ayrıca, iktidarda bulunduğu Mısır ülkesi cennetti: Dünyaya içkin kutsallık anlayışı devam etti. İnsanla ilişki kesilmemişti. Kovulma söz konusu, değildi. Ölen insan Osiris'in yargı koltuğunun karşısına çıkacaktı, fakat bu yalnızca belirli bir durumun erdemleriyle ilgili bir andı. İnsanoğlunun kendisi veya evren ontolojik olarak mahkûm edilmiş değildi. Dolayısıyla, Mısır'ın kesinlikle Batılı olmaktan çok Doğu'nun bir bölgesi olarak ele alınması gerekir. Mitolojiye sinen ruh, suça değil mucizeye aittir.

Son olarak Mısır'ın kapılmanın etkisinden kurtulup, mucize zincirini kıramasa da gücünü insancıllaştırmasının muhteşem sanatı aracılığıyla olup olmadığını sormak doğru olacaktır. Mezopotamya'da zincir kırılmıştır; fakat Mezopotamya'da Mısır'daki ihtişamlı sanat yoktur. Gerçekten Yunanistan'ın klasik dönemine kadar dünyada Mısır sanatıyla karşılaştırılabilecek sanat olmamıştır. Yunanistan'dan sonra Hindistan'ın Gupta dönemi, MS y. 400 ve büyü Mahayana Buddhizmiyle o bölgeye geçtiğinde Çin ve Japon sanatı gelir. Ptah ve Şiva mitolojilerinin yüzeysel niteliklerinden çok aralarındaki benzerlikler üstünde durduk. Şimdi sanat benzerlikleri üstünde de durabiliriz. II. Ramses'in yaptırdığı kayalara oyulmuş Abu Simbel tapınağında (MÖ 1301-1234) yalnızca sanat eserleri değil, bütün anlayış, hatta temel mimari plan, ön yüzün düzenlenmesi ve iç mekânın kavramışı, 1500 yıl arayla Hindistan'ın Elura ve benzeri kayalara oyulmuş Şiva ve Buddha tapınaklarıyla benzeşir. Öyleyse, bir sanat biçeminin onu besleyen mitosla ilişkisi bir an sorunuysa, burada keşfedilmeyi bekleyen önemli bir problem var demektir; yani Mısır sanat ve gizeminin esini, MS y. 400-1250'de Hindistan, Tibet, Çin ve Japonya'da nasıl filizlenmiş olabilir?

III. BÖLÜM

İnsanların Kentleri

1. MİTSEL DAĞILMA

Nil'in kuzeyde deniz, doğu, batı ve güneyde çöllerle nerdeyse mükemmel korunmuş, doğallıkla savunulmuş vadisinde, hanedanlar çoğunlukla uzun süreler iktidarda kalmışlar ve –Asyalı karışık yabancılar sürüsü, savaş arabası ve bileşik yaylarıyla donanmış Hiksosların kuzeydoğu cephesini yararak MÖ y. 1670-1570 döneminde süren işgalleri dışında– dışarıdan müdahaleye uğramamışlardır. Kraliçe Hatşepsut (MÖ 1486-1468) "Re'ye dayanmadan yönetim kurmuşlardı ve kutsal emirlere göre hareket etmiyorlardı" diyor; tanrıların çekindiği bu insanlar uzaklaştırılmış ve toprak ayak izlerini artık silmişti.[1] Mısır'ın korunması için Asya içlerine, Suriye'ye kadar uzanan imparatorluk karakolları kurulmuş ve Nil insanları *maata* bağlı kendi eski uğraşlarına, barışlarına ve refahlarına dönerlerken, düşünce ve uygarlıklarının etkileri dışarıda yayılmıştı.

Güneybatı Asya'da, Yakındoğu'da, öte yandan farklı kökenlere sahip ırkların ve geleneklerin sürekli kaynaşması devam ediyordu, savaş, kıyım, genel düzensizlik ve karşılıklı hakaret kargaşası, ancak küçük krallarca bir düzen altına alınmaya çalışılı-

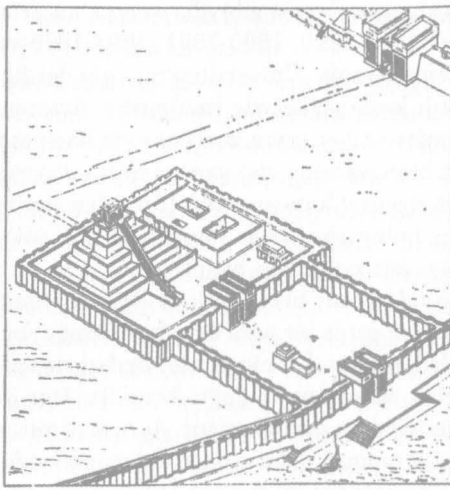
1 Wilson, *The Culture of Ancient Egypt*, s. 160.

yordu; bu krallar da tahtlarında, kraliyet savaşına katılan sıradan insandan daha güvenlikli değillerdi, Tanrı'nın dünyasının tekinliğine inanmanın veya güvenmenin yolu kalmamıştı. Ayrıca, iki kutsal ırmağın kendileri de, bulutların gelip gitmesi gibi güvenilir değildi. Nil'in yıllık, düzenli ve arzulanan yükselmeleri halkın olağan umut ve beklentileriyle tam uyum içindeydi. İsis'in güzel yıldızı Sothis'in (Sirius) ufkun aşağısında yıllık görünme zamanında, çok güvenilir bir işaret almış oluyorlardı ve kozmosun tanrıça efendisinin doğru düzeninin programı onlara verilmiş oluyordu. Oysa Dicle ve Fırat'ın ani taşkınları ve kabarmaları elbette güvenilir ve elverişli bir ortam oluşturmuyordu ve sert bölgedeki her şey gibi korkunçtu. Bunun sonucu olarak geleceği ve yaratılış düzenini bilmekten oluşan rahiplik sanatı, Mezopotamya'da Mısır'daki benzerine göre çok daha somut özelliklerin daha sabit gözlemine gereksinim duyuyordu ve bu zorunluluğun sonucu olarak kutsallaştırmanın sayısız, üstünde çok çalışılmış teknikleri geliştirilmişti. Örnek olarak hepatoskopi (kutsal hayvanların karaciğerlerini inceleme), oleografi (suya dökülen yağın çıkarttığı şekilleri okuma), astroskopi (yıldızların, gezegenlerin, ayın ve güneşin, henüz astroloji kadar gelişkin olmayan, gözle görünür hareketlerinin izlenerek zodyaktaki karşılıklı yerlerine göre hüküm çıkartma); ayrıca meteorolojik koşulların (bulut oluşumları, yıldırım ve şimşek biçimleri, yağmurlar, rüzgârlar, depremler vb.) değerlendirilmesi, hayvanların davranışlarının değerlendirilmesi, kuşların uçuşlarının, önemli doğumların değerlendirilmesi vb.[2] Ve bütün Güneybatı Asya'da toplumsal ve siyasal kargaşanın zaman içinde gittikçe artan güçte hükümetlerin ve medeni hukuk düzeninin kurulmasına yol açması gibi, doğanın yakından izlenmesi zorunluluğu da –özellikle astronomide– sistematik bilimin başlaması sonucunu vermiştir.

Böylece, Afrika'da Nil vadisinin korunmalı vahâlarında MÖ y. 2850'den Hıristiyanlığın doğuşuna kadar arkaik uygarlığın saf biçimini sürdürüp devam ettirebilmesi gibi, daha MÖ y. 4500'ler gibi çok erken tarihlerde en eski neolitik kültür biçimlerinin ve bin yıl kadar sonra ilk önemli şehir devletlerinin göründüğü Güneybatı Asya'da, *biçimini* değil, fakat o zamana kadarki bütün uygarlıkların ana gelişim merkezi olarak *önderliğini* korumuştur. Ta ki, MÖ 331'de Avrupalı parlak genç Büyük İskender (MÖ

2 Morris Jastrow, Jr. *Aspects of Religious Belief and Assyria*, G. P. Putnam's Sons, New York ve Londra, 1911, s. 143-264.

356-323) Krallar Kralı III. Dara'nın (h. MÖ 336-330) ordusunu dağıtana ve modern çağın Avrupalı Batı önderliğindeki kültürler arası uzlaşmasının sanki ilk adımını atana kadar.

Şekil 13
Nippur zigguratı (sağlam tasarımı): Irak, MÖ y. 2000

Dünyanın bilinen en eski mezar külliyelerinin Brak, Khafajah, Uqair, Obeid, Uruk ve Eridu'da, genel olarak MÖ y. 4000-3500 yılları arasına ait olanların biçimleri üstünde durduk. İzleyen bin yıl içinde Mezopotamya'da kule gibi, merdiven teraslı yeni bir biçim, zigguratlar ortaya çıktı (Şekil 13). Dört yöne bakan dörtgen taban üstünde, ruhbana ait birçok ek idare binası bulunan geniş bir alanda yükselir. Biçimlendirilmiş çamur ve tuğladan yapılan simgesel dağın tepesinde kentin baştanrısı için döşenmiş bir saray vardır. Çünkü bu dönemde her Mezopotamya şehir devletinin dünyayı yöneten tanrılardan birinin dünyevi mülkü olduğu düşünülürdü. Ur, Ay tanrısı Nannar'ın, yakınlarındaki Obeid, gördüğümüz gibi süt tanrıçası Ninhursag'ın yeriydi. İran Körfezi'ndeki Eridu kenti, su tanrısı Enki veya Ea'nın mülküydü. Ea'nın tapınağı yüz seksen metreye yüz metre bir tabana oturuyordu ve herhalde ikiden çok katı yoktu (yüzyıllar eski boyunun anlaşılmasına olanak vermeyecek biçimde tapınağı aşındırmış). Belki de teras üstünde ev gibi tapınak kurma biçimi-

nin sonradan taklit edilen en eski örneklerinden biriydi. Nippur'da, kuzeybatıya 110 mil gidildiğinde, hava tanrısı Enlil'in kocaman tapınağıyla karşılaşırız. Eski Sümer'in gücünün doruğunda olduğu dönem boyunca (MÖ y. 3500-2050) Enlil, Yunan Olimpos tanrılarının Zeus'u gibiydi, *panteon*'un *primus inter paresi** Bu yöre 1889-1890, 1890-1891, 1893-1896 ve 1896-1900 yıllarında Pennsylvania Üniversitesi'nin gönderdiği heyetlerce birçok sıkıntılı keşif gezileriyle kazılmıştır. Araplar, hastalıklar, acemi yöntemler ve her şeyin zorlamasıyla karşılaşan cesur kürekçiler otuz bin civarında çivi yazısı tablet çıkarmayı başarmışlardır.[3] Fakat ziggurat konusundaki çözümlemelerinde işi yüzlerine gözlerine bulaştırmışlardır.[4] Bugün tarihin çok uzun devrelerini atlatmış olan zigguratın biçim ve boyutları hakkında bilim adamları arasında görüş birliği yoktur.[5] Fakat ırmağa bakan geniş bir ön avlu ve geniş bir arka avlu bulunduğu, bu avluda beş, belki üç katlı kocaman bir zigguratın önden, tepedeki tapınağa kadar yükselen merdiveni olduğu kesindir. Her şey köşelerin yön göstermesine göre ayarlanmıştır. Ayrıca, zemin katta çok geniş bir başka alt tapınak daha olduğu anlaşılmaktadır.

Biri altta biri tepede iki tapınak formulünün en eski dönemlerden beri zigguratların temel planını oluşturduğu görünüyor. Bu uygulamanın mitolojik nedeni mimar W. Andrae tarafından duyarlı biçimde incelenmiştir.[6] Çok kısaca, önerisine göre, ilah tepedeki tapınakta barınmaktadır ve aşağıdakinde ortaya çıkmaktadır. Yukarıda döşenmiş daireler yalnızca baştanrı veya tanrıçayı rahat ettirmek için değil, aynı zamanda kutsal müminler çevresi de düşünülerek yapılmıştır. Zamanı belirli festival günlerinde ilah aşağıdaki tapınakta ortaya çıkar, halkın tapınmasını kabul eder ve nimetler dağıtır. Öyle ki, ziggurat bir yandan ilahın dünyadaki kentine inmesi için, bir yandan da kent halkının tanrılarına ulaşmaları ve ondan istekte bulunmaları için bir araç gibidir.

---

* *Primus inter pares:* Eşitler arasında birinci (ç.n.).

3 Samuel Noah Kramer, *Sumerian Mythology*, The American Philosophical Society, Philadelphia, 1944, s. 8-9. Türkçede bkz. S. N. Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, çev. Muazzez İlmiye Çığ, TTKY, 1990, Ank.

4 Parrot, *Ziggurat et Tour de Babel*, s. 148-55.

5 Bkz. H. V. Hilprecht, *Die Ausgrabungen im Bel-Tempel zu Nippur*, J. C. Hinrich'sche Buchhandlung, Leipzig, 1903.

6 W. Andrae, *Das Gotteshaus und die Urformen des Bauens im alten Orient*, Studien zur Bauforschung, Heft 2, Hans Schoetz und Co, Berlin, 1930.

Mezopotamya kralları artık, Mısır'dakiler gibi, tanrı değildirler. Zaman içinde Batı'yla Doğu'nun din sistemleri arasındaki en belirleyici ayrım olacak olan tanrıyla insan dünyalarının birbirinden ayrılması gerçekleşmiştir. Kral artık tanrı-kral ve hatta doğru dürüst 'kral' *(lugal)* bile değildir, yalnızca gerçek kralın, yukarıdaki tanrının 'rahibi'dir *(patesi)*.

İnsanın yaratılışını anlatan, bu yeni ayrılma görüşünün bazı yönlerinin ifadesini bulduğu bir mitos var. Eridu tapınak kentinin tanrısı Enki veya Ea'nın çevrimini anlatıyor. *E-a* "su evinin tanrısı" ve Enki "toprak *(ki)* tanrıçanın efendisi *(en)*" demek. Simgesel hayvanının ön kısmı keçi gibi, ama gövdesi balık. Bu biçim gene de Capricorn (Oğlak burcu) kadar tanıdık, burçlardaki onuncu işaretin simgesi. Güneş bu burca kış gündönümünde girer, yeniden doğum için. Enki su ritüellerindeki arınma tanrısıydı; bu ritüeller "vaftizm" veya "yıkanma evi" olarak biliniyordu.[7] Elbette son dönem Babil rahibi Berossos'un yaptıklarıyla bunlar arasında tesadüften daha fazla bir ilişki var. Berossos MÖ y. 280'de Yunanca yazıyordu ve ona verilen ad Oannes'di. Yunanca *Ioannes*, Latince *Johannes*, İbranice *Yohanan*, İngilizce *John*: Vaftizci Yahya ve su aracılığıyla yeniden doğuş fikri (Yahya 3:5). Enki eşi tanrıça Ninhursag'la Dilmun olarak bilinen ada cennette yaşıyordu. Bu ada coğrafi olarak İran Körfezi'ndeki Bahreyn Adası olarak kabul edilir. Fakat mitolojik olarak ilkel denizde saf ve parlak, "yaşayanların ülkesi"dir:

Dilmun'da kuzgun ötmez,
Çaylak keskin çığlığını koyvermez,
Aslan öldürmez,
Kurt kuzuyu kapmaz
Oğlak viyen vahşi köpek bilinmez.
Orada güvercinler başlarını sarkıtmazlar,
Gözü ağrıyan "gözüm ağrıyor" demez,
Başı ağrıyan "başım ağrıyor" demez,
Oranın yaşlı kadını "Ben yaşlı kadınım" demez,
Oranın yaşlı erkeği "Ben yaşlı erkeğim" demez.[8]

7 Stephen Henry Langdon, *Semitic Mythology, The Mythology of All Races*, c. V, Marshall Jones Company, Boston, 1931, s. 103-106.

8 Samuel Noah Kramer, *From the Tablets of Sumer*, The Falcon's Wing Press, Indian Hills, Colorado, 1956, s. 172-73; Langdon, *age*, s. 194- 95.

Dr. Samuel Noah Kramer Avrupa, Yakındoğu ve Amerika kütüphanelerindeki sayısız Sümer tableti üstündeki karşılaştırmalı çalışmasıyla, adı "ilkel deniz" olarak gösterilenin tanrıça Nammu'nun "Gökleri ve Yeri doğuran anne" olduğunu ortaya çıkarmıştır.[9] İkisinin bir arada temsili kozmik dağ biçimindedir, bu dağın tabanı su dolu uçurumların üstünde uçar, dünyanın tabanıdır. Tepesi ise göklerin doruğudur. Alt bölüm, Toprak *(Ki)* dişidir ve üst bölüm, Gök *(An)* erkektir. Yani yapıları daha önce öğrendiğimiz ikili temel varlıktır.

An, Toprak ve Gök'ü ayıran hava tanrısı Enlil'in babasıdır. Klasik Hesiodos mitosunda Gaia'nın (Toprak) ve Uranos'un (Gök), oğulları Kronos (Satürn) tarafından nasıl koparılıp ayrıldıklarını biliyoruz.[10] Panteonun sayısız tanrısı doğmuş ve bu tanrılar göklerdeki kentlerinde insanların dünyada tarlalarını sürüp geçinmeleri gibi yaşamışlardır.

Fakat aslında ihmalden kaynaklanan, ürünün yetmediği zaman gelmiştir. Ve Nammu, eski suana, soyunun acıklı durumunu kavrayarak hepsinin en akıllısı Enki'yi aramıştır. Enki, Nammu'nun kendi uçurumunun efendisidir ve divanında derin uykuya dalmıştır. Nammu onu uyandırır. "Oğlum" der ve ona tanrıları bekleyen sıkıntıyı anlatır. "Divandan kalk ve zekânın eserini ortaya koy. Tanrılara işlerini görecek hizmetçiler yarat. Ve akıllı Enki yerinden doğrulur, "Anne, bu elbette yapılabilir" der.

Enki, "Gidip dünyanın dibinden, su dolu uçurumumuzun hemen yüzeyinden bir avuç çamur al ve ona kalp biçimini ver. İyi ve muhteşem ustalara o çamura doğru yoğunluğu verdirteceğim. Ve o zaman gövdenin biçimini siz verirsiniz. Sizin üstünüzde toprak ana, eşim tanrıça doğuruyor olacak ve sekiz doğum tanrıçası ona yardım edecek. Yeni doğanın kaderini siz çizeceksiniz. Toprak ana onun üstündeki tanrıların imgesini belirleyecek. Ve o İnsan olacak."

İş yapıldı. Enki'nin eşi toprak ana, su dolu uçurum tanrıçasının üstünde durdu, sekiz tanrıça doğumda ona yardım etti, çamur alındı, bebek annesinden ayrılır gibi ayrıldı. İyi ve muhteşem ustalar onu doğru yoğunluğa getirdiler ve Nammu önce kalbi yaptı sonra gövdeye ve koluna bacağına biçim verdi.

9 Kramer, *From the Tablets of Sumer*, s. 77-78.

10 Hesiod, *Theogonia* 176. Türkçede: *Hesiodos Eseri ve Kaynakları*, çev. Sabahattin Eyüboğlu, Azra Erhat, TTKY, Ankara, 1977

Enki bunu kutlamak için eşine ve annesine şölen verdi; bütün tanrıları davet etti. Çünkü tanrıların da hemen kavradığı gibi, büyük ve harika bir düşünceyi gerçekleştirmişti. Bir ırk yarattığı için onu tüm kalpleriyle kutladılar; bu ırk onlara köle olarak hizmet edecek, artık sonsuza kadar bol yağ ve kurban sağlayacak olan tarlalarında onlar için devamlı çalışacaktı. Her tanrının kendi mülkü olacaktı, mülkün başında da kiracı çiftçisi bulunacaktı. Dünyada kral, Enlil'in tanrılar arasındaki rolünü oynayacaktı. Onun yaşadığı yer, Enlil'in dünya dağının yeryüzündeki simgesi olacaktı. Kraliçesi, sevimli tanrıçası Ninlil, Venüs gezegenine karşılık gelecekti. Ve dünyada her şey gökteki gibi olacaktı. Yukarıdaki sarayda olduğu gibi, yeryüzündeki saray tapınakta da bir kapıcı ve başuşak olacaktı; danışman, özel hizmetçi, teşrifatçı, arabacı, davulcu ve mızıka başı, yedi kızkardeş (nedimeler), zırhçılar ve saray muhafızları; ve tapınak surlarının dışında, tarlalarda ve çevresindeki köylerde kâhya, balıkhanelerin müfettişi, av bekçisi, muhafız ve –işte mucize!– binlerce çalışan serf olacaktı.

Çok parlak bir şölendi ve kısa sürede Enki de, karısı da çakırkeyif oldular. Bundan sonraki bölüm metni daha yakından izlemeye değecek kadar önemli:

Yürekleri kibirle doldu ve tanrıça tanrıya seslendi:

"İnsan gövdesi gerçekten ne kadar iyi veya kötü olabilir?"

"İçimden geçtiği gibi, gövdeyi iyi ya da kötü yapacağım."

Ve Enki, büyük anlayışlılıkla yanıtladı:

"Elinden nasıl gövde çıkarsa çıksın, hepsine bir yer bulacağım."

Tanrıça bir parça çamur aldı, altı kusurlu insan yaptı; bazılarının gövdelerinde önemli eksikler vardı, doğuramayan kadın, erkek veya kadınlık organları olmayan insanlar gibi... Fakat Enki, herbiri için yer buluyordu:

Enki, doğuramayan kadını görünce,

Onun kaderini buyurdu: haremde kalmak.

Enki, erkek veya kadınlık organları olmayanı görünce,

Onun kaderini buyurdu: kralın önünde dikilmek...

Öteki yaratılanlar için çivi yazılı tablette verilen tanımları henüz kimse yorumlayabilmiş değil. Fakat oyun henüz sona ermemişti; Enki, oyunu kazandığını hissederek tanrıçayı yer değiştirmeleri için kışkırttı. Şimdi kendisi yaratacak, Tanrıça yer bulacaktı.

Karaciğeri ve kalbi büyük acılar içinde, gözleri hastalıklı, elleri titrek, ruhu uçmuş, "Doğum Günüm Çok Uzakta Kaldı" adını verdiği bir yaratık yaptı. Sonra tanrıçasına seslendi:

"Senin yarattıklarının her biri için, ben hemen yer buldum,
Şimdi sen benim bitirdiğim bu yaratık için yer bul,
Bu nereye gider?"

Tanrıça yaratığa yaklaştı ve onunla konuştu. Yanıt veremiyordu. Ona ekmek sundu. Uzanamıyordu. Oturamıyordu, ayakta duramıyordu, dizlerini de bükemiyordu. Tanrıça ona bir kader biçemedi.

Ve Enki daha başkalarını yarattı. Fakat burada da tablet anlaşılmaz oluyor. Anlaşılan hastalıklar, delilikler ve bunların her türlüsünü yaratan Enki, tanrıçasını fena halde köşeye sıkıştırmıştı. Bildiğimiz sonunda tanrıçanın bağırmaya başladığı:

"Kentim yıkıldı, evim battı;
Çocuklarım tutsak alındı.
Tanrıların dağ kentinden sürgün edildim:
Senin elinden bile kurtulamadım!
Sen de ne gökte ne yerde yaşayama."

Ve Enki, insanlığın ana tanrıçası tarafından böyle öfkeyle bedduaya uğrayınca, gerçekten yeryüzünden uçuruma sürüldü. "Senin ağzından çıkan bir emri, kim değiştirebilir?" dedi. Ve bu satırda tablet kırılıyor.[11] Sarhoş partisi hiddetle kapanıyor. Fakat sonucu etkiliyor.

Finnegans Wake'de "İnsanın mimi, Tanrı'nın jesti vardır" diye okuyoruz.

Mezopotamya mitosunda birleşik gökyer anne-babadağı oğul Enlil tarafından ayrılırken, göğün *(An)* erkek ve yerin *(Ki)* dişi olmasına karşın, tamamen aynı konuyu işleyen Mısır mitosunda durumun bunun tersi olması üstünde durmalıyız. Mısır'da gök, önce (Narmer levhası döneminde) inek tanrıça Hathor'du, sonra (Piramit yazıtları döneminde) insan biçimli tanrıça Nut oldu; Nut dünyanın üstünde, el ve ayakları dünyada köprü kurmuş biçimde canlandırılır.

Piramit yazıtlarında tanrıça Nut için "parlak, büyük",[12] "bü-

11 Kramer, *From the Tablets of Sumer*, s. 101-144; ayrıca Kramer, *Sumerian Mythology*, s. 68-72 ve Thorkild Jacobsen, "Mesopotamia", Henri Frankfort vd. *Before Philosophy*, Penguin Books, Harmondsworth, 1949, s. 175-78, 202-207'de.

12 Piramid metni 1 (Mercer, *age*, c. I, s. 20).

yük koruyucu",[13] "uzun saçlı, sarkan göğüslü",[14] "kolları indirilmeden döllenemez"[15] diye anlatılır. Ve yer tanrısı Geb, onun altında oturmaktadır. "Bir eli göğe ulaşır, öteki yere basar" diye okuyoruz.[16] İkisi Şu, hava tanrısı tarafından birbirlerinden ayrılmışlardı; Şu onların çocuğu değildi –oysa Enlil Anki'nin çocuğudur– fakat efendileriydi.* Yani bir yanda babayı yerinden edip anneyi kendine alan oğul için ("Sonra Enlil göğü taşıyıp götürdü", "Sonra Enlil yeri taşıyıp götürdü")[17] en şiddetli Freudyen, Oedipus görevi verilirken, öteki sistemde ayrılık anne babanın isteği olarak anlatılmaktadır. Ayrıca, yaratılış imgesinin kabalığını da görüyoruz. İnsan yerin altından, su uçurumunun başladığı yerden alınan çamurdan yapılacaktır ve toprak tanrıça, deniz tanrıçanın üstünde durmaktadır, çamur ondan "bebek anneden ayrılır gibi" ayrılmıştır. Bu imge de, açık ki, insanoğlunun dışkılamayla yaratılmasıdır: Bir başka Freudyen bebeklik teması, Kitabı Mukaddes'te de sık sık yinelenen bir duygudur: "İnsan nedir ki, onu büyütesin ve yüreğin onunla meşgul olsun?" (Eyub 7: 17; Mezmurlar 8: 14; 144: 3; İbranilere 2: 5).

MÖ y. 3500'den kalma eski Sümer mühürlerine dönüp (Şekil 2 ve 3) bunlardaki kendini üreten ve tüketen, her şeyde içkin tanrı fikrini anımsayalım. Bu görüşün özünde Memphis'in Ptah görüşüyle aynı olduğu anlaşılıyor; Ptah "bütün tanrıların gövdesinde ve ağzında, bütün insanlarda, yabanıllarda, sürüngenlerde ve yaşayan her şeyde vardır" ** Şimdi MÖ y. 2500'den kalma iki Sümer mührüne bakalım (Şekil 4 ve 5), bunlarda dişi figür erkeğin üstündedir ve bu yer değiştirmenin Mısır'ın Nut ve Geb'iyle uyum gösterdiği açıktır.

Buradan, daha eski, neolitik düzende kadının erkeğe üstün, kozmik annenin babadan yukarıda olduğu ve bir zaman gelince, bunu belirlemeye kalkışmamalıyız, Mezopotamya'da anne baba sırasının yer değiştirerek zıt biçimiyle belirlendiği anlaşılıyor. Bunun da psikolojik etkilerle birlikte ilginç felsefi ve mitolojik sonuçları olmalıdır. Örneğin Mısır toprağına gömülen biri Geb'in yeraltı dünyasında onun oğlu insan-tanrı Osiris'e dönüp onunla

13 Piramid metni 842 (*age*, c. I, s. 156).
14 Piramid metni 2171 (*age*, c. I, s. 315).
15 Piramid metni 1321 (*age*, c. I, s. 215).
16 Piramid metni 1142 (*age*, c. I, s. 194).
* Bkz. s. 90.
17 Kramer, *From the Tablets of Sumer*, s. 77.
** Bkz. s. 91.

özdeşleşirken, Mezopotamya'da gömülen biri, babasına değil annesine dönecektir. Ve ana tanrıçanın, her yerde olduğu gibi hanedan devletinin ve patriarklığın güçlenmesiyle birlikte, baba lehine gittikçe önemini yitirmesi Güneybatı Asya'da her yerden ileri götürülmüştür (Eski Ahit'te ana tanrıçanın izinin kalmadığı noktaya kadar varmıştır); üstün değer simgesinin ayrılması zaman içinde tüm Yakındoğu'nun karakteristik dinsel duygusu olmuştur. Ve yükselen zigguratlar yukarı ulaşma eğilimindeyken, aynı zamanda gök güçlerine kopup ayrıldıkları insanoğlunun yanına rahmetle inmeleri için merdiven de oluşturmaktadırlar. Zigguratlar ruhsal ayrılığın en eski işaretleridir.

2. MİTSEL ERDEM

An, Enlil, Enki ve Ninhursag
Karakafalı insanları yarattıktan sonra,
Topraktan bitkiler fışkırdı,
Hayvanlar, ovaların dört ayaklıları,
sanatkâr biçimde ortaya çıkarıldı:[18]

Ve bizim bildiğimiz veya MÖ 4. binde Sümerlerin bildikleri dünya, tam da değişmeden kalması arzu edilecek biçimiyle yaratıldı. Çünkü eski mitolojide toplumun veya türlerin evrimine ilişkin bir yan yoktur. Başlangıçta ortaya çıkan formlar sonuna kadar öyle kalacaktır. Her sınıf varlığın ve her tür insanın erdemi tanrı tarafından belirlenen doğal yapısını sürdürmesidir: Mısır'da bunun *maat* olarak, Hindistan'da *dharma* ve Uzakdoğuda *tao* olarak bilindiğini gördük; Sümerde de *me* olarak adlandırılacaktı.

Dr. Kramer bir Sümer kil tabletinden, sistematik düşüncenin en eski dönemlerinde evrenin düzenini oluşturduğu kabul edilen erdemlerin (*me*'ler) kısmi listesini çıkarmıştır. Listeyi inceleyen çağdaş okur doğaya ve sağduyuya ilişkin kendi düşüncelerini bir yana koyarak, imgeleminde her kategoriyi kalıcıymış, Tanrı'nın dünyasının yapısal öğelerinden biriymiş, doğrudan onun tasarımını yansıtıyormuş gibi canlandırmaya çalışsın; kategoriler şunlar: 1) üstün yöneticilik, 2) tanrısallık, 3) yüce ve ebedi taç, 4) krallık tahtı, 5) yüce saltanat asası, 6) saltanat ni-

18 *age*, s. 177; Arno Poebel, *Historical Texts*, University of Pennsylvania, Philadelphia; The University Museum, Publications of the Babylonian Section, c. IV, No 1, 1914, s. 17.

şanları, 7) yüce emanetler, 8) çobanlık, 9) krallık, 10) ebedi kraliçelik, 11) "kutsal hanım" olarak bilinen ruhani görev, 12) *işip* olarak bilinen ruhani görev, 13) *lumah* olarak bilinen ruhani görev, 14) *gutug* olarak bilinen ruhani görev, 15) gerçek, 16) öteki dünyaya inmek, 17) öteki dünyadan çıkmak, 18) *kurgarru* olarak bilinen harem görevi, 19) *girbadara* olarak bilinen harem görevi, 20) *sa-gursag* olarak bilinen harem görevi, 21) savaş bayrağı, 22) sel, 23) silahlar, 24) cinsel birleşme, 25) fahişelik, 26) hukuki mevzuat, 27) dilekçe, 28) sanat, 29) kült odası, 30) "gök *hiyorodul*ü"* rolü, 31) *gusilim* denilen müzik aleti, 32) müzik, 33) yaşlılık, 34) kahramanlık, 35) iktidar, 36) düşmanlık, 37) dürüstlük, 38) kentlerin yıkılması, 39) ağlama, 40) kalbin sevinmesi, 41) sahtelik, 42) asi ülke, 43) iyilik, 44) adalet, 45) ahşap işçiliği sanatı, 46) metal işçiliği sanatı, 47) yazıcılık, 48) demircilik sanatı, 49) deri işçiliği sanatı, 50) inşaatçılık sanatı, 51) sepet örücülük sanatı, 52) zekâ, 53) dikkat, 54) kutsal arınma, 55) korku, 56) terör, 57) mücadele, 58) barış, 59) yorgunluk, 60) zafer, 61) danışma, 62) sıkıntılı yürek, 63) yargılama, 64) karar, 65) *lilis* denilen müzik aleti, 66) *ub* denilen müzik aleti, 67) *mesi* denilen müzik aleti, 68) *ala* denilen müzik aleti.[19]

MÖ 4. binde varlığın ve deneyimin sonsuza kadar sürecek diye saptanmış olan arketipleri bunlardı. Müziğe verilen önem de ayrıca dikkat çekici. Ur kral mezarlarında sati bölmelerinde bulunan, ölen ve dirilen ay boğası lapis lazuli sakallı Tammuz'u anımsayalım.** "Gök katlarının müziği" evrenin duyulamayan mırıltısıyken, müzik yoluyla duyulur hale gelir; müziğe uyum, toplumsal düzenin anlamıdır, ruhun uyumu da kendini onun akordunda keşfeder. Bu düşünce Konfüçyus müziğinin de, Hint müziğinin de temelidir ve elbette Pithagoras inancının temeli de aynıydı. Bizim ortaçağımızın temel düşüncesi de buydu; keşişler melekler korosuyla uyum içinde sürekli, gayretle şarkı söylüyorlardı.

Yalnızca müzik de değil, bütün sanat –bütün Eski Çağ ve Doğu sanatı– bu mistisizme katılır. Biçimler biçiminin tezahürüdür bu. Dr. Ananda Coomaraswamy, "Avrupa sanatının doğal olarak zaman içinde bir an tanımladığı, bir eylemi veya ışık oyununu saptadığı yerde Doğu sanatı sürekli bir durumu yansıtır"

* *Hiyorodul:* Tapınağa bağlı köle (ç.n.).

19 Kramer, *From the Tablets of Sumer*, s. 92-93.

** Bkz. s. 51.

diye yazıyor.[20] Doğu yaşamının her yönü, kipi, deneyimi için de böyle olduğunu eklemeli. Aynı şekilde, tüm ortaçağ boyunca tüm yaşam biçimleri Tanrı'nın ışıyan zihninin idealarında (sabit türler) gerçekten mevcut olarak düşünüldü. Gerçekten çağdaş Batı düşüncesinin büyük bölümünde en azından pazar günleri bu antik düşüncenin varlığının sürdüğünü söyleyebiliriz. Burada yeğlenen bilimsel metin Charles Darwin'in *Türlerin Kökeni* değil, Tekvin Kitabı (MÖ 1. bin, sabit türler, Adem'in kaburgası, Cennetteki Yılan, Nuh'un gemisi ve diğerleri).

Şair Dante, "Her şeyin kendi içinde bir düzeni vardır ve evreni Tanrı'ya benzeten form da budur" diye yazmıştı.[21] Aynı anlayışla Aquinolu Aziz Tommaso, "Tanrı, insanın eylemleriyle bir şey kazanıp yitirmez, fakat insan Tanrı tarafından oluşturulan düzeni görüp görmemesine göre, kendi adına Tanrı'dan bir şey alır ve ona bir şey sunar" der.[22] Ve bu düzen, MS 2. binde de, MÖ 4. binde de yerel toplumsal düzenin ve yürürlükte olan resmi anlayışın –isterse acımasız, canice yürürlükte olsun– insanca egemen kılınmasıdır (örnek olarak Mısır'ın Narmer levhasında iki ülkenin birleştirilmesi). Hepsi, bütün olarak *maat, me, dharma, tao* olarak ve Tanrı iradesinin arketipolojisi diye anlaşılmalıdır.

3. MİTSEL ZAMAN

Eski Mezopotamya hakkında bütün bildiklerimizden, bazı rakamların kozmik düzen bilgisini anlamanın yolunu açtıkları yolunda kanıtlar elde ediyoruz. Daha MÖ 3200 gibi erken bir tarihte, yazılı tabletlerin ilk görünmesiyle ondalık ve altılık sistemler oluşmuştu. İkinci sistem *soss*'a (60) dayanmaktaydı, daireleri hâlâ bu sistemle ölçüp hesaplıyoruz. Altmış saniye bir dakika eder, altmış dakika bir derecedir, 360 derece daire. Gök ve yer dereceyle ölçülür. Ve zaman daireleri: 60 saniye bir dakikadır, 60 dakika bir saat. Mezopotamya yılı 360 gündü; zaman ve mekân daireleri uyum içindeydi, aynı rakam ilkesinin iki yönüy-

20 Ananda K. Coomaraswamy, *The Transformation of Nature in Art*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1934, s. 31.

21 Dante Alighieri, *Divina Commedia:* Paradiso I, 103-105.

22 Thomas Aquinas, *Summa Theologica* I-II Soru 21, Madde 4, Yanıt 1. Çev. Fathers of the English Dominican Province, Burns, Oates and Washbourne, Londra, 1914, c. 6, s. 276.

düler. Ve mekân dairesinin merkezinde kutsal zigguratın beş noktası bulunuyordu –dört köşenin dört açısı ve göğe yükselen zirve– kutsallık onun aracılığıyla dünyaya getirilmekteydi. Zaman dairesinde de, aynı biçimde, laik 360 günün yanında beş günlük ek festival haftası vardı; bu haftada eski yıl ölür, yenisi doğardı ve dünyadaki kutsallık ilkesi yenilenirdi. Ayrıca, bu günlerin yılla orantılı oluşu gibi, yıl da büyük yılla orantılıydı ve her eonun veya büyük yılın bitiminde bir tufan, kozmik parçalanma ve dönüş yaşanırdı.

Oxford'ta bulunan (Weld-Blundell, 62) bir Sümer tabletinde, toplam 456.000 yıl egemenlik sürmüş olan on mitolojik kralın listesi verilir; gök katlarından insan kentlerine ilk krallığın indiği yıldan, Tufanın gelmesine kadar geçen süredir bu. İkinci bir tablet (Weld-Blundell, 144), bu krallardan yalnızca sekizinin adını verir, toplam 241.000 yıldır. Ve MÖ y. 280'de bilge Babil rahibi Berossos tarafından oluşturulan üçüncü bir liste (bu rahibi daha önce de anma fırsatını bulmuştuk) tekrar on kral sayar, ama yıl toplamı 432.000'dir. Bu çok ilginç bir toplam. Çünkü Izlanda'nın şiirsel Edda'larında Odin'in göksel savaş salonunun 540 kapısı olduğu anlatılmaktadır:

Beş yüz kırktır kapılarının toplamı,
Sanırım, Valhall'ın duvarlarının;
Her kapıdan sekiz yüz savaşçı çıkar
Kurtla savaşa gittiklerinde.[23]

Bu mitolojide "Kurtla savaş" tanrıların ve tanrı karşıtlarının her kozmik çember tamamlandığında (Wagner'in Halkası'nın *Götterdâmmerung*'u) yinelenen savaşıdır ve her zaman tetikte bulunan okuyucu 540 kere 800'ün 432.000 yaptığını, Brossos'un Tufan öncesi krallar için verdiği süre, hemen fark etmiştir. Dahası, Hint Mahabharata'da ve Puranik dönemin daha sayısız metninde (MS y. 400 ve sonrası) dört dünyanın kozmik çemberi her 360 "insan yılı" için 12.000 "kutsal yıl"dır; 3.320.000 insan yılı eder. Bu çemberin bize düşen kısmı, sonuncusu ve en kötüsü, Kali Yuga denilen kısım, bu toplamın tam onda biridir.[24] Yani bu rakamı Avrupa'da, MS y. 1100'de, Hindistan'da MS y. 400'de

23 *Grimnismol* 23; çev. Henry Adams Bellows, *The Poetic Edda*, The American-Scandinavian Foundation, New York, 1923, s. 93.

24 *Mahabharata* 3.188.22 vd.; ayrıca, 12.231.11 vd. ve *Manavaa Dharmaşastra* 1.69 vd. H. Jacobi'nin değerlendirmesi: "Ages of the World (Hintçe) "Hastings (y), *age*, c. I, s. 200-201.

ve Mezopotamya'da MÖ y. 300'de, kozmik eonun ölçüsü olarak buluyoruz.

Bu rakamla bağıntılı ilginç bir durum daha var. Bunun Birinci Dünya Savaşı sırasında farkına vardık. O sıralar çok çekişmeli bir tartışma başlamıştı, sonra bütünüyle sözü edilmez oldu. Şimdi bunu tekrar gündeme getirmek istiyorum, çünkü konunun çözüldüğünü sanmıyorum, yalnızca gündemden çıkartıldı. Tartışmaya göre, bahar gündönümünde (21 Mart) gök cisimleri hiçbir zaman geçen yıldaki konumlarının aynısına sahip değildir çünkü her yıl 50 saniyelik bir ara vardır; bu süre 72 yılda 1 dereceye varır (50 x 72 = 3600" = 60' = 1°) ve 2160 yılda bu 30 derece yapar, ki zodyakta bir burç demektir. Güneş bahar gündönümünde bugün, Balık burcunda (Pisces) durmaktadır, fakat İsa'nın zamanında Koç burcundaydı (Aries). Sümerlerin ilk dönemlerindeyse İkizler burcundaydı (Gemini). Bu zaman kayması "gündönümünün öne gelmesi" olarak bilinir ve ilk kez Asyalı bir Yunanlı, Bithinyalı Hipparkhos (MÖ y. 146-126) tarafından (Berossos'dan yüz elli yıl kadar sonra), "Gündönümü işaretleri üstüne" adlı yapıtında bildirilmiş olduğu kabul edilir. Fakat hesaplamalarında küçük bir yanlış yaparak yılda 45-46 saniye kadar fark bulmuştur.[25] Doğru hesaplamanın Kopernik zamanına kadar, MS y. 1526 yılını beklediği düşünülmektedir. Ama biz başladığımız Sümer hesaplamasını izlemeye devam edersek aşağıdakileri bulacağız.

Bir yılda geri kalma süresi, gördüğümüz gibi 50 saniyedir, 72 yılda 1 derece ve 2160 yılda 30 derece yapar. Yani, 25.920 yılda 360 derece yapacaktır, zodyakın tam bir dönüşü; buna "Büyük" veya "Platonik yıl" denilir. Eğer 25.920 60'a (bir *soss*) bölünürse 432 rakamı bulunur. İşte gene aynı rakam. Berossos tarafından Tufan öncesinin on kralına atfedilen süreyle zodyakın gündönümü çemberi arasında kesin bir ilişki vardır.

Babilliler gündönümünün gecikmesini Hipparkhos'un yanlış hesaplamasından yüzyıllar önce doğru hesaplamış olabilirler mi? Phidelphia Üniversite Müzesi'nden Profesör H. V Hilprecht binlerce matematik hesap yapılmış tableti ortaya koyduktan sonra, 1966'da "Nippur ve Sippar tapınak kütüphanelerinden ve Asurbanipal kütüphanesinden çarpma ve bölme tabletle-

25 J. L. E. Dreyer, *A History of the Planetary Systems from Thales to Kepler*, Cambridge University Press, Cambridge, İngiltere, 1906, s. 203-204. Gerçekte değişim 50`` 2015-15``3695 limitleri arasındadır (*age*, s. 330).

ri 12.960.000'i temel alıyor" diye yazmıştı.[26] Ve işaret ettiği gibi, 12.960 x 2 = 25.920, yani bizim Büyük veya Platonik yılımızı veriyor. Alfred Jeremias, Hilprecht'in, Mezopotamya'da MÖ 3., belki 4. yılda gecikmenin hesaplandığı görüşünü kabul etmeye eğilimlidir: "Eğer bu yorum doğruysa ve rakam gerçekten gecikmeyle ilgiliyse" demektedir, "Hipparkhos'tan çok önce gecikme doğru olarak hesaplanmış ve daha sonra unutulmuş demektir."[27] "Gökleri gözlemekte o kadar usta olan Babillilerin önceki gündönümüyle sonraki arasında fark olduğunu görememiş olmaları zaten inanılır şey değil... güneşin bahar gündönümündeki konumu gözlemlendiği anda yüzyıllar içinde gecikmenin oluştuğu da anlaşılmış olması gerekir... bir yılda fark yalnızca 50 saniyedir, fakat zaman uzadıkça gözden kaçması olanaksız daha uzun süreler haline gelir."[28]

Fransız Asurbilimci V Scheil ise, 1915'te, Profesör Hilprecht'in keşfinin, kesin astronomik gözlemin kanıtı olarak kabul edilemeyeceğini, altılı sistemin 60'ın dördüncü kuvveti olarak zaten bu rakamı vereceğini (60 x 60 x 60 x 60 = 12.960.000) söylemiştir.[29]

Şimdi altılı sisteme mi şaşmak gerekiyor, onu keşfeden Sümerlere mi? Eski takvime bağlı festival yılları saf matematikle hesaplanıyordu, doğal yollarla değil, 72 beş haftalık gün, 5 ilave edilen festival günü, 5 x 72 = 360. Fakat 360 x 72 = 25.920 verir; yani *matematik* yoluyla bulunan "büyük yıl"ın, gözleme dayanan *astronomik* "büyük yıl"la çakışması gerçekten çok hassas (mucizevi denilebilecek) bir rastlantının eseri olabilir.

Ne olursa olsun, Berossos'un gökten krallığın inmesiyle Tufan'ın başlaması arasındaki süre olarak rakamı ciddiye aldığı ortada.

Şimdi iki eski Sümer kral listesiyle çok daha sonraki Berossos listesini, iyi bir ölçü olması için Tekvin Kitabı'nın Tufan öncesi on kralını da katarak karşılaştıralım. Listeler şöyledir:

---

26 H. V. Hilprecht, *The Babylonian Expedition of the University of Peensylvania*, Seri A: *Cuneiform Texts*, c. XX, Kısım I, University of Pennsylvania, University Museum, Philadelphia, 1906, s. 31.

27 Alfred Jeremias, *Das Alter der babylonischen Astronomie*, J. C. Hinrech'sche Buchhandlung 2 aufl., Leipzig, 1909, s. 68, n 1.

28 *age*, s. 71-72.

29 V Scheil, *Revue d'assyriologie et d'archéologie orientale*, c. 12, 1915, s. 195 vd.

SÜMER W-B. 144

Kral	Yıl
1. Alilum	28.800
2. Alagar	36:000
3. Enmenluanna	43.200
4. Eumengalanna	28.800
5. Kutsal Dumuzi	36.000
6. Ensibzianna	28.800
7. Enmenduranna	21.000
8. Ubardudu	18.600
9.	
10.	
	241.200

SÜMER W-B. 52

Kral	Yıl
Alilum	67.200
Alaga	72.000
Kidunnuşakinkin	72.000
?	21.600
Kutsal Dumuzi	28.800
Enmenluanna	21.600
Euzibzianna	36.000
Eumenduranna	72.000
Arad-gin	28.000
Ziusudra	36.000
	456.000

BEROSSOS

1. Aloros	36.000
2. Alaparos	10.800
3. Amelon	46.800
4. Ammenon	43.200
5. Megalaros	64.800
6. Daonos	36.000
7 Euedoraches	64.800
8. Amempsinos	36.000
9. Opartes	28.800
10. Xisuthros	64.800
	432.000

KİTABI MUKADDES (TEKVİN 5)*

Adem	130
Şit	105
Enoş	90
Kenan	70
Mahalel	65
Yared	162
Hanok	65
Metuşelah	187
Lamek	182
Nuh	600
	1656

Dikkat çeken ilk nokta, Berossos'un eski iki listeden ve bu iki listenin birbirinden oldukça farklı olmasına karşın, bütün listelerin geçerli olduğuna ilişkin yeterli işaret görünmektedir; en azından iki bin yıllık bir süre boyunca kullanılmış olmaları gerekir. Atfedilen yılların oldukça farklı olmasına karşın, hepsinin aynı mitolojik düzene ait oldukları ve bugün hiç kimse tarafın-

* Buradaki rakamlar İbrani (Kral James) metnine göredir, Septuagint veya Samaritan'a göre değil.

dan gerçek tarihsel olaylardan söz ettiklerinin kabul edilemeyeceği de ortadadır. Bütün bunlar gerçek tarihle değil, efsaneyle karşı karşıya olduğumuzu, yani tarihin mitosun ifadesi olarak kullanıldığını göstermektedir.

Bu mitolojinin düş gibi ruhtan kendiliğinden ortaya çıktığı da söylenemez. Tipik neolitik tema ve belki etkisi varsa da, verimlilik kaygılarının eseri olduğu da bu mitolojideki ve ondan türeyen bütün mitolojilerdeki rakamlara verilen önemi açıklayamayacağından ileri sürülemez. Rakamlar büyük rakamlardır ve yalnızca iş olsun diye konulmuş değil, üstlerinde çalışılmış rakamlardır. Yasalara, temalara, ciddiye alınan matematik düzen içinde tuttukları yere göre özenle hesaplanmışlardır ve daha önce sözü edilmiş olan üç Mezopotamya listesinde de toplamlar aynı sayının çarpanlarıdır: 1200'ün, bu sayı bugüne kadar Hindistan'da kozmik çember içindeki "kutsal yıllar"ın toplamını ifade etmiştir: 1200 x 201 = 241.200; 1200 x 380 = 456.000; 1200 x 360 = 432.000.

Bütün bunlardan, kral listelerinin geliştirildiği bu mitolojinin temelinde tarih veya verimliliğin değil, bir tür düzenin yattığı anlaşılır: İnsanın ve dünyadaki yaşam ritminin ilişkisinde basitçe mevsimler, doğumun yıllık gizemleri, ölüm ve soyların türemesiyle değil, fakat bunların da ötesinde daha büyük, daha geniş çemberlerin, büyük yılların etkisiyle belirlenen, matematikle düzenlenmiş ve kaynağını astronomiden alan bir düzen vardır. Daha eski görece basit neolitik halk ve köyün verimlilik teması genişletilmiş, insanın evrendeki konumuyla ilgili tamamen yeni, seçkin, şiirsel bir görüş geliştirilmiştir; insan, tanrılar ve Tanrı'nın dünyasının kalıcı yapısal öğeleri olduğunu gördüğümüz bütün "erdemler"le birlikte evrenin bir organıdır.

Veya belki, bu bağlamda "Tanrı" diyemeyiz, çünkü bu mitolojide adı verilen ve varlığı tanınan tanrılar yalnızca işlevlerdir ve düzenin işlevleridir. Bu mitolojideki Tufan'ın da, özgün biçimiyle insanı cezalandırmak için gönderildiği düşünülmüş olamaz. Kozmik ritm düşüncesi kendiliğinden doğum ve dirilişi içerir; ceza veya önceden bilinemeyen bir tanrının iradesi gibi insansılaştırılmış bir yorumlama, ancak yüzeysel bir görüş olacaktır. Daha derindeki, kutsal temel Ur'un ürkütücü mezarlarında betimlenmiştir. Zamanı geldiğinde, gerçek anlamıyla yüzlerce soylu insan gövdelerini bu mezarlarda bırakmışlardır. Daha önce gördüğümüz gibi kozmik düzen *(me)*, 1) üstün yöneticilik, 2)

tanrısallık vb.yle birlikte 22. kategori olarak sel'i de içermektedir; sel, rakamla daha derinden ve özüyle de kavranılmaktadır –Pithagoras'ın ve Ur harplerinin ortaya koyacağı gibi– müziğin uyum ve ritminde çok daha duyulabilir olacaktır; özellikle de şu sayı sisteminde:

60 - *soss*
600 - *ner*
3.600 - *sar*
216.000 - *büyük sar* (60 x 3600)

iki *büyük sar* 432.000'i, Berossos'un ilginç eon'unu verir.

4. MİTSEL TUFAN

Birçok bilim adamı eski kentlerin bulunduğu bölgede bütün uygarlığı tehdit eden yıkıcı selin gerçek olduğunu düşünmüş, hatta bazıları kazılarında bunun kanıtlarını bulduklarını bile ileri sürmüşlerdir. Fakat Mezopotamya şehir devletlerinde bulunan sel tabakası tarih olarak birbirlerini tutmamaktadır. Şuruppak[30] ve Uruk'dakiler[31] MÖ y. 3000'de, Jemdet Nasr döneminin sonlarında yaşanmışken, Ur'daki[32] Obeid döneminin sonlarında, Kiş'teki[33] iki veya üç yüzyıl sonra yaşanmıştır. Her biri (evrensel olmayı bırakın) Mezopotamya'yı kaplayan bir felaket bile olamamıştır, yalnızca yerel kalmıştır. Her şehir devletinin kendisinde yerel selin, bugünün Tufan mitolojisine yol açacak biçimde, kozmik bir olay olarak abartılmış olması olasılığı elbette vardır. Fakat konunun çağdaş inceleyicileri olarak bu tür yanlış değerlendirmelere kapılarak, kuyruğuna düşen darı tanesini görüp, "Kaçın! Kaçın! Dünya yıkılıyor" diye telaşlanan tavuk gibi davranmamalıyız.

30 Erich F. Schmidt, *University of Pennsylvania, The Museum Journal*, c. 22, (1931), s. 200 vd.

31 E. Heinrich, "Vorlaufige Bericht über die von der Notgemeinschaft der deutschen Wissenschsft in Uruk-Warka unternommenen Ausrabungen *Preussische Akademie der Wissenschsften zu Berlin. Abhandlungen 1935*, Nr. 2, Tafel 2.

32 Sir Charles Leonard Woolley, *Ur of the Chaldees*, Penguin Books, Harmonsworth, 1929, s. 17-18.

33 L. C. Watelin ve S. Langdon, "Excavations at Kish IV", *Field Museum- Oxford University Joint Expedition to Mesopotamia, 1925-1930*, s. 40-44. Ayrıca bkz. Jack Finegan, *Light from the Ancient Past*, Princeton University Press, 1959, s. 27-28.

Bilinen en eski tufan öyküsü, yaklaşık on yediye on iki santim boyutlarında pişirilmiş kil üstüne yazılı, Pennsylvania Üniversitesi'nde bulunan, fazlasıyla zarar görmüş bir tablettir. Binlerce benzeri gibi, 1895-1896 Nippur kazısında çıkartılmıştır. 1904'te "büyü 10673 (lll Exp. Box 13)" diye kataloglanarak kaldırılmıştır. Ancak 1912'de, iki üç yıl Breasted'in büyüteci altında duran Memphis taşının, yaptığı gibi, –uzak yıldızın solgun ışığının, büyüklüğü ölçülemez samanyolu olduğunun anlaşılması gibi– nasıl bir ufuk açtıysa Üniversite Müzesi'nden Profesör Arno Poebel tarafından incelenerek, birden MÖ'nin muhteşem üçüncü bin yılının kuşku duyulamayacak bir açıklamasını daha ortaya sermiştir.

Çivi yazısı metnin ilk cümleleri çok zarar görmüş durumdadır. Bir tanrı, belki tanrıça, Enlil ya da Enki veya tanrıça Nintu (Ninhursag'ın türevi) konuşmaktadır:

"Insan soyum, onun felaketini ben...

Bu Enlil'in tehdit eden sesi mi? Çünkü tufanı yollayan odur: " onun felaketini ben yollayacağım!" Yoksa Enki veya tanrıçanın kurtuluşu tasarlayan sesi mi? " onun felaketini ben durduracağım!" Bunu söyleyemiyoruz.

Sonraki satır da açık değil:

"Benim, Nintu'nun yaratıkları ... ceğim..."[34]

Veya belki de şöyle:

"Ey Nintu, yarattıklarımı ... ceğim..."

Ama gerisi görece daha okunaklı:

"Insanları yerlerine yerleştireceğim;
Kentler... kuracaklar...
Gölgelerini [veya barınaklarını] huzur dolduracağım.
Tapınaklarımızın tuğlalarını temiz yerlere yatıracaklar.
Bizim... yerleri temiz yerlere kuracaklar."[35]

Sonra delik deşik olmuş birkaç satır geliyor, sonra da 85. sayfada alıntılamış olduğum bölüm; sonra –ll. sütunda– yıkılan beş kentin adı yazılmış: Eridu, Larak, Badtibira, Sippar ve Şuruppak.

---

34 Sırasıyla: Arno Poebel, *Historical Texts*, University of Pennsylvania, Philadelphia, 1914, The University Museum Publications of the Babylonian Section, c. IV, No 1, s. 17; Lamgdon, *age*, s. 206. Üçüncü bir çeviri Kramer, *From the Tablets of Sumer*, s. 177: "Nintu'ya döndüreceğim... yaratıklarımın."

35 Poebel, Langdon ve Kramer, *age*.

III. Sütunda olacakları bilen tanrıçanın sesini duyuyoruz. Anılan ilk adı Nintu, fakat sonraki İnanna. Bu ayrı adlandırmalarda tek mi iki mi, tanrıça görmemiz gerektiği pek açık değil. Bu tür fazla adlandırmaların ayrı ayrı kişileştirilmeleri gerekir:

O... yer...
İnsanlar...
Fırtına...
O sırada Nintu doğum sancısı çeken kadın gibi bağırdı;
Saf İnanna halkı için ağladı.
Enki ta yüreğinden üzüldü.
An, Enlil, Enki ve Ninhursag...
Yer ve göğün tanrıları An ve Enlil'i yardıma çağırdılar.

Tanrılar arasında anlaşmazlık olduğu görülüyor, kozmik Tufan'ın bu metinde sakince, matematik hesapla kararlaştırılmış, olması kaçınılmaz bir olay olmadığı, bir tanrının gazabı sonucu olduğu ve öteki tanrılardan bir kısmının da buna göz yumdukları anlaşılıyor. Bu durum da kral listeleriyle bağlantı içindeki teolojiden tamamen farklı.

Yoksa bu metni aynı geleneğin popülerleştirilmiş, halk için uyarlanmış bir biçimi olarak mı almalıyız? Hindistan'da kutsal sevgi ve Tanrı korkusunun sayısız popüler külte uyarlandığını, bir ilahın kişiliği vurgulanırken, derinde nihai öğretinin mutlak kurallar olduğunu biliyoruz. Aynı biçimde Yunanlılar arasında masallardaki tanrılar kendi başlarına hareket ediyorlar ve irade sahibi görünürlerken, daha derinde kutsal kader, *moira* inancı vardır ve kaderle Zeus'un kendisi bile baş edemez. Kitabı Mukaddes'te de Tanrı şaşırır veya şaşırmış görünür, kendi yarattığından pişman olur, yeni kararlar alır –yani bir anlamda yaratıklarıyla diyaloğa girer– oysa bize onun ezeli ve ebedi, her yerde hazır ve nazır, sonsuz bilgi sahibi kadiri mutlak olduğu öğretilir. Sorun zıt çiftler sorunudur; kader ve özgür irade, adalet ve merhamet vb. Bunlar kendi içlerinde uzlaşamazlar ve onları kendi geleneğimizde bulduğumuzda, onları Tanrı'da uzlaşmış gibi görmeye eğilim gösteririz. Fakat başka geleneklerde gördüğümüzde, daha çok çelişkiden söz etme eğilimindeyizdir. Şu anda incelediğimiz konu yabancı bir geleneğe ait değil, kendi geleneğimizin eskide kalmış bir bölümü. Tekvin Kitabı'ndaki iki Semitik anlatımıyla, bize kadar gelmiş eski tufan masalının çok daha eski bir anlatımı olan Sümer biçimini inceliyoruz. Tekvin kitabındaki 'Yehovacı' anlatım, herhalde MÖ dokuzuncu yüzyıldan kalma-

dır. Burada Nuh'a "her yaşayan, bütün beden sahibi olanlardan, her türden ikişer olarak" gemiye alması söylenir (Tekvin 6:19). MÖ beşinci yüzyılın "Kahince" anlatımında ise "her temiz hayvandan, erkek ve onun dişisi olarak yedişer ve temiz olmayan hayvanlardan, erkek ve onun dişisi olarak ikişer" alması söylenir (Tekvin 7:2). Dolayısıyla, Kitabı Mukaddes'teki uyuşmazlıklarda üstün bir bilgeliğin işaretlerini tanımayı öğrenenlere, bu bilgilerini aynı uyuşmazlık adına daha eski Sümer kaynakları için de kullanmalarını istemek zorundayız. Veya öbür yandan, geçen zamanla birlikte görüş farkı olup olmadığı sorulabilir. İşlediğimiz konuda, daha eski, kişileştirilmiş bir düzene ait olmayan mitolojinin, daha sonraki daha insansılaştırılmış, kişileştirilmiş bir tanrının iradesine dönüştürülmesi söz konusudur.

Kitabı Mukaddes'te olduğu gibi, MÖ 1750'den kalma metinde de hayvanlarla dolu koca gemiyle kurtarılmaya değer tek iyi insan vardır (anlaşıldığına göre ailesiyle birlikte). Tufan öncesi uzun süre yaşayan kralların onuncu ve sonuncusudur (Kitabı Mukaddes'te krallar patriktir). Bu, Şuruppak şehir devletinin yaşlı, iyi kralı Ziusudra'dır. III. sütundan okuyoruz:

O sırada Ziusudra Kral'dı, nın parlak rahibi
Kocaman bir... inşa etti
Alçakgönüllülükle, dirençle, saygıyla...
Her gün dirençle çalışarak, işe koşarak...
Daha önce hiç görülmemiş rüyalara uyarak...
Gök ve yer adına büyü yaparak...

Sütun burada kopuyor ve IV. sütundan devam ediyoruz. Kralın tanrıların arzusunu bilme çabası artık ödüllendirilmiştir; inşa ettiği kutsal yapının duvarı yanında dikilmektedir, bir ses, tanrı Enki'nin sesi duyulur:

...tanrılar bir duvar...
Yanında duran Ziusudra duydu:

Bu giriş kısmı, şimdi ses geliyor:

Duvarda, sol elimde, dur...
Duvarda, sana bir söz edeceğim.
Ey kutsal olanım, kulağını bana ver.

Tarafımızdan bir kasırga... gönderilecek,
İnsanoğlunun tohumunu yok etmek için...
Karar bu, tanrılar toplantısının sözü,
An ve Enlil'in emri...
Onun krallığı... onun yönetimi...

Gene kırık bölüm var. Son bölümde geminin inşası ve yüklenmesi tamamlanıyor olmalı; çünkü V. sütunun başında Tufan artık kopmuş; kısa, canlı mısralarla anlatılıyor:

Bütün fırtınalar bütün güçleriyle hep birden hücum ettiler.
Kasırga... onlarla birlikte patladı.
Yedi gün yedi gece boyunca
Kasırga ülkeyi kapladı,
Koca gemi rüzgârla büyük sularda sürüklendi,
Utu, güneş, göğe ve yere ışıklar saçarak göründü.

Ziusudra koca geminin bir penceresini açtı.
Güneş tanrısının, kahramanın, ışıklarını koca gemiye soktu.
Ziusudra, kral,
Kendini Utu'nun önüne attı.
Kral: öküz kurban etti, koyun kurban etti...

Ve son olarak, VI. sütun: Kimin konuştuğunu tam olarak bilemiyoruz, fakat Güneş Tanrısı Utu olabilir; Ziusudra adına An ve Enlil'in karşısına çıkmıştır:

Göğün soluğuyla, yerin soluğuyla, onu büyülüyor musunuz...
olabilir... sizinle.
Göğün soluğuyla, yerin soluğuyla, Ey An ve Enlil,
büyü yapıyor musunuz, olsun sizinle.

Bitkiler fışkırdı yerden, boy attı.
Ziusudra, kral,
An ve Enlil'in önüne attı kendini.

Ve tanrılar kahramana daha önce okuduğumuz mutluluk ülkesinde ölümsüz yaşam verdiler:

Tanrı gibi bir yaşam bağışladılar ona.
Tanrı ruhu gibi bir ruh yarattılar onun için.
O zaman Ziusudra, kral,
"İnsan tohumunun koruyucusu" adını alarak,
Üstünde... dağ, Dilmun dağına yerleştirdiler onu...[36]

Tufan'ın bilinen en eski öyküsünün –Batı'da Nuh'un ve Hindistan'da Manu'nun Tufanı diye bilinir– Sümer anlatımının tarihi MÖ y. 1750'dir.[37] Profesör Poebel, "Metnimizin Sümerce biçemi, artık klasik döneminki değil" diyor.[38] Gerçekten, siyasal

36 Öncelikle Poebel'i izledim, *age*, s. 17-20, fakat Langdon, *age*, s. 206-208 ve Kramer, *From the Tablets of Sumer*, s. 179-81 'den de yararlandım.

37 Kramer, *From the Tablets of Sumer*, s. xix: "MÖ 1. bin yılın ilk yarısı."

38 Poebel, *age*, s. 70.

güç olarak Sümerler artık çökmüştür, uygarlığın önderliği Akad'ın çoğunluğu Sami kökenli halkına geçmiştir. Bunlar için Sümerce arkaik, öğrenilen bir dildir, aynı ortaçağların Latincesi gibi. III. Ur'un son Sümer dönemi bile, MÖ y. 2050-1950, yüzü geçmişe dönük, neo-Sümer restorasyon dönemidir; son üç kralı, Amar-Sin, Şu-Sin ve İbbi-Sin'in adları Semitik'tir.

Fiziki haritaya bir göz atıldığında, Mezopotamya'nın batısına doğru geniş bir çöl bulunduğu, kuzeyde Suriye'den Arabistan'ın en güney uçlarına kadar uzandığı görülecektir. En geride kalanı paleolitik dönemin sonları olmak üzere, tarihin sayısız Semitik kabilesi bu çölden çıkmıştır. Şöyle sayılabilir:

1. Akadlılar, Sümer ülkesini fethettiler ve krallığı Agade kentine taşıdılar (Sargon'un Agade'si), MÖ y. 2350 (Ur'un restorasyon dönemi bundan sonradır, MÖ y. 2050-1950);

2. Amorites Babilliler, Sümer ve Akad'a *coup de grace** indirdiler, MÖ y. 1850 (Hammurabi, MÖ y. 1700);

3. Sonraki Amoritler, antik Eriha kentini fethettiler, MÖ y. 1450 ve orayı yıkıntılar içinde bıraktılar;

4. Kenaniler, onların peşinden Suriye ve Filistin'e geldiler;

5. Sahilin yakın akraba Fenikelileri;

6. İbraniler (Saul, MÖ y. 1010);

7 Asurlar, MÖ 1100'de Babil'i fethettiler ve güçlerinin doruğunda, Asurbanipal döneminde (MÖ 668-626) bütün Güneybatı Asya'ya hükmettiler;

8. Kaldeliler, MÖ 625'ten 550'ye kadar kısa süre efendi oldular;

9. Aramiler –tanımlanmaları pek net değil– dilleri Sina'dan Suriye'ye kadar yayılıyor ve İsa'dan hemen önceki ve sonraki yüzyıllarda ticaret dili olarak Hindistan'a kadar ulaşıyordu;

10. Son olarak Araplar, İslam'ın zaferiyle birlikte (MS yedinci yüzyıldan on altıncı yüzyıla kadar) arkaik dünyanın tarihinde en yaygın kültürel egemenliğin efendileri oldular.

Daha Sargon'un zaferlerinden önce, göçebe Semitik savaşçılar Sümer ülkesine akınlar düzenleyip burayı sık sık yağmalamaya başlamışlardı. Daha çok eski zamanlarda bile, hiyeratik devletlerin klasik egemenlik alanlarında, matematiksel yıldız gözleminin inceliklerinin bir şey ifade etmediği, sürü peşinde gezen göçebe çobanların ilkel dünyasının bu konuda katkıları görül-

* *Coup de grace:* Acıya son vermek için indirilen son darbe (ç.n.).

müştü. Dolayısıyla, Ziusudra'nın Tufanı'nda da Semitik etkilerin bulunup bulunmadığını söyleyemeyeceğiz. Utu'nun, Semitik güneş tanrısı Şamaş'ın eşdeğerinin aniden önem kazanması, biraz rahip ellerinin müdahale ettiğini gösterir gibi oluyor. Ve Tufan'ın, diyelim 432.000 yıllık eon onun doğal zamanının gelmesi yerine, gazaba kapılan bir tanrının işi olması düşüncesi ise, gerçekten daha sonraki, ikincil, görece daha basit bir beyin faaliyeti.

Böylelikle çeşitli kaynaklardan alınan kanıtlarla, Sümer mitolojisinin bilinen en eski metninin de temel, matematik esinli rahip görüşünden, dünyayı harekete geçiren, fakat en eski uygarlığın düzeyinden daha ilkel bir gücün, insanbiçimleştirici görüşünün içeri sızan görüşüyle saptırılmış olduğunu kuvvetle ileri sürmek olanaklı görülüyor. Öyle ki, bize kadar kalan mitoslar, geleneğin bir damlasını veya yozlaşmışını temsil ediyor; bu da, ya bütün popülerleştirmelerde olduğu gibi bilerek yapılmıştır ya da somut temelini yitirmiş olduğundan bilmeyerek olmuştur. İkinci durumun söz konusu olması burada daha olası, çünkü Profesör Poebel'in bildirdiği gibi Sümer metninin biçemi, "artık klasik döneminki değil" Daha sonraki, aynı soyun değişime uğramış türevi.

Bilinen en eski, gerçekte son dönem Sümer belgelerindeki, gene de açıkça görülen matematik kanıtlarının bu incelikle geliştirilmiş (o zamandan beri insanoğlu tarafından yeniden biçimlendirilmiş) geleneğin oluşum döneminde çok güçlü bir düzen anlayışı vardır. Bu, insanbiçimli ilk varlığın yarattığı bir şey değildir, evrenin yaratıcı, başlangıcı olmayan ve yapılanması çok uzun süre alan kendi ritmidir. Uygarlığa biçimini veren rüzgârı estiren de odur. Dahası, mucize olarak kimsenin yorumlamamış olduğunu gördüğüm gibi, Sümer'de MÖ y. 3200'lerden itibaren başlamış olan aritmetik, tesadüf olarak veya bilinçli yapılan hesaplamayla göksel düzenin kendini açığa vuruş biçimiyle çakışır. Bütün arkaik Doğu dünyası, daha eski ilkel ve daha sonraki Batı'nın aksine, bu mucizeyle mutlak olarak büyülenmiştir. Rakamın gücü yalın gerçekten çok daha büyüktür. Çünkü gerçeğin üreticisi olarak görülmüştür. İnsanlıktan daha önemlidir, çünkü insanlığın kendi gizli uyum ve mantığını kavrayıp tanıdığı örgütleyici ilke odur. Tanrılardan çok daha büyük önem taşımaktadır çünkü çemberlerin, daha büyük çemberlerin, hatta daha da büyüklerinin, sonsuza kadar genişleyen çemberlerin ihtişamında tanrıların varoluş ve yok oluşlarını belirleyen yasa odur. Ve var-

oluştan da büyüktür, çünkü varoluş yasası onun dölyatağında bulunmaktadır.

Böylece matematik, kültürel değişimin bu önemli anında, daha önce bilinen biyolojik ölüm ve üreme gizemiyle karşılaşmış ve ikisi birleşmiştir. Rahmin ayla uyum gösteren ritmi daha önce gök ve yer arasındaki karşılıklılık koşullarına dikkati çekmişti. Matematik yasa şimdi ikisini birleştiriyordu. Bu nedenle bütün bu mitolojilerdeki *maat, me, dharma* ve *tao,* Yunan geleneğinde *moira* olan ilkeleri, mitolojik olarak dişi kabul edilir ve öyle temsil edilir. Huşu veren, ihtişamlı gizemiyle Yüce Ana, arkaik dünyanın tüm ritüel söylemine biçim ve desteğiyle egemen olur. Narmer festival levhasının dört yüzünde gördüğümüz inek tanrıça Hathor ve ilk Sümer krallarının ebesi olan süthane tanrıçası inek Nin-hursag yukarıdaki gökte, alttaki yerde, yerin altındaki sularda ve rahimde aynı şekilde mevcuttur. Ve üretici ritminin yasası bütün eski dünya için eski Sümer altılı aritmetiğinin, aynı anda uzay veya zamanın ölçüsünü kapsayan matematiğin birim ve çarpanlarında temsil edilmiştir.

Tekvin Kitabı bile, bunu gizlice içinde barındırır. Tanrı'nın halkına biçilen kaderde –Babil'in on kralıyla, on İbrani patrikinin karşılaştırmasının ortaya koyacağı gibi– içerilen matematik bunu gösterir. İlk bakışta, elbette Berossos'un yıllarıyla Kitabı Mukaddes'in yılları arasında büyük fark vardır. Birinde 432.000, öbüründe 1656. Fakat geçen yüzyılın tanınmış Yahudi bilim adamı, "Asur biliminin Nestor"u[39] Julius Oppert'in (1825-1906) "Tekvin'de Tarihler"[40] adlı büyüleyici çalışmasında ortaya koyduğu gibi, iki toplamın da ortak böleni 72'dir: 432.000; 72 = 6000 ve 1656; 72 = 23. İlişki 6000'e 23'tür. (72'nin gecikmenin bir dereceye ulaşması için geçmesi gereken yıl sayısı olduğunu anımsayalım). Dahası, Yahudi takviminde bir yıl 365 gündür, 23 yılda 5 artık yıl günü de eklenince 8400 gün olur veya 1200 yedi günlük hafta. Sonuncu rakam 72'yle çarpıldığında 1656 (23 x 72) yılda bulunan *yedi günlük İbrani haftasının* sayısı ortaya çıkar: 86.400 (1200 x 72). Öte yandan, Babil takviminde yıl beş günlük 72 haftadan oluşmuştur, yani bu tür hesaplamaların olağan yolu kullanılırsa, her Babil yılı bir gün sayılır ve 432.000 günde *Babil beş gün haftalarının sayısı* gene aynı sonucu verir

39 Nekroloji, *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1906, s. 272-77.

40 Julius (Jules) Oppert, "Die Daten der Genesis", Königliche *Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen.* Nachrichten, No 10 (Mayıs 1877), s. 201-23.

86.400 (432.000; 5). Ama 86.400 = 86.400. Burada takvim sistemlerinin tam karşılıklılığı açıkça görülüyor. Matematik düzen özgür irade öğretisinin karşıtı olduğuna göre, insan iki teolojinin hangi aşkın düşünceyle uzlaşabildiğini merak ediyor.

Profesör Oppert, makalesini 1877'de Sümerler hakkında bir şey bilinmezken yazdığında, İbrani sayılarının özgün olduğunu ve Berossos'unkilerin 'bozulmuş' olduğunu söylemişti;[41] şimdi tersinin doğru olduğu anlaşılıyor. Veya belki 'bozulma' diye bir şey yok, çünkü aslına bakılırsa bu her yöne çekilebilir öyküde somut gerçekler yok, yalnızca evrenin bir tür yorumlanışı söz konusu. Ve kim ötekilerin yoluna uymak ister? Mısır, Hindistan ve Çin, Girit, Yunanistan ve Roma, Germenler ve Keltler çekirdek Yakındoğu'nun uygarlaştırıcı meşruluğunu miras aldılar ve yeniden biçimlendirdiler; Tekvin Kitabı yazarları için de aynısı geçerliydi. Mitosun yeniden biçimlendirilmesi söz konusu olduğunda kullanılması gereken sözcük "bozulma" değil, "yeniden yaratma"dır.

5. MİTSEL SUÇ

Şimdi konumuzun tarihi boyunca Batı'yla Doğu'yu birbirinden ayıran bir paradoks ortaya çıkıyor. Kozmik görüş geri planda kalıp, tanrılar artık matematik düzenin yalnızca uygulayıcıları olmaktan çıkmaya başlıyorlar. Kendileri görece çok daha keyfi bir düzenin mutlak egemenleri ve özgür iradeli yaratıcıları olurlarken –babaca kişileştirme kapsamlı, kaprislere, gazaba, sevgiye ve tüm bu tarz duygulara açık bir düzeni olası kılar– onur ve olgunlukla, ruhsal umut ve güvenle belirlenmiş mistik incelik ortadan kaybolur. Öte yandan, kişisel, ahlaki, insancıllaştırıcı bir etken, duvarın öteki tarafında mutlak yokluğu söz konusu olan öğeler gündeme gelmeye başlar. Öte tarafta teklik, ruhun sükûnu –ve insancıllıktan uzaklık; bu tarafta gerilim, ikilik ve sürgün duygusu– fakat görevlinin yalın yüzü değil, özgür irade sahibi, kaderini değiştirebilme yeteneği olan ve bunun sorumluluğunu alan özerk birey, insanlık, bununla birlikte gelecek vardır; kozmos, metafizik ve geçmiş değil. İki yarımküreyi ortadan bölerek dünyadan göklere ve ötesine kadar Doğu ve Batı diye ayıran duvar budur.

41 *age*, s. 209.

Japon Zen Buddhist felsefeci Dr. Daisetz T. Suzuki, Batı ruhunun belirleyici özelliğini şöyle özetlemişti: "İnsan Tanrı'ya karşıdır, Doğa Tanrı'ya karşıdır ve İnsan ile Doğa birbirine karşıdır." Oysa ona göre, tersine "Eğer dünyayı Tanrı yarattıysa, insanı onun parçası olarak yaratmıştır; insan doğaya aittir, organik olarak doğanın parçasıdır... Kendiliğinden olmanın ve insanların adetleriyle, inceltilmiş yapay ikiyüzlülükleriyle sınırlanmamanın kutsal bir yanı vardır. İnsana ait herhangi bir şeyle sınırlanmamış olmanın doğrudan ve taze bir tarafı vardır."[42] Gerçekten de vardır. Fakat Batı'nın bütün ruhsal tarihi, MÖ y. 2350'den beri kendisinin insan tarafını bu yüceltilmiş doğaüstülükten ayırmaya yönelmiştir.

Eleştirel bir gayret, Sümer yaratılış mitosunda bile görülebilir durumdadır. İnsanın erdemi tanrıların zevki için köle olarak yaratılması diye tanımlanmaktadır. Böyle bir mitos yalnızca tapınmayı değil, fakat eleştiriyi de içerir ve böyle bir eleştiri Doğu'nun bitip Batı'nın doğduğu yerdir. Metafizik *tremendum** ulu olan, değişmeyen gerçek karşısında duyulan huşu ve insan yargısının adı bilinmeyen, sonsuz, kişisel olmayan, fakat gene de her varlıkta, şeyde, ölümde bile bulunan gizeme tam olarak uyum göstermek, Doğu'da en kutsal kabul edilene karşı hissedilen duygular olmuştur. Ve bu boşluğa tam olarak kapılmanın getirdiği bilgi açısından, Batı zihninin basitçe erkek ve kadının dünyadaki kişisel işlerine bağlanması, yalnızca yaşamın meyvesini yitirmek olarak anlaşılabilir. Bu meyve, küçük kızın kocasıyla birlikte toprağa verilirken Ganj kıyısında bulduğu şeydir.**

Mısır'da psikolojik aşamalar dizisinin gittikçe geliştiğini (veya okuyucu yeğliyorsa bozulduğunu) gördük. Mitsel özdeşleşmeden, genleşme yoluyla mitsel bağlanmaya ve bu son aşamadan sonra Tanrı'ya atfedilen düzenin yapısında bulunmayan belirli insancıl incelik düzeyine varıldığını okuduk. Firavun –ulu "doğa çocuğu"– bundan sonra kutsallığın erdemini paylaştığı duygusuna zarar gelmeden insancıl erdeme bağlanmıştı. Fakat Mezopotamya'da, fazlasıyla şımartıcı kutsallık erdemine katılma duygusu dağılmıştır. Kral artık Ulu Tanrı, hatta Mısır'daki gibi İyi Tanrı bile değildir, Tanrı'nın kiracı çiftçisidir. Ve bu mitolo-

42 Daisetz T. Suzuki, "The Role of Nature in zen Budism", *Eranos-Jahrbuch* 1953 (Zürih: Rhein-Verlag-1954), s. 294 ve 297.

Tremendum: ürpertici (ç.n.).

Bkz. s. 71-72.

jik kopma, doğanın ve insanın düzenlerini ikiye ayırmıştır; fakat insanı kendi akılcı yargısıyla hareket edecek cesareti bulabilecek kadar da dönüştürmemiştir. Sonuç olarak, anne babasının sevgisini kazanmak isteyen çocuğun çekeceği duygusal kaygıların acısı, mitsel bağlılığın kozmolojik kâbusuna çevrilmiştir. Kutsallığın desteğinin kazanılıp yitirilmesine göre değişkenlik gösteren ve sonuç olarak insanın doğuştan suçluluğuna ilişkin keskin, kemirgen bir duyguyla belirlenmiş kâbus.

Kiş kentinin Kralı Etena'yla ilgili önemli, oldukça tanınmış küçük bir destan var. İnsanın (veya en azından kralın) doğuştan kutsallığını içeren eski mitolojinin daha sonraki mutlak ayrılık, bağımlılık ve suç mitolojisine dönüşmesini o kadar canlı anlatır ki, eski ve sonraki ruhsal anlayışlar arasındaki geri dönülmez kopma noktasını saptamakta kilometre taşı olarak da değerlendirilebilir.

Tufan öncesi zamanlara ait sürelerini araştırmış olduğumuz eski Sümer kralları listesinde Etana adı, felaketten hemen sonraki hanedanın kralları arasında görünür; orada "çoban, göğe çıkan, bütün ülkeleri birleştiren, kral olan ve 1560 yıl hükmeden" diye anlatılır.[43] Bu adlandırma, bize göğe uçuşuna dair hiçbir Sümer metni kalmamış olmasına karşın, Etana'nın maceralarının eski kroniklerce bilindiğini göstermektedir; ayrıca, uçuşunda başarılı olduğu da anlaşılıyor. Efsane, kralın kutsal egemenliğini meşrulaştırmakta kullanılmış olmalı. Fakat uçuşuyla ilgili günümüze gelen daha sonraki Sami metinleri parçalarında –Babil veya Asur metinleri; çoğunluğu son Asur monarkı Asurbanipal'in (MÖ 668-635) dağıtılmış kütüphanesinden geliyor– tema bütünüyle tersine çevrilmiş, çıkartılan ders, arzunun erdem oluşu değil suç oluşuna dönüşmüş.

Küçük destanın giriş bölümü, günümüze kadar gelebilen biçimiyle, yüce kuş Güneş Kartalı'nın bile suç işlemesini anlatarak başlar. Kartal, ana öyküde dünyanın ilk astronotunun aracı olacaktır.

Kuş, komşusu Yılan'a, "Gel" der, "barış ve dostluk yemini edelim ve ona uymayanın üstüne Güneş Tanrısı Şamaş'ın laneti yağsın."

Güneş Tanrısı'nın önünde yemin ettiler ve yeminlerini lanetle mühürlediler. "Şamaş, Şamaş'ın sınırlarını aşana öldürücü

43 Thorkild Jacobsen, *The Sumerian King List*, University of Chicago, 1939, s. 77-85.

darbeler indiren eliyle, felaketin büyüğünü versin! Ölüler dağı ona girişini kapatsın!"

Sonra yavruları doğdu. Yılanınki bir karaağaç gölgesinde, kuşunki bir dağ doruğunda doğdu. Ve kuş yabani bir boğa veya eşek yakaladığında, yılan bundan yedi, çekildi ve yavruları yedi. Yılan yabani bir keçi veya antilop yakaladığında, ulu kartal yedi, çekildi ve yavruları yedi. Ta ki bir gün, kartal yavruları tüylenip de kötü düşünceler kuşun aklına düşünceye kadar.

"Aman" dedi, "yılanın yavrularını yiyeyim."

Yavrularından biri, "Ey babacığım" dedi, "bunu yapma, Şamaş'ın ağına kurban olma."

Kuş gene de harekete geçti, yılanın yavrularını yuttu, yuvasını yıktı, yılan baktığında yavruları yok olmuştu. Bunun üzerine Şamaş'a gitti.

"Elbette ey Şamaş, senin ağın tüm dünyayı tutar; senin tuzağın bütün gökyüzüdür! Ve senin ağından kim kaçabilir?" diye dua etti.

Güneş Tanrı "Hazırlan!" dedi, "Dağa çık! Saklanma yerin yabani boğa yeri olsun. Karnını yar, içine gir ve yuvanı orada kur. Gökteki bütün kuşlar, aralarında senin kartalın da inecek, kuşkusuz hepsi içeri girmeyi düşünecekler. Kanadından yakala. Kanatlarını ve pençelerini kopar. Onu yol, bir çukura at. Orada açlıktan ve susuzluktan ölsün."

Yılan denileni yaptı ve çukurdaki malıvolmuş kuş Şamaş'a seslendi: "Efendim, benim sonum bu çukurda mı gelecek? Elbette cezanı hak ettim. Fakat bırak kartalını yaşasın, sonsuza kadar senin adını ululayım."

Güneş Tanrı ona dedi: "Sen kötülük ettin, acıya neden oldun, tanrılar bunu yasaklamıştır. Yaptığın utanılacak şey; yemin de etmiştin. Ve gerçekten, şimdi üstüne yemininin lanetini salacağım. Sana kimi gönderirsem onu al ve bırak seni elinden tutup götürsün."

Gelen adam çok yaşlı, dermansız çoban kral, Kiş kentinden Etana'ydı.

Bu yaşlı adam, "Ulu Efendim Şamaş" diye dua etmişti, "Sen koyunlarımın gücünü ve tüm ülkede kuzularımı tükettin. Ben gene de tanrılara saygı duydum, ölüleri düşündüm, rahiplerin kurbanlarını eksik ettirmedim. Emredersen, Ulu Efendim, biri benim için doğum bitkisini sağlasın. Doğum bitkisi bana ayan

olsun. Onun meyvesini kopar Ulu Efendim ve bana bir çocuk bağışla."

Güneş Tanrı, "Dağa çık" dedi, "Çukuru ara. İçine bak. Ordaki kuş sana doğum bitkisini gösterecek."

Ve Etana denildiği gibi yaptı.

Parça parça tabletlerin burasında öykü bölünüyor. Masal tekrar başladığında yaşlı kral kartala binerek en aşağı gök katının kapısına varmış bile. Burada güneş, ay, fırtına ve Venüs gezegeni var. Kuş sürücüsüyle konuşuyor.

"Gel arkadaşım, seni daha da ötelere, Anu'nun [Sümerlerin An'ı] yüksek katlarına götüreyim. Göğsünü bana yasla. Ellerini kanatlarımın tüylerine, kollarını kanatlarımın omuzlarına göm."

İki saat daha çıktılar. Kuş bağırdı: "Aşağıya bak arkadaşım, dünya nasıl görünüyor! Tuzlu denizi okyanus sarmış. Ortasındaki kara da dağ."

İki saat daha çıktılar. Kuş bağırdı: "Aşağıya bak arkadaşım, dünya nasıl görünüyor? Tuzlu deniz karanın çevresinde genişçe bir şeritten ibaret."

İki saat daha ve gene: "Aşağıya bak, arkadaşım, dünya nasıl görünüyor! Tuzlu deniz bahçıvanın sulama çukurundan daha büyük değil."

Anu, Bel ve Ea'nın [Sümerlerin An, Enlil ve Ea'sı] yüksek kapısına ulaştılar... Etana ve kartalı...

Tablet gene kırılıyor. Arkasını çevirdiğimizde kuşu tanıyoruz:

"Gel, arkadaşım, seni daha da ötelere, Tanrıça İştar'ın [İnanna] katına götüreyim. Seni onun ayaklarının dibine bırakayım. Göğsünü bana yasla. Ellerini kanatlarımın tüylerine göm."

İki saat daha ve kuş: "Aşağıya bak arkadaşım, dünya nasıl görünüyor? Kara dümdüz görünüyor, koca tuzlu deniz de avlu kadar." dedi.

İki saat daha: "Aşağıya bak arkadaşım, dünya nasıl görünüyor? Kara küçük bir tümsek ve tuzlu deniz sepet kadar."

İki saat daha çıktılar. Fakat Etana bu kez baktığında, aşağıda ne kara ne deniz gördü. "Aman arkadaşım, daha çıkma!" diye bağırdı ve o anda düştüler.

İki saat düştüler, iki saat daha...

Parça parça metin ve yazılar diplere doğru iyice dağılıyor. Bütün okunabilen birkaç kırık dökük satır:

Üçüncü kez iki saat...
Kartal düştü ve o...
Dünya'da parçalandı...
Kartal düştü ve o...
kartal...

Kalan birkaç satırdan anlaşıldığına göre kralın dul eşi yas tutuyor ve gereksinim duyulduğu anda kralın ruhuna seslenili-yor.[44]

Profesör Morris Jastrow, yarım yüzyıl önce bu parçayı tartı-şırken, "özgün Etana masalında kralın tanrılar arasına yerleştirildiğini ileri sürmek için bütün nedenlere sahibiz" gözleminde bulunmuştu.

Şunları yazıyordu: "Bunu, ilk uçuşun başarısı gösteriyor. Amaç göklerin en yüksek katı Anu'ya ulaşmaktır ve bu amaca ulaşılmıştır. İkinci uçuş, açıkça birincisinin yinelenmesi ve anlatımdaki yanlışlar ilkinden yola çıkıldığını ortaya koyuyor.* Eski halk masallarını ve ünlü mitosların korunmasını ve son biçimleriyle bize kadar kalmasını borçlu olduğumuz Babil teolojisinin temel temalarından biri, insanın tanrılarla buluşamaması ve ölümden sonra kendini neyin beklediğini bulup öğrenememesidir. Ancak yeraltındaki kasvetli mağarada kıpırdayamadan kalacağı kesindir. İstisnalar olabilir, ama genel kural budur."[45]

Profesör Jastrow, efsanenin bu anlatımında iki ayrı masalın birleştirildiğini de ayırt etmiştir: Birincisi, tanrıları tarafından terk edilen kral ve kente, ikincisi dostluk kuran kartala ve yılana aittir. Birincisinde, ona göre, toplumun iyiliği ancak verimlilik tanrı ve tanrıçasının –yani İştar (Inanna) ve Bel (Enlil)– doğrudan müdahalesiyle sağlanabilecektir ve Etana Şamaş'a (belki özgün halinde İştar'a) doğum bitkisini görmek için başvurduktan sonra sürüsü yeniden gençleşebilecektir.[46]

---

44 Edward J. Harper, *Die babylonischen Legenden von Etana, Zu, Adapa, und Dibbara*, August Pries, Leipzig, 1892, s. 4-10; Morris Jastrow, Jr., "Another Fragment of the Etana Myth" *Journal of the American Oriental Society*, c. XIII, 1909-10, s. 101-29; Stephen H. Langdon, *age*, s.168-73.
"İkincinin, ilkinin basitçe yeniden üretilmesi olduğu, alınan yolun 'üç iki saat' oluşunda ısrardan da anlaşılmaktadır. Gerçekte, iki uçuş altı iki saat sürmüştür ve kartalın dünyaya ulaşmadan düşmesi gerekir" (Jastrow'un notu).

45 Jastrow, "Another Fragment of the Etana Myth", s. 127-28.

46 *age*, s. 126.

Hayvan masalı, öte yandan, peşine ahlak dersi eklenmiş halk öyküsüdür. Eğer iki parça birleştiğinde Etana amacına erişememişse, bu, son dönem Babil ruhuyla uyum içinde olduğunu gösterir.

"Iştar'ın önüne çıkartılmak yerine dünyaya düşürülüyor. Hedefine yaklaşıyormuş gibi görünürken kartal sırtında Etana'yla birlikte seyahat etmiş olduğu üç iki saat boyunca koca uzaydan aşağı düşüyor..."[47] Ve macera başarılamamış oluyor.

Jastrow'un çıkardığı sonuç şöyle: "Birleştirilen iki masalın ders belki iki ders vermesi amaçlanmış: a) Şamaş'ın kuralları büyük cezalara uğramadan çiğnenemez ve ikincisi, daha önemlisi, b) insan tanrılar gibi ölümsüz olamaz. Babilli teologların Gılgamış destanında ekleyip yükledikleri ders de buydu... Bana öyle geliyor ki, Etana mitosunun da aldığı son biçimle vermesini istedikleri ders aynısı."[48]

Böylece, daha 1910'da konunun önde gelen araştırıcılarından birinin, insanın tanrılardan mutlak kopuşu zihniyetinin gerçekte Sümer'e değil, fakat daha sonraki Sami düşüncesine ait olduğu görüşüne vardığını görüyoruz. Fakat bu görüş, aynı zamanda, *hybris* görüşüyle Yunanlılarda da vardı ve trajedinin temel ilkesini oluşturuyordu. Hıristiyan Cennetten Kovulma ve Kefaret, Ağaç ve Haç mitosları da aynı anlayışın ürünü. Gerçekten Batı edebiyatında böyle insanüstü öykülerin başarısızlıkla sonuçlanması çok tipiktir. Oysa Doğu'da böyle değildir; Buddha efsanesinde olduğu gibi, ölümsüzlük kazanmak için yola çıkan hemen hemen her zaman başarır.

Batı'da trajedi duygusu o kadar güçlüdür ki, 'katastrofi' sözcüğü (Yunanca *kata* "aşağı" ve *strophein* "dönmek") temelde dramanın ister üzücü olsun ister olmasın son olayı, sonucu demekken bizim için günlük kullanımda yalnızca felaket ifade eder olmuştur. Ve en yüce dinsel simgemiz de haça gerilmedir, Tanrı'nın kendisini, gövdesini ölümün gücüne teslim ettiği trajik anda gösterir.

Bu demektir ki, bizim kahraman kavramımız, gerçek, belirli bir bireydir, gerçekten ölümlüdür ve mahkûm edilmiştir. Doğu'da ise bütün mitolojinin gerçek kahramanı boş yere mücadele eden, ampirik kişilik değildir, yeniden yaşam bulan, yeni yaşamlara geçen kişiliktir. Tanınmış bir anlatımı alıntılarsak, "asla

47 *age*, s. 128.
48 *age*, s. 129.

doğmamıştır, asla ölmez, hiçbir zaman olmamıştır ve hiçbir zaman son bulmayacaktır. Doğmamış, sonsuz, değişmeyen ezeli varlık, gövdesi öldüğünde ölmez."[49]

Etana'nın ve kartalının düşüşü Doğulu değil Batılı bir "katastrofi"dir. Bu efsaneyle masumluğun sonu gelmiş, iyilik ve kötülük bilgisini veren meyvenin tadına bakılarak insanın ilkeleri zaten mevcut bir psikolojiyle değil, büyük oranda ahlaki ve günlük düzenlerin arasında gelişmeci bir uyum kurmasını hedefleyen tarihsel bakış açısıyla kavrandığı ruh ve kader ülkesine doğru Batı kapısından yola çıkılmıştır.

6. PİŞMANLIK BİLGİSİ

Birçok bilim adamı, Profesör John A. Wilson gibi, en eski Mısır mezar duvarlarının ve kabartmalarının "gömme ve cenaze hizmetleri üstünde" durmayıp, "hasatın bolluğu, doğanın güzellikleri, av eğlenceleri, şölen ve oyunların heyecanıyla" ilgilendiklerini gözlemlemiştir. Genel izlenim, Profesörün belirttiği gibi, güvenli canlı ve neşelidir. "Kendine güven, iyimserlik ve yaşama şehveti sonsuza kadar sürecek yaşamın enerjik canlılığını doğuruyor."[50]

Fakat MÖ 2. bin yılın ilk yüzyıllarından itibaren Mısır yazılarında, daha belirgin biçimde ise Mezopotamya'da yeni uyumsuzluk tonları görünmeye başlıyor. Örnek olarak MÖ y. 2000'den kalma bir papirüsteki ünlü "Münzevinin Ruhuyla Sohbeti"nin melankolisi böyle.

Ah, benim adımdan nefret ediliyor,
Ah, yaz gününde hava sıcakken
Kokan kuşlardan fazla.
Ah, benim adımdan nefret ediliyor,
Ah, bataklıklarda avlanan
Balıkçıların kokusundan fazla.
Ah, benim adımdan nefret ediliyor,
Ah, kocasına hakkında yalan söylenen
Kadından fazla.

Şimdi kimle konuşabilirim?
Kardeşler kötü,

49 Bhagavad Gita 2:20.
50 Wilson, *The Culture of Ancient Egypt*, s. 78-79.

Bugünün arkadaşları sevgi bilmiyor.
Şimdi kimle konuşabilirim?
Kibar insanlar yok oldu;
Her yerde kaba yüzlüler var.
Şimdi kimle konuşabilirim?
Bezginlikle yıldım,
Inanç sahibi tek arkadaşım yok.
Şimdi kimle konuşabilirim?
Ülkeyi kötülük kasıp kavuruyor;
Sonu da yok.

Bugün karşıma çıkan ölüm:
Hasta birinin iyileşmesi gibi,
Hastalıktan sonra bahçeye çıkmak gibi.
Bugün karşıma çıkan ölüm:
Mürrüsafi otunun güzel kokusu gibi,
Iyi bir rüzgârda yelken altında olmak gibi.
Bugün karşıma çıkan ölüm:
Bir çayın yatağı gibi,
Bir adamın savaş kadırgasından evine dönüşü gibi.
Bugün karşıma çıkan ölüm:
Bir adamın nicedir özlediği evi gibi,
Yıllar süren tutsaklıktan sonra.
*Ötede olan kişi**
Yaşayan tanrı gibi suçluyu yakalayacak,
Kötülere cezasını verecek.
Ötede olan kişi
Gök teknesinde dikilip,
Tapınaklara en seçkin kurbanları verdirtecek.
Ötede olan kişi
Re'ye dua etmekten söz ettiğinde
Reddedilemeyen bilge olacak.[51]

Bu giriş bölümünde Buddha'nın İlk Soylu Gerçeği "Yaşamın bütünü üzüntüdür" ve Aquinolunun "İnsanın bu yaşamda mut-

* "Ötede olan kişi": Mutsuz kişinin kendisi *Ka*'sı, *Re* gemisinde *Ba*'sıyla birleşmiş olacak. *Ka* ve *Ba* için bkz. s. 84.

51 Breasted, *Development of Religion and Thought in Ancient Egypt*, s. 188, Adolf Erman, "Gespräch eines Lebensmüden mit seiner Seele", *Abhandlungen der königlichen Preussischen Akademie*, 1896, Orta Krallık papirüsünden çev., Berlin P. 3024; burada kısaltılmış.

luluğu bulması olanaksızdır" yargısını bulmuyor muyuz?[52] Nietzsche'nin gözlemlediği gibi: "Hastalar ve ölenler: Gövdeyi ve yeryüzünü hor görenler, gökseli ve kurtarıcı kan damlalarını bulanlar onlardır... Gövdelerinden ve bu dünyadan öteye geçtiklerini kurdular bu iyilik bilmez kişiler. Oysa bu kendinden geçişlerinin çırpınmasını ve sevincini kime borçluydular? Gövdelerine ve bu dünyaya."[53]

Bu bunalıma *Büyük Tersine Dönüş* adını vereceğim, çünkü ölüm artık yaşam mucizesinin devamı olarak görülmüyor, yaşam acısından kurtuluş yolu olarak görülüyor: "Hasta birinin iyileşmesi gibi", "nicedir özlediği evi gibi"

Peki değerlerin böyle tersine dönmesine yol açan nedir?

Mısır'da VI. Hanedan'ın devrilmesinden sonra, MÖ y. 2190, toplumsal bir dağılma yaşanmıştır. Mezopotamya'da önce kentlerin kentlere karşı, sonra artan bir şiddetle, çöl ve bozkır aşiretlerinin (Samiler ve Aryanlar) uygarlık merkezlerine karşı giriştiği korkunç savaş çağı her yere yıkım getirmiştir.

"Agade Kralı Sargon" diye okuyoruz MÖ y. 2350'nin kraliyet kroniğinden, "Inanna'nın vekili, Kiş Kralı, Anu'nun paşişusu, Karaların Kralı, Enlil'in büyük işakkusu: Uruk kentini mahvetti ve duvarlarını yıktı. Uruk halkıyla savaştı ve onları bozguna uğrattı.

Uruk Kralı Lugal-zaggisi ile savaştı ve onu tutsak aldı ve prangalarla onu Enlil'in kapısına yolladı. Agadeli Sargon Ur'un adamıyla savaştı ve onu alt etti. Kentini mahvetti ve duvarlarını yıktı. E-Ninmar'ı mahvetti ve duvarlarını yıktı ve bütün topraklarını Lagaş'tan denize kadar mahvetti. Ve silahlarını denizde yıkadı. Umma'nın adamıyla savaştı ve onu alt etti ve kentini mahvetti ve duvarlarını yıktı. Karaların Kralı Sargon'a Enlil hiç hasım vermedi, yukarı denizden aşağı denize kadar Enlil toprakları ona boyun eğdirtti."[54]

Dahası, Eyüp gibi, dinin kendisine yüklediğinden fazla din görevlerini yerine getiren bu sofu ruhların kaçınılmaz hayal kırıklıkları da söz konusudur. Babilli Eyüp olarak bilinen yaşlı, so-

52 Aquinas, *Summa Contra Gentiles*, Kitap III, Bölüm XLVIII, Paragraf I.

53 Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, Kısım 1, Böl. 3, çev. A. Turan Oflazoğlu, Cem Yay., İstanbul, 1984.

54 Sümerce ve Akadca ikidilli yazıt, MÖ y. 2350. George A. Barton, *The Royal Inscriptions of Sumer and Akkad*, Yale University Press, New Haven, 1929, s. 101-105.

fu kral Tabi-utul-Enlil'in (MÖ y. 1750) düştüğü durum budur. Feryat ve tanıklığının bir bölümünü buraya almaya değer:

Göz yuvarlarım kapandı, sürgülenmiş kilit gibi,
Kulaklarım sürgülendi, sağırınkiler gibi.
Kralken köleye döndüm,
Deli olduğumdan çevremdekiler bana eziyet ediyor.
Ulaşıp geçtiğim yaşam süresine karar veriyorlar;
Ne yana baksam kötülük üstüne kötülük görüyorum.
Sefillik artmış, adalet kalmamış,
Tanrıma seslendim, ama yüzünü göstermedi;
Tanrıçama dua ettim, başını çevirmedi.

Falcı rahip yoklayarak geleceği kararlaştıramaz,
Ölülerden haber getiren, fazla bakıp benim davamı çözemedi.
Kâhine başvurdum: Bir şey diyemedi.
Cinci rahip ritleriyle beni lanetten kurtarmayı başaramadı.
Böyle bir şey görülmemiştir:
Nereye başvursam, işimde zorluk çıktı.

Sanki her zaman tanrının payını ayırmamışım gibi
Ve yemekte tanrıçaya dua etmemişim gibi,
Yüzümü indirip armağanımı vermemişim gibi:
Sanki ağzında devamlı dua ve niyaz olan biri değilim;
Tanrının gününü atlamışım, yeni ay şölenini kaçırmışım;
İhmalkâr davranmışım veya imgelerine karşı kötü
davranışım olmuş,
Halkına saygı ve korku öğretmemişim,
İlaha dua etmemişim veya tanrının yiyeceğini yemişim,
Tanrıçasını görmezden gelmişim ve içki dağıtmamışım
Efendisinin adını unutan zalim beni azarlıyor
Ve tanrısının kutsal adına saygı göstermiyor.

Yalnızca dua ve niyaz düşünürken;
Günlük işim dua, yasam kurbanken,
Tanrılara tapınma günü, yüreğimin neşesiyken,
Tanrıçaya adak günü benim için büyük nimetken;
Kraliyet duası - neşem buyken;
Onun kutlanması - sevincimken.
Ülkeme tanrının adının bekçiliğini öğrettim,
Halkıma tanrıçanın adına saygı göstermeyi aşıladım.

Tanrının yüceltilmesini kralın yüceltilmesiyle aynı yaptım,
Ve saraydan korkuyu halka öğrettim.
Bunların tanrıyı memnun edeceğini düşündüm...

Zavallı yaşlı adamın derdi bunlardı. Ve şimdi her zamanki, daha MÖ y. 1750'den beri bilinen yanıt geliyor:

Birine iyi görünen, tanrıya hoş gelmeyebilir,
Beğenmediği hoşuna gidebilir.
Gökteki tanrıların isteğini kim kavrayabilir?
Tanrının gizemli planını kim anlayabilir?
Ölümlüler tanrının işlerini nasıl öğrenebilir?

İnsan tanrının ululuğu karşısında pek önemsizdir.

Dün canlı olan insan bugün ölüdür;
Bir anda acıya boğulur, aniden yıkılır.
Bir gün şarkı söyleyip oynar;
Bir anda yas tutan biri gibi feryat eder.

İnsanın ruh durumu geceyle gündüz gibi değişir;
Aç olduklarında ceset gibidirler;
Doyduklarında kendilerini tanrıya eşit sanırlar;
İşler iyi gitti mi gevezelikleri göklere çıkar,
Sıkıntıya düştüler mi cehenneme düşmüş gibi homurdanırlar.

1500 yıl kadar sonra Eyüp'ün başına geleceği gibi, yaşlı kral Tabi-utul-Enlil tanrının acımasız sınavına tabi tutulsa da, tanrısı tarafından terk edilmemiştir. Eskisinden de büyük talihe konacaktır. Tanrısının mucizesinin ölçüsünü anlamak için, önce Tanrı'ya yakarışının devamını dinleyelim:

Berbat bir ifrit ininden çıktı,
Ve hastalığım sarılıktan beyazlığa döndü.
Boynuma vurdu, bütün omurgamı ezdi,
Kavak ağacı gibi uzun boyumu devirdi;
Bataklık bitkisi gibi sökülüp fırlatılıp atıldım.
Yiyeceğim acıdı - çürüdü.
Ve hastalık işini yaptı...
Yatağa düştüm, çıkmaya gücüm yok,
Evim hapishanem oldu.
Gövdemin bukağılarıymış gibi ellerimde güç kalmadı,
Uçları kesik kanatlar gibi ayaklarım uzanıyordu,
Bozgunum büyüktü, acım derin.

Bir kırbaç her yandan indi üstüme,
Ucu sivri mızrak deldi beni.
Ve avcı bütün gün izledi beni;
Bütün gece ara vermedi:

Eklemlerim anahtarla burkuluyordu,
Kollarım bacaklarım dağıldı, hareketsiz kaldı.
Geceyi ahırımda öküz gibi geçirdim,
Kendi dışkımda koyun gibi yattım.

Eklemlerimin hastalığı başkâhini şaşırttı,
Falcı rahibe kehanetim açık olmadı;
Kâhin hastalığımın işaretlerini okuyamadı,
Falcı da dertlerimin sınırını bilemedi.

Ama yardımıma gelen tanrı olmadı, elimden tutan yoktu,
Hiçbir tanrıça yanıma gelip bana yakınlık duymadı.
Mezarım açılmıştı, gömülmem yakın,
Ölmeden yasım tutuluyordu.
Halkım çoktan "yazık" demişti bana.
Bunları duyunca düşmanımın yüzü aydınlanmıştı;
Haberler bildirilince gönlü açıldı,
Ve bütün ailem ilahımızın korumasına sığınınca
günün geldiğini anladım.

Ama sonra, her şey yitirilip yaşlı kral yatalak, inmeli, kör, sağır, yemekten kesilmiş ve acılardan tükenmiş, umutsuzluğun sınırına gelmişken, o ne? Bu erdemli acılar içindeki kişi terk edilmemişti, en karanlık saatte ilahından bir düş habercisi geldi –"taçla süslenmiş güçlü bir kahraman"– ve bütün alınanlar geri verildi.

Tanrı göksel dağın temeline güçlü bir fırtına yolladı,
Yerin derinliklerine sürdü onu
Ve berbat ifriti geri yeraltı uçurumlarına püskürttü...

Denizin kabarmasıyla sıtma nöbetini defetti.
Hastalığımın kökünü ot gibi söküp attı.
Huzurumu kaçıran kötü uykular duman gibi göklere uçup
ortalığı kararttı...

Ve gecenin peçesiyle örtülmüş olan gözlerimi,
Peçeyi uçurup götüren güçlü bir rüzgârla aydınlattı.
Sağırınkiler gibi kapatılıp sürgülenmiş olan kulaklarım,
Sağırlıklarını giderdi, işitmelerini sağladı.

Kapatılmış olan ağzım, zorlukla bir sözcük çıkarabiliyordum
Onu temizledi, bakır gibi parlattı.
Sıkıştırılıp ezilen kitlenmiş dişlerim,
Köklerine güç verip onları açtı.

Şişip kıpırdayamayan dilimden,
Örtüyü kaldırdı, konuşabilmeye başladım.
Cesedinki gibi kapanan, boğulmuş gırtlağımı
İyileştirdi, göğsüm gene flüt gibi ses vermeye başladı...

Boynum ters çevrilmiş ve kırılmıştı:
Onu dikleştirdi ve sedir ağacı gibi uzattı.
Gövdeme müthiş bir güç verdi;
İfritten kurtarılmış biri gibi tırnaklarımı cilaladı.
Beni iskorbütten kurtardı, kaşıntımı giderdi...
Bütün gövdeme yeniden can verdi.

Yaşlı kral, inançlı birinin Lourdes* veya Ganj'a götürülmesi gibi, kutsal bir suya götürülmüş ve tanrının gücü onu hemen iyileştirmiştir:

Bütün rahatsızlıkları silip süpürerek gövdeye neşe saçtı.
Felçli gövde eski şaşaasını kazandı.
İnsanların yargılandığı ırmak kıyısında
Kölelik izleri silindi ve bukağılar çözüldü.

Çıkarılan ders de şu:

Tapınağa karşı günaha girenler benden duysunlar:
Beni yemek üzere olan aslanın çenesini Enlil tıkadı.
Avcımı burnundan Enlil yakaladı:
İfritin inini Enlil kuşattı.[55]

---

* *Lourdes:* Katolik dünyanın en çok ziyaret edilen yerlerinden, Fransa'da Pirene eteklerinde bir kasaba. 1858'de bir köylü kızı burada bir mağarada kaynak bulmuş ve Meryem Ana'yı gördüğünü iddia etmişti (ç.n.).

55 Çeviri kısaltılarak Morris Jastrow, "A Babylonian Parallel to Job", *Journal of Biblical Literature*, c. XXV, s. 135-91; ayrıca, François Martin, "Le Juste souffrant babylonian", *Journal Asiatic* 10 series, c. xvi, s. 75-143; ve Simon Landersdorfer, "Eine babylonische Quelle für das Buch Job?", *Biblische Studien*, c. xvi, 2. Bu uzmanları izleyerek son şiire Enlil adını yerleştirdim,

Böylece, ayı doğurup yok eden ölümsüz krallarla ilgili bunca mitostan, binlerce yıl süren ritüelleşmiş acımasızlıktan, insanı doğanın hayvan, bitki ve matematik düzenlerinin içinde gördükten sonra, kendi geçici imgelemiyle evrene yansıttığı ve sorgusuz kabul ettiği yasayı (*maat, me*) yargılamaya ilişkin bir nebze de olsa düşünmeye başladığı görülüyor. Yasanın MÖ 4. bin yıla kadar yalnız doğaüstü olarak kabul edilişini değil, sağduyu olarak da egemenliğini görüyoruz. Hiçlikten yaratılmaya ilişkin gelişmiş kutsal peri masalları, büyüsel söyleyişler, kutsal varlıkların masturbasyon veya çiftleşmesi, tanrıların birbirlerine ve yaratıklarına oynadıkları oyunlar, tufanlar, yanlış yaratmalar ve benzerlerinden sonra, nihayet, daha önce pek gündemde olmayan bir konu, acı çekmeyle ilgili ahlaki sorun sahnenin ortasına çıkmıştır. Ve o zamandan beri hep orada kalmıştır.

İnsanın –veya belki bazı soylu kişilerin– duyarlılığı, eski kralların soğukkanlı sürüngen düzeyinden, daha sonraki, oğullarına "Tanrı önünde masumluğunuzu koruyun... kente karşı yumuşak olun, Tanrı sizi itaatiniz nedeniyle över... Gelecek için çalışmak iyidir..."[56] yazan düzeye geldiğinde, insanın iyiliğinin, sevgisinin, onurunun, adaletinin ve vicdanının Tanrınınkinden daha fazla olduğu ister istemez ortaya çıkmıştır. Ve bu gerçeğin yaşama geçişi güçlenip, Buddha'nın ikinci beliti –"Acıdan kurtulmak olanaklıdır"– gittikçe daha fazla zihinlere takıldıkça, mitolojinin en önemli konusu, ritüel ve insan bilgeliği, eski büyüsel doğa kültü alanından (gerçekte artık yavaş yavaş gelişen tarım teknolojisiyle zaten uyum göstermeye başlamıştı), bu gözyaşı çağlayanlarından barış, uyum ve ruh derinliği elde etmeyi hedefleyen psikolojik görev alanına geçilmiştir.

---

sonraki şiirlerde Babil tanrısı Marduk'un adı görülür. Kralın adı Tabi-utul-Enlil olması, bu düzenlemenin uygunluğunu göstermektedir.

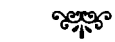
56 "The Counsels of King Intef", çev. Allan H. Gardiner, Charles F. Horne (y.), *The Sacred Books and Early Literature of the East*, Parke, Austin ve Lipscomb, New York ve Londra, 1917, c. II, "Egypt", s. 98-99'da.

II. KISIM

HİNDİSTAN MİTOLOJİLERİ

IV. BÖLÜM

Eski Hindistan

1. GÖRÜLMEZ RAKİP-OYUNCU

Dr. Ananda K. Coomaraswamy'nin bir çalışmasında, "Yaşamın kökeninin sularda olduğu inancı, birçok eski kültürde ortaktır ve doğal olarak Nil, Fırat veya Indus Vadisi gibi yörelerin halkları arasında gelişmiş olmalıdır. Bunlar arasında Indus Vadisi mevsimlik yağmurları veya sürekli akan ırmaklarıyla tarımsal açıdan en can alıcı konumda olandır"[1] denilmektedir.

Bu öneri, ortak psikolojik yasalara bağlı olarak dünyanın çeşitli yerlerinde benzer mitolojilerin gelişebileceği düşüncesini getirir. Ve on dokuzuncu yüzyılın çoğunluğunda, yirminci yüzyılın başlarında bilim adamları arasında genel kabul gören düşünce de bu olmuştur. Fakat son arkeolojik keşiflerle tahıl türlerinin, evcilleştirilmiş hayvanların, yeni sanatları geliştiren tekniklerin vb. belirli kültür ocaklarından dünyanın başka köşelerine yayılarak paylaşıldığı ortaya çıkmış, kökenleri başka uygarlıkların 'doğal' ekonomik, toplumsal veya psikolojik 'yasa'ların işleyişiyle koşut gelişimler geçirdikleri görüşü terk edilmiştir. Daha önce söylenildiği gibi, tahıl üretimi ve hayvan yetiştiriciliğine dayanan köylü ekonomisi üstüne kurulan en eski ırmak uy-

1 Ananda K. Coomraswamy, *Yakşas*, Kısım II, Smithsonian Institution, Publication 3059, Washington D.C., 1931, s. 14.

garlıklarının nihai kökeni Nil, aşağı Fırat-Dicle ve İndus vadileri değil, yağmurla sulanan otlakları ve dağlarla sarılı vadileriyle Verimli Hilal'dir. Ve bu tek kültürel dönüşüm bölgesinde, hem Hindistan hem Batı için özellikle önem taşıyan alt kültür bölgesi niteliği taşıyan İran olmuştur. İran'da MÖ y. 4500'de görülen karakteristik ince işlenmiş deri etkilerini batıya doğru MÖ y. 4000'de aşağı Mezopotamya'da (Sümerlerin ilk yerleşim alanı, eski Eridu ve Obeid) ve doğuya doğru yaklaşık bin yıl kadar sonra Belucistan (özellikle Kuetta, Nal ve Kulli eserlerinde) ve İndus Vadisi'nde (Amri ve Kalepar seramiklerinde) izleyebiliriz.[2]

Güneybatı Asya kültür yöresinden Hindistan'a doğru etkide bulunmaya başlayan göçmenlerde gelişmiş neolitik kültürün öğeleri vardır: Evcilleştirilmiş keçi, koyun ve sığır, üstü kapalı öküz arabaları ve çömlekçi çarkı, bakır ve tunç, hatta görüldüğüne göre cam. Kentlerini taş temeller üstüne kaba tuğladan, taş veya tuğladan inşa ediyorlar, tahıl yetiştiriyorlar, seramikten tanrıça ve boğa heykelleri yapıyorlardı. Çömleklerindeki motifler Batı'da yaygın olarak tanınmıştı: Svastika İran'ın, çifte balta Suriye'nin, menderes, kırık ve dalgalı çizgi, damalı desen, üçgen, zikzak, baklava biçimleri vb. ile birlikte stilize edilmiş veya aynen resmedilmiş bitki, balık ve kuşlar da, hemen her zaman güneybatı ve Kuzey Irak'ın (Susa I, II ve Samarra seramikleri), Suriye'nin (Halaf seramiği) ve Mezopotamya havzasının bilinen en eski tabakasının (Obeid ve Cemdit Nasr) ileri neolitik yörelerinin motifleridir. Benzerlik o derecededir ki, Profesör V. Gordon Childe, "Belucistan... bir zamanlar Dicle'den İndus'a kadar uzanan kültürel sürekliliğin parçasını oluşturmuş olmalıdır" gözleminde bulunmuştur.[3]

Dahası, Girit'in ve ilk Akdeniz uygarlığının hemen geniş kesiminin temelini de aynı çekirdek Yakındoğu oluşturduğundan (boğa, çifte balta ve tanrıça buralarda da MÖ y. 4500'den itibaren görülürler) Doğu ve Batı'nın mitos ve ritüellerindeki artan sayıda benzerlikleri gördüğümüzde şaşırmamıza veya metafizik etkilenmelere kapılmamıza gerek yok. Dr. Robert Heine-Geldern'in çok

2 Donald E. McCown, "The Relative Stratigraphy and Chronology of Iran", Enrich (y.), *Relative Chronologies in Old World Archeology*, s. 59 ve 63'te; Stuart Piggot, *Prehistoric India*, Penguin Books, Harmondsworth, 1950, s. 72 vd.

3 V. Gordon Childe, *New Light on the Most Ancient East*, D. Appleton-Century Company, New York, 1934, s. 277.

doğru olarak gözlemlediği gibi, "eski uygarlıklar ne kadar özgün ve tek görünürlerse görünsünler bir teki bile bağımsız olarak gelişmemiştir... Büyük bir tarihsel hareketle, daha doğrusu bir dizi hareketle karşı karşıyayız ve son çözümlemede hepsi aynı ortak kökenden yayılmıştır."[4]

Ama gene de, benzerliklere değil de farklılıklara baktığımızda, geniş yayılım gösteren Yakındoğu neolitik uzantısının Doğu ucunda göze çarpan birçok iz yakalarız. Bu izler, Hindistan uygarlığının yalnızca Batı'dan gelenlerin esini ve katkılarıyla sınırlı kalmadığına işaret etmektedir. Çömleklere resmedilen ve seramik heykelleri yapılan güzel boğalar Hint hörgüçlü boğasıdır *(Bos indicus)*. Hint pipalinin *(Ficus religiosa)** yaprak biçiminden kaynaklanan motifler bugün tüm Hindistan'da tapınılan ve özellikle yerli Hint topraklarının dehâlarıyla *(yakşa* ve *yakşiler)* bağlantılı kabul edilen bir bitkinin o zamandan saygı gördüğünü ortaya koyar. Kuzey Belucistan'ın Zhob Vadisi'nden ilginç seramik tanrıça heykelleriyse bütün Yakındoğu tanrıça kültünde örneği bulunmayan özellikler gösterir. İran'daki birkaç örneğinde olduğu gibi bu heykeller belin altında biter; her yerdeki tanrıça heykellerinde olduğu gibi süslü gerdanlıkları vardır. Ama Profesör Stuart Piggott'un belirttiği gibi, bu heykellerin yüzleri dünyanın başka yerlerindeki bilinen bütün yüzlerden farklıdır:

"Yapılmış saçları veya başörtüleri, geniş, düz alınları, gözlerini size dikmiş gibi bakan yuvarlak gözyuvarları, baykuş burunları ve zalim, düz ağızları vardır. Sonuç, on beş santimlik küçük bir heykelde bile korkutucudur. Dabar Kot'taki iki tanesinde ise bütün sahte tavırlardan vazgeçilerek yüz yerine sırıtan kuru kafa yapılmıştır... Bunların oyuncak olduğu düşünülemez, daha çok ölüler ülkesinin bekçiliğini yapan ana tanrıçanın zalimce vücut buluşu olarak görünmektedirler; ceset ve toprak altına gömülen darı tohumuyla aynı derecede ilgilenen bir yeraltı ilahı."[5]

Bazılarının, bugünün Güney Hindistan'ında etkileyici biçimde "Balık Gözlü" *(minakşi)* olarak adlandırılan tanrıçada açıkça görüldüğü gibi patlak gözleri vardır. Ayrıca, Belucistan'daki Dabar Kot'ta kazılan sunaklardan birinde pişmiş tuğladan drenaj bulunduğu gibi, biraz daha batıdaki Kuetta Vadisinde

4 Robert Heine-Geldern, "The Origin of Ancient Civilations and Toynbee's Theories", *Diogenes*, No 13 (Bahar 1956), s. 96-98.

* *Pipal*: Hindistan'a özgü, kutsal sayılan bir tür incir (ç.n.).

5 Piggott, *age*, s. 126-27.

ana tanrıça ve boğa heykelcikleri bu tür drenajı olan çamurtuğla platform üstünde otururken görünmektedir ve platformun dibinde parçalanmış bir kafatası durmaktadır.[6]

Bu arkları biliyoruz. Bugünkü Hindistan tapınaklarında başları kesilen kurbanların kanını hemen geri tanrıçadaki özlerine taşıyan arkların aynısıdır. Bildiğimiz gibi, "taze olarak sunulan kan, ambrosia haline gelir."* Ve bu kalıntılara ilişkin Hint çizgisini iyice vurgulamak için ekleyelim: Güney Belucistan'da Moghul Ghundai olarak bilinen örende taştan fallus, bir başkasında, Periano Ghundai'de yalnızca kaba çömlekten fallus değil, fakat "anormal derecede abartılmış kadın organı ve kasıkları"nı içeren bir heykel de bulunmuştur.[7] Batı kültlerinde de fallusun neolitik tanrıça için önem taşıdığı doğrudur. Fakat Hindistan'da varlıkları bugüne kadar gelmektedir; yukarıda anlatılan ölüm tanrıçası, balık gözlü tanrıça, arklı sunaklar, kurban edilen insanlar üstüne inşa edilen sunaklar, hörgüçlü boğalar ve pipal yapraklarıyla birlikte, Hindistan'da Batı'yla ilişki içinde olsa da, onun taklidinden ibaret olmayan, kendi başına bir merkez oluşturan kültür bölgesi kurulmuş olması gerektiği düşüncesini güçlendirmektedir.

Bütün bu kanıtlar, tarihöncesi uzmanlarını ciddi bir sorunla karşı karşıya getirmektedir. Arkeoloğun küreği bu en eski köy ve kentlerde birkaç cm. daha aşağı indikçe, geniş bir kültürel arayla çok daha ilkel bir tabakayla karşılaşmaktadır. Yani son Kapsiyen avcılık döneminin neolitik dönem öncesi basit malzemesi çıkmaktadır. Bu dönemin karakteristik eşyası küçük çakmaktaşı parçasıdır (mikrolit) ve paleolitik kültür alanının son döneminde Güney Afrika'dan Kuzey Avrupa'ya, Fas'tan Seylan'a, gerçekte Hindistan'la bağıntısı bulunmayan ülkeye kadar, bütün Batı kültür çevresine yayılmış olarak bulunur. Ve gene, daha derine kazıldığında, ortaya çıkan sonraki kültürel tabaka, uçurumun kendisidir, insanın kültürel gelişiminin en alt tabakası olan ilk, gelişmemiş paleolitik dönemle karşı karşıya gelinir.

Hindistan, bu demektir ki, dayanıklı aletlerin dilinden –taş, seramik ve metal– ifade edildiğinde resmi parçalamaktadır. Şimdi ulaşmış olduğumuz gelişmemiş paleolitik eserler bütünü, ikinci buzul çağın son döneminden veya ikinci buzul çağı arası dönemden, aşağı yukarı MÖ 400 binden, Pitekantropos erektu-

6 Walter A. Fairservis, Jr. *Natural History*, c. LXVII, No 9.

* Bkz. s. 14.

7 Piggott, *age*, s. 127.

sun, Profesör Haeckel'in 'Kayıp Halka' olarak karşıladığı insanın çağından başlamaktadır.[8] Kuzeybatı ve Orta Hindistan'da bulunan ve balta olarak anılan bir tür kaba taş alet, paleolitik çağın yarım akıllı, sendeleyen tekniğinin Hindistan örneğini temsil etmektedir. Bilinen en eski Hint aletleri, Soan-öncesi baltalarını kuzeybatıda –*Soan Kültür Bölgesi* denilen yerde– ikinci buzul çağı arası dönemden, MÖ y. 400 binden, belki y. 200 binlere kadar ilave edilen iki fazlasıyla ilkel taş aletle birlikte izleyebiliyoruz: 1. çağdaşı ve daha eski, en basit aletler olan Güney ve Doğu Afrika aletleriyle yakınlık gösteren tek parça, yuvarlak yontma taş ve 2. yeni tür kalın, ağır balta ve bu kaba aletlerin yontuldukları kabuklar. Son tür alet ve kabuklar Burma (Anyathian sanayi), Malaya (Tampanian), Cava (Pajitanian) ve Çin'de de (Çoukoutien'de bulunan Pekin Adamı'yla ilişkili olarak) keşfedilmiştir. Bu alan bütün Doğu Asya paleolitik kültür bölgesini, Hindistan'ın kuzeybatısıyla birlikte içine almaktadır.

Bu uzun dönem boyunca, oysa, Batıda daha gelişkin bir taş alet geliştirilmiştir; Aşölyen el baltası kültürü adı verilen ve geniş Avroafrika bölgesini kapsayan bu alana Hindistan'ın Batı, Orta ve Güneydoğu bölgeleri dahil olmuştur. Dolayısıyla, daha MÖ y. 500 binden başlamak üzere, karşılıklı ilişki içinde bulunan, fakat gene de birbirinden ayrı iki Hint kültür bölgesi tanımlanabilir:

A. Kuzeybatının Soan Kültür Bölgesi,
   1. Güney Afrika bağlantılı "yontma taş" aletler ve,
   2. Doğu Asya bağlantılı "baltalar"ı kapsar;
B. Batı, Orta ve Güneydoğu'nun Madras-Acheul (Bombay'dan Madras'a kadar) Kültür Bölgesi,
   3. Aşölyen tipi "el baltası"

Orta Paleolitik dönemde (üçüncü buzul arası ve son buzul dönemi, MÖ y. 200 binden herhalde 30 binlere kadar süren ve Neandertal Adam'ın tüm Avrupa'da yünlü mamotları izleyerek kuzeyin donmuş bölgelerine kadar uzandığı dönem), yukarıda tanımlanan iki temel Hint bölgesi çok yavaş değişip ve ilk paleolitik gelenekleri geliştirmeye başlayarak kendi yapılarına bağlı kalmıştır. Ve bildiğimiz kadarıyla, paleolitik Hindistan'ın sonu budur; çünkü henüz Hint topraklarında paleolitiğin son dönemini gösteren, yani "cilalı" taş devri sanayine işaret eden hiçbir şey bulunmamıştır. Avrupa'da boyalı Cro-Magnon mağaraları döneminde (Lascaux ve ötekiler, MÖ y. 10.000) ve Afrika'da biraz

8 Bkz. *İlkel Mitoloji*, s. 356-61 ve 387-88.

önce son aşamasına işaret edilen son Kapsiyen döneminde (MÖ y. 10.000-4.000) bu gelişme sağlanmıştır.

Fakat Profesör Piggott'un da belirttiği gibi, taşlar her zaman bütün öyküyü anlatmayabilir:

"Göçebe avcı grupların maddi kültürlerinin yok olmayan kalıntılarına sahibiz; ahşap, lif, sap, deri ve gön gibi kalıcı olmayan başka organik maddelerden yapılmış birçok malzemesi olabilir."[9]

Leo Frobenius da, yıllar önce, insanın en eski dönemlerini canlandırmaya çalışırken yalnız daha dayanıklı iskelet parçalarına dayandığımıza, gözle görünen kanıtların bir zamanların canlısına ilişkin bilinmeyen, görülmeyen gerçekliğin ancak tortusunu oluşturabileceğine dikkat çekmiştir.[10] Dahası, insanın en eski köklerinin ve yayılımının bulunduğu geniş ekvator bölgesinde kullanılmaya elverişli doğal malzeme çoğunlukla dayanıksızdır. Geleneksel biçimlerden başka hiçbir şey bugüne gelememiştir. Oysa kuzeyin ılıman kuşağında taş, çömlek ve metaller, kültürün maddi biçimlenişinde çok daha önemli bir yer tutar. Kuzeyin güney komşuya yaptığı etki gözle görülür, ölçülebilir bir katkı oluştururken, ekvator kuşağının taş, seramik ve metal kullanan ılıman kuşak geleneklerine etkisi, ancak kuzey geleneğinin kendi sanatı içinde göstereceği belirgin değişimlerle izlenebilir. Ve dikkatsiz filozof, bunu, kültürel evrimin bulanık "doğal yasa"sının örneği olarak yorumlar.

Frobenius şöyle yazmaktadır: "Eski tarihi anlayışımız kendisini önce arkeolojik, sonra tarihsel biçimler içinde ortaya koyan kültürel bağlamların belgelerine dayanmaktadır. Fakat bütün bu kaynaklar çok bencil bir tür oluşturur: Ancak kendileri ve kendi küçük benlikleri hakkında bilgi verir. Her bölge, burada Sümer, orada Mısır bana kendi kişilerini anlatır. Bu dar bölge ötesinde yer alan, bulunan ve olanlar göz ardı edilmektedir; eğer dışarıdan gelen kültürel etki söz konusu olursa, ne zaman geldiği ve hangi yabancı koşullarda değişime uğradığı önemli değildir. Önemli olan yalnızca onun gelişidir, başka yerdeki tarihi önemsizdir. Dolayısıyla, büyük Batı Asya-Mısır kültür çemberinin tek başına geliştiğine, dünyadan yalıtılmış olduğuna, kendi

9 Piggott, *age*, s. 33. Açıklamalarımın dayandığı Taş Çağı buluntularıyla ilgili özet, notlar ve kaynakçayla birlikte s. 22-41'dedir.

10 Leo Frobenius, *Monumenta Terrarum*, Frankfurter Societas-Druckerei, 2. aufl. Frankfurt am Main, 1929, s. 21-25.

başına doğup geliştiğine inanma eğiliminde oluyoruz. Bu anıtlardan, bu ülkelerin dışında sessizce etkinlik gösteren güçlerin varlığı kanıtlanmaz. Dış dünya bu belgelerin aynalarında yansıtılmaz.

Bilim daha ileri kültürlerin tarihini araştırmaktan tatmin olduğu sürece –yani Roma döneminde benimsenen 'uygar' ve 'barbar' sınıflandırılması kabul edildikçe– bu sınırlama aşılamaz. Fakat son yirmi, otuz yıldır [Frobenius 1929'da yazıyor] insanın alın yazısını araştırma gayreti kültürün nitelik ve tanımıyla ilgili anlayışın sorgulanmasını gerektirmiş ve her şey değişmiştir. Bir yandan arkeoloji, bir yandan çağdaş etnoloji ileri kültürlerin piramit zirveleri olduğunu, duvarların ve temellerin ancak küçük parçaların bulunmasıyla yeniden inşa edilebileceğini göstermiştir. Ve bu tür keşifler, ileri kültürlerin solgun yıkıntıları ötesinde eskiden beri dünyada parlak kültürel yaşamın canlandırılmış olduğunu göstermiştir.

Eski çağların ileri kültürlerinin görkemi, bilgilerimize göre, 20-45 derece kuzey kuşağını yani Yengeç Dönencesi'ni oluşturan bölgeden ibarettir. Arkeolojinin bu kanıtlarına karşı bilimimizin etnoloji dalı bu kuşağın güney sınırını, Batı Afrika'dan Hindistan yoluyla Malaya ve Melanezya'ya uzanan bölgeyi daha fazla tanımazlıktan gelemezdi. Bu bölgelerde gelenekleri tarihsel köklerine kadar izlenebilen ve hayvan dünyasının bitki dünyasından farklı olduğu kadar kendine ait bir dünyayı temsil eden kültürler bugüne dek yaşamıştır. *İkinci tür kültür bölgesi* bir gerçektir. Bu ikinci tür tarihsel kültürlerin özelliklerine göre o kadar farklıdır ki, tarihsel koşulları arasında bağıntı kurmak olanağı yoktur. Çünkü dışarıdan gelen hiçbir anahtar ve ipucu onu açamamaktadır. Dışarıdan bakıldığında, yalnızca durağan manzaralar ve perspektiflerden ibarettir. Sanki kendi yurdundaki bitki gibi, bahar ve yaz, yükseklik ve alçaklık olmadan yaşayıp gitmiştir.

Bu tür kültürlere insanın kültür tarihinin "görülmez rakip-oyuncuları" *(die unsichtbaren Gegenspieler)* adını veriyorum.

Varlıkları tarihsel belgelerde nadiren yer alsa da ve doğrudan ortaya konulup gösterilmeleri pek söz konusu olamasa da, güneyden gelip ileri kültürler üstünde yaptıkları etkilerin tanınabileceğinden gene de kuşkum yok."[11]

11 Leo Frobenius, *Indische Reise*, Verlag von Reimar Hobbing, Berlin, 1931, s. 221-22.

Tarihöncesine ait araştırmalarda bize somut kanıtlar sunan arkeolojik bulgularla birlikte, demek ki görülmez rakip-oyuncuların güçlerini de hesaba katmamız gerekiyor. Bunlar, bu tür işaretlere karşı uyanık olmayan gözlerin kolayca atlayabileceği dönüşümler ve eklemelerde kendilerini gösterir. Profesör W. Norman Brown, İndus'un doğusunda beş yüz, bin millik bir alanın, İndus Vadisi'ndeki ileri kültüre ait ilk kanıtlarla çağdaş karakteristik Hint kültür alanı olduğunu ileri sürmüştür.[12] Deneme niteliğinde bir hipotez olarak bu görüşün hâlâ mantıklı biçimde savunulması olanaklıdır. Fakat bu bölgenin uygarlık düzeyinin, diyelim çağdaş Melanezya köyünden ileri olduğunu söylemek kanıtların dışına çıkmak olur. Benim kendi önerime göre, zengin Hint yarımadasında gerçekten *İlkel Mitoloji* cildinde tanımladığım yerel tropik köy biçimleri üretilmiş olmalıdır ve bunun da önemli büyük değeri ve ruhsal derinliği vardır. Fakat bugünün birçok Hintli aydını tarafından yurtsever bir coşkuyla savunulduğu gibi, belki Tufan'dan bile önce, belirlenemeyen çok eski tarihlerde Hindistan'da zamansız bir bilgeliğin ortaya konmuş olduğu,[13] bir yazardan alıntı yaparsak, "bizim mantık ve konuşmamızdan farklı yöntemlerle düşünceler geliştirildiği" ve Vedaların "Sonsuzluktan, kendini daha önce kişisel olmayan bilgiye hazırlamış olan insanın içine titreyen kutsal Söz" olarak geldiği[14] görüşünü, korkarım, bir düşüncenin değerini onun ele gelmezliğiyle ölçenlere bırakmak zorunda kalacağım. Şu an için okuyucudan Himalaya'nın gururlu rüzgârlarının değil, Batı'nın halen gelişmekte olan ölçülebilir değerlerinin kılavuzluğunu kabul etmesini istiyorum.

2. İNDUS UYGARLIĞI: MÖ y. 2500-1500

İndus Vadisi'nde MÖ y. 2500'de iki Tunç Çağı kentinin tüm gelişmişliğiyle aniden ortaya çıkışını henüz kimse tam açıklayamamıştır. İki kent de kültürel olarak aynıdır, fakat aralarında, yalnızca küçük köylerin bulunduğu dört yüz mil mesafe vardır.

12 W. Norman Brown, "The Beginnings of Civilization in India" *Supplement to the Journal of the American Oriental Society*, No 4, Aralık 1939, s. 44.

13 Kewal Motwani, *Manu Dharma Sastra: A Sociological and Historical Study*, Ganesh and Co., Madras, 1958, s. 223-29.

14 Sri Aurabindo, *On the Veda*, Sri Aurabindo Asrem, Pendicherry, 1956, s. 11; Motwani, *age*, s. 215'ten alıntı.

Bunlar Pencap'ta Ravi kıyısındaki Harappa ve güneyde, Sind'de, Ravi'nin kolu olduğu İndus kıyısındaki Mohenjo-daro kentleridir. İkisinin de temel planı aynıdır ve bağımsız gelişmiş oldukları düşünülemez. Koloniyal yerleşimler olmaları gerekir. Ve şaşırtıcı olan, yarattıkları etkilerin yaygınlığıdır. Son dönem kazılarını yapmış olan Sir Mortimer Wheeler, "İndus uygarlığı, Roma İmparatorluğu'ndan önceki en yaygın siyasal deneyimin örneğidir" gözleminde bulunmuştur.[15] Karakteristik el eşyaları Pencap'tan Bombay'a kadar uzanır. Daha da şaşırtıcı olanı, bunların tekdüzeliğidir. Kalıntılar güneyden kuzeye, ilkten sonuncuya hiçbir gelişme, hatta değişme göstermez. İlk muhteşem örneklerin üretilmesinden sonra, ancak standartlarda hafif bir düşme gözlenir. Bu kentler ve uygarlıkları ortaya çıkmış, bin yıl değişmeden kalmış ve gece görülen hayal gibi kaybolup gitmiştir.

Wheeler, Akadlı Sargon zamanında (MÖ y. 2350) Mezopotamya'daki başkentin limanında Makkan ve Meluhha adlı iki uzak limandan gelen gemiler bulunduğunu bildirip, sonra bunların Dilmun veya Telmun olarak bilinen adada (Bahreyn) ikmal sağladıktan sonra oraya ulaşabildiğini açıklar. Bir süre sonra III. Ur zamanında (MÖ y. 2050-1950), Makkan hâlâ ilişkinin sürdüğü bir limanken, bakır, taş, ahşap, fildişi eşyaların ve çeşitli hayvanların getirildiği liman olmasına karşın, Meluhha'yla ilişki kopmuştur. Ve sonra, kabaca Hammurabi döneminde (MÖ y. 1700) Makkan'la da bağıntı kopmuştur. Wheeler, "önemini yitiren bu ticaret kaydının ortaya koyduğu Telmun, Makkan ve Meluhha'nın Mezopotamya'dan gittikçe uzaklaşan mesafelerde olmasıdır; bu çıkarsamaya en uzak olan Meluhha'nın fildişi, ahşap ve bakırla olan bağıntısı da eklenirse, İndus uygarlığıyla (ormanları, filleri ve Racastan'daki bakır kaynaklarıyla) özdeşleştirilmesi oldukça mantıklı gelmektedir. Bu görüş arkeolojik kanıtlarla da uyuşmaktadır. Fildişi işçiliği Hint sanatıydı..." diye yazıyor.

Önerisini şöyle sürdürüyor: "Gemiler dolusu ahşap ve fil dişi düşünelim. –İndus sanatkârının yakından bildiği maymun ve tavus kuşu da niçin aralarında olmasın?– Uygarlığın en gelişkin olduğu dönemde İndus limanlarından yola çıkıyorlar. Sonuç olarak, daha sonraki kent standartlarının ortaya koyduğu kanıtlarla

15 Sir Mortimer Wheeler, *Early India and Pakistan*, Frederick A. Praeger, New York, 1959, s. 98.

anlaşılan uzun süreli gerilemeyi, denizaşırı trafiğin alan ve hacmindeki gerilemeyle açıklamak zor değildir. Kayıtlardan elde edilen bilgilerle maddi kanıtlar birbirini desteklemektedir."[16]

Irk açısından, İndus kalıntılarında bulunan elli kûsur iskelet sınıflandırılmış ve iki ana gruba ait oldukları görülmüştür: 1. Proto-Avustralya özellikleri gösterenler ve 2. Akdeniz akrabalığı gösterenler.

Birinci grup Seylan'ın Veddoid yerlileri, Avustralyalılar ve Hindistan'daki birçok kabileyle karşılaştırılmıştır. Profesör Stuart Piggott bu konuda "Genel kabul gören görüşe göre, Avustralya'nın yerli halkı Güney Hindistan, Seylan ve Melanezya'dan göç eden insanlardan oluşmuştur. Bu tip bu bölgelerde bugün de çok iyi temsil edilmektedir. Gövde küçük, ten siyaha yaklaşan bir esmerlikte, dalgalı veya bukleli (fakat asla kıvırcık olmayan) siyah saçlar, uzun baş, enli basık burun ve etli, patlak dudaklar; Güney ve Orta Hindistan'ın bugünkü yerli kabileleri ve Hindu toplumunun 'dış kast'tan olanlarının çoğunluğunu bu insanlar oluşturur" demektedir.[17]

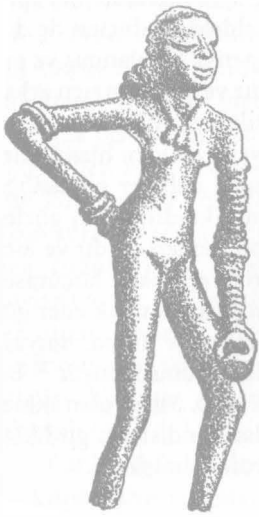
Mohenjodaro'da bulunmuş tunçtan yapılma uzun, zayıf çıplak kız heykeli tam bu tipi göstermektedir (Şekil 14). Saç biçimi, küçük göğüsleri ve bileziklerini takış tarzı, Güney Belucistan'daki MÖ y 3000 yılının Kulli kültür bölgesindeki bir dizi heykelciği çağrıştırmaktadır. "Öyle görünüyor ki" diye yazar Profesör Piggott, bu benzeşmeden söz ederken, "gerçekten Belucistan tipinin temsilcisidir. Geçerken, Proto-Avusturalya grubuyla bağlantı kurulan koyu tenin Belucistan'a klasik çağlarda verilen Gedrosia, kara tenliler ülkesi adıyla da uyum içinde olduğunu belirtelim."[18]

Güney Hindistan'daki önde gelen dillerin Aryan değil Dravid ailesinden olduğunu belirtmeliyiz. Bunlar Tamil dili (Güney'in ana dili, Malabar'ın Malayalam dili de bu dilin diyalektidir), Telugu dili (Madras çevresinde), Kanarese dili (Mysorenin dili), Kodagu, Badaga, Kota ve Toda dilleri (Nilgiri dağlarının kabile dilleri), Gondi dili ve diyalektleri, Bhil ve Kolam, ayrıca Khondi ve Oraon dilleri (Orta Hindistan eyaletlerinde, Orissa ve Bihar'da) ve son olarak Malto dilidir (Rajmahal'da). Bu dillerin

16 *age*, s. 109-10.
17 Piggott, *age*, s. 146-47.
18 *age*, s. 148.

Doğu Belucistan dağlarının ve Sind'in Brahui diliyle yakın bağlantısı vardır.[19]

İkinci ırk, Akdenizliler, tersine –gene Profesör Piggott'dan alıntı yaparsak– "bugün Iberya'dan Hindistan'a kadar uzanan geniş bir aileyi içine alır. Karakteristik tipi son Natufian döneminde Filistin'de [MÖ y. 7500-5500] görülmüştür ve Kuzey Afrika'nın güney bozkırlarında ve Asya'da farklılaşıp batıya ve doğuya doğru yayılmış olmalıdır. Hanedan öncesi dönemin Mısırlıları kesinlikle bu aileye aitti ve bugün en saf temsilcileri Arap yarımadasında bulunur. Bugünkü Hindistan'ın kuzeyinde halkın çoğunluğunu oluşturan öğedir ve üst sınıflar arasında başka bölgelere de yayılmıştır. Bu insanlar orta-uzun boylu, esmerden hafif zeytin kahverengisine kadar değişen ten rengine sahip, uzun baş ve yüzleri olan, dar ve görece sert hatlı burunlu, siyah saçlı, göz renkleri kara veya kahverengi ve özellikle büyük ve yuvarlaktır. Gövde oldukça tıknazdır."

Şekil 14
Hizmetçi Portresi: İndus Vadisi, MÖ y. 2000

"Arkeolojik kanıtlar bu uzun başlı Akdenizlilerin en eski tarımsal yerleşmelerle birlikte tüm Batı Asya'ya yayılmış olduklarını gösterir" diye eklemektedir: "Belucistan'ın boyalı çömleklerinin ve Harappa kültürünün boyalı seramiklerinin ortaya koyduğu kanıtların bu basit tarım ekonomilerinin sonuçta benzer olduklarını göstermeleri gibi, fiziki tipler de bütün bölgede aynı etnik topluluğun olduğunu göstermektedir; tarihöncesi Hindistan'ın ilk "Akdenizli" halkı da batıdan yayılmayla ilişkili olmalıdır."[20]

Mohenjodaro'da bulunmuş, yirmi santim kadar uzunluğunda, rahibi andıran kırık bir heykel vardır. Üstünde yonca desenli sol omuzunu sarıp sağını açıkta bırakan bir şal görünmektedir

19 Jules Bloch, "Le Dravidien", A. Meillet ve Marcel Cohn (y.), *Les Langues du monde*, Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1952, s. 487-91.

20 Piggott, *age*, s. 145-46.

(Şekil 15). Hindistan'da ve Buddhist dünyada kutsal bir yapı veya kişiye giderken saygı taşıyan giyinme biçimi budur. Sağ omuzun saygı nedeniyle açık bırakılması, öte yandan, ilk Sümer rahip heykellerinde de görülmektedir ve yonca deseni de, daha sonraki Hint geleneğinde görünmemesine karşın, aynı biçimde Mezopotamya sanatında bulunmaktadır. Bu heykeldeki saç biçimi de daha sonraki Hint sanatında görünmez. Saç geriye fırçalanmış ve ortadan ayrılmıştır, ensede kısa örgüler vardır ve iki uzun ucu arkada sarkan dar bir şeritle bağlanmıştır; şeridin alnın ortasına gelen yerinde madalyon bulunmaktadır. Sakal ve bıyık aynı hizada kırkılmıştır. Kulakların hemen altında bulunan delikler gerdanlığa işaret ediyor olabilir. Sağ pazuya pazıbent takılıdır. Uzun gözler yarı kapalı gibidir. Yapılı burunun uzun bir kemeri vardır ve hiçbir biçimde daha sonraki istilacı Aryanların yerli halkı küçümsemek için kullandıkları "burunsuz" *(anasa)* lakabını hak eder görünmemektedir. Yerli halk kara derili 'şeytanlar' *(dasa, dasyu)*, "tanrısı fallus olanlar" *(sisna-deva)* diye de küçümsenmiştir.[21] Bu heykelin kültürel ve toplumsal bakımdan daha üstün olan ikinci ırktan olduğuna kuşku yoktur ve Aryanlar Hindistan'a girdiklerinde herhalde çoktan önemli derecede özümlenmişlerdi.

Şekil 15
Rahip Portresi: İndus Vadisi, MÖ y. 2000

21 *Rg veda* 7.21.5.

Kalıntılar arasında, Aryanlar tarafından küçük görülen ana tanrıça fallus kültünün, uygarlığın önde gelen özelliklerinden biri olduğunu göstermeye yetecek kadar kanıt var. Dahası, etnolojist Peder Wilhelm Koppers'in gösterdiği gibi, Hindistan'da bugüne kadar devam edip gelen iki tabakalı ana tanrıça tapımı vardır. 1. Proto-Avusturalya tabakası, 2. neolitik tabakadır. Dünyanın başka hiçbir yerinde baştanrının erkek değil, kadın oluşu kavramı bu kadar ince biçimde geliştirilmemiştir.[22] Tropikal dünyada olsun, neolitik dünyada olsun, Tanrıça inancının özelliklerinden olan insan kurbanının Hindistan'da tapınaklarda ve köy korularında 1835'te kanunen yasaklanana değin, bu kadar uzun süre devam etmiş olmasına, dolayısıyla şaşırmamalıdır. Ayrıca, İndus Vadisi döneminde aynı türden ritlerin yalnız yerli köylerinde ve işçi semtlerinde değil, devletin takvime bağlı yüksek törenlerinde de kutlanmış olduğunu kabul etmek gerekir. Ve kurbanın acısı ve halkın heyecanıyla bu tür ritlerden neler öğrenilmiş olduğunu çağdaş Hindistan'ın köylerine ait bilgimizden çıkartabiliriz.

Canlı, tipik bir ders, Khond örneğinden, Dravid asıllı, Proto-Avusturalya grubundan Orissa, Bengal ve Bihar'da yaşayan* halktan çıkartılabilir. Bu halk kurbanlarına *meriah* adını verir, toplumdan ayırıp yıllarca saklayabilir ve iyi hasat sağlayıp hastalıklardan kurtulmak için, özellikle güzel, zengin, kırmızı hintsafranı elde etmek için Yer Tanrıçası'na sunardı. Kurbanın kabul edilmesi için satın alınmış veya *meriah* çocuğu olması gerekiyordu. Khondlar, raporlara göre, zaman zaman kendi çocuklarını da *meriah* olarak satıyorlardı, çünkü ruhlarının özel olarak kutsanacağına inanıyorlardı. Fakat daha çok komşu Panlardan kurban satın alırlardı. Panlar suç peşinde koşan bir kabileydi ve çocukları bu amaçla ovalardan sağlarlardı. *Meriah* gençliğinde başka bir *meriah*la evlendirilir ve onlardan *meriah* çocuklar elde edilirdi. Kutsal varlıklar olarak kabul edilirler, olağanüstü sevgi ve saygı görürlerdi. Ancak olağanüstü olaylarda veya mevsimlik festivallerde, tohum atımından önce kurban edilirlerdi. Her aile ürününü artırmak için yılda en az bir kez tarlasına et sağlardı.

Wilhelm Koppers, "Zum Ursprung des Mysterienwesens in Lichte von Völkerkunde und Ethnologie", *Eranos-Jahrbuch* 1944, Rhein-Verlag, Zürih, 1945, s. 215-75.

Bkz. s. 158.

On, on iki gün önceden kurban adanır, saçı kırpılır, yağlar, sıvılar ve hintsafranıyla sıvanır. Vahşi bir şenlik ve alemden sonra *meriah*, müzik ve dansla köyün az ilerisindeki *meriah* korusuna getirilir. Burası balta görmemiş ulu ağaçlarla doludur. Orada bir direğe bağlanır ve bir kez daha gövdesi yağlarla, hintsafranıyla sıvanır, çiçeklerle süslenir. Bu sırada kalabalık çevresinde dans ederek tanrıçaya şarkı söylemektedir: "Ey Tanrıça, sana bu kurbanı sunuyoruz: Bize güzel havalar, ürün ve sağlık ver." Kurbana da şu şarkı söylenir: "Seni fiyatını verip aldık, seni kaçırmadık, geleneğe göre kurban ediyoruz: Bizim günahımız yok." Kurbanın süslerinden, çiçeklerden veya zerdeçalden ya da tükürüğünden büyülü bir parça elde etmek için verilen mücadeleden sonra, alem ertesi gün öğleye kadar devam eder. Sonunda ritin tamamlanacağı zaman gelmiştir.

Sir James Frazer, dört tanığın anlatımından çıkardığı özette anlatıyor: "Kurban yeniden yağlanır, herkes yağlanmış kısma dokunur ve yağı kendi kafasında silerdi. Bazı yerlerde, kurban bundan sonra köyün içinde kapı kapı alay halinde dolaştırılırdı; kimi kafasından saç koparır, bir başkası bir damlacık salyası için yalvarırdı, bunu başlarına sürerlerdi. Kurban bağlanamayacağı için, ayrıca herhangi bir direnç göstermesi iyi olmayacağından, kol kemikleri, eğer gerekiyorsa bacakları kırılırdı; ama çoğu kez bu önleme gerek kalmazdı, kurban afyondan sersemlemiş olurdu. Kurbanı öldürme şekli bölgelere göre değişirdi. En yaygın usullerden biri boğmak ya da sıkıştırarak öldürmek gibi görünüyor. Yeşil bir ağacın dalı ortasından aşağı doğru yarılır, kurbanın boynu (başka yerlerde göğsü) bu yarığa sokulurdu, sonra rahip bütün gücüyle, yardımcılarının da desteğiyle bu yarığı kapamaya çalışırdı. Daha sonra kurbanı, baltasıyla hafifçe yaralar, bunun üzerine kalabalık kurbanın üstüne saldırır, etlerini kemiklerinden ayırırdı, başa ve bağırsaklara dokunulmazdı. Bu kesme işi bazen canlı canlı yapılırdı. Chinna Kimedy'de kurban, çevresinde kalabalık, tarlalar boyunca sürüklenirdi; kalabalık başına ve bağırsaklarına dokunmaksızın bıçaklarıyla etlerini çenterdi, ta ölünceye kadar. Aynı bölgede bir başka çok yaygın kurban etme şekli, kurbanı kalın ve sağlam bir direk çevresinde dönen ağaçtan bir filin hortumuna bağlamaktı; fil hızla döndükçe kalabalık hâlâ canlı olan kurbandan etler koparırdı. Binbaşı Campbell, bazı köylerde kurbanlarda kullanılmış bu ağaç fillerden on dört tane bulmuştu. Bir bölgede kurban ateşle ağır ağır öldürülürdü.

Her iki yanı çatı gibi yükselen alçak bir sahne yapılırdı; çırpınmasını kısıtlamak için bedeni, kolları, bacakları iplerle bağlı kurban bunun üzerine yerleştirilirdi. Bundan sonra ateşler yakılır ve kurbanın vücuduna, onu sahnenin eğimleri boyunca olduğunca uzun süre aşağı yukarı yuvarlatacak kızgın közler uygulanırdı; çünkü ne kadar çok gözyaşı dökerse o kadar bol yağmur alınacak demekti. Ertesi gün ceset parçalara ayrılırdı.

Kurbandan kesilen etler, her köyün onları getirmek için seçtiği kişi tarafından hemen köye götürülürdü. Etin çabucak köye varmasını sağlamak için bazen yoruldukça değiştirilen adamlarla gönderilir, elli altmış millik yolu bir posta arabası hızıyla alırdı. Her köyde, evde kalmış olan kimseler et gelinceye kadar çok sıkı bir perhizde olurdu. Eti getiren, onu, halkın toplandığı bir alanda rahibe ve aile reislerine teslim ederdi. Rahip bunu iki kısma ayırırdı, birini arkası dönük olarak ve bakmaksızın yerde bir deliğe gömmek yoluyla Yer Tanrıçası'na sunardı. Sonra her erkek bir parça toprak atardı deliğin üzerine ve rahip bir su kabağıyla o noktaya su dökerdi. Etin öbür kısmını, orada ne kadar aile reisi varsa o kadar parçaya bölerdi. Her aile reisi kendi payına düşen eti yapraklara sarar ve en verimli tarlasına gömerdi, o da rahip gibi elini arkasına götürerek ve bakmaksızın yapardı bu gömme işini. Bazı yerlerde her erkek kendi payına düşen eti, tarlalarını sulayan su akıntısına götürür, orada bir direğe asardı. Bundan sonra üç gün ev süpürülmezdi; bir bölgede de kesin bir sessizlik uygulanırdı. Dışarıya ateş verilmez, odun kesilmez, eve yabancı kabul edilmezdi. İnsan kurbandan geriye kalan kısımlar (yani başı, bağırsakları ve kemikleri) kurbandan sonraki gece boyunca güçlü kuvvetli kişilerce beklenirdi; ertesi sabah bir cenaze ateşi üzerinde bütün bir koyunla birlikte yakılırdı. Külleri tarlaların üzerine saçılır, evlerin ve tahıl ambarlarının üzerine macun olarak sürülür ya da haşarattan koruması için yeni tohum içine karıştırılırdı. Bununla birlikte, bazen başı ve kemikleri yakılmaz, gömülürdü. İnsan kurban etme yasaklandıktan sonra, bunların yerini bazı yerlerde adi kurbanlar aldı; örneğin Chinna Kimedy'nin başkentinde insan kurbanının yerini keçi aldı. Başkaları buffalo kurban ediyorlar. Kutsal bir koruda hayvanı ahşap bir direğe bağlıyorlar, çevresinde bıçaklarını savurarak vahşi bir dans yapıyorlar, sonra canlı hayvanın üstüne üşüşüp, her parça için birbirleriyle dövüşüp mücadele ederek birkaç dakikada hayvanı parça parça ediyorlar. Bir parça almayı bece-

ren erkek, eski geleneğe uyarak güneş batmadan önce bunu tarlasına gömmek için son hızıyla koşuyor. Bazılarının tarlaları uzak olduğu için çok hızlı koşmak zorundalar. Bütün kadınlar hızla koşan erkeğe toprak parçaları atarlar ve bazıları çok iyi tutturup vururlar. Çok geçmeden kutsal orman, biraz önce kargaşa yeriyken gene sessizleşip terk edilmiştir, yalnızca buffalodan kalanları, başı, kemikleri ve mideyi beklemek için birkaç kişi kalmıştır. Bunlar direğin dibine törenle gömülürler.[23]

Bugün de, Assamlı Nagaların canlı bir boğayı bir çevirme içinde koşturup, bağıran vahşilerden oluşan kabile elinde parça parça kıydıkları, kuzeydeki Yukarı Çindvin eyaletinde yumuşak gözlü Burmalılar arasında, bu amaçla satın alınan çocukların Ağustos'taki bir festivalde iyi pirinç ürünü elde etmek için her yıl kurban edildiği görülebilir.

"Boynuna geçirilen iple, kurban satın alan kişinin bütün akrabalarının evlerine götürüldü. Her evde bir parmak boğumu kesildi ve evdeki herkes kanla sıvandı. Parmak boğumunu yalayıp ocakta kullandıkları saçayağına sürttüler. Sonra kurban köy ortasında bir direğe bağlandı ve mızrak darbeleriyle öldürüldü. Her darbede akan kan oyuk bir bambuda toplanıyordu. Sonra satın alan kişinin akrabaları bu kanı gövdelerine sıvamakta kullanacaklardı. Sonra bağırsaklar çıkartıldı ve et kemiklerden sıyrıldı. Etler bir sepete doldurulup yakındaki bir sehba üstüne konulup tanrıya sunuldu. Kurbanı satın alan kişi ve akrabaları bir yandan dans edip ağlayarak kanla sıvandıktan sonra sepet içindekilerle birlikte cangıla fırlatıldı."[24]

Bu tür ritler Görülmez Rakip-Oyuncu kültür bölgesinde çok yaygındır ve *İlkel Mitoloji* cildinde ele alınmıştır.[25] Belirleyici mitos kesilen, parçalanan ve gömülen, böylece topluluğun beslenmesinin üstüne kurulduğu bitkiye dönüşen kutsal varlığa aittir. Ana tema da, önceki yapıtımda belirtmiş olduğum gibi, dünyada ölümün başlamasıdır: Özellikle önem taşıyan yönü, ölümün cinayetle gelmesidir. İkinci nokta, insanların besinini sağlayan bitkinin ölümden türemesidir. Ve son olarak, cinsel organlar, bu mitolojiye göre, ölümün ortaya çıkmasıyla oluşmuştur; çünkü ölüm olmadan üreme felaket olurdu, üreme olmadan ölümün

23 Frazer, *age*, s. 435-37.

24 G. E. R. Grant Brown, "Human Sacrifices near the Upper Chindwin", *Journal of the Burma Research Society*, c. I; Gait, agy'den alıntı.

25 *İlkel Mitoloji*, s. 179-85.

olacağı gibi. Böylece, bir kez daha: "Ölüm ve cinsiyetin tek varoluş biçiminin çeşitli yönleri olarak birbirine bağlı olduğunu ve öldürmenin –öldürme ve yeme– bu varoluşu sürdürmek için zorunlu olduğunu" söyleyebiliriz. "Dünyadaki bütün insanlar ve onlar gibi bütün hayvanlar, balıklar, kuşların varoluşu buna bağlıdır. Bu, ölümün yaşayanlara yaşam verdiği düşüncesinin duygusal olarak derinden etkileyiciliği, ilk bahçe köylerini oluşturan yapı çerçevesindeki ritlerin temel dürtüsüdür." Ve aynı zamanda, şimdi eklemeliyiz ki, bütün mitolojinin, uygarlığın, felsefenin Hindistan'daki çıkış noktası olan temel dürtü de odur.

Cangılın sakin, acımasız gücü ve sonuç olarak halkının (tarihi olmayan, fakat zamana karşı dayanıklılık gösteren bu durağan hayaller dünyasının Proto-Avusturalyalı yerlilerin) hareket temeli, Hindistan'da insan üstüne, kaderi ve bu kaderden kurtuluşu üstüne söylenen bütün şarkıların tekdüze temelini oluşturmuştur. Yeni uygarlıklar, ırklar, felsefeler ve büyük mitolojiler Hindistan'a akmış, fakat özümlenmekle kalmayıp büyük ölçüde geliştirilmiş, zenginleştirilmiş ve inceltilmiştir. Gene de, sonuçta (ve gerçekten, hatta alttan alta) ülkede gücünü devam ettiren, daima aynı uzun kırmızı dilli esmer tanrıça olmuştur; her şeyi kendi sonsuz, huşu veren ve ne de olsa bıktırıcı kendi varlığına dönüştürür.

Son zamanların en büyük mümini Şri Ramakrişna (1836-1886) onu şöyle anlatıyor: "Ah, onun hareket biçimi çeşit çeşittir. Maha-Kali (Yüce Zaman), Nitya-Kali (Sonsuz Zaman), Şmaşana-Kali (Yenen-yerlerin Kalisi), Rakşa-Kali (Korucuyucu Kali) ve Şyama-Kai (Kara) olarak bilinen odur. Maha-Kali ve Nitya-Kali'den Tantra felsefesinde söz edilir. Yaratılış, güneş, ay, gezegenler, yer yokken ve karanlık, karanlık tarafından sarılmışken Anne, Biçimi-olmayan, Maha-Kali, Büyük Güç Maha-Kali, Mutlak'la aynı şeydi.

Şyama-Kali biraz daha yumuşaktır ve Hindu evlerinde ona tapılmaktadır. Nimetlerin dağıtıcısı ve korkunun gidericisi odur. İnsanlar salgın hastalıklar, açlık, deprem, kuraklık ve sel zamanlarında Koruyucu Rakşa-Kali'ye tapınırlar. Şmaşana-Kali yıkıcı gücün vücut bulmasıdır. Ölü yakılan yerde cesetler, çakallar ve korkunç dişi ruhlarla çevrilmiş olarak yaşar. Ağzından kanlar akar, boynunda insan başlarından çelenk ve belinde insan ellerinden yapılma kuşak vardır.

Evrenin yıkılmasından sonra, büyük devrin sonunda, Kutsal Ana yeni yaratılış için tohumları toplar. Bir evin, evde kullanılabilecek birçok farklı şeyi aynı sepette saklayan yaşlı hanımı gibidir... Evrenin yıkılmasından sonra Kutsal Annem, Brahman'ın vücut buluşu, yeni yaratılış için tohumları bir araya getirir. Yaratılıştan sonra bu Esas Güç evrenin kendinde bulunmaktadır. Bu görüngü dünyasını ortaya çıkarıp kapsayan odur...

Kali, Kutsal Annem esmer midir? Esmer görünür, çünkü uzaktan görülmektedir; yakından bilindiğinde öyle değildir... Tutsaklık da, kurtuluş da onun işidir. Onun Maya'sıyla* dünyanın insanları "kadına ve altına" bulaşmışlar ve gene, onun rahmeti sayesinde özgürlüklerine kavuşmuşlardır. Onun bir adı da Kurtarıcı'dır, insanı dünyaya bağlayan bağları Kaldıran da odur... Başına buyruktur ve daima kendi bildiğini yapar. Mutluluk doludur."[26]

Ulu tanrıçanın İndus Vadisi'ndeki rolünü kanıtlayan A Sergisi gibi, Harappa'da bulunmuş bir mühüre de bakabiliriz. Bölgede yapılan ilk kazının yöneticisi Sir John Marshall, bu mühüre dikkat çekeli çok olmuştur (Şekil 16). Ön yüzünde, sağ tarafta baş aşağı

Şekil 16
Kurban: İndus Vadisi, MÖ y. 2000

* *Maya:* Hinduizmde büyü, afsun (ç.n.).

26 *The Gospel of Sri Ramakrishna*, Girişle İngilizce çev. Swami Nikhilananda, Ramakrishna-Vivekananda Center, New York, 1942, s. 135-36.

bir dişi şekil görünmektedir. Bacaklarını ayırmıştır ve rahminden bir bitki çıkmaktadır. Aynı yüzün solunda yüz yüze bakan bir çift hayvan cini vardır. Bunlar ve çıplak kadın arasında ne olduğu belirlenemeyen altı işaret bulunmaktadır. Arka yüzde çizim yinelenmektedir ve solda, Marshall'ın işaret ettiği gibi, "birincisi sağ elinde orak benzeri bir bıçakla dikilmiş, ikincisi ellerini dua edermiş gibi kaldırıp yere çökmüş bir erkek ve bir kadın vardır"

Marshall şu gözlemde bulunuyor: "Erkeğin kadını öldürmeye hazırlandığı açık. Sahnenin öteki yüzde gösterilen Yer Tanrıçası'yla ilgili olarak insan kurbanını çizdiğini düşünmek akla yatkındır. Öteki yüzdeki iki cini de ilahın yardımcıları olarak görüyorum. Hindistan'da, bildiğim kadarıyla tek olmasına karşın, Yer Tanrıçası'nın rahminden büyüyen bitkiyle çarpıcı biçimde temsil edilmesi olağandışı değildir; ilk Gupta çağından kalma [MS y. 330-650] bacaklarını hemen hemen aynı biçimde açmış, fakat rahmi yerine ensesinden lotus uzanan Tanrıça'yı gösteren, Birleşik Eyaletler'de Şita'da bulunan pişmiş tuğladan rölyef de buna çok yakındır."[27]

İkinci bir mühür (Şekil 17) konuyu daha da ileri götürüyor. Gene çıplak tanrıçamızı gösteriyor, fakat şimdi kutsal pipal ağacının parçaları arasında durmaktadır; Marshall'ın belirttiği gibi bu, "Buddha'nın altında aydınlanmaya kavuştuğu bilgi ağacıdır (*bodhi* veya *bo* ağacı)." Yarı boğa, yarı keçi veya koç insan yüzlü bir tür sfenks, önünde yalvaran yarı diz çökmüş figürün arkasında duruyor. Aşağıda alanda, yedi kadın refakatçi var; her birinin saçında tüy veya dal bulunuyor, arkalarından uzun örgüleri sarkıyor. Birçok Mezopotamya mührü bir tanrı tarafından daha yüce bir tanrıya götürülen kendini adamışlar grubunu gösterir. Bu mührün de aynı anlamı taşıdığını kabul ediyorum. Burada ve Mezopotamya mührlerinde boynuzlu taçların, Mezopotamya dizilerinde daima ilahları temsil eden figürleri süslediğini fark ediyoruz. Bu benzerlikten buradaki sahnenin de bir sfenksi ağacın çıplak tanrıçasına götüren bir tanrıyı temsil ettiğini çıkartabiliriz. Ve Mısır'da sfenksin Firavun'un (büyük F) simgesi olduğunu bildiğimizden, bu sahnede de, verimli hale getirmek için tanrıçaya sunulan kutsal kralı (kral öldürme ritüeli) tanımak zor değil. Bu durumda yedi kişi de sati kadınları olur. Ve ağacın yarılması da, yoksa Khondların ritüel öldürme biçimini mi gösteriyor?

27 Sir John Marshall (y.), *Mohenjo-daro and the Indus Civilization*, Arthur Probesthain, Londra, 1931, c. I, s. 52.

Şekil 17
Ağaç Tanrıçası: İndus Vadisi, MÖ y. 2000

İndus Vadisi kültürüyle ilgili mezar bulunamamıştır, dolayısıyla kral öldürmenin gerçekten var olup olmadığını kesinlikle söyleyemeyiz. Fakat daha önce belirtilmiş olduğu gibi, Malabar'da, MS on altıncı yüzyıl gibi geç bir tarihte, kralın bir platforma çıkarak kendisini parça parça kestiği ve parçaları bekleyen halkına attığı, bayılmak üzereyken de boğazını kestiği gözlemlenmiştir.*

Hindistan mitolojisiyle ilgili olarak yapılacak ilk gözlem, dolayısıyla en derin köklerinin, yaşamın devamını sağlayan ritüel ölüm anlayışının mevcut olduğu zamansız ekvator dünyasının topraklarında bulunduğudur. Ve bilmece oluşturan İndus Vadisi kentleri döneminde, varlığın gizemiyle ilgili bu ilkel anlayışın neolitik eşdeğeri, Yakındoğu'daki kendi tanrıça biçimiyle birlikte, yazıya geçmiş uygarlığın sanatlarını da getirerek gelmiştir: Yazı ve kuşkusuz takvim matematiği, krallık ve geri kalanlar. Dahası, arkeoloji ve etnolojinin kanıtları bizi aldatmadığı sürece, bu kentlerde kral ölüm ve sati ritüeli uygulanıyordu ve yalnız Batılı gezginlerin değil, anıtların, kroniklerin, mitosların ve Hindistan'ın revaçta olan kendi masallarının da kaydettiği ve anlattığı en azından bazı ve muhtemelen bütün insan kurbanı içeren Hint geleneklerinin kökü buraya çıkartılabilir.

Zaman dışı Hindistan için daha az önemli olmayan ikinci bir tema, yarım düzine İndus mühüründe göze çarpan *yoga oturuşlu* kişilerdir; şu an için bize bunların ikisini incelemek yete-

* Bkz. s. 78 ve *Tanrının Maskeleri: İlkel Mitoloji*, sayfa 168-69.

cek. İlki (Şekil 18) alçak bir kürsüde yoga oturuşuyla oturan, üç yüzlü kişidir. Önünde biribirine dönük iki gazal durmaktadır. Dört yanını dört yabanıl hayvan sarmıştır: Kaplan, fil, gergedan ve su buffalosu. İki koca boynuz ve aralarındaki kule gibi taçtan oluşan başlığı (ağaçtaki tanrıçanın başlığı gibi) üçlü çatal mızrağı (*trisula*) çağrıştırmaktadır. Ve ortadaki fallusu diktir.

Şekil 18
Hayvanların Efendisi: İndus Vadisi, MÖ y. 2000.

Bu resim üstüne fikir bildiren herkes, onun Şiva'nın ilk biçimi olduğunu söylemiştir. Bugün de Hindistan'ın tanrısı olan Şiva, tanrıça Kali'nin eşidir. Şiva yogaların, ölü yakma alanlarının, onun tefekküre dalmış varlığıyla vahşetleri dinen yabanıl hayvanların ve lingamın (fallus) efendisidir. Simgesi üç ağızlı çatal mızraktır. Maheşvara, Yüce Efendi kimliğiyle üç yüzü vardır. Dahası, özel hayvanı boğadır ve İndus Vadisi mühürlerinde resmi yapılmış olan sayısız hayvan arasında boğa şimdiye kadar sık sık bir yüksek görevlinin önünde dururken gösterilmiştir; bu durum da Ptah'ın Apis boğası gibi, kutsal kabul edilmiş olduğunu gösterir.

Fakat daha sonraki Hint mitolojisinde bu biçimle temsil edilen tek yüce kişilik Şiva değildir. Kürsü önündeki iki gazal, Buddha'nın Benares Geyik Parkı'nda ilk vaazını verirken göste-

rildiği klasik resimlerin gazalları gibi durmaktadır. Başların biçimi, ayrıca Buddhist sanatında 'Üç Mücevher', Buddha, Yasa ve Düzen olarak adlandırılan simgeye benzemektedir.

Yoga dizisinin ikinci mühüründe (Şekil 19) iki yılan gövdelerini iki yanda tefekküre dalmış kişinin başındaki tacın yüksekliğine ulaşacak kadar kaldırmış olarak görünür. Diz çökmüş iki kişi ise bu kişinin iki elini tutmuş tapınmaktadırlar.

Şekil 19
Yılan Gücü: İndus Vadisi, MÖ y. 2000

İndus Vadisi'nde boyları iki santimden otuz, kırk santimlere kadar varan sayısız fallus simgesi bulunmuştur. Ve bunlarla bağıntılı olarak halka taşlar denilen garip taşlar dizisi vardır. Marshall bu ikincilerle ilgili olarak, "Boyları bir buçuk santimden, çapları bir metreyi geçenlere kadar çok çeşitlilik gösterir. Büyük olanların hepsi taştandır. Küçükler de taştan veya fayans, kabuk veya taklit akiktendir. En tipik olanların üst ve alt yüzleri dalgalıdır, ötekilerde alt yüz düzdür, üst yüz dört yaprak biçimini alır" diye yazar. Gene İndus Vadisi'nde bulunan Taksila'da, çok daha sonraki dönemlerde çıkartılmış halka taşlarında "deliklerin ortasına tanrıçayı gösteren çıplak figürler çizilmiştir böylece... taşlarla dişilik ilkesi arasındaki bağıntı belirtilmeye çalışılmaktadır" diye ekliyor.[28]

Klasik Hint lingam ve yoni simgelerinin –çağdaş Hint dininin bütün sahasında şimdiye kadar en yaygın olarak bulunan kutsal nesneler bunlardır– bu Son dönem Taş ve Gelişmiş Tunç

28 Marshall, *age*, c. I, s. 61-63.

Çağı taşlarında canlandırılmış olduğu ortadadır. Ve bir yandan tefekküre dalmış yogi, öte yandan bitki dünyasının ana tanrıçası figürleri bu kanıta eklendiğinde, bugün Hindistan'da Şiva ve onun kan içici eşi Kali "Kara", Durga "yaklaşılması zor olan" diye bilinen ve kurbanların yağdığı tanrı ve tanrıçanın eskiliğinden hiçbir kuşku kalmamaktadır. Dahası, kültleri iki katlıdır; bir yanıyla müthiş ilkel bir düzeydedir, Proto-Avustralya tabakasına aittir, Melanezya'nın, Yeni Gine'nin ve dünyanın öteki cangıl bölgelerinin köy kültleriyle akrabalığı vardır. Öte yandan uygarlığın Yakındoğu'daki merkezlerinden geliştirilmiştir. Burada önde gelen kavram, yedi dairenin geçmesiyle belirlenen matematik eonların tanrıçası ve ritüel olarak öldürülen, vücut bulmuş tanrı, tanrıçanın ezeli ve ebedi eşi kraldır.

Bugün Harappa ve Mohenjo-daro'nun batı kesimi boyunca –bu kültürü inşa edenlerin geldiği ve bir zaman sonra savaşçı Aryan halkın gelip onların dönemine son vereceği yön– sıkışmış topraktan yapılmış kocaman bir hisar vardır. Uzunluğu kuzeyden güneye çeyrek mil kadar, yüksekliği bir buçuk metre, genişliği yaklaşık yüz seksen metredir ve yüzeyi tuğlayla kaplanmıştır. Kapılar ve platformlar (alaylar bulunduğunu düşündürtür), berkitmeler, gözetleme kuleleri, salonlar ve çeşitli kullanımlar için alanlar ve Mohenjodaro'da giyinme odalarıyla birlikte on iki metre uzunluğunda, yedi metre genişliğinde, iki buçuk metre derinliğinde bir hamam bulunmaktadır. Dokuz metre genişliğinde iki ana bulvar bu büyük hisardan doğuya doğru uzanır, ikisi de kuzeyden güneye uzanan iki sokak tarafından, 220'şer metre arayla kesilir. Böylece, dikkatle planlanmış olan kentler, on iki mahalle halinde diktörgen bir tabana oturur. Her mahalle tekdüze tuğla duvarların oluşturduğu fare yuvası gibi dar sokaklarla doludur.

Bazı mahallelerdeki döşemeli banyolar, üstü kapalı kuyular, özenle yapılmış lağımlar, Girit'te bulunanlarla pek karşılaştırılamasa da, zenginliği ortaya koymaktadır. Bazı mahallelerse, kazıcılara günümüz Doğusunda bulunan amele mahallelerini anımsatmıştır. Harappa'daki işçi mahallesi, örnek olarak, biri ötekinin iki katı büyüklükte iki odaya bölünmüş, her biri üç buçuğa altı metre boyutlarında birbirinin aynı sıralanmış yapılardan oluşur. Yakınında metal işçilerinin ocakları ve pişmiş tuğladan yapılmış daire biçiminde tahıl öğütme yerleri vardır. Burada genellikle Yakındoğu'dan getirilmiş olduğu düşünülen arpa öğütülüyordu, fa-

kat vadide veya hemen yakınında yirmi bir kromozomlu ekmeklik buğday da yetiştirilmişti. Aynı biçimde, burada yetiştirilen domuz, keçi, sığır, koyun ve eşek türleri Verimli Hilal'de üç bin yıldır yetiştiriliyor olmasına karşın, bazı yerel hayvanlar da evcilleştirilmiş ve yetiştirilmişti: Belucistan'da hörgüçlü boğa veya zebudan söz etmiştik, deve ve at (gene bu yöredenmiş gibi görünmektedir), fil, su buffalosu ve kümes hayvanları (kesinlikle Hindistan veya Güneydoğu Asya kökenlidir) ve son olarak Hint parya köpeği ve Avustralya dingosuna benzeyen iri bir köpek.[29] Bütün bunlara sözünü ettiğimiz iki ırka dair bütün kanıtları ekleyin ve ana tarihsel ortam ortaya çıkar. Doğu'nun savunulmasına gerek yoktu; yerliler gelişmemişti, mezolitik, hatta paleolitik ilkellerdi. Fakat emeklerinden yararlanmak üzere eğitilebilirlerdi. Ve Hindistan'da, eski çağda dünyanın hiçbir yerinde görmediğimiz iki katlı tanrıça kültünü ve kast oluşturmaya yatkın koşulları görüyoruz. Hiçbir yerde üstteki fatih ve alttaki bağlanmış halklar arasında bu kadar açık ırk ve kültür farkı olmamıştı.

3. VEDA ÇAĞI: MÖ y. 1500-500

MÖ 2. binden önce insanın, nereye giderse gitsin, kano veya gemi kullanmadıkça her yere yürüyerek gittiğini düşünmek zor değil. Kültürel eğilim, dolayısıyla merkezden yayılma biçiminde olmalıydı: Uzağa yönelip gitmek ve orada kalmak. Mitoloji açısından bunun sonucu sürekli farklılaşmadır. Konular, kişilikler, olaylar, bütün sistem yeni ülkelere taşınmış ve (Dr. Ananda K. Coomaraswamy'i izleyerek) *landnama*, "ülke adlandırma" veya "ülkeyi ele geçirme" adını verdiğim duyarlı bir süreç başlamıştır: Yeni gelinen ülkenin koşulları dışarıdan getirilen mitos kalıtımıyla kaynaştırılmıştır.[30]

At üstünde egemenlik kurulmasıyla her şey değişmiştir; yeni kuvvetin ilk işaretlerini MÖ y. 2000'in hemen peşinden iyi eğitilmiş bir çift at tarafından çekilen iki tekerli hafif arabaların ortaya çıkışıyla görüyoruz. Tekerleğin MÖ y. 3200'den beri Sümer'de kullanılmış olduğunu biliyoruz. Ur kral mezarlarında bu-

29 Piggott, *age*, s. 132 vd.; Marshall (y.), *age*, c. I, s. 28-29; Wheeler, *age*, s. 93 vd.; Ernest Mackay,*The Indus Civilization*, Lovat Dickson and Thompson, Lyd., Londra, 1935, s. 21 vd.

30 *Ilkel Mitoloji*, s. 201, Ananda K. Coomraswamy, *The Rg Veda as Land- Nama-Bolt*, Luzac and Co., Londra, 1935.

lunan kabuk, lapis lazuli ve kırmızı taştan yapılmış hoş bir mozaikte –kâşifi Sir Leonard Woolley'in belirttiği gibi– "bildiğimiz en eski sahra ordusunun donanımı ve örgütlenmesi" gösterilmektedir.[31] Bu resimde arabalar vardır, fakat dört eşek veya yaban eşeğinin çektiği dört tekerlekli hantal araçlardır. O zamanın araçlarını anlatan Profesör V Gordon Childe, "tekerlekler tek parçalıydı" diyor, "demir kuşakla sarılmış ve bakır çivilerle deri geçirilmiş ahşaptan oluşuyorlardı. Deri şeritlerle arabanın gövdesine bağlanmış dingile tutturulmuşlardı."[32] Pek manevra yapabilecek bir araba değil! Fakat tarihte bir yerde ve zamanda, kabaca MÖ y. 2000'de ve büyük olasılıkla Kafkaslar'da iki hızlı atla çekilen iki tekerlekli hafif araba yapıldı; tekerlekleri parmaklıklıydı, dingilin üstünde serbestçe dönüyordu ve arabalar da rahatça dönebiliyorlardı. Ve bu hareketli askeri aracın avantajıyla dünyada daha önce görülmedik imparatorluklar yeni yerlerde kuruldular. Örnek olarak MÖ y. 1650'de Anadolu'da Hititler –ayrıca demir kullanarak çoktan ileri geçmişlerdi–; MÖ y. 1523'te Şang'ta hâlâ tunç kullanan Çin. "Re olmadan hükmeden" Hiksoslar MÖ y. 1670-1570'de arabayı Mısır'a soktular ve MÖ y. 1500-1200'de İndo-Aryanlarla Hindistan'a girdi. Dahası, MÖ y. 1500'de Güneydoğu Avrupa'da yeni bir silah, eğer üstünde kullanılabilen kılıç ortaya çıktı.[33] Bir yerlerden at sürmeyi bilen insanlar geliyordu.

Bu yeni silahları kullanmayı öğrenenler daha önce görülmeyen bir güç kazandılar ve eski, temelde köylü, toprağa bağlı uygarlıklar bunlar karşısında tamamen çaresizdir. Ama yalnızca yeni bir darbe indirici güç değil, yeni bir gurur da geldi. Basit bir insan için muhteşem bir atın üstündeki iyi bir eyerden daha gururlandırıcı ne olabilir? *Cavalier, caballero, chevalrie* ve *chivalrous* sözcükleri bu masalı anlatır. Köylünün yaya, soylunun at üstünde olduğu günler gelmişti ve ancak makine çağıyla şimdi sona erdi. Ve yaklaşık dört bin yıl süreyle eski, merkezden yayılan çağların uzak eyaletlerini şiddetle, yavaş yavaş ele geçirerek imparatorluklar kurdu. Eskiden bölünüp parçalara ayrılan dünya şimdi yavaş yavaş bir araya getiriliyordu –ama "Zafer!" diye ba-

31 Sir Leonard Woolley, *Ur: The First Phases*, The King Penguin Books, Londra ve New York, 1946, s. 31.

32 Childe, *age*, s. 181-82.

33 Harold Peake ve Herbert John Fleure, *The Horse and the Sword, The Corridors of Time*, c. VIII, Yale University Press, New Haven, 1933, s. 85-94

ğıranlarla ağlayanlar arasında doğan kökten bir ayrımla. Nil'den Sarı Irmağa kadar örs rolünde olanlar, çekiç olma ataklığını gösterenlerden kaçınılmaz acı derslerini aldılar ve böylece Toprak Ana'nın çocuklarının altın çağı geçmişe karıştı–.

Mohenjo-daro'nun en üst tabakasında bazılarında kılıç ve balta kesikleri olan erkek, kadın, çocuk iskeletlerinin yattığı görülmüştür. Buradan Yağmacı bir grup geçmiştir. Ve kentlerle o kadar az ilgilenen bir ırktır ki, egemenliği ele geçirdiklerinde artık İndus Vadisi'nde bin yıl yeni kent görülmeyecektir. Çanhudaro'da, seksen mil güneyde ve birkaç başka yerde daha, daha geri düzeyde bir halk kalıntılar üstünde uyduruk barakalar kurmuştur (Jhukar kültürü adı verilen kültür). Bir zamanlar yaratılmış olan kültür dünyasının en güney kesiminde, Kathiavar Yarımadası'nda bir tür cep gibi kalıntı yaşamını sürdürmüştür. Fakat "Roma İmparatorluğu'ndan önceki bilinen en büyük siyasal deneyimdir" bu, *fuit Ilium*,* onun da işi bitirilmiştir.

Yeni gelen göçebe, savaşkan ırkın zekâ parlaklığı, araba kullanan, savaşan tanrılarının panteonuyla ilgili, büyü gücü taşıyan şarkılarından, aşağıdaki Rig Veda'dan alınan tipik ilahiden çıkartılabilir:

Agni'ye sesleniyorum, önce, savaş için,
Mitra-Varuna'ya sesleniyorum, yardım etsin diye,
Geceye sesleniyorum, dünyaya uyku getiren;
Tanrı Savitri'ye sesleniyorum, desteği için.

Karanlıklardan buraya yuvarlanıp,
Ölümsüzlere ve ölümlülere uyku veren,
Altın arabasında Savitri geliyor,
Bütün yaratıkları kollayan tanrı.

Savitri'nin adı Sanskritçe fiil kökü *su*'dan geliyor, "heyecanlandırmak, harekete geçirmek, kışkırtmak, sevk etmek" anlamlarında ve bir eski çağ yorumcusuna göre, "her şeyi uyaran"ı gösteriyor.

Altın elli Savitri, etkin olan,
Gökle yer arasında gidip gelir.
Hastalıkları uzaklaştırır, güneşe yön verir,
Ve karanlıklar arasından göğe ulaşır.

---

* *Fuit Ilium:* Bir zamanlar vardı anlamında Latince deyim (Truva vardı) (ç.n.).

Aşağı gelen yolda, yukarı çıkan yolda yürür;
İki parıl parıl küheylanıyla hayranlık uyandırır.
Uzaklardan gelir tanrı Savitri,
Bütün sıkıntıları def eder.

Senin eski yollarından Ey Savitri,
Toz tutmayan ve havada asılı duran,
Gidip geldiğin yollarından koşarak,
Bugün bizi koru ve bizim için konuş, Ey Tanrı.[34]

Yaklaşık bir buçuk yüzyıldır birçok büyük bilgin böyle ortaya çıkmış olan Aryanların kökenlerini araştırıyor. Ve birçok noktanın çözülmeden kalmış olmasına karşın Aryan, Hint-Avrupalı veya Indo-Germen denilen halkların tarihöncesine, dillerine ve mitolojilerine değin ana hatlar elde edilmiştir.

Kısaca, öncesi görece daha homojen olmuş olması gereken çekirdek toplumun gelişmesinde iki tarih öncesi dönem vardır:

1. Ren ve Don ırmakları veya Ren ve Batı Türkistan arasında kalan geniş otlaklarda birlikte bulundukları ortak dönem.

2. Bölünme dönemi: a) Olasılıkla Dinyeper ve Tuna arasındaki ovaları merkez edinen ve eski Yunan, İtalik, Keltik ve Germen dallarının doğduğu Batılı kabileler birliği; b) Olasılıkla Kuzey Kafkasya'da veya Aral Gölü çevresinde yerleşip, Ermenilerin ve çeşitli Balto-slavik kabilelerin (Eski Prusya, Letonya ve Litvanyalılar, Çekler, Polonyalılar, Ruslar, vb.), eski İranlıların ve yakın akrabaları, daha sonra Hindukuş geçitlerini aşıp geniş, zengin ve onları bekleyen Hint ovalarına yayılan Hint-Ari dallarının doğduğu doğu kolu.

İkiye ayrılmanın ne zaman olduğunu veya ayrılma gerçekleştiğinde grubun nerede bulunduğunu kimse bilmiyor –veya gerçekten ayrılma olup olmadığını, hatta tek, homojen bir grup bulunup bulunmadığını da–. Ortaya çıktıkları geniş kuzey otlakları Yakındoğu'nun yeni sanatları gelmeden önce 200.000 yıl süreyle paleolitik av sahası olmuştur, yavaş yavaş ve yer yer avcıları sürü sahiplerine dönüştürmüştür. Neolitiğin ilk merkezlerinden, MÖ y. 4500-2500, doğudan ve batıdan çalışkan köylülerin bölgeye girdiği ve paleolitik kabilelerin geri çekildiği düşünülebilir. Fakat yeni sanatları kendilerine uyan biçimde özümledik-

34 *Ṛg Veda* 1.35, şiirler 1, 2, 9, 3 ve 11; çev. Arthur Anthony Macdonell, *A Vedic Reader*, Oxford University Press, Londra, 1917, s. 10-11'e dayandırılmıştır.

ten sonra, kabileler geri döndüler ve arabayı kullanabilmeleri sayesinde herkese dehşet saçtılar. Temel mülkleri çoğunluğu sığır olmak üzere, sürüleriydi. Çokeşli, ataerkil, soylarıyla övünen, çadırda yaşayan, pis ve kaba insanlardı. Ve fethettikleri yerlerin kadınlarını sevinçle yük arabalarına ilave ettiklerinden, Aryan ırklarının –eğer böyle bir ad verilebilirse– ancak sürekli karışma, harmanlanma ve ayrılma süreçlerinin evrimiyle geliştiği düşünülebilir. Profesör C. C. Uhlenbeck'in gösterdiği gibi, iki dal ayrılmadan önce bile, ana dilleri bir yandan Kafkas halklarıyla, bir yandan Eskimolarla akrabalıklar taşıyan öğelerle karışmıştı.[35]

Aryan panteonlarının çeşitli tanrıları, çoğunlukla, yerel bağlantılarını yitirmişlerdir. Şu veya bu ağaç, göl, kaya veya yerel manzarayla, birçok ilkel ve gelişmiş yerleşik kültürde olduğu gibi özel olarak özdeşleştirildikleri yoktur; dolaşıp duran göçebelerin her yerde yaşayıp her yere taşıyabileceği güçlere dönüşmüşlerdir. Örnek olarak Hint-Ari Rig Veda'nın 1028 ilahisinden en az 250'si tanrılar kralı Indra'ya, yıldırımlar savuran ve yağmur veren tanrıya seslenmektedir. 200 tanesi ateş tanrısı Agni'ye seslenmektedir; Agni ocaklarında ailelerinin koruyuculuğunu yapmakta, sunaklarda onların saygılarını ve kurbanlarını kabul etmektedir, ateşten ağzıyla kurbanları tanrılara taşımaktadır. 120'si Agni'nin ağzına dökülen kurban içkileri Soma'yadır.

Güneşe, rüzgâra, yağmur tanrısına, fırtına tanrılarına seslenen sayısız ilahi vardır. Parlak Gök Baba ve her yere yayılan Toprak Anayla kızları sevimli Şafak ve Gece de kutsanmaktadır. Fakat hepsinden yücesi, doğrudan ona adanan ilahi sayısı bir düzineyi zor bulurken, ilah Varuna'dır.

Varuna'nın adı fiil kökü *vr*, "kaplamak, içermek" anlamından gelir; çünkü o evreni içerir ve sıfatı egemenliktir. Varuna sulara ateş salar, altın disk güneşi göklere uçurur, gece ve gündüzü ayarlar ve ayırır; ve onun düzeninin ritmi *(rta)* dünyanın düzenidir. Gökte durarak, güneşi alet gibi kullanıp büyülü yaratıcı gücüyle *(maya)* dünyaya yön verir. Bu yolla üç dünya yaratmıştır; üçünde de oturur: Gök, yer ve aradaki hava. Burada sesi duyulan rüzgâr Varuna'nın soluğudur. Altından evi en yüksek noktadadır: Burası bin kapılı bir malikânedir, burada oturup yapılan bütün işleri gözler, çevresinde casusları vardır; dünyayı tararlar ve aldatılmaları olanaksızdır. Babalar da onu orada görmektedir-

35 C. C. Uhlenbeck, "The Indogermanic Mother Language and Mother Tribes Complex", *American Anthropologist*, c. 39, No 3 (1937), s. 391-93.

ler ve her şeyi gören güneş, kendi parlayan evinden doğrularak bu yüksek noktaya ilerler, insanların yaptıklarını ona bildirir.[36]

Görüleceği üzere, bu tanrı, birçoğunun Vedik panteonunda (Yunan panteonunda da) bulmayı arzuladığı gibi, basit bir "doğa tanrısı" değildir. Bu şiirsel ilahiler toplamına sistematik olarak herhangi dinler evrimi kuramını da uygulamak ve ocağın gerçekten yanan ateşine, parlayan güneşin kendisine, bulutlarda çakan şimşeğe, gökten boşanan yağmura ve daha sonraki bir gelişim olarak bunların *ardındaki* güçlere seslenen bu ilahileri, bu anlayışa göre sınıflandırmaya çalışmak doğru olmaz. Çünkü öncelikle, dünyanın herhangi bir yerinde mitolojinin bir gücün kişileştirilmesiyle geliştiğine ilişkin inandırıcı bir kanıt yoktur. Andaman adalarının pigmelerinin –bilinen en ilkel insanların– mitoslarının bütününde kişileştirme görülür; örnek olarak Biliku, kuzeybatı musonudur. İkincisi, evcil hayvanlara, arabalara, tunca sahip olan Aryanlar elbette ilkel sayılamazlar. Vedik düzenlerinin temel, yapısal biçimleri bunun tarım, hayvancılık ve ondalık matematik düzeniyle birlikte, gelişmiş uygarlıkların ilk merkezlerinden, öncelikle Sümerden geliştirilmiş olduğunu gösterir. Gök, yer ve aralarındaki hava An, Ki ve Enlil'dir. Soma, kurban, Tammuz'a karşılıktır, hatta aynı bağlantılara sahiptir; çünkü bu tanrı da doğan ve kaybolan ayla özdeşleştirilir, kurban direğine bağlanan boğadır, yaşam boyu meyve veren bitki özüdür ve soma bitkisinin suyundan mayalanan sarhoş edici içki, ölümsüz yaşamın ambrosiasıdır. Ayrıca, Varuna'nın hükmettiği düzen ilkesi (*rta*, "biçim, yol") tam tamına Mısır *maat*, Sümer *me*'sinin Vedik karşılığıdır. Ve *maat* ve *me* gibi, terim yalnız fiziki değil, ahlaki düzeni de ifade eder.

Profesör Hermann Oldenberg, Vedik düşünce üstüne yazdığı klasikleşmiş yapıtında evrenin egemen ilkesini şöyle anlatır:

"Irmakları akıtan *Rta*'dır. Gökten şafak *Rta*'ya göre doğar. Dünyayı yöneten Babalar, *Rta*'ya göre güneşi göğe çıkarmışlardır. Güneş de *Rta*'nın ışıyan, gözle görülebilir yüzüdür. Güneş tutulmasının getirdiği karanlık ise, güneşi doğal düzene karşı çıkarak engellemektedir ve "düzene karşı"dır. Gökte *Rta*'nın on iki parmaklıklı tekerliği döner; bu, asla eskimeyen yıldır. Ve *Rta*'nın gücü özellikle şaşırtıcı, çelişkili koşullar yinelenmeye başladığında görülür; örnek olarak, insanın beslenmesini borçlu

36 Bkz. Macdonell, *Vedic Mythology*, s. 22-27.

olduğu mucize, koyu renkli ineğin beyaz sütü üretmesi, çiğ ineğin pişmiş süt üretmesinde görülür. Vedik şiirinde süt "*Rta*'nın ineğinin *Rta*'sı" olarak kutsanır.

Rta ve gerçek sürekli birbirinin yerini alabilen terimlerdir. Ve "gerçek"in zıttı anlamında sık sık *anrta* "*rta* olmayan" kullanılır. Arkadaşına aldatma veya kötü büyü yoluyla zarar veren kişi, onurlu insanın, "*rta*"ya göre mücadele veren" insanın zıttıdır. *Rta*'nın yolunu izleyen için ayaklarının altındaki yol harika ve dikensizdir...

Rta'da bir dereceye kadar somut bir yön olduğu doğrudur. Belirsiz bir derecede mekân içine yerleştirme de vardır; şafağın *rta*'nın yerinde uyanıp geldiğini okuyoruz veya kurban yeri *rta*'nın koltuğu olarak gösteriliyor. *Rta*'nın yolları vardır ve bu geleneksel bir ifade olarak anlaşılır bir deyiştir. *Rta* gerçekten olaylara yön vermektedir, *rta*'nın arabaları, gemileri, inekleri ve sütü vardır. Gene de birkaç bağıntısız istisna dışında kimse *rta*'ya dua etmemiştir ve ona kurbanlar ve armağanlar sunmamıştır."[37]

Yakındoğu'nun yarattığı ilk kültür ortamının yoğun etkilerinin Veda mitolojisinin yapısal görkemine katkısı büyük olmuşsa da, gene de bu ilahilerde Sümer ve Mısır'da bilinmeyen tamamen farklı bir anlayış ve yönelme görülmektedir. Aryanlar da, Samiler gibi, basit bir topluluktu ve yerleşik devletlerin büyük tapınaklarında geliştirilmiş olan rahip düzeninden önemli şeyler aldılar. Bu karmaşık bir toplumsal birimin yönetilmesine ilişkin değildi. Çünkü böyle bir devleti yönetmiyorlardı. Ancak özellikle öğrendikleri iktidar, zafer, talan, saldırganlık, verimlilik ve zenginlikti.

Aryanların yıktığı İndus uygarlığının mitolojik temeli Eski İleri Tunç Çağı'nın bitki-ay kökenli ritmik düzenin bir türünü oluşturuyordu; takvimden kaynaklanan ruhban bilimi her şeyin direnç göstermeden inkâr edilemez kadere teslim olmasını gerektiriyordu. Her şeyin kısa ömrünü makrokozmik rahminde yaşadığı varsayılan ana tanrıçanın hükmü mutlaktı. Onun egemenliğinde kahramanlık gibi hiçbir çelimsiz duygunun en ufak bir sonuç elde edebilirim diye umuda kapılmasına olanak yoktu. Ramakrişna "Başına buyruktur ve daima kendi bildiğini yapar" demişti. Gene de annelerinin iradesine ses çıkarmadan teslim

37 Herman Oldenberg, *Die Religion des Veda*, J. G. Cotta'sche Buchhandlung Nachfolger, 3. ve 4. y., Stuttgart ve Berlin, 1923, s. 195-97.

olan çocuklar için "mutluluk doludur" Bütün yaşam, her an onun doymak bilmez gırtlağında son bulur. Gene de bu korkutucu dönüşte, kendini gerçekten verebilen için nihai vecd vardır –mükemmel kral gibi: kozmik annenin oğlu ve aynı zamanda boğasıdır–.

Kali, annem, gerçekten kara mı?

Hintli bir mümin böyle şarkı söylüyor:

En kara tonun Çıplağı,
Yüreğin Lotus'unu aydınlatıyor.[38]

Veda ilahilerinde, öte yandan tamamen başka bir ton çınlıyor. Yaşamın verimli akışından duyulan canlı, renkli sevinçle, bu büyüsel şiirler güneş doğuşunun veya yirmi ilahinin adanmış olduğu en sevilen tanrıçaları Şafağın parlaklığıyla doluyor:

Görkem içinde, uyandırıyor insanların dünyasını,
Önde gidip yolu açıyor
Azametli, şahane arabasında, herkesi sevindirerek,
Gün doğumunun ışıklarını saçıyor.

Gövdesinin sevimliliğinden övünür gibi,
Yeni yıkanmış genç Şafak görülmek için
Ayağa kalkıyor. Karanlık, düşman kovulur
Göğün Çocuğu gelip ışıklarını saçtığı zaman.

Göğün Kızı, peri kızı gibi, peçesini açıp
Göğsünden sıyırır: Parlak bir neşe saçar
Ona tapanlara. Eskiden olduğu gibi,
Genç Şafak gene dikilip ışık saçar.[39]

Savaş arabalarının gürültüsü, kırbaçların şaklaması ve tuncun tunca çarpmasından çıkan sesler bu güçlü mısralarda duyuluyor; tanrıların kendi güçlerinin bu şiirlerde yakalandığı hissediliyordu. Erkekçe bir ruhla kadere karşı gösterilen gerçek ve sabırlı bir inanç, sonucun iyi olacağına duyulan güven her satırda parıldıyor. Güneşin doğması, şimşeğin çakması, Agni'nin ocaklardaki alevli dilinin yalımları önde gelen simgesel imgeler; ilahilerde saldırgan ateşin sonunda karanlığa karşı zafer kazanacağına büyük bir güven var. Yeni terbiye edilen atların hızı, yeni silahlar ve bunlarla kazanılan güçle kentlere, ovalara, istenilen her yere yenilgi yüzü görmeden saldırabilmek savaşçı halka yeni bir özgürlük hissi vermişti. Artık kozmik kurbandan çıkartılan ders bile teslim olma değil, güç kazanma dersi olarak kavranılıyordu.

38 Nikhilananda (çev.), *age*, s. 136.
39 *Rg Veda* V.80, şiir 2, 5, 6.

Soma, ay kurbanı, tanrılara layık içki olarak soma bitkisinin suyu biçiminde ateşe dökülüyordu. Fakat aynı sarhoş edici içecek savaşçının kendi boğazına da gitmekteydi; yüreğinde kendine özgü bir savaşçı cesareti tutuşturuyordu. "Bilgece" diye anlatılıyor:

Bilgece iyi düşünceler uyandıran
Tatlı yiyecekten aldım: dikkati dağıtan en iyi şey.
Bütün tanrılar ve ölümlüler
Ona bal demekte birleşirler.

Soma içtik, ölümsüz olduk.
Işığa gittik, tanrıları bulduk.
Şimdi ne düşmanlık yapabiliriz?
Ölümlü insanın, Ey Ölümsüz, hangi kötülüğünü işleyebiliriz?

Sizi muhteşem, özgürlük veren damlalar!
Eklemlerimi araba kayışları gibi bağladınız.
Bu damlalar beni bacağımı kırmaktan korusun,
Hastalıktan uzak tutsun.

Sürtünmeden çıkan ateş gibi, yak beni!
Aydınlat bizi! Bize zenginlik ver!
Verdiğin sarhoşlukla, Ey Soma, kendimi zengin hissediyorum.
Artık içimize dolup bizi gerçekten zenginleştir.[40]

Aryanların, Samiler gibi, görece basit bir topluluk olduğunu söylemiştik. Ve aynı Samilerin mitolojilerindeki gibi, karşı konulamaz ruhbanca eon kavramı, kişileştirilmiş tanrının esnek iradesinin gazaba ve aynı zamanda yalvarmaya konu olan işlevine dönüştürülmüştür; Vedik düzen böyle işlemektedir: Varuna'nın dairesel düzeni *(rta)*, inançla karşılanmasına karşın, sistemin ön planında yer almaz. Avcı, çoban ve savaşçı olan Aryanlar, onları ötekilerle birlikte öğütüp lapaya çevirecek olan matematik, ruhbani görüşün, ölü ve ölümcül ağırlığı altında ezilmeyecek kadar, özgür eylemcinin kaderini biçimleyici gücünün farkındaydılar. Varuna'nın ritmik düzeni, dolayısıyla geri çekildi. Ve mitsel kozmik sahnelerinde ön planı, burnundan soluyan, yelelerinde tavus tüyünün renkleri uçuşan kula küheylanların çektiği savaş arabasıyla, hepsinin en çok Soma içicisi, savaş tanrısı, savaş cesareti, savaş gücü ve savaş zaferi, çok açılı yıldırım-

40 *Rg Veda* VIII. 48, şiir 1, 3, 5 ve 6; Macdonell, A Vedic Reader, s. 157-58'den.

lar savuran, içtiğinde ve Soma'yla kafayı bulduğunda kızıl sakalı göl suları gibi kabaran, güneş gibi uzun kolları kozmik ejderha Vritra'nin işini yıldırım çarpmış gibi bitiren İndra'ya verdiler.

Tıslayan, gök gürlemeleri, yıldırımlar, sisler ve dolular yaratan, öfkeli yılan Vritra, el ve ayağı olmayan büyük cin, uzak ormanlarda yaşıyor, dağlarda yatıyordu –dünyanın sularını kendisine ayırmış ve yüzyıllarca her türlü sıvıdan yoksun kalan evren çöle dönmüştü-.

Fakat İndra'nın becerdiklerini duymayan mı kaldı?

Öfkeli bir boğa gibi, Soma'yı kaptı,
Üç koca kâseden basınçlı içkiyi içti,
Silahı ateşli yıldırımı aldı,
Ve ilk doğmuş olan ejderhayı kesti.[41]

İndra'nın becerisi, söylemiş olduğumuz gibi, ilahi toplamının en az dörtte birinde dile getiriliyor.

Dahası (ve burası sanırım yeterince üstünde durulup vurgulanmayan nokta), yıldırımla işi bitirilen ejderhanın adı ve kökünden gelir, "kaplamak, içermek"; okuyucunun anımsayacağı gibi Varuna'nın adı da aynı kökten gelir.

Yani:

1. Bu Aryan mitolojide düşman, yaşamı etkileyen gücüyle, ruhbani kozmik düzenin zıttıdır.

2. Çöreklenmiş yılan Vritra, "Kapsayıcı"nın getirdiği kuraklık, Mezopotamya sistemindeki Tufan mitolojisinin karşılığıdır.

3. Tufan'ın Semitik türevinde olduğu gibi, Aryanların Kuraklık türevinde de kozmik felaket kişisel olmayan ritmik düzenin kendiliğinden sonucu değil, özgür iradenin sonucudur.

4. Fakat Semitik anlayışın tersine, İndo-Aryan mitos Vritra'yı, zıt eylemin yerine getiricisini, saygı duyulacak bir tanrı değil, küçümsenecek bir şey olarak kabul etmiştir:

Elsiz, ayaksız, İndra'yla savaştı,
İndra yıldırımını sırtına indirdi.
Ve erkek boğayla eşit olmak isteyen iğdiş boğa
Vritra, parçalanıp dağıldı.

Ve kesilmiş bir kurban yatarken,
Su dalgaları kabarıp üstüne tırmandı,
Daha önce zorla kapatmıştı suları:
Şimdi koca ejderha altlarında yatıyordu.[42]

41 *Rg Veda* 1.32A. şiir 3.
42 *Rg Veda* 1.32A. şiir 7, 8.

5. Aynı biçimde, Mezopotamya'nın gelişiminde ulu tanrı insanın arzularıyla uyum içinde olmayabilirken –kıskanç, tehlikeli, alıngan bir tanrı, memnun olmadığında kahredici olabiliyor; Vedik tanrılar genellikle güler yüzlü, kolay memnun olan ve unutulduklarında basitçe dönüp giden tanrılardır-. Profesör Winternitz bu zıtlığı şöyle anlatmaktadır:

"Vedik şarkıcı, kutsadığı tanrıya, Yehovacı mezmurcu gibi engin bir huşu içinde de, taş gibi katı bir inançla da bakmaz. Eski Hindistan'ın rahip şarkıcıları da dualarında, mezmurlar gibi ruhun derinliklerinden göklere çıkmazlar. Bir tanrıyı övmek için şarkı söylediklerinde, tanrının bol inek ve kahraman oğullarla hemen karşılık vereceğini beklerler ve bunu bildirmekten çekinmezler. Anlayışlarının temeli "Ben sana veriyorum, sen de bana ver (al gülüm ver gülüm - *do, ut des*)"dir; böylece, Vedik şarkıcı İndra'ya şöyle seslenir:

Eğer ben, İndra, senin gibi,
Bütün her şeyin tek efendisi olsaydım,
Beni öven şarkıcı
Hiç ineksiz kalmazdı.

Ona memnuniyetle yardım ederdim;
Bilge şarkıcıya beklediğini verirdim:
Eğer, Ey lütufkâr Tanrı, ben
Senin gibi İneklerin Efendisi olsaydım."[43]

Şimdi ileri sürülecek son bir nokta daha var; neşeli yaşam ve dünyevi güç isteyen bu ilahilerde, daha sonraki Vedalardan türemiş olduğu kabul edilen Hinduizme ait bir ruh veya mitolojik dünya imgesini çağrıştıran hiçbir yön bulamıyoruz. Örnek olarak ölü ruhunun yeniden başka gövdeye girmesi, yeniden doğumun girdabından kurtulmak için bir yakarış, yoga, kurtuluş mitolojisi, vejetaryenizm, şiddetten sakınmak veya kasta ait bir iz yok. Savaşı anlatan eski Vedik sözcük *gavişti*, "ineğe duyulan istek" anlamına gelmektedir; Aryan çobanların inekleri kesilmekte, derisi yüzülmekte ve sütü içildiği gibi eti de yenilmekteydi. (Eğer bütün dünya dinlerinde çelişkiler, bilerek ve isteyerek yapılan yanlış anlamalar olmasaydı bütün bunları açıklamak güç olurdu.)

Fakat Hindistan'ın daha sonraki mitolojisi öz olarak Vedik değil Dravidyan'dı; ana yapı olarak İndus'un Tunç Çağı uygarlı-

43 Winternitz, *age*, c. I, s. 70; *Rg Veda* VIII. 14.1-2'den alıntı.

ğından kaynaklanır. Süreç içinde Aryanlar özümlenmiş (ne yazık ki inekleri değil), kozmik tanrı Varuna'nın düzen ilkesi –İndus formları gibi bu da Yakındoğu'nun matematiğinden türetilmiştir– İndra'nın özgür irade ilkesine üstün tutulmuştur. Varuna'nın *rta*'sı *dharma*'ya dönüşmüştür. Varuna'nın yaratıcı *maya*'sı Vişnu'nun yaratıcı *maya*'sı olmuştur. Ve sonsuz dönüşün daireleri her şeyi sonsuza kadar güten sonsuz dairelere dönüşmüştür. Öyle ki, Vedaların en büyük, kahraman tanrısının istek ve erdem dolu eylemi, olmaması gereken bir şey haline gelmiştir.

Ejderha, şimdi öğreneceğimiz gibi, Brahman'dır. Ve Brahman öldürmek –daha sonraki Hint düşüncesine göre– en büyük, bağışlanmayacak bir suç olduğundan, İndra'nın Brahman Vritra'yı öldürmesi, ancak tiksindirici bir kefaret vermesiyle ödenebilecek bir suçtur.

Dolayısıyla Mahabharata'da, Vedik ilahilerden (en azından) tam bin yıl sonra, kozmik ejderhanın Vedik tanrı tarafından öldürülüşü şu biçimde değişime uğradı:

Bölümün başında öyküyü anlatan, "Dinleyelim, ey bilge" diye sesleniyor: "Bilgeliğinin eşi olmayan ve Vişnu'ya bağlılığı kavrayışın ötesinde olan, ölçüsüz parlaklıktaki Vritra'nın erdeme *(dharma)* bağlanışını dinleyelim!"

"O günlerde [değişime uğrayan metin başlıyor] azametli araba sürücüsü Tanrılar Kralı, göksel varlıklardan oluşan ordusu çevresinde, ulu titanı önünde gördü; 4500 mil uzunluğunda, 1500 mil eninde dağ gibi dikilmişti. Üç dünyanın güçlerinin birlikte altetmeleri olanaksız bu koca biçimi görünce bütün gök yaratıkları korkuya kapıldılar ve önderleri, düşmanın gövdesini ayırt edince belden aşağısı tutmaz oldu.

Her yandan dövülen davullar, trampetler ve öteki aletlerin gümbürtüsü koptu ve titan, tanrılar ordusunu ve önlerinde kral-larını fark edince ne şaşırdı ne de korktu. Bu kavgada bütün gücünü kullanması gerekebileceğini bile aklına getirmedi.

Savaş başladı. Ve üç dünyaya da korku saldı. Bütün gök iki tarafın da savaşçılarıyla dolmuştu, kılıç, cirit ve balta, mızrak ve gürz, her boyda taş savuruyorlar, sesli oklar, sayısız türde göksel silahlar, ateşler ve alevli kılıçlar uçuşuyordu. Ve en iyi arabalarıyla çok eski zamanlardan beri Vedaların verilmiş olduğu bütün kutsanmış kâhinler seyre geldiler. Yogiler ve hoş arabalarında göksel eşleri bulunan göksel müzikçiler de geldi. Hepsinden par-

lağı dünyanın yaratıcısı ve yöneticisi ulu tanrı Brahma'nın kendisiydi.

Dharma'yı savunan Vritra becerikli bir biçimde hem Tanrılar Kralı'nı hem de bütün gök dünyasını yoğun bir taş yağmuruna tuttu. Öfkeden deli olan tanrılar bu kayalara ok sağnağı gönderip hepsini parçaladılar. Fakat kendi gücü kadar maya gücü de fazla olan titan, maya gücüyle Tanrılar Kralı'nı tamamiyle sersemletti. Ve yüzlerce kurbanın tanrısı, maya gücüyle uyuşunca kıpırdamadan kaldı. Vedik bilge Vasiştha –Rig Veda'nın yedinci kitabındaki bütün ilahileri yüreğinde hisseden ve böylece bir araya getiren odur– Vedik şiirleri okuyarak onu kendine getirdi. "Sen tanrıların önderisin" dedi bilge, "üç dünyanın gücü de sende. Öyleyse niçin sendeliyorsun? Yaratıcı Brahma, Koruyucu Vişnu, Hayallerin Yıkıcısı Şiva ve muhteşem, kutsal Soma'yla bütün Vedik kâhinler seyrediyorlar. Basit bir ölümlü gibi yıkılma. Şiva'nın üç gözü de senin üstünde. Vedik azizlerin zafer ilahileriyle sana övgüler düzdüklerini görmüyor musun?"

Böylece, kendine gelen tanrı, güvenini kazandı, kendini yogaya bıraktı ve kendisini o kadar sersemleten mayanın etkisinden çıktı. O zamana kadar titanın yiğitliğine tanık olan kâhinler şimdi dualarını evrenin efendisi Şiva'ya çevirdiler. Ve yüce tanrı, karşılık olarak, korkunç bir alev biçiminde enerjisini Vritra'ya yolladı. Aynı anda Vişnu İndra'nın silahının içine girdi. Bütün kâhinler grubu İndra'ya dönerek düşmanına saldırmasını istediler. Tanrı Şiva'nın kendisi ona seslendi:

"Düşmanın önünde, Vritra; ordusu da yanında: Evrenin ta kendisi *(Atman)*, her yerde hazır ve nazır ve korkunç aldatma gücü vardır. 60.000 yıl bu titan bu güçleri elde etmek için şiddetle, en sofuca yoksunluklara katlandı. Sonunda Brahma, ona istediği nimetleri bağışlamak, vermek zorunda kaldı. Ve bunlar bir yoginin elde edebileceği en büyük güçlerdi; isteğine göre hayaller yaratma gücü, yenilmez bir kuvvet, sonsuz bir enerji. Fakat şimdi, sana, *benim* enerji ve gücümü veriyorum. Dolayısıyla, yoganın yardımını alarak yıldırımınla düşmanını parçala."

Tanrıların Kralı dedi: "Ey en büyük Tanrı, senin kutsal gözlerinin önünde, senin gücün bağışlanmış olunca, şimdi bu yıldırımla cinlerin annesinin yenilmez oğlunu keseceğim."

Ve bütün tanrılar ve azizler, düşmanın alevlerle sarsıldığını gördüklerinde, büyük bir sevinç bağırtısı kopuyor. Meydan davulları, kösler, borular ve trampetler, binlercesi hep birden üfle-

nip dövülmeye başlanıyor. Cinler akıllarını yitiriyor. Hile güçleri onları terk etmiş. Ve o zaman Tanrılar Kralı'nın, o büyük zafer anında, Vedik kâhinlerin alkış ve bağırışları arasında, arabasında oturmuş, aldığı biçim, hiç kimsenin korkmadan bakamayacağı bir biçimdi.

Ama önce, felakete uğrayan titanı anlatalım. Yakıcı alevle kavrulunca, koca ağzından korkunç alevler çıktı. Rengi kaçtı. Her yeri titriyor, zor nefes alıyordu, gövdesinin her kılı dikilmişti. Aklı, çenesinden kötü, iğrenç bir çakal biçiminde çıktı ve sağından solundan meteorlar fışkırmaya başladı.

Ve Tanrılar Kralı, tanrılar tarafından övülüp kutsanarak, elinde yıldırımı, canavarı seyrediyordu. Isıyla kendinden geçen canavar, acıyla uludu; ağzı daha açıkken, tanrı kozmik dairenin sonunda evreni yakan ateşten hiç de aşağı kalmayan yıldırımını ağzından içeri fırlattı. Vritra o anda tutuştu. Tanrılar kendilerinden geçmişlerdi. Ve Tanrılar Kralı, yıldırımını geri çekip, arabasıyla gökyüzünün derinliklerine doğru hızla uzaklaştı.

Fakat bu iğrenç suç, Brahman öldürmek, bütün dünyalardaki ürkütücü, lanetli, korku salıcı eylem, öldürülen titanın gövdesinden, korkunç biçimde ileri fırlamış dişler, kızıl ve kara, öfkeyle kıvrım kıvrım, darmadağınık saçlar, dehşet saçan gözler ve boynunda kana batmış kafataslarından çelenkle, paçavralara ve ağaç kabuklarına sarılmış biçimde çıktı. Ve Yıldırımın Efendisi'nin ardından gitti, arabasına yetişti, onu yakaladı. O andan sonra Brahman cinayeti ona yapıştı. Korkuya kapılan tanrı lotus sapına saklandı, yıllarca orada kaldı, fakat ondan kurtulmak için hangi yolu denese bir sonuç alamadı. Bütün girişimleri boşunaydı, sonunda hâlâ kendisine yapışık ifritle birlikte sefil Tanrılar Kralı saygıyla Yaratıcı Brahma'ya yanaştı. Suçu bilen Yaratıcı Brahma, Tanrılar Kralı'nın nasıl kurtulabileceğini düşünmeye başladı."[44]

Burada Vedik olan hiçbir öğe yok, yalnızca adlar ve yalnızca iki mücadelecinin adları. Karakterleri değişmiş; güçleri de. Erdemleri bile tersine dönmüş. Kukla-kahramanın cesaretinin somadan değil, fakat yogadan geldiğini söylemeden geçemeyeceğiz. İndus mühürlerinden öğrendiğimiz gibi, yoga İndus uygarlığına ait yönlerden biriydi. Dahası, zaferin itibarı, sonunda Şiva'ya, yoganın efendisine verilmiştir; mühürlerde önceden can-

44 *Mahabharata* 12.281.1'den 282.20'ye.

landırılmış olduğu gibi. Yani görülüyor ki, Aryanların gelişiyle bu metnin oluştuğu dönem arasında Vedik panteon, en azından bazı yönleriyle, daha eski olan, yoganın önemli bir rol oynadığı yerli Hint sisteminin ilahiyatı içinde uyarlanmıştır. Gerçekten, rakibe atfedilen güç bile, altmış bin yıl üstünde sebatla çalıştığı söylenilen yogadan gelmektedir.

Dharma üstünde durulmasına da dikkat edelim: *Dharma* kozmik düzenle uyum içinde olan erdem diye yorumlanmaktadır, aynı *maat, me, rta, tao* gibi. Tunç Çağı'nın düzen ilkesi, yani Vedik bireysel eylem kahramanlığı temasını bastırarak tekrar ön plana çıkmıştır. Ve gerçekten, bu anlatımda, zıt, kahramanlıkla ilgisi olmayan bir tema önem taşımaktadır. Mahabharata'nın bütününde üstünde durulan tema budur. Yani titanlar grubuyla tanrılar grubu arasında iktidarın yer değiştirmesi, karanlık ve aydınlık dönüşümü ilkesinin canlandırılmaya çalışılması. Öyle ki, bazı çağdaş tarih görüşleri gibi –örnek olarak Tolstoy ve Marx'ınki– taşıdığı kahramanlarla (Napolyonlar, Bismarklar, İndralar, vb.) temsil edilen yalnızca tarihin karşı konulamaz yükselişidir. Fakat biraz levanten bir sistem olarak Marx'ınkinin tersine, bu mitolojide, tarihin bildiğimiz yasalarına son verecek Mesih Çağı bulunmamaktadır. Çünkü, bu görüşe göre, iki tarafın da zaferinde doğuştan gelen bir sınır vardır. Birbirinin yerine geçmek işin özüdür. Brahma, dünya hayalinin yaratıcısı, hayal gücünü sorun çıkaran tarafa vermiştir. Şiva hayalin yıkılması için enerji ve gücünü İndra'ya verir. Fakat kahraman tanrı avını kestiğinde, bir yandan dünyanın kurtarıcısıyken, bir yandan da –diyelim– savaş suçlusu olduğunu görür.

Böylece burada Prometheus'un yankısı ortaya çıkıyor; aynı zamanda çarmıha gerilen İsa; dünyanın günahları omuzlarında, İsa çarmıha geriliyor. Prometheus dağa çivilenmiş, İndra lotus sapına! Bir kez daha iyiliğin ve kötülüğün ötesinde karşımıza ilk kez Horus, Seth ve İki Ortağın Gizi* olarak çıkan eski mitolojik damarın kişilikleriyle karşılaşıyoruz.

Yoga ve dönen daireler ilkesi, anlaşıldığına göre, daha eski İndus sisteminin özellikleridir. Fakat şarkı söyleyen Veda kâhinleri motifi, bu mitosta Vedik tarafın öğelerini temsil etmektedir. Tanrılar üçlemesi, dünya hayalinin yaratıcısı Brahma, koruyucusu Vişnu ve üç gözüyle, yoganın efendisi, dünya hayalinin yıkı-

* Bkz. s. 86-87.

cısı Şiva çok, çok daha sonraki, Hint sanatında ve mitosunda MS 400'e kadar görülmeyen bir kavramdır.

Daha sonraki dönemi VI. Bölüm'de işleyeceğiz; şu an güneşli Vedik tanrıların önce aşağıladıkları kahramanlık dışı fallik tapınmayla birleşmelerini ve sonra ironik biçimde, Nietzsche'nin Cüceleştirici Erdem adını taktığı, dünyayı görmezlikten gelen öğretinin hizmetine sokulmasını izleyeceğiz. –Bu öğretide büyükler küçük ve küçükler büyük yapılır ve el çekmeyi öğreten öğretmenlerin kendileri görkemi kendilerine alırlar–.

4. MİTSEL GÜÇ

Hindistan'da rahip kastının soyluların üstünde egemenlik kurma araçları –egemenliği belki yavaş yavaş, fakat kesinlikle ve sağlam biçimde kurdular– her yerde şarkı söyleyerek ve Vedik güçlerinin çekiciliğini kullanarak uyandırdıkları huşudur. En eski dönemde tanrılara yalvarılıyordu. Ama daha sonra, tanrılara büyü yoluyla insanların istekleri yaptırılabildiğine göre, büyü ritlerinin tanrılardan daha güçlü olduğu sonucuna varıldı ve artık tanrılara yalvarılmadı, savaşçı kabilelere nimetlerini vermeye zorlanmaya başlandılar. Ve Brahmanların büyüsü, gizli sihirlerin bilgisi, dünyanın en güçlü, en tehlikeli eylemi olarak tanındı.

Veda "bilgi" sözcüğü *vid* kökünden gelir (Latince *video* "görüyorum"la benzeşiyor), "kavramak, bilmek, bakmak, adlandırmak, keşfetmek, elde etmek, bağışlamak" anlamlarına gelir. Vedik ilahilerin insanlar tarafından düzenlenmediği, fakat mitsel geçmişin büyük kâhinleri *(rşis)* tarafından vahiy olarak "duyulduğu" *(sruti)* kabul edilmektedir. Dolayısıyla, Vedik ilahiler kutsal gerçeğin ve sonuç olarak gücün hazineleridir; öğrenilmeli, irdelenmeli ve üstlerinde düşünülmelidir. İlahilerin yorumlarından çıkan ilahiyat yapıtlarına "Brahmanların Yapıtları" *(Brahmanas)* denilir ve en eskisi MÖ y. 800 tarihine ait olabilir. Bunlar da Vedik ilahiler ve ritler, insanın eylem ve düşüncesinin ürünü olarak değil, evrenin temel etkenleri olarak görülmektedirler. Vedaların, artık evrenden önce var olduğu, tanrıların ve evrenin gelişim sürecini başlatan gizil, yaratıcı, ezeli heceleri içerdikleri ileri sürülmektedir. Örnek olarak "OM" diye okuyoruz:

Hiç değişmeden kalacak olan hece budur.
Yani:
Bütün Geçmiş, Hal ve Gelecek OM'dur;
Ve bu üç katlı zamanın ötesindeki de - o da OM'dur.[45]

Veda ilahileri üstüne bilgileri ve onların güçlerini kullanabilmeleriyle, öğrenim görmüş olan Brahmanlar dostlarına iyilik getirebilecekleri gibi, düşmanlarına da kötülük getirebilirler. Şiirlerin uygun biçimde kullanılması bunun için yeter. Örnek olarak:

"Eğer bir insan için 'şunun nefes vermesini keseyim' diye dilerse, Vayu (Rüzgâr Tanrısı) üçlemesinden mısrayı karıştırarak okur; bir kıta veya mısrayı atlayarak sırayı karıştırır: Gerçekten, böylece adamın nefes vermesini keser. Eğer bir insan için 'şunun nefes vermesini ve almasını keseyim' diye dilerse, İndra ve Vayu üçlemelerinden bir kıta veya satır atlayarak karıştırıp okur ve gerçekten onun nefes alıp vermesini engeller... Eğer bir insan için 'şunun gücünü keseyim' diye dilerse, İndra üçlemesini karıştırarak okur... Eğer bir insan için 'şunun kolunu bacağını tutmaz edeyim' diye dilerse, bütün tanrıların üçlemelerinden karıştırarak okur... Fakat bir insan için 'bütün her şeyiyle, bu adam başarılı olsun' diye dilerse, gerçekten onun için düzgün ve doğru sırayla okusun, gerçekten böylece onu her şeyiyle başarılı kılar. Bunu bilen bütün her şeyiyle başarılı olmayı bilir."[46]

Tanrılar güçlerini kurbandan alırlar. "Kurban tanrıların arabasıdır" denilmiştir.[47] Dolayısıyla, Brahmanlar yalnızca inananların değil tanrıların da efendileridir. "Gerçekte iki tür tanrı vardır" diye okuyoruz, "yani tanrılar tanrılardır, bir de eğitim görmüş, yetişmiş Brahmanlar insan tanrılardır. Sunulanlar bu ikisi arasında paylaşılır. Kurbanlar tanrılar içindir, bağışlar insan tanrılar, eğitim görmüş, iyi yetişmiş Brahmanlar içindir. Kurban veren insan kurbanıyla tanrıları memnun eder, insan tanrıları, eğitim görmüş, iyi yetişmiş Brahmanları bağışlarıyla memnun eder. Ve memnun oldukları zaman bu iki tür tanrı onu göklerin güzelliklerine kavuştururlar."[48]

---

45 *Mandukya Upanişad* 1.

46 *Aitareya Brahmaya* 3.3. çev. Arthur Berredale Keith, *Rigveda Brahmanas;* Harvard Oriental Series, c. 25, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1920, s. 166-67; kısaltılmıştır.

47 *age,* 2.37.

48 *Şatapatha Brahmana* 2.2.2.6; 4.3.4.4.

Eğer bu iki tür tanrıdan hangisi daha büyüktür diye sorulacak olursa yanıtı hazırdır: "Brahmanlar ulu kişinin kendisinden, gerçekten bütün tanrılardan gelirler"[49] ve "Brahmanlar en büyük tanrılardır".[50]

Brahmanların efendilerini ululamak için düzenledikleri bütün törenler içinde en büyüğü debdebeli At Kurbanı'ydı *(aşvamedha)*; krallar için düzenlenirdi ve fazla sayıda yetenekli Brahman'ın katılımını gerektirirdi. Bu Brahmanlar dört sınıftı:

1. Hotri, "davetçi"ler, eski dönemde (MÖ y. 1000) şarkıcı ve kurbancı olmalılar, fakat daha sonraki Brahmanların zirvede olduğu dönemde (MÖ y. 800-600), özellikle tanrıları çağırma, onları özel yerlerinden festivale getirme ve ateşten kendilerine sunulan parçaları verme görevini yüklenmişlerdi;

2. Adhvaryu, "kurbancı"lar, görevleri sunulanların yönetimiydi; Hotriler "güzel dilli" diye övülürken, Adhvaryular "güzel elli" diye övülmüşlerdir; Hotrilerin el kitabı Rig Veda'dır, Adhvaryularınki Yajur Veda; ve bütün önemli ritlerde görev yüklenenlerin önde gelenleri bunlardır; törenin büyüklüğüne göre kendilerine yardım eden yardımcıları vardır.

3. Udgarti, "Şarkıcı"lar, çoğunluğunun (çoğu Rig'dekilerle aynıdır) Sama'ya adanmış olduğu Sama Veda'dan ilahiler seslendirirler. Ve son olarak:

4. Yönetici Brahman, her zaman zorunlu olarak olmasa da, çoğunlukla kralın önde gelen maiyet rahibidir.

At Kurbanı'nın simgeleri büyük bölümüyle kaba cinsellik içerir; rit eski Tunç Çağı boğa ritüelinden uyarlanarak türetilmiştir ve boğa ritleri öncelikle bitki verimliliği kültleriyle ilgilidir. Fakat burada en açık fallik yanlar bile, yalnız verimlilikle değil hepsinden önce –en iyisinden– bütün dünyada en üstün kraliyet iktidarı ve yetkesiyle ilişkilendirilmiştir. Rit baharda veya yazın başlar; hayvanın özel işaretler taşıyan, özel olarak yetiştirilmiş saf kan aygır olması gerekir. Seçildikten sonra törenle ötekilerden ayrılır ve kurban direğine bağlanır.

"Kurban direği ötedeki güneş" diye okuyoruz, "sunak dünyadır. Kutsal otun samanı bitkileri temsil eder, yakılan odunlar ağaçlar, serpilen sular su, çevreleyen çitler dört yöndür."[51]

---

49 *age*, 12.4.4.6.

50 *Manavadharma Sastra* 9.319.

51 *Aitareya Brahmana* 5.28.

Kurbanın her öğesi evrenin bir öğesinin karşılığıdır; her eylemin kozmik bir kaynağı vardır; ritin dünyaya etki yapma gücü de bu benzerliklerin kesinliğinden türetilmiştir. Brahman kastının gücü de bu tür uyumları bilmesinden kaynaklanır. Temel olarak işlevi görülen ilke Frazer'in verdiği adla "taklit büyüsü"dür.[52] Fakat ilkel düzeyde büyüsel benzetmeler gözle görülecek kadar açıkken, Brahmanlarınkiler çoğunlukla fazlasıyla üstü kapalı ve parlak biçimde şiirseldir.

At, direğe bağlanmasının ardından, bir süpürgeyle yıkanmak üzere suya sürülür. Bu arada bir fahişenin oğlu "dört gözlü" bir köpeği (yani gözlerinin üstünde siyah lekeler bulunan bir köpeği; ölüler ülkesinin bekçi köpeği olarak kabul edilir) sopayla vurarak öldürür. Köpek atın karnına doğru güney yönünden yüzdürülür, sonra ölüler ülkesine doğru yüzüp gider.

Köpeği öldüren kişi, "Varuna bu aygıra saldırmaya kalkışan herkese karşı çıksın" diye bağırır, "insanlar uzaklaşın! Köpekler uzaklaşın!"[53]

Bu garip ritte, öldürülen köpek talihsizliğin simgesidir; kaba cinselliğin gücünün yalnız temsili değil gerçek etkisi, bir fahişenin oğlu tarafından büyüyle uzaklaştırılmaktadır. Cinselliğin gücü ritte askerlerin silahları ve Brahman edebiyatının bilgisi kadar rol oynamaktadır.

At artık serbest bırakılır ve bir yıl kadar yüzlerce ihtiyar beygir arasında istediği gibi koşturmasına izin verilir; fakat hiçbir biçimde kısraklara yanaştırılmaz. Peşinden yüz atlı prens, yüz yüksek rütbeli kumandanın oğlu ve yüz daha düşük rütbeli kumandanın oğlu koşturur. Eğer biri aygıra binecek veya krallığına girmesini engelleyecek olursa, kral bunlarla savaşmak zorunda kalacaktır. Öte yandan, aygırın geçmesine izin veren bir kral atı serbest bırakmış olan –ve şu anda evinde büyüsel önem taşıyan muazzam törene hazırlanmakla meşgul olan– büyük monarkın efendiliğini kabul etmiş demektir.

Her gün kurban edilme yoluyla tanrı Savitri'ye armağanlar sunulmaktadır. Kral ve maiyetinin önünde Hotri rahip her gün dramatik oyunlar, şarkı ve müzik, dans ve destanlardan dinletiler sunar; soylu bir ozan kral onuruna doğaçlama şiirler okur.

52 Frazer, *age*, s. 11-37

53 *Taittiriya Samhita* 7.4.5.1; J. J. Meyer, *Trilogie altindischer Mächte und Feste der Vegetation*, Max Niehans Verlag, Zürih ve Leipzig, 1937, III. Kısım, s. 238-239'dan.

Ve günün anlamına göre seyirciler seçilir: Yaşlılar veya gençler için, yılan oynatıcılar, balıkçılar ve kuşçular için; soyguncular ve faizciler için veya bilgeler için.[54] Ayrıca, yıl boyunca at cinsel bir zevk tadamadığından, kral da –fakat her gece en sevdiği kraliçesinin bacakları arasında uyuması gerektiğinden zahitliği daha da zorlayıcıdır–, cinsel ilişkiden uzak durur. Altmış altı Adhvaryu rahibi yaklaşık on beş günde bir aşvatta ağacından (burada *aşva* "at" sözcüğüyle oynanıyor) bir sıranın üstünde oturarak bir ateşte çayırların ve süthanenin ürünlerini, yağ, arpa, süt ve pirinç yakarak geceyi geçirirler.[55]

Yıl üç günlük bir festivalle sona erer; at yanındakilerle birlikte döner ve muhteşem biçimde dört nal koşturup Sama Veda şarkısını söyler. Hayvan sesinin bu mucizesi, Udgatri rahibi kendi şarkısını kesip, ortaya bir kısrak çıktığında ve küheylan kişnediğinde yaşanır. Bu aygırın Udgitha'sı olarak bilinir. Muhteşem kısrak yanıt verir. Bu da kısrağın Udgitha'sıdır.[56]

Daha Eski Vedik dönemlerde, bu ritte atla birlikte kurban edilen tek hayvanın, tanrı Puşan'ı, güneşin habercisini temsil eden koç olduğu anlaşılıyor. Fakat Mahabharata'da aşağıdaki dehşetli olay anlatılır:

"Rahipler Vedalarda öğrendikleri gibi bütün ritleri uygun biçimde yerine getiriyorlardı; her yöne zamanında dönüyorlardı, mükemmel çalışmışlardı ve mükemmel bilgilenmişlerdi. Düzende en ufak aksama olmuyordu; uygunsuz tek davranış yoktu. Aralarında, ayrıca, iyilik dolu olmayan, fakir, açlık çeken, acı içinde kimse bulunmuyordu, kaba olan yoktu, yemek isteyen herkes yemek buluyordu.

Rahipler her gün kutsal metinleri okuyor, yazılı emirleri kesinlikle yerine getiriyor, güçlü ritin başlaması için gerekli işleri yapıyorlardı ve Vedik metinlerin ustası olmayan, sözlerini mükemmel biçimde yerine getirmeyen kimse yoktu. Ve kütükleri çatma zamanı geldiğinde, altısı vilva ağacı, altısı khadira, altısı sarvavarnin, ikisi devadaru ve biri şleşmataka ağacıydı [toplam yirmi bir tane]. Ayrıca, yalnızca güzellik amacıyla konulan ötekiler altındandı. Ve kralın verdiği flamalarla süslenen kütükler, Indra'nın çevresinde yedi göksel kâhinle birlikte, maiyetiyle ilah-

54 K Geldner, "Asvamedha", Hastings (y.), *age*, c. II, s. 160'ta.
Satapatha Brahmana 13.2.1.2-5; *Taittiriya Brahmana* 3.8.14; *Apastampa Srautasutra* 20.10.15, Meyer, *age*, Kısım III, s. 239-40'tan.
Rg Veda 1.162.2-4; 163.12; Oldenberg, *age*, s. 472, not 1'den.

lar arasında oturduğu gibi parlıyorlardı. Ayrıca, altın tuğlalarla kule yapılmıştı; göklerde inşa edilenler kadar güzeldi. On sekiz kol uzunluğunda ve dört katlıydı. Sivri tepesine güneş kuşu Garuda biçiminde altından üçgen bir kuş yerleştirilmişti.

Yazılı emirleri mükemmel biçimde izleyen rahipler, her birinin ilahına uygun biçimde hayvanları ve kuşları kütüklere bağladılar. Kutsal ateşin tutuşturulmasından sonra, yazılarda söylenildiği gibi, özel işaret taşıyan boğalar ve su hayvanları da uygun biçimde kütüklere bağlandılar. Ve kurban hazırlığı olarak, üç yüz hayvan böyle kütüklere bağlanmış oldu, önde gelen mükemmel küheylanlar da bunların arasındaydı.

Ve bütün kurban alanı muhteşem biçimde, göksel müzisyenler ve eşleri, dans eden kızlarla birlikte göksel kâhinlerin sarayı gibi donatılmıştı...[57]

Kralın, biri Şudra kastından olabilecek olan üç (veya dört) karısı* şimdi ata yaklaşıyorlar ve çevresini dönüyorlar. Sonra hayvanı yağlayıp masaj yaparak, boynuna çelenk takarak kurban için hazırlıyorlar. Bu sırada Hotri rahipleri ve yönetici Brahman simgesel, gülünç, bilmece gibi bir oyun sergiliyorlar. Sonra at yerine götürülüyor, örtüyle örtülüyor ve boğuluyor. Kralın gözde kraliçesi geliyor ve ritin en garip, inanılmaz bölümü, ölümsüz ulu tanrı Varuna, dünya düzeninin efendisinin simgesi ölü atla kraliçenin evliliği başlıyor.

Kadın ölü atın yanına yatıyor ve Adhvaryu rahibi ikisini de örtüyle örtüyor. Dua ediyor: "Siz ikiniz gökte örtülmüş olun. Ve erkek gücü taşıyan küheylan, tohum veren, içeriye tohumlarını versin." Kraliçenin küheylanın cinsel organını tutarak kendisininkini ona bastırması gerekmektedir.

"Ey Anne Anne Anne!" diye bağırır. "Kimse beni almayacak! Zavallı ihtiyar beygir uyuyor! Ben, kampila ağacı yaprakları ve kabukları giyinmiş bu harika küçüğü!"

Rahip: "Dölleyiciyi ben teşvik edeceğim. Sen de dölleyiciyi teşvik et."

Böylece, kraliçe küheylana şöyle der: "Haydi, ikimiz de kollarımızı bacaklarımızı uzatıp gerelim."

---

57 *Mahabharata* 14.88.19-36 (kısaltılmış).

* "Brahmanlar için üç tür eş olabilir, Kşatriya için iki, Vaişyalar yalnız kendi kastlarından evlenmelidir... Brahmanın ilk karısı Brahman, Kşatriyanınki Kşatriya olsun. Zevk nedeniyle Şudra'ya da izin vardır. Fakat ötekilere bu yasaktır" (*Mahabharata* 13.44.12).

Rahip tanrıyı teşvik etmek için dua okur: "Haydi, tohumlarını sana bacaklarını açmış olan kanalına güzelce bırak. Ey sen, erkeklik gücü olan, kadınların yaşam besleyicisi olan organını harekete geçir. İleri geri karanlığı dövüp, gizli sevgilin kına doğru atıl."

Kraliçe: "Ey Anne Anne Anne! Kimse beni almıyor!"

Kral bilmece gibi bir benzetme ekliyor: "Tepeden yukarı kamış arabası çıkaran biri gibi kaldır. O zaman içinde rahat edecektir, taze rüzgârda harman savurmak gibi."

Rahip, oradaki prensese dönerek cinsel organını işaret eder: "Zavallı küçük tavuk orada kanat çırpıyor, telaş içinde. Seren yarığa giriyor; kın istekle yutuyor."

Ve prenses rahibe yanıt verir, cinsel organını işaret ederek; "Zavallı küçük horoz orada kanat çırpıyor, koca geveze çenen gibi telaş içinde. Rahip, çeneni tut."

Bir kez daha kraliçe: "Ey Anne Anne Anne! Kimse beni almıyor!"

Yönetici Brahman ona seslenir: "Annen ve baban bir seferinde bir ağacın tepesine tırmandılar. Baban 'Şimdi' dedi, 'karşıya geçeceğim' ve ileri geri giderek yarığın derinliğinde sereni oynattı."

Kraliçe: "Ey Anne Anne Anne! Kimse beni almıyor!"

Hotri rahibi öteki kraliçelerden birine döner: "Dar yarıktaki koca şey küçük şeye vurdu mu, iki iri dudak, inek yolundaki bataklığın iki küçük balığı gibi döner."

Seslenilen kraliçe Adhvaryu rahibine döner: "Eğer tanrılar bu damlayan, noktalı boğaya zevk bağışlamışlarsa, kadının dikilen dizleri gözünün önündeki gerçek gibi bunu sana açıkça gösterir."

Ve gene kraliçe: "Ey Anne Anne Anne! Kimse beni almıyor!"

Şimdi, efendi baş kâhya, dördüncüye, Şudra olana söylüyor: "Soylu antilop arpa tohumu yediğinde, kimse daha önce ondan beslenen ineği düşünmez. Şudra'nın âşığı Aryan olduğunda, kadın fahişelik ücretini unutur."[58]

58 Bu rit için Sanskrit kaynakları *Satapatha Brahmana* 13.1-5; *Taittiriya Brahmana* 3.8-9 ve *Katyayana Şrautasutrası* 20. Apastampa 20, Aşvalayana 10.6 vd., Sankhyana 16. Meyer, *age*, Kısım III, s. 241-46 *Satapatha* metninin çeşitli yorumları için bkz. Julius Eggeling, *The Satapatha Brahmana*, Sacred Books of the East, c. XII, XXVI, XLI, XLIII, XLIV, The Clarendon Press, Oxford, 1882-1900, c. XLIV, s. 321-322, not 3.

Kaba ve çıktıkları soylu ağızlarla bağdaştırılması zor bu sözler, eski Tunç ve Demir Çağı dinsel edebiyatının büyülerini yaşatan ritüelleşmiş açık saçıklığı içeriyor. Hindistan'ın bitki kültlerini araştırmış olan Profesör J. J. Meyer "Analoji ilkesi sayesinde çiftleşme, sözle büyüsel olarak gerçek ritüel birleşme veya her türlü cinsel birleşme kadar sağlıklı oluyor" diyor.[59] Kurban edilmiş ölü atın simgesel eylemi, ölü Osiris'in genç Apis boğası Horus'u doğurtmasına benziyor.* Ve hayvanla birleşen kraliçe riti de bunun eşdeğeridir; Meyer'in dediği gibi: "Atina kraliçesinin, verimlilik tanrısı Dionysos'la olan sığır alırındaki kutsal birleşmesi –tanrı ona boğa biçimiyle görünmüş olmalı–; Varuna da burada Yüce Kraliçeye *(mahişi)* küheylan biçiminde gelmektedir."[60]

Kurban edilmiş atla yatan dahil, şimdi bütün kraliçeler ayağa kalkıp birlikte Rig Veda'dan bir parça söylüyorlar; ilahi, Dadhikravan ("katı süt dağıtan") adlı kutsal, uçan aygıra sesleniyor:

Dadhikravan'ı öven şarkılar söyleyeyim:
Birçok zafer kazanmış olan güçlü, hızlı aygıra:
Ağızlarımıza güzel koku versin.
Yaşamımıza uzun günler versin![61]

Törensel olarak yıkanıyorlar, gene Veda'dan sözlerle, dünyanın bütün suları gibi Varuna'ya koştukları kabul edilen sulara sesleniyorlar:

Ey Su, çabuk davran,
Bize taze güç ver,
Bizim büyük neşe olarak bildiğimizi.

Ne akıcı nimetsin sen!
Bırak onu paylaşalım,
Seven, kutsal ana tanrıçalar gibi.

Sana onun adına yaklaşıyoruz
Onun yerine hızla gidiyorsun.
Bize gücünü ver Su![62]

Mahabharata'da "atı kestikten sonra" diye okuyoruz, "yüksek bilgili kraliçeyi –ona kutsal bilgi, mülk ve aynı derecede inanç verilmişti; kraliçelerin önde gelen nitelikleri bunlardır–

59 *age*, s. 246.

* Bkz. s. 59, *Tanrının Maskeleri: İlkel Mitoloji*, s. 418-21.

60 *age*, s. 248.

61 *Ṛg Veda* IV.9.1-3.

62 *Ṛg Veda* X.9.1-3.

kesilmiş hayvanın yanına oturttular, bu arada Brahmanlar, sakin ve akıllı biçimde ilikleri çıkartıp usulüne göre pişirdiler. Kral gene yazıları izleyerek pişirilen parçanın dumanını içine çekti; dumanın günahlarını temizleme gücü vardır. Hayvanın kalan parçaları on altı yetişmiş rahip tarafından ateşe atıldı ve Dünya Monarkı'nın At Kurbanı tamamlandı."[63]

Homeros'un, Yunanlı kahramanların, yeniden doğuşuyla Truva'yı fethettikleri Truva Atı efsanesi böyle güçlü bir ritin yansısı olmalı. Çok basitleştirilmiş bir At Kurbanı, tanrının "habercisi" beyaz koçun da öldürülmesini içerir, fakat cinselliğe ve krallığa ait motifleri dışlar biçimde, Volga bölgesinin Fin asıllı Çeremişleri arasında 1913'te gözlemlenmiştir.[64] Rit, kuzeyli bozkır insanlarının kalıtımıdır. At ilk kez onlar arasında kullanılmıştı ve Vedik Aryanlar da aynı bölgenin bir koludur. Ve daha sonraki Hint geleneği bağlamında, insan kurbanının Vedik olmayan, Tanrıça ve eşi sistemi için olduğu gibi, Brahmancı Aryan için, birincil işaretidir.

5. ORMAN FELSEFESİ

Vedaların klasik Kutsal Ülkesi Brahmavarta, Cumna ve Sutlej ırmakları arasındaki ovanın kuzeydoğu bölümünde, kabaca Delhi ile Lahor arasındaydı. Brahmarşideşa, "Kutsal Kâhinlerin Ülkesi", ilahilerin toplanıp düzenlendiği ülke ise, bu bölgenin biraz daha güneydoğusunda, Doab'ın (Jumna ve Ganj arasındaki bölge) yukarı bölümünde, Mathura çevresindeki yörelerdeydi.[65] Rig Veda'da Bengal kaplanından söz edilmez, güneyin ürünü olan pirinçten de bahis yoktur. Onur yeri aslanındır; o dönemde Sutlej doğusundaki geniş çöllerde geziniyordu. Ve sığır yetiştiricilerin tahılı, anlaşıldığına göre buğdaydı.[66]

Buddhistlerin klasik ülkesi ise, öte yandan, Aryan merkezlerin çok daha doğusunda, Ganj'ın aşağılarında, Benares'in alt bölgelerinde, Oudh ve Bihar çevresindedir ve kuzeyde Nepal'e, güneyde tehlikeli Çota Nagpur cangıllarına uzanır: Bengal kaplanı ve pirincin ülkesidir.

63 *Mahabharata* 14.89.2-6 (az kısaltılmış).

64 Uno Holmberg, *Finno-Ugric Mythology, The Mythologies of All Races* c. IV, Kısım I, Marshall Jones Company, Bostob, 1927, s. 265-81.

65 E. J. Rapson, "Peoples and Languages", E. J. Rapson (y.), *The Cambridge History of India*, c. I, Ancient India, Macmillan, New York, 1922, s. 46.

66 A. Berriedale Keith, "The Age of the Rigveda", Rapson (y.), *age*, s. 81'de.

Bu iki dünyayı yeni gelenlerin ve ülkenin eski yerlilerinin birbirine zıt mitolojilerinin simgesel iki kutbu olarak görebiliriz. Çünkü yalnız Buddhistler ve Caynacılar değil, bağlantısız, dünyayı yadsıyan orman bilgelerinin önem verilmesi gereken galaksileri de kendi klasik Kutsal Ülkeleri olarak Hindistan'ın bu bölümüne sahip çıkmaktadırlar. Benares tanrı Şiva'nın 'Yoga Efendisi'nin kentidir. Ve daha önce belirtildiği gibi,* İndus Vadisi'ndeki mühürlerde yoga oturuşlu resimler bu bölgeden alınıp geliştirilmiş olabilir. Bunu, bu bölgenin çok eski bir dönemde mitoloji doğuran bölge olduğu hakkında bir tez geliştirmek için temel alabiliriz.

Brahmanların en büyük tanrılar olduklarını artık öğrendik. Fakat Olimpos'un büyüsel kalesinde önemli bir çatlak vardı. Ve bu çatlak Aryanlar Ganj vadisinin egemenliğini ele geçirip Benares'e komşu olana kadar ortaya çıkmadı. Bu gelişme MÖ y. 700-600'lerde olmalı. En eski Upanişadlarda şunları okuyoruz:

"Bir zamanlar Gargya ailesinden Balaki adlı gururlu ve bilgili bir Brahman vardı. Benares kralı Ajatashatru'nun huzuruna çıktı. "Sana Brahmanları öğreteceğim" dedi. Kral "Sana bin inek veririm" dedi. Ve Brahman Gargya, "Güneşte bulunan insanı Brahman olarak sayarım" dedi. Fakat Ajatashatru, "Bana onu anlatma: Ben onu bütün varlıkların en yüce başkanı ve kralı olarak zaten sayıyorum" dedi. Gargya, "Ayda bulunan insanı Brahman olarak sayarım" dedi. Fakat Ajatashatru, "Bana onu anlatma: Ben onu beyaz elbiseli kral Soma olarak zaten sayıyorum. Onu böyle sayan kimse her gün sıkılmış bol soma kazanır: Onun yiyeceği tükenmez" dedi.

Brahman ışık, uzay, rüzgâr, ateş ve su hakkında aynı biçimde vaaz etmeye çalıştı, aynadaki varlık, yürüyen adamın çıkardığı ses, dört yön, gölge ve gövde hakkında konuşmak istedi. Her denemesinde aynı terslemeyle karşılaştı ve sonunda sustu.

Kral: "Hepsi bu mu?" diye sordu.

Gargya: "Hepsi bu!" dedi.

Kral: "Fakat Brahman bilgisi olarak bunlar yeterli değil" dedi.

Brahman: "Beni öğrenciliğine kabul et" dedi.

Ve kral dedi: "Bir Brahman'ın, 'bana brahmanı öğretir' düşüncesiyle bir Kşatriya'ya gelmesi çok garip. Gene de seni öğ-

* Bkz. s. 156.

renciliğe alıyorum." Ve kral kalktı, Gargya'yı elinden tutup uyuyan bir adama götürdü. Ajatashatru uyuyan adama: "Ey ulu, beyaz elbiseli Kral Soma" diye seslendi. Adam kalkmadı. Kral onu dürtüp uyandırdı. Adam kalktı. Ve Ajatashatru: "Bu adam uyurken, anlayışı nereye gitmiş ve uyanınca nereden döndü?" diye sordu.

Gargya yanıt veremedi.

Ajatashatru, "Bir adam uyuduğunda, anlayışla dolu kişilik kalpteki bir yerde dinlenir, anlayışıyla duyuları da kavrayıp almıştır. Ve birinin böyle duyuları alındığı zaman, onun uyuduğu söylenir. Nefes yavaşlamıştır; ses, gözün, kulağın ve zihnin yetenekleri yavaşlamıştır. Ve bir adam böyle uyudu mu, bütün dünya onundur. Maharaja olur. Büyük bir Brahman olur. Yükseğe çıkar ve alçağa iner. Çünkü maharaja olarak halkını yanına alarak, keyfince ülkesinde dolaşır, adam uyurken duyularını alıp gövdesinde [uykuda] keyfince gezinir.

Fakat daha ileri gidip daha derin uykuya daldığında, hiçbir şey bilmez olur ve tüm gövdesi hareketsiz kalır. Kalpten gövdeye giden 72.000 damardan geçerek kalpteki yerinden çıkar. Sonra maharajanın, büyük Brahman'ın veya bir çocuğun dinlenebileceği gibi, mutluluğun zirvesine vardığında bu kişi dinlenir.

Örümceğin ağından dışarı çıkması veya ateşten dışarı kıvılcımlar düşmesi gibi, bütün duyular, dünyalar, tanrılar ve varlıklar *Atmanı* terk eder. Ve gizli ad *(upanişad)*, bundan böyle gerçekler gerçeği (*satyasya satya*: varlıklar varlığı, doğrular doğrusu) olur. Duyu dünyası artık gerçekliktir. Ve onun gerçekliği şudur..."[67]

Bu öğretinin çarpıcı yanı, kalpten çıkan sinir ve damarların, anatominin, rüya görülen uyku ve rüyasız uyku halleriyle ilişkilendirilmesi gibi, mistik bağlantı içine sokulmasıdır. Varlıklar Varlığı'nın bu biçim söylemi kuşku duyulmayacak biçimde yoganın psikosomatik öğretisine dahildir –MÖ y. 700-600'de gayet güzel geliştirilmiş durumdadır; oysa Vedalarda bu konuda hiçbir şey yoktu. *Atman* öğretisi, ruhsal 'kendi' oluş da, bu metinde gelişmiş durumdadır ve Brahmancı kurban söylemiyle değil, kendi içine dönük rüya ve rüya görülmeyen haller öğretisiyle bağlantı içindedir–.

72.000 Sayısına da dikkat çekilmeli. Mezopotamya yılı, gördüğümüz gibi, 72 beş günlük haftadan oluşuyordu. Dahası, Plu-

67 *Brhadaranyaka Upanişad* 2.1.

tarkhos'un Osiris'in öldürülüşüne dair açıklamalarında, kendi-özüyle* özdeşleştirilen, ölen-dirilen tanrı tabutuna kardeşi Seth'in 72 hizmetkârı tarafından atılıyordu (yani derin uykuya gönderiliyordu).[68] Sayı, makromikrokozmik eşitliklerin varsayıldığı Mezopotamyalı içeriğe sahiptir. Simgesel olmaktan çok, gerçekte var olan düzene bağlanmış bilimsel nitelik taşıyan mitsel büyüklüktür.

Kısaca, 1. atman, 2. derin uyku, rüya ve uyanış halleri, 3. yoga ve 4. psikosomatik sistem; simgesel olarak 5. Tunç Çağı Mezopotamyasında geliştirilmiş kozmik sistem, aniden, daha önce izi yokken, ilk Upanişad'da ortaya çıkmıştır. Doğu felsefe ve dininin sonraki bütün gelişimi boyunca temel düşünceler olarak kalacaktır. Ve dünya düşünce tarihine Brahman veya keşiş tarafından değil, olasılıkla Aryan olmayan bir kral tarafından tanıtılmıştır. Kral, gururlu Gargya'nın misyonerliğe gittiği, fakat en iyi misyonerlerin çoğu gibi öğretmesi gereken şeyi, yani gerçeklik alanında yönetiminde olmayanları öğrendiği kişidir.

Doğu bilgelerinin hepsinin sevgilisi ikinci, oldukça çarpıcı bir Brahman oğlunu bilgeler toplantısına katılmak üzere sarayın birine yollamıştı. Eğitim görmüş genç, Şvetaketu geldiğinde kral Pravahana Jaibali ona:

"Genç adam, baban seni eğitti mi?" diye sordu.

"Evet efendim, eğitti."

"Yaratıkların öldüklerinde nereye gittiklerini biliyor musun?"

"Hayır efendim."

"Nasıl geri geldiklerini biliyor musun?"

"Hayır efendim."

"İki yolun, biri tanrılara öteki babalara giden yolların nerede ayrıldıklarını biliyor musun?"

"Hayır efendim."

"Öteki dünyanın niye hiç dolmadığını biliyor musun?"

"Hayır efendim, bilmiyorum."

"Tanrılar adına yere dökülen beşinci içkiye neden insan denildiğini biliyor musun?"

"Hayır efendim, bilmiyorum."

"Öyleyse, allah aşkına, neden bana eğitim gördüğünü söylüyorsun? Böyle konularda cahil biri kendine nasıl eğitimli diyebilir?"

---

* Bkz. s. 94-95.

68 *İlkel Mitoloji*, s. 418.

Genç üzüntüyle babasının yanına döner.

"Saygıdeğer efendim, bana beni eğittiğinize inandırdınız, halbuki beni eğitmediniz. Saray sınıfından kişi bana beş soru sordu, birini bile yanıtlayamadım."

Soruları öğrenen babası ona şöyle der:

"Fakat ben de birinin bile yanıtını bilmiyorum. Bilseydim sana öğretirdim.

Ve böylece kralın sarayına gider.

Kral konuğuna: "Saygıdeğer Gautama, insan sağlığı için arzuladığınız her türlü nimeti dileyebilirsiniz" der.

Ama o, "Sağlık sizin olsun Ey kral!" diye yanıt verir, "Ben, oğluma sorduğunuz sorular için geldim."

O zaman kral sıkılmış görünür.

"Bekle" der. "Bu bilgi daha önce hiçbir Brahman'a verilmedi. Bu nedenle bugüne kadar egemenlik yalnızca Kşatriya kastında kaldı."

Kral Jaibali gene de onu eğitmeyi kabul etti ve öğrettiği Doğu'nun mitsel düşüncesinin merkezinde yer alan öğretiler, burada alev ve duman veya iki ruhsal yolun ayrılışı olarak adlandırılıyor; bir yanda alev yolu güneşe ve dolayısıyla orada yaşayan tanrılara ulaşırken, öteki duman yolu aya ve babalara ve yeniden dünyaya gelmeye ulaşıyor.

"Bu bilgiyi bilen" dedi kral, "ve ormanda yaşayıp inanç ve sofulukla tefekkür edenler, ölüleri yakan ateşin alevlerinden geçerler, alevlerden güne, günden büyüyen ayın on beş gününe ve oradan kuzeye giden güneşin altı ayına ulaşırlar; sonra yıla ve yıldan güneşe ulaşılır; güneşten aya ve aydan insan olmayan *(a-manava)* kişinin *(puruşa)* bulunduğu yıldırıma varılır. O da onları Brahma'ya götürür. Tanrıların yolu böyledir.

"Fakat köyde kurban, övülme ve sadaka alanlar, kurban alevinin dumanına girerler, dumandan geceye geçerler ve geceden ayın son on beş gününe geçerler, buradan güneye giden güneşin yılı tamamlamayan altı ayına ve bu aylardan babaların dünyasına geçerler; babalar dünyasından uzaya, uzaydan aya geçerler. Bu Kral Soma'dır. Tanrıların gıdası budur. Tanrılar bunu yerler.

"Burada iyiliklerinin sağladığı sürece kalırlar, sonra geldikleri yoldan geri dönerler. Uzaya geçerler, uzaydan rüzgâra geçerler. Rüzgâr olduktan sonra duman olur, sonra sis olurlar. Sisten sonra bulut olurlar. Bulut olduktan sonra yağmur olarak yağarlar ve pirinç, ot, ağaç, susam veya fasulye haline gelirler –gerçekten

başka hale geçilmesi güç bir hal–. Ancak biri onları yemek olarak yer ve sonra tohum olarak dışarıya bırakırsa, bu duruma gelmiş biri daha ileri düzeye gelme şansını bulabilir.

"Dünyada hoş davranışlarda bulunanlar içinse, hoş bir rahme, bir Brahman, Kşatriya veya Vaişya'ya düşme şansı vardır. Fakat pis işler yapanlar için kader köpek, domuz veya işe yaramaz pis bir rahme düşmektir.

"Fakat küçük, sürekli geri gelen yaratıklar bu yolların ikisine de gitmezler; onlar için 'doğ ve öl' denilmiştir. Onlarınki üçüncü haldir. Öteki dünyanın hiç dolmamasının nedeni de budur. İnsanın daima dikkatli olması da bunun için gereklidir...

"Bunu bilen kimse asla kötülüğe bulaşmaz... bunu bilen kimse saf, temiz kalır, saf dünyaya sahip olur. Evet, bunu bilen kişi!"[69]

İşte, her şey burada: Kast, karma,* doğum ve ondan kurtuluş çemberi, ayın doğum ve ölüm dairesiyle ilişkilendirilmesi, kurtuluşun güneş kapısı. İstenilir bir doğum ve babalar yanında hoş bir geçici ikametin araçları olarak laik sofuluğun disiplinleri (kurban ritleri, bağışlar vb.) öte yandan, kurtuluş aracı olarak ormanda uygulanan sofuluk disiplini. Bunlara öteki kral tarafından öğretilen yoga, atman, derin uyku, rüya ve uyanış öğretisini de eklediğinizde Hinduizmin temelleri hakkında öğrenilecek fazla bilgi kalmıyor.[70]

Profesör Paul Deussen, konuya ilişkin klasikleşmiş tartışmasında, "atman olarak Brahman'ın, her şeye ruh veren ilke olarak atmanın bilgisine ve ruhun ölüm ötesindeki kaderine ait bu bölümlerde" demektedir, "Upanişadların öğretisinin en önemli noktaları dile gelmektedir ve krallar bilge olarak gösterilirken, Brahmanlar özellikle bilmeyenler veya yanlış yapanlar olarak gösterilmektedir (dahası metinler kendileri Brahman olan Vedik bilginlerce yazılmıştır). O zaman, kesin doğru olarak değilse bile, en azından üstünde durulması gereken bir olasılık olarak at-

69 *Chandogya Upanişad* 5.3-10, kısaltılmış, çev. Robert Ernest Hume, *The Thirteen Principal Upanishads*, Oxford University Press, Londra ve New York, 1921, s. 230-34.

Karma: Buddhizm ve Hinduizm'de insanın iyi veya kötü kaderinin dünyaya daha önce gelişinde yaptığı iyilik ve kötülükler sonucu olduğunu savunan öğreti (ç.n.).

70 Öteki Brahman guru krallar: Kral Aşvapati Kaikeya (*Chandogya Upanişad* 5.11-24), Kral (?) Atidhanvan (*age*, 1.9.3.) ve belki efsanevi öğrencisi bilge Narada'ya ders veren mitsel Sanatkumara (*age*, 7.1-25).

man öğretisinin, gerçekten Vedik ritüel bilgisinin ruhuna zıt bir anlayış içindeyken, ilk kez Brahmanlar tarafından düzenlenmiş olmasına karşın, gene de Brahman çevrelerde ele alınıp geliştirilmediğini, Kşatriyaların işi olup sonradan Brahmanlarca benimsendiği sonucuna varmak gerekir."[71]

Deussen on dokuzuncu yüzyılın sonlarında, henüz İndus uygarlığı hakkında bir şey bilinmezken yazmıştı. Gene de hiçbir Hintli'nin görmediğini, Vedalardaki anlayışla Upanişadlardaki anlayışın ikincinin birinciden gelişemeyecek kadar farklı olduğunu görebilmişti. Biri dışa dönük ve törensel, öbürü içe dönük ve psikolojiktir. Biri Aryandır öteki değil.

Gerçekten, bir metinle daha göstereceğimiz gibi, ataerkil Aryan tanrıları, tanrıçanın niteliklerinin bile zıttına, akıl yönünden çok zayıf görünürler. Eski neolitik Tunç Çağı Tanrıçası! Tanrıça Hint-Ari metinlerde ilk kez MÖ y. 600 yılında aşağıdaki Upanişad'da ortaya çıkar:

TANRIÇANIN VE VEDİK-ARYAN TANRILARIN EFSANESİ

Brahman, tanrılar için zafer kazanmıştı. Brahman, kutsal güç. Fakat Brahman'ın zaferiyle coşanlar zaferi kendilerinin sanarak, "Bu zafer gerçekten bizim! Şeref bizim!" diye düşündüler. Brahman, böylece onların gururunu görüp anladı ve önlerine çıktı; fakat onlar Brahman'ın ne olduğunu bilmiyorlardı. "Bu ne tür hayal *(yakşa)* olabilir?" diye sordular. Ve Agni'ye "Ey Neredeyse Her Şeye Kadir Olan, bunun ne olduğunu bul" dediler. Agni "Olur" dedi ve işe koyuldu. Brahman sordu: "Sen kimsin?" "Ben ünlü Agni'yim, Neredeyse Her Şeye Kadir Olan" diye yanıtladı Agni. Brahman, "Böyle ünlü olmanı hangi güce borçlusun?" diye sordu. Tanrı yanıtladı: "Dünyada ne varsa yakıp yok edebilirim." Brahman önüne saman çöpü koydu, "Bunu yak!" Agni bütün gücüyle çöpe saldırdı. Ama yakamadı. Tanrılara döndü. "Bu hayalin ne olduğunu öğrenemedim" dedi.

O zaman tanrılar Vayu'ya seslendiler: "Ey Rüzgâr, bu hayalin ne olduğunu bul." Vayu "olur" deyip koştu. Brahman sordu: "Sen kimsin?" "Ben ünlü Vayu'yum, Gökyüzünde Dolaşan" dedi Vayu. Brahman sordu: "Böyle ünlü olmanı hangi güce borçlu-

71 Paul Deussen, *Die Philosophie der Upanishad's*, F. A. Brockhaus; 1. y. Leipzig, 1899, 4. y. 1920, s. 19.

sun?" ve Tanrı yanıtladı: "Dünyada ne varsa önüme katıp süpürürüm." Brahman önüne saman çöpü koydu: "Bunu kaldırıp götür!" dedi. Vayu işe girişti. Bütün gücünü kullanmasına karşın kaldıramadı. Tanrılara döndü. "Bu hayalin ne olduğunu öğrenemedim" dedi.

O zaman tanrılar İndra'ya seslendiler: "Ey Tapınılacak Olan, bu hayalin ne olduğunu bul." "Olur" dedi ve ona doğru koştu İndra, fakat o ortadan kayboldu. Onun yerinde çok güzel bir kadınla, Uma Haimavati'yle karşılaştı, Karlı Dağın Kızı. Kıza sordu: "O hayal neydi?" Kız yanıt verdi: "Brahman. Bu Brahman'ın zaferiyle siz o kadar övündüğünüz şan ve şerefi kazandınız." İndra böylece Brahman'ı öğrendi.[72]

Heinrich Zimmer, bu alegorik efsane için "Tanrıça Vedik anlayışta ilk kurucu değil" diye yazmıştı: "Gene de o –Vedik tanrılar değil– Brahman'ı biliyordu. Onlara bu kutsal varlığı o öğretti, böylece tanrıların en büyüğü oldular, çünkü 'Brahman'ı ilk onlar öğrendiler'.[73] Bu metinde görece eski bir dönemde (MÖ y. yedinci yüzyıl) dünya sürecinin sonu gelmeyen oyununda bütün zaferleri kazanan evrenin gizli, merkezi, kutsal gücünün gerçekte Vedik panteonun egemenleri olan erkek ilahlar değil, tanrıça olduğunu görüyoruz. Çünkü kendiliğinden güçlü olan odur. O Brahman'dır, bütün her şeyde gizlice bulunan evrenin yaşam veren gücüdür.

Kena Upanişad'daki bu olayda Hindistan'ın ortodoks dinsel ve felsefi geleneğinde ana tanrıça ilk kez görünüyor. Yeniden dirilen kadınlık, erkek tanrıların gurusu* oluyor. Onların mistagogu gerçekte kendi özü olan evrenin en engin ve temel gizini onlara öğreten ilk kurucu olarak gösterilmiş."[74]

Brh, "büyümek, çoğalmak, gürlemek" kökünden gelen[75] *Brahman* "kutsal güç" terimi Veda ilahilerinde göründüğünde, yalnızca duacının sözcükleri ve şiirlerinde var olan güce işaret eder; özel anlamı "kıta, beyit, mısra"dır. Örnek olarak "Bu kıtayla *(anena brahmana)* sizi hastalıktan kurtaracağım."[76] Tanrıların

---

72 *Kena Upanişad* 3.1'den 4.1'e kadar; Zimmer, *The Art of Indian Asia*, c. I, s. 108-109'dan.

73 *Kena Upanişad* 4.2.

* *Guru:* Uzakdoğu'da mürşit (ç.n.).

74 Zimmer, *The Art of Indian Asia*, c. I. s. 109-10.

75 Zimmer, *Philosophies of India*.

76 Atharva Veda, çok yerde.

rahibi, Tanrı Brihaspati, dolayısıyla "gürleyen gücün *(brh)* efendisidir *(pati)*", büyüsel kıtaların gücü; ve Brahmanlar onun insanlar arasındaki eşdeğerleridir: büyük tanrılardır, çünkü bu gücü yönetip kullanmanın bilgisine sahiptirler. *Brahman* teriminin, bütün varlıkları doğuran metafizik bir güç olarak, bu gücün Brahmanlarca kullanılmasından önce veya ondan bağımsız olarak, Brahmanlar döneminden önce kullanıldığına rastlamıyoruz. Bundan sonra bile çok nadir, ancak "Orman Kitapları" denilenlerde yer alıyor.

Bu konuda kuşku duyulamaz: Yabancı bir çevre Brahmanlara kendini öğretmiş ve süreç içinde özümlenmiş. Bu etkinin altyapısının İndus Vadisi'ndeki kentlerde ortaya çıkarıldığından da kuşkulanılamaz. Brahmanların törensel, dışa dönük, göklerin, yerin ve aradaki havanın güçlerine, dünyanın yönetim merkezi olan ateş sunağı önünde önce yalvarıp sonra onları büyüleyen taklit büyülerine zıt biçimde, öteki içe dönük, bugün bilinçaltı hakkında bilinenlerin çoğunun sezinlendiği, hatta bir dereceye kadar belli bir yaklaşım doğrultusunda baskın çıktığı psikolojik deneyim, büyü ve düşünce sistemidir.

6. İÇKİN VE AŞKIN KUTSALLIK

Hindistan mitos varlığının iki bileşenini karşılaştırdık; İndus Vadisi'nde boğa önde gelen simgesel hayvandır ve Şiva ile Ulu Tanrıça kişilikleri belirgindir. Veda sisteminde ise onur yeri aslanındır – aslan boğayı yer, savaşçı somayı içer ve güneş ayın ışığını çeker. Şimdi üçüncü bir bileşen üstünde durmalıyız: yoga. Şu andaki konumuza bağlı olarak yogayı mitsel özdeşleşme yaratan teknik olarak tanımlayabiliriz.

İndüs Vadisi'ndeki mühürlerde klasik yoga duruşuyla kişilerin resimlerinin bulunuşu, sistemin ilk dönem Tunç Çağı ritüel kral ölümü mitolojisiyle arasında bağıntı olabileceğini düşündürtmektedir. Kral, ölen ve dirilen ayla özdeşleştirilmektedir ve yoga düşüncesinin sonraki yüzyıllarda Şiva ve Tanrıça kadar sonsuz dönen dairelerle ilişkilendirilmesi bu görüşe güç katmaktadır. Birçok belirti Mısırlı Ptah'ın ruhban düzeninin simgesel sistemi ve dünya kavrayışıyla yakın bağlar bulunduğunu düşündürtmektedir. Hindistan'da yoganın Memphis'in sömürgesi olarak mı geliştiği sormaya değer bir soru olarak görünmektedir. Fakat yogacı her satır, Mısır'a ilişkin bütün doğrudan bilgileri-

mize, psikolojik yaklaşımının derinliğiyle üstün gelmektedir. Ayrıca, İndus'un batısında bu mühürlerdeki gibi yoga duruşlu resimler bulunduğuna ilişkin hiçbir bilgi olmadığına göre, en azından şimdilik, yoganın Hindistan'da doğmuş olduğunu ve sonuç olarak üçüncü, ayrı bir güç olarak incelenmesi gerektiğini söyleyebiliriz.

Tez olarak, yoganın, vecd hali ve cinnet yaratmak için yerel Şaman tekniklerinden geliştirildiği varsayılabilir. Profesör Mircea Eliade'nin gösterdiği gibi, soluğun tutularak 'iç ısının' *(tapas)* yaratılması, ilkel insanlar arasında çok yaygın bir tekniktir ve genellikle ateş üstünde egemenlik kurma sonucunu verir: "Büyü geleneğinin en eski ve en yaygın öğesi olduğuna göre, yoksulluğun becerisi olarak kabul edilmelidir " O zaman yerli Hindistan "büyüsel ısı, vecd veya kutsal tutulma yaratabilmek için birkaç çok eski yol biliyor olmalıdır" sonucuna varır.[77]

İndus Vadisi mühürleri, bu durumda, yoga geleneğinin ilk Tunç Çağı mitsel düzenince, bu ikincisi MÖ y. 2500'lerde İndus Vadisi'ne ulaştığında, özümlendiğini gösterir. Ve daha önce Upanişadlardan alıntıladığımız bölümler yoga tekniğinin Vedacı Aryanların ikonografisinde benzer bir yer tuttuğunu göstermektedir. İndus sistemiyle bağlantılı olarak özdeşleşmenin nihai ifadesi sürekli ölen ay tanrısı, kaderin *nesnesi,* kurban (kurban edilen kral soma) olur; Aryan sistemindeyse, tersine, özdeşleşmenin nihai ifadesi kaderin *öznesi,* kurbanı tüketen ateşli güçtür. Birincisiyle özdeşleştiğinde, yogi veya mümin ölür ve çembere devam etmek üzere "duman yolu"na katılır. İkincisiyle özdeşleşen ise, her şeyi tüketen güneş, yıldırım veya ateş-tanrısıyla veya brahman, saf özne *(atman)* veya (Buddhizmdeki gibi) yokluk gibi bir soyutlamayla özdeşleşerek mitsel tüketilişle sonsuzluk ülkesine göçer.

Veda sistemiyle Vedik olmayan yoganın içe dönük mitos dünyasının organik kaynaşmasına somut kanıt oluşturacak ipuçları, Veda sisteminin kendi sayısız tanrısı ve ilkesiyle ortaya konulmaktadır ve Brahmanlar (bu bağlamda kendilerinin dünyanın o zamana kadar bildiği en yaratıcı ve uyanık yorumcuları olduklarını gösterirler) bu olanaklardan yararlanabileceklerini hemen görmüşlerdir.

77 Mircae Eliade, *Yoga: Immortality and Freedom,* Pantheon Books, The Bollingen Series LVI, New York, 1958, s. 337-39.

174-175. Sayfalarda alıntılanan ilk ilahide kutsanan Veda tanrısı Savitri, örnek olarak, birçok açıdan güneşi düşündürtmektedir, gerçekten güneşin ötesindeki güçtür. Profesör Oldenberg bu tanrı ve bugüne kadar önde gelen simgesi olduğu Veda sistemiyle ilgili olarak şunları söylemektedir:

"Güneş evrendeki harekete geçirici gücü kendinde temsil edip bütün hareketleri yönlendirdiğinden, Savitri doğal olarak güneşle yakın ilişki içindedir; ona güneş ilahının niteliklerini yüklemek eğilimi doğmuştur. Fakat özgün, hatta Rig Veda tanrısı Savitra'yı güneş tanrısı olarak yorumlamak bütün bu karmaşık bütünün yapısını yanlış anlamak olur. Önemli olan nokta Savitri kavramının güneş düşüncesi olmayışıdır; yaşam ve hareketi yaratma işlevleri olan güneş düşüncesiyle de ilgisi yoktur. Tersine, buradaki temel, harekete geçiren düşüncenin soyutluğudur. Bu çerçeve tanrılarla ilişkilendirilen bütün düşünceler için geçerlidir."[78]

Savitri adı, gördüğümüz gibi, su kökünden "heyecanlandırmak, kışkırtmak, uyarmak ve yöneltmek" gelir ve eski bir yorumcuya göre "her şeyi uyaran" anlamındadır.[79] Ona adanmış bir şiirde:

Bütün ölümsüzler bir arabanın dingili gibi
Ona dayanıyorlar.[80]

diye okuyoruz. Bir başka örnekte:

Savitri'nin kucağında, sonsuza kadar
Tanrı, yerleşenler ve tüm insanlar oturur.[81]

denmektedir. İnsanların yaşam uzunluklarını, tanrıların ölümsüzlüğünü bağışlayan Savitri'dir; sular ve rüzgârlar onun emrine uyar, hiçbir varlık, en büyük tanrı bile onun iradesine karşı koyamaz, hareket eden ve var olan her şeyin efendisi odur. Kurallar koyarak dünyayı kurmuştur; çatı dayanağı olmayan gökyüzünü tutan odur. Kuralların işleyişine de o nezaret eder.[82]

78 Oldenberg, *age*, s. 64.

79 Macdonell, *Vedic Mythology*, s. 34'te Yaska (MÖ y. 700-500?); ayrıca, J. Muir, *Original Sanskrit Texts*, c. V, Trübner and Co., Londra, 1870, s. 165'te Yaska, *Nirukta* 10.31. Bkz. Lakshman Sarup, *The Nighantu and the Nirukta*, Oxford University Press, Londra, 1921, İngilizce çev. ve notlar, s. 164.

80 *Ṛg Veda* 1.35.6.

81 *age*, 1.35.5.

82 Bkz. Macdonell, *Vedic Mythology*, s. 32-35'te *Ṛg Veda* göndermeleri.

Öteki sistemle bağlantı oluşturan ikinci Veda kişiliği, gazap gösteren tanrı Rudra'dır. Üç Veda ilahisi ona adanmıştır ve adı *rud* "bağırmak" kökünden gelmektedir, "Uluyan" anlamında olduğu düşünülmektedir. Sonraki kültte, yukarıda proto-Şiva olarak tartışılan, tefekküre dalan Hayvanların Efendisi'yle özdeşleşmiştir (Şekil 18). Şiva adı "Uğurlu Olan", Sanskritçe bir sözcüktür ve dolayısıyla Veda öncesi zamana ait bir tanrının adı olamaz. Fakat Vedalarda ona tanrı Rudra olarak seslenilmektedir; korkunç ve yıkıcı olmasına karşın, aynı zamanda yardımseverdir. Rudra boğadır ve altından birçok genç erkek tanrının, Marutların babasıdır. Anneleri inektir. Bunlar yıldırımı ellerinde tutarlar ve zengin süslerle donatılmışlardır. Arabalarının gürlediği, yağmurlar saçtığı gök kadar büyüktürler.

Ey Rudra, Yıldırım Saçan, doğanların
En iyisi, ihtişam içindeki, güçlülerin güçlüsü,
Bizi güven içinde öteki kıyıya ulaştır,
Acı çekmeyelim, bütün talihsiz tehditlerden emin kıl.[83]

Hastalığın ötesindeki kıyı, güçlü yıldırım, uluyan ev sahibi, boğa ve inek, öfkeli fakat koruyucu kişilik, her zaman genç olan tanrı Rudra'nın evrensel yönetimi: Bunlar daha sonraki Şiva'nın nitelikleridir. Fakat daha sonraki Hindu tanrısının baskın niteliği olan fallik yön, Vedalardan geliştirilmiş olamaz; yoga efendisi yönü de böyledir.

Aynı biçimde, yarım düzine ilahinin adanmış olduğu küçük Veda tanrısı Vişnu, sonradan Hindu panteonunun en zengin, işlenmiş ilahlarından biri olmuştur. Veda'da, cinlerin fatihi olarak İndra'yla işbirliği yapmaktadır ve özellikle üç adımıyla kutsanmaktadır. İlk ikisi insanlarca görülebilir, fakat üçüncüsü kuşların uçuşunu da aşar. Adımlarıyla Vişnu, yer, hava ve göğü ölçmüştür (yani var etmiştir). Adının geldiği kök, *viş* de "hareketli olmak" Savitri'nin anlamıyla bağıntılıdır. Ve böylece, mitsel formların şiirsel imgelerinin ötesinde, Veda tanrılarının yerli inanca sahip Brahman'da kendini gösteren varlıklar olarak anlaşılmaları kabul edilebilir olmaktadır.

Esin dolu ilahim Vişnu'ya gitsin,
Koca adımlar atan, dağda oturan boğaya,
Tek başına üç adımda ölçtü
Bu koca, uçsuz bucaksız toplanma yerini.

83 *Ṛg Veda* II. 33.3.

Ah onun sevgili ülkesine gidebilecek miyim?
Tanrıya bağlananlar orada neşe içine yaşıyorlar:
Çünkü orası koca adımlıya çok yakındır,
Ambrosianın kaynağıdır: Vişnu'nun en büyük adımı.[84]

Ve son olarak, tanrı Soma, kurban, kendini her yere yayabilen düşüncesiyle iyi uyum gösteren bir başka Veda kişiliğidir. Her şeyde yaşamını sürdürmesine karşın, Agni tarafından kesilip sunak ateşinde tüketilmiştir. Analojik olarak, yemek yendiğinde, midenin ateşi onu sindirir (yani pişirir). Midedeki ateş Agni'dir. Yemek de Soma'dır. Ve insan öldüğünde, bu kez o Soma olur; Agni onu cenaze ateşiyle ve kurtlarla tüketir. Dolayısıyla, bütün dünya sonu gelmeyen Soma kurbanıdır: Zaman ateşine sonsuza kadar dökülen ölümsüzlük.

Buddha ünlü Ateş Vaazı'nda "Her şey, ey rahip, ateş içinde" diyordu, Neyle yanıyorlar? Duygu ateşiyle, diyeyim, nefret, çılgınca sevgi, doğum, yaşlılık, ölüm, pişmanlık, yakınma, sefalet, acı ve umutsuzluk ateşiyle... Ve bunu görünce, ey rahipler, eğitim görmüş soylu öğrenci nefret hissediyor..."[85]

Ama dans eden alevler karşısında, daha eski Vedacı-Upanişadcı anlayışın duyguları böyle değildir. Orada şunları okuyoruz:

Oh, muhteşem! Oh, muhteşem! Oh, muhteşem!
Ben yemeğim! Ben yemeğim! Ben yemeğim!
Ben yiyenim! Ben yiyenim! Ben yiyenim!
Ben ün salanım! Ben ün salanım! Ben ün salanım!
Ben dünya düzeninin ilk doğanıyım [rta]
Tanrılardan önce, ölümsüzlük göbeğinde!
Beni veren gerçekten bana yardım etti!
Ben, yemek olan, yemek yiyeni yerim!
Bütün dünyayı yendim!

Bunu bilenin çok parlak ışığı vardır.
Mistik upanişad böyle olur.[86]

Hint mitolojik yaşam görüşünün dördüncü bileşkesi sorununa ve konusuna gelmiş olduk: Buddha döneminin orman bilgelerinin daha önceki bütün kabulleri hatta daha sonraki Vedacı görüşün görkemini oluşturan içkin ve aşkın kutsal varlık mucizesini bile istemeden de olsa reddetmek.

84 *Rg Veda* I. 154.3 ve 5; Macdonell, *A Vedic Reader*, s. 33 ve 35'ten.
85 *Maha-Vagga* 1.21.1-2.
86 *Taittiriya Upanişad* 3.10.6; Hume, *age*, s. 293'ten.

"OM. Şafak kurbanlık atın başıdır; güneş gözüdür, rüzgâr soluğudur; kozmik ateş onun açık ağzıdır. Yıl kurbanlık atın gövdesidir, gök sırtıdır; aradaki mekân karnıdır; yer karnının altıdır; yönler onun böğürleridir; ara yönler onun kaburgalarıdır; mevsimler onun bacaklarıdır; aylar ve yarım aylar eklemleridir; gündüz ve geceler ayaklarıdır; yıldızlar kemikleridir; bulutlar etidir. Kum, ayrıca midesindeki yemektir, ırmaklar bağırsaklarıdır. Dağlar kara ve akciğeridir; otlar ve ağaçlar saçlarıdır. Yükselen güneş gövdesinin ön kısmı, batan güneş art kısmıdır. Esnemesi yıldırımdır, titremesi gök gürültüsüdür; kaşınması yağmurdur; ve sesi yaratıcı Sözcük'tür..."[87]

At gibi tanımlanan evren, şimdi bilgenin yüreğinde ve zihninde at gibi kurban edilecektir. Buna *kurbanın içselleştirilmesi* adını vereceğiz. Yogacı eylemin temeli budur. Ve kurban edilen atın kralın ülkesine bolluk kazandırıp kendini Dünya Monarkı yaptığı gibi, içselleştirilen bu kurban da Özü verimlileştirir, Özün lotusuna çiçek açtırır ve bilgeyi taçyapraklarında kral gibi yapar.

Buddha Ateş Vaazı'nda, "Ey rahipler, eğitilmiş ve soylu öğrenci göz için nefret duyar, biçimler için nefret duyar, gözle edinilen bilinç için nefret duyar, gözle edinilen izlenimler için nefret duyar; her türlü duygu, hoş, kötü veya kayıtsızlık getiren, gözle elde edinilen izlenimlere bağlı olarak ortaya çıkar, bu nedenle nefret duygusu doğurur. Kulağa karşı nefret duyar, seslere karşı nefret duyar... buruna karşı nefret duyar, kokulara karşı nefret duyar... dile karşı nefret duyar, tatlara karşı nefret duyar... gövdeye karşı nefret duyar, elle tutulabilen şeylere karşı nefret duyar... zihne karşı nefret duyar, düşüncelere karşı nefret duyar, aklın getirdiği bilince karşı nefret duyar, zihnin edindiği izlenimlere karşı nefret duyar; her türlü duygu, hoş, kötü veya kayıtsızlık getiren, zihinle elde edinilen izlenimlere bağlı olarak ortaya çıkar. Bu nedenle nefret duygusu doğurur. Ve bu nefreti duymakla, duygulardan uzaklaşır ve duyguların yok olmasıyla özgür olur ve özgür olunca, özgür olduğunun farkına varır ve yeniden doğumun tükendiğini, kutsal yaşamı yaşamış olduğunu,

87 *Brhadaranyaka Upanişad* 1.1.1.

yapması gerekeni yaptığını ve artık bu dünyada işi kalmadığını bilir."[88]

Tutulan yol, içe dönüklülükle mutlak bir güven yaratılarak mükemmelleştirilmiştir, fakat bu hiçbir zaman yoganın en eski amacının bilgeyi yeniden doğumun girdabından kurtarmak olduğu anlamına gelmez. Yoga gerçekte zorunlu olarak ve hatta genel olarak inkârcı nitelik taşımaz. Dolayısıyla, bildiğimiz en eski yazılarda yoganın bağıntısızlık öğretisi gibi çözümlenmesi, İndus Vadisi'nde bulunan mühürler zamanında böyle bir düşünceyle ilişkilendirilebileceği anlamına gelmez. Gerçekte, bugüne kadar yoga halkın zihninde dünya arenasından çekilme yanlısı değil, çeşitli "güç"leri *(siddhi)* edinme yolu olarak yer etmiştir. Dünyanın somut zorluklarını büyüsel biçimde aşabilen bu güçler sekiz tanedir: 1. küçülme veya görünmez olma gücü, 2. şişip büyüyebilme ve en uzak nesneye bile ulaşabilme gücü: örnek olarak parmağın ucuyla aya dokunma, 3. hafifleme ve havada, suda yürüyebilme gücü, 4. dünya kadar ağır olabilme gücü, 5. istekle, birinin düşünceleri dahil, geçmiş ve geleceğe ait bilgileri öğrenebilme gücü, 6. sonsuz neşe elde etme gücü, 7. ölüm dahil her şeye hükmedebilme gücü, 8. büyüyle bağlama, etkileme ve itaat ettirme gücü.*

Doğru yolu bilen biri biraz yoga çalıştığında, bu büyüsel işleri yapabilir hale gelir. Örnek olarak klasik Hint siyaset kitabı Kautilya'nın Arthaşastra'sında "Amaca Ulaşma Sanatlarının Kitabı", son bölümlerinde bunu okuyoruz:

"Üç gece oruç tutan biri, Puşya olarak bilinen burç gününde, silahla veya darağacında öldürülen adamın kafatasını ele almalı ve bu kafatasını toprak ve arpa tohumuyla doldurarak keçi ve koyun sütüyle sulamalı, sonra bu arpanın filizlerinden yapılmış çelengi taktığında, başkalarına görünmeden yürüyebilir."[89]

Bir başkası:

"Dört gece oruç tuttuktan sonra, ayın koğuşumunun on dördüncü gecesi insan kemiğinden yapılmış boğayı almalı ve aşağıdaki duayı okumalıdır:

88 *Maha-Vagga* 1.21.2-4; çev. Henry Clarke Warren, *Buddhism in Translations*, Harvard Oriental Series, c. III, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1896, s. 352-53.
Sanskritçe terimler şöyledir: 1. *anima*, 2. *mahima*, 3. *laghima*, 4. *garima*, 5. *prapti*, 6. *prakamya*, 7. *Isitva*, 8. *vasitva*.

89 *Artasastra*, Kitap XIV; "Secret Meansé, Bölüm III", The Application of Medicines and Mantras", başlık 418; çev. Shamasastry, Sri Raghuveer Printing Press, 4. y., Mysore, 1951, s. 450.

'Ateş tanrısına sığınıyorum ve on yönün bütün tanrıçalarına sığınıyorum:* Bütün engeller yok olsun ve her şey benim gücüme tabi olsun! Adak!'

İki öküz tarafından çekilen bir araba dua edenin önüne gelecektir ve ona binen gökyüzüne çıkabilir, güneşin çevresinde dolaşabilir, öteki gök yörüngelerinde gezebilir."[90]

Kronikler, Hindistan tarihinde yogiler tarafından yapılan bu tür büyülerle dolu. Dahası, yogaya gerçekten büyük bir bağlılıkla bağlanıldığında, güç diyelim altmış bin yıl kadar devam edebilir –daha önce gördüğümüz gibi–.** Fakat gerçekten bilge olanların görüşüne göre, aşağıdaki olayın kanıtlayacağı gibi, dünya zevkine eklenecek doğal veya doğaüstü bütün güç, ancak insanın tüm çabasıyla söndürmeye çalıştığı ateşe bir saman çöpü daha eklemesi gibidir.

Anlatacağım masal büyük bilge Saubhari'nindir; Hindistan'ın bütün büyük bilgeleri gibi o da Vedalar üstüne engin bilgi sahibidir ve yalnızca en yüksek erdeme bağlanmıştır. Yıllarını, bir parça su içinde, insan dünyasından uzakta geçirmiştir. Onu hayal dünyasından uyandıran insan, kral, kadın veya iblis değil, aziz suda bulunan büyükçe bir balığın varlığıdır.

Her yönden çocukları ve torunlarıyla sürüler halinde sarılmış balık, gece gündüz onlarla oynayarak çok mutlu yaşamaktadır. Ve Saubhari, bilge, su sıçratmalarından yoğunlaşması bozulduğu için rahatsız olarak, göl monarkının ataerkil mutluluğunu fark etmiş ve şöyle düşünmüştür: 'Şu yaratık gösterişsiz bir durumda doğmuş olmasına karşın ne kadar kıskançlık çekebilecek bir konumda bulunuyor; soyunun ve yavrularının arasında neşe içinde dolaşıyor! Aklıma bu tür zevklere katılmayı ve çocuklarım arasında saadeti tatmayı getirdi.' Ve böyle düşünerek Saubhari suyu terk etti, güçlü bir kral olan Mandhatri'nin sarayına gitti; kızlarından birini isteyecekti.

Azizin geldiği haber verilen kral tahtından kalktı, her zamanki konukseverliğiyle büyük saygı gösterdi. Saubhari krala: "Ey kral, evlenmeye karar verdim" dedi, "bana kızlarından birini verir misin? Senin soyundan prenslerin yardım istemeye gelenleri reddetme adetleri yoktur ve ben de beni hayal kırıklığına uğ-

* Dört yön, dört ara yön, yukarıda başucu ve aşağıda ayakucu on yönü oluşturur.
Bkz. s. 184.

90 *age*, başlık 422; Shamasastry, s. 453.

ratmayacağını biliyorum. Dünyada kızları olan başka krallar da yaşadı, fakat senin ailen hepsinin içinde cömertliğiyle en çok ün salanı. Elli kızın var. Bana birini veriver."

Ve kral, bilgeliğine önem vererek, sofuluk ve yaşlılıktan zayıfladığından, kendinde reddetme gücünü bulamadı, kutsal adamın hiddet ve lanetini çekmekten korkarak başı düştü, allak bullak durumda bir zaman düşüncelere daldı.

Tereddüt edildiğini gören bilge: "Ey raca, ne tefekküre daldın? Hemen yerine getirilemeyecek ne istedim? Eğer şimdi bana vermek durumunda olduğun kızından memnun kalırsam, dünyada senin isteyip de elde edemediğin hiçbir şey olmayacak" dedi.

Fakat onun memnuniyetsizliğinden büyük korkuya kapılan kral şöyle yanıt verdi: "Saygıdeğer Efendi, evimizin geleneği kızlarımızı denkleri olan talipleri arasından istedikleriyle evlendirmektir. Sizin isteğiniz henüz çocuklarınca bilinmiyor; onların da bu isteği benim karşıladığım gibi iyi karşılayıp karşılamayacaklarını bilemiyorum. Düşünceye dalmamın nedeni budur; ne yapacağımı bilemiyorum."

Bilge durumu kavradı: "Bu" diye düşündü, "benden kurtulmak için kaçamak yapmaktan başka bir şey değil. Yaşlı olduğumu, kadınlar için çekici tarafım bulunmadığını, kızlarının büyük olasılıkla beni beğenmeyeceklerini görüyor. Öyle olsun! Ama yine de bu evliliği yapacağım." Ve krala dedi ki: "Evinizin geleneği böyle olduğuna göre, ey güçlü prens, hareme götürülmem için emir ver. Kızlarından biri beni güveyliğe kabul ederse, onu gelinim olarak alacağım. Eğer istekli çıkmazsa, o zaman suç yalnızca art arda eklediğim yıllardadır, başkasında değil!"

Mandhatri, bilgeden ödü koptuğundan, bir harem ağasına onu içerideki odalara götürme emrini vermek zorunda kaldı. Bilge, hareme ayak basar basmaz öyle bir güzelliğe büründü ki, ölümlüye benzer tarafı kalmadı, gök varlıklarının çekiciliğini kazandı. Harem ağası: "Babanız bu sofu bilgeyi size gönderdi, genç hanımlar, bilge babanızdan gelin istiyor. Kral, içinizden biri onu kocalığa seçerse reddetmemeye söz verdi" diye anlattı. Kızlar bilgeye bakıp bu açıklamayı dinledikten sonra istekle doldular, sürü başını kendilerine çekmek için mücadele eden dişi fil sürüsü gibi birbirlerini itip bağırmaya başladılar: "Git kardeşim, git. Ben seçtim, o benim. Sana uymaz. Brahma onu benim için yaratmış, beni de onun için. İlk ben gördüm. Aramıza giremezsin." Böyle-

ce, şiddetli bir kavga başladı ve çığlıklar atan prensesler suçsuz bilge için birbirlerine girdiler. Harem ağası kralın yanına dönüp olanları gözleri yerde anlattı. Kral şaşırmıştı. "Ne!" diye bağırdı, "böyle şey olur mu? Şimdi ne yapacağım? Ben neye söz verdim?" Ve sözünü tutarak, şimdi elli kızını da yaşlı ziyaretçiyle evlendirmesi gerekiyordu.

Ve geleneklere göre evlenerek, kralın elli kızı da bilgeyle birlikte ormana gittiler. Bilge tanrıların en ustasına, Vişvakarman'ın kendisine elli saray yaptırdı, her biri bir karısı için, her birini lüks yataklar, muhteşem koltuklar, benzeri mobilyayla döşetti, bahçeler, güzel korular, yaban ördeklerinin ve öteki su kuşlarının lotuslar arasında oynaştığı havuzlar yaptırdı. Son olarak, her birine tükenmez erzak ve hazine doldurdu; prensesler konuklarını ve hizmetçilerini seçkin içki ve yiyeceklerle ağırlayabileceklerdi.

Bir zaman sonra kral Mandhatri, kızlarını özleyerek ve nasıl geçindiklerini merak ederek Saubhari'nin inzivaya çekildiği yere yola çıktı. Fakat geldiği zaman önüne birçok kristal saray çıktı, elli güneş gibi parlıyorlardı. Çevrelerini güzel bahçeler ve berrak sular sarmıştı. Birine girince kızlarından birini buldu ve neşeyle sarıldılar. "Sevgili çocuğum" dedi kral, gözlerinden sevinç yaşları boşanarak, "nasılsın, bana anlat. Mutlu musun? Büyük bilge sana yumuşak davranıyor mu? Yoksa pişmanlıkla eski evini mi anıyorsun?"

Kız yanıt verdi: "Baba, ne kadar güzel yerde yaşadığımı kendi gözlerinle gör. Güzel bahçelerle sarılmış, göllerinde lotusların açtığı, vahşi ördeklerin gezdiği sarayda yaşıyorum. En güzel yemekler, en nadir merhemler, en pahalı süsler, güzel elbiseler, yumuşak yataklar, servetin sağlayabileceği her şeyim var. Niçin doğduğum yeri aklıma getireyim? Bütün bunlara senin sayende sahip oldum. Yalnız bir tek kaygım var. Kocam hiç sarayımdan çıkmadığından ve daima benim çevremde dolanıp yanımdan ayrılmadığından kardeşlerime hiç gitmiyor olmalı. Onları ihmal ettiği için çürüyüp gittiklerini düşünüp üzülüyorum. Beni üzen tek şey bu."

Kral teker teker bütün kızlarını dolaştı ve sarılıp, oturup, hepsine aynı soruyu sordu. Hepsi de aynı yanıtı verdi. Yüreği merak ve neşeyle dolan kral, sonra tek başına bulduğu Saubhari'ye gitti. Bilgenin önünde eğildi ve şükranla ona seslendi.

"Ey kutsal bilge, muhteşem gücünün harika kanıtları karşısında tutuldum. Böyle büyülü yeteneklere sahip olan birini daha önce görmedim. Sana bağlı olanlar için ne büyük ödül!"

Bilge tarafından saygıyla karşılanan kral bir zaman onunla kaldı; harika yerin bol bol tadını çıkardı ve çok memnun biçimde başkentine döndü. Kızlar bu sürede üç kere elli oğul doğurdular ve Saubhari'nin çocuklarına sevgisi günden güne arttı; öyle ki yüreği tamamen kendisinin duygusuyla (*mamata:* benlik) doldu. "Oğullarım, bebek konuşmalarıyla beni ne kadar etkiliyorlar" diye düşünmek hoşuna gidiyordu: "Yürümeyi öğrenecekler. Genç olacaklar, erkek olacaklar. Evlendiklerini ve çocuk sahibi olduklarını göreceğim. Sonra bu çocukların çocuklarını göreceğim."

Fakat her gün umutlarının zamanı uzatıp durduğunu fark etti; sonunda "Ne aptallık! Arzularımın sonu yok. On bin yıl da, yüz bin yıl da geçse, istediklerimin hepsi gerçekleşebilir ve aklıma yeni istekler gelir. Şimdi çocuklarımın yürüdüklerini gördüm, gençliklerini, erkekliklerini, evlendiklerini ve çoluk çocuklarını da görürüm ve gene yeni istekler doğar, ruhum torunlarının torunlarını görmeyi arzular. Bunları görür görmez yeni bir istek ortaya çıkar ve bu da olduğunda yeni bir isteğin doğmasını engelleyecek ne var? Sonunda ölüm son vermedikçe umudun sonu olmadığını ve sürekli umutla şişen zihnin yüce ruha bağlanamayacağını anladım. Suya daldığımda dualarım arkadaşım balıkla ilgilenmemle kesilmişti. Bu ilginin sonucu evliliğim oldu ve evliliğimin sonucu doymak bilmez arzular... Dünyayla ilişkiyi kesmek bilgenin nihai kurtuluşu için tek yol; dünyayla ilişkiden ancak sayısız hata doğuyor. Bundan böyle kendimi ruhumun kurtuluşuna vereceğim."

Ve kendi kendine böyle karara vararak, Saubhari çocuklarını, evini, bütün zenginliğini terk etti, karılarıyla birlikte ormana gitti. Bütün bağlılıklarından kurtulana kadar ustalar tarafından ailesi olanlar için düzenlenmiş olan törenleri yerine getirdi. Sonra, zihninin olgunluğa kavuşmasıyla, kutsal ateşleri ruhunda topladı ve dinsel dilenci oldu. Bütün hareketlerini yüce olana göre ayarlayarak Sağlamlık (*acyuta:* damlamayan, sızmayan, bozulmayan) konumuna kavuştu. Bu konumda değişiklik bilinmez ve doğum, başka ruha geçme ve ölüm gibi dönüşümler yaşanmaz.[91]

91 *Vişnu Purana* 4.2-3; çev. H. H. Wilson, *The Vishnu Purana*, The Oriental Translation Fund of Great Britain and Ireland, Londra, 1840, s. 363-68.

Buradan çıkarılacak ahlak dersi, gerçek Hintli için dünyanın yeterli olmadığıdır –en iyi, hatta iyinin de ötesinde olduğunda bile–. Onun üstün hedefi, o zaman, bu dünyanın ötesindedir. Fakat gene de bu dünyanın yaratıkları ve olayları onun için çekicilik taşır. Bunlar onun yeteneklerini tuzağa düşürüp alırlar. Dolayısıyla, orman onun özlem dolu yüreği için ilk sığınaktır. Ama orman bile zevk öğretebilir. Öyleyse, duyuların kapıları kapatılmalıdır. Ama içeride nefes alıp verme bile zevki öğretebilir – ve daha içeride?

Yogiyi arayıp alev yolunda izlemeye çalışalım.

8. DUMAN YOLU

Önce, Hintli bilgenin hangi acı denizlerinden kurtulmaya çalıştığını anlamak için, matematiğe dayandırılmış daima dönen daireler mitosunun bazı arkaik Hint türevlerine biraz ayrıntıyla yaklaşalım. Açık seçikliği nedeniyle Caynacıların daireler dünyasını seçelim. Caynacılar bugün küçük bir mezhep olmalarına karşın, eskiden sayıları çok daha fazla ve etkileri büyüktü. En ünlü ustaları Mahavira MÖ y. 485'te ölmüştür; Buddha'nın çağdaşı ve güçlü rakibiydi. İkisi de Benares güneyindeki orman bilgelerinin Kutsal Ülkesi adını verdiğimiz Ganj topraklarının yerlisidir. İkisi de Brahman değil, Kşatriya kökenliydiler ve evlilikten sonra zahit müritlerin gezgin kurtarıcısı olmak için dünyayı terk etmişti. Ve ikisi de yavaş yavaş gelişen antlar yoluyla istek *(kama)* ve ölümden *(mara)* kurtuluşu *(mokşa)* amaçlayan öğretilerin sahibidirler. Fakat Buddha'nın öğretisi her yönüyle Orta Yolcu'yken, Mahavira'nınki aşırılığın son sınırına ulaşmıştır. Madde ve ruhun mutlak zıtlığına ilişkin arkaik, düalistik kavramın izlerini taşımaktadır; evrenin yapısında iki ilkenin karışımı bulunduğunu şiddetle reddetme eğilimindedir ve insanın ölümsüz ruhunu girdaptan çıkarmakta çok isteksizdir. Buna karşın her şeye karşı olağanüstü yumuşaklık gösterir, çünkü her şeyi (odun, taş, hava, su ve her şey) kendi kötü davranışları sonucu, bu acı dünyasında sonuçsuz ve acımasız yeniden doğum girdabına kapılmış ruhlar olarak görür.

Buddha yeni bir öğreti vaaz etmekteydi. Mahavira ise kendi zamanında çoktan eskimiş bir öğretiyi savunuyordu. Ailesi kendisinden önce Caynacı olmuştu, eski kurtarıcı Efendi Parşva'nın öğretisini izliyorlardı. Parşva'nın simgesel hayvanı yılandı, çün-

kü mükemmelliğe kavuştuğu an, tamamen çıplak olarak (gök elbisesi: *digambara*), gövdeden kurtuluş *(kayotsarga)* adı verilen biçimde dikilip, kendi elleriyle bütün tüylerini yolmuş ve olabilecek bütün etkilerin kökünü koparmıştı ve o anda kendine cinin biri saldırdığında, iki yandan iki kozmik yılan tarafından savunulmuştu.

Adı Meghamalin (Buluta Sarılmış) olan cin, kendi içine kapanmış azizin üstüne kaplanlar, filler ve akrepler salmıştı. Fakat hayvanlar onun hareketsiz varlık alanına girdiklerinde utanç içinde sıvıştılar. Sonra yoğun ve korkunç bir karanlık oluşturuldu. Hortum yükseldi. Yarılan ağaçlar havaya fırladı. Dorukları düştü. Yer gürültülerle yarıldı ve sel haline gelen yağmurlar yağdı. Fakat azizin gövdesi kıpırdamadan kaldı. Gazap dolu canavar iğrenç bir hale geldi, yüzü karardı, ağzından ateşler çıktı. Kafatasından çelengiyle, aynı durumda Buddha'ya saldıran ölüm tanrısı Mara'ya benziyordu. Fakat gecede parıltılar içinde "Öldür! Öldür!" diye bağırarak saldırırken, Efendi Parşva her zamanki gibi kesinlikle kıpırdamadan duruyordu.

O zaman, yeraltında birden çok başıyla dünya gezegenini ayakta tutan yılan kralı, kraliçesi şimdi kendisi gibi yılan biçimine girmiş olan tanrıça Şri Lakşmi'yle birlikte yeraltından ortaya çıktı. İki yılan efendinin önünde saygıyla eğildiler; o, onların gelişinden habersizdi. Yılanlar efendinin ellerine yerleşip başlarını çevresine sardılar. Yılanların büyüklüğüyle korkuya kapılan cin, arabasını çevirip kaçtı. Ve bir kez daha efendinin önünde eğilen yılanlar yerlerine döndüler.

Sahne, iki yılan bulunan İndus mühürünü çağrıştırıyor (Şekil 19) ve gerçekten aralarında bağıntı olabilir. Çünkü MÖ y. 872-772 tarihleri arasına yerleştirilen[92] Efendi Parşva Caynacıların ilk kurtarıcısı değildir; Cayna geleneğine göre yirmi üçüncüdür. Eğer gerçekten ondan önce yirmi iki kurtarıcı daha varsa, hatta bunun çeyreği kadar bile olsa, gelenek kolaylıkla mühürlerin dönemine kadar çıkartılabilir. Fakat Cayna hesaplamalarındaki matematik kullanım biçimi bizi ikna edebilme açısından zayıf kalıyor. Çünkü efsanelerine göre, Ariştanemi, Parşva'dan önceki kurtarıcı, ondan 84.000 yıl öncedir; bu da, onu Neandertal Adam zamanına götürür. Yirmi birinci olan Nami MÖ y. 134.000'e ve yirminci Suvrata MÖ y. 1.234.000'e yerleştirilmek-

92 Zimmer, *Philosophies of India*, s. 183.

tedir –Pithekantropos erektusdan 800.000 yıl daha eskiye. Daha da eski kurtarıcılara geçtiğimizde jeolojik zamanları da aşıyoruz ve Tufan öncesi Mezopotamya krallarıyla Kitabı Mukaddes patriyarklarının zaman hesabında olduğu gibi, hesaplamanın dünyevi değil, mitsel olduğu anlaşılıyor–.

Caynacıların kozmos imgesine göre zaman düzeni altı alçalan *(avasarpini)* ve bir o kadar yükselen *(utsarpini)* tekerlek parmağından oluşmaktadır. Alçalanların zamanında –yirmi dört kurtarıcının uzun çağı dördüncü ve Mahavira'nın ölümünü izleyen bizim çağımız beşinci parmağı oluşturur– iyi kötüyle yer değiştirir; fakat öte yandan, izleyen yükselme çağlarında kötü iyiyle yer değiştirecektir ve bütün dünya kaçınılmaz olarak erdeme dönecektir.

İlk alçalma döneminin başında insanların boyu 6 mildi ve 256 kaburgaları vardı; ikiz doğuyorlardı, daima bir kız bir erkek ve karı koca olup üç *palya* "sayısız yıl süresi" yaşıyorlardı. On istek ağacı bütün isteklere karşılık veriyordu; biri çok güzel meyveler veriyor, öteki kap kaçak oluşturan yapraklarla dolu, üçüncüsü sürekli tatlı bir müzik yayıyor. Dördüncü gece parlak bir ışıkla aydınlanırken, beşinci birçok küçük lambayla dolu. Altıncının çiçekleri çok güzel ve müthiş bir koku veriyor. Yedinci çok güzel ve ilginç tatları olan yiyecekler veriyor. Sekizinci mücevher üretiyor. Dokuzuncu çok katlı bir saray, onuncunun kabukları elbise oluyor. Yeryüzü o zamanlar şeker gibi tatlı, sular şarap gibi leziz. Ve o zamanlar bir çiftin çocukları hep ikiz doğuyor, büyükleri daha din nedir duymadan, yedi kere yedi gün geçtikten sonra doğrudan doğruya tanrıların ülkesine göçüyorlar.

Çok Güzel-Çok Güzel *(suşama-suşama)* olarak bilinen bu çağ 400 trilyon okyanus yılı* sürdü ve peşinden Çok Güzel *(suşama)* olarak bilinen çağ başladı. Adından da anlaşılacağı gibi bir öncekinin yarısı kadar güzellikteydi. İstek ağaçları, yer, sular öncekinin yarısı kadar nimetlerle doluydu. İnsanlar ancak 4 mil uzunluğundaydı, yalnız 128 kaburgaları vardı, iki sayısız yıl süresi yaşıyorlardı. İkizleri daha 64 günlükken tanrılar ülkesine geçiyorlardı. Bu çağ 300 trilyon okyanus yılı sürdü. Yavaş yavaş, fakat kaçınılmaz olarak Hüzünlü Çok Güzel çağ *(suşama-duhşama)* başladı. Bu dönemde neşeyle keder birbirine karıştı.

* Okyanus yılı 100 milyon kere 100 milyon palyadan oluşur; palya sayısız yıl süresi demektir.

lkizler artık 2 mil boyundaydı, 64 kaburgaları vardı, ancak bir dönem sayısız yıl yaşıyorlardı. İstek ağaçlarının ürünleri o kadar azalmıştı ki insanlar onların kendi mülkleri olduğunu ileri sürmeye başlamışlardı; hükümet gereksinimi doğmuştu. Dolayısıyla yasa koyucu atandı; adı Vimalavahana'ydı. Bu uzun soy zincirinin son üyesi, Nabhi, aynı zamanda ilk kurtarıcı Rişabhanatha'nın babasıydı. Çünkü artık yalnız hükümete değil çoktan acılara boğulmuş dünya için kurtuluş kılavuzuna da gereksinim doğmuştu.[93]

Adı "Efendi *(natha)* Boğa *(rşabha)*" anlamına gelen Rişabha-natha, başkent Ayodhya'da saygıdeğer bir babanın oğlu olarak doğdu; 1.000.000.000 kere 2.000.000 yıl sarayın nimetlerinden yararlandı ve kral olduğunda istek ağaçlarının ürünlerinin çok azaldığını görerek, krallığı süresince 1.000.000 kere 6.300.000 yıl, 72 bilimi öğretti. Bunların birincisi yazıdır. En önemlisi aritmetiktir ve kehanet sonuncusudur. Ayrıca, 100 yararlı sanatı, 3 erkek mesleğini ve 64 kadın olgunluğunu da o öğretti. 100 oğlu oldu, her birine bir krallık verdi ve sonra son işine yönelerek dünyadan el etek çekti, 1000 kere 1.000.000 yıl zahitliğin gereklerini yerine getirdi. Sonunda Purimatala kentindeki Kirli Yüz *(sakatamukha)* olarak bilinen parkın yanındaki banyan ağacının altında aydınlanmaya erdi. Yaşamının kalan 99.000 kere 1.000.000 yılında 84 önde gelen müridine vaaz etti; 84.000 rahip, 300.000 rahibe ve 859.000 çırak yetiştiğini gördü. 8.400.000 kere 1.000.000 yıllık tam çalışma döneminden sonra Sekizayaklı Dağ *(aştapada)* tepesinde bu dünyadan ayrıldı. Altın gövdesi Hüzünlü Çok Güzel Çağın bitip Çok Güzel Hüzünlü Çağın *(duhşama-suşama)* başlangıcında üç yıl sekiz buçuk ay içinde cevher haline geldi.

Alçalan dizinin dördüncü çağında, varlığın hoş olmayan yönleri hoş olanlara baskın çıkmaya başladı ve her geçen milyon yılla bu koşullar daha da kötüleşti. Önce geçen süre 200.000.000.000.000 okyanus yılıydı, bu çağ ancak 100.000.000.000.000 okyanus yılı eksi 42.000 normal yıl sürecektir. Dönemin başında insanlar 1 kilometre boyunda, 32 ka-

93 Bkz. Mrs. Sinclair Stevenson, *The Heart of Jainism*, Oxford University Press, Londra, 1955, s. 272-74; Hermann Jacobi, "Jainism", Hastings (y.), *age*, c. VII, s. 466'da; Zimmer, *Philosophies of India*, s. 182-83; Helmuth von Glasenapp, *Der Jainismus*, Alf Hager Verlag, Berlin, 1925, s. 244 vd.; A. Guérinot, *La religion djaina*, Paul Geuthner, Paris, 1926, s. 140-41.

burga sahibiyken ve 10.000.000.000 yıl yaşıyorlarken, dönem sonunda (tam MÖ 522 yılına gelmektedir) boyları 180 santime inmiştir ve ancak yüzyıl yaşayabilmektedirler. Fakat bu dönemde yirmi dört Dünya Kurtarıcısı veya "Öte Dünyaya Yol Gösterici" *(tirthankara)* tarafından Cayna dini sürekli yenilenmiştir. Bunların sonuncusu, bizim çağımız olan beşinci çağın başlamasından hemen önce üç yıl sekiz buçuk ay geçirmiştir. Kurtuluş kapısı artık kapanmaktadır, Cayna dini yakında yok olacaktır ve artık elde edilmesi gereken kapasitenin altına düşmüş olan insanlığa vaaz etmek için başka Tirthankara gelmeyecektir.

Bu çağ Hüzünlü *(duhşama)* Çağ'dır. Bazı yabancılara ve yerlilere uğurlu değişikliklerin ve açılan ufukların zamanı gibi gelse de, bilgeler (kendilerini boş dünya işleri yerine kutsal metinleri okumaya vermişlerdir, dolayısıyla milyonlarca okyanus yılı önce yaşamın ne muhteşem olduğunu bildikleri gibi, bu kutsanmış durumun bile, hayal tekerleğine bağlı olduğundan, nirvananın koşullara bağlı olmayan koşulunda anlamsız kaldığını da bilirler) dünyanın ağaçlarının, dağlarının okyanus, yıldız ve şaşırtıcı samanyollarının cafcaflı güzelliklerinin gerçekte gözyaşı diyarından ibaret olduğunun farkındadırlar. Çevrenize bir bakın! En uzun insan üç metreye ancak ulaşır, en uzun yaşam yüz yirmi beş yılı aşmaz. Insanların on altı kaburgası vardır ve bencil, adaletsiz, şiddet yanlısı, şehvet dolu, gururlu ve tamahkâr yaratıklardır. Bu çağ ancak 21.000 yıl sürecektir; sona ermesinden önce, son Cayna rahibi Duppasahasuri, son Cayna rahibesi Phalguşri, son Cayna çırakları Nagila ve Satyaşri aydınlanmaya kavuşmadan öleceklerdir. O zaman son alçalış çağı Hüzünlü Hüzünlü *(duhşama-duhşama)* başlayacaktır.

Bu çağda en uzun yaşam yirmi yıl olacaktır, en uzun boy kırk beş santimdir; kaburga sayısı da sekiz. Günler korkunç sıcaktır, geceler dondurucu; hastalıklar her yanı saracak, saflık bulunmayacaktır. Fırtınalar ortalığı kasıp kavuracak, çağın sonuna doğru şiddetleri artacaktır. Sonunda bütün yaşam, insan, hayvan ve bütün bitki tohumları Ganj'a, mağaralara ve denize sığınıp buralarda barınmaya çalışacaklardır.

Altı alçalış çağı sona erdikten sonra, fırtınalar dayanılmaz olduğunda yükseliş çağları *(utsarpini)* başlar. Yedi gün yağmur yağacaktır; her gün başka tür yağmur düşecektir. Toprak tazelenecek ve tohumlar büyümeye başlayacak. Bu gelişme ayın koğuşum olduğu zaman Şravana ayında (temmuz, ağustos) başlaya-

cak. Mağaralardan, kavruk topraktan cücemsi yaratıklar sürünüp çıkacak, yavaş yavaş huylarında, sağlıklarında, gövdelerinde ve güzelliklerinde gelişme görülmeye başlayacak. Bugün bizim bildiğimiz dünya gibi bir dünyada yaşamaya başlayacaklar. Padmanatha (Efendi Lotus) adlı bir Kurtarıcı doğup tekrar Cayna dinini vaaz edecek. İnsanın boyu gene en yükseğe ulaşacak, güzelliği güneşi geçecek. Sonunda dünya tatlanacak, sular şaraba dönecek, istek ağaçları ürünlerini kutsanmış insanların eşleşen ikizlerine vermeye başlayacaklar ve insanlığın mutluluğu gene çoğalacak ve tekerlek, on milyon kere on milyon kere yüz milyon kere yüz milyon sayısız yıl içinde aşağı doğru gitme hareketine başlayacak. Sonsuz din gene kaybolup yavaş yavaş sağlıksız eğlenceler, savaşlar ve salgın hastalık rüzgârları ortalığı kaplayacak.

Dünyanın geçireceği çağlara ait mitsel dairelerin en eski örneklerini Mezopotamya'da buluyoruz, fakat onlarda Cayna dinindeki gibi dünyayı lanetlemenin sistematik hale getirilişine rastlanmaz. Mezopotamya'da Caynacılarınkiyle uyuşan evren kavramı bulunduğunu da bilmiyorum; genellikle dişi, dev gibi bir insandır; dünya beli hizasına gelmektedir, yedi cehennem Dante'nin canlandırdığı gibi, kalça boşluğunda, bacak ve ayaklarında tabaka tabaka yer almaktadır; göğüs boşluğunda ve omuzlarında, boyun ve başta on dört gök katı vardır, yükseklere doğru, beyaz altından ışıklar saçan şemsiye gibidir, çapı 14.230.250 yojana*[94] ve kalınlığı merkezde 8 yojana, uçlarda sivrisinek kanadı gibi gittikçe incelir. Gök katları değerini hiç yitirmemiş mükemmelliğin yeridir, "Hafif Eğimli Yer" *(işat-pragbhara)* olarak adlandırılır; yoga uygulamasına ilişkin en hafif son göksel iz de ortadan kalktığında kurtulmuş ruh buraya konacaktır.

Bel hizasındaki gezegende aralarında okyanuslar bulunan bir dizi daire biçimli kıta vardır; çapından eksen gibi bir dağın, Meru Dağı'nın geçtiği düşünülmektedir. Gül Elması Ağacı** daire biçimindeki kıtanın ortasındadır. İki güneş ve birçok ay vardır; Hindistan en güney bölgesindedir. Dört güneşi ve dört ayı bulunan Tuzlu Okyanus'la sarılmıştır. İkincisi Söğüt Ağacı kıtasıdır, on iki ayı ve güneşi vardır, kırk iki güneş ve ayı olan Kara Okyanus'la sarılmıştır. Lotus Dairesi'nin yetmiş iki çift güneş ve

* Bir yojana 2.5, 4, 5,9 veya 18 mil olarak tanımlanmıştır.

94 Bkz. Monier-Williams, *agc*, s. 823.

** *Gül Elması Ağacı:* Yenilebilir, hoş kokulu meyvalar veren küçük tropik ağaç (ç.n.).

ayı vardır, burası insanların yaşadığı son kıtadır. Lotus Okyanusu'nun ötesinde, iç içe genişleyen daireler biçiminde Tanrı Varuna'nın Dairesi ve Varuna Okyanusu, Süt Dairesi ve Süt Okyanusu, Temiz Yağ Dairesi ve Temiz Yağ Okyanusu, Şeker kamışı Dairesi ve Şeker kamışı Okyanusu ve birçoğundan sonra, Kendi Olma Neşesi Ülkesi ve Kendi Olma Neşesi Ülkesi Okyanusu gelir; çapı bir sonsuzluk *(rajju)* boyundadır, kozmik varlığın belini sarar.

Bu koca varlığın isteği, iradesi, neşesi, gücü, gerçekte kendi başına bir varlığı yoktur. Yalnız şişirilmiş biçimiyle maddi *(a-jiva)* bir büyüklüktür. Sayısız hayal cevheri *(jiva)*, kurt gibi kaynaşarak her parçacığın içine sızarak onun içini doldurmuş, ona güç ve canlılık vermiştir. Koca organlarda hapsolan ve dolaşan bu parçacıklar çeşitli biçimler alarak yaşam dediğimiz farklı düzenleri oluşturur; güya doğar, güya ölür; gerçekte acınası, çaresiz bir çember içinde yalnızca biçim değiştirmektedirler. Ve bu sayısız, görünüşleri çok fazla değişebilen farklı düzenler, Caynacılar tarafından dikkatle sınıflandırılmıştır. Burada yinelenmesi biraz sıkıcı olabilecek bu sınıflandırmanın psikolojik derecelendirmesi şaşırtıcı bir sistem oluşturmaktadır ve yalnız Caynacılık veya Budizm, Hinduizm açısından değil, Buddhist etkinin ulaştığı bütün Doğu, Zerdüştlük, hatta Dante için bile önemli sonuçlar doğurmuştur. *La condition humaine* açısından, ayrıca çılgın insan zihninin düşünebileceği en üzücü ve tuhaf imgelerden biridir.

Koca kozmik varlığın beli hizasında zamanın geçişi, daha önce göz attığımız on iki dairenin sürekli dönüşüyle olur; hepimizin geçtiği ve halen geçmekte olduğu başka biçimde yeniden dünyaya gelme dirilişler şunlardır:

I. Toprak Dirilişleri:
   1. Sayısız toz parçacığı biçimleri
   2. Kum, çakıl taşı, taş ve kaya
   3. Çeşitli metaller
   4. Çeşitli değerli taşlar
   5. Çamur, kükürt ve çeşitli tuzlar (talk, şap, kırmızı zırnık, güherçile, doğal kaya tuzu, sarı zırnık, sülüğen, vb.)

Cevherler saniyeden kısa bir süre ile 22.000 yıl arasında değişen sürelerle bu biçimlerde kalır ve bu düzeyde kaldıkları süre içinde 700.000 kez biçim değiştirir. Brüt madde *(sthula)* açısın-

dan değişiklik söz konusu olduğu gibi, öz madde (*sukşma)* açısından da değişiklikler olur. Örnek olarak göklerin görünüşünde ve rüyaların görülmesinde olanlar gibi.

II. Su Dirilişleri
1. Denizler, göller, ırmaklar vb., her tür yağmur
2. Çiğ ve öteki sızan sular
3. Kırağı
4. Kar, dolu ve buz
5. Bulut ve sis

Bir cevherin brüt veya öz, 700.000 değişiklik geçirerek bu düzeyde kalışı bir saniyeden az süreyle 7000 yıl arasında değişebilir.

III. Bitki Dirilişleri

1. Tomurcukla çoğalan bitkiler (likenler, yosunlar, soğanlar ve öteki yumrulu bitkiler, ödağacı, sütleğen, safran, muz, vb.); bu düzeyde tek cevherin 1.400.000 kez dirilip devretmesi beklenir.

2. Tohumla çoğalan bitkiler (ağaçlar, fundalar ve sarmaşıklar, otlar, tahıllar ve su bitkileri); bunlar arasında cevher 1.000.000 kez görünebilir.

Toprak, su ve bitkilere ait bu bölümler Hareketsizler olarak adlandırılmaktadır. Gene üçe ayrılan ikinci küme, Hareketlilerdir:

IV. Ateş Dirilişleri
1. Alevler
2. Közler
3. Şimşekler
4. Yıldırımlar
5. Göktaşları ve daha büyükleri

Bunların süresi üç günden fazla olmaz ve genellikle saniyeden daha kısadır. Tek cevher 700.000 görünümden geçebilir.

V Rüzgâr Dirilişleri
1. Esintiler
2. Bora, kasırga, fırtına ve tayfunlar
3. Hortumlar
4. Dondurucu soğuklar
5. Yaşayan varlıkların içeri ve dışarı soluklanması

Hareketli veya Hareketsiz, bu ana kadar adı geçen bütün varlıklar dört yaşam gücüne sahiptirler: Gövde, yaşam süresi, nefes alıp verme ve dokunma duyusu. Aşağıdakiler, basamaklardan aşağı doğru inildikçe, ilave yaşam güçleri kazanırlar:

VI. Organizmalar: Hepsinin ses çıkarma gücü *(vac)* vardır:

1. İki duyulu varlıklar, dokunma ve tat (solucan, sülük, kabuklular, salyangozlar, midye, istiridye ve öteki türleri)

2. Üç duyulu varlıklar, dokunma, tat ve koku (pire, bit, kurt, hamamböceği, kulağakaçan, böcekler, karıncalar, örümcekler vb.): bunlar kırk dokuz günden çok yaşamaz.

3. Dört duyusu olanlar, dokunma, tat, koku ve görme (kelebek, arı ve türleri, sinek ve sivrisinek, akrep, cırcır böceği, çekirge ve öteki gelişkin böcekler): Bunlar altı ay kadar yaşayabilir; ve son olarak:

4. Beş duyusu olanlar, iki sınıfa ayrılır. Her sınıf da kendi içinde bölünmüştür:

A. Hayvanlar

i. Su hayvanları: Balık, köpekbalığı, yunus, domuzbalığı, timsah ve kaplumbağa

ii. Kara hayvanları: Memeliler (toynaklılar ve pençeliler); sürüngenler ve kemirgenler, yılanlar

iii. Hava hayvanları: Tüy kanatlılar (papağan, kuğu, vb); deri kanatlılar (yarasa); yuvarlak kutu gibi olan kanatlılar (bunlar insan tarafından hiç görülmemiştir, fakat kıtalarda yaşarlar); toprağa hiç dokunmayıp hep süzülenler ve kanatları açık havada uyuyanlar (bunlar da görülmemiştir)

B. İnsanlar

i. İyi soydan olanlar *(aryan)*: Bunların da çok türü vardır, örnek olarak yakışıklı ve çirkin, hastalıklı ve sağlam, akıllı ve düşüncesiz, varsıl ve yoksul; az veya çok akrabası olanlar, ünlüler ve bilinmeyenler, güçlüler veya zayıflar, şu veya bu dili konuşanlar, tarla, ev, sürü, köle ve başka malları olanlar, tüccarlar, çömlekçiler, dokumacılar, sarraflar, hakkaklar, terziler, savaşçılar, rahipler ve krallar, büyük krallar, evrensel monarklar –sonuncusu ya Güneş ya Ay hanedanına aittir ve son olarak bu "eylem ülkesi" halkı için son köktenci bir ayrım yapılmaktadır, gül elması ülkesinin merkez veya ta güney veya kuzeyinde yaşayanlarla dünyanın başka bölgelerinde "zevk ülkeleri"nde yaşayanlar; ikinci sınıfta yaşayanlar, bildiğimiz insanların iki katı boyda,

devdirler fakat erdem yasalarına hiç önem vermediklerinden sayısız diriliş yaşamak durumundadırlar–.

ii. Barbarlar *(mlecchalar)*: İnsanların artıkları bunlardır, aralarında uzak, gidilmedik adalarda yaşayan inanılmaz ırklar, boynuzlu ve kuyruklu olanlar, tek ayak üstünde hoplayanlar, canavar suratlılar, koca kulaklılar –uyuduklarında gözlerini kulaklarıyla kaparlar– vardır.[95]

Bel hizasında dirilişler bütün öyküyü oluşturmuyor; çünkü cennet ve cehennemler de canlı cevherlerle dolu. Aşağıdakiler cezalarını çekiyor, yukarıdakiler dünyadaki yaşamlarının ödülünü alıyorlar.

Aşağıda, yedi cehennemde, bakmaya korkulacak yaratıklar vardır; cinsiyetsiz, tüysüz, kemik ve dokuları olmadığı için gövdeleri esnek olup "değişken" *(vaikriyika)* denilen koca kuşlar gibi. En alt cehennemde boyları 1 kilometre,*[96] sonrakinde 500 metre, beşincide 250, dördüncüde 125 metredir. Sonrakinde 65, ikincide 30 ve en yukarıdaki birinci cehennemde 40 metredir. En aşağıdaki üç cehennem karadır, sonraki ikisi koyu mavi, sonraki ikisi duman rengidir. Gurur, gazap, hayal ve istek gibi dört ana duyguya sahip bütün varlıklar birbirlerini oklar, mızraklar, gürzler ve baltalarla, kılıç ve şişlerle delik deşik etmekte, demirden kuş gagaları ve pençeleriyle parçalamakta, ateş ve pas dolu ırmaklara atmaktadırlar. Bazıları baş aşağı kan ve pislikle kaynayan fıçılara sallandırılmıştır; bazıları canlı canlı kızartılmaktadır; bazıları başlarından koca ağaçlara iğnelenmiş, gövdeleri dilim dilim kesilmektedir. Ve bunların yiyecekleri zehir, cızırdayan yağ ve pislik, içecekleri eritilmiş metaldir. En üst üç cehennem kaynamaktadır, sonraki ikisi sıcak ve soğuk karışıktır ve en alttaki, Dante'nin de düşündüğü gibi, çok soğuktur.

Üst kat cehennemlerde, *asura* olarak bilinen on beş kaba ve güçlü türden ilah, burada bulunmaktan hiç rahatsız olmamakta, fakat acı vermekten şeytanca bir zevk almaktadırlar.

Fakat ilahlar, Cayna anlayışına göre, ister şeytani ister semavi olsun, yeniden doğum girdabına kapılmış cevherlerdir; bir zaman için mutludurlar, fakat kaderleri başka biçimlere geçmektir. Onların da alt bölümleri olan dört türü vardır:

---

95 Bu konuda ana kaynağım Guérnot, *age*, s. 186-205.

* Beş yüz dhanus, bir dhanu dört hastadır (bir hasta ("el"), dirsekten orta parmağın ucuna kadar olan uzunluktur, yaklaşık 50 santim.

96 Bkz. Monier-Williams, *age*, s. 448 ve 1168.

I. Dünya düzenini sağlayan tanrılar

1. Üst cehennem katlarının ifritleri *(asuralar)*
2. Kutsal yılanlar
3. Şimşek ilahları
4. Altın tüylü güneş kuşları
5. Ateş ilahları
6. Rüzgâr ilahları
7. Gökgürültüsü tanrıları
8. Su tanrıları
9. Kıtaların tanrıları
10. Yön tanrıları

II. Çöl veya cangıl cinleri

1. Kinnaralar ('ne biçim adam?' anlamına gelmektedir): İnsan başlı kuş benzeri müzikçiler
2. Kimpuruşalar (gene 'ne biçim adam?' anlamında): at başlı insanlar
3. Mahoragalar: 'Büyük yılanlar'
4. Gandharvalar: Göksel insan benzeri müzikçiler
5. Yakşalar: Genellikle iyicil güçlü yer cinleri
6. Rakşasalar: Kötücül ve çok tehlikeli, yamyam cinler
7. Bhutalar: Mezarlık vampirleri
8. Pişaçalar: Kötücül, güçlü habis ruhlar

III. Gök varlıkları

1. Güneşler: İnsan yaşayan dünyalarda 132 tane
2. Aylar: Aynı biçimde 132 tane
3. Burçlar: Her güneş ve her ay için 28 tane
4. Gezegenler: Her güneş ve her ay için 88 tane
5. Yıldızlar: Her güneş ve her ay için 6.697.500.000.000.000.000 tane

IV. Gök katlarında yaşayanlar; altbölümlere ayrılmış iki bölüm halinde

1. Zaman dairesi içinde

a. Doğru yaşanın efendileri
b. Efendilik güçleri
c. Sonsuz gençlik
ç. Büyük krallar
d. Nedensel dünyada yaşayanlar
e. Mistik Va sesinin efendileri
f. Muhteşem parlak olan
g. Bin ışığınkiler

ğ. Pasif olanlar
h. Saygı görenler
ı. Uçurumda yaşayanlar
i. Bozulmayanlar (*acyuta*: 'sızmayan')
2. Zaman dairesi dışındakiler; iki altsınıf halinde
a. Kozmik boğazda oturanlar
i. Görmesi hoş olan
ii. Soylu kazanım
iii. Akla hoş gelen
iv. Evrensel iyilik
v. Hayal gibi
vi. İyi takdir
vii. Zahit
viii. Neşe veren
ix. Kutsayan
b. Başta oturanlar
i. Muzafferler
ii. Bayrak taşıyanlar
iii. Fatihler
iv. Görünmezler
v. Tam kavrananlar

Bu kutsal varlıkların kırk dokuz altsınıfının her biri, Hindistan krallığında olduğu gibi, on derece içinde sınıflandırılmıştır:

1. Krallar (*indralar*)
2. Prensler
3. Otuz üç yüksek rütbeli
4. Saray soyluları
5. Koruyucular
6. Saray koruyucuları
7. Askerler
8. Yurttaşlar
9. Köleler
10. Suçlu sınıflar

Boğaz dairesinin altında yaşayan bütün ilahlar, cinsel zevki bilirler ve cehennemlerde olduğu gibi, yaşam cevherleri cinslerine göre renk alır: I, II ve III'te bulunanlar siyah, koyu mavi ve duman rengidir. IV. sınıfın 1 a ve b altsınıfları alev kırmızısı, c ve e sarı, kalanlar gittikçe açılan tonda beyazdırlar. I, II ve III ve IV 1 a ve b'sinde bulunanlar dört metre uzunluğunda, IV.1. k, l ve boğazda oturanlar bir metre uzunluğundadır. Tepedekiler ise,

muzafferler, bayraklılar, fatihler, görünmezler, tam kavrananlar, yarım metreden kısadırlar. En aşağı cehennemde olanların en uzunlar olduğu görülüyor. Bu tanrılardan biri bunların masasında çok hoş dururdu!

Yani dünyanın üstünde de, altı gibi yalnızca cevherlerin biçimlenişi var, Tanrı yok; ne alışılmış Batı anlamında ne de eski Vedacı anlamında tanrı yok. En yukarıda bile, başın parlak cennetlerinde bayrak taşıyan muzafferler ruhlardan, cevherlerden ibaret; yaşamlarını iyi geçirdikleri için iyi biçimlenmişler, fakat gene de geçici yapıları var. İyiliklerinin karşılığını aldıklarında biçim değiştirmek kaderleri. Ayrıca, yapılan işleri ödüllendirmek veya cezalandırmak için yargıç da yok. Eylemlerin sonuçları otomatik. Şiddetli davranışlar doğal olarak, kendiliğinden ruha ağırlık ve karanlık getiriyor; iyiler ağırlığını azaltıyor, rengini açıyor. Cevherler kendiliğinden düşüp yükseliyor. Ve dünyanın hiçbir zaman yaratıcısı olmamış: Ezelden beri biçimi bu.

Caynacılık, yani tanrısız bir din. Bu dine neredeyse mekânik –bilimsel– diyeceğiz; titiz hesaplamalarının (en azından) hassas olmadığı ortada olmasına karşın. Doğanın bütün görünümünü tutarlı bir bütünde ifade etme çabasına ilkel diyemeyiz. Zaman ve mekân içinde sabit kalacak yasaların araştırıldığını ortaya koyuyor. Fakat sistem olarak yarattığı çılgın kâbusla, kanıtlara karşı bilimsel yaklaşım –denetleme, sınama, eleştiri, gerçekle hayali dikkatle ayırma– yok. Sonuç, hiçbir zaman var olmamış bir dünya ve birey yaşamını, düşüncelerini, tefekkürünü, rüyalarını hatta temel korku ve sevinçlerini buna göre biçimlemek durumunda.

Cayna sisteminde ve bu tür arkaik kozmolojik örgütlenmelerin daha sonraki dinsel kullanımlarında, hem bütün dünyayı hem de hayal dünyasını saf psikolojik terimlerle kurmaya ve sınıflandırmaya çalışan ilk bilimcilerin amaçları ne olursa olsun, gerçeklikle ilişkiye önem verilmemektedir. Zihinden gerçek dünyaya, filmden perdeye yansıtılır gibi yansıtılan imge, yüzyıllarca gerçeği ortaya çıkarmaya çalışan hiçbir çabayla karşılaşmamış, yalnızca evreni örtüp kaplamıştır. İşlevi psikolojiktir: Yaşamak için iradenin sarsılıp kırılması ve duyguların doğal dünyevi kaygılardan sıyrılması; hatta olağan dinsel duygular olan korku ve umudun bile –cennet, cehennem ve gerisi– iradenin tamamının yönlendirildiği mutlak bir aşkınlık, mutlak olarak kavranılamayan bir hedef için ortadan kaldırılması. Hiç kimsenin böyle

bir hayalin zihni ve kalbi dünyadan uzaklaştırmasına aldırmaması bilimsel doğru olarak görülmesiyle çakışmaktadır. Gerçekliğinin ve doğruluğunun sınanması pragmatizmle yapılmaktadır: Eğer işliyorsa (ruh üzerinde), yeteri kadar doğru demektir.

Cayna mitolojisinde, konumuzun tarihi açısından tamamen yeni, en azından kanıtların gösterdiği kadarıyla yeni bir yönle karşı karşıyayız: Yaşama iradesini besleyen değil kıran, evrene değer veren değil üstünü örten bir mitoloji.

Yunanlılar arasında da böyle bir zahit damarın bulunduğu doğru. Orfeus, Pithagoras, Elealılar ve Platon damarı. Fakat Yunan felsefesinde ve gerçekten konumuzun bildiğimiz tarihsel hiçbir döneminde Caynacıların dinindeki gibi böyle mutlak bir 'hayır'la karşılaşmıyoruz. Hiç sonu gelmeyecek ölümde, yaşama yabancılaştıran tuhaf melankolileri Yunanlıları çok aşıyor. Yunanlıların uzay ve zaman hayali ve kozmik acılarını geride bırakıyor. Çünkü Yunanlıların dünya görüşleri, Spengler'in *Batının Çöküşü*'nde "Apollon ruhu"nu tartışırken gösterdiği gibi, "tüm vurguyu görünür, tutulur varlıklar üstüne yapmıştır. Yunan dilinde boşluk sözcüğü yoktur. Uzak ve görünmez olan *ipso facto* "mevcut olmayan"dır. Yunanca *kozmos* terimi, bir boşluk ve güç alanını değil, iyi tanımlanmış, Öklid sistemince bilinen, ölçülebilir ve kavranabilir uyumlu varlıklar düzenini anlatır. Öklid sisteminde rakam, sınırların tanımlanmasıdır. Dolayısıyla, Spengler'in dediği gibi, "kaçınılmaz olarak, klasik, derece derece küçük şeylerin kültürü haline gelmiştir."[97]

Hint zihninin sınırsızlığına ulaşmak, öte yandan (bize göre) saçma rakamı palya (süresiz yıl süresi) ile çok güzel özetlenmektedir. Kesin rakamlar bile kesinlikten uzaklaştırılmıştır. Kozmik görüntü, gözle görülen eldeki bilgilerin, bilgelerin dikkat etmeye değer bulmayacakları kadar şişirilip büyütülmüştür. Kozmos anlayışları gözle görünenden başlayıp, ancak gözün görebildiği kadar uzaya açılan Yunanlıların tersine, Hintli kozmolojiye uzayla *(akaşa)* başlamıştır. Buradan hiçbir zaman görmediği bir evren üretmiştir: Bu, öyle büyük acılar barındıran bir evrendir ki, gözle görülen acılar –örnek olarak komşununki– düşüncede yer tutamayacak kadar önemsiz kalmaktadır. Dünyanın acılarına ait bilgilerle dolmuş olan bilge, bunlarda ancak kozmik ve düzelti-

97 Spengler, *age*, c. I, s. 57, 83.63.

lemez durumun hayallerini görmektedir. Ve bu bilginin ışığında kesin olan şey, sonsuz bireyin, ağır kâbusun dışına çıkmaktan oluşan ruhsal görevinin sonsuz önemidir. Cennet bile, bu fırtınalı çemberi tamamlaması için jivayı yakalayıp çekmeye çalışan altın tülden ibarettir.

Sonu gelmeyecek ölümde yaşam yabancılaşmasının özel gücü ve melankolisi Hint zihninin kendisidir. İnanılmaz biçimde sonsuzluğu her yerde bulmuş ve doldurmuştur. Bunu akılcı gözlemle değil, kendi ürünü olan akılcı hale getirilmiş kâbusla yapmıştır. Zamanın olmadığı zaman hiçbir zaman olmamıştır; zamanın olmadığı bir zaman hiçbir zaman olmayacaktır. Bu acılı dünya, bu durumuyla sonsuza kadar sürecektir. Ayrıca, gözün gördüğü acılar, hiçbir biçimde, bütünün boyutlarına ilişkin fikir veremez. İnsanların ve çevresindeki hayvanların, bitki dünyasının ve dayandığı yerin, kayaların ve suların, ateş, rüzgâr ve uçan bulutların, gezegenleriyle uzayın kendisinin sefaleti, toplam varlığıyla evrenin kendisi olan hep yaşayan, hep aldanan gövdenin ve kümenin sefaletinin ancak bir bölümüdür.

9. ALEV YOLU

Bir Cayna metninde şunları okuyoruz: "Koca bir gölün, onu besleyen suyun önü tıkandığında yavaş yavaş buhar olarak ve toprağa karışarak kuruması gibi, bir rahibin milyonlarca doğum sonucu elde edilebilen karma niteliği de, başka akım olmaması durumunda zayıflayıp yok olup gider."[98]

Cayna hocasının ilk görevi, dolayısıyla öğrencisindeki karma akışını durdurmaktır. Bunu, yaşama katılımı yavaş yavaş azaltarak sağlayabilir. Öğrenci sonunda bütün kapıları kapatıp kilitlediğinde ikinci görev, kendinde bulunan karma maddesini zahitlikle yakıp kül etmesidir. Bu disiplini anlatan terim Sanskritçe *tapas* "ısı"dır. Cayna yogisinin, korkunç iç ısısıyla karma maddesini gerçekten yakabildiği ve değerli cevherini temizleyip hafifletebildiği varsayılmaktadır. Cevherini temizleyip hafifleten yogi, kozmik gövdenin tabakalarında yukarıya doğru yükselir, sonunda "yalıtılmış barış" *(kaivalyam)* ötesine, bireysel cevher yaşamının en sonunda mutlak temizlik kazanarak bütün madde-

98 *Uttaradhyayana Sutra* 30.5-6; Hermann Jacobi, *The Gaina-Sutras*, II. Kısım, Sacred Books of the East, c. XLV, The Clarendon Press, Oxford, 1895, s. 174.

sini yitirip kendi saydam, kristal gibi saf varlığıyla parlayacağı Hafif Eğimli Şemsiye'nin altına varır.

Büyük yükselişe ciddi ve sistematik olarak başlayabilmek için –birçok yaşam gerektirebilecektir– dünyanın yalın insanı, dünya maddesiyle dolu olduğundan ağırlığı çok ve rengi koyu olan çırak, bunlardan kurtulmak istiyorsa öncelikle beş hatasını terk etmelidir: 1. Cayna dünya görüşünün geçerliliğine, Dünya Kurtarıcılarının kazanımlarına, "Öteki Kıyıya Geçişi Sağlayanlara" ve Cayna uygulamalarının etkinliğine karşı duyduğu kuşkular, 2. Başka bir inanca karşı duyduğu istek, 3. Eylemin bozucu etkilerinden emin olmamak, 4. Aldatıcı insanları övmek (yani beş hatasını terk etmemiş olan insanları) ve 5. Aldatıcılarla ilişki.

Sonraki adım teker teker, kapasiteye göre, on iki antta bulunmaktır:

I. Cayna çırağının beş temel andı

1. Şiddete başvurmamak
2. Doğruluk
3. Çalmamak
4. İffet
5. Mülk sahibi olmamak

II. Beş temelin gücünü artırmak için üç ant

6. Dolaşmayı sınırlamak
7. Kullanılan eşyanın sayısını sınırlamak
8. Kimse için kötü dilememek, kötülük için gücünü kullanmamak, dikkatsizlikle yaşamı tehlikeye atmamak, gereksiz bıçak ve silah taşımamak

III. Olumlu dinsel uygulamaları başlatabilmek için dört ant

9. Günde en az 48 dakika tefekküre dalmak
10. Konulan sınırları, zaman zaman, bir gün için daha da sıkılaştırmak
11. Ayda dört gün rahip orucu tutmak ve tefekkür etmek
12. Bağışlarla manastır ve rahipleri desteklemek

Ve mükemmel bir çırağın elde etmeye uğraşacağı aşağıdaki on bir erdeme kavuşmaktır:

1. *İnancın erdemleri*-Caynacılığa mutlak inanç, din öğretmenine *(guru)* saygı, yirmi dört karşıya geçiriciye *(tirthankara)* inanmak, yedi kötülükten: "Kumar, et yemek, sarhoş olmak, zina, avcılık, hırsızlık ve sefahat" kaçınmak

2. *Adanmanın erdemleri*-on iki anda kesin bağlılık ve geldiğinde, ölümü, mutlak bir sükûnla karşılamak

3. *Tefekkürün erdemleri*-tefekkür süresini günde en az üç sefere çıkarmak

4. *Rahiplik çabalarının erdemleri*-rahip gibi oruç tutma süresini ayda en az altıya çıkarmak

5. *Bitkilere zarar vermemenin erdemi*-pişmemiş sebzelerden kaçınmak, hiçbir zaman ağaçtan mango koparmamaya veya biri taşı kaldırmadan önce mango yememeye dikkat etmek vb.

6. *Küçük böceklere zarar vermemenin erdemi*-Güneş batımıyla doğumu arasında asla yememek ve gün ışımadan bir şey içmemek, görülmedik bir böcek olabilir

7 *Mutlak iffetliliğin erdemi*-karısından bile kaçınmak, istek duymaması için gövdeyi kokularla sıvamak, düşüncede, dilde ve yaşamda karşı cinsten bütün tanrılar, insanlar ve hayvanlardan kaçınmak

8. *Eylemden kaçınmanın erdemi*-yaşam tahribini içerebilecek hiçbir girişimde bulunmamak, ev inşaatı, kuyu kazmak gibi

9. *Mülkiyetten vazgeçmenin erdemi*-hırsları terk etmek, bütün hizmetçileri bırakmak, mülkiyeti çocuğuna devretmek

10. *Katılımı terk etmenin erdemi*-yemek yemeyip, başkasının bıraktıklarını yemek, dünyaya ilişkin öğütlerde bulunmamak ve böylece son büyük adıma hazırlanılır

11. *Çekilmenin erdemi*-zahit giysisine bürünülür, dinsel binaya veya ormana çekilinir ve keşişin kutsal kurallarına göre yaşanır.

Cayna metninden okuyoruz: "Akrabalarına elveda diyerek ailesinden, karısından, oğullarından kurtulur, kendisini bildiklerini uygulamaya verir, çıraklık yapıp yetiştirir, zahitlik ve cesur yoğunlaşmayla yetenekli bir keşiş, önder, tanınmış bir aileden gelen saf yüzlü, olgun yaşta, rahmeti bol, başka keşişlerin saygısını kazanmış bir keşişin önünde eğilip 'beni kabul et' dedikten sonra kabul edilir."

Andlar, dinsel gözlemler, duyulardan arınmak, bütün tüylerin kesilmesi, günlük ibadetler, çıplaklık ve yıkanmaktan kaçınmak; bunlar keşişliğin temelleridir, en üstün ermişlerce *(jinalar)* tanımlanmıştır; yerde uyumak, dişleri fırçalamamak, ayakta yemek almak ve günde bir kez yemek de bunlardandır.

Eğer terk ediş mutlak olmazsa, keşiş karma akımından temizlenemez. Ve saf olmayanın zihninde karma nasıl yok edilebilir?[99]

Keşişlik çabasının ilk aşamasında hiddetten kurtulunulur; gurur, yalancılık, hırs en alt düzeye indirilir; uyku gereksinimi alt edilir, tefekkür gücü artar ve yaşama yeni neşe girer.

Doğal olarak gurur yok olur, tefekkür gücü hızla gelişir. Bazılarına göre, kadınlar bu noktanın ötesine geçemezler; dolayısıyla "gök elbisesi" denilen çıplaklık aşamasına sokulmazlar. Nirvana'ya kılavuzluk eden bir Cayna kitabında "Delicesine sevda, nefret, korku, küçümseme ve yalanın *(maya)* çeşitli biçimleri kadınların zihninden silinemez" diye yazılmıştır; "dolayısıyla kadınlar için nirvana yoktur. Gövdeleri de uygun bir örtü değildir, dolayısıyla bir şey giymek zorundadırlar. Rahimlerinde, göğüslerinin arasında, göbeklerinde ve bellerinde daima belirsiz bir yaşam kırıntısı kalır. Kendilerini nasıl denetleyebilsinler? Bir kadının inancı saf olabilir, hatta sutra çalışabilip yoğun ibadetleri yerine getirebilir; böyle bir durumda bile, karma maddesinden kesin kurtuluşu sağlayamaz."[100]

Bir başka kılavuzda "kadınlar için yalancılık, bilgelere göre kalkmanın, oturmanın, dolaşmanın ve kuralları öğretmenin doğal olduğu kadar doğaldır" denmektedir.[101]

Yok edilmesi gereken bir sonraki duygu aşaması, Caynacılar tarafından yalancılık adı verilen, kadınların hiçbir zaman terk edemeyecekleri kabullenilen yaşam oyununa katılmaktır. Bu kaybolduğunda, kişi gerçek anlamda cinsiyetsiz olur ve mutlak kopuş ancak insanın zahit olmadan öncesine ait hoş veya sıkıcı anılarını anımsamasıyla engellenir.

Güçlü biçimde sürdürülen tefekkürle, yalnız biçim ve seslerin güzellik veya hoşluğuna ait duygular yok edilmekle kalmaz, çirkinlik ve pis kokular, hatta acıya ait duygular da erir. Ve bu temizlik mucizesi elde edildiğinde, bilgenin hiçbir kişisel özelliği kalmamıştır, insanlığının son parıltısı da sönmüştür.

Fakat gövdenin yapısı hâlâ maddenin yaşam veren cevherindeki ilk ve son öğeye yapışmaktadır. "Hırs", "arzu" terimleri

---

99 Kunda-kunda Acharya, *Pravacana* III. 2-3, 7-9, 20; çev. Barend Faddegon, F. W. Thomas (y.), Jain Literature Society Series, c. I, Cambridge University Press, 1935, s. 152-55; 157-59; 165.

100 *Tatparya-vrtti* III. 24b, 4-5, 7-8; çev. Faddegon, Thomas (y.), *age*, s. 202'de.

101 *Pravacana-sara* 1.44; *age*, s. 27.

veya kimyasal düzeyde "değerlik", atom fiziği düzeyinde "bağlayıcı güç" şimdi alt edilmesi gereken bu son psikolojik kalıntıyı tanımlayabilir. Eğer bu yok edilmeyip yalnızca zayıflatılır veya derinlere gömülürse, mutlak özgürlüğe geçiş hiçbir zaman elde edilemeyeceği gibi, zahitlikte yoğunlaşmanın en ufak başarısızlık anında neredeyse ölmüş olan ateşin yeniden parlaması tehlikesi vardır. O zaman bütün çabalar, zincirleme etkime gibi baştan alınmalıdır –zevk ve acı, anılar, gurur, hiddet ve hepsi– ateşin parlamasıyla cevher gene girdaba kapılacak, elli karısı olan yogi öyküsünde olduğu gibi, balığın su sıçratmasına bir an kapılmayla yönünü yitirecektir.

Bu aşamaya gelen "duyguların yok olmasını" sağlayan için, öte yandan, iki aşama kalmıştır; 1. "yogada kendini bulmak" ve 2. "yogasız kendini bulmak"

Cayna görüşüne göre evrenin acıları, duygularda ani değişiklik yaratan mitsel, olağanüstü imge olduğundan, şimdi yapılması gereken hiç de daha az mitsel olmayan, fakat coşku yaratan imgenin kazanılmasıdır.

Örnek olarak, Dünya Kurtarıcısı Parşva'dan, Meghamalin karanlıkta, fırtınada, ölüm tanrısının tam kendi biçimiyle ona saldırdığında, bir çift kozmik yılanın cini uzaklaştırdığını öğreniyoruz. Aziz, balık tarafından aklı çelinenin tersine, dünya yarıldığında, dağlar devrildiğinde ve çevresindeki orman parçalandığında bile kıpırdamadan durdu; yogada kendini bulmuştu. Dış dünyayla bütün bağı kesilmişti, enerji ve ışığı hareketsizdi, cevher içinde nihayetsiz biçimde ışın salıyordu. O anda göksel çiçekler yağmurlar gibi boşandı. Bütün evrenin tanrılarının yerleri sallandı. Göksel korolar şarkı söyledi. Ve her yönden sinekliklerle ilahlar üşüştü, her sınıftan ilah; Dünya Öğretmeni için on iki bölümden oluşan ve her varlık türüne ayrılmış bir yeri bulunan "Bir Araya Gelme" adı verilen toplantı yeri yapmaya geldiler. Aslan biçimli taht onun için döşendi, dünyayı yönetmesi için bir şemsiye ve parlayan hale konuldu. Kral babası, annesi, eski kraliçesi onu öven ilahiler söyleyerek geldiler. Göksel trampetler vuruldu ve aziz, bütün herkese Kozmik Vaazı'nı verdi. Bunda, acının ötesine geçişi sağlayacak dört aşamalı öğretisi açıklanıyordu: Yardımseverlik, dindarlık, zahitlik ve kişilik.

Birçoğu, ona saldıran cin dahil, dine girdiler; hatta bazıları mükemmelliğe erişti. Babası, annesi, kraliçe ant verdiler. Kara, dört kollu, fil yüzlü bir cin geldi, bir kaplumbağaya biniyordu ve

kobra başı tarafından korunuyordu. İki sol elinde firavun faresiyle yılan, sağında ağaç kavunuyla yılan vardı. Arkasından kanatlı bir yılanın çektiği araba içinde altından, dört elli bir tanrıça geliyordu. İki sağ elinde kementle lotus, iki sol elinde kancayla meyve vardı. Ve Efendi, bütün toplananlar arkasında, bir yanında cin, ötekinde tanrıça, yürümeye başladı. Önünde yasa tekerleği gidiyor, yukarıdan davul sesleri geliyordu. Şemsiye ve sineklikle korunan aziz ilerledikçe önünde biten altın lotuslar, saygıyla eğilen ağaçlar arasından yürüyordu. Hastalıklar uzaklara kaçtı; mevsimler, kuşlar ve rüzgârlar muhteşemdi; tüm dünyada düşmanlıklar son buldu.

Sonra, nirvanaya yaklaştığını anlayan Efendi Parşva, bir dağa çıktı; yolda yanındakiler teker teker geri kaldılar; tepeye ulaştığında yanında yalnızca aydınlanmış otuz üç bilge vardı. Birlikte bir ay süreyle yoga yaptılar. Sonra beş andı yerine getirmeye yetecek kadar zaman geçince dünyada işi kalmadı ve aziz, yogasız kendini bulma aşamasına geçti.

Yetmiş yıl önce yıkıcı karması yok olmuştu; şimdi yıkıcı olmayan dört tür karmayla ilişkili seksen beş bağ da ortadan kaldırılmıştı. Bu Şravana (temmuz-ağustos) ayının, ayın parlak olduğu on beş gününden yedincisinde gerçekleşmişti. Ve efendi o an özgürlüğe geçti.

Işıldayan yaşam cevheri Dünya'dan yükseldi, Güneş'ten daha büyük ve parlaktı. Fakat renksizdi, kristalimsiydi, ölümsüzdü, her yerde hazır ve nazırdı, sınırsız ve ağırlıksızdı, büyük kozmik boğazın zaman dairesi içindeki yedi katını da geçti ve ötesine ulaşıp boyuna ve başa yöneldi. Kafatasını aşıp, sonsuza kadar kalmak üzere büyük şemsiyelerin süzüldüğü ilahi "rüzgârsız" *(nirvana)* yere yükseldi. Kurtulmuş, ağırlıksız cevhere duayla ulaşmak olanaksızdır. Çok aşağıdaki dönüp duran girdaba karşı kayıtsızdır. Fakat düşünmeksizin her şeyden haberlidir; yalnızdır, fakat her yerdedir. Bireysel kişiliği, niteliği, özelliği veya tanımı yoktur. Yalınca mükemmeldir.

Ve terk edilmiş olan gövde, yaşamı yitirmiş, dağın tepesinde yatıyordu. Bütün tanrılar yerlerinde titrediler. Göksel çiçek yağmurları yağdı. Göksel korolar şarkılar söyledi, trampetler gene çaldı; her yönden sineklikleriyle ilahlar geldi; kutsal yılanlar, yıldırım ilahları, altın tüylü güneş kuşları, yukarı tepelerden ifritler, başın cennetlerinden bayrak taşıyıcılar: Hepsi geldi. Gövdeyi Kozmik Samanyolu'nda, kutsanmış sıvıyla yıkadılar, altın süsle-

melerle donattılar, sandal ve ödağacından hazırlanan odunların üstüne yerleştirdiler, ateş tanrısının başından, o anda, bir alev parladı ve gövde yandı. Bulutlar odunları söndürdü.

Tanrılar ve tanrıçalar külleri başlarına ve gövdelerine sürdüler, kemiklerin üstüne mücevherlerden pagoda yaptılar ve son olarak şarkılar ve danslarla, her yönden, zafer havası içinde, gizli evlerine doğru yola koyuldular.[102]

102 Parşva'nın tam yaşam öyküsü için bkz. Maurice Bloomfield, *The Life and Stories of the Jaina Savior Parçvanatha* (Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1919), ayrıca Zimmer, *Philosophies of India*, s. 181 vd. Gelişim için Stevenson, *age*, Bloomfield'in kaynağı Bhavade-vasuri'nin *Parsvantha Carita* (y. Shravak Pandit Hargovinddas ve Shravak Pandit Bechardas, Benares, 1912); Zimmer'inki kısmen Laksmivallabha'nın *Uttaradhyayana-sutra* (Kalkûta, 1878), s. 682 vd. üstüne yorumdur.

V. BÖLÜM

Buddhist Hindistan

1. BATILI VE DOĞULU KAHRAMAN

Kırk yıl önce Miguel Asin y Palacios, Katolik papaz ve Madrid Üniversitesi'nin Arapça profesörü, Avrupa bilim dünyasını, Dante'nin *Ilahi Komedya*'sının Müslüman kökeni bulunduğunu göstererek şok etmişti.[1] Muhammed'in araf, cehennem ve cennete yaptığı gece ziyaretine ait efsane edebiyatını özetleyerek ilişkiyi ortaya koymaya yetecek koşutlukları gösteriyordu. Ayrıca, Zerdüşt, İran edebiyatına ve bunun ötesinde Mısır Ölüler Kitabı'nda ruhun Osiris önünde yargılanmasına da atıfta bulunmaktaydı. Şu andaki konumuz için özel önem taşıyan tarafı da, Dante'de bulunan en alt bölümde soğukla işkence yapılması düşüncesinin İranlı geçmişinden söz etmesidir. Peder Asin, "Kitabı Mukaddes eskatologyasında* cehennemde soğuk işkencesi bulunduğuna dair bir atıf bulunmadığını söylemeye gerek yok. İslam öğretisi ise bu işkenceyi ateşle aynı görür... İslam dünyasına girişi... Zerdüşt inancının İslam tarafından özümlenmesinden kaynaklan-

* *Eskatologya:* Dünya ve yaşamın sonuna, ölümden sonraki yaşama ilişkin düşünceler (ç.n.).

1 Miguel Asin y Palacios, *La Escatologia musulmana en la Divina Comedia* (Madrid: Imprenta de Estanislao Maestre, 1919; 2.b., Madrid-Granada: Escuelas de Estudios Arabes, 1943).

maktadır... Zerdüştlük'ten Müslümanlığa dönenler tarafından İslama sokulmuş olması muhtemeldir" demektedir. "Soğukla işkence" diye eklemektedir, "Buddhist cehenneminde de görülür."[2] Ve görmüş olduğumuz gibi, Caynacılarda da var.

Batı'nın ve Doğu'nun, aralarında dünya dağının bulunduğu katmanlı cennet ve cehennem inançlarının nihai kökeni, Mezopotamya'nın evrenin yapısı hakkındaki inanışıdır. Görmüş olduğumuz gibi, yanları yönleri gösteren ziggurat, kozmik dağı temsil etmektedir; tepesinde, en üst katı olan cennette en büyük tanrı An oturmaktadır ve arada birçok parlak ilah vardır. Doğum Ağacı ve Ölümsüzlük Ekmek ve Suyu bu yüksek çemberdedir; aşağıda, uzayın ortalarında kraliyet yönetiminin kutsal arketipi ve efendisi vardır. Kralın rolü, uzun Mezopotamya tarihindeki birçok imparatorluğun yarattığı düzensizlik içinde birçoğu tarafından oynanmıştır: Önce Enlil (Sümerli Nippur'un ana ilahı), sonra Bel Marduk (Hammurabi'nin Babil'inden), Assur (Asurlulardan) ve başka birçoğu arasında Yehova (ilk İbranilerin). Birçok parlayan tanrıyla (veya melek) dolu maiyetinde her yıl Kader Levhâlârı kaleme alınırdı. Ve aşağıda gezegenlerin yedi cenneti dönüyordu; Asurlular döneminde (MÖ y. 1100-630) bunlar zigguratın teraslı yedi katıyla temsil edilirdi. Ve yer altında, cehennemde, korkunç tanrıça Ereşkigal'in Dönüşü Olmayan Ülkesi'ne, yedi kapıdan girilirdi. Arallu denilen karanlıklar ülkesinde canavarlar sürüsü ve ölümlerinde son gömülme ritüellerinden yoksun kalmış talihsiz ruhlar çirkin kuşlar biçiminde dolanıp dururlardı.[3]

Böylece uygarlığın en eski merkezlerinin, Mezopotamya ırmaklarının vadilerinde kurulan kentlerin MÖ y. 3500-2000 yılında gelişip hiyeratik şehir devleti düzenini kuran kültürün ikonografisinin hem Doğu'nun hem Batı'nın evrene ilişkin mitolojilerinin ortak kaynağı olduğu görülmektedir. Fakat zaman içinde farklı süreçler iki ayrı gelişimin doğup birbirinden ayrı biçimlenmesini getirmiştir. Batı'da, bireysel yaşamın onuru üstünde durmamızı destekler biçimde –her ruh için tek doğum, tek ölüm, tek kader, kişiliğin tek olgunlaşması– arafta, cennette, cehennemde olsun, ziyaretçi, geçmişlerini tanır. Muhammed cennette, aynı Dante'nin gezisi sırasında kurtulanlar ve felakete uğrayanlarla konuştuğu gibi, cesur ve sadık arkadaşlarıyla konuşmuştur.

2 *age*, (1943), s. 166-68.

3 Langdon, *Semitic Mythology*, s. 94-102, 161-62.

Klasik Yunan ve Romalılar da yeraltı dünyasına seyahat ederler: Hem Odysseus hem Aeneas eski arkadaşlarıyla görüşmüşlerdir. Oysa Doğu'da kişiliğin bu tür devamı yoktur. Odak noktası birey değil cevher, yeniden yaşama dönen jivadır, hiçbir birey doğuştan bu cevherin sahibi değildir, dalgalar arasındaki gemi gibi cevher bir kişiden ötekine geçer. Bir kurt olur, bir tanrı, bir cin olur bir kral veya terzi.

Heinrich Zimmer'in belirttiği gibi, Doğu'nun cennet ve cehennemlerinde birçok varlığın neşe veya acı içinde olduğunu görmemize karşın, hiçbiri dünyevi kişiliklerinin izlerini taşımazlar. Bazıları bir zamanlar başka yerde olduğunu anımsayabilir ve o andaki cezanın niçin verilmiş olduğunu bilebilir; gene de, genel olarak hepsi o andaki durumlarıyla sınırlıdırlar ve o durumlarının içinde yitmişlerdir. Bir köpeğin mevcut yaşamının ayrıntılarıyla büyülenip nasıl bir köpek olduysa onunla yetinmesi gibi –bizler de genel olarak kişisel varoluşumuzla büyüleniriz– Hindu, Caynacı ve Buddhistlerin öteki dünyalarındaki varlıklar da öyledir. Eski durumlarını, biçimlerini anımsayamazlar, o anda oldukları halle kendilerini tanımlarlar. Ve bu hal, elbette, Hind bakış açısına göre gerçekte olmadıkları haldir.[4]

Tipik Batılı kahraman bireyken, dolayısıyla zamanın acı ve gizemiyle ciddi biçimde, ister istemez trajik biçimde uğraşırken, Doğu'nun kahramanı cevherdir. Özünde kişilik yoktur, ölümlü dünyanın hayali uğraşlarıyla dokunulmamış veya bunlardan başarılı biçimde kaçmış, sonsuzluğa ait görüntüdür. Ve Batı'da kişiliğin kaynağının Tanrı'nın bile kişileştirilmesi kavram ve deneyimiyle yansıtılmış olduğu gibi, Doğu'da da tam bir zıtlıkla, mutlak olarak kişilik dışı yasanın gücüne ilişkin duygu, her şeyin bireysel yaşamın yalın bir kaza lekesine indirgenmesiyle kaynaşmıştır ve her şeyi bu uyum içine almıştır.

İki dünyanın tarihdeki ayrılma noktalarına ilişkin bulanık, fakat tam anlamıyla çözülmemiş sorun, İranlı Zerdüşt kişiliğinin gelişimini içerir. Zerdüşt'ün mitolojisi ilerlemeci, ahlaki, katı biçimde düalistiktir. Ruh açısından kültürel havzanın tamamen Batı yakasındayken, köken olarak en azından bir bölümünün Vedalarla aynı mitolojiden geldiği ortadadır. *Batı Mitolojisi* cildinde bu konuya yer ayrılmıştır. Hindistan'la ilişkisi ve İran düşüncesinin Buddhizm ve Hinduizme etkileri açısından, Zerdüşt-

4 Zimmer, *Philosophies of India*, s. 237-38.

lük öğretisinin ve bu arada Batı'nın ayrıştığı ana konulara ve zıtlıklara biraz değinmek zorunludur.

Yeniliklerin ilki ve en köktencisi –bildiğim kadarıyla mitoloji tarihinde ilk burada görülür– dünya devri daiminin gerileyici değil ilerlemeci olmasıdır. Daha önce belirtilmiş olduğu gibi* Zerdüşt dünya görüşüne göre yaratılış kötücül ilkenin sızdığı saf ışıktan bir tanrının işidir. Kötü ilke, doğası gereği birincinin tersidir ve ondan bağımsızdır. Dolayısıyla, aralarında kozmik bir savaş gelişir. Fakat bu savaş sonsuza kadar sürmeyecektir. Işığın zaferiyle sona erecektir. Süreç dünyada Doğruluk Krallığı'nın mükemmel biçimde kurulmasıyla sona erecektir ve devri daim duracaktır. Burada sonsuz dönüş düşüncesi yoktur.

Bu mitolojiyi, özellikle Hindistan'dan farklı kılan ikinci köktenci yenilik, kişisel seçime yüklediği sorumluluktur. Kişi, düşünce, söz ve işinde nasıl Işığın yanında yer alacağını veya yer alıp almayacağını seçmekte serbesttir.

"O zaman kulaklarınla duy, Daha İyi Aklın gözlerindeki parlak alevlerle gör. Bu teker teker herkesin kendisi için din konusunda vereceği karardır. Dava için büyük çaba başlamadan önce uyan, öğretimizi duy."[5]

Ve son olarak, Zerdüştçü dünya görüşü açısından çok önemli, onu Hindistan'dan ayırmayan, fakat doğrudan karşısına yerleştiren üçüncü ilke, nihai amaca giden yolun katılmamak değil katılmak olmasıdır. Birey, kendi kişisel iradesiyle, Daha İyi için düşünmeyi, konuşmayı ve davranmayı yükümlenmiştir; bütün gayretiyle kendini ormandaki değil köyündeki işine verir. Dünya davası hiç de umutsuz değildir. Ve daha sonraki Zerdüşt ikonografisinde dünyadaki kötülüğü, ahlaki düzenin karanlık çelişkisini özetleyen biçimin, tiran kral Azhi Dahaka'nın Cayna sanatındaki Efendi Parşva'nınkiler gibi, omuzlardan çıkan iki yılan olması bana çok ilginç gelmektedir. Bunun rastlantı olduğunu sanmıyorum. Çünkü Caynacılık gibi, Zerdüştlük de mutlak düalizm dinidir, uzlaşmacı tarafı yoktur. Bu zıt sistemlerin ikisinde de İyi ve Kötü'nün (Zerdüşlük'te) jiva ve jiva olmayanın (Caynacılıkta) üstü kapalı biçimde "İki Ortağın Gizi" anlamında dramlarının oynandığı dünya sahnesinin arkasında uzlaşmacılık yoktur. İki din zıt ikizlerdir: İkisi için de öteki mükemmel bi-

* Bkz. s. 15-16.

5 *Yasna* 30:2; çev. L. H. Mills, *The Zend Avesta*, III. Kısım, Sacred Books of the East, c. XXXI, The Clarendon Press, Oxford, 1887, s. 29.

çimde Aldatıcı'nın temsilcisidir. Hint sisteminde kurtuluşun tek yolu cevherin dünyanın boşuna dönüşlerinden kendini sıyırmaktır. İran dini için kurtuluş, insan ve Tanrı'nın dünyadaki haklılık için hiç de boşuna olmayan mücadelesine katılmaktır. Zerdüşt yazınında, gerçekten, biraz önce gözden geçirmiş olduğumuz Caynacılık türü felsefelere açıkça, doğrudan ve bilerek yapılmış saldırı olduğunu görüyoruz:

"Sana gerçekten söylüyorum ki [Işığın efendisi Ahura Mazda, peygamberi Zerdüşt'e bildirdi] karısı olan insan, oğlu olmayandan üstündür; evi olan olmayandan üstündür; çocukları olan çocuğu olmayandan üstündür; zenginlik sahibi olan olmayandan üstündür: Ve iki adamdan, kendini etle dolduran, et yemeyenden çok daha iyi ruh durumu kazanır; ikincisi, ancak bir ölüdür; ilki ondan bir dirhem değeri, bir koyun değeri, bir öküz değeri, bir insan değeri üstündür. Kemik Bölücü Ölüm, Kendiliğinden Hareketli Ok Ölümün saldırılarına karşı mücadele edebilecek olan odur. Üstünde en ince elbisesi varken, kış ifridine karşı mücadele edebilir; kötü tirana karşı mücadele edebilir ve başını ezebilir; tanrısız aldatıcı ve et yemeyen aldanana karşı mücadele edebilecek olan bu adamdır."[6]

Zerdüşt'ün yaşadığı zaman, dediğimiz gibi, bilinmiyor. Profesör James Darmestetter'in daha 1880'de sorduğu "Zerdüşt tanrı olmuş insan mı, insan olmuş tanrı mıydı?" sorusu bile yanıtlanmamış durumda.[7] Kesin olarak bilinebilen, MÖ 521-486 yılları arasında hüküm sürmüş olan I. Dara'nın, Mahavira'nın (ölümü MÖ y. 485), Buddha'nın (MÖ 563-483), Aiskhylos'un (MÖ 525-456) ve Konfüçyus'un (MÖ 551-478) çağdaşı olduğu ve MÖ 520 yılında, Behistun'da, üç dilli, Persce, Elamca ve Akadça, çiviyazısıyla kendisinin Zerdüşt'e inandığını yazdırdığıdır: "Ahura Mazda'nın rahmetiyle kral oldum."

Onun zamanında Pers İmparatorluğu İyon adalarından (I. satraplık) Pencap ve İndus'a (XX. satraplık) uzanıyordu. Mısır, Mezopotamya, Fenike ve Asya Yunanlıları ve İndus Vadisi, eski dünyanın bütün uygarlıkları, ilerlemeci ve mücadeleci, çok uluslu tek bir ülkeye bağlanmıştı: Dünya tarihinde ilk kez. Acıya Perslilerin verdikleri yanıt, dolayısıyla –Aiskhylos'un trajedisi, Mahavira'nın zahitliği ve Konfüçyus'un sağ görüsüyle çağdaş ya-

6 *Vendidad* 4.47-49. Çev. James Darmestetter, *Sacred Books of the East, c. IV, The Zend-Avesta*, I. Kısım, The Claendon Press, Oxford, 1880, s. 46-47.

7 Darmestetter, *age*, s. lxxvi.

nıt– Tanrı egemenliğinde mantıkla idare edilen, ilerlemeci bir dünya imparatorluğu kurmaktı. Hindistan'dan Yunanistan'a canlı bir ticaret ve yoğun yollar işliyordu. Genel hoşgörü anlayışı, Kudüs'te Kaldelilerin yıktığı tapınağın yeniden inşa edilmesine olanak sağladı. Birçok yıkıma uğramış halkın tanrıları yeniden can buldu. Sanat gelişti. Tüm ülkede yeni kentler ve saraylar kuruldu. Ve bir zaman için sanki Evrensel Monark, İranlı şahlar şahının kişiliğinde gerçekten vücut buldu.

2. YENİ ŞEHİR DEVLETLERİ: MÖ y. 800-500

Kapalı arabalarıyla MÖ 2. binde Hindistan'ı altüst eden savaşçı Aryan sürüleri, Yunanistan'ı arkeoloji çabalarının gösterdiği gibi MÖ y. 1900'den 1100'e kadar yağmalayan sayısız, büyük küçük avcı ve hayvancı gruplarına benzetilebilir. Güney Yunanistan'da ve Girit'te izlerini bırakan bu gruplarla ilgili olarak H. G. L. Hammond şunları yazar: "Bazı olumsuz sonuçlar çıkarmak olanağı vardır. İşgalciler belirgin çömlek boyama tekniği veya gelişmiş bir uygarlığa ait herhangi bir iz getirmediler. Kent yaşamı kurmadılar. Anlaşılan başlangıçta göçebeydiler, çadır ve kulübelerde yaşıyorlardı, ahşap kap kacak kullanıyorlardı ve ahşap heykellere tapıyorlardı. İlk köyleri küçüktü. Miken uygarlığının standartlarına saygı duymadılar; demek ki, olasılıkla Miken sınırlarının ulaştığı alanın dışından geldiler. Miken iktidarının merkezlerini alaşağı edebildiklerine göre, fiziksel olarak güçlü ve iyi yönetiliyor olmalıydılar. Bazı üstün silahları olabilir, fakat sanat yönünden istila ettiklerinden daha aşağıydılar."[8]

Kuşkusuz aynı tanımlama Harappa ve Mohenjodaro'nun ileri Tunç Çağı uygarlıklarının harabeye döndüğü zamanda İndus Vadisi'ne giren kabileler için de kullanılabilir. Fakat Egeli işgalciler halen gücünü koruyan arkaik imparatorlukların dünyasına girerken, Hindistan'dakiler bir tür kolonyal yerleşmenin zaten çökmekte olan iki kentine rastladılar ve önlerinde görece daha kaba orman bitkicileri, avcıları ve toplayıcıları vardı; küçümseyerek "Dasyu" dedikleri insanlar. Ayrıca, MÖ 1200'e gelindiğinde Yunanlılar demir kullanmaya başlamışlardı; Hint Aryanları kullanmıyorlardı. Ve son olarak Akdeniz'in gemi dolu hoş, açık suları Yunanlıları uzak ülkeleri keşfetmeleri ve gözlerini açık tut-

8 N. G. L. Hammond, *A History of Greece* to 322 B.C., The Clarendon Press, Oxford, 1959, s. 75.

maları için destekliyordu, oysa Asya'nın koca toprakları ve dağları insan tarafından aşılamazdı ve insan hayalini zorlayan ufak zaferleri daima tehditle karşılıyordu. Evrenin güzelliğinden çok yüceliğini akla getirten bir doğa söz konusuydu. Ve Avrupa'nın eski mirastan devraldıkları tanrıları ve mitosları –insanın kendini evinde gibi rahat hissettiği dünyanın verdiği güvenle– gittikçe insan biçimli olmaya başladılar. Hindistan'da huşu, korku ve güç duygusuyla insanüstülük ve aşkın yücelik düşüncesi insan yüreğinde bile insancıllığın eridiği bir noktaya geldi ve Tanrı'nın insanlıktan uzaklığına varıldı.

Hiyeratik şehir devletlerinin dünyası, artık anılarda kalmıştı ve çoğunlukla çok bulanıktı. Fakat birçok kentin yıkılmış olmasına karşın, birçoğu da ayakta kalabilmişti; yani Batı'da. Hindistan'da ayakta kalmış kent yoktu. Dolayısıyla, Yunanlılar çok geçmeden geçmişin harabeleri üstüne yeni inşaatlar kurmaya başladılar; tuğla, alçı, taş yükselmeye başladı. Pencap ve Ganj ovalarının Vedacı Aryanlarıysa bize fiziki bir kalıntı bırakmaya dayanacak kadar sağlam malzeme kullanmıyorlardı. Dönemleri MÖ y. 800'e kadar arkeolojik boşluktur. Yaşam biçimlerine ait edebi bir anahtar da bırakmamışlardır. Ilyada ve Odysseia'dan, birçok arkeolojik desteğin yanında Yunan kahramanlık çağına dair oldukça güvenilir bir resim çıkarmak olanaklıdır. Hint epiklerindense –gördüğümüz gibi MS beşinci yüzyıla kadar varan izler ve değiştirmeler göstermektedir– Veda çağının dünyasına ve insanlarına dair, ancak hayal gibi büyük oranda ülküselleştirilmiş, rahip elinden çıkma bir görüntü elde edilebilmektedir. Ev halkı, ritüeller ve kendileri için Indra'nın ejderhayı kestiği ve yedi ırmağı kurtardığı insanların savaş aletlerini duymak yerine, ancak "esmer Dasa halkına boyun eğdirdiğini ve renklerini yok ettiğini"[9] duyuyoruz; elimizde başka bir şey yok.

Vedacı Aryanların hemen peşinden gelen dönem içinse, on yıl kadar önce Ganj'ın yukarı bölümünde çok şeyler vaat edici arkeolojik bir keşif yapıldı. Delhi'nin 80 mil kadar kuzeydoğusunda, Hastinapura'da, güzel duvarlarla teraslanmış bir höyük bulundu. Burada peşpeşe üç ayrı seramik eşya dönemi ortaya çıkmıştır:

1. *Aşıboyası renkliler,* MÖ y. 1000 yılına ait, bakır işçiliğiyle yan yana. Sir Mortimer Wheeler'e göre, "Şu an için yarattıkları

Rg Veda, 2.12.4.

etki... Bölgede kent yaşamının tam olarak gelişiminden öncesine ait olduklarını düşündürtüyor."[10]

2. *Gri boyalılar*, Wheeler tarafından MÖ sekizinci-beşinci yüzyıl arasına yerleştiriliyorlar. "İki ırmak" *(doab)* Cumna-Ganj bölgesinde yoğunlaşmış kendine özgü Tunç Çağı çömlekleri. Batıya Pencap'a ve güneye Ujjain'e kadar uzanır. Tekerlekte yapılmış ve iyi pişirilmiş, çizgi ve noktalarla, iç içe geçmiş daireler, sarmallar, s'eler ve svastikalarla süslenmiş, çoğunlukla siyah, bazen kırmızı boyanmışlardır. Wheeler'a göre, "Eğer Aryanlar bu tablo içine yerleştirilecekse, bu çömleklerin işgallerinin ikinci aşamasını temsil ettiğini düşünmek mümkündür. İndus Vadisi ve Beluci sınırında görgülerini artırıp kuşkusuz bazı sanatlar öğrendikten sonra Pencap'tan Ortabölge'ye girdiler ve Ganj-Cumna *doabını* aryanlaştırdılar."[11]

Bu dönem Brahmanların, ana Upanişadların, Ajataşatru ve Jaibali adlı kralların ve olasılıkla yankıları Mahabharata'da bize ulaşan büyük savaşın yıllarıydı. İngiltere tarihindeki Güller Savaşı gibi, aristokrat feodal dönemin sonunu bildiren bir savaştır bu. Felaketin ardından, *vira* "kahraman" terimi bir daha araba savaşçıları için kullanılmadı, fakat yogileri anlatmaya başladı. Örnek olarak Caynacıların son Dünya Kurtarıcısı Mahavira'dır, büyük *(maha)* kahraman *(vira)*.

3. *Kuzeyli siyah cilalı çömlekler*, tekerlekte yapılmış, çelik gibi cilalanmış, üstün işçilik gösteren, demir işçiliğiyle yan yana nitelikli çömlekler. Şematik olarak, öneri niteliğinde MÖ beşinci ve ikinci yüzyıl arasına yerleştiriliyor; Buddha'dan (MÖ 563-483) İmparator Aşoka (h. MÖ y. 268-232) dönemine kadar. Öncelikle Buddha'nın ilk öğretilerinin yayılmış bulunduğu Bihar'da yaygınlar; sonra Aşoka'nın zaferleriyle ve hemen peşinden gelenlerce batıya yukarı Pencap'a (Taxila), doğuya Bengal ve Oriss'aya ve güneye Amaravati ve Nasik'e kadar uzanmışlar.

Hindistan'da kentlerin gelişimi, ancak bu son iki çömlek türüyle birlikte varsayılabiliyor: Tuğla veya taştan değil, ahşaptan kurulmuş kentler; çok iri kiriş ve hatıllar. Gri boyalı çömleklerle ilgili olarak (Wheeler'in önerisine göre) "Cumna-Ganj havzasında MÖ 1. bin yıla kadar uzanan gelişkin ve örgütlü kent yaşamı bulunduğunu" varsayabiliriz, Mahabharata'da görülen kent yaşamını...: sınırsız ve verimli toprakla kullanılabilir su ulaşımı

10 Wheeler, *age*, s. 117 ve 125.

11 *age*, s. 26-28.

üstüne kurulu zengin ve kıskanç bir hanedanlar ve siyasetler dünyası."[12] Ve sonra, MÖ 500'lerde –kuzeyli siyah cilalı çömleklerle birlikte– "bölgede demir kullanımı bilgisi yaygınlaşıyor; kuşkusuz demir eritmenin beş, altı yüz yıldır bilindiği İran'dan gelmiş olmalı... Gene İran'dan gelen para kullanımı, ticaretin geliştiğini ortaya koyuyor." Ve Wheeler'ın da vardığı sonuca göre kuzeyli siyah cilalı çömleklerin bize gösterdiği bu Ganj uygarlığı geliştiğinde, "çağdaş dünyamızın da tamamen sarsamadığı yüzyıllardır değişmeyen bir yapı" kurulmuş oluyor.[13]

Pers İmparatorluğunun öteki ucundaki Yunanistan'a bir daha göz atarak, Atina'dan Bengal'e kadar MÖ 800-500 yılları arasında birçok laik (hiyeratik değil) monarşik devletin kurulduğunu söyleyebiliriz. Sözcüğün gerçek anlamıyla yüzlerce küçük iktidar. Her birinin soylu bir aile tarafından yönetilen, yaşlılardan oluşan kurulları, yurttaşlar meclisi, saray ordusu, tapınağın ruhban sınıfı, köylülüğü, tüccarı, dükkânları, mahalleleriyle, –zenginlerinde– anıtları ve parklarıyla kent veya kasaba bir başkent var. Ve bu şirin küçük başkentlerde gezgin öğretmen bilgeler görünmeye başlıyor. Her birinin çevresinde inanmış öğrencileri var ve hepsi –ilk kez ve sonsuza kadar– acı gizemini çözdüğüne inanıyor: Kapila (belki MÖ 600), Gosala (MÖ 535'ler), Mahavira (ölümü MÖ y. 485), Buddha (MÖ 563-483), Pithagoras (MÖ y. 582-500), Ksenophanes ve Parmenides (gene altıncı yüzyıl) ve Empedokles (MÖ y. 500-430), "insanlar arasında ölümsüz tanrı gibi dolaşan, kurdele ve çelenkler takmış mucize yaratıcısı" Bunların ardında daha gölgede kalan hayali kişiler var; insan mı tanrı mı olduklarını söylemek güç: Parşva (872-772?) ve Rişabha, Orfeus (tarih bilinmiyor) ve Dionysos. Dahası, bu bilgelerin öğretilerinde, Hindistan'da da, Yunanistan'da da, eski Aryanların mitoslarında görünmeyen birkaç karakteristik tema ortaya çıkıyor. Örnek olarak: Orfizmde ve Hindistan'da temel olan doğum çemberi düşüncesi; gövdede hapis olan ruh düşüncesi (Orfikler "gövde mezardır" diyorlardı) ve zahitlikle serbest bırakılması; günahın cehennem cezasına yol açması ve erdemin vecd, böylece mutlak bilgi ve kurtuluş getirmesi. Heraklitos (MÖ 500'ler), Buddha'nın (aynı dönem) Ateş Vaazı'nda söylediği gibi, yaşamın hiç sönmeyen ateş olduğunu söylüyordu. Temel öğe öğretisi iki gelenekte de ortaktır: Yunanlılar için ateş, hava, toprak ve su,

12 *age*, s. 132.

13 *age*, s. 132-33.

Hintliler için ether, hava, ateş, su ve toprak. Orfikler, Hintliler gibi, kozmik yumurta imgesini biliyorlar, ayrıca kozmik danstan da haberdarlar. Thales'in açıklamalarına göre (MÖ y. 640-546) evrenin sahibi bir ruh var ve evren canlarla dolu. Ve Platon'un *Timaeus*'unda evrenin yapısı Caynacıların tanımına çok benziyor: "Bütün yaşayan yaratıkların, çeşitleriyle ve aileleriyle parçası oldukları Yaşayan Yaratık."[14]

İlkel avcılar arasında tekil ruhun ölmediği düşüncesinin bulunduğuna işaret etmiştik. Bu ruh ölmez ve doğmaz, yalnızca tülden geçermiş gibi bir gövdeden ötekine geçer. Gene, eski Yakındoğu'da yaşamın her aşamasında kozmik düzeni model edinen hiyeratik kent devletini gözlemledik. Bu düzenin matematik uyumu göksel dairelerle ortaya çıkıp gösteriliyor. Ve MÖ y. 1750'de, dönemin iki önde gelen merkezi olan Mezopotamya ve Mısır'da feryat, kuşku ve sorgulama yazını doğmuş olduğunu da biliyoruz.

Karışıklıklarla dolu bir bin yıl gelmişti. Eski, kırsal kesime dayanan Tunç Çağı, gelişen birçok uygarlığın bulunduğu geniş bir alanda, kutsal değil laik krallar tarafından yönetilen kentler galaksisinin oluşumunu doğurmuştu. Ve artık halkın tamamı çiftçi değildi. Tüccarlar, profesyonel hırsızlar, tefeciler, her türden sanatkârlar, hâkim ve kâtipler sınıfı, denizciler, kervancılar, hancılar, madenciler ve subaylardan söz ediliyor. Bu kişiler için verimli toprağın kırsal dininden gelen eski ritüeller veya krallara yaraşır zaferlerin büyüleri gücünü yitirmişti, bunların devri geçmişti. İnsanın iyiliği sorununa yeni bir yaklaşım için geniş bir alan hazır durumdaydı. Topraktan ve avın eski zorunluluklarından kurtulmuş çok daha incelmiş anlayışa sahip yeni bir nüfus ortaya çıkmıştı. Belirli derecede lükse, boş zamana ve sonuç olarak nevroza sahiptiler. Kaçınılmaz olarak yenilik savunucuları ortaya çıktı; yeni deneyimlerle yeni kaygıları vardı. Tarihin ilk sistematik ve birçok açıdan belki de en iyi psikologları yetişti. Ve temel araçları her yerde aynıydı: Hiyeratik geçmişten kalmış, mikrokozmoz ve makrokozmozu birleştiren gizli bir uyum ve eşdeğerlilik kavramı, sonuç olarak büyüsel etkilere açık eski ritüel söylem. Fakat artık başat sorun büyüsel değil (hava durumu, hasat, ürün bolluğu ve uzun yıllar) psikolojikti (ruhun uzlaşması ve uyumu), toplumsaldı (dinsel gelenek yerine laik te-

14 *Timaeus* 30D.

mellere göre kurulmuş yeni toplumla bireyin bütünleşmesi). Dolayısıyla, mükemmel bir mitoloji doğuran bölge yaratılmış oldu: "Sınırlı da olsa yeterli bir alanda, yakın bağları olan bireylerin oluşturduğu geniş toplulukta [son dönem Tunç Çağı ve ilk dönem Demir Çağı toplumlarını barındıran geniş alanda olduğu gibi] aynı anda kabaca benzer etkiler altında kaldığı [kentsel yerleşimin yaratmış olduğu gibi] ve sonuç olarak benzer psikolojik 'kapılma'ların yaşandığı ve ritüelleşmiş süreçler ve ilgili mitosların doğduğu" bir yer.[15]

Böyle etkilenmeye açık bir alanda düşünceler ve uygulamalar birden çok yerde aynı anda kendiliğinden doğabilir ve saman alevi gibi yayılabilir.

Dr. Kerényi MÖ altıncı yüzyılda Yunanistan'da *à la mode* olan Orfik ruhsal topluluk ritleri hakkında yazarken, "kabile bağları taşıyan yaygın ritlerin eski dünyasından kopan insanlar sanatlarını yeni çağın dinsel gereksinimlerine göre uyarladılar. Bu tarihsel süreçte topluluklara katılmanın anlamı ve niteliği değişti. Daha düşük yalın bir ritüellik kazanırken, daha gelişkin saf biçimiyle psikolojik bir yön kazandılar ve filozoflar –ilk kez Pithagoras, sonra ötekiler ve Empodekles'in törensel uygulamalarına da başvurmadan– mürşitliğe başladılar" der.[16]

Hindistan'da da aynısı geçerliydi: Aryan öncesi kentlerin eski ritleri zahitliğin temel yeniden doğum ve ölüm temalarını, psikolojik kopma ve mitsel özdeşleşmeyi besliyorlardı. Tam anlamıyla koşut bir gelişmeyle yeni öğretiler doğdu ve belki de –belki de değil– İran yoluyla birbirini etkiledi. Bu döneme ait elimizdeki çok az kanıtın ışığında söyleyebileceğimiz şu ki, hem Hindistan'da hem Yunanistan'da, aralarındaki İran da dahil, eski düalistik mitolojik felsefenin temel motifleri, neredeyse aynı anda ansızın yeni biçimler aldı ve bunlar hemen yayıldı.

3. DÜNYA KURTARICISI EFSANESİ

Buddha olarak tanınan insanın karakterini, yaşamını ve gerçek öğretisini yeniden ortaya koymak olanaksız. MÖ y. 536-483 arasında yaşadığı varsayılıyor. Fakat Pali Canon tarafından yazılan ilk yaşamöyküsü, ancak MÖ y. 80'de Seylan'da kaleme alınmıştır.

15 Mitoloji yaratan bölge tanımı için bkz. *İlkel Mitoloji*, s. 382.

16 Karl Kerényi, "Die Orphische Kosmogonie und der Urspung der Orphik", *Eranos-Jahrbuch* 1949, Rhein-Verlag, Zürih, 1950, s. 64.

Gerçek tarihsel sahneden beş yüzyıl sonra ve 1.500 mil uzakta. Ve yaşamı çoktan MÖ y. 500'le MS y. 500 arasında görülen Dünya Kurtarıcısı modelinde, Hindistan'da Caynacılarda veya Yakındoğu'da Isa düşüncesinde görüldüğü tarzda mitoloji olmuştu.

Şematik olarak özetlenirse, Dünya Kurtarıcısı arketipi şunları içerir:

1. Kral ailesi soyundan gelme
2. Mucizevi doğum
3. Doğaüstü görüngüler arasında
4. Yaşlı kutsal bir adam (Simeon: Asita), doğumdan kısa süre sonra, dünyayı kurtaracak mesajı verir ve
5. Çocukluğunda yaptıkları kutsal kişiliğini ortaya koyar.

Hint dünyasında dünya kahramanı, bunlardan sonra;

6. Evlenir ve mirasçısı doğar
7. Gerçek görevinin farkına varır
8. Büyüklerinin rızasıyla (Cayna anlatımı) veya gizlice (Buddha) evinden ayrılır
9. Zahmetli orman öğrencilerine katılır
10. Doğaüstü düşmanlarla karşılaşır, sonunda
11. Zafere kavuşulur.

Adı son anılan Düşmanlar, Veda günlerinde toplumdışı ejderha (Vritra) olarak görünen kişiliktir. Fakat yeni psikolojik anlayışla uyum içinde bu Dünya Kurtarıcısı'nın aydınlanmak üzere kendi derinliklerine dalması, hem kendisinin hem dünyanın kurtuluşu için mücadele ettiği zihinsel yanlışlıklar olarak tanımlanmıştır.

Hıristiyan efsanesinde gençlik yıllarına ait olan 6.-8. aşamalar kaydedilmemiştir. 9.-11. aşamalar ise çölde geçirilen kırk gün ve şeytanla karşılaşmayla tamamlanmıştır. Kral Herod'un masumları katletmesi, Aziz Yahya'nın uyarısı ve Kutsal Aile'nin Mısır'a kaçışına ait bebeklik sahnelerinin simgesel olarak 6. aşamaya, geleceğin Buddha'sının soylu babasının onu misyonundan vazgeçirmek için saraya kapatarak evlendirmesine karşılık geldiği söylenebilir. Yaşlı bir adamın, hastanın, cesedin ve yoginin görünmesiyle 7.'de görevinin bilincine ermiş, 8.'de kaçmayı becermiştir. İki öyküde de geleceğin Kurtarıcısı olacak bebekle, önceden çizilmiş kaderini engellemek için bütün gücüyle –ister kindar biçimde olsun (Kral Herod) ister iyi niyetle (Kral Suddhodana)– uğraşan kral soylu bir düşman anlatılmaktadır. Fakat başarıya ulaşamayacaklardır.

Rakibiyle yüz yüze karşılaşıp onu alt eden Dünya Kurtarıcısı

12. Mucizeler gösterir (su üstünde yürüme, vb.)
13. Gezgin öğretmen olur
14. Kurtuluş öğretisi vaaz eder
15. Bir grup öğrencisine ve
16. Daha dar seçkin çıraklar çevresine
17. Bunlardan biri, ötekilerden öğrenme konusunda daha yavaş olanına (Petros: Ananda)[17] görev verilir ve o yetişecek topluluğun modeli olur, bu sırada
18. Bir başkası, karanlık ve hilekâr olanı (Judas: Devadatta) Usta'nın ölümünü aklına koymuştur.

Efsanenin çeşitli anlatımlarında ortak motiflere farklı öğretilerle uyum göstermesi için farklı anlamlar yüklenmiştir. Örnek olarak, 2: Bakire Meryem Ruhül Kudüs'ten gebe kalırken, Kraliçe Maya, Buddha'nın annesi, kocasına gerçek bir eş olmaktadır; doğurduğu çocuk da evrenin Yaratıcısı, Tanrı'nın vücut bulması değil, sayısız yaşamların sonuncusuna ermiş olan yeniden doğan jivadır. Aynı biçimde 10.-11. aşamalarda: Buddha'nın yaşamı Mara karşısında zafer kazandığı Bodhi ağacının altında sona ererken, Hıristiyan efsanesi Kurtuluş Ağacı'nı 19. aşamaya taşır; Kurtarıcının ölümü. Buddha'nın yaşamında bu öğretmen olarak geçen uzun bir ömrün sonunda huzur içinde bir geçiştir. Çünkü Buddhizmin ana fikri –daha önceki Soma kurbanının tersine– Kurtarıcının fiziksel yok edilmesi değildir; Gerçekler Gerçeği'nin ne olduğuna uyanmak *(bodhi)* ve hayalden *(maya)* kurtulmaktır *(mokşa)*. Ve Buddhist birey için ana fikir, sonuç olarak, Buddha efsanesinin tarihsel olarak MÖ y. 563-483'te ne olduğu değil, kendini aydınlanmaya kavuşturup kavuşturmadığıdır.

4. MİTSEL SONSUZLUK KAZANMA

Dolayısıyla gerçeklikle uyumlu olması kaygısı taşınmadan şöyle anlatılmaktadır:

Bir zamanlar Suddhodana adlı iyi bir kral varmış. Bu kral Kapilavastu kentinde hüküm süren Güneş Hanedanı'ndanmış. Bilge Kapila bir zamanlar burada öğretmenlik yapmış (efsanevi olay).

17 Matta 16:23; *Mahaparinibbana-Sutta* 61.

Güneş Hanedanı, okuyucunun bildiği gibi, yalın ışık ilkesi yerine geçmektedir. Güneş ışığı saftır. Ay ışığı ise, karanlık içerir. Dolayısıyla, güneş ışığı ölümsüzdür; oysa ay ışığı kendi karanlığı nedeniyle doğup kaybolur; bir ölümlü, bir ölümsüzdür. Tammuz ve Osiris tanrılarıyla, Veda sisteminde Soma, ay gizeminin ifadesiydiler. Ve tanrı Şiva da, görmüş olduğumuz gibi, bu bağlamda yer alan bir ilahtı. Hayvanı boğadır; saçında hilal vardır; bu ikonografiyi İndus mühürlerindeki yogiyle ilişkilendirmiştik. Buddha mitolojisi ise, öte yandan, güneşle ilgilidir. Buddha Şakya Klanı'nın Aslanı olarak adlandırılır, Aslan Tahtı'nda oturur. Öğretisinin simgesi Güneş Tekerleği'dir ve öğretisi halin hal olmadığı, uygun imgenin ancak ışık olduğu bir hale atıftır.

Mısır'da, MÖ y. 2480'de V. Hanedan'ın yükselmesiyle güneş mitolojisi Osiris'in ay mitolojisine baskın çıkmıştı ve ay rolündeki firavun güneş tanrısı Re'nin oğlu olarak adlandırılmıştı. Boğa ayaklı tahtlar ve tahtırevanlar aslan ayaklılarla değiştirilmişti. Samiler arasında güneş tanrısı Şamaş (Sümerlerin Utu'su) çok güçlü bir ilahtır ve Aryanlarda güneş her yerde büyük bir güç olarak kabul edilmiştir. Pers şahlar şahının parıltılar içindeki kenti Persepolis'te –I. Dara tarafından MÖ 522'de yaptırılmış ve MÖ 330'da İskender tarafından yıkılmıştır–. Aryan peygamber Zerdüşt'ün güneş ilkesi Işık Efendi Güneş'in Dünya'yı aydınlatması gibi parlamış ve ışınımlarını göndermişti. Ve şimdi, Buddha'nın babasının, iyi kralın, bir zamanlar bilge Kapila'nın öğretmenlik yaptığı kentin hükümdarının Güneş Hanedanı'ndan olduğunu okuyoruz.

Kapila, Buddha'nın ayrıldığı Sankhya adı verilen felsefenin kurucusuydu. Caynacılık ve Buddhizm gibi, Sankhya Vedacı değildi ve Caynacılık gibi, fakat Buddhizm'in tersine, iki zıt ilke tanımaktaydı: 1. *prakrti* adı verilen madde ve 2. *puruşa* adı verilen cevher, "kişi" Fakat Caynacılıkta cevher madde tarafından fiziksel olarak bulaştırılıp kirletilmiş kabul edilirken, Sankhya'da gerçek temas yoktur. Kişi, güneş gibi, uzakta durur. Işınımı maddenin hareketsiz ilkesini harekete geçirir ve madde güneş ışığının parıldattığı su gibi olur. Ve her parıltı kendinin kişi olduğunu, dolayısıyla sonsuz olduğunu sanır; böylece, acı ve bütün öteki duygularla birlikte kaygı yaşanır. Fakat yoga aracılığıyla maddenin insan zihninde bulunup harekete geçmiş olan parçası (zihin maddesi) hareketsizleştirilir –ilk bölümde tanımlanan Patanja-

li'nin yogası gibi*– gerçek kişinin parçalanmamış imgesi görünür ve saf yansıma olan yanlış düşünce (ego: *aham*) ortadan kaybolur. İnsanın ölümsüz, güneş benzeri varlığı tanınmış olur; ironik olarak, gerçekte kendisi bilmese de hep öyle olmuştur.

Yukarıda anlatılan Patanjali'nin yogası –Caynacıların ruhsal ve fiziki intiharından amaç ve yöntem olarak çok başkadır– bu felsefenin disiplinidir. Ve ana fikrini göstermek için anlatılan klasik fabl, bebekken babasının sarayından uzaklaştırılan kral oğlunun ilkel dağ kabileleri arasında gerçek doğasını unutmasını konu edinir. Yıllarca "ben kast dışı, ilkel bir kabile üyesiyim" diye düşünerek yaşamıştır. Fakat kral ölünce çocuğun sağ olduğunu bilen yüksek görevlilerden biri izini bularak onu aydınlatmıştır: "Sen kast dışı değilsin. Kralın oğlusun." Genç hemen düşüncesini değiştirmiş, kast dışı olduğunu unutmuş ve krallıktan gelen doğasına kavuşarak "Ben kralım" demiştir.

Ders şöyle: "Aynı biçimde, merhametli biri (guru) 'sen, kendini saf bilinç olarak ortaya koyan kutsal, evrensel yaşam cevherinden, ruhsal olarak her şeyi kapsayan ve her şeyde bulunan ilk insandan *(adipuruşa)* türedin, onun bir parçasısın' dediğinde, zeki bir insan kendini yanlış yere saf maddenin ürünü veya vücut bulması sanmaktan vazgeçer ve kendi doğuştan gelen varlığına *(svasvarupam)* sarılır."[18]

Kapila'nın adı "Kırmızı olan" demektir ve bu saf, ışınımlı cevherin simgesi olan güneşin lakabıdır. Mahabharata'da Kapila'nın efsanesi vardır. Okyanus *(sagara)* adlı Evrensel Monark'ın altı bin oğlu babalarının kurban atının koruyucusu olarak at koşturuyorken, hayvan aniden gözlerinin önünden kaybolmuş. Kaybolduğu yerde toprağı kazdıklarında, ta derinlerde bir azizle birlikte oturmuş, tefekküre dalmış olduğunu bulmuşlar –elbette Kapila'nın–. Yeterince saygı göstermek için zaman geçirmek istemediklerinden, hemen sorumlu oldukları hayvanı ele geçirmeye davranınca, Kapila gözlerinin ateşiyle onları küle çevirmiş.[19] Cevherin, "Kırmızı olan"ın hayalinin de, aynı biçimde dünya okyanusunun binlerce hayalini yok ettiğini söyletebiliriz. Kozmik atın kurban edilmesi, böylelikle içsel kurban haline geliyor** ve yanlış özdeşleşme sona eriyor.

---

* Bkz. s. 33-35.

18 *Sankhya-sutras* 4.1. (Çev. Zimmer, *Philosophies of India*, s. 308-309).

19 *Mahabharata* 3.107

** Bkz. s. 208.

Mısır'daki eski boğa-aslan ardışıklığını araştırırken, üç belirgin psikolojik aşama belirtmiştik: 1. mitsel özdeşleşme (Hanedan öncesi kral öldürme ritüeli), 2. mitsel genleşme (IIV. Hanedanların Firavun kültü), 3. mitsel bağlanma (V. Hanedan'ın Re mitolojisi).

Şimdi Kapila'nın Sankhya felsefesi, Patanjali'nin yogası ve daha eski, daha kaba Cayna mitolojisi ve yogası için dördüncü bir aşama veya tutum tanımlayacağız: 4. mitsel sonsuzluk kazanma (yogayla). Bağlanmanın kaydırılmasıyla, insan, kendini güneşin oğluyla değil, fakat güneşin kendisiyle özdeşleştirir, Oğul'u gözleyen Baba'yla.

"Işığın bütün aydınlattıkları –Cennet, Yer ve Hava– olmasa da, sakince parlayacağı gibi, gören insanın yalıtılmış durumu, saf benlik de öyledir; üç katlı dünya, sen ve ben, kısaca görünür her şey yok olsa bile."[20]

"Gören kişinin yalıtılmış durumda, görünenlerin toz dumanından sonra –ben, sen, dünya ve her şey– görmeden kalması da aynıdır."[21]

1. Aşamadaki gibi, burada da mitsel özdeşleşme elde edilmektedir. Fakat bu, ölümlü veya ölümsüz algılanan bir nesneyle değil, algılayan özneyle olmaktadır; alan değil algılayanın alanı, herhangi biçimde "madde" *(prakrti)* değil, fakat tek başına "kişi"dir *(puruşa)*: Hiçbir şeyin değil, kendinin kendinde bilincidir.

5. ORTA YOL

Şimdi 6-11. olaylara atlayalım. Genç Gautama'nın evlilik yılları, araştırmaları ve uyanışı; uyanışı içedönüklükte Kapila'yı bile geçecektir. Kapila nesnel dünyanın yok olmasına neden olmuştu, Buddha ise, özneyi bile siliyor.

Efsanenin burada kullanacağım MS y. 100 yılında yazılmış şair-keşiş Aşvaghoşa anlatımından daha önce Mara'nın saldırısı bölümünü aktarmıştık.* Sanskritçe yazılan ve Buddhizmin daha sonra gelişen Mahayana kolunun anlayışıyla kaleme alınmış olan bu anlatım, daha önceki katı biçimde inzivacı olan ve Sankhya düşüncesine yakın olan Hinayana koluyla karşılaştırma olanağı

20 Vijnanabhiksu, *Sankhyasutra*'ya ek, Richard Garbe, *Die Samkhya-Philosophie*, H. Haessel Verlag, 2. y., Leipzig, 1917, s. 387'den.

21 Vijnanabhiksu, *Sankhyasutra*'ya ek, II, 34; Garbe, *agy*.

* Bkz. s. 25-27.

verdiği gibi, Pali metnine göre Orta Yol'un bulunmasından önceki entellektüel çabaya da daha fazla yer verir. Şu andaki amacımız için, Doğulu terimleriyle Doğulu mitsel düşünceyi mümkün olduğu kadar anlatabilme çabamızda böyle bir özet çok daha değerlidir. Anlatım sırasında durup kategorilerin altını çizeceğim; fakat Sanskrit edebi dilinin Kavya ("şiirsel") denilen türünün bu klasik yapıtına bağlı kalmaya çalışarak anlam ve zevkini aktarmaya çalışacağım.

6. Olay: Zevkler Sarayı

Genç prens Gautama çocukluğu geçip delikanlılığa eriştiğinde soyunun bildiği bilimleri birkaç günde öğrendi. Başkaları için bunlarda ustalık kazanmak yılları alabilirdi. Ve kral, babası, onun için ahlaki açıdan mükemmel bir aileden güzellik, alçakgönüllülük, yumuşaklık dolu bir gelin buldu. Kızın adı Yaşodhara'ydı, prens prensesinden çok memnun oldu. Kral, aklını rahatsız edecek görüntülerle sıkıntıya girmemesi için oğluna hummalı sarayın baskısından uzak bir yer hazırladı ve her türlü lüksle döşedi. Kadınların parmak uçlarıyla çaldıkları tamburların yumuşak sesleri ve gök perileri gibi dans eden dansözler arasında burası tanrıların dağı gibi parıldıyordu. Güzel yumuşak sesler, tatlı içecekler, tatlı gülüşler ve yarı gizli kaçamak bakışlarla aşk yollarında yetenekli bu kadınlar, delikanlıyı o kadar memnun etti ki, köşk çatısında birinin peşinden giderken, dikkati dağılıp adımını boşluğa attı; yere düşmedi, fakat göksel bir arabadan inen kutsal bir bilge gibi havada kaldı.

Zamanı gelince, yüce gönüllü Yaşodhara bir oğul doğurdu, Rahula ve iyi kral, Gautama'nın babası, torununa çok sevinerek, kendi oğlu Gautama doğduğundan beri bağlandığı ibadetleri iki katına çıkardı. Agni'ye ve panteonun öteki ilahlarına Soma kurbanları sundu, Vedalardan bölümler okudu, mutlak sükûnete girdi ve çıraklar için uygun olan öteki sayısız disiplini uyguladı. Ve daima sevgili oğlunu ormana gitmekten alıkoymak için başka nasıl duygusal ayartıcılar bulabilirim diye kendine sorup duruyordu.

Bu dünyanın refah içindeki sağgörülü kralları oğullarını dünya tehlikelerine karşı çok özenle gözetirler; fakat bu kral, dine bağlı olmasına karşın, oğlunu yalnızca zevk âlemine yöneltip dünya işlerinden uzak tuttu.

Fakat "varlık"ları *(sattva)* "aydınlanma" *(bodhi)* olanlar, Bodhisattvalar, geleceğin Buddhaları, dünyanın zevkini aldıktan sonra, oğullarının doğumunu görüp daima ormana giderler.

7. *Olay: Dört İşaret*

Ve bir gün, nilüfer havuzları süslenip ormanlar yeşil otlarla kaplandığında, kadınlarca çok sevilen kent korularının güzelliğini duymuş olan Bodhisattva, ağılında fazla kapalı kalmış fil gibi korulara gitmeye karar verdi. Ve oğlunun isteğini duyan kral, hemen şölen hazırlanmasını istedi ve yolda oğlunun sakınılmış zihnini çelebilecek hiçbir dertli insan görünmemesi için her türlü önlemi aldı.

Değerli maiyetiyle, çiçekler saçılmış yolda, dört hoş at tarafından çekilen altın arabada prens yola koyuldu. Kendinden önce "Prens geliyor" sözü gidiyor ve kocalarından izin alan kadınlar çatılara koşturup, kuşaklarının ve halhallarının merdivenlerde çıkardıkları seslerle kuşları ürkütüyorlardı. Bazıları sarkan kuşak iplerinden geç kalmış, yeni uyanmış, şaşkın gözlerle aceleyle takılarını takınıyorlardı; bazıları ağırlıklarından, koca bel ve kalçalarından yukarı çıkmakta zorlanıyorlardı. Pencerelerde huzursuzlukla sallanarak, birbirlerini itip toplanarak, cilalanmış küpeleri ve süslerinin çarpmalarından çıkan seslerle, kadınların nilüfer yüzleri parıldıyor, temiz duygularla içtenlikle birbirlerine "ne mutlu karısına!" diye fısıldıyorlardı.

Fakat saf yerlerinden olanları gören tanrılar, yolda yürümesi için yaşlı bir adamı gönderdiler.

Prens onu gördü.

Prens arabacısına seslendi:

"Şu beyaz saçlı, sarsak eli sopayı kavramış, gözleri kaşlarının altında kaybolmuş, kolu bacağı bükülüp sarkmış adam kim? Bir şey mi olmuş da böyle değişmiş yoksa doğal hali mi böyle?"

"Bu yaşlılıktandır" dedi arabacı, "güzelliği alıp götüren, canlılığı harap eden, acıya neden olan, zevkleri mahveden, anıları zehir eden, duyguların düşmanı yaşlılıktan. Çocukluğunda, o da süt içti, yerde emeklemeyi öğrendi, adım adım canlı delikanlılığa ulaştı ve şimdi, adım adım, aynı biçimde yaşlandı."

Arabacı, böylece kendi basitliğiyle, kralın oğlundan saklanan şeyi açık etti. Prens: "Ne!" diye bağırdı: "Bu kötülük bana da mı gelecek?"

"Kuşkusuz, zamanın zorlamasıyla" dedi arabacı.

Ve aklı, birçok yaşamla sayısız erdem kazanmış olan yüce ruhlu, yaşlılığı duyunca, çok yakınına yıldırım düştüğünü gören boğa gibi heyecanlandı. Eve dönmek istedi.

İkinci kez, bir başka gezi; ve tanrılar hastalığa tutulmuş bir adam gönderdiler.

Prens, "Şu ötedeki adam, solgun ve zayıf, karnı şişmiş, kolları bacakları gevşek gevşek sarkıyor, bütün gövdesi sallanıyor, orada bir yabancıya sarılırken 'anne' deyip duruyor; o kim?" dedi.

"Soylu efendim" dedi arabacı, "bu hastalık."

"Bu kötülük ona özgü bir şey mi, yoksa hastalık bütün varlıkları tehdit eder mi?"

"Herkesin başına gelebilen bir kötülüktür" dedi arabacı.

Ve ikinci kez, titremeye kapılan prens eve götürülmeyi istedi.

Üçüncü kez, geziye çıkıldı ve ilahlar ölü bir adam yolladılar.

Prens sordu: "Şu ne, dört adam tarafından taşınıyor, saygı görüyor, fakat nefes almıyor; peşinden de yaslı insanlar gidiyor?"

Saf aklı tanrılarca güçlendirilmiş arabacı doğruyu söyledi: "Bu, soylu efendim, bütün canlıların sonudur."

Genç şöyle dedi: "Akıllı bir insan, bunları bilerek felaket anında nasıl pervasız olabilir? Arabamızı geri çevir arabacı. Eğlencenin yeri ve zamanı değil."

Fakat bu kez, arabacı, gencin babasının emrine itaat göstererek korulardaki kadın şölenine doğru gitmeye devam etti. Ve prens damat gibi karşılandı. Bazıları onun canlanmış aşk tanrısı olduğunu düşündüler, bazıları ay sandılar. Birçoğu o kadar hayran kalmıştı ki, ağızları sanki onu yutacaklarmış gibi açık kalmıştı. Ve aile rahibinin oğlu herkesi çekiciliklerini kullanmaya zorladı ve ruhları aşkla dolup taştı. Prense her türlü hileyle, oyunla yaklaştılar. Göğüsleriyle üstüne abanıp davetlerde bulundular. Biri onu, ayağı takılmış gibi, şiddetle kucakladı. Öteki kulağına "Sırlarımı dinle" diye fısıldadı. Bir üçüncüsü, uygun davranışlarla kolayca anlaşılan erotik bir şarkı söyledi ve dördüncüsü, güzel göğüsleri olan, rüzgârda küpelerini sallayarak "Yakalayabilirsen beni yakala efendim!" diye bağırdı. Fakat gençlerin en iyisi, ormanda dişi sürü arasında kalmış fil gibi, yalnızca zihnindekilerle meşguldü: "Bu kadınlar bir gün yaşlılığın güzelliklerini alıp götüreceğini bilmiyorlar mı? Hastalığa aldırmadan bu acılar

dünyasında neşeleniyorlar. Ve oynadıkları oyuna gülme biçimlerinden anlaşıldığına göre, ölümden haberleri yok."

Şölen, kırık umutlarla dağıldı.

Böylece genç, nazik prens yaşlılığın, hastalığın ve ölümün olumsuz derslerini öğrendi. Buddhist sistemine göre bunlar bütün yaşamın acılarının işaretleridir. Ve çocukluğun olanaksız biçimde iyi korunmuş koşulları bu olumsuz varoluş özelliklerinin etkisini daha da vurucu kılmaktadır; öykü biyografik değil tamamen simgeseldir. Yetenekli, duyarlı bir genç, tamamen hayali bir dünyada yetiştirilmiştir ve ruhunu sarsan bu derin psikolojik şoklarla kuluçka dönemine girmiştir. Bugün böyle derin şoklara "travma" diyoruz. Şimdi, iyileşmek için araştırmaya başlayacaktır.

Fakat ne elde etmek için iyileşecek? Schopenhauer'in ürkütücü deyişiyle, "olmaması gereken" bir dünyaya geri dönmek için mi?

Nietzsche bu sorunu şöyle anlatır: "Günlük yaşam, yaşamın dionysosçu gerçekliğinden unutkanlık körfeziyle ayrılmaktadır ve derinliğine bakıştan sonra günlük yaşam geri geldiğinde ancak iğrenmeyle karşılanabilmektedir. Bu tür bir zihinsel yapının sonucu zahitlik, yaşam iradesine karşı olumsuz bir tutum doğurmaktır.

Bu anlamıyla dionysosçu nitelik Hamlet'i çağrıştırmaktadır. İkisi de olayların gerçek yapısını görüp anlamışlardır. Aydınlanmışlardır. Ve artık yaşamak onlara yalnızca tiksindirici gelmektedir. Varoluşun sonsuz doğası karşısında yapacakları bir şey değiştirmeyecektir. Sonuç olarak dünyayı düzeltmelerinin istenmesini saçma veya küçültücü bulmaktadırlar –zaten çığırından çıkmıştır–. Aydınlanma eylemi felç eder; gerçekliğin üstüne hayali bir peçe atılmasını gerektirmektedir. Hamlet'in ahlakı budur...

Çünkü bir kez gerçekle karşılaşıldı mı, bu gerçeği akılda taşıyarak insan her yerde yalnızca canavarlık ve varoluşun saçmalığını görebilir: Çılgın Ofelya'nın kaderindeki simgeciliği kavrar... Bulantıyla dolmuştur."[22]

Nesnelerin doğasına bir göz atışın ve bunun yarattığı şokun sonucunun patolojik travma olduğunu kabul edip kendini beğenmişlikle "uyum"dan söz etmek aşırı kolaycılık olur. Bu, ancak bir unutkanlık örtüsü, onun üstüne de hayal örtüsü çekmektir. Sorun, kazanılan görüşü koruyarak orada kendini zorlamaktır; Nietzsche'nin "daha ileri sağlık" adını verdiği çaba.

22 Nietzsche, *Die Geburt der Tragödie*, s. 7, sondan önceki paragraf.

Ve genç prens Gautama'nın bu yöndeki çabası, Dört İşaretin dördüncü ve sonuncusunu da alarak yuvasından ayrılmasına yol açtı.

Beyaz atı Kanthaka'yı sürülmüş bir tarlada koşturuyordu; taze otların altüst edilmiş olduğunu, birçok böcek yavrusunun ve yumurtasının parçalanıp kırılmış olduğunu gördü. Sanki kendi yavruları öldürülmüş gibi derin bir üzüntüye kapıldı; atından indi, yavaşça toprağı inceledi, doğum ve ölümü gördü, "ne yazık!" diye düşünceye daldı. Yalnız kalmak isteyerek oradan ayrılıp uzaktaki gül elması ağacının dibinde, yaprakla kaplı toprakta oturdu. Dünyanın kökeni ve dünyanın tahribi üstüne düşünüp, aklı hep aynı konuya takılı orada yattı. Orada dünyanın nesnelerini arzulamaktan doğan her türlü üzüntüden kurtularak tefekkürünün ilk aşamasını tamamladı. Sakin ve düşüncelerle doluydu.

Başında dikilen bir ermiş dilenci gördü. "Kimsin sen?" diye sordu. Öteki yanıtladı: "Doğum ve ölümle korkuya kapılıp kurtuluş aradığımdan zahit oldum. Dilenci oldum, ailem ve umudum yok, dolaşıp her türlü yiyeceği kabul ediyorum; en iyisini dilemekten başka bir şey için yaşamıyorum." O anda göğe yükselip kayboldu. Çünkü Tanrı'ydı.

8 - A Olayı: Mezarlıktaki Hayalet

Eve dönen prens, bütün maiyetiyle birlikte toplantı halinde olan babasının yanına gitti. Kendini yere atıp elleri başında, "Ey soylu insanlar, zahit bir dilenci olmak istiyorum" dedi. Fakat fil vurmuş ağaç gibi çarpılan babası, oğlunun kapanmış ellerine sarılarak gözyaşları içinde, "Ey oğul, bu düşünceyi bırak. Senin için dine dönüş zamanı değil. Yaşamın ilk döneminde akıl gelgeçtir ve dinin gereklerini yerine getirmek zordur" dedi. Prens başını kaldırıp acıyla yanıtladı: "Baba, yanmış tutuşmuş evinden kaçmaya çabalayan birini tutmaya çalışmak hoş bir şey değil." Kalkıp kendi sarayına gitti. Orada kanları onu karşıladı. Fakat kral "Gitmeyecek!" dedi.

Prens sarayında altın tahtında oturuyordu; çevresini çekici kadınlar sarmıştı; müzikleriyle onu memnun etmekten başka düşünceleri yoktu. Ve tanrılar üstlerine afsun gönderdiler; çalarken uykuya daldılar, aletlerini ellerinden düşürdüler. Biri sanki sevgilisiymiş gibi davuluyla yatıyordu. Bir başkası, saçları bozul-

muş, etekleri, süsleri dağılmış, fil tarafından ezilip bırakılmış biri gibiydi. Birçoğu gürültüyle nefes alıyordu; ötekiler parlak gözleri açık ve kıpırtısız, ölü gibiydiler. Biri kol bacağını uzatmış, bütün gövdesi ortada, sanki sarhoşmuş gibi salyasını akıtıyordu. Ve hepsi, elbiseleri açık saçık, daha önce letafet sahibiyken, şimdi utanılacak, çaresiz durumdaydılar. Rüzgârın altüst ettiği nilüfer gölüne benziyorlardı.

Prens düşündü. "Kadınların yapısı böyledir: Canlılar dünyasının iffetsiz canavarları! Elbiselerine kanan erkek, çekicilikleriyle çılgına döner. Ama doğal hallerini görse; uykunun onlarda yarattığı değişiklik bu!"

Ve içinde yalnızca ormana kaçma isteği duyarak kalktı.

8 - B Olayı: Büyük Ayrılık

Tanrılar kaçabilmesi için sarayın kapısını açtılar; prens avluya inip doğrudan arabacısına gitti: "Çabuk!" dedi, "Gidiyorum." Ve adam, kralın emirlerini bilmesine karşılık, zihni daha güçlü bir kuvvetin emrine uyarak alımlı, kır at Kanthaka'yı, prensin nilüfer eliyle okşadığı hayvanı getirdi. "Ey atların en iyisi" dedi prens, "babam kral, senin üstünde birçok düşmanı alaşağı etmiş. Şimdi de kendini göster, kendinin ve dünyanın iyiliği için, ben de muzaffer olayım." Ve bu at, prens üstüne çıkınca, sessizlik içinde, fakat tüm hızıyla ileri atıldı. Dünya cinleri toynaklarını avuçlarına aldılar, böylece çıkardığı ses gecenin sessizliğini bölmedi. Ve arabacı, Çandaka, gemlere asıldı. Kalın parmaklıklar geçirilmiş kent kapıları kendiliğinden, çıt çıkarmadan açıldı. Ve kapıdan geçen sürücü arkasına bakıp aslan gibi kükredi.

"Doğum ve ölümün öte yakasını görene kadar Kapila adlı kente bir daha ayak basmayacağım."

Ve bu güçlü aslan sesini duyan tanrılar alayı, sevinçten coştular.

İnsan ırkının daha büyük kesiminin uygarlığını biçimleyecek olan macera başlıyor. Aslan kükremesi, güneş ruhunun sesi, aklın saf ışığının ilkesi, kendi gücünden korkmadan yıldızlı geceye atıldı. Ve güneş yükselirken, ışıklarını göndermeye başlarken, gecenin korkularını ve vecdini dağıtır: Aslan kükremesi hayvan dolu ovalara uyarısını gönderir, muhteşem güzellikteki gazalları korkuyla kaçıştırır: Böyle bir aslan kükremesi, gelecek olan ışığın aslan gibi atılganlığı hakkında uyarıdır.

Altından ve bürümcükten sarayının ağından aslan kalplerini yakalamak ve durdurmak için ileri atılanın yolúna, göksel varlıklar ışık saçtılar ve prens şafakta artık prens değildi. Ateş yolunda ilk macerasını yaşayacağı orman zaviyesine geldi. Gazalları ve geyikleri sessizlik içinde, derin uykudaydı ve kuşları huzur içinde dinleniyordu. Aniden ormana kavuşan geleceğin Buddha'sı da, sanki amacına ulaşmış gibi huzur doldu.

Atından indi, birkaç sözle gönlünü aldı, sonra arabacısına döndü: "Dostum, bana bağlılığını ve ruh cesaretini bu dağı aşmakla kanıtladın" dedi. Adama tacından sökmüş olduğu kocaman bir mücevher verdi, Kapilavastu'ya dönmesini söyledi: "Peşimden ağlanmasına gerek yok" dedi. "Ormana çekilmek için de yanlış zaman seçmedim. Gerçekte din için uygun olmayan zaman olmaz."

Çandaka göz yaşlarına boğulmuştu. "Efendim! Zavallı babanız ne diyecek? Küçük oğluyla kraliçeniz ne diyecek? Ve efendim, benim tek sığınağım sizin ayaklarınızın dibidir. Ben ne olacağım?"

Geleceğin Buddha'sı yanıtladı: "Kuşların tüneklerine konup sonra uçmaları gibi, bütün canlıların buluşmaları ve sonra da ayrılmaları kaçınılmazdır. Dostum üzülme fakat git; eğer sevgin sürerse bir gün geri gelirsin. Kapilavastu'dakilere de ki, ya yaşlılıktan bükülmüş veya ölmüş olarak veya başarısızlığa uğrarsam, kendimi yitirmiş olarak döneceğim."

Bunları duyan at, başını eğip sıcak gözyaşları döktü ve ayaklarını yaladı. Prens atını okşadı. "Senin mükemmel atlığın kanıtlandı. Ağlama, iyi Kanthaka. Yaptığın iş meyvesini verecek."

Kınından mücevherlerle kaplı, keskin kılıcını çıkardı, altın kaplı, koyu mavi ağzı vardı. Bir vuruşta soylulara özgü tek saç örgüsünü kesti. Tacıyla birlikte onu da havaya fırlattı. Tanrılar onu saygıyla yakalayıp, sevinç çığlıklarıyla tapınmak için göklere götürdüler.

9. Olay: Yolu Aramak

Aslan yürüyüşlü, geyik güzelliğindeki Geleceğin Buddha'sı koruya girdi; bütün içeridekiler, pişmanlıkla çektikleri kefaretleriyle tanınmış olanlar gayreti bir yana bıraktılar. Neşelenen tavuslar ötmeye başladı, adak sunan inekler sütlerini verdi. Geyik gibi ot-

layan zahitler geyikler gibi başlarını kaldırıp baktılar. Ve prens yaklaşanlara, "Iyi efendiler, bu benim inziva korusunda ilk günüm olduğuna göre, bütün bu gayretlerin amacını açıklar mısınız?" dedi.

"Yapraklar, su, kökler ve meyveler, yetiştirilmemiş yiyecek, iyi azizler için uygun tek yiyecektir. Bazıları, kuşlar gibi, tohum toplar, ötekiler geyik gibi otlar. Bazıları havadan beslenir ve karıncaların çevrelerine yuva yapmalarına izin veren yılanlar gibi yaşarlar. Birkaçı da büyük çaba gösterip besinlerini taştan çıkarlar. Çoğunluk tahılı kendi dişleriyle öğütür. Bazıları, balık gibi suda yaşar, kaplumbağalar tenlerini çizer. Çoğunluk sürekli ıslak hasır gibi saçlarla ilahiler söyleyerek Agni'ye adaklar sunar. Çünkü mutluluğun kökü acıdır deriz. Cennet büyük kefaretlerle kazanılır, dünyevi amaçlara ulaşmak daha ucuzdur. Fakat ne olursa olsun, sonunda kutsama acı yoluyla elde edilecektir" denildi.

Geleceğin Buddha'sı düşündü: "En iyi cenneti kazanıyorlar. Fakat eğer acı din ve mutluluk dinsizlikse, o zaman dinle dinsizlik kazanıyorlar demektir. Ama gövde ancak akılla bir işi yaptığına veya yapmadığına göre, egemenlik altına alınması gereken gövde değil düşüncedir. Düşünce olmadı mı gövde kütükten ibarettir. Su günahları yıkamaz."

Genç prensin psikolojik Kapila okulundan ödünç aldığı tartışma buydu ve hem Caynacılığı hem daha kaba, hatta fiziksel uygulamalar yönünden acımasız yogi disiplinlerini bir inziva korusunda böyle çürüttü. Ama bu olayla ikinci bir düşünce doğdu; Mahayana metnimizin ortaya koyduğu gibi, Kapila'nın ötesine geçilerek bir gün Buddha'nın buluş ve öğretilerinden oluşacak Orta Yol'dan halk dinine dönüşecek olan nihai temellere doğru ilerlenmeye başlandı. Geleceğin Buddha'sı düşünceye daldı: "Eğer dünyada tamamen kutsal olduğu söylenebilecek bir yer aranacak olsa, orası ancak erdemli bir insanın elinin değdiği yer olurdu. Ben ancak erdemini ortaya koymuş olanların erdemlerini hacılık amacı olarak kabul edebilirim."

Bu düşüncede daha sonraki popülist Buddhist kutsal emanet kültünün savunusu var. Kurtuluş yolu olarak, felsefi olana karşı dinsel olanın benimsendiği görünüyor. Çünkü burada vurgulanmak istenen yalnızca düşünce değil, karakter amaçlanıyor. Düşünce karakteri değiştirebilir, fakat kişiliğin elverişliliğiyle değişim mucizesini gerçekleştirmek olanaklıdır. Bugün Batı'da faz-

la yaygın olmayan, fakat Ortaçağlarımızda Doğu kadar geçerliliği bulunan dinsel eylem biçimi olarak 'kişilikler'i görme, onlara dokunma ve anı eşyası alma isteği, garip halk arzusu kendini gösteriyor. Ve geleceğin Buddha'sı, bu yaşamöyküsünde bu arzuyu, popüler, ikincil, fakat hiçbir biçimde önemsiz bir ilave anlamına alınamayacak biçimde sistemine sokmak ister gösteriliyor. Seylan'daki kutsal emanet Buddha Dişi ve Buddhist dünyanın öteki kutsal emanetler saklanan tepeleri *(stupalar)* bu erdemlilerin erdemlerinin düşünceleriyle 'günahların', yani yanlış düşüncelerinin ve sonuç olarak yanlış söz ve eylemlerin yıkanıp gittiğini akla getiriyor.

Geleceğin Buddha'sı bu huzur dolu, sakin inziva korusunda kefaret ödeyen yogileri gözleyerek birkaç gün kaldı. Ve gitmeye davrandığında, hepsi toplanıp ona gitmemesi için yalvardılar. Yaşlı bir adam, "Senin gelişinle bu inziva yeri doldu. Oğlum, elbette artık terk etmezsin. Önümüzde bakmamız için kutsal Himalayalar var; azizlerle dolu. Onların varlığı kefaretlerimizin mutluluğunu artırıyor. Yakında sayısız hac yerleri var: Cennete çıkan merdivenler. Yoksa burada görevini yerine getirmeyen birini mi gördün? Kastdışı birini? İffetsiz birini? Açık konuş ve hepimiz memnuniyetle dinleyelim!" dedi.

Okuyucu bilmeli ki, MS y. 100 yılından kalma bu metnin yazarı Buddhizme girmeden önce Brahman Kastı'ndandı ve burada kendi eski inancının sofularını eğlenerek eleştiriyor: Orman yogilerinin katı sofuluklarını, ulu Himalayalara gösterdikleri saygıyı, hacılığın ululanmasını, ruhsal kurtuluş kavramlarını ve kasta önem verişlerini dile getiriyor.

Geleceğin Buddha'sı şunları söyledi: "Saygıdeğer azizler, sizin ibadetiniz cennete ulaşmak için, benim amacımsa bir daha doğmamaktır. Ara vermeyle eylem aynı şey değildir. Dolayısıyla, bu ormanda daha fazla kalamam. Buradakilerin hepsi, ulu Veda bilgeleri gibi, dinsel görevlerini çok iyi yerine getiriyorlar; eski zamanlarla tam bir uyum içindeler."

Toplanan sofular ona saygı gösterdiler ve kırmızı gözlü bir Brahman küllerde yattığı yerden sesini yükseltti: "Ey bilge, amacın gerçekten çok büyük cesaret işi. Gerçekten, cennetle kurtuluş arasında kurtuluş yolunu seçen kimse cesurdur! Öyleyse şimdi bilge Arada'ya git. Mutlak kutsamaya erebilmiş olan odur."

Geleceğin Buddha'sı yola çıktı, fakat Arada'nın hücresine varmadan önce iki engelle karşılaştı. Yol verdiği arabacısı yanında efendisi olmadan saraya dönünce ve atı yemek yemeyi reddedip kişneyerek ormana gidince, o sırada tapınakta olan krala haber verildi ve kral oraya çöktü. Yanındakiler kaldırdılar ve boş eğere bakınca gene yere devrildi. O zaman bir danışman, oğulu bulup getirmeyi teklif etti ve kralın kutsamalarıyla arabaya atlayıp inziva yerine ulaştı; orada prensin Arada'ya gitmek üzere yola çıktığını öğrendi. Prense yetişti, arabadan inip yaklaştı.

"Ey prens düşün" diye başlayıp evdeki bütün kastı saydı. Ama yanıt umut verici değildi. "Eve ancak gerçeğin bilgisini öğrenince döneceğim" dedi geleceğin Buddha'sı, "eğer bunda başarısız olursam, evimden önce kızgın ateşlere girerim."

Danışman geri döndü ve prens Ganj'ı geçip Rajagriha kentine geldi. Kral Bimbisara sarayından sokakta yavaş yavaş biriken kalabalığı gördü ve nedenini sorduğunda kendisine anlatıldı. Genç dilenci kentten çıktı ve yakındaki tepeyi tırmanmaya başladı. Bimbisara gösterişli olmayan maiyetiyle onu izliyordu ve onun dağ kadar sessiz oturduğunu gördü. İnsanlar arasında bir aslan olan kral saygıyla yaklaştı, kayanın temiz yüzüne oturdu ve ötekinin başıyla selam vermesiyle konuşmaya başladı:

"Saygıdeğer genç, ailenle yakın dostluğum var; bir nedenle babanın krallığını istemiyorsan, hemen şimdi benimkinin yarısını al. Sen din düşkünüsün: Ama genç insanlara zevkin yaraştığını söylerler; orta yaşlılara zenginlikler ve eşyalar; din yaşlılara yaraşır. Sen şimdi eğlenmene bakmalısın. Ama din gerçekten senin tek amacınsa, soyunun geleneklerine bağlı olarak kurbanlar vermek düşer sana, bu yolla en yüksek cennetlere kavuşursun."

Prens yanıtladı. Anlatmış olduğumuz gibi, önce kralın dostluğuna teşekkür etti, sonra yaşlılık, hastalık ve ölüm ve zevk isteyenlerin düştüğü acılar için dünyayı mutlak olarak terk ettiğini, aklında büyük amaçlar olmadığını söyledi.

"Ve son olarak söylemiş olduğunuz, yani soyuma uygun kurbanlar vererek muhteşem meyvelerini alma, büyük onur kazanma konusuna gelince; acı ve ölüme yol açarak kazanılmış meyve istemiyorum. Fakat bu kadar yol geldim, bilge Arada'yı görmeye. Ve bugün onu bulacağım. Dolayısıyla, siz, ey kral, İndra gibi dünyayı kollayabilirsiniz; güneş gibi dünyayı sürekli kollayın; mutluluğunu kollayın, yeri kollayın ve dini kollayın."

Bimbisara elleriyle yüzünü kapadı. "Git!" dedi, "isteğine erişmek için yola çıkmışsın. Ve sonunda başardığında, bu tarafa gel ve merhametini bize de ihsan et."

Kral sarayına döndü. Prens kalktı ve yoluna devam etti. Ve bilge Arada, kayalıklı orman hücresinde, uzaktan onu fark ederek, yüksek sesle buyur etti. Gözleri açılmış, o yaklaşırken seyretti.

"Kralların yaşlanınca, ihtişamlarını oğullarına devredip, kullanılmış çelengi bir tarafa bırakıp ormanda kendilerini dine vermeleri mucize değil. Ama bu gerçekten mucize. Çok değerli bir teknesin."

Prens, oturup öğrenim görmek istediğini söyledi ve bilge ona usta Kapila'nın bütün öğretisini aktardı.

"Doğan, zorunlu olarak yaşlanır ve ölür: Zamanın yasaları böyle gerektirir ve mevcut olan diye adlandırılır; mevcut olmayan da zıttıyla bilinir.

Zamana bağlı varlığın etkileri üç türlüdür: Cahillik, eylem ve istek. Her biri öteki ikisine götürür. Bu çembere katılan hiç kimse gerçeğe ulaşamaz.

Bu tür yanlışlık temel hatadır; bir dizi sonuç doğurur: Bencillik, karışıklık, ayrımcılık, yanlış araçlar (ritler ve benzerleri yanlış araçlardır), bağlılık ve çekiciliğe kapılmanın sefaleti. Bir kimse 'Ben buyum', sonra 'Bu benim' diye düşündü mü, yeni doğumlara mahkûm olur.

Öyleyse, akıllının bilmesi gereken dört şey vardır: Mevcut olan ve olmayan, aydınlanmış olan ve olmayan. Bunları bilen bir kimse, ölümsüzlüğe ulaşabilir."

Dinleyici, yaşlı bilge Arada'ya bu bilgilerin elde edilme yollarını sordu ve o da öğretti:

"Birincisi dilenci yaşamı. Burada duygulardan arınma uygulamalarıyla tatminkârlık başlar. İlk aşamada tefekkür yaşanır: Yeni bir vecd ve neşe doğar. Akıllılar ikinci aşamaya geçerler: Daha yüksek, aydınlatıcı vecd ve neşe. Devam edenler üçüncü aşamada neşe bulunmayan vecde kavuşurlar; birçoğu burada takılır. Fakat dördüncü tefekkür aşaması da vardır; vecd bulunmayan ve gerçekten akıllı olanlar bunu da aşarak gövdenin bütün duyularından kurtulurlar.

Gövdenin yokluğunu yaşamak için, insan önce gövdesindeki bütün açıklıkların tefekkürünü tamamlamalıdır. Sonra katı parçalara geçer. Veya gövdede bulunanın her yerde mevcut olduğunu düşünerek insan bu düşünceyi mekânın ötesine taşıya-

bilir ve daha engin bir boşluk bulabilir. Üçüncü bir yol üstün kişiyi düşünerek kişi olma duyusunu yok etmektir.

O zaman, kafesten kaçan kuş gibi kişi gövdeden kaçar, kurtulmuş olur. Buna üstün kişi –sonsuz, değişmeyen, atıflardan uzak olan– diyoruz, gerçekliği bilen akıllılar Kurtuluş diyorlar.

Sana hedefi ve yolunu gösterdim, eğer anladıysan ve kabul ettiysen, artık harekete geç."

Geleceğin Buddha'sı düşünüp taşındı ve kabul etmedi.

"İnce, engin, öncelikle hayırlı öğretinizi dinledim. Fakat bu son olamaz. Çünkü kişiden, üstün kişiden nasıl kurtulunulacağını öğretmiyor. Temizlenen kişiliğe özgür denilebilir, ama Kişi kaldığı sürece benlikten gerçekten kurtuluş sağlanmamış demektir. Ayrıca, eğer kişi bozulmamış biçimiyle özgürse, nasıl bağlanıp böyle oldu? Tek mutlak ermişliğin mutlak terk edişte olduğunu düşünüyorum."

Kalktı ve saygıyla eğilerek, bilge Arada'dan ayrıldı.

Ve bir başka bilgeye, Udraka'ya gitti. Udraka onun huzursuzluğunu, adlandırılmış veya adlandırılmamış hiçbir şey bulunmadığı düşüncesiyle huzura kavuşturmaya çalıştı. Bunu ad ve adsızlık, mevcut olan ve olmayanın ötesi olarak adlandırıyordu.

Geleceğin Buddha'sı dinleyip kalktı ve bilge Udraka'yı da terk etti.

Ve sevimli Nairanjana ırmağının yanında hoş bir inziva yerine geldi. Beş dilenciyle birlikte disiplinli biçimde zorlu bir oruca başladı. Ancak bir deri bir kemik kalana kadar devam ettikten sonra, bir sonuç elde edemedi ve şöyle düşündü: "Fakat bu acısızlık, bilgi ve kurtuluş elde etmenin yolu değil, bunlar güç olmadan elde edilemez."

Gül elması ağacının dibindeki kendi ilk tefekkürünü anımsadı; sürülmüş tarlanın her yerinde ölümü görmüş, atından inmiş ve yalnız başına düşüncelere dalmıştı. "Doğru yol buydu" diye düşündü. Ve devam etti: "Mutlak huzur, zihnin kendine egemen olması, ancak duyuların sürekli, mutlak tatminiyle olur. Tefekkür ancak zihin kendine egemen olup dinlendiğinde olanaklıdır. Ve tefekkür yoluyla, elde edilmesi çok güç olan üstün huzur, bozulmayan hal sonunda elde edilir. Her şey yemek yemeye bağlıdır."

Gene kalktı. Yıkandı; çok zayıf olduğundan sevimli Nairanjana ırmağının sularında yıkanırken kıyıdaki ağaçlara tutundu; sonra kıyıya çıktı.

O bölgelerin önde gelen çobanının sevimli kızı Nandabala, tanrılar tarafından harekete geçirildi. Kız yaklaştı, aniden kalbine doğan neşeyle önünde eğildi, ona bir tas sıcak süt sundu. Bu sütle kendine gelirken, onun dünyaya döndüğünü düşünen beş dilenci uzaklaştılar. O kalktı, Bodhi ağacına gitti; ruhuyla baş başaydı; ilerleyip, daha önce gördüğümüz gibi, hareketsiz noktaya yerleşti.

10. ve 11. Olaylar: Büyük Uyanış

Buddha'nın İşleri hakkındaki Mahayana kolunun anlatımına göre, bu dünyada kendine zevk *(kama)* adını verdiğimiz Ölüm Efendisi *(mara)* onu yerinden kaldırmayı başaramadı ve Kutsanmış Olan o geceki ilk seyrinde daha önceki yaşamlarını gördü: "Bütün var olanlar sonuçta asılsız" diye düşünerek bütün varlıklara karşı merhamet duydu. Geçmişi araştırırken, acının yanında, zevkle *(kama)* acı *(mara)* arasındaki Orta Yol'u çoktan bulmuştu ve şimdi, bu iki ucun çarpışan kayalıkları arasında ilk meyve olarak Orta Yol'un da ötesine geçiyordu. Yani bir yandan bütün varlıkların asılsız *(anatman)* olduklarını görürken, bir yandan da bütün varlıklar için sevecenlik *(karuna)* hissediyordu.

Bunu Buddhist düşüncenin temel tutumu olarak alabiliriz. Batı düşüncesinin yaşayan kişinin kaygılarına ve değerine duyduğu ciddi bağlılık, Caynacılık ve Sankhyada da terk edilmiştir. Fakat Doğu'nun cevhere gösterdiği her zamanki bağlılık da yoktur. *Kurtarılacak, özgürleştirilecek veya bulunacak yeniden doğan kahraman-cevher artık yoktur.* Yaşam acıdır, fakat gene de acı içinde öz, varlık, yaratık yoktur. Dolayısıyla, görünür dünyada tiksinti, şok veya bulantı hissetmenin gereği de yoktur. Tersine, uygun tek duygu sevecenliktir *(karuna)*. Çelişkili olarak, bu duygu, bütün bu acıların gerçekte olmayan varlıklar tarafından yaşandığını ortaya koyan, başkalarına anlatılamaz gerçeklik kavranıldığında hissedilmektedir.

Öyleyse hangi hayal ilkesiyle, özü olmamasına karşın bu kadar varlık gelip geçiyor, kendilerinin ve başkalarının acıları hakkında "yaşam olmaması gereken bir şeydir" diye kozmik bir sorun olduğunu düşünecek kadar ciddiyetle kaygılanıyor?

Yanıt, Kutsanmış Olan'a ikinci seyir gecesinde geldi. Kutsal görüş sahibi olmuştu ve dünyayı düz bir aynadan görür gibi görüyordu: Lanetlilerin fırtınası, ruhların hayvana dönüşümü, saf

olan ve olmayan her türlü doğum. Doğumun olduğu yerde kaçınılmaz olarak yaşlılık, hastalık ve ölümün bulunduğunu gördü; istek olan yerde bağlanma oluyordu; algı olan yerde istek vardı; ilişki olan yerde algı. Duyu organları bulunan yerde ilişki vardır ve organizma olan yerde duyu organları; başlangıç halinde bilinç olan yerde organizma vardır; hareketlerden eğilimlerin doğduğu yerde başlangıç halinde bilinç bulunur ve cahillik olan yerde eğilim vardır.

Dolayısıyla köken cahillik olmaktadır.

Cahilliğin sürdürülmemesiyle bütün varlıkların çektiklerine son verilebilir.

Kutsanmış Olan düşündü. "O zaman, yaşayanların dünyasının acılarının nedeni de ve son vermenin yöntemi de budur."

Cahillikten 1. diziler üremiştir, 2. eylemler, 3. yeni eğilimler, 4. başlangıç halinde bilinç (sonraki yaşamı önceden belirleme), 5. organizma, 6. duyu organları, 7 ilişki, 8. algılar, 9. istek, 10. bağlılık, 11. yeniden doğum ve 12. yaşlılık, hastalık ve ölüm.

Araştırmaya çıktığı şeyi bulmuştu. Uyanmıştı, "gören" oydu; Buddha olmuştu.

11. (Devamı): Büyük Neşe Şöleni

Buddhist inanç hakkında çok yazı yazılmıştır. Şimdi anlatmış olduğumuz neden sonuç ilişkisini doğuran on ikilik zincirin *(pratitya-samutpada)* anlamı hakkında da o kadar anlaşmazlık olmuştur. Sorun havada kalmaktadır. Fakat öğretinin ana fikri yeterince açıktır: Her şey özsüz olduğuna göre, kimsenin yok olacağı yoktur; her şey zaten yokluktur ve daima öyle olmuştur. Dolayısıyla, acı çeken varlık kavramına ve deneyimine yol açan cahilliktir. Ve acı çekenler için küçümseme veya tiksinti değil, sevecenlik duyulmalıdır. Eğer benlik kavramından kurtulsalar, acı çeken bir varlık bulunmadığını da bilecek – yaşayacaklardır.

Buddha, böyle aydınlanınca düşündü: "Anlaşılması böyle zor bir öğretiyi nasıl öğreteceğim?"

İkinci nokta da budur. Buddhizm öğretilemez. Öğretilen şey çeşitli yollardan Bodhi ağacına ulaşmak için ruha yardımcı olmaktır. Ve bu yolları bilmek yetmez. Ağacı görmek yetmez. Hatta ağacın dibine oturmak da yetmez. Herkesin ağacı bulup kendi başına orada oturması ve yalnız başına düşünceye dalarak, kendi içine doğru yolculuğa çıkması, yani hiçliğe gitmesi gerekir.

Tanrılar gökten çiçekler attılar ve Buddha, taht üstünde, bir palmiye ağacının yedi kat yüksekliğine kadar yükseldi; bütün zamanların Bodhisattvalarına seslendi: "Hey! Hey! Sözlerimi dinleyin" diye bağırdı, zihinlerini aydınlatarak, "her şeyin elde edilişi ancak rahmetledir. Böyle hareketlerle, birçok yaşamdan geçerek, önce Bodhisattva oldum ve şimdi Muzaffer, Her Şeyi Bilenim. Dolayısıyla, yaşam sürdükçe, rahmet üzere olun!"

Üçüncü nokta da bu. Hinayana kolunun tersi olan Mahayana kolunun ana fikri. Bu kol Bodhisattva Yolu olarak bilinir, ormana çekilme yolu değil, dünyada yaşama yolu. Karşılıksız biçimde vermeyi yaşam görevi haline getirerek bensizliğin gerçeğini öğrenip yaşamak.

Bütün zamanın Bodhisattvaları, Buddha'ya saygı göstererek çekildiler ve çiçekler atan tanrılar geldi. Muzaffer, yer seviyesine inerek tahtında ayağa kalktı; yedi gün düşünce içinde kıpırdamadan kaldı. Tek düşüncesi "Mükemmel aklı elde ettim"di.

Yer, aşırı neşeli bir kadın gibi altı farklı biçimde sallandı; evrenin mahşeri aydınlandı ve bütün dünyaların varlıkları inerek Buddha'nın çevresini dolandılar ve tekrar evlerine gittiler.

Bir yedi gün daha ve dört okyanusun suyu göksel varlıklar tarafından dökülerek yıkandı.

Üçüncü yedi günde gözleri kapalı oturdu.

Yedi günlük dördüncü sürede tahtında dikiliyor ve birçok biçime giriyordu; bir tanrı inerek geçen dört haftanın tefekkürünü sordu. Buddha, "Buna, kutsal varlık, Büyük Neşeyle Beslenmenin Düzeni denir" dedi. "Bu, resmen görev başına geçen kralın bütün düşmanlarını yendikten sonra refahının neşesine varmasıdır. Önceki Buddhalar da şimdi benim durduğum yerde, Bodhi ağacının altında durmuşlardı."

Gökler yedi gün karardı ve sel gibi bir yağmur yağdı. Fakat yılanların güçlü kralı Muçalinda yeraltından çıktı ve başıyla bütün koruyuculuğun kaynağı olanı korudu. Büyük fırtına dindiğinde yılan kral insan biçimine girdi, Buddha'nın önünde eğildi ve neşeyle sarayına gitti.*

Buddha kocaman bir incir ağacına gitti; yedi gün de orada oturdu. Sonra yavaş yavaş başka yerlere geçmeye başladı. İki

* 20. şekil ve 214-215. sayfalarla karşılaştırın. Parşva yaşamında yılan olayının kopya anıyla çakıştığı görülecektir. Burada aydınlanmadan sonra ortaya çıkıyor ve dünyayı kollayan doğanın gücüyle uzlaşmayı temsil ediyor. Derisinden ayrılarak kendi içinden yeniden doğan yılan sonsuz dönüşümün ay ilkesinin simgesidir.

zengin tüccar kutsal emanetleriyle tapınak kurmak için saçından ve tırnaklarından istediler. Dört yönün tanrıları dört dilenci kabıyla armağan getirdiler; kaplar birleşip bir oldu ve Muzaffer ondan süt içti. Ve bir tanrıça, tanrıların kızı, gülerek, ona resmi elbise olarak paçavralar getirdi.[23]

6. NİRVANA

Batılı zihin için Doğu'da kişiliksizliğin ne kadar derinlerde yattığını kavramak güçtür. Eğer bu tamamen yabancı dünya hakkında yaşam isteğimiz ve terk edişin diyaloğundan çıkartılıp anlaşılacak bir şey varsa, dikkate alınması gereken bir önem taşıyan Rafael-öncesi Buddha tavırlı duyguculann bize çizdiği ruhun sakince nilüfer üstünde oturup nilüfer yüreğinde her şey için sevgi duyan nirvana suçluluğu imgesini terk etmek gerek.

Saygın Ananda bir zaman Efendiye gelip şunları söylemişti: "Ey usta, bize öğrettiğin Koşullu Kalkışma o kadar derinken, bana bu kadar açık görünmesi harika bir şey."

"Böyle konuşma Ananda, size öğrettiğim Koşullu Kalkışma çok derindir ve derin görünür. Bu üreyişin ip yumağı gibi ele gelir hal kazanması, bozulması, ottan ipmiş gibi kırılması ve acıdan kopamaması, her yeri kuşatan kötülükten, girdaptan, dönüp duran çemberden kopamaması, Ananda, bu gerçeğe uyanamamaktan, içine sızamamaktan kaynaklanıyor."[24]

Doğu'yla Batı'nın felsefi alışveriş düzeyinde ilk karşılaşması herkesin en Batılı'sı geldiğinde oldu: Genç Büyük İskender. Koca Pers İmparatorluğu'nu tek darbede yıkan İskender, yol boyu zaferler kazanarak MÖ 327'de İndus Vadisi'ne girdi. Siyasal, ekonomik ve coğrafi sonuçlarıyla birlikte, bunun felsefi sonuçları da oldu. Strabon, Taksila'da, girilen ilk Hint başkentinde İskender'in ve subaylarının kent dışında toplanan felsefecilerin oturumundan haberdar olduklarını anlatır. Kendi öğretmenlerinin ve modellerinin eşdeğerini bulacaklarını düşünerek (İskender'in öğretmeni Aristoteles veya o muhteşem konuşkan Sokrates'i), bilgeleri İskender'in sofrasına çağırttılar. Buldukları on beş çırılçıplak adamın ayakkabısız basılamayacak kadar kızgın kayalarda kıpırdamadan oturduklarıydı. Gönderilenlerin başkanı Onesikritus, üç çevirmen dizisinin yardımıyla efendilere kendisinin ve kralı-

23 Aşvaghoşa, *Buddhacarita*, 2-15, kitaplar, kısaltılmış.

24 *Digha-nikaya* II.55.

nın bilgeliklerinden bir şeyler kapmak isteğinde olduklarını anlattı. Yanıta göre, muzaffer orduların çizmeleriyle gelenlere, Makedonyalıların giydiği tarzda enli başlıklar, parlak süvari ceketleri giyenlere felsefe öğretilemezdi; aday –Tanrı'nın kendinden geliyorsa– öncelikle çıplak olmalıydı ve kızgın kaya üstünde huzur içinde oturmayı bilmeliydi. Kendi hocası da Diyojen olan Yunanlı, bu iğnelemeden yılmayarak bir başkasıyla Pithagoras, Sokrates, Platon ve ötekiler hakkında konuştu ve Hintli, bu söylenenlerin büyük insanlar olabileceğini düşünmekle birlikte, kendi halklarının yasa ve geleneklerine bu kadar saygı göstererek, elbiselerini çıkarmayıp kendilerini daha yüksek yaşamdan yoksun bırakmalarına üzüldüğünü ve şaşırdığını ifade etti.

Strabon ikisiyle, genç ve yaşlıyla konuşmanın, gene de, Taksila'nın racasının ikna etmesiyle, İskender'in yanında sürdürülmesinde anlaşıldığını anlatıyor. Fakat kayayı terk edince arkadaşları tarafından küçümsendiler ve döndüklerinde ayrı yerde oturtuldular. Orada yaşlısı sırtüstü yatıp kendini güneşe ve yağmura verdi, genç sırayla sol ve sağ ayağı üstünde dikilerek, elinde iki metre sırık tuttu.[25]

Gruptan, Yunanlıların, insanlarla selamlaşırken *kalyana* "şans" dediği için Kalanos adını taktığı biri, bir zaman için görüşmelere katıldı ve genç kralın çevresindeki savaşçılar ve filozoflar arasında önemli bir yer kazandı. Fakat ordu batıya dönüp İran'a girince, İskender'den büyük bir odun ateşi hazırlanmasını istedi. Teskere üstünde, Hint usulü çelenk takmış, Yunanlıların anlamadığı dilde şarkılar söyleyerek gidip yığının üstüne çıktı. Ordunun gözü önünde yogi oturuşuyla odunların üstünde bağdaş kurdu. Yığın altın, gümüş çanaklarla, değerli eşyalarla ve hazinelerle doluydu; bunları dostlarına dağıttıktan sonra odunların tutuşturulmasını istedi. Yunan trampetleri hep bir anda çalmaya başladılar. Bütün ordu savaşa giriyormuş gibi bağırdı. Hint filleri kendilerine özgü sesleriyle bağırdılar. Alevler, seyircilerin kıpırdamadan oturduğunu gördükleri adamı sardı.[26] Ve Kalanos, Yunanlıları böyle terk ederek, herhalde, o anda Boğaz Cenneti'nde yeniden doğmuştu. Sayısız tanımlanamaz okyanus yılı süresince kavranılamaz neşe durumunda orada kalacaktı.

25 Arrian, *Anabasis of Alexander*, VII, 2.4 ve Plutarch, *Alexander* 65; E. R. Bevan, "Alexander the Great", Rapson (y.), *age*, s. 358-59'dan alıntıyla.

26 Arrian VII. 3 ve Strabo XV, c. 717; Bevan, *age*, 381.

Şaşırtıcı olmasına karşın, Yunanlıların Aryan Hindistan'da yoga uygulamasıyla ilgili ilk kayıtları budur. İndus kentlerinden İskender'in gelişine kadar geçen süreyle ilgili olarak ne bir yazıdan ne yontulmuş bir taştan bilgi edinilmektedir. Fakat olaydan sonra önce siyasal, sonra sanatsal gelişmeler sanki büyü yapılmış gibi aniden ortaya çıkar; eski Vedacı ve ilk Buddhist yüzyılların bütün manzarası filolojinin muhteşem büyüsüyle yeniden kurulmuştur –son yıllarda buna arkeolojinin büyüleri de eklenmiştir–.

Onesikritus'un konuştuğu yogilerin, değerli adlarından söz edilen filozofların halklarının yasa ve geleneklerini reddetmelerini, dünyayı terk ettiklerini göstermek üzere elbiselerinden sıyrılmalarını, kızgın kaya üstünde oturmalarını beklemeleri en gecinden MÖ 327'lerde yaşamın amacı hakkındaki temel Hint kavramının çoktan gelişmiş olduğunu ortaya koymaktadır. Bugün Hintli'nin "ruhsal" ve Batılı'nın "maddeci" olduğu biçimindeki uluslararası arenada –Hintlilerin domates sularını içtikleri sosyetik toplantılarda bile– kalıplaşıp dile düşmüş basit tanımda ifadesini bulan görüş bu. Caynacılar düalist görüşü *in extremis** temsil ediyorlar; bağlılığı koparma sorunu, gördüğümüz gibi, tamamen fiziksel bir anlayışla ele alınıyor. Aşamalar halinde verilen antlarla, bağlılık durumundan kurtuluş arayan çıraklığa geçiş ve birçok yaşamın sonunda Muzaffer'in kuşkuya yer bırakmayan kesin kurtuluşu. Tipik bir metinde, "Evren, jiva ve jiva olmayandan oluşur. Bunlar ayrıldığında başka bir şeye gereksinim yoktur. Ama birleştiklerinde, dünyada olduğu gibi, birliğin dağılışı, yavaş yavaş sonunda gene ayrılmaları tek olanaklı durumdur" diye okuyoruz.[27] Sankhya sisteminde de, bilge Arada'dan öğrendiğimiz gibi, ruhsal kişinin *(puruşa)* dünya maddesinden *(prakrti)* özünde ayrı olduğu kavramı, dilenci yaşamının, duyuları vb. egemenlik altına alarak insanın gerçek amacı olması gereken ruhsal yalıtılmışlığa *(kai-valyam)* götüren doğru yol olduğu görüşü desteklenmektedir. Aynı biçimde, en eski Buddhist yazında, MÖ y. 80 yılından kalan Seylan Pali Kitabı'nda, böyle bir ülkü, saf biçimiyle her şeyden üstün tutulmaktadır. Ve Buddhist okullar, bu merkezden türemiştir; Güney okulları denilen Burma, Tayland ve Kamboçya okulları bu (dünyevilik açısından) olumsuz ülküyü sorgusuz biçimde birincil kabul eder. Bu oku-

* *In extremis:* Ölüm noktasında (ç.n.).

27 *Tattvarthadhigama Sutra* 4 (*Sacred Books of the Jaina*, c. II), s. 6- 7.

lun simgesi Buddha'nın keşiş olarak gösterilmesidir. En eski ilahilerinden birinde şunları okuyoruz:

Herkes kendi başına, ormanda yaşıyoruz
Marangozun reddettiği kütükler gibi;
Ve birçoğu benim yerimi kıskanır
Cennete uğurlanan cehennemlik gibi[28]

Fakat en eski taş Buddhist anıtlarında, öğretinin ilk büyük çırağı olan Kral Aşoka'nın (egemenliği MÖ y. 268-232) yapıtlarında, kitabın yazılmasından yaklaşık ikinci yüzyıl daha eski olmasına karşın, tersine bir ülkü ve mitolojinin gelişmeye başlamış olduğu gözlenmektedir. Buna göre, dünyada Buddha olarak yaşayan, sayısız yaşamlar geçirmiş olan insan –ve şimdi her birimizde yaşamaktadır– nirvanaya dünyadan el etek çekmekle değil, çalışarak, eylemleriyle ulaşmıştır. İzleyen yüzyıllarda, Kral Kanişka'nın egemenliği döneminde, MS y. 78-123'te (veya başka hesaplamalara göre MS y. 120-162'de)[29] tamamlanan süreçle bu laik tema o kadar güç salmıştır ki, eski dünyayı reddeden, keşişlik taraftarı görüş, Orta Yol'un arkaik, yanlış bir yorumu olarak görülmeye başlanmıştır. Bodhisattva terimi, "varlığı *(sattva)* aydınlanmış *(bodhi)* olan" eski Seylan Pali Kitabı'nda* gerçekleşme yolunda, fakat henüz olmamış olanı anlatmak için kullanılmaktadır: Eski yaşamlarıyla Buddha, gelecekte Buddha olacak olan anlamlarına gelmektedir. MS birinci yüzyılda Hindistan'ın kuzeyinde ve kuzeybatısında gelişen Yeni Sanskritçe Kitap'ın terimi olarak sözcük, dünyada yaşarken, henüz gerçekleşmesi tamamlanmamış el etek çekme nimetini kabul etmeyen ve böylece yol gösterici fener gibi dünyada kalan, bütün varlıkların sevecen kılavuzunu, kurtarıcısını anlatmaktadır.

Çünkü eğer Buddha'nın bildirdiği gibi, bulunacak öz yoksa, eğer her şey zaten şu anda da yokluksa ve eğer egemenlik altına alınması gereken gövde değil düşünceyse, o zaman öteki kıyıya seyahat hakkında bütün bu konuşmaların anlamı nedir? Zaten

28 *Thera-gatha* 62 (Vajiji-putta); çev. Ms. Rhys Davids, *Psalms of the Early Buddhists* II.-*Psalms of the Brethren,* Pali Text Society, Henry Froude, Londra, 1913, s. 63.

29 Bkz. Rapson, "The Scythian and Parthian Invaders", Rapson (y.), *age,* s. 581-82'de (MS 78-123) ve H. G. Rawlinson (y.), *India: A Short Cultural History,* D. Appleton- Century, New York ve Londra, 1938, s. 93-94.

Pali'de sözcüğün gerçek biçimi *bodhisatta*'dır, fakat bu kitapta amacımıza yeteceğinden Sanskritçelerini kullanmakla yetiniyorum.

oradayızdır. Bazılarının, gerçekten, akıllarına egemen olabilmeleri için, başlarını tıraş etmeleri, tas taşımaları, kırlara çekilmeleri ve insan yerine geyik gibi görünmeleri gerekebilir. Fakat Buddha'nın düşüncesini gerçekten anlamış olanlar, akıllarına evlerinde de sahip olabilirler ve kendi yaşamları süresince başkalarının da Buddha düşüncesini anlamasına katkıları olabilir. Çünkü bir keresinde Heinrich Zimmer'in demiş olduğu gibi "Radyo BH, Buddha'nın Hikmeti her an yayın yapmaktadır, bütün gereksinimimiz olan bir alıcı."

Aşvaghoşa'nın Bodhisattva temasını, daha önce yokken, nasıl Aydınlanma gecesi sahnesine soktuğunu görmüştük. Taht üstünde, yedi palmiye boyu göğe yükselen, yeni aydınlanmış Buddha sürekli Bodhisattvalara sesleniyordu: "Her şeyin elde edilişi ancak rahmetledir." Sonra yere iner ve sahnenin normal seyri devam eder. Aynı biçimde, daha sonraki önemli bir olayda, Yasa Tekerleği'nin Benares Geyik Parkı'nda ilk dönüşünde, Aşvaghoşa normal vaaza ekleme yapmıştır. Buddha araştırma yıllarının son dönemini birlikte geçirdiği oruç tutan beş zahite seslenirken, ikinci bir mesaj eklenmiştir. Bu, hiç kimseye değil, gerçekte Gautama'dan beş bin yıl sonra doğmak için Mutlu Tanrılar Cenneti'nde bekleyen geleceğin Buddha'sı Maitreya'ya mesajdır. Birçok tanrı ve Bodhisattva ile birlikte, o da Yasa Tekerleği'nin ilk dönüşünü görmeye gelmiştir.

Buddha, Maitreya ve çevresindekilere, "Nedeni olan her şey" diyor, "hayal, düş, suya aksi vuran ay, yankı gibidir: Ne yerinden oynatılabilir ne de kendine yetebilir. Yasa Tekerleği de, ne 'o', ne de 'değil' diye tanımlanabilir. Bu Yasa'yı duymuş olduğunuza ve neşeyle karşıladığınıza göre, artık sonsuza kadar neşe dolabilirsiniz. Çünkü bu, efendiler, Mahayana'dır; bütün Buddhalar tarafından oluşturulmuştur. Buddhalara, Bodhisattvalara, Pratyeka Buddhalara [öğretmeyen Buddhalar] ve Arhatlara [aydınlanmış bilgeler] tapınarak, bir insan, aklında Buddhalık ülküsünü geliştirebilir ve iyi işlerle Yasa'yı ortaya koyabilir. Öyle ki, bu saf öğretinin yaşatıldığı her yerde, kendi evinde bile, Buddha olabilir."[30]

Böylece, Mahayana "Büyük *(maha)* Gemi *(yana)*" herkesin binebildiği –ve gerçekten binmiş olduğu, gerçekte hiçbir yere gitmeyen– çünkü her şey zaten yokluktur, bir gemidir. Bu zevk yolculuğudur, neşe şölenidir. Oysa Hinayana "Terk edilmiş *(hi-*

30 Aşvaghoşa, *Buddhacarita* 16.57-129 (kısaltılmış).

na) Gemi *(yana)*" görece çok daha küçük, gayret isteyen, yalnızca küçük gördükleri girdaba karşı yogileri taşıyan ve aslında hiçbir yere gitmeyen bir gemidir! Sonuç olarak onlar da zevk yolculuğuna çıkmışlardır, ama bunu bilir bir halleri yoktur.

Peder Hpe Aung'un, Burma okulunun saygıdeğer ustasının son zamanlarda tanımladığı Hinayana Buddhist yogisinin araştırma gezisinin aşamaları şöyledir:

1. Her şeyin geçici, acılı ve özden yoksun olduğunu kavrama
2. Şeylerin başlangıç ve sonlarını kavrama
3. Şeylerin yok oluşunu kavrama
4. Dünyanın korkutucu olduğunu kavrama
5. Korkutucu dünyanın boşluk ve boşunalıktan ibaret olduğunu kavrama
6. Böyle bir dünyanın istenmeyeceğini kavrama
7. Dünyanın terk edilmesi gerektiğini kavrama
8. Özgürleşmenin gerçekleşmesi gerektiğini kavrama
9. Yaşamın değişkenliğine karşın dengenin görülmesi gerektiğini kavrama
10. Nirvana'nın gerçekleşmesi için uyum göstermek gerektiğini kavrama.

"Buddhistler iyimserdirler" diye yazıyordu; "dünyanın acılarla dolu olduğu doğru olmasına karşın, bundan çıkış vardır."[31]

Caynacıların madde dünyasından sıyrılıp fiziksel yalıtılmayı amaçlamalarına, Sankhya'nın yalıtılmışlığı psikolojik olarak gerçekleştirmelerine karşın, görülüyor ki, Buddhist keşiş, var olmayışı psikolojik olarak kavramak durumundadır. Bütün bunlar, yoga sanatında tanınan önceliklerin önemini değiştirmektedir. Bunlara karşın biz, üç yolu da, ek bir mitsel kategori oluşturan Büyük Tersine Dönüş'ün üç farklı keşiş yolu olarak sınıflandırabiliriz.

Mahayana kolunda, öte yandan, keşişe, arhata ve Buddha'ya saygı sonuna kadar korunurken, güçlü, daima gelişen bir tema, dünyanın mucizeviliği ve olumlanması karakteristik yön olarak belirmektedir. Bu görüş Bodhisattva imgesinde simgeleşmektedir. Hinayana, nirvana mucizesini düalistik dünya görüşüyle te-

31 Hpe Aung, "Buddhist Ethics, Buddhist Pscyhology and Buddhist Philosophy, from Buddhadesana", *Proceedings of the IXth International Congress for the History of Religions, Tokyo and Kyoto*, 1958, Maruzan, Tokyo, 1960, s. 311-13.

mellendirirken, çemberlerin sürekli değişkenliğiyle sonsuz özgürlüğün huzuru arasında fark görürken, Mahayana dünyayı gerçekleştirilen boşluk, kendi başına varlık olarak görür ve bu boşluğun huzuruyla dünyanın fırtınaları arasında, var olmamakla olmak arasında fark görmeyi, duyuların düalistik kategorileri arasında aldanmak olarak kabul eder.

Mahayana kolunun Öteki Kıyının Aklı metinlerine göre Buddha "Biçimi olan her şey aldanmadır. Fakat bütün biçimlerin biçimi olmadığı görüldüğünde, Buddha tanınmıştır... Her şey Buddha şeyleridir" demiştir.[32]

Ve bununla Hint mitoloji dünyasının beşinci ve sonuncu öğesine geldik.

İlki, gördüğümüz gibi İndus Vadisi'nde oluşmuştu: Kader karşısında teslim olmayı ve büyüsel bitki-ay mitolojisini içeriyordu. İki yönü vardı: a) proto-Avustralyalı, tropikal bitki dünyasının filizi, b) Yakındoğu'da gelişen, ileri Tunç Çağı'nın hiyeratik, matematik olarak belirlenebilir ve gezegen hareketleriyle izlenebilir kozmik düzeni *(maat, me).*

İkincisi, Vedalardaki aslancıl Aryan iktidar sistemiydi. Bunun da iki yönü vardı: a) ilahların nihai atıflar olduğu eski biçim, b) Brahman ilahiyatının iktidarının nihai terim olduğu daha sonraki biçim. Ayrıca, Sami sistemlerinin felaket ve acıların tanrı tarafından suçlu insanlara gönderilen cezalar olduğu görüşünün tersine, Aryan görüşünde bu tür felaketlerin daima cinlerin işi olduğunun düşünüldüğünü, tanrıların insanın yanında yer aldığını gözledik. Zaman içinde Hindistan'ın Vedik özgür iradeli tanrıları egemenliği yitirdiler ve daha eski Tunç Çağı düzen ilkesi *(maat, me, rta, dharma)* değişmez biçimde geri geldi. Fakat düzen ilkesinin ilahiyatı hakkındaki ustalıklarını koruyan rahip kastı egemenliğini devam ettirdi. Kader üstünde egemenliğini sürdüremese de, etkilerinin dağılımı üstündeki gücünü korudu. *Vidya* "bilgi" kozmik düzendi ve "bunu bilen" (Brahmanlarda ve Upanişadlarda hep okuduğumuz gibi) pratikte istediğini yapabiliyordu.

Hint mitsel alanının üçüncü öğesi böylece yoga olmaktadır. Şu andaki konu sınırlarında mitsel özdeşleşme sağlama teknikleri olarak tanımlanabilir. Birçok disiplini Şamanlık'tan çıkmış görünmektedir; örnek olarak nefes kontrolu ve dans, ritmik sesler, uyuşturucular, kontrollu tefekkürler vb. böyledir, bunlarla iç ısı,

32 *Vajraccheddika (The Diamond-Cutter),* 5 ve 6.

vecd ve kendine hâkimiyet sağlanmaktadır. Bu ilkel düzeyde özdeşleşmeler, çeşitli Şaman kuşları ve hayvanlarıyla (kurt, ayı, tilki, kuzgun, kartal, yabani kaz vb.) olmaktadır ve kazanılan güçler arasında çeşitli hayvan biçimlerine girmek yanında, yangına karşı bağışıklık, vecd içinde uçma, görünmezlik, dünya sınırlarını aşıp yeraltı ve yerüstündeki ülkelere gidebilme, diriliş, eski yaşamları bilmek ve mucizevi sağaltmalar da vardır. Bugün de Hindistan'ın köylerinde yoganın temel niteliği ve ününün büyük bölümü bu ilkel düzeyden kaynaklanmaktadır. Fakat İndus Vadisi bağlamında gördüğümüz klasik yoga oturuşlu figürler, bir yandan Hayvanların Efendisi Şiva'ya *(paşupati),* bir yandan da Benares Geyik Parkı'ndaki Gautama Buddha'ya ve yılanlar arasındaki Efendi Parşva'ya benzemektedir. Yoganın, Hintli niteliğiyle, bugüne kadar gelen ikonografiyle bağıntı içinde olduğu ve böyle geliştiği açıktır, fakat o zamanki amacının ne olduğunu bilemiyoruz. Aydınlanma Ağacı'nın tanrıçası önünde kurbanı gösteren 17. Şekil, İndus Vadisi'nin o zamanki sisteminde kral öldürme ritüelinin bulunabileceğini düşündürmektedir, o zaman da yoga efendisinin kurban edilen kralın kendisi olduğu varsayılabilir. Bu durumda, ay tanrısı özdeşleşmenin olası tek koşuludur; ama bilemiyoruz. Çok daha sonra, Upanişadların Vedik-Aryan döneminde, hem ay hem güneş mitolojileri yoga düşüncesinde içerilmiş ve eğitilmiş krallarca Brahmanlara öğretilmiştir. Böylece, hem ay hem güneş özdeşleşmeleri MÖ y. 700-600 dönemi için belgelenmiş olmaktadır. Vedacı olmayan yoganın Vedik iktidar sistemiyle izleyen dönemde kaynaştığını ve ikinci bir aşama, b aşamasını oluşturduğunu biliyoruz. Burada yoginin özdeşleşmeye çalışacağı nihai terim bütün tanrıların ötesindedir, kurbanın gücü, *brahman*dır; artık her şeyin temeli olarak görülmektedir.

Hint mitsel alanının dördüncü öğesi mutlak olarak dünyadan vazgeçişi getiren Büyük Tersine Dönüş anlayışıdır. Upanişadların eğitici kralları zamanında da var olduğu görülmektedir. Çünkü bunlarda güneş yolunun gösterilmesi, Alev Yolu, orman için dünyayı terk edenlere atıflar vardır. Mısır ve Mezopotamya'da MÖ y. daha 1750'lerde pişmanlık yazınının gelişmiş olduğunu biliyoruz.* İndus Vadisi'nde de dünyayı ve yaşamı terk etme görüşünün, Vedacı savaşkan halk gelip, MÖ y. 1500-1200'lerde Aryan olmayan yerlileri yendiğinde geliştiği varsayılabilir. Fakat Mısır ve

* Bkz. s. 167-175.

Mezopotamya'da acıdan kaçma sorununa kimse pratik bir çözüm bulamamış görünürken, Hindistan'da yoga bunun aracı olmuştur. Nesnel dünyanın herhangi bir varlığı veya ilkesiyle mitsel özdeşleşme çabası yerine dünyayı reddetmeye başlayan tefekkürcüler –belki de MÖ y. 1000 yıllarından beri– büyük ve olumsuz (ve bence özgün) Hint macerasına başlamışlardır: Bu değil, değil *(neti neti)*" Bu çıkış yolunun üç aşamasını belirttik. Birincisi Caynacılardı, aşamalı yaşamı terk etme antlarıyla jiva ile jiva olmayanı fiziksel olarak ayırma çabasındaydılar. İkincisi Kapila'nın Sankhya felsefesidir ve Patanjali'nin yoga sistemidir; bilginin öznesinin, Puruşa, nesnel madde dünyasından sonsuza kadar ayrı olduğu düşünülür ve temel görev, basitçe, zihinde Puruşayla özdeşliğin tam bilgisini elde etmektir; bütün bilgilerin öznesi, "kendinde entelektin enerjisi"ni.[33] Buddha'nın zaferindeyse, özne bile silinir ve tek terim yokluk olur: Bu da –halen olduğu gibi– Hinayana görüşüdür.

Fakat bu aşamada Hint düşüncesine beşinci ve son bir öğe daha katılmıştır; çünkü her öğrencinin bildiği gibi, iki olumsuz olumlu olur. İki olumsuz, nesneyle de özneyle de özdeşleşmeyi yok etme, ironik bir sonuçla, hiçbir şeye değilse de eşit biçimde her şeye sevecenlikle *(karuna)* bağlanmayı getirmiştir.

Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüşt*'te "ruhun üç değişimi", deve, aslan ve çocuk, adını verdiği gelişimi şöyle anlatır:

"Ruh için nice ağır şeyler vardır, içinde saygı barındıran güçlü, dayanıklı ruh için: Ağırı ve en ağırı özler onun gücü.

"Ağır olan ne?" diye sorar dayanıklı ruh, derken diz çöker deve gibi ve iyi yüklenmek ister... ve yükünü alan deve nasıl çöl yolunu tutarsa, ruh da öyle yollanır kendi çölüne.

Fakat en ıssız çölde ikinci değişim olur: Ruh burada aslanlaşır, özgürlüğü ele geçirmek ve kendi çölünde efendi olmak ister. Son efendisini arar burada: Düşman kesilir ona ve son tanrısına; zafer için büyük ejderle boğuşmak ister.

Ruhun artık efendi ve tanrı saymak istemediği o büyük ejder nedir? Bu ejderin adı 'yapmalısın'dır. Oysa aslanın ruhu 'istiyorum' der. 'Yapmalısın' altınla parıl parıl durur onun yolunda, pullarla kaplı bir hayvan, her pulun üstünde de altından bir 'yapmalısın' parıldar.

Binlerce yıllık değerler bu pulların üstünde parıldar ve şöyle der ejderlerin en zorlusu: 'Nesnelerin bütün değerleri bende

33 *Yoga sutras* 4.34.

parıldar. Bütün değerler çoktan yaratılmıştır ve bütün yaratılmış değerlerim ben. Gerçek, (istiyorum) diye bir şey olmayacak artık.' Böyle der ejder.

Kardeşlerim, ruhta aslanın ne gereği var? Gönlü tok ve saygılı yük hayvanı neden yetmez?

Yeni değerler yaratmak –aslanın dahi elinden gelmez bu; ama yeni bir yaratma için kendine özgürlük yaratmak– işte buna yeter aslanın gücü. Kendine özgürlük yaratmak ve ödeve bile kutsal bir 'hayır' çekmek; bunun için kardeşlerim, aslan gerektir. Yeni değerlere hak kazanmak, dayanıklı ve saygılı bir ruh için en korkunç iştir bu. Gerçek, böyle bir ruh için yağmacılıktır, yırtıcı hayvan işidir bu. Eskiden bu 'yapmalısın'ı en kutsal şeyi olarak severdi: Şimdi sevgisinden özgürlük yağmalayabilsin diye, en kutsal olanda bile kuruntu ve gelgeç istek görmek zorunda: İşte yağma için aslan gerektir.

Fakat söyleyin, kardeşlerim, çocuğun yapıp da aslanın yapamayacağı şey nedir? Neden yırtıcı aslan daha çocuklaşmak zorundadır? Suçsuzluktur çocuk ve unutkanlık; bir yeni başlangıç, bir oyun, kendiliğinden dönen bir tekerlek, bir ilk devinme, bir kutsal Evet. Evet, yaratma oyunu için, kardeşlerim, bir kutsal evet gerektir: Ruh kendi istemini ister artık, dünyayı yitirmiş olan kendi dünyasını kazanır artık.

Ruhun üç değişimini anlattım size: Ruhun nasıl deve, devenin aslan, aslanın da, eni sonu, çocuk olduğunu."[34]

Buddha'nın aslan kükremesi –yaşamda, uygarlıkta, sanatlardaki büyük yaratıcılık ruhu ve tanrılar oyununda kendinden geçme (Olimpos gülüşü)– Hindistan'da izleyen parlak yüzyıllar boyunca rol oynadı. Ama yeni bir sorun da çıktı; ayrıntısıyla incelememiz gerekiyor ve gerçekten bugün Doğu ve Batı'nın karşılaşmasında ve karşılıklı birbirini anlamasında birinci derecede önemli bir sorun oluşturuyor. Eğer her şey Buddha şeyiyse, saygı duyulan veya mahkûm edilen hiçbir şey yoksa, bütün uygarlıkların dayandığı toplumsal değerler ne oluyor? Batı'da bu değerler felsefe ve dinin önemli konularından olmuştur. Ahlaki değerleri evrene atfetmek ve evrenin ahlaki bir yapıcısı olduğunu varsaymak gibi akıldışı noktalara kadar varılmıştır. Dr. Albert Schweitzer bu görüşü, "Evrenin böyle ahlakçı açıklamasına göre,

34 Friedrich Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, I. Kısım, I. bölüm.

insan ahlaki davranışla kutsal dünya amacının hizmetine girer" diye özetlemiştir.[35] Hindistan'daysa, ister Upanişadların *brahman* ülküsünde, ister Mahayana Buddhist gerçekleşmenin boşluk *(sunyata)* veya sevecenliğinde *(karuna)*, iyiyle kötü arasında temel bir ayrım konulmuştur. Bu, aynı zamanda olumsuz yönüyle olsa da, Jain, Sankhya ve Hinayana olumsuz özdeşleşmelerinde de vardır.

İzleyen bölümler, şöyle veya böyle, Hindistan'ın büyük Çifte İnkarı'nın yeni dünyalar yaratmaktaki gücünü gösterecek. Aynı zamanda, her türlü altınla parıldayan ölümsüz ejderhanın "yapmalısın" demeye devam eden gücü de görünecek. Ejderha ve deve, aslan ve çocuk: Bunlar Brahma'nın, Hindistan'ın ruhunun yaratıcısının dört yüzüdür. Ve bu noktada, bu ruhun temel çelişkisi ve geriliminin yapısı özetlenecek olsa, şu anda bile, bir yanda ejderhanın, *dharma*nın, öte yanda erdemden mutlak kurtuluş amacı, *mokşa*, çocuğun, kendiliğinden dönen tekerleğin gerilimidir denebilir.

Klasik Vedantik metinde, "görev duygusu görecelik dünyasına aittir" diye okuyoruz, "boşluk, biçimsizlik, suskunluk ve belirsiz olanın biçimini almış olan akıllılarca aşılabilir."

"Saf insan yapılması gereken her şeyi yapar, iyi veya kötü; onun eylemi çocuğunki gibidir."[36]

7 BÜYÜK KLASİKLER ÇAĞI: MÖ y. 500-MS y. 500

Şimdi en geniş hatlarıyla mevcut olmayanın mevcut kılınması üstüne temellenmiş uygarlığın paradoks görünümünü inceleyeceğiz. Çünkü sonraki Hint uygarlığının, ister Buddhist ister Brahman olsun, boşluğun enerjisinin oyunu olarak ifadesini bulmuş olduğu gerçektir.

Buddha döneminden Gupta döneminin ortasına kadar olan süre (MÖ y. 500-MS y. 500) Büyük Klasikler dönemi olarak adlandırılabilir; yalnız Hindistan için değil, bütün uygar dünya için. Avrupa'da Aiskhylos (MÖ 525-456) döneminden Boethius dönemine (MS y. 480-524) kadar Yunan-Roma mirası biçim kazanıp sona erdi. Levant'da Dara I iktidarıyla (MÖ y. 521-486)

35 Albert Schweitzer, *Indian Thought and Its Development*, çev. Mrs. Charles E. B. Russell, Hodder and Stoughton, Londra, 1936, s. 13.

36 *Aştavakra Samhita* 18, şiir 57 ve 49.

Iustinianos iktidarı (MS 527-565) arası, Zerdüştler, İbraniler, Hıristiyanlar, çeşitli Gnostik ve Manici öğretiler biçimlendi. Uzakdoğu'da Konfüçyus'un zamanıyla (MÖ 551-478) Çin'e Hintli efsanevi bilge Bodhidharma'nın gelişi (MS 520) arasındaki dönemde Konfüçyusculuğun, Taoizmin ve Çin Budizmi'nin temel metinleri yazıldı. Gerçekten, Kolomb öncesi Amerika'nın Klasik Dönem denilen gelişimi de aynı bin yıl içinde olmuştur: MÖ y. 500-MS y. 500.[37]

Roma, İran, Hindistan ve Çin arasında sürekli artan ticaret bu dönemde karadan ve denizden canlanmış, artık bu yarımkürede hiçbir yerel mitolojinin yalıtılmış durumda kalamayacağı bir dereceye varmıştır. Düşünce alışverişi çok yönlüdür. Gene de, her bölgede her türlü ithalatı dönüşüme uğratan yerel bir güç vardır (buna biçem veya imza diyorum):* Avrupa'da bu, yukarıda tanımlandığı gibi akılcı, yeniliğe açık bireyin gücüdür; Levant'ta Tanrı'nın amacını anlayan tek gerçek cemaat düşüncesidir; Çin'de gök, yer ve insan arasında uyum bulunduğuna ilişkin eski Tunç Çağı düşüncesidir ve daha sonraki Hint tarihi boyunca her şeyin içinde eridiği ve aynı anda maya gücüyle sürekli dışarı boşaldığı içkin temeldir.

Bu bin yıl içinde Batı'dan Hindistan'a artan güçte akınlar olmuştur: I. MÖ y. 600'den sonra İranlı Ahamenişlerin gelişidir, bundan kısaca söz etmiştik.** II. İskender'in MÖ 327'deki akınından sonra kuzeybatı eyaleti Baktriya'daki güçlü Yunan topluluğu tarafından desteklenen Helenistik kastın iktidarıdır; MÖ y. 200-25 yılları arasında İndus Vadisi'nde egemenliği ele geçirmiştir. III. Roma'nın etkisi Hindistan'a deniz yoluyla gelmiştir; MS ilk yüzyıllarda gelişen çok tehlikeli, fakat kârlı deniz ticareti Hindistan'ın batı kıyısı boyunca ve burunu dönerek öteki yakada bir dizi limanın gelişmesine yol açmıştır. Ve son olarak, IV. Roma'da Hıristiyan kültünün zafer kazanmasıyla imparatorlukta üniversiteler kapatılmış ve Paganlar sürülmüş, MS y. 400'den itibaren Hindistan'a son dönem Roma, Yunan ve Suriye-Mısır uygarlığının zengin hazinelerini taşıyan öğrenim görmüş insanlar

37 Yeni Dünya gelişimi şöyle: Orta Amerika: Maya öncesi Chicanel (MÖ 424-MS 57), İlk Maya Tzakol (MS 57-373), Son Maya Tepeuh (MS 373-727). Peru'da: Salinar ve Gallinazo (MÖ y. 500-300), Moche, Nezca ve İlk Tiahuanaco (MÖ y. 300-MS y. 500). Bkz. *İlkel Mitoloji*, s. 215.
Bkz. I. Bölüm.
Bkz. s. 240 ve 242-245.

akını olmuştur. Bunların etkileri daha sonraki Hint altın çağında birçok yönden kendini göstermiştir.

Arkeolojik olarak, daha önce belirtildiği gibi,* İskender öncesi Vedacı Aryan kültürü hakkında aşı boyalı, gri boyalı ve siyah cilalı birkaç parça kırık çömlekten başka bilgimiz yok. Fakat izleyen Maurya Hanedanı döneminde (MÖ y. 322-185), aniden ortaya çıkan şahane taş anıtlar Hindistan'ı karanlıktan belgeli uygarlığın görkemine taşırlar. Genç Makedonyalı'nın indirdiği darbenin etkisi kıtanın kuzeyinde yankısını bulmuştur ve o andan itibaren bilinmeyen bir eyaletten herhalde aşağı kasttan gelen Çandragupta Maurya ordusunda kumandan olduğu Kral Nanda'nın hanedanını devirerek siyasal dengeleri alt üst etmiştir. Pers modelinde yerli askeri devlet kurulmuş, MÖ 305 yılında Selevkosları yarım milyon asker, dokuz bin savaş fili ve arabalar deniziyle karşılayacak güce ulaşılmıştır. Yunanlıların beş yüz fil ve Çandragupta'nın (anlaşıldığına göre) Selevkos'un kızını aldığı bir anlaşma yapılmış, Yunanlılar Baktriya'ya çekilirken yeni kurulan Maurya hanedanı Afganistan'dan Bihar'a uzanmıştır.[38]

8. ÜÇ BUDDHİST KRAL

Aşoka Maurya: MÖ y. 268-232

Çandragupta'nın torunu büyük Aşoka'ydı; MÖ y. 268-232 yılları arasında hüküm sürdü. Zaferleri devam ettirerek Orissa'dan Madras'a kadar bütün doğu kıyısını fethetmiştir. Fakat zaferlerinin neden olduğu acı, sefalet ve ölümü görünce (genç prens Gautama gibi) derin bir üzüntüye kapılmış, dünyanın yapısından üzüntüye kapılarak Buddhist okula katılmış, çırak ve ilk Buddhist kral olmuştur. 64.000 keşiş beslediği, sayısız manastır yaptırmak dışında, bir gecede 84.000 kutsal emanet odası inşa ettirdiği söylenir. Gerçekten emanet tepelerinden *(stupa)* yaklaşık yarım düzinesi günümüze kalmıştır. Fakat eklemelerle o kadar büyütülmüşlerdir ki, Aşoka döneminden kalan bölümlerini ayırt etmek güçtür.

Aşoka zamanından kalan daha eğitici anıtlar yedi tane armalı taş sütundur; bazıları ayakta, bazıları devrilmiştir, üstlerinde Ahameniş biçemi cilalı harfler vardır. Pers İmparatorluğu'nun yı-

* Bkz. s. 241-242.

38 Rapson (y.), *age*, s. 467-73.

kılması ve Persepolis'in yakılmasıyla, "İran'da toplanan sanatkârlar" Sir Mortimer Wheeler'in anlatımıyla, "işsiz kalmışlardı" ve en yakında gelişen yeni imparatorluğa taşınarak Çandragupta'nın Hindistanı'na gelmişlerdi.[39] Aşoka'nın zamanında Buddhist sanatı Ahanmeniş biçemiyle gelişti ve dünya heykel geleneklerinin en önemlilerinden birini oluşturacak olan sanatın ilk taş anıtlarının örnekleri verilmiş oldu.

Bu noktada dünyanın ilk ve en gelişmiş taş işleme geleneğinin, Mısır'daki Ptah Memphis rahiplerinin, uzun zaman önce, önce Pers, sonra İskender imparatorlukları içine alınmış olduğunu belirtmeliyiz. Kyros'un oğlu Kambises MÖ 525'de Mısır'ı fethetmişti ve halefi I. Dara'nın mezarı (MÖ y. 521-485) bugün de Persepolis yıkıntıları dışında ziyaret edilebilir; firavun mezarları gibi (Abu Simbel ve diğerleri) dik taş duvara oyularak yapılmıştır. Altı benzer mezar da yakınındadır; bunlardan biri bitirilmemiştir. Mezarların sırasıyla I. Kserkses (485-465), I. Artakserkses (465-425), II. Dara (424-404), II. Artakserkses (404-359), III. Artakserkses (359- 338) ve (bitmemiş olan) Arses (338-336) veya İskender'in kurbanı III. Dara'ya (336-330) ait olduğu düşünülmektedir.

Hindistan'da ilk taş oyma anıtların Aşoka zamanında görünmesinde, o zaman şaşılacak bir yan yoktur. Aşoka anıtlarının en dikkat çekenlerinden biri, Gaya yakınlarındaki oyma inziva hücresidir. Adı Lomas Rişi olan bu hücre etkileyici önyüzüyle yekpare kayaya oyulmuştur ve ahşap kulübe ve saman çatıya benzetilerek biçimlendirilmiştir. Girişinde bir dizi sıkışmış fil kabartmasından oluşan kemer vardır.

Aşoka kutsal emanet tepeleri de *(stupalar)* kökü geçmişe giden, özellikle neolitik yer tanrıçasını çağrıştıran özellikler gösterir. Dr. Heinrich Zimmer'in *Hint Asyası'nın Sanatı* derslerinde işaret ettiği gibi, Güney Hindistan köylerinde sıkıştırılmış çamurdan yapılmış yedi küçük tepeden oluşan yapılara bugün bile mezar veya emanet olduklarından değil, yedi ana tanrıça tapınağı olduklarından saygı duyulmaktadır.[40] 2. Şekildeki Sümer müh-

39 Wheeler, *age*, s. 172-73. Ayrıca bkz. E. Diez, *Die Kunst Indiens*, Akademische Verlags-gesellschatf Athenaion, Potsdam, t. sz, s. 11 ve Benjamin Rowland, *The Art and Architecture of India: Buddhist, Hindu, Jain. The Pelican History of Art.*, Melbourne, Baltimore: Penguin Books, Londra, 1953, s. 44-45. Şekiller için bkz. Zimmer, *The Art of Indian Asia*, c. I, Tablo B7a ve b, c. II Tablo 4; Rowland, *age*, Tablo 8, 9,10 ve 11.

40 Zimmer, *The Art of Indian Asia*, c. I, s. 257 ve Tablo B4c.

ründe görülen yükselti anımsanacaktır. Tapınağa yerleştirilen ölü kalıntıları yeniden doğmak üzere ana tanrıçanın rahmine yerleştirilmektedir; piramidine yerleştirilen mumyalanmış firavun gibi. Dolayısıyla, Buddhist stupanın, Buddhizm yogasının kendisi gibi, Vedik-Aryan olmadığı, daha eski neolitik inanç sistemiyle başlamış olduğu anlaşılmaktadır.

İran yoluyla Mısır'a kadar giden kayaya oyulmuş hücre mağaralar da, aynı biçimde, Aşoka döneminde görünmeye başlayan sanat ve mimari biçimlerinin gerçekte yeni olmadıklarını ortaya koyar. İlk kez Ptah'ın Memphis tapınaklarında geliştirilmiş olan eski sanattan türetilmişlerdir. Ve yüzyıllar sonra Veda öncesi Hindistan'ın daha kaba biçemiyle, fakat özünde aynı kültürel alan içinde yeniden aşılanmaktadırlar.

Hint sanat biçimlerinin bugüne kadar olan gelişiminde Hindistan'ın en eski geçmişiyle, Batı'dan gelen etkilerin karşılıklı etkileşimin kanıtları sürekli görülebilir. Bu alanda çalışanlar için karmaşık sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu yapıtlar organik kültürel etkileşimi temsil etmektedir; yabancı bir merkezden taşınan yabancı etkiler, yerli anlayışın çok geçmişte kalmış izleriyle gerçek bir yakınlık kurmuştur.

Bu dönemde ortaya çıkan her şey, iki bin yıldır uyuyan tropik devin gözlerini açması olarak görülemez. Gerçekten yeni olan çok şey vardır. Aşoka'nın zamanından üç yüzyıl kadar önce İran'dan gelmiş olan demir ve para kullanımı yeniydi; kraliyet yazılarında kullanılan Sami asıllı alfabe yeniydi. Aşoka sütunlarının bazılarında bu tür yazılar vardır; bazı kaba kaya yüzeylerinde de görünmektedir. Yazıtların çoğunda kullanılan yazı türü *(Karoşthi)* Yakındoğu Arami yazısından uyarlanmıştır.

Örnek olarak, Güney Afganistan'da Kandehar yakınlarındaki kaya duvarda Yunanca ve Aramice (Yunanca yukarıda, Aramice aşağıda) iki dilli bir metin vardır. Babaca öğütler biçiminde yazılmış yazıda, Aşoka'nın Buddhist inancı kabul etmesi kutlanmaktadır; ardından şunlar gelmektedir:

"İyilik Dolu Kral, iktidarının 10. yılı tamamlanınca, insanlığa dindarlığın erdemlerini bildirdi. Ve o zamandan beri insanlar daha dindar olmaya başladılar; dünyadaki her şey bollaştı. Ve Kral canlılardan el çekti; ötekiler de öyle yaptılar; Kralın avcıları ve balıkçıları avlanmayı bıraktılar.

Dahası, kendilerine hâkim olamayanlar, güçlerine göre kendi efendileri olmaya son verdiler. Babalarına, annelerine ve yaşlı-

larına eskisinin aksine itaat göstermeye başladılar. Gelecekte, böyle davranıldığında, çok daha iyi yaşayacaklar ve her bakımdan kârlı olacaklar."[41]

Bu yazıtın Yunancası, Profesör A. Dupont-Sommer'in anıt tanıtımında belirttiği gibi "tamamen MÖ üçüncü yüzyıl Helenistik biçemine uymaktadır; özgünlüğü veya yerelliği yoktur... Hemen altındaki Aramice... genel olarak 'emperyal Arami' denilen biçemle uyum içindedir; bu biçem Ahameniş görevlilerince kullanılmıştır. Fakat cümle yapısında bazı aksaklıklarla birlikte çeşitli yerel özellikler de taşımaktadır. Ahameniş döneminin kendinde olduğu gibi, birçok İran terimi içerir; seksen küsur sözcüğün en az dokuzu İran dilindendir."[42]

Hıristiyanlığın Konstantin egemenliğindeki kaderiyle benzetme yapılabilir. Konstantin dönemi İsa'nın haça gerilmesinden üç yüzyıl sonra olduğu gibi, Aşoka dönemi de Yasa Tekerleği'nin ilk dönüşünden üç yüzyıl sonradır. İki tarafta da sofuca kurtuluş öğretisi birçok dilenci çırağa öğretilmektedir ("Senin sağ yanağına kim vurursa, ona ötekini de çevir... benim ardımca gel; ölüleri bırak, kendi ölülerini gömsünler"),[43] dünyada yaşayan tüm insanlar için iyiliğin yolu, emperyal, laik din yolu olarak önerilmektedir; fakat tarihte hiçbir zaman insanların tamamı başlarını tıraş edip dilenci tası edinmemişlerdir. Aşoka'nın Kaya Yazıtı'nda, elimizdeki en eski yazılı Buddhist metninde, benliksizlik, cehalet ve yok olma öğretilerinden söz edilmemiş, yalnızca cennetten, iyi davranmaktan ve rahmetle ruhtan söz edilmiş olması da dikkat çekmektedir.

Kral öğüt vermektedir: "Neşeli olmaya gayret et, çünkü bu dünyada da ötekinde de yararı olan budur."[44]

"Din ayinleri geçici değildir, çünkü bu dünyada istenileni sağlamakta başarısız olsalar bile, sonrakinde sonsuz rahmet sağladıkları kuşkusuzdur."[45]

41 A. Dupont-Sommer, "Une inscription greco-araméenne du roi Asoka récemment découverte en Afghanistan, *Proceedings of the IXth International Congress for the History of Religions, Tokyo and Kyoto 1958*, Maruzen, Tokyo, 1960, s. 618.

42 *age.*

43 Matta 5:39; 8:22.

44 Kaya Yazıtı XIII, Vincent A. Smith, *The Edicts of Asoka*, Essex House Press, Broad Campden, 1909, s. 21.

45 Kaya Yazıtı IX; Smith, *age*, s. 15.

"En küçük insan bile, eğer isterse, çabalayarak göksel kutsamayı elde edebilir."[46]

"Ne için uğraşıyorum? Şundan başka bir şey için değil; canlı varlıklara borcumu ödemek ve burada bazılarını mutlu kılarken, bunlar beni öteki dünyada rahmete kavuşturacak."[47]

Veya bir başkası: "Majesteleri öteki dünyayı ilgilendirenlerden daha önemli bir konuda düşünmüyor."[48]

En ünlüleri de şöyle; Hindistan'ın uzun din tarihinde daima tipik bir özellik olan hoşgörü özelliğini taşıyor: "Kutsal ve Merhametli Majeste her mezhepten bütün insanları, sofu veya aile reisi olsun saygıyla karşılıyor; hepsini kutsuyor ve armağanlar veriyor. Kutsal Majeste, fakat, armağan ve dışsal kutsamalara önem vermez, maddenin özünün bütün mezheplerde gelişimi esastır. Maddenin özünün gelişimi çeşitli biçimler alır, fakat kökü konuşmaya bağlıdır, yani insan başkasının mezhebini mantıksızlıkla suçlayarak kendi mezhebini kutsamaya kalkmamalıdır. Eleştirme ancak özel nedenlerle olmalıdır, çünkü başka mezhepten insanlar şu veya bu nedenle kutsanmayı hak ederler... Demek ki, uyum övülmeye değer bir şeydir, yani kulak vermek, başka insanlarca kabul edilen din yasalarına isteyerek kulak vermek gerekir. Kutsal Majestenin arzusu her mezhepten insanın öğrenimini geliştirmesi ve akıllı öğretilerin peşinden gitmesidir."[49]

Buddhist dünya misyonunun oluşumu Aşoka'nın koruyuculuğuyla başlatıldı; misyonun verimli toprak bulduğu Seylan'la birlikte Suriye'de II. Antiokus'a, Mısır'da II. Ptolemaios'a, Kyreneli Magas'a, Makedonyalı Antigonos Gonatas'a ve Epirli II. İskender'e öğretmenler gönderildi.[50] Aşoka döneminde Hindistan'ın güneyine ilk kez kuzeyin Ganj uygarlığının sızdığını da görüyoruz. İngiliz yönetiminin son günlerinde özellikle Mysore'de arkeolojik kazılar yapılmıştır; o zamandan beri yapılan kazılar ve araştırmalarla MÖ y. 200'e kadar Dekkan ve Güney'in çok ilkel olduğu anlaşılmıştır. Bulunan aletler son paleolitik döneme aittir; kaba mikrolitik özellikler taşımaktadır. Çömlekçilik

46 Küçük Kaya Yazıtı I (Rupuath Text); Smith, *age*, s. 3.
47 Kaya Yazıtı VI; Smith, *age*, s. 12.
48 Kaya Yazıtı XIII; Smith, *age*, s. 20-21.
49 Kaya Yazıtı XII; Smith, *age*, s. 17.
50 Kaya Yazıtı XII; Smith, *age*, s. 20.

halen elle yapılmaktadır, genellikle küre biçiminde, gri renklidir; zaman zaman oymalı ve boyalılara da rastlanabilmektedir. Metal bilinmektedir, ama hiç yayılmamıştır: Kalıntılar arasında bakır ve tunç parçaları vardır, fakat demire rastlanmamıştır. Direk delikleri kereste evler yapıldığını göstermektedir, yan duvarlar bazen granit bloklarla desteklenmektedir. Ve hemen hepsi budur.

MÖ 200'den itibaren çok ilginç bir megalitik kültür gelişmiştir; İspanya, Fransa, İngiltere, İsveç ve İrlanda'nın çok daha eski Tunç Çağı megalitik kültürüyle (MÖ y. 2000) büyük benzerlik göstermektedir. Bu kültürün Güney Hindistan'a demirle birlikte girdiği ve batıdan değil, kuzeydoğudan geldiği anlaşılmaktadır. Daha sonra, MS y. 50'de, çok daha gelişmiş bir kültürel etki Güney'e girmiş, Roma ticaretinin başlamasıyla parlak bir dönem yaşanmıştır.[51]

Vindhyaların güneyindeki bölgede paleolitik dönemden sonra, çok gecikmiş üç dönemin yaşandığı görülüyor: 1. Kaba mezo-kalkolitik taş balta kültürü, MÖ 1. binden MÖ y. 200'e kadar; 2. Demirle bağıntılı saldırgan megalitik kültür, MÖ y. 200'den MS y. 50'ye kadar, 3. Mısır Kızıldeniz limanlarından Roma ticaret ve sanatlarının gelişi, MS y. 50. Bu görece ilkel cangıl bölgesinde, 1. dönemin kapanış yıllarında Aryan-Buddhist kentlerinden Kuzeyli siyah cilalanmış çömlekler ve demir, Mauryalıların zaferleriyle birlikte bölgeye girmeye başlamıştır, MÖ y. 300. Aşoka'nın yazıtlarının üç nüshası Mysore'de Brahmagiri kadar güneylerde bulunmuştur.

Buddhist yayılmanın ilk döneminde geniş, kültürel yönden karışık bir ülkeyle karşı karşıya olduğumuz görülüyor. Batıda Aşoka'nın Afganistan'da bulunan Yunanca-Aramice yazıtı (bunun ötesinde Makedonya ve Mısır'a yollanan misyonerler); doğuda Orissa'dan Madras'a kadar yaptığı fetihler, güneyde Seylan'a gönderilen misyonerler ve (anakaradaki) Mysore'deki yazıtlarıyla sınırlarını belirleyebileceğimiz bir alan. Bu çoğunluğu Buddhist dünyanın Mısır-Asur-Pers, Hint-Aryan, Dravid ve Yunan öğeleri kolaylıkla ayırt edilebilir: Hepsi gününün en büyüğü olan bir monarkın yönetiminde, devletler tarihinde ender rastlanan hoşgörü ve yumuşaklık içindeler. Zamanının yaşamı reddeden nirvana kültlerine bağlı sayısız aslan kükreyişli keşişi mo-

51 R. E. M. Wheeler, "Brahmagiri and Chandrawelli 1947: Megalithic and Other Cultures in the Chitaldrug District, Mysore State", *Ancient India*, No 4, s. 181-310.

narkın koruması altında. Aynı anda, büyük patriarkın erdemiyle, dünya çocuklarının dünyada ve cennette refahlarının aynı biçimde korunup geliştirilmesi de.

Bu güçlü ve sofu kralın yönetiminde, bir zaman için aslanla kuzunun birlikte yattığı bir altın çağ gerçekleşiyor gibi göründü. Fakat tarihin yasaları –dedesinin siyasal metinlerinde "balıklar yasası" olarak adlandırılmışlardı ("büyük balık küçük balığı yutar ve küçük balık hızlı olmak zorundadır")[52]– bu dünyanın girdabında elbette işlemekten alıkonamazlardı. İmparatorluk Aşoka'nın ölümünden elli yıl kadar sonra parçalandı; haleflerinin sonuncusu Brihadratha birliklerini denetlerken kumandanı tarafından öldürüldü ve Ujjain eyaletinden (daha önce Maurya fiefi olan bölgeden) Buddhist olmayan bir aile tahtı ele geçirdi. Katil, Puşyamitra, yeni Hindu Şunga hanedanının kurucusu oldu; klasik Veda kurbanını uygulamak üzere bir atı yüz savaşçıyla birlikte tüm ülkeyi dolanması için saldı. Fakat Pencap dolaylarında simgesel küheylanın meydan okuyuşu Yunanlı süvarilerle karşılaştı. Avrupalılar bozguna uğratıldılar ve emperyal Vedik kurban tamamlandı –fakat Yunan atlılarının varlığı Batıda yeni ilginç bir kaynaşmanın olduğunu göstermeye yetecek bir işaretti–.[53]

Menandros: MÖ y. 125 - 95

Yunanlı tiran Euthydemos, MÖ y. 212'de Helenistik Baktriya'da Selevkoslulardan bağımsız askeri bir Yunan devleti kurdu ve oğlu Demetrius bütün İndus Vadisi'ni MÖ y. 197'de işgal ederek yeniden Yunanlıların egemenliğine soktu.

Bu korkulur bölgede Hindular ve Buddhist mitolojiler kadar klasik mitolojiler ve inançlar da bulunmaktaydı. Yunanlılar İndra'yı Zeus'la, Şiva'yı Dionysos'la, Krişna'yı Herkül'le ve tanrıça Lakşmi'yi Artemis'le özdeşleştiriyorlardı. Ve Yunan kralların en büyüklerinden birinin, Menandros'un (MÖ y. 125-95), kendisi Buddhist değilse bile, bu inancın koruyuculuğunu yaptığı görülüyor. Buddhist Yasa Tekerleği paralarında kullanılmıştır.[54] Plutarkhos, ülkesindeki kentlerin ölüsünün külleri için re-

52 Kautilya'nın *Arhasastra*. Kautilya'nın Çandragupta Maurya'nın danışmanı ve veziri olduğu kabul edilir; bkz. Zimmer, *Phiolsophies of India*, s. 87-139.

53 Zimmer, *Philosophies of India*, s. 503-504, Rapson (y.), *age*, s. 558'den.

54 E. J. Rapson "The Successors of Alexander the Great", Rapson (y.), *age*, s. 540 vd.

kabet ettiklerini ve iktidarının anısının yitmemesi için aralarında bölüşme anlaşması yaptıklarını anlatır.[55] En eski Buddhist metinlerinden birinde (herhalde kısmen MÖ y. 50 yılından kalma)[56] "Kral Milinda'nın Soruları"nda *(Milindapanha)* kral (Milinda = Menandros) Buddhist keşiş Nagasena'yla tartışır, tartışmada yenilir ve Buddhizm'i kabul eder.

"Kral eğitim görmüştü, seçkin, akıllı ve yetenekliydi ve çeşitli mezheplerin ayinlerinin, geçmiş, gelecek ve halle ilgili kendi kutsal ilahilerinin –tam zamanında– iyi bir gözlemcisiydi... eşi bulunmaz, yenilmesi daha da güç bir tartışmacıydı; çeşitli düşünce okullarının kurucularından daha da bilgiliydi. Gövdesinin gücü gibi zekâsının kıvraklığı, yürekliliğiyle de bütün Hindistan'da Milinda gibisi yoktu. Zengindi ve güçlüydü, silahlı adamlarının sayısını bilen yoktu."

Metni bulup okumayı ve bu güçlü adamın günlük işlerini bitirdikten sonra, beş yüz kişilik Ionyalı maiyetine akşam konuşup iyi zaman geçirebilmek için eğitilmiş Hintli bir bilge bulmalarını söyleyip, beş yüzün refakatinde kraliyet arabasına binip önerilen bilgeleri ziyaretini, hepsine sorular sorup nasıl yanıtlayamadıklarını görmeyi okuyucuya bırakıyorum.[57]

Kral Milinda kendi kendine şöyle düşündü: "Bütün Hindistan bomboş; saman çuvalı gibi! Münzevi veya Brahman, benimle tartışıp kuşkularımı giderebilecek bir kişi bile yok."

Neyse ki, Himalayaların yükseklerinde Hindistan'ın ününü kurtaracak olan bir grup Buddhist arhat vardı. Bunlardan biri, kutsal işitme gücüyle Milinda'nın düşüncelerini duydu. Yunanlının sorularına yanıt verebilecek biri araştırıldı ve gene telepati yoluyla (şaşacak bir şey yok!) Mutlu Tanrılar Cenneti'nde böyle birinin olduğu öğrenildi. Sayısız arhat dağın zirvesinden kaybolarak Mutlu Tanrılar Cenneti'ne vardılar. Orada adı Mahasena olan, Milinda'nın sorularını yanıtlayarak inanca yararlı olmayı isteyecek bilgeyi buldular. Cennetten yok olan arhatlar gene Himalaya'ya döndüler. Ve tanrı Brahman oğlu olarak dünyaya geldi.

---

55 *age*, s. 551.

56 Winternitz, *age*, c. II, s. 140-41. MS 317-420 arasında Çinceden yapılan çevirilerde IV.-VII. kitaplar bulunmuyor, bu bölümler daha sonraya tarihleniyor.

57 *The Questions of King Milinda*, çev. T. W. Rhys Davids, *Sacred Books of the East*, c. XXXV ve XXXVI, The Clarendon Press, Oxford, 1890 (1894).

Mahasena Brahmanizmin gerektirdiklerini öğrenince, Nagasena adıyla Buddhist inancı benimsedi, yasayı kolaylıkla öğrendi ve kısa sürede krala karşı gönderilip onunla yarışabilecek düzeyde bir arhat oldu. Bilge kralın 262 sorusunun hepsini birer birer yanıtladı, dünya yerinde altı kez sallandı, şimşekler çaktı, gökten çiçek yağmurları yağdı vb. Bütün kent halkı, kral sarayındaki kadınlar Nagasena'nın önünde eğildiler, kavuşturdukları ellerini alınlarına kaldırdılar ve ayrıldılar. Ve kral, yüreğinde neşeyle, gururu yok olmuş, Buddha dininin erdemlerinden haberdar oldu, kuşkuları bıraktı, artık sapkınlık cangılında beklemeyi terk etti, dişleri alınmış zehirli kobra gibi hataları için özür diledi, inanca kabul edilmeyi ve gerçek bir inançlı olarak yaşamı sürdüğünce destekleyici olmayı istedi.

Kanişka: MS y. 78 - 123 (veya 120 - 162)

Nirvanaya kavuşan Yunanlıların günleri, Çin Duvarı'ndan bilinmeyen göçebe bir topluluğun gelmesiyle sona erdi. Çinliler onlara Yüe-Çi diyorlardı. Hintliler Kuşhanlar diyorlar. Bazıları onları Moğol, başkaları bir tür Türkmen soyundan kabul ediyor. İskit benzeri Aryan bir topluluk olduklarını düşünenler de var. Ülkeyi Çin Duvarı'nın güneylerinden Nan Şan dağlarına kadar yağmalayan Hun gruplarca yerlerinden edilmişler ve harekete geçirilmişlerdi. Kuku Nor ve Sinkiang kırlarını aşmaları kırk yıl sürdü (MÖ y. 165-125). Geçtikleri bölgelerdeki halkları rahatsız ettiler ve Baktriya sınırlarında baskı doğmasına neden oldular. Yunanlıların savunması yarıldı. Önce İskitler, sonra Kuşhanlar bölgeye girdiler, dağları aşarak Hindistan'a ulaştılar ve Ganj ovasının büyük bölümünü, güneyde Vindhya tepelerine kadar ellerine geçirdiler.

Tarihi MS y. 78-123 veya 120-162 arasına yerleştirilen Kanişka[58] en büyük Kuşhan krallarındandı. Omuzlarına kadar iki buçuk metre olan heykeli (ne yazık ki başı kayıp) Mathura kırmızı kum taşından yapılmış; uzun kemerli gocuğu, koca süvari çizmeleri, canlı gövdesi ve iki koca kılıcının kabzasına yapışmaya hazır elleriyle Hindistan'da egemenliği ele geçiren Orta

58 78-123 tarihleri için bkn. E. J. Rapson, "The Scythian and Parthian Invaders", Rapson (y.), *age*, s. 582-83 ve 120-162 için H. G. Rawlinson India: *A Short Cultural History*, D. Appleton- Century, New York ve Londra, 1938, s. 93-94.

Asyalıların nasıl kişiler olduklarını çok dramatik biçimde anlatıyor.[59]

Aşoka ve Menandros gibi Kanişka da Buddhizmi kabul etti ve keşişlerin, çırak topluluğunun ve sanatlarının cömert bir koruyucusu oldu. Aşvagoşa maiyetinde yer alıyordu, muhtemelen dine girmesinde etkin olan oydu. Mahayana kolunun kuruluşunda etkin olan Buddhist kurulunun onun koruyuculuğuyla toplandığı yönünde geleneksel bir inanç vardır; genellikle kabul görmekle beraber gerçekliği kuşkuludur. Sanskritçenin seçkinlerin yazın dili olarak yerleşmesi, Kavya ("şiirsel") biçeminin gelişip Kuşhana yöneticileri arasında yaygınlaşması onun zamanında oldu.[60] Dinsel sanat konusunda Doğu tarihinde önemli yer tutan birçok gelişme oldu.

Bu dönemde sayısız kocaman kutsal emanet tepesi yapıldı; Aşoka zamanından kalanlar büyütüldü; tapınakların çevresi zengin oymalı kapı ve parmaklıklarla çevrildi, zamanı belli olmayan halk geleneğiyle üstleri her türlü toprak ve bitki türüyle bol bol süslendi –nirvananın simgesi sessiz tepeleri neşeli bir saygıyla sardılar. Fakat bu figürler, Öğretmen ve keşişlerinin öğrettiği dünya acılarını ve terk edişi temsil etmek yerine, onun naif çekiciliğini gösteriyor gibidir sanki. Tapınağa gelen ziyaretçi hacıya bu küçük sahneler ve figürler sanki: "İşte kendinle dolu olarak, acılar içinde geldin, ama bizim için, kendimizin ve her şeyin benliği olmadığı bilgisine sahip olduğumuzdan, dünyada da nirvanaya kavuşma vardır, yaşamlarımız ve biçimlerimiz ne olursa olsun" demektedirler–.

Koca alınlıkları, koca karınlı cüceler taşımaktadır; bunların üstünde de yabanıl hayvanlar, tanrılar, doğa ruhları ve gelmiş gelecek Buddha simgelerine saygı gösteren insan şekilleri vardır. Kanatlı aslanlar bekçi köpekleri gibi dizilirler. Koca sopalar taşıyan dünya cinleri, Yasanın Güneş Tekeri'ni beklemektedir. Her yandan mitolojik canavarların ağız ve göbeklerinden dökülen çiçekli asmalar ve sarmaşıklar çıkar. Kaplar, maskeler ve vazolardan aynı biçimde sarmaşıklar, nilüferler ve uğurlu meyve-mücevher veren bitkiler çıkar, aralarında hayvanlar kaynaşır, kuşlar cıvıldar ve dünya ruhları oynar. Orman perileri ağaçların dallarını yakalamış, zevkle sallanmaktadırlar. Bu sayısız biçim arasında Buddha'nın yaşamından ve eski yaşamlarından sahneler

59 Zimmer, *The Art of Indian Asia*, c. II, Tablo 61.

60 D.C. Sircar, "Inscriptions in Sanskritic and Dravidian Languages", *Ancient India*, No 9.1953, s. 216.

görülür. Buddha kaplumbağayken, maymunken, filken veya yabani tavşanken, tüccarken, dünya monarkıyken; Kapilavastu'ya döndüğünde, babasının önünde mucize gösterirken, doğumundan yedi gün sonra ölmüş olan annesini mucizeyle cennete taşırken veya su üstünde yürürken.

Kanişka döneminden önce yapılmış bu tür anıtlarda (İlk Klasik Biçem adı verilenler, MÖ y. 185-MS y. 50 arası) Buddha hiç insan biçiminde görünmez. Arabayla yaptığı saray gezilerinde örneğin, arabacı orada bulunmayan prensin üstüne şemsiye tutarken gösterilir.[61] Kapilavastu'ya dönüşünde baba ve maiyeti ve yukarıdan çelenkler atan tanrılar gösterilir, fakat Buddha'nın durması gereken yerde onun yerine varlığın simgesi olan Bodhi ağacı çizilmiştir.[62] Yasa Tekerleği, ağaç, boş sandalye, ayak izleri veya stupa bu tür sahnelerde Buddha'yı temsil eder; çünkü o yok oluşu keşfedendir, güneş gibi batandır, "varlığı olmayan boşluktur" Seylan Pali Kitabı'nda okuduğumuz gibi "onun benzetilebileceği hiçbir şey yoktur".[63]

Fakat Kanişka döneminde ve iktidarında yeni bir gelişim olmuştur; artık Buddha'nın kendisi de temsil edildiği gibi, iki zıt biçemle ifade edilmektedir: Gandhara Greko-Romen biçeminde yarı kutsal Yunanlı öğretmen gibi, etkileyici insanlaştırılmış bir kişilik olarak gösterilirken,[64] Mathura kentinde taş işçileri tarafından güçlü bir yerli biçemi geliştirilmiştir; burada canlı ve gerçekçi biçimde eski Hintli bilgeler gibi temsil edilmektedir.[65] Ve bu görüntünün açıklaması, ilk kez Heinrich Zimmer'in işaret ettiği gibi, temel öğretinin yeni bir kavranışının ortaya çıkmış olduğudur. "Yeni kavramın ne olduğunu çok iyi biliyoruz: Mahayana, Gandhara anıtları döneminde Prajna-Paramita metinleriyle belgelenmiş olan kol. Bu metinlerde hiçbir zaman dünya olmamış olduğu gibi, bunu anlayan tarihsel bir Buddha'nın da bulunmadığı söylenmektedir. Buddha ve dünya aynı biçimde yokluktur; *şunyam*: 'Boşluk, varlığı olmayan.' Kurtulan bilincin aşkınlığı açısından birdirler ve aynı hayal düzlemindedirler. Ve gerçek olan bu aşkınlıktır. Hayali tarihsel Buddha, bodhi aracılığıyla nirvanaya kavuşmuştur, fakat

61 Zimmer, *The Art of Indian Asia*, c. II, Tablo 9.
62 *age*, Tablo 11b.
63 *Sutta Nipata* 5.7.8.
64 Zimmer, *The Art of Indian Asia*, c. II, Tablo 62-67.
65 *age*, Tablo 71-73.

parinirvanası dünya gözüyle yaşamaya devam ederken, hayali dünyada yaşamış gibi temsil edilebilir."[66]

İlk Buddhist stupa parmaklıklarındaki sanatla ilgili olarak bir konu üstünde daha durabiliriz; keşişlerin olağan tutumundan bildiğimize göre bunlar, onların görüş açılarına açık bir meydan okuyuştur.

Ananda "Efendim, kadınlara karşı nasıl davranmalıyız?" dedi.
Usta "Onları görmeyin."
Ananda "Ya görmek zorunda kalırsak?"
Usta "Konuşmayın."
Ananda "Ya konuşmak zorunda kalırsak?"
Usta "Düşüncelerinize çok sıkı sahip çıkın."[67]

Ve ilk Buddhist anıtlarının süslemelerinde Buddha ve nirvana simgeleriyle bile rekabet eden en göz alıcı tek figür popüler Hint panteonundan nilüfer (lotus) tanrıçası Şri Lakşmi'dir. Nilüfer üstünde oturur veya dikilirken görülür, ellerinde nilüfer tutup uzatır, çevresinde nilüfer tomurcukları ve taçyaprakları yükselir, iki yanında filler hortumlarından veya hortumlarıyla kaldırdıkları kaplardan başına ve geniş kalçalı gövdesine su dökmektedir. Ayrıca, daha eski örneklerde (örnek olarak Sançi'nin 2. stupasında, MÖ y. 110)[68] o dönemin öteki dişi figürlerinde olduğu gibi, belden aşağısı nezih biçimde örtülüyken, sonraki dönemin parmaklık ve kapılarında (Sançi 1. stupası, MS birinci yüzyıl)[69] nilüfer tanrıçasının belden aşağısı çıplaktır ve bacağı çoğunlukla cinsiyetini ortaya koyacak biçimde kıvrılmıştır. Öteki dişi figürler de, prens Gautama'yı sarayından uzaklaşırken seyrettikleri balkon ve pencerelerde veya orman perileri gibi zevkle sallandıkları ağaçlarda cinsiyetlerini gizlemeyen, hatlarını belli eden ve vurgulayan bir tür süslü korse giymektedirler.[70] Buddha'nın Aşvagoşa tarafından anlatılan yaşam öyküsünde çatılarda toplanan kadınlardan söz eden sahne, koru ve haremdeki zevk toplantıları, sayfalar kaplayan erotik ayrıntılarla anlatılmaktadır. Ve izleyen yüzyıllarda, Buddhist, Hindu veya hatta isterse Caynacı olsun, sanat ve yazın, dişiye yapılan vur-

66 *age*, c.I, s. 340.
67 Edward Conze, *Buddhism, Its Essence and Development*, Philosophical Library, New York, t. sz., s. 58'deki mezhep kurallarından (Viyana).
68 Zimmer, *The Art of Indian Asia*, c. II, Tablo 27.
69 *age*, Tablo 12.
70 *age*, Tablo 9, 12, 22.

guyu çoğaltır, özellikle erotik bir nesne olarak gittikce doz artırılır ve artık on ikinci, on üçüncü yüzyıllardan itibaren Hint mistisizmi bunsuz düşünülemez olur.

İndus Vadisinin bitki dünyasını doğuran tanrıçası, böylece dramatik bir dönüş yapmıştır (Bkz. 16., 17. şekiller). Ve dünyadaki her kadında mevcut olduğu veya temsil edildiği düşünülmektedir. Kadın, Bodhi ağacının tanrıçasıdır, Adem efsanesindeki Havva. Fakat Aden Bahçesinde yılan, sevgilisi, lanetlenmişti. Oysa Bodhi ağacı sahnesinde yılan topraktan çıkar ve Kurtarıcı'yı korur. Aynı biçimde Parşvanatha'nın sınanmasında da yılan, eşiyle birlikte yogiyi korumaya gelmiştir. Ve eş, bu olayda açıkça tanrıça Nilüfer, Şri Lakşmi'dir, yaşam gücünün tanrıçası yılan biçimine girmiştir.

Burada önümüze açılan çok geniş bir mitolojik alan var. Ağacın kolları gibi Batı'ya ve Doğu'ya uzanıyor, birinde iyilik ve kötülük bilgisi, ötekinde ölümsüz yaşam var. Fakat evrenin simgesi tanrıçanın tefekkürcü keşişlerinin dünyasında yeniden ortaya çıkışını görmek için biraz daha beklememiz gerekli. Gerçekten yeni bir oluşum var.

Bu döneme ait bir metinde, "Aydınlanmış Olan, Büyük Gemi'yle yola çıkıyor" diye okuyoruz, "ama yola çıktığı bir yer yok. Evrenden başlıyor, fakat gerçekte hiçbir yerden başlıyor. Gemisi mükemmel insanlar tarafından kullanılıyor, fakat gerçekte kimse yok. Hiçbir şeyin üstünde gitmiyor ve dayanağını her şeyi bilmekte bulacak, bu da ona dayanak olamayacak. Dahası, Büyük Gemi'de yola çıkan kimse yoktur, kimse çıkmamıştır ve çıkmayacaktır. Bu, nedendir? Çünkü ne yola çıkan ne de çıkılan amaç bulunabilir. Dolayısıyla kim, yola çıkabilir ve nereye?"

Bodhisattva Subhuti, "Ey Saygıdeğer Olan, enginlik mükemmel Aşkın Akıl'dır" dedi.

Ve Saygıdeğer Olan yanıtladı: "Dipsiz enginlik, evrenin mekânı gibi, Ey Subhuti, mükemmel Aşkın Akıl'dır."

Subhuti gene dedi: "Uyanışla ulaşılan zorluk, mükemmel Aşkın Akıl'dır, Ey Saygıdeğer Olan."

Saygıdeğer Olan da şöyle yanıtladı: "Ey Subhuti, kimsenin uyanışla bunu elde edememesinin nedeni de budur."[71]

71 *Aştasahasrika Prajnaparamita* 1; Zimmer, *Phhilosophies of India*, s. 485.

Çinli Han Ming Ti düşünde, batıda altın bir adam olduğunu gördü. En azından öyle anlatılıyor.[72] Ve göksel imparatorluğunun –kozmik tahtında yüzü güneye dönük hareketsiz oturarak evrenle birlikte düzen içinde tuttuğu imparatorluğunun– ötesinde yalnızca cinlerin ve barbarların yaşadığını bilmesine karşın gene de elçi gönderme kararı aldı. Roma'yla Uzakdoğu arasında MÖ y. 100 yılında açılmış bulunan Eski İpek Yolu'ndan elçi çöle doğru yola çıktı. Ve gerçekten çetin çöl yolunda doğuya doğru ilerleyince beyaz bir atın üstünde Buddha heykeliyle Mahayana metinleri taşıyan iki Buddhist keşişle karşılaştılar. Onları başkent Lo Yang'da kabul etmek için inşa edilen manastır, saygideğer yükü taşıyan hayvan nedeniyle Beyaz At Manastırı olarak adlandırıldı ve MÖ y. 65'te, bu manastırda zorlu Sanskritçeyi Çinceye çevirme işi başladı.

Tarihinden çıkartıldığı kadarıyla, Buddha heykeli Gandhara okulundan Greko-Romen biçeminde olmalı; bir olasılıkla altındandı ve herhalde Gautama öğretisine bağlıydı. Fakat o zamandan beri yapılan Uzakdoğu Buddha heykellerinin büyük çoğunluğu Hint Buddha Gautama heykellerine benzemezler. Hiçbir tarihsel kaygıları olmayan saf hayali temsillerdir. Ve bunlardan son zamanlara kadar en popüler olanı Ami-tabha "ölçülemez *(a-mita)* ışık *(abha)*" Buddhası'dır –Amitayus, "ölçülemez *(a-mita)* yaşam süresi *(ayus)*" Buddha'sı olarak da bilinir. Saf Buddhist düşüncesinin eseri olmasına karşın nihai olarak İran'dan geliştirilmiş olmanın da izlerini taşır–.

Buddha'nın Uzakdoğu'da adlandırıldığı biçimle Amida, parlak güneş, Çin'de MS ikinci yüzyıl ortalarından itibaren tanınmıştır ve bugün Japonya'da büyük Jodo ve Şinşu mezheplerinin de bağlılık odağını oluşturmaktadır. Tapınımında öğretilen yol kendi gücüne (Japonca *jiriki* "kişinin kendi gücü") güvenme değil, Amida'nın gücüne güvenme (*tariki* "dış güç, başkasının gücü") esastır. İki yol Batılı için fazla farklı değildir, çünkü Buddha dışta algılansa da, Buddhalığın simgesidir, eşit biçimde içeridedir.

Buddha yaşam öyküsünün Mahayana anlatımında okumuş olduğumuz gibi Hintli şair keşiş Aşvagoşa, Hinayana Pali metninde görülmeyen bazı bölümler eklemiştir. Bunların önemlile-

72 Bkz. K. L. Reicheklt, *Truth and Tradition in Chinese Buddhism*, Commercial Press, Şangay, 1927, s. 9-12.

rinden biri, Büyük Uyanış Şöleni'nin 4. haftasının sonunda ortaya çıkan bazı olaylarla ilgilidir. Buna göre, düşman Mara tekrar Kutsanmış Olan'ın karşısına çıkar. "Ey Kutsanmış Olan" der, "nirvanaya artık rahatça ulaşabilirsin." Fakat Gautama Buddha şöyle yanıtlar: "Önce sayısız Buddha Diyarı kuracağım." Ve kışkırtıcı korkunç bir çığlık atarak ortadan kaybolur.[73]

Buddha Diyarı, Mahayana'nın karşılaştırmalı mitolojisiyle ilgilenenler açısından çok ilginç bir buluşudur. Çünkü bir yandan Batı cennet ülküsüyle benzeşen birçok yönü vardır, bir yandan da ruhsal yaşamın son hedefi olarak kavranmamaktadır, yalnızca sondan bir önceki, sona yakın hedeftir. Bir tür nirvanaya geçiş limanıdır. Ve büyük bir denizde birçok liman bulunabileceği gibi, boşluk okyanusunun kıyısında da birçok Buddha Diyarı kurulmuştur. Amida yanında Maitreya, Vairoçana ve Gautama'yı biliyoruz; en azından kuramsal olarak İsa'nın Cenneti bile Buddha Diyarı olarak kabul edilebilir. Gerçekten, bir dinin cennet mitolojisi Buddhistlerinkiyle eşleştirilecek olduğunda, Buddha Diyarı kavramı Mahayana misyonunun bütün din alanlarına girmesine olanak tanır; yerel biçimleri tahrip etmeyecek, fakat yoğunlaştırıp geliştirecektir.

Amitabha Buddha Diyarı'nın daha Dünya Kurtarıcısı halen Bodhisvatta iken, verdiği antla kurulmuş olduğunu öğreniyoruz. Yani adını anan herkese kendi Buddhalığıyla nirvana sağlanmadıkça aydınlanmayı reddedecektir. Yalnızca on kez anmak bile yetecektir. Ve yogasının gücü o kadar fazladır ki, mutlak biçimde hayali bir ülke, Kutsama Ülkesi *(sukhavati)* o anda Batı'da var olmuştur. Şimdi burada sonsuza kadar batan güneş gibi –fakat asla batmadan– oturmaktadır; büyük nilüfer gölünün kıyısında her zaman var olacak *(amitayus)* ve ışıyacaktır *(amitabha)*. Ve adına sığınan herkes bu gölün nilüferlerinde yeniden doğmaktadır; bazıları açılmış çiçek çanağında, başkaları tomurcuk içinde, ruhsal derecelerine göre doğarlar; çünkü ölüm sırasında herkes kurtarıcı ışığa tam anlamıyla hazır değildir.

En yüksek kategoride, tüm yaşamı boyunca gerçek sevecenliği *(karuna)* uygulamış, kimseyi incitmemiş ve bütün ahlaki kuralları tam olarak yerine getirmiş biri öldüğünde Amitabha ona iki yanında iki büyük Bodhisattva'yla parlak bir ışık olarak görünür; solunda Avalokiteşvara, sağında Mahasthama vardır.

73 *Buddhacarita* 15.11-12.

Sayısız tarihsel Buddha her yanda şarkılar söylemektedir; keşişler, dindarlar, sayısız tanrılar ve birçok mücevherden saray vardır. İki büyük Bodhisattva ölüsüne, elmas bir taht sunarlar; herkes hoşgeldin demek için elini uzatır; Buddha Amitabha ışıklardan gövdesini gönderir ve bütün bunları gören ve neşeyle kendisini elmas tahta bırakan ölü büyük bir alay eşliğinde Kutsama Ülkesi'ne götürülür. Her yerden Öğreti duyulmaktadır, parlak ışıklar ve mücevher ormanları parlamaktadır. Ve bütün bu Buddhalar, Bodhisattvalar, tanrılar, parlak görüntüler arasında yaşayarak, –derecesi yüksek ölü– sürekli Amitabha ışığında yıkanır, her sonuca razı bir ruhun bilinciyle ezberlemesi için kendisine sayısız binlerle tefekkür formülü verilir ve kısa sürede nirvanaya ulaşır.[74]

Tam zıtı durumda, hiçbir kazanım elde etmemiş, kötü, aptal, birçok suçla yüklü olan, ölüm zamanında birçok dostu tarafından "Buddha'yı hayal edemesen de en azından adını an" öğütleriyle "Buddha Amitayus'a Saygı" diye on kez demiş olan öldüğünde altın bir nilüfer görecektir. Güneş kursu kadar parlak bu nilüferin çanağı içine kapanacaktır. Ve on iki büyük eon süresince gölde, bu tomurcuğun içinde kalacaktır. Bu sırada gölün bütün ışınım etkilerini alıp özümleyecektir, bir gün yapraklar açılacak ve gölün bütün ihtişamı önüne serilecektir. O zaman büyük sevecenlikle yükselen iki büyük Bodhisattva'nın seslerini duyacaktır. Ona doğanın bütün öğelerinin gerçek durumunu ve ruhların kefaret çekme yasalarını ayrıntısıyla öğretecekler. Hemen aydınlanarak tüm düşüncesini Buddhalığa yöneltecek ve gerçekten o anda bunu kazanacaktır.[75]

Burada olağan Hint yeniden doğuş öğretisine göre çok yumuşak bir araf anlayışı var. Eğer öğretinin tarihi çok eski olmasa insan Hıristiyan etkinin varlığından kuşkulanacak. Fakat İran'ın ve daha önce Dante'nin görüşünde rol oynamış olduğunu belirttiğimiz Zerdüştlük öğretisinin etkisinin varlığı mantıklı biçimde ileri sürülmüştür. Bu konudaki mükemmel monografilerden birinde, "unutulmamalıdır ki, Amida inancını Çin'e ilk getiren havari Part prensi Ngan Çe-Kao'dur ve Amida inancının ilk ortaya çıktığı Kuşhan İmparatorluğu Hintli olduğu kadar İranlı'dır,

74 *Amitayur-dhyana Sutra*, III. Kısım, paragraf 22; çev. Junjiro Takaku-su, *Buddhist Mahayana Texts*, Sacred Books of the East, c. XLIX, The Clarendon Press, Oxford, 1894, Kısım II, s. 188.

75 *Amitayur-dhyana Sutra*, III. Kısım, paragraf 30; Takakusu, *age*, s. 197-99.

Buddhist olduğu kadar Mazdacı'dır" denmektedir. "Ngan Çe-Kao MS 148'den 170'e kadar Çin'de yaşamış olan bir Arsaklı-dır*... Ayrıca, kutsal metinleri çeviri ve kutsal imgeleri yapıp satma işi MS ikinci, üçüncü yüzyıllara kadar öncelikle Yüe-Çilerin Baktriyalı ve Sogd yurttaşlarının elindeydi... Dolayısıyla, Amida'nın zaferinde etkin olan öğeler asıl Hindistan'da değil, fakat İran etkisinin bulunduğu Hint-Çin geçiş bölgesinde aranmalı-dır... Amida tapımının Orta Asya ve Uzakdoğu'da bu kadar yayılırken, asıl Hindistan'da niçin fazla taraftar bulamadığı da böylece açıklığa kavuşur."[76]

Bu önemli çalışmanın yazarı Dr. Marie-Thérése de Mallmann, Amitabha ve Amitayus adlarının, Pers yaratıcı tanrısı Ahura Mazda'nın karakterlerini yansıttığını saptamıştır. Bunlar ışığın ve sonsuz zamanın efendisi olmaktır. Ayrıca, bütün Pers dinsel etki alanında (Roma ordusuyla Galya ve Britanya'ya da ulaştığını biliyoruz) iki büyük Bodhisattva arasındaki Amitabha'ya benzer kutsal üçlülerin çok yerde göründüğünü biliyoruz.

Örnek olarak, Reims'daki Galya-Roma sunağının ön yüzünde bulunan kabartmada (Şekil: 20), alçak bir kürsüde oturan boynuzlu bir ilah görünmektedir. Sol kolunda içinden tohumlar dökülen kornokopia benzeri** torba vardır. Kürsünün önünde, 18. şekilde görülen İndus Vadisi boynuzlu ilahının önündeki birbirine bakan gazallara benzeyen boğa ve geyik tohumu yemektedirler. Üstteki alınlıkta koca bir fare vardır; bu hayvan Hindistan'da tanrı Ganeşa'nın, babası Şiva'nın ordusunun *(gana)* efendisi *(işa),* hayvanıdır. Ayrıca, Cernunnos olarak tanımlanan bu Keltik tanrının (başka yerlerde Şiva gibi üç başlı görünür) solunda ve sağında, bir çift tanrı vardır; iki Bodhisattva gibi duran bu tanrılar da Apollon ve Hermes-Merküri'dir.[77]

Bu simgesel kompozisyonun Buddhist üçlüyle benzerliği ve bunun ötesinde Şiva-Buddha motifleriyle bu kadar yakınlık göstermesi rastlantı olamayacak kadar fazladır. Eğer Pers peygamberi Mani'nin (MS 216?-276?), Maniciliğin kurucusunun, Buddha, Zerdüşt ve İsa öğretilerini kaynaştırmaya çalıştığını ve MS beşin-

* *Arsaklı:* Part İmparatorluğu'nu kurup yöneten (MÖ 247-MS 224) hanedandan olan (ç.n.).

76 Marie-Thérése de Mallmann, *Introduction a l'étude d'Ava-lokiteçvara,* Civilizations du Sud, Paris, 1948, s. 90-91.

Kornokopia: Amalthea'nın boynuzu; bolluk simgesi olarak kullanılan içinden meyveler taşan boynuz (ç.n.).

77 Tartışma için bkz. Pierre Lambrecht, *Contributions a l'etude des divinites celtiques,* Rijksuniversiteit te Gent, Brugge, 1942, s. 56- 60.

ci yüzyıldan itibaren Manici toplulukların Kuzey Afrika'dan (Aziz Augustinus'un MS 373'ten 382'ye kadar ünlü bir Manici olduğu yer) Çin'e kadar yayılmış olduğunu anımsarsak, Amida dininin Roma, Pers, Hindistan ve Han Çini gibi büyük askeri imparatorlukların doğuş ve yıkılış dönemlerinin, kültürel ilişkilerin fazla olduğu zamanın belirgin bir örneği oluşu da ortada kalmaz.

Şekil 20
Yaşam Efendisi: Fransa, MS y. 50

Amida dini ruhsal açıdan Batı'nın Persli veya Hıristiyan dualizmlerinden gene de çok farklıdır. Yüzeyde yalnız geleneklerde değil, imgelem ve genel ruhsal hedeflerde görülen büyük yakınlık uzlaşmacı ilişkiler için temel oluşturmaktadır. Örnek olarak, eğer insanın kaderine ilişkin Hıristiyan görüşü Hindu-Buddhist görüşüyle karşılaştırılacak olursa, ikisinin de ana temasının ve en önem verdiği konunun geçici varlığın *summum bonum*un* sonsuzluğuna hazırlanmak olduğu görülecektir. Ölüm sırasında hazırlıksız olanlar, ölümden sonra bir tür mezuniyet sonrası eğitimden geçmek durumundadırlar. Hıristiyan görüşünde bu arafla, Hindu-Buddhist görüşte yeniden doğumla temsil edilmektedir. Araf ve yeniden doğum bu açıdan aynıdır. Aynı biçimde, iki ikonografiye göre de kutsal rahmetin etkileyemeyeceği kadar kötü olanlar kendi iyiliklerini anlayamamakta, ya sürekli bir cehenneme kapatılmakta (Hıristiyan görüşü) veya sonsuz olarak yeniden doğuş çemberinde kalmaktadırlar.

Fakat iki sistem daha yakından karşılaştırıldığında önemli farklılıklar ortaya çıkar. En alt düzeyleri karşılaştırıldığında Hı-

* *Summum bonum:* En büyük iyilik (ç.n.).

ristiyan büyük kurtuluş tiyatrosunda hayvan, bitki ve öteki canlı biçimleri sahne dışı bırakılmıştır, en yukarıda ise en büyük bütün Tanrı'dır. Yani Batı görüşü ötekinin güdük halidir, ne Tanrı-hayaliyle yaratılmış-insanın altına inmekte ne de insan-hayalindeki-Tanrı'nın üstüne çıkmaktadır. Tanrı ne kadar azametli ve havalı tanımlanırsa tanımlansın daima insan biçimlidir; Kitabı Mukaddes'teki gibi tanımlandığında yücelmekte veya insanın iyilik, merhamet, adalet, zekâ, gazap ve güç gibi özelliklerine üstün derecede sahip olan soyut bir varlık olarak ifade edilmektedir.

Kısaca, Batı sisteminin insan/tanrı sınırları evreni sonuç olarak Oedipal bir anlayışla (baba tanrının günah işleyen kötü bir oğul yaratması ve şimdi bu günahın kefaretinin ödenmesinin gerekmesi) yorumlamaktır. Oysa Doğu'da insan biçimli düzen daha geniş bir yapının ilk aşamasıdır. İnsan biçimli çerçevede evrenin öz olarak ahlaki, cezaya ait bir yönü varken (hastalık, yenilgi, fırtına, ölüm, ceza ve sınavdır; hayvanların acıları ise açıklanmamaktadır) Doğu'da ahlak yalnızca –iyi olup babaya itaat etmek– lisenin bahçesini temsil eder. Batı'da imge araftır, son amaç, elde edilmesi gereken *summum bonum* Kutsama Ülkesi'nin güzel hayaliyken, Mahayana Buddhizminde Amida imgesi, güzel hayalin kendisi, araf sürecinin son aşamasıdır, nihai amaç değil, daha ötedekine atılan nihai adımdır. İnsan Tanrı-hayaliyle yaratılmış-insan ve insan-hayalindeki-Tanrı ve aklın algıladığı evrenin ötesine atlamalıdır. Aklın kendisi, gerçekte, yukarıda ve aşağıdaki, ötede ve gene de içerideki kavradığı her şeyde gerçekleşen yakıcı ışıkta yanıp erimelidir. Bu dile gelmez bir deneyim, hayal edilemez bir yokluktur, her şeyin gizemidir, fakat gene de gizem değildir; çünkü gerçekte bizim kendimizdir ve yaşamlarımız boyunca her an gördüğümüzdür.

Sonuç olarak, insanın dünyadaki durumu Doğu'da ceza olarak yorumlanmamaktadır; sonu da herhangi bir kefaretle bağıntılı değildir. Amida'nın kurtarıcı gücünün kefaretle ilişkisi yoktur. İşlevi pedagojiktir, ceza verici değil. Amaç doğaüstü babayı tatmin etmek değil, doğal insanın gerçeği uyanıp kavramasıdır. Ve tek iddiası, bu Buddha hayalinin ve muhteşem Kutsama Ülkesi'nin bu amaca öteki bilinen pedagojik araçlardan daha kolay ve hızlı yardımcı olacağıdır ve insan tiplerinin çoğu için daha güvenliklidir.

Örnek olarak, daha önce de alıntı yaptığım "Amida Tefekkür Kılavuz Kitabı"nda zihinde adım adım Buddha'nın kurtarıcı hayalinin oluşması, yardımcıları Bodhisattvalar ve Kutsama Ülkesi ayrıntısıyla anlatılmaktadır. Sonunda hayalin, Batı'daki gibi, gerçek bir varlık veya yer olmadığı fakat insanın bütün dünyadaki, her şeydeki ve şeylerin ötesindeki bütünün kendi varlığı ve yapısı olduğu temin edilmektedir. Metni okumaya devam edince (burada biraz tanıtmanın gerekli olduğunu düşünüyorum) bütün Uzakdoğu Buddhist tapınak sanatının imgelerinin kaynağını da tanımamazlık edemiyoruz –Batılı anlayışla bu, ancak yanlış yorumlanabilirdi. Çünkü bu imgeler hiçbir anlamda idol değil, tefekkür araçları. Ve tefekkür eden Buddha'nın kendisi göklerde bir yerdeki veya hatta Kutsama Ülkesi'ndeki üstün varlık değil, dünyanın, tapınağın, imgenin veya müminin kendisinin olsun, bütün görüngünün gizemine ilişkin bir figür, maske, zihin için bir sunuş–.

Bu metinde ders, Buddha Gautama'nın merhametli kral Bimbisara'nın eşi kraliçeyi eğitmesi biçiminde verilmiş. Kral, gençliğinde araştırma peşindeyken, dilenerek kentinden geçerken, dağ eteğinde oturan Gautama'ya ülkesinin yarısını vermeyi öneren kral.* Yaşlanan kral artık kötü günler yaşıyor; kötü oğlu Ajataşatru onu yedi duvarlı bir hapse atmış; ve kraliçesi Vaidehi, kötü oğulun anası da hapsedilmiş. Fakat kadın bir teselli bulmak için dua edince, Dünya Kurtarıcısı Buddha, Gautama Şakyamuni, hayaline giriyor, sayısız parlak mücevherlerden oluşan nilüferlerin üstüne oturuyor; iki yanında iki öğrencisi var, yukarıda ilahlar, çiçek yağdırıyorlar. Buddha'nın kaşlarının arasından bir ışık çıkıp on yönün bütün dünyalarına yayılıyor ve dönüp başının üstünde kalıyor. Burada altın bir sütun oluyor, tanrılar dağı kadar yüksek bir sütun, on yönün bütün Buddha Diyarları aynı anda görülebiliyor. Ve hepsini gören kadın, Buddha Amitabha-Amitayus'u seçiyor.

Gautama şöyle diyor: Orada doğmak isteyenler önce on olumsuz kural konusunda çocuk gibi dikkatli, sıcak ve gözlemci olmalı. Bu kurallar şunlar: 1. öldürmemek, 2. çalmamak, 3. yalan söylememek, 4. iffetsiz olmamak, 5. sarhoşluk verici içki içmemek.** Bunlar herkesin uyması gereken kurallar, öteki beşi

---

* Bkz. s. 260-261.

Karşılaştırın s. 229, Caynacılığın beş temel andı. Nisan 1954'te Tibet'le Ticaret Hakkında Çin-Hint Anlaşması'nın giriş bölümüne konulan Uluslararası Barış İçinde Yaşama Kuralları olarak belirlenen, beş kuralın son siyasal

ise keşişler için: 6. yasak zamanlarda yememek, 7. şarkı söylememek, dans etmemek, tiyatro ve benzeri gösterilere katılmamak, 8. koku, çelenk ve benzeri süsleri kullanmamak, 9. yüksek ve geniş yatak kullanmamak, 10. para kabul etmemek.

İkincisi, dedi Buddha, bu diyara girmek isteyen Buddha'ya, yasaya, mezhebe sığınmalı, bütün törenlere uymalı, bütün dikkatini aydınlanmayı elde etmeye vermeli, on ikili zincirleme etkiye derinden inanmalı, sutralara çalışıp ezberlemeli ve başkalarını da aynı yola çekmeli.

Böylece temel söylemi sayınca Buddha kraliçeye merhametle şöyle dedi: "Sen de sıradan bir insansın; aklının derecesi düşük ve güçsüz. Henüz kutsal göze kavuşmadın ve elinde olanı göremiyorsun. Şimdi Buddha Diyarı'nın algılanması nasıl olur diye soracaksın. Açıklıyorum." Böylece, iyi ve dindar kraliçeye Amitayus'u görme yollarını anlattı.[78]

Güneş batarken yüzünü batıya dönüp oturmalı, aklını tamamen batan güneşe vermeli ve güneşin görüntüsünü aklında tutmalıydı. Bu güneşin algılanması, ilk tefekkür olacaktı.

Sonra, saf suyun algılanmasını oluşturmalıydı. Bu görüntüyü sabitlemeliydi. Su algılanınca tefekkür eden zihin buzu görmeliydi, parlayan ve saydam buzu. Sonra lapis lazuliyi. Sonra toprak lapis lazuli gibi görülmeliydi. Parlak ve saydam, hem içeriden hem dışarıdan yedi mücevherli altın bayrakla destekleniyor, dünyanın sekiz köşesine ulaşıyor, her köşede yüz mücevher oluşturuyor, her mücevher bin ışık veriyor, her ışık seksen dört bin renk yayıyordu. Lapis lazuli topraktan yansıyan bu ışıklar bin milyon güneş gibi görülürdü. Yerin üstünde uzanan, karşılıklı kesişen, hepsi yedi mücevher ip tarafından bölünmüş altın ipler vardı. Her mücevher beş yüz renkli ışık saçıyordu. Bunlar çiçeklere veya ay ve yıldızlara benziyordu. Bu ışıklar mücevherden yapılma on milyon katı olan kule oluşturuyordu ve her birinin her köşesi yüz milyon çiçekli bayrakla ve sayısız müzik aletiyle donatılmıştı; her biri "acı", "yokluk", "süreksizlik" ve "benliksizlik" ifade eden sesler yayıyordu. Bu suyun algılanması, ikinci tefekkürdü.

---

taklidi olarak belirlenen 'Beş Nokta'yla da (panca şila) karşılaştırın (Adda B. Bozeman tarafından tartışılmıştır, "India's Foreign Policy Today: Reflection upon Its Sources", *World Politics*, c. X, No. 2, Ocak 1958, s. 256-73).

78 *Amitayur-dhyana Sutra*, I. Kısım, paragraf 1-7; Takakusu, *age*, s. 161-67.

Bu algı oluşunca, her öğesi, teker teker, açık biçimde görülebilmeliydi, böylece bütün hiç gözden kaçmamalıydı; gözler açıkken bile –uyku durumu hariç–. Buddha, "Bu algıyı edinmiş olan, Kutsama Ülkesi'ni yarı yarıya gördüğünü söyleyebilir" dedi. Ve bu, Ülke'nin algılanması, üçüncü tefekkürdür.

Sonraki tefekkür Buddha Diyarı'nın mücevher ağaçları üstünedir: Hepsi yedi sıradır, her biri 800 joyana uzunluğundadır, her birinin yedi mücevher çiçeği ve yaprağı vardır. Ve her birinin lapis lazuli olan ilk mücevherinden altın bir ışık çıkar, ikinciden kristal, safran gibi bir ışık, sonraki akik taşından elmas gibi ışık, vb. Mercanlar, amberler ve bütün türler devam ediyor. Ayrıca, her ağacın üstünde uzanan yedi inci dizisi var, her iki dizi arasında beş yüz milyon saray bulunuyor. Bunlar tanrı Brahmanın sarayı gibi mükemmel çiceklerden yapılmış. Bu saraylarda, göksel çocuklar yaşıyor ve her çocuğun beş yüz milyon değerli taştan yapılmış çelengi var. Bunların ışıkları yüz yojanayı aydınlatıyor; sanki yüz milyon güneş ve ay birleşmiş gibi. "Hepsini ayrıntısıyla açıklamak zor" dedi Buddha bile.[79]

Ve daha ancak dördüncü tefekküre geldik!

Amaç nirvanadır ve zihin dağılmaya başlamaktadır; eğer amaca ulaşılacaksa bu olmalıdır.

Şu anda çalışmamızın amacı nirvanaya ulaşmak olmadığına, fakat zaman ve mekân içinde inanmak isteyenlerin varmak istediklerinin kültürler arası görüntüsünü araştırmak olduğuna göre devam etmek isteyen merhametli okuyucudan Buddha'yla birlikte sürdürmesini isteyeceğim. Batı'da Tanrı olarak kişileştirdiğimiz, Doğu'da Varlık veya Varlık Olmayan diye kişiliksizleştirilen, ulaşılmak istenen hedefle ilgili olarak yalnızca, saygıyla, Düşman'ın sözlerini anımsatmak isterim –düşmanın da Buddha nesnesi olduğunu artık biliyoruz: "Ey Kutsanmış Olan, nirvanaya artık rahatça ulaşabilirsin–." Biz sınıflandırma yapmak için burada biraz duracağız. Çalışmamızda Buddha Diyarı gibi bütün alanın beş yüz milyon renkli ışığa bölündüğü, hepsini ayrıntısıyla anlatmanın elbette zor olduğu bir noktaya geldik.

79 *age*, II. Kısım, paragraf 1-12; Takakusu, *age*, s. 169-73.

10. YENİDEN - RÜYA OLARAK KAZANILAN DÜNYA

Zihin ve duyguları kendilerinin ötesine, yeni diyarların gerçekleşeceği eşiklere ulaştırmak için kullanılan hayaller, Doğu'da "Amida Tefekkür Kılavuz Kitabı"nın yazılmasından beri çok değişik pedagojik teknikler geliştirilmesiyle zenginleşmiştir; yalnız tefekkür kitaplarına değil, görsel sanatlara yaptığı hizmet de çok önemlidir. Şu andaki sistematik araştırmamızda henüz hayalci yöntembiliminin en büyük açılınımına değinmedik. Fakat temel ilkeler ortaya çıkmıştır. Bunlar yalnız Doğu'nun ruha yaptığı kılavuzluğu değil, aynı zamanda şimdiye kadar bilimin üretmiş olduğu mitosların kullanımı konusundaki en derin, en fazla sınanmış ve kanıtlanmış kuramı sunmaktadır. Devam etmeden önce, temel belitleri üstünde kısaca durmak istiyorum.

Üstünde durulması gereken ilk konu, Cayna sistemini incelerken üstünde durmuş olduğumuz gerçeklikten kopma noktası. İster ormandaki keşiş olarak isteyerek olsun, ister hapiste olduğu gibi *force majeure** ile olsun birey, türünün normal yaşam alanından psikolojik olarak kopmaktadır.

Sonra, normal bulgu uyarımı sisteminden kopmakla (gerçeklik sistemi) doğaüstü bir düzen (mitsel sistem) kurulmakta ve duygulara yön vermeye başlamaktadır.

Bu noktada iki seçenek oluşur. Caynacıların, Sankhya ve Hinayana'nın olumsuz yönteminde yok olmak gerekmektedir. Doğaüstü uyarımların mitsel sisteminin tamamı veya belli bölümü sonuçta yok olacak ve aşkın bir vecd gerçekleşecektir. Bu, tanımlanmamış bir varlıkla birlikte veya onsuz olabilir. Buddha Diyarı'nın olumlu yönteminde ise doğaüstü imge korunur ve aynı anda iki yönde gelişir: 1. Var olmamanın boşluğu yönünde gelişim (Buddha Diyarı yalnızca zihnin bir hayalidir) ve 2. Gerçekliğe doğru gelişim (normal yaşam dünyasının kendisi de Buddha Diyarı'dır).

Örnek olarak Buddha Şakyamuni kraliçeye ilk altı tefekkürü öğretiyor ve kendiliğindenmiş gibi Amitayus hayali ortaya çıkıyor. Önce güneşi, ikincisi suyu, üçüncüsü ülkeyi ve dördüncüsü mucizevi mücevher ağaçlarını canlandırmayı öğreniyor. Sonra diyor Buddha, Buddha Diyarı'nın nilüfer kaplı gölleri görüle-

* *Force majeure:* Üstün güç (ç.n.).

bilir: Her biri yedi mücevherden oluşan sekiz gölün suları. Bunlar İstek Taşı Mücevherler Kralı'ndan türemiş yumuşak ve kendini bırakan mücevherler. Bu sular bu değerli taştan on dört ışıklı akıntı halinde yayılırlar, her birinde yedi mücevherin rengi vardır, kıyıları altından ve yatağı elmastandır. Her gölde yedi mücevherden oluşmuş altmış milyon nilüfer vardır, çevreleri on iki yojana uzunluğundadır ve aralarındaki su çalkandıkça hafifçe kalkıp inerler, melodik biçimde "acı", "yokluk", "süreksizlik" ve "benliksizlik" dersinin şarkısını söylerler, otuz iki işareti ve mükemmelliğin seksen küçük işaretini ilan ederler. İstek Taşı'ndan akan altın ışıklar yüzlerce mücevherli renkli kuş olur, uyum içinde Buddha, Yasa ve mezhep şarkıları söylerler. Beşinci tefekkür böyledir: İyi nitelikli sekiz su üstüne. Bunu altıncı ve Buddha Amitayus'un gelmesinden önceki son tefekkür izliyor. Buddha Diyarı'nın her bölmesinin beş yüz milyona varan mücevherli katları ve salonları olduğu görülüyor. Her birinde sayısız ilah göksel müzikler çalıyorlar. Ve açık gökyüzünde mücevherli bayraklar gibi sayısız müzik aleti asılıyor; Buddha'nın, Yasa ve mezhebin anılmasını için kendiliklerinden çalıyorlar. Ve bu tefekkür tamamlandığında insanın Kutsama Ülkesi'nin mücevher ağaçlarını, mücevher toprağını, mücevher göllerini ve mücevher havasını yarı yarıya görmüş gibi olduğu söyleniyor. "Bunu yaşamış olan" diyor Buddha, "bütün günahları yok etmiştir, sayısız değişime yol açacak bu günahları yok ettiğinden, kuşkusuz Buddha Diyarı'nda doğacaktır."

Zihin artık gerçek ağaç, toprak, göl ve hava, kuş, bayrak ve mücevherlerle olan bağıntısını yitirmiştir; Amida'ya girmek üzere hayali bir tiyatro kurulmuştur. Ve dikkat, işte geliyor!

Buddha Şakyamuni kraliçe Vaidehi'ye öğretmenlik yaparken, Güneş'in Buddha Amitayu'su bir bayrağın ortasında görünmüştür –müzik dolu göklerde iki büyük Bodhisattvasıyla birliktedir, Avalokiteşvara solunda, Mahasthama sağındadır–. Öyle baş döndürücü bir ışık vardır ki kimse doğru dürüst bir şey göremez. Altın ışığından yüz bin kez daha büyük ışıktır. Ve kraliçe Buddha Şakyamuni'ye gelerek ayaklarına kapanmış, o da gelecekte nasıl bütün varlıkların Buddha Amitayus üstüne tefekkür edeceğini açıklamıştır.

Okuyucu, sayısız Buddha sanat kitabında anlatılan tefekkürün kraliçeye anlatılışını görmüş oldu. Bu sahne Hint, Tibet, Çin, Kore, Japon kitaplarında vardır. Kolayca anlaşılacağı gibi,

sanat uzmanının gözü estetik açıdan değerlendirmelere girerken, din gözü aradan geçip taş, ahşap, boya veya tunç değil, fakat sayısız ışıklar saçan yedi mücevherle desteklenmiş nilüferi, seksen dört bin damarı ve her damarda yayılan seksen dört bin ışını görecek veya en azından görmeye çalışacaktır. Bütün değerli taşlardan yapılma bir kule vardır; dört mücevherli bayrak dikilmiştir ve her bayrak yüz bin kozmik dağ gibidir: Bayrakların üstünde mücevherli bir örtü Ölüm Efendisi'nin göksel sarayı gibi, beş yüz milyon mücevherle parlamaktadır; her birinin seksen dört bin ışığı ve her ışının seksen dört bin altın rengi vardır. Ve tamamı görüntülerini sürekli değiştirmektedir; bir elmas kule, bir inci ağ, bir karışık çiçeklerden oluşmuş bulut olurlar; Buddha Şakyamuni'nin açıklamış olduğu iddia edildiğine göre bu, yedinci tefekkürdür: Çiçekli taht üstüne.

Bundan sonra tamamlayıcı düşünce gelir: Bu mücevher dizisindeki bütün mücevherlerin en büyüğü, Asya'nın zihinde sürekli değişen görüntü bolluğunda gerçekten en büyük olanı. Sahne ve taht oluşmuştur şimdi, zihin Amitayus'u görecektir. Ve Buddha'nın niteliğine ilişkin aşağıdakileri dinlemek gerekir. Şakyamuni anlatıyor.

"Böyle gelen her Buddha *[tathagata]* insanın ruhsal gövdesinin kendisidir, doğayı oluşturan ilkedir [*dharmadhatu-kaya*: ilke olan gövde veya gerçek varlık yasasının temeli]. Böylece, her varlığın zihnine girebilir. Böylece, Buddha'yı algıladığınız zaman, gerçekte mükemmelliğin otuz iki işaretini ve Buddha'daki ihtişamın küçük seksen işaretini barındıran sizin zihninizdir. Kısaca, Buddha olan sizin kendi zihninizdir. İşte, şimdi Buddha bile sizin kendi zihniniz. Bütün Buddhaların gerçek ve evrensel bilgi okyanusu kaynağını insanın kendi zihin ve düşüncesinden alır."[80]

Kuşhanlar döneminde Sanskritçe oluşturulan ve MS y. 424'te Çinceye çevrilen ve Çin, Kore, Japonya'da, her çağdaş tapınakta güneşin Buddha Amitabhası olarak bilinen bu temel düşünce ışığında, okuyucu ilk Buddha imgelerinin çıktığı yüzyılın peşinden, Greko-Romen Gandhara ve Mathura'nın yerli Hint biçemlerinin* daha gerçekçi öğretmen Buddha görüşlerinin yerine yaşamı düşsel bir yola sokan bu biçimin nasıl hemen yayıldığını kolaylıkla anlayacaktır. Gandhara Buddhalarının güneş halesi kökeninde İranlı, Zerdüşt motifti; Batı'da da hemen hemen aynı

80 *age*, II. Kısım, paragraf 17; Takakusu, *age*, s. 178.

* Bkz. s. 288.

dönemde ilk Hıristiyanların Greko-Romen ikonografisinde görülür. Fakat zaman içinde İsa'nın imgesi gittikçe daha gerçekçi bir biçim kazanırken, öteki tarafta Buddha hızla tersi bir yola giriyordu. Gandhara formlarında Yunan kumaşçılığının dramatik etkisi ve başın Apollon benzeri ayrılması mecburen geri planda kalmıştı: Figür daha geri çekildi ve tefekkürcü zihin de bir adım geri geldi. Heinrich Zimmer'in anlatımı şöyle: "Görünüş görüntüye çevrildi. Gandhara formlarında görülen gövde olmaktan çıkıp yalnızca sessizce kendini ortaya koyan öz oldu."[81] Ve Mathura sanatında da, muhteşem MS beşinci yüzyılda –klasik Hindistan anıtlarının doruğuna çıktığı dönem– hale nilüfer dünyasının mucizesini anlatmaya başlayarak şeref kazandı. Tüm Asya'da insanlık tarihinde eşi görülmedik bir hayal sanatı gelişimi oldu. Ve Ana Hindistan'ın kendisinde, zincirleme etkiyle, Buddhist esin yeni Budizm-sonrası Hinduizm dünyası kurdu. Buddhist anlayışla alevlenen bu akım kısa sürede rakip haline geldi ve bugün önderliği elinde tutarken kendi hayal güzellikleri dünyasının zenginliğini yaratmakta da büyük bir adım atmış oldu.

Dr. Zimmer'in anlatımından: "Hint heykelleri dolu bir odaya girdiğinizde, formlar çok canlı ve hareketli olsa bile odanın sessizliği sizi hemen etkiler. Buralar huzur havasıyla doludur, insan adımlarını yavaşlatır, hem içi hem dışı sessizliğe bürünür. Bu sanat eserleri insanda heyecanlı, takdir edici bir konuşma hevesi yaratmaz, güzel görünmek ve bulunmak istekleri yoktur. Kendi dünyalarında yaşarlar; ve Buddha bile açık elini kaldırmış veya aşağı çevirmişken, orada durmaktan çok sanki kendini bizim önümüzde bulmuş gibidir, kendi havasında, kendini bize açık etmeden, bu hareketiyle kendi varlığını gerçekleştirir. Onun sakin varlığı yanında, bizler yokuzdur."[82]

Bu eserler rüyanın incelikli, kendinden ışıltılı, mücevher malzemesiyle değil, fakat kaya, toprak, ahşap veya tuncuyla zamanından önce görülmüş hayaller gibidir. İnsan bunlarda sanatçının çabasını görüp hissetmez. Doğanın taklidi de değillerdir. Zihnin derinliklerinin ifade edilişidirler –"böyle geldi" *tathagata*– aynı derinliğe seslenirler, sanat uzmanına değil. Ahlaki açıdan bile değerlendirilmemeleri gerekir (az sonra göreceğimiz gibi). Çünkü bu tür eserler rasyonel ufkun ötesinden, toplumsal değer-

81 Zimmer, *The Art of Indian Asia*, c. I, s. 343.

82 Heinrich Zimmer, *Kunstform und Yoga im indischen Kultbild*, Frankfurter Verlag-Anstalt, Berlin, 1926, s. 12.

lendirmelerin sınırının ötesinde, ahlak ve estetiğin ötesinden sunulmaktadır ve gücünü olağan deneyimden alan değerlendirme yeteneği, kesinlikle bizi kurtarmaya niyetlendikleri yeteneğin kendisidir. Onlara karşı kullanılmaya çalışıldığında, yalnızca onların çekim alanına girmemizi engellemeye hizmet edebilirler. Veya, başka biçimde söylersek, ancak bizi onların, gerçeği keşfettiğimize ilişkin kendimizce geliştirdiğimiz kavramlarımızı parçalayan, hissedilmeyen deneyimlerinin etkisinden korumaya yararlar.

Buddha Şakyamuni, artık zihninde hapishane kalmayan kraliçeye, "Buddha Amitayus'un algısını oluşturmada önce gözlerin açık ya da kapalı, altın renkli, çiçeğin üstüne oturmuş Buddha'nın imgesini göreceksin. Ve bunu gördüğünde Buddha Diyarı'nın görkemini açık seçik görebilir duruma gelmiş olacaksın. Ve bunu görebildiğinde, bu Buddha'nın solunda bir başka büyük nilüfer ve sağında bir başka büyük nilüfer oluşturacaksın. Soldaki çiçek tahtta Buddha gibi altın ışıklar saçan Bodhisattva Avalokiteşvara'nın imgesini ve sağda aynı biçimde Mahasthama'yı göreceksin. Ve bu görüntü elde edildiğinde insan bir su akıntısından, parlak ışın arasından, sayısız mücevher ağaçtan, mücevher ördekten, mücevher kazdan, mücevher kuğudan İyi Yasa'nın vaaz edildiğini duymaya başlar. Tefekküre dalmışken veya belki artık o kadar dalmamışken bile mükemmel Yasa duyulabilir."[83]

Ayrıca, her biri sekiz yüz bin yojana niyuta* uzunluğunda olan iki Büyük Bodhisattva'dan, Avalokiteşvara'nın halesinden beş yüz Buddha ışıldar; her birinin birçok Bodhisattvası vardır ve bunların her biri sayısız tanrı tarafından sarılmıştır. Tacının önünde ise 25 yojana yüksekliğinde bir Buddha figürü oturur. Kaşlarının arasındaki tüy kıvrımından seksen dört çeşit ışık dökülür, her biri çevrelerini Bodhisattvaların sardığı, sürekli görüntüleri değişen ve dünyanın her yanını dolduran sayısız Buddha yayar. Mahasthama'nın tacında ise beş yüz mücevher çiçek parlar, her biri beş yüz mücevher kule tutmaktadır ve her birinden bütün Buddha diyarlarının on köşesi görülebilir. Yürüdüğünde, on köşe sallanır, dünya sallandığında beş yüz milyon mücevher çiçek ortaya çıkar. Bu iki şevecen Bodhisattva'nın ellerinin ayaları çok renklidir, parmak uçlarında seksen dört bin re-

83 *Amitayur-dhyana Sutra*, II.17; Takakusu, *age*, s. 178-79.

* *Niyuta:* 10.000, 1.000.000 veya 10.000 kere 10.000.000 olarak tanımlanabilen tam sayıdır.

sim vardır, her resim seksen dört bin renkten oluşur ve her renk seksen dört bin ışın yayar. Ve bu mücevher ellerle bütün varlıkları kucaklarlar.[84]

İnsanın kendi yok oluşunun boşluğunun muhteşem hayali bu. Artık her şeyin her zaman mevcut ihtişamı olarak anlaşılmalı. Madde hapishanemizin katı duvarları eridi. Bodhisattvaların mücevher elleri görünüyor ve daha önce esaret demek olan dünya Buddha Diyarı haline geliyor. Çok okunan bir Mahayana metninde "İnsan ne şey fikrine ne de hiçbir şey fikrine inanmalı" yazıyor ve devam ediyor:

Yıldızlar, karanlık, lamba, hayal, çiğ, kabarcık;
Rüya, şimşek çakması ve bir bulut:
Dünyaya böyle bakmalıyız.[85]

Nilüfer tanrıçası, dünyanın nilüferi, çiçekli tahtında Buddha'nın sayısız ışığı görülen, çanağında hiçbir kazanım elde edememiş, aptal, kötü, birçok suçlarla dolu olanın kendi görkeminin bilgisini edindiği ve ayrıca, Caynacıların ve Hinayana keşişlerinin reddettiği bütün dişi varlıklarda yeniden doğan tanrıça böyle değişmiş, yeniden ortaya çıkıyor. Önce en eski Buddhist sanatında, kutsal yerlerin süslemelerinde en dikkat çeken figür olduğunu görmüştük. Daha sonraya ait bir Mahayana metninde şunları okuyoruz:

sarvasam eva mayanam
strimayaiva viṣiṣyate

"Bütün hayal formları içinde en önemlisi kadındır."[86] Dolayısıyla, onun rolü, önce hayal olarak, sonra gerçekten artmaya başlayacaktır. Hayali niteliği Kurtuluş'un, Buddha Diyarı'nın kapısı olarak nirvana sevecenliğinde *(karuna)* görünmektedir. Olumsuz yolun Buddhasına karşılık o da olumlu yolun en önemli simgesidir. Yaşadığımız dünya mucizesinin canlı imgesi olarak aynı anda gemi ve amaçtır.

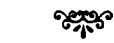
84 *age*, 19; Takakusu, *age*, 181-85.

85 *Vajracchedika* 31, 32.

86 L. de la Vallée Poussin, *Bouddhisme*, Gabriel Beauchesne, 3. y., Paris, 1925, s. 403; Albert Grünwedel, *Mythologie des Buddhismusin Tibet und der Mongolei*, F.A. Brockhaus, Leipzig, 1900, s. 142.

VI. BÖLÜM

Hint Altın Çağı

1. ROMA'NIN MİRASI

MS 399 yılında Fa-hsien, ilk Çinli Buddhist hacılar içinde en tanınmışı, tantanalı başkent Ç'ang-an'dan, Çin'den Roma'ya giden Eski İpek Yolu'nun başına çıkarak, Lop Nor'un çöllerine doğru cesurca yola atıldı. Altı yıl sonra Pencap'taki Taksila'ya ulaştı, Hindistan'a girdi ve bir altı yıl daha ülkeyi batıdan doğuya aştı, ustalara danışıp onlarla tartıştı, kutsal yerleri ziyaret etti, halkın erdemlerini ve Buddhist tapınakların güzelliğini memnuniyetle gözlemledi.

Günlüğüne şöyle yazdı: "Hindistan'ın bütün ülkelerindeki rahipliğin saygınlığını ve dinin şaşırtıcı etkinliğini tanımlamaya olanak yok. Efendi Buddha'nın Nirvana zamanlarından beri kral-lar, önde gelenler ve aile reisleri keşişler için manastırlar yaptırmışlar, onlara arazi, ev, bahçe, hizmetçi ve sürüler bağışlayarak onları desteklemişler. Bu tapınak arazileri bakır levhalar üstüne yazılmış belgelerle güvenceye alınmış, kraldan krala devam ediyor ve kimsenin bunları iptale cüreti yok. Viharalarda hücrelere yerleşmiş olan bütün yerleşik rahiplerin yatakları, hasırları, yiyecekleri ve içecekleri sağlanıyor. Zamanlarını yardım işleri, yazıları ezberlemek veya tefekkürle geçiriyorlar. Manastıra yabancı geldiğinde yaşlı rahiplerden biri onu konuk evine götürür, elbi-

selerini ve bağış tasını getirir. Ona ayaklarını yıkasın diye su, sürünmesi için yağ sunarlar ve özel yemek hazırlarlar. Bir süre dinlendikten sonra ona rahiplikteki rütbesini sorarlar ve buna göre ona oda ve yatak ayırırlar. Yağmurlar dindikten sonraki ayda dindarlar rahiplik için ortak bağış toplarlar ve rahipler de karşılık olarak büyük bir toplantı yapıp yasayı vaaz ederler."[1]

Buddhizm Fa-hsien döneminde, ünlü Hindu sultanı II. Çandragupta (MS 378-414) zamanında filiz veriyordu. Hindistan'da en eski manastır salonları ve şapellerini oluşturan kayalara oyulmuş Ajanta yapıları MÖ y. 50 yılına kadar gidiyorlar ve bu dönemde sayıları artıp süslemelerinde daha önce Hint sanatında görünmeyen sayısız motif ve güzel heykeller yer almaya başlamıştı. Çin Türkistanı'nın Buddhist mağara tapınakları büyük yarlara oyuluyordu. Ve 414'te, Çandragupta'nın ölüm yılında, Yunkang Çin Buddhizmi kaya mağaralarının yapımına başlandı. Buddha imgesi klasik matematik uyum içindeki formunu bu dönemde kazandı; taştan ve tunçtan dev heykeller yapıldı. Ve dayanıklı Çinli gezginimiz 411'de Ganj ırmağının ağzındaki Tamrilipti limanından gemiye binip, iki hafta içinde Seylan'a ulaştığında Buddhizme burada verilen önemin de anakaradan farklı olmadığını gördü.

Fakat bir gün bir tapınağa sunulmuş olan Çin taftası yelpazenin gözüne çarpmasıyla Fa-hsien gözyaşlarına boğuldu ve Cava yoluyla evine dönmeye karar verdi. İki yüz yolcu alabilen büyük bir tüccar gemisine bindi. Orada daha küçük bir gemiye geçti, bütün Buddhist imgeler, elyazmaları ve malzemesiyle 414'te Güney Çin'deki Kvan Çov limanına vardı.

Fa-hsien yolculuğu boyunca hep Buddhist topraklarında dolaşmıştı, fakat onun zamanında Buddhizmin bu ülkede ve koca Asya'nın çok yerinde ihtişam içinde olmasına karşın, artık başat yaratıcı güç Buddhizm değildi. Yeniden dirilen, çok daha geliştirilip işlenmiş olan ve saray tarafından desteklenip Brahmanlar kuşağı tarafından parlak biçimde ilerletilen Brahmanizm başat dindi. Brahmanlar yerliyle yabancıyı, gelişmişle ilkeli kaynaştırmayı, en zengin, ince ve kavrayıcı mitolojik sistemi veya sistemler galaksisini yaratmayı çok iyi biliyorlardı.

Bu çağın ünlülerinden biri Hindu şair Kalidasa'dır, zevkli oyunu Şakuntala'dan Goethe şu mısraları çıkarmıştır:

1 Fa-hsien (Fa Hian), *Fo-kwo-ki*, çev. Samuel Beal, *Travels of Fah-Hian and Sung-Yun*, Trübner and Co., Londra, 1869, s. 55-58.

Eğer eski yılların çiçek açmasını ve sonrakilerin
meyve vermesini istiyorsan,
Beslemenin ve doyurmanın yanında çekici ve heyecanlandırıcı
olanı da iste,
Gök ve yeri tek adla yakalamaya çalış:
Ben senin için Şakuntala diyorum ve
her şey denmiş oluyor.[2]

Bütün Hint yaşamının, sanatının, yazınının, biliminin ve dininin aniden zenginleşmesi bize bu mucizevi çiçek ve meyve zamanından kalan yapıtlarla ulaştı. O zamandan beri Hindistan geçmişine baktığında bu mükemmelliği hep çok geçmişlere yansıtıyor. Sanki Hindistan binlerce yıldır bu olağanüstü gelişme döneminin zengin ihtişam ve uyumunu yaşamış gibi bir tasarım elde ediyor. Gerçekte, bu dönemin en dikkate değer özelliklerinden biri bu ihtişamı yaratmış olanların bütün yeni sanatları, bilimleri, ilahiyatları, toplumsal ve estetik değerleri kendi dehalarına değil, hayal edilen mitolojik bir geçmişin tanrılarına ve bilgelerine atfetme eğiliminde oluşlarıdır.

Böyle bir eğilim, elbette Hindistan'a özgü değil. Çin'de de bunu göreceğiz. Pentateukhos* yazarlarına esin kaynağı olan da buydu. Fakat MS beşinci yüzyıldaki Hint fantazisinin büyüklüğü ve inceliği oldukça istisnai bir durumdu. Dinsel inanç ve ritüelin yenilenmesi yanında yeni ahlaki ve toplumsal sistem başladı, görsel sanatlar, yazın, tiyatro, dans, ölümsüz Hindistan'ın yeniden canlanışını göstermek için kullanılabilecek her şey –gerçekte başlangıçların büyük bölümü de Hindistan'a değil Roma'ya aitti– kullanıldı.

Yaşlı Plinius (MS 23-79), "Hindistan bizden her yıl en az 550.000.000 sesters çekiyor ve bunun karşılığında bize çömleklerini veriyor; bunlar da bizim aramızda ilk maliyetlerinin 100 katına satılıyor" diye yazmıştı.[3]

"Hanımlarımız parmaklarında inci bulunmasından veya iki üçünün kulaklarından sarkmasından hoşlanıyorlar, hatta birbir-

2 Goethe, *Sämtliche Werke, Jubilaumsausgabe*, J. G. Cotta'sche Buchhandlung Nachfolger, Stuttgart ve Berlin, 1902-1907, c. I, s. 258.
Pantateukhos: Kitabı Mukaddes'te Eski Ahid'in ilk beş kitabı (ç.n.).

3 Pliny, *Natural History*, VI. 26, 101; Wilfred H. Schoff, *The Periphus of the Erythraean Sea: Travel and Trade in the Indian Ocean by a Merchant of the First Century*, Yunancadan notlarla çev., David McKay Company, New York, 1916, s. 219'dan.

lerine çarptıklarında incilerin seslenmesine bayılıyorlar; ve şimdi, günümüzde, en yoksul sınıflar bile bunları taklit ediyor, insanlar 'halk arasında kadının inci takması önünde liktor* yürümesi kadar iyi şey' diye laf çıkarttılar. Hatta bundan da fazlası, ayaklarına da takıyorlar, hem de yalnız sandallarının bağlarına değil ayakkabılarının her yerine. İnci takmak yeterli değil, onları çiğnemeleri, ayaklarında onlarla yürümeleri de gerek."[4]

Bu ticaretin kanıtları Madras Müze koleksiyonlarında görülen sayısız Roma parasıdır. Bu paraların üstünde Tiberius, Kaligula, Claudius ve Neron'un (MÖ 42-MS 68) damgaları var; daha az bulunanlar Vespasianus ve Titus'a ait (MS 69-81) ve gene bol olarak Domitian, Nerva, Traianus ve Hadrianus'un (MS 81-138) paraları bulunuyor.[5] Ayrıca, Pilinius'un zamanından kalma Roma yurttaşı, adı bilinmeyen Mısırlı bir Yunanlı tüccarın, kendi gemisini kendi kullanırken tuttuğu seyir defteri var. Kızıl Deniz ile Hindistan arasında çok sefer yapmış, *Kızıldeniz Seyahat Rehberi*'nde anlatıyor.

Hint güneybatısının en önemli limanı Muziris'den söz ederek, "Arabistan'dan doldurulmuş ve Yunanlılarca gönderilmiş yük gemileriyle dolu" diyor. İhraç malları arasında biberle birlikte "çok miktarda güzel inci, fil dişi, ipek kumaş, Ganj'dan Hint sümbülü, içbölgelerden malabathrum, her tür saydam taş, elmas, safir ve kaplumbağa kabuğu"nun adı verilmektedir.[6] İthal malları arasında sayılanlar şunlardır: "Şarap, İtalyan malı yeğleniyor...; bakır, teneke ve kurşun; mercan ve topaz; bir gez genişliğinde, parlak... ince kumaşlar; ülke parasıyla değiştirildiğinde kâr sağlayan altın ve gümüş para; ve fazla miktarda, pahalı olmayan yağ. Ve kral için buralara çok pahalı gümüş gemiler, şarkı söyleyen çocuklar, harem için güzel kızlar, hoş şaraplar, en güzel dokumalardan ince kumaşlar ve seçme yağlar getirilmektedir."[7]

"Sahilden içerideki ülke birçok çöllük ve dağlık bölgeler barındırır; her türden vahşi hayvan yaşar; leopar, kaplan, fil, koca yılanlar, sırtlanlar ve her türlü babun." Ayrıca, yazarın be-

* *Liktor:* Eski Roma'da yüksek memurların önünde giden, elinde değneklerle sarılmış balta taşıyan görevli (ç.n.).

4 *age*, IX.57; Schoff, *age*, s. 240'tan.

5 Schoff, *age*, s. 220.

6 *Periplus*, 54 ve 56. paragraflar; Schoff, *age*, s. 44-45.

7 *age*, paragraf 49; Schoff, *age*, s.42.

lirttiğine göre "Ganj'a kadar uzanan çok kalabalık uluslar" vardır.[8]

Sir Mortimer Wheeler, kırkların ortalarında güneydoğuda, Koromandel kıyılarında yaptığı kazılarda bu döneme ait önemli bir Roma ticaret istasyonunu, Arikamedu'yu ortaya çıkardı. Raporunda "İtalya'da MS birinci yüzyıllarda yapıldığı bilinen kırmızı cilalı sayısız çömlek parçası ve dönemin Akdeniz şarap ticaretinin karakteristiği olan iki kulplu küpler ve amforalar, Roma lambaları ve cam eşyası, Arikamedu'nun 'Yavana', yani Greko-Romenlerin ve eski Tamil yazarların sözünü ettikleri Batı düzenli ticaret istasyonlarından biri olduğunu ortaya koymaktadır." Bu limanın sanayisi boncuk yapımıdır. "Bu amaç için altın, yarıdeğerli taşlar ve cam kullanılıyordu ve iki değerli taştan, oyma tekniğiyle yapılmış biri Greko-Romen tekniğini yansıtırken, tıraşlanmamış olan öbürü burada Batılı sanatkârların da olduğunu düşündürtmektedir." Duvarlarla çevrili avlularda özenle inşa edilmiş su hazneleri ve kiremit arklar, "eskiden beri Hindistan'ın bu bölgesinin dikkat çeken ürünü olan ve klasik yazarlarca Hint ihraç malı olduğu belirtilen muslin kumaşının hazırlanışını" çağrıştırmaktadır.[9] Ve üç yüz mil kuzeyde Amaravati'de, MS birinci-üçüncü yüzyıl arasının zengin heykelleri ve süslemeleriyle dolu Buddhist stupasında Batılı insan temsilleri görülmektedir. Bazı heykeller tamamen Hellenistik modelde yapılmıştır.[10]

Kısaca, MS birinci yüzyılda Hindistan-Roma ticaretinin çok canlı olduğuna ilişkin kanıtlar sayısızdır; bunun iki tarafı da etkileyen ticari ve kültürel sonuçları olmuştur. Mısır'da İskenderiye'de Hintli bilim adamlarına rastlamak olağan bir görüntüdür: Hem Dio Khrysostom (MS y. 100) hem Klement (MS y. 200) onlardan söz ederler.[11] Kuzeyde, MÖ y. 100 yılında açılmış olan, Roma'dan Çin'e giden Eski İpek Yolu'nda Kuşhanlar ticari ve diplomatik ilişkileri geliştirmekteydiler. Kervan ve gemi aracılığıyla işleyen sistematik dünya ticareti bu çağda kurulmuştu ve eski dünyanın Roma'dan (artık Fransa ve Britanya'yı da içeriyordu) Çin'e kadar dört güçlü bölgesinin karmaşıklığını ve gücünü artırıcı etkilerini devam ettiriyordu.

Bunların hepsi masal başlangıcı gibi, Dr. Hermann Goetz'in, eski Baroda Müzesi Müdürü'nün gösterdiği gibi, MS beşinci yüz-

8 *age*, paragraf 50; Schoff, *age*, s. 43.

9 Wheele, Gosh ve Deva'yla, *age* (*Ancient India*, No 2, 1946), s. 17.

10 Hermann Goetz, "Imperial Rome and the Genesis of Classical Indian Art", *East and West*, New Series, c. 10, No 3-4, Eylül-Aralık 1959, s. 180.

11 Rawlinson, *age*, s. 98.

yılın başında Hindistan için çağ açıcı önemde bir olay olmuştur; bunun ilk evresi Roma'da başlamıştır.

Dr. Goetz "Hıristiyan şehitlere karşı [Romalıların] acımasızlıkları iyi biliniyor" diye yazıyor, "fakat dalga geçtiğinde babalarının dinine bağlı kalan kâfirlere yapılanlar da az değildi. I. Theodosius zamanında eski kültler sistematik olarak yok edildiler (379-395); altıncı yüzyılın sonuna kadar tamamen yok olmamış olsalar da, inatçı direnişe karşın yok etme sürdürüldü. Tapınaklar sistematik olarak kapatılıp yıkıldı, putperest kurbanlar ölüm cezasıyla bastırıldı, rahipler sürüldü veya öldürüldü."[12] Ve "sürgünler sığınabildikleri ülkelere" gittiler diyor Dr. Goetz, "Hindistan Akdeniz'le kurduğu eski ticari bağlarla bu ülkelerden biriydi"

Hoşgörülü Hindistan'da II. Çandragupta döneminde (378-414; bu tarihler I. Theodosius dönemini kapsayıp aşıyor) mimarlık, heykelcilik, yazın, toplumsal, dinsel ve felsefi formlar aniden gelişme gösterdi, Hindistan'da daha önce bilinmeyen, fakat son dönem Roma'sıyla yüzlerce bağıntı taşıyan konularda ilerlemeler görüldü.

Birkaç ayrıntı üstünde duralım.

Mimarlık alanında: Helenistik *templum in antis*'in küçüğünü anımsatan dikdörtgen taş içodası, sundurması ve sıra sütunları bulunan yapılar Hindistan'da II. Çandragupta döneminde birden bire ortaya çıkar ve çoğalır ve daha halefi I. Kumaragupta döneminde (414-453) taş içoda tepesinde piramidimsi bir kuleyle tamamlandı; zigguratı çağrıştıran bu ekleme bu dönemde Hindistan'a Babil-Helenistik astronominin girmesiyle açıklanmıştır. Ayrıca, Roma sanatından nişlere yerleştirilen heykel düşüncesi, birbirine dolanan süsler arasında Erotes'in dolandığı özel friz süslemeleri, çıkıntılı küplerden oluşan bir başkası, taç yapraklarından oluşan gene bir başka usül ve dört veya daha fazla yapraklı rozetta süslemeleri alınmıştır. Ayrıca, defne veya akantos çelenkleri biçiminde sütun tabanları, yeni Buddha tahtı biçimleri, aşağı sarkıp gevşek biçimde desteklerle birleşen inci dizilerinden çelenkler; yarıaçık kapıdan içeriyi gözetleyen bir kadını gösteren Roma lahitlerinden alınma motif. Hayali su hayvanları *(makara)*, kuş biçimli Harpi* *(kinnari)*, aslan maskeleri *(kırtimukha)*, süzü-

12 Goetz, *age*, s. 262.

* *Harpi*: Yüzü ve gövdesi kadına, kanatları ve ayakları kuşa benzeyen mitolojik bir canavar (ç.n.).

lüp uçan kutsal çift (*gandharva* ve *apsara*), tunç kakmacılık teknikleri, mine ve değerli taş oymacılığı ve yoğun bir uyarlamadan başka anlama gelmeyecek sayısız benzeyiş; Dr. Goetz'in kesin biçimde göstermiş olduğu gibi, düşünce biçiminden yazın biçimine, dans figürlerinden saç yapma biçimlerine kadar birçok ayrıntıda ortaya çıkan bir ortaklık.

Fakat önemli nokta burası ki: "Birçok yeni düşüncenin, tekniğin ve biçimin Hint sanatında yeni ve en önemli bölümün açılması sonucunu verecek yoğunlukta alınmış olmasına karşın, asla *en bloc** alıntılanmış bir şey olmadı... Her şey Hint kavramlarıyla parçalanıp yorumlandı ve Hint ilkeleriyle yeniden kuruldu."[13]

Helenist insan gövdesi anlayışı karşısında Hintli anlayış geliştirildi. Helenist-Romen tipolojisine karşı Hintli tipolojisi geliştirildi ve tamamen başka bir yaşama hizmet etti. Alınan mimari ve heykelcilik tipleri uyarlandı veya yerlerine benzerleri Hintliler geliştirildi: Triton** yerine gandharvalar, akantos yerine nilüferler kondu. Brahmanlar yerli folklardan kendi amaçları doğrultusunda sistematik olarak yararlanırlardı (fakat hiç bir zaman sürekli ona bağlı kalmazlardı). Ve sonuç, bir kez daha Dr. Goetz'in deyişiyle, "zamanımızda ancak nazizm ve komünizmin canlandırabildiği biçimde tarihin yeniden yazılması"ydı.[14] Gerçek geçmiş yok edilmiş, mitsel bir geçmiş yaratılmıştı ve hal, görünüşte her zaman için, bütün sapkınlıklara, eleştirilere ve gerçeğe karşı onaylanmış oluyordu.

"Gupta devrimi eski rişilerin, kahramanların ve tanrıların 'eski iyi zamanları'nı geri getirme sloganıyla başarıya ulaşmıştı. Gerçekte hummalı bir kültürel gelişme oluşmaktaydı. Fakat bütün yenilikler geçmişte, becerilebilirse tanrılar tarafından ilan edilmiş oldukları ileri sürülerek yapılmaktaydı."[15]

Cesur Çinli hacı Fa-hsien'in, Hindistan'a hayran kaldığı canlı dönem işte buydu: Hindistan'ın, insanoğlunun uygarlığına önderlik ettiği altın zamanı.[16]

---

* *En block:* Toptan, bütün halinde (ç.n.).

13 *age*, s. 264.

** *Triton:* Yunan mitolojisinde yarısı adam, yarısı balık olan deniz ilahı (ç.n.).

14 *age*, s. 264.

15 *age*, s. 265.

16 *age*, s. 262 ve 264-68.

Hint Altın Çağı'nın ana mitolojik belgesi Mahabharata destanıdır; malzemesinin büyük bölümü belirlenemez tarihlere aittir, belki MÖ 400'den eskidir, fakat son biçimi ve anlatımını MS y. 400 ve sonrasında kazanmıştır. Yapıt her türlü mitsel, ritüel, ahlaki ve şecereyle ilgili bilgilerle doldurulmuş bir tür son dönem buzultaşı gibidir; *Ilyada* ve *Odysseia*'nın sekiz katı uzunluktadır. Bir uzmanın deyişiyle, "çok farklı görüşlerin, daha da önemlisi birbirinin hemen ardından görünürde hiçbir uyumsuzluk yokmuş gibi anlatılan çok farklı görüşlerin" toplamıdır.[17]

Yapıtın ana örgüsünü burada sunmaya çalışmak sıkıcı ve yararsız olur. Fakat destanın yazarı olduğu varsayılan kişi, ilk kitabında maceranın mükemmel bir örneklemesini yapar. Büyük rişi Vyasa Hindistan'ın Homeros'u olarak adlandırılmıştır, ama gerçekte ondan daha geniş kapsamlıdır. Truva Savaşı yanında iki taraftaki bütün kahramanları da anlatan bir Homeros olabilir. Adının anlamı da *vy-asa* "her yönde *(vi-)* dağıtan ve gönderen *(as)*" demektir; daha uygunu olamazdı. Çünkü bu adam yalnızca bu şaşırtıcı büyük yapıtı yazmakla, iki tarafın da ana kahramanlarının soy öykülerini tutmakla kalmamıştır, hepsi on sekiz veya daha fazla olan Puranaların da yazarı (MS dördüncü yüzyıldan on altıncı yüzyıla kadar gelen bir dizi daha küçük destandır), dört Veda'nın derleyicisi, Veda felsefesinin yaratıcısı ve bunların yanında mükemmel bir orman münzevisidir.

Bu rişinin tipik Hintli yaşamöyküsü, Kanişka dönemi şairlerinin çoktan özlemini çekmeye başladıkları şu altın çağa gider. Bu çağ Hindistan'a dünyanın başka yerlerinde bilinenden her bakımdan üstün bir geçmiş sağlamıştır. Bu masalımsı dönemde Hindistan'da adı Vasu olan bir kral vardır. Bu kral erdeme *(dharma)* bağlıdır, ama avcılığa bağlılığı da bir o kadardır. Ve o sırada başkent yakınındaki, eteğinden akan ırmağa kavuşma isteğiyle çıldıran bir dağ, ırmağa sarılmış ve önünü kapatmış, artık ırmak suları kentten geçemez olmuş. Kral gidip dağa tekme atmış. Irmak bu çukurdan akmaya başlamış, ama gebe kalmış ve bir kız, bir oğlan doğurmuş. Çocukları sevgiyle krala vermiş, o da oğlanı general ve kızı karısı yapmış. Kızın adı Girika "Dağın kızı"ydı.

17 A. Berriedale Keith, *The Samkhya System*, The Heritage of India Series, Association Press, Kalküta; Oxford University Press, Londra, tarihsiz, s. 30.

Âdet görme zamanı gelip geçince kocasına söyleyip temizlenmek için ırmağa gitti.

Dharma ilkesine göre kocalar, aybaşı hallerinin hemen peşinden karılarıyla cinsel ilişki kurarlar; çünkü –Vedacı değerlendirmenin yanılmaz doğrularına göre– çocuk yapmak için en uğurlu zaman bu zamandır. Ve kral da, Girika'nın hazır olduğu bilgisini aldığında, bağlılık duyduğu görevini biliyordu. Fakat okuduğumuz gibi, aynı biçimde av zevklerine de bağlıydı. Öyle oldu ki, daha karısı ırmaktayken, yaşlı akrabaları gelip onu geyik avına çağırdılar. Yaşlılara itaat edilmesi gerektiğini düşünerek, evliliğe ait olana değil ailevi dharmaya uyarak onlarla gitti.

Girdiği ülkede sayısız çiçekli ağaç vardı. Ayrıca, bütün orman o mevsimde kuş cıvıltılarıyla ve sarhoş arı vızıltılarıyla çıldırtıcı hale gelmişti. Mevsim bahardı, içinde ilerlediği orman yer cinlerinin bahçeleri kadar hoştu. Aklına evlilik dharması düştü ve arzuya yenilerek çok güzel çiçekleri olan ağır kokulu bir ağacın dibine oturdu. Aklı çılgınlıkla eridi, bunalıma düştü ve tohumlarının zayi olmaması gerektiği düşüncesine kapılarak geniş bir yaprakta topladı. Yukarıda süzülen bir doğan gördü: "Ey arkadaşım, bunu gününde olan karıma götürür müsün?" diye seslendi.

Kuş görevi yüklendi, fakat yolda ikinci bir doğan yükü et sanarak saldırdı ve tohumlar Cumna ırmağına düştü. Irmakta bir balık bunları hemen yuttu, gerçekte kılık değiştirmiş bir su perisiydi ve onuncu ayda talihsiz balığı bir balıkçı yakaladı. Balığın içinde bir kızla bir oğlan bulup şaşırdı. Krala sunulan oğlan zamanla kral oldu; fakat kız, iyice fark edilebilen balık kokusu olduğundan, kızı olarak balıkçıya gönderildi. Ve kurtulan peri göğe yükseldi.

Mahabharata yazarının soyuyla ilgili masalın birinci bölümü böyle.

İkinci bölüm kızı anlatıyor.

Olağanüstü güzelliği vardı ve ona bütün erdemler bağışlanmıştı. Adı Satyavati "Gerçek"ti, fakat Balık Kokusu olarak tanınırdı. Ve üvey babasına hizmet ederek Cumna ırmağının suları üstünde kürek çekiyordu. Bir gün, adı Paraşara olan büyük, çok büyük bir yogi karşı kıyıya geçirilmek için geldi. Ve kayıkta kendisine gülen, sütun bacaklı kızı görünce aniden arzusuna tutsak oldu. Fakat kız: "Ey kutsanmış aziz, kıyıda karşıya geçmeyi bekleyen başka azizler var; görebilirler" dedi.

O zaman yogi kendilerini kapatması için sis getirdi; bunu görünce kızın kafası karıştı: "Ben babasının yanında oturan bir bakireyim" dedi, "ey günahsız aziz, bunu bil, düşün ve öyle davran"

Kızın huyundan çok hoşlanan yogi, kıza güvence verdi: "Ürkek kız, bekâretini gene kazanabilirsin" dedi. "Ayrıca, benim hiçbir arzum meyvesiz kalmaz. Bana arzuladığın bir şey söyle." Kız gövdesinin güzel kokmasını istedi ve arzuları karşılıklı gerçekleşti. Kız bekâretine gene kavuştu ve bundan sonra Gandhavati "Güzel Kokulu" olarak tanındı. Erkekler kızın güzel kokusunu bir fersah uzaktan alıyorlardı.

Öteki kıyıya varan yogi, inziva yerine gitmek için yola koyuldu ve kız, zamanı gelince, gizlice kutsal Cumna ırmağının ortasındaki ağaçlıklı bir adacıkta bir oğlan doğurdu. Bekâreti bir kez daha geri geldi. Ve bebek, ayağa kalktığında, ormana doğru yürüdü, ayrılırken "Bana gereksinmen olduğunda, beni düşün Ana, ben hemen görünürüm" dedi.[18]

Okuyucu bu masalın gerçek olduğuna belki inanmayacaktır. Ama bu oğul Vyasa'dır ve bu kutsal olayları kendisinin koca kitabından okuyoruz –bundan sonra annenin, hâlâ bakireyken, kokusuna kapılıp kayığına gelen büyük, çok büyük bir kralla olan macerasıyla devam ediyor–.

Ve bu iyilik dolu, artık yaşlanmış Santanu adlı adam, mükemmel oğlu Bhişma'ya veliahtlık hakkı verdiğinde, şaşkınlık içinde, birkaç yıl önce onu doğuranın ırmak tanrıçası Ganj'ın kendisinden başkası olmadığını öğrenmişti. Şimdi kutsal ırmak Cumna'ya yaklaşırken, olağanüstü bir koku aldı ve kaynağına ulaşmak isterken balıkçı kastından güzel kızın kayığına vardı.

"Ey ürkek, güzel kız, sen de kimsin?" dedi.

Kız yanıtladı: "Ben, efendim, buranın başbalıkçısının kızıyım ve babamın hizmetinde hacıları bu kıyıdan öteki kıyıya taşırım."

Kral doğrudan babaya gitti, fakat balıkçı ona şöyle dedi: "Eğer kızım için duyduğunuz istek yasalsa bana kızımdan doğacak oğlunuzun tahtın tek varisi olacağına söz vermelisiniz." Ve bunu duyunca yaşlı kral neye uğradığını şaşırdı. Başkenti Hastinapur'a gitti ve üzüntü içinde, hep bu kızı düşünerek günlerini geçirmeye başladı.

18 *Mahabharata* 1.63.1-85, kısaltılmış.

O zaman mükemmel oğlu, Bhişma, babasının hastalığının nedenini bularak beraberinde prensler balıkçıya gitti. "Dostum, bu prensler önünde, babamın kızından olacak oğlunun, kralımız olacağına yemin ediyorum" dedi. Fakat balıkçı, "Sizin yeminizden kuşkum yok efendim, ama başka olası oğulların iddiaları ne olacak?" diye yanıt verdi. Prens dedi ki: "O zaman ikinci bir yemin etmeliyim; yaşam boyu bekâr kalacağım." O zaman balıkçının tüyleri ürperdi. Selam verdi. Ve ırmağın bakiresi böylece evlendirildi.[19]

Böylece, kayıkçı güzelinin sonraki oğullarının öykülerine geliyoruz. İyi kral Santanu'nun iki oğlu oldu. Büyüğü tahta çıktı, fakat genç yaşta savaşta öldü. İkincisi de, çok ufakken veremden öldüğünden varis olarak iki çocuksuz dul kaldı. Güzel boylu, dalgalı parlak saçlı, kırmızı tırnaklı, büyük göğüslü ve geniş kalçalı dullar. Ve dul ana kraliçe, Satyavati Bhişma'ya, "Soyun devamı yok. Ama sen Veda eğitimi görmüş, güçlü, erdemli birisin ve eminim soyun sürmesiyle ilgileniyorsundur. Sana bir iş vereceğim, tahta çıkıp kral ol, ritlerimize göre kızlarla evlen ve oğul sahibi ol."

Bhişma ona babasının istediği yemini anımsattı ve kraliçenin aklına, sıkışınca, yürüyüp giden bebeği geldi.

Vyasa, artık büyük bir bilgeydi, Vedaları yorumlama işine dalmıştı, ama annesi onu düşününce, söz verdiği gibi hemen göründü.

Annesi ona derdini söyleyip onu gözyaşlarına boğunca, "Yama ve Varuna gibi oğullar yapacağım. Ama önce genç hanımlar benim istediğim bazı yeminleri vermeliler" dedi.

Kadın, "Ama krallığımız tehlikede. İşin bugün yapılması lazım" dedi.

"O zaman" dedi Vyasa "onlara çirkinliğimi, suratsız görünüşümü, çarpık gövdemi, kötü kokumu ve korkutucu giyimimi hoş görmelerini söyle. Eğer bunu yapabilirlerse gürbüz oğulları olur. Büyüğü süslensin. Temiz bir elbiseyle beni yatakta beklesin." Ve gözden kayboldu.

İncelikle ikna edilen kız yıkandı, güzelce süslendi, Satyavati onu yatağa götürdü. "Burada yatacaksın" dedi, "eşinin büyük kardeşini bekleyeceksin." Ve genç dul, sözü edilen büyük kardeşin Bhişma olduğunu sandığından mutlu, düşüncelere dalarak

19 *age*, 1.100.40-101, kısaltılmış.

uyanık uzandı. Lamba yandı. Kapı açıldı. Biri girdi. Ve kız, irkilerek, gelenin siyah parlayan suratı, ışıklar saçan gözleri, bakır gibi kalkmış saçları, kaba bir sakalı ve yaklaştıkça kokusu dayanılmazlaşan bir derviş olduğunu gördü. Gözlerini kapadı. Derviş Satyavati'ye döndüğünde, "Oğul, on bin fil gibi güçlü ve bin oğulun babası olacak. Ancak annesinin başarısızlığı yüzünden, birleşme anında gözlerini kapadığı için kör olacak" dedi.

Ve çocuk gerçekten kör oldu. Büyük kral Dhritaraştra (krallığa *"raştra"* güç veren *"dhrta"*) oldu; Kauravaların babası, Mahabharata'da düşman taraf. Fakat Satyavata çocuğu görünce gene Vyasa'yı düşündü ve derviş gene görününce, gene denemesini istedi.

İkinci sevimli dul, kuşkulanmaksızın yatağa geldi. Koca odadaki lamba yanıp tükendi. Kapı açıldı. İçeri biri girdi ve kız gözleri kocaman açık, sarardı. Aziz onunla birleşti ve "Sen soldun, oğlun da solacak. Ona Pandu diyeceksin" dedi (*pandu*: beyaz, saman sarısı, solgun).

Ve doğan oğul gerçekten solgundu. Fakat Pandavaların, Mahabhara'nın beş kahraman kardeşinin babası oldu: Yudhişthira, Bhima, Arjuna ve Nakulşa ile Sahadeva ikizler.

Kısacası, destansı savaş Karanlık Oğulları (gözlerini kapatandan doğan kralın oğulları) ile Işık Oğulları (gözlerini açık tutanınkiler) arasında geçiyor. Fakat bir üçüncü doğum daha var. Çünkü gene tatmin olmayan Satyavati, iki genç kraliçeden birincisi için bir fırsat daha yarattı. Fakat kız yerine bir köle koydu. Yogi bu Şudra kızıyla Satyavati'nin isteğini yerine getirdiğinde, kız kalkarak önünde eğildi. "Ey sevecen hanım, sen artık köle olmayacaksın" dedi aziz, "oğlun da çok yetenekli olacak." Gerçekten köle kızın oğlu büyük bilge Vidura, Pandavaların öğütçü amcası oldu ve sonunda aydınlık yogiliğe kavuştu.[20]

Işık ve Karanlık motiflerini okuyucu MÖ y. 500'lerin İran'ından anımsayacaktır; Gerçeğin Efendisi ile Yalanın Ustası arasındaki kozmik savaşı. MÖ y. 175-MS y. 66 dönemine ait[21] İbrani Ölü Deniz Yazmalarında, Işık Oğulları ile Karanlık Oğulları arasında gene ortaya çıkar. MS ilk yüzyıllarda çeşitli gnostik yapıtlarda motifin başka geliştirilmiş biçimleri de bulunur. Bütün bu levanten uyarlamalarda savaş aynı anda hem ahlaki hem

20 *age*, 1.101-106, kısaltılmış.

21 Millar Burows, *The Dead Sea Scrolls*, The Viking Press, New York, 1955, s. 222-23.

ontolojiktir. Doğruluk ve ışık ilkesi *erdem* ve *gerçek varlığı* temsil eder. Hem toplumsal çerçevesi hem de mutlak geçerliliği vardır ve sonunda kozmik açıdan zaferi o kazanacaktır. Bu sistemlerde toplumsal ve metafizik yaklaşımlar arasında hiç ayrım gözetilmemiştir.

Buddhist Amida mitolojisinde de, aynı biçimde, ışık ve gerçek bilgi ilkesi aynı anda hem ahlakidir hem de cismani özü vardır. Burada ışığın nihai zaferi kozmik terimlerle ifade edilmemektedir. Çünkü Buddhist sonsuz daireler kozmozunda, dairelerin duracağı zaman ötesinde zamana yer yoktur. Buddhist zaman aralığı psikolojiktir, istenmeyen sıradan çıkmak gibidir. Gene de ışık ilkesi, karanlık sıraya göre daha doğru düzendir ve daha öz sahibidir. İkincisi cahillik ve arzunun basit işlevidir –onların tutsak edici, körleştirici büyülerinin işi–. Sonuç olarak, Batı sisteminde toplumsal ve metafizik düzenlerin eşitlenmesi gibi Amida'da da psikolojik ve metafizik olanlar eşitlenmektedir.

Brahmanların, fiziksel açıdan olanaksız Vyasa yaşam öyküsünde kurgulanan simgesel oyunda, saçma görünmekle birlikte fazlasıyla işlenmiş, geliştirilmiş daha karmaşık bir yön görünüyor. Şurasına dikkat edilmeli ki, ışık ve karanlık kutuplarının yaşam kavgasını anlatan ünlü Hint türevinde, sonuçta ne aydınlık ne de karanlık kazanıyor. Ayrıca, iki güç de tek üstün güçten, Vyasa'dan türüyorlar. Işık ve Karanlık oğulları arasında ahlaki bir değerlendirmeyle taraf tutulmasına karşın, yargıya varmak olanağı yok. Tersine, iki taraf da düalist bir düzenin iki eşit tarafını oluşturuyor, belirli koşulların işlevleri halindeler. Bir an durup kraliçenin acil, yararcı sonuçlar elde etmek için sabırsızlanışını düşünelim. Bu alanın hazırlanmasını olanaksız kıldı ve iki kızın gerçekte aynı biçimde masum olan zıt tepkiler vermesine yol açan neden de aslında bu. İnsan tarihindeki ışık ve karanlık oyunu, böylece insan zayıflığının işlevi olarak ortaya çıkmış oluyor; oyun süresince ahlaki yargılarda bulunmanın olanaklı olmasına karşın, atfedilen erdem ve günah gerçekte ikincil derecede bir alana ait. Tamamlayıcı nitelikteler. Eski Mısır'ın İki Ortağın Gizi'yle karşılaştırın! Işık ve karanlığın oynadığı kozmik gölge oyunundan daha geniş, gelişkin bir görüş ortaya çıkıyor ve Mahabharata'nın içeriğinde bu soy üreten ve bölüme tanıklık edenle temsil ediliyor. Yukarıda tartışılan Ptah, Apis boğasının babası Mumya kimliğiyle, sonraki Hint Tantrik simgeciliğinde eşdeğeri Şiva olan Firavunu karşılaştırın. Şiva-Ceset de özünde bir ol-

makla birlikte, dünyayı üreten Şiva-Şakti çiftine yüz çevirmiştir (Bkz. s. 94 ve Şekil 21). "Ben" diyen ve iki olan atmanı anımsayın!

Daha sonraki Brahman Mahabharata sistemi, Buddhist Amida sisteminin tersine, dünya mayasından kaçış kadar ona dahil olmayı da içerir. Fakat bu dahil oluşta Batı ahlaki pozitivizminin temsil ettiği gibi dünya değerlerinin değersizleştirilmesi yoktur. Dönüş iyileştirilemez; değerleri de kendi ötesinde anlam taşımamaktadır. Ve gene de –Vyasa yaşam öyküsünün açıkça gösterdiği gibi– dünya bilge tarafından ironik biçimde olumlanabilir: Biraz ciddiye binen çocuk oyununda yetişkinin olumlaması gibi.

Şekil 21
Mücevher Adası: Hindistan (Rajput), MS y. 1800

Ve şimdi, sonuçta, bu ironik masalda ve maya oyununda bütün gücü temsil eden Satyavati kimliğine geldiğimizde; hem Vyasa'nın hem de genç ölen iki kralın annesidir. Kozmik maya gizeminin üç gücü vardır. Birincisi, Brahman'ı gözden saklamak, ikincisi dünya hayali yaratmak ve üçüncüsü hayal içinden Brahman'ı ortaya çıkarmaktır. Satyavati kayığında yogileri öteki kıyıya taşımaktadır ve bu işiyle mayanın ortaya çıkarıcı gücünü temsil etmektedir. Fakat aynı zamanda öteki kıyıdan bu tarafa yolcu

da taşımaktadır, yani gizlemekte ve açığa da çıkarmaktadır. Onunla bu kıyıda kalmış olan iyi kral Santanu'nun isteğine hizmet ederken bütün alanın ve Mahabharata evrenindeki ışık ve karanlık oyununun harekete geçirici gücü olmaktadır. İki kıyının ortasında pek de mükemmel olmayan yoginin isteğine hizmet ederken büyük Vyasa'nın, Vedaların derleyicisinin, Puranaların yazıcısının vb. annesidir. Vyasa dünyaya değerlendirici yazısını vermiştir ve iki ailenin babası olarak, bu kıyıda bile, özünde açıklayıcı bir tarih yazmıştır, fakat bu tarih eğer salt gerçeklik olarak okunursa örtücü olur.

Satyavati, kralı çeken kişilik olarak güzel koku sahibidir, fakat bu onun gerçek kokusu değildir. Krala anlatılan bekâreti de gerçek değildir. Dünyaya itici gelen kokusu gerçek kokusudur, yogi tarafından istekle kucaklanmıştır. Yoginin gerçek amacıysa öteye geçmektir. Ve kızın içinden çıktığı, yaşamın durmadan akan ırmağı, bütün yaşam gibi tüm Doğu simgesel yazınında kutsal rahmetin görüngü alanına dökülüşüdür. Bir yandan (bir kıyıda), neşe ve acı, erdem ve günah, bilgi ve hayal alanıyken, öte yandan (öteki kıyı) değiştirildiğinde veya başka türlü okunduğunda, bu tamamlayıcı ilkeleri ilkelerin ötesinde olan mutlaklığa götürür. Ve aradaki adada büyük Vyasa doğmuştur; mitosun dünyası ve kaynağı burasıdır –Mahabharata'nın–. Burası kendi içinde gerçek ve sahte, açıklayıcı ve gizleyicidir ve yaşamın kendisi gibi, insanın yeteneğine göre iki türlü de okunup anlaşılabilir.

Bu mitos okyanusunun olay örgüsünü anlatmamaya söz verdim. Tamamlarken şurasına işaret edeceğim, kör Dhritaraştra tahtından vazgeçiyor ve Pandu "solgun olan" kral oluyor. Fakat onun genç ölümüyle büyük kardeş tahta dönmek zorunda kalıyor. Dhritaraştra sayısız oğulları, Kauravalar ve Pandu'nun beş mükemmel oğlu Pandavalar bundan sonra Vedacı Hindistan'ın feodal çağının şövalyelik çiçeklerinin söndüğü kan banyosuna dalıyorlar.

Destanın son beş kitabının (14-18) kahramanlık dönemi sonrası bir kasta ait olduğu açık. Yudhişthira, Pandavaların en büyüğü savaşın bütün günahlarından yıkanıp arınılan at kurbanı düzenliyor. Yaşlı Dhritaraştra ve karısı binlerce oğullarından tam anlamıyla kopup ormana çekiliyorlar. Beş kardeşe sayısız çatışma sırasında büyük rahatlık sağlayan ve yardımcı olan Tanrı

Vişnu'nun yeniden can verdiği kutsal kardeşler, esmer Krişna ve beyaz Balarama ölüyorlar ve Pandavalar da ortak karıları sevimli Draupadi'yle (yaşamın çekiciliği) birlikte ağaç kabuğundan elbiseler giyip, ayaklarının dibinde bir köpek, yaya olarak cennet yoluna düşüyorlar. Himalayaları geçip dünya dağı Meru'ya varıyorlar, büyük gayretle tırmanıyorlar. Yolda Draupadi ölüyor ve art arda Sahadeva, Nakula, Arjuna ve Bhima ölüyorlar, Yudhişthira yanında yalnız köpeği, tek başına zirveye ulaşıyor. Tanrı İndra arabasıyla onu götürmeye iniyor; fakat o, karısı ve kardeşlerini cennette bulacağı ve köpeğinin de alınacağı sözü verilmeden gelmemekte inat ediyor. Hayvan kabul ediliyor ve tanrı Dharma oluyor. Kardeşler ve eş oysa bulunamıyor, çünkü cehennemdeler. Büyük düşman karanlık Kauravaların önderinin tahtta ihtişamıyla oturduğu cehennemde. Yudhişthira cenneti öfkeyle terk ediyor, cehenneme iniyor; burada yalnız kardeşlerini değil, birçok dostunu da korkunç yıkım içinde buluyor. Sonra az günahla ölenlerin önce temizlenmek için cehenneme gittiklerini, sonra cennete geleceklerini, az erdemleri olanlarınsa iyiliklerinin karşılığını kısa sürede görmek için önce cennete çıktıklarını cehennemde uzun ve korkunç bir ceza göreceklerini öğreniyor (birlikte biz de öğreniyoruz).

Cehennem sahnesi bitiyor ve Pandavaların hepsi tanrılar gibi cennete yerleşiyorlar. Fakat onların soybabası Vyasa, halen dünyada iş başında. Bir tür eon tamamlanmış: Mahabharata'nın kendisinden türeyen bütün evreni hayal gibi gökte kaybolmuş. Ve şimdi o sözlere, kutsal sözlere, her şeyin gerçeğini anlatan sözlere başlayacak.

Şimdi Vyasa'nın adı Vaişampayana olan bir yardımcısı var. Bütün öyküyü ona aktardı; ve bu eğitim görmüş adam yılan büyüsü yapılan büyük bir festivale katılacak. Janamejaya adlı bir kral babasının yılan tarafından ısırılıp öldürülmesinin öcünü dünyanın bütün yılan soyunun son Vedacı ateşte ölene kadar sürünmelerini sağlayarak almak istemiş. Vaişampayana Mahabharata'yı bu törenin aşamaları arasındaki boşlukta ezberledi. Ugraşrava adlı bir ozan bunu duydu ve daha sonra bir dizi aziz yanına katılarak kendilerine de öğretmesini istediler –o da öyle yaptı–. Elimizdeki Mahabharata'nın kaynağı da bu. Ozan sözleri bir bilgeden, o da Vyasa'nın kendisinden duymuş.[22] Artık Vyasa bu

22 *Mahabharata* 1.

dünyadan ayrıldı, kendi yarattığı ve ölümünü seyrettiği dünyadan yoga uçuşuyla güneşin alevli kapısına daldı.[23]

3. BÜYÜK İNANÇLAR ÇAĞI: MS y. 500 - 1500

Buddhizm özgün biçimiyle yeniden başka bedene girme öğretisidir; başı tıraşlı, tas taşıyan, öteki kıyıyı bulmak için manastır yaşamına çekilmiş keşiş tarafından temsil edilmektedir. Gupta canlanmasından sonra yeniden yaşam bulup gelişen Brahmanizm ise, öte yandan, yalnızca manastırı amaçlamakla kalmaz, laik toplumun işleriyle de eşit biçimde uğraşır. Bu bağlamda *dharma* terimi Buddhizmdeki gibi öncelikle terk ediş öğretisine değil, fakat kozmik yasalar sistemine ve evrenin bunlarla var olduğu süreçlere de aittir. Terim "tutmak, desteklemek, sağlamak" anlamındaki fiil kökü *dhr*'den gelmektedir ve anlam olarak, gördüğümüz gibi, Mısırlı *maat* ve Sümerli *me*'nin karşılığıdır. Dolayısıyla, Buddhist mitolojide dünya düzeninin kutsal biçimde oluşturulması ve sürdürülmesine ait bir konu olmayıp yalnızca Kurtarıcı'nın yaşamöyküsü yer alırken ve ondan görüngünün acılarından kurtulmanın yollarını öğrenmek gerekirken, Brahmanizm'in mitolojisinde daima ikili ders vardır; dharma ve yogaya, bağlılık ve terk edişe aynı anda hizmet eder.

Mahabharata'dan okuyoruz: "Ey kral, krallara layık biçimde, bütün iyi insanların yürüdüğü geleneksel biçimde yürü. Zahitlerin inzivalarında kastının erdemini *(dharma)* ve kazanım *(artha)* ve zevklerini *(kama)* yitirmiş yaşayarak ne kazanacaksın?"[24]

Buddhizmin anlayışında varlığın doğası mutlak boşluktur ve öznesi yoktur; görüngünün biçimleri hayal gibi hiçliğin üstünden geçer, cahilliğin büyüsüne tutulmuşlardır ve tek ilgilendikleri onun bozulmasıdır.

"Yükselen cahillikten karma biçimleri yükseliyor. Cahilliğin durmasıyla karma biçimleri duruyor." Hinayana Pali kitabının sözü budur.[25]

"Biçim boşluktur, boşluk biçimdir. Boşluk biçimden başka bir şey değildir ve biçim de boşluktan başka bir şey değildir. Boş-

23 *age*, 12.333.
24 *age*, 3.33.2.
25 *Samyutta-nikaya* 2.43.

luk dışında biçim yok ve biçim dışında boşluk." Bu da öteki kıyının Mahayana bilgisi.[26]

Ortodoks Vedacı-Brahmancı-Hindu anlayışta ise, kendini veren gücün *(brahman)* gerçekleşmesi her şeyde içkin ve aşkındır, her benlikte *(atman)* olduğu gibi. "Ben" deyip korku hisseden ve dünyaya dökülen benlik gibi kendi benliğini vermiştir.* Dolayısıyla, bu varlığın yaratıcı gücü –boşluk değil– her şeyde tanınması ve yaşanması gerekendir. Çünkü bilinemese de her yerde vardır.

Her şeyde gizli olmasına karşın,
Bu benlik parlayıp görünmüyor.
Ama görmesini bilenler görüyor
Üstün, uyanık akıllarıyla.[27]

Bu Varlıklar varlığını bilmenin yolu Buddhistlerin yolunu andırıyor gibi gelebilir, çünkü ona da benin *(aham)* terk edildiği benliği kurban etme yoluyla ulaşılabilir.

Kendisini kendisiyle fethedene
Kendisi arkadaştır.
Kendisini kendisiyle fethetmeyen
Saldırır kendine düşman gibi.[28]

Fakat benlik kurbanıyla elde edilecek olan varlık bilgisidir, yokluk değil; kendini kurban ettiği bu Varlıkla elde edilen dünya mucizesidir.

Dolayısıyla, Hinduizmin özünde kozmik düzeni kutsal olarak olumlama var. Ve toplum da kozmik düzenin parçası olarak kabul edildiğinden, ortodoks Hint toplumsal düzeni de aynı biçimde kutsal olarak olumlanmıştır. Dahası, doğanın düzeni sonsuz olduğundan, bu ortodoks toplum da böyle kabul edilmiş. Toplumsal alanda insan özgürlüğü veya yeniliğe karşı hiç hoşgörü yok; toplum, çağdaş Batı'da ve ilerlemiş Yunan ve Roma'da da olduğu gibi, insanlar tarafından geliştirilen, akıl ve değişime konu olan bir düzen olarak kabul edilmiyor. Onun yasaları doğaya aittir, tercih hakkı yoktur, değişip gelişmez veya tasarlanmaz. Güneş, ay, gezegenler, bitkiler ve hayvanların kendi doğalarından gelen yasalara tam anlamıyla tabi olmaları gibi, birey de kendi doğuştan gelen doğasına tabi olmalı, Brahman, Kşatriya, Vaiş-

26 *Praynaparamita-sutra.*

* Bkz. s. 17-18.

27 *Katha Upanişad* 3.12; Hume, *age,* s. 352.

28 *Bhagavad Gita* 6.6.

ya, Şudra veya Parya olarak kaderini yaşamalı. Herbirinin bir tür oluşturduğu düşünülmektedir. Ve farenin aslan olamayacağı gibi, Şudra da Brahman olamaz; olmayı isteyen delirmiştir. Hintçe *dharma* sözcüğünün 'erdem, görev, yasa' derin, çok derin anlamları vardır. "Kendi görevini kötü yapmak, başkasınınkini mükemmel yapmaktan iyidir" diye okuyoruz.[29] Yunan ve Rönesans'ın birey düşüncesi bu sistemin sınırlarında basitçe yer almamaktadır. İnsan daha çok *dividuum*, bölünmüş insandır, büyük insanın *(puruşa)*, toplumun kendisinin bir organı veya işlevini temsil etmektedir. Rahip kastı Brahmanlar bunun başıdır, Kşatriya yönetimdeki kast kollarıdır, Vaişya, mali kast karın ve gövdesidir, Şudralar işçiler bacakları ve ayaklarıdır. Paryalar, kastdışı olanlarsa, başka tür doğal düzene aittirler ve insan toplumuyla ilişkileri açısından ancak insanlık dışı, hayvanca angaryaları yapabilirler.

Bu sistemin bütünlüğüne ilk darbe Gupta döneminin içinde geldi. MS 510 yılında Eftalit Hunları genç önderleri Mihirgula başkanlığında kuzeybatıya girdiler ve ülkeyi yağmalayıp Guptaları bağımlı hale getirdiler. Vahşi yağma kısa sürdü; Mihirgula MS 528'de prensler konfederasyonu tarafından yenilgiye uğratıldı ve Keşmir'e çekilip orda öldü. Fakat Hindistan'da yarattığı sonuçlar etkileyici oldu. Profesör H. G. Rawlinson'un değişim dönemi üstüne yazdığı gibi, "perde nerdeyse bir yüzyıl için sahneden aşağı indirilmiş oldu" Ve tekrar yükseldiğinde, Ganj Vadisi'nde başta gelen üç devletin sürekli savaş içinde olduklarını görüyoruz. Bunlar doğu Malva'nın Guptaları, kuşkusuz eski imparatorluk ailesinin bir kolu, Kanaujlu Maukhariler ve Delhi'nin kuzeyinde bir kent olan Thanesarlı Vardhanalar. 612'ye gelindiğinde bütün Kuzey Harşa'nın eline geçti, fakat 647'de öldürülmesinden sonra "perde bir kez daha yıkıldı" ve iki yüzyıl sonra tekrar yükseltildiğinde, sahne tamamen değişmişti.[30]

"Yeni bir toplumsal düzen kurulmuştu. Merkeze yerleşenler kendilerine Rajputlar veya 'Kral Oğulları' diyen birkaç kabileden gelen bir soydu... Rajputlar eski Kşatriyalardan geldiklerini iddia ediyorlardı ve ülkülerinin eski Hindu destanlarının kahramanlarında dile getirildiğini düşünüyorlardı. Fakat çağdaş araştırmalar onların çoğunlukla beşinci, altıncı yüzyıllarda ülkeye girmiş olan Gurjara, Hun ve öteki Orta Asyalı kabilelerden gelmekte ol-

29 *age*, 3.35.

30 Rawlinson, *age*, s. 111.

duklarını gösteriyor. Bu işgalciler kendileri için krallıklar oluşturdular ve sonuçta Hindu eşler alarak ülkeye yerleştiler."[31]

Batı'dansa, bu sırada, birkaç yeni dinsel akım geliyordu. Bunlar arasından biri de son Gupta güneş tanrısı Surya kültünün de bulunduğu akımdı. Bu son dönem Roma emperyal Sol Invictus kültüyle İran Mitraizmi, bir parça İskenderiye gezegen tapımı ve eski Suriye tapınak fahişeliği kurumunu oluşturan ana tanrıça Anahid-Kibele ritlerinin[32] halk arasında canlanması gibi, farklı öğelerin karışımıyla zenginleşmiş bir akımdı. Kanarak'taki ünlü güneş tapınağı (MS on üçüncü yüzyıl, Orissa'da) herhalde kalan en büyük tanığıdır.[33]

Fakat bu yıllarda tamamen yeni bir levanten dinin gayreti de hissedilmeye başlanmıştı. Arap tüccarlar Hint batı sahillerindeki işlek limanlara yüzyıllardır gelirlerdi; malları *Eritre Denizi Dolaylarında* da anılmıştır.* Yedinci yüzyılda Muhammed'in dini (MS 570?-632) bütün Yakındoğu'da egemenliği kazandı ve Hindistan'da tam etkisi beş yüz yıl sonraya kadar bütünüyle hissedilmese de Sind'den Malabar'a kadar olan limanlar daha MS 712 yılında bu dinin öğretisiyle tanışıklık kurmuşlardı. Bu yılda ilk Müslüman Arap kolonisi Sind'e yerleşti. Hindu inancında bazı yeni hareketler de İslam'a dönenlerle alevlenmiş oldu. Son zamanların Hintli yazarlarından P N. Chopra durumu şöyle açıklıyor:

"İnsanların kardeşliğine, bütün inananların kuramsal eşitliğine, tektanrıcılığa ve Tanrı iradesine mutlak itaata inanmak –bunlar İslamın temel niteliklerindendir– bazı Hintli düşünürler ve dönemin reformcularının üstünde geniş bir etki yarattı. Malabar ve Koromandel kıyılarında Müslümanlar ve Hindular arasında kurulan ilişkiler, Hint düşüncesinin gelişiminde hamur mayası gibi etki yaptı ve güneyde tektanrıcı, kast karşıtı rönesans hareketlerini uyardı. Güney sekizinci yüzyıldan onuncu yüzyıla kadar dinsel reformların kalbi oldu. Vişnuit ve Şivait azizler bhakti okulları kurdular ve Şankara, Ramanuja, Nimbaditya, Basava, Vallabhaçarya ve Madhva gibi bilginler kendi kişisel felsefelerini biçimlendirdiler.[34]

31 *age*, s. 199-200.

32 Goetz, *age*, s. 262-63.

33 Zimmer, *The Art of Indian Asia*, c. II, Tablo 348-375.

* Bkz. s. 310.

34 P. N. Chopra, "Rencvontre de l'Inde et de l'Islam", *Cahiers d'historie mondiale*, c. VI, No 2 (1960), s. 371-72.

Kısaca, Hun işgalinden başlayarak Hindistan sahnesine yeni bir anlayış girmeye başladı. Bir yandan çok sayıda yabancı etki, bir yandan da eski klasik Gupta biçimlerinin bunlarla zıt çabaları yan yana yaşadı. Dr. Goetz'in sözleriyle: "Eftalit Hunlarının, Şulikaların ve Gurjaraların korkunç işgallerinden, Gupta imparatorluğunun yıkılışından, iç savaşlardan, askeri diktatörlükler, mali felaketler, kentlerin yıkılışı, kentli sınıfların çöküşünden sonra Hint kültürü katı biçimde feodal-ruhbani bir yapı kazandı: Ortaçağ kültürü oldu. *Eski* Gupta döneminde üstü örtülü bir rönesans olan aristokratik yönetime dönüşü saklayan şey, bu kez dokunulmaz bir gelenek halini aldı: artan barbarlığa karşı kültürel kalıtımı korumak için büyük çaba gösterilen dönemde reddedilemez bir modele dönüştü."[35]

Dönem, Avrupa'nın Roma'nın yıkılışından Rönesansa kadar süren Gotlar çağına karşılık geliyor. Bizans'ın kurumlaşması ve Müslümanlığın gelişmesi dönemi, Iustinianos döneminden (483-565) bir yanda İstanbul'un Türklerce fethine (1453), öteki tarafta Faslı Granada'nın Kolomb'un patronluğunu kabul etmesine kadar (1492) varıyor. Çin'de koşut dönemler Sui ve T'ang hanedanlarından Ming hanedanının ortalarına kadar geliyor; Japonya'da Çin'den öğrenilen Buddhizmin (MS 552) gelişme döneminden başlayarak Aşikaga döneminde tamamına erdirilmesiyle (1392-1568) tüm bir bin yıla yayılıyor.

Geniş açıdan bakıldığında, Doğu'dan Batı'ya kadar, çağ, her yerde sofuca dindar sanatların ağırlığını göstermesiyle tanımlanıyor. Hıristiyanların katedral çağı, İslamın camilerinin dünyası, Hindistan'ın bütün önde gelen Brahman anıtları ve Uzakdoğu'nun Buddhist tapınak bahçeleri. Düşünce biçimi, aşağı yukarı, yaratıcı olmaktan çok skolastik, kutsanmış geçmişin mükemmel kabul edilen örneklerine dayandırılıyor; kuşku çok az, ateşli bir inanç yaygın; zamanın değerleri sonsuzluğa, bazı insanların eserleri Tanrı'ya atfediliyor. Fakat Hindistan'da tapınakların boyutları büyür ve din kitaplarının sayıları kabarırken, canlılıkları yavaş yavaş azaldı. Duygusallık ve klişeleşme düşünce ve heyecanın yerini aldı. Meydan halk sanatları ve halk sofuluğuyla doldu; sonunda dinsel esinini yitiren sanatlar ya yapışkan erotizme

35 H. Goetz, "Tradition und schöpferische Entwicklung in der indischen Kunst", *Indologen-Tagung*, 1959, Verhandlungen der Indologischen Arbeitstagung in Essen-Bredeney, Villa Hügel, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, 1959, s. 151.

veya bütünüyle ifadesizliğe düştüler. Daha önce macera ruhu olan yerde şimdi köylü sofuluğu, zanaatkârlık, rahipce rutinler ve birbiriyle savaşan yarı barbar saraylar vardı.

Dr. Goetz "Hint sanat geleneği, ikonografisinin ortaçağ anlamıyla ancak Nepal ve Tibet gibi uzak ve geri ülkelerde zamanımıza kadar canlı kalabildi" diyor. Buralardaki de şimdiki haliyle tüm canlılığı ve biçim zenginliğiyle gerçek Hint sanatının ölçüsü olamaz."[36]

4. ZEVK YOLU

Hindistan ağacının ne olsa fazla olgunlaşmış olan meyvesinin son tadı olarak seçilmesi gereken destan mavi-esmer çocuk-kurtarıcı Krişna'nınkidir; halk arasında çok sevilen öyküsü ay ışığı biçiminde Gopilere âşık oluşudur. Krişna üvey çocuk olarak bu inek yetiştiricisi halkın genç ve orta yaşlı kadınlarınca büyütülmüştür. Destan kendi başına olduğu kadar karşılaştırmalar açısından da ilgi çekici. Yasak aşkı açıkça överken, Avrupalı trobadurların şiirleri ve Lancelot ile Guinevere, Tristan ve Isold gibi romanslarla benzeşmekte, bir yandan da tamamen farklı bir anlayış taşımaktadır. Son bölümü olan "İnek çobanının Şarkısı" *(Gita Govinda)* saray şairi Jayadeva tarafından (y. 1175), tam Tristan romanslarına (Thomas'ınkinden, y. 1165, Gottfried von Strassbur'unkine kadar, 1210) denk düşen zamanda tamamlanmıştır, fakat onlarınkinden çok daha açık erotizm taşır ve baştan sona dinsel atmosfer içinde geçer. Sanki Tristan ve Isold'un tutkusu, diyelim Isa ve Mecdelli Meryem'in aşklarıyla Neşideler Neşidesi anlatımıyla tanımlanmaktadırlar. Ayrıca, on ikinci yüzyıl Avrupasının saray aşklarında âşığın tüm ilgisi tek hanımda toplanmış olmak gerekirken, muhteşem çocuk-kurtarıcı Krişna kendisini sınırsız çoğaltabilmektedir ve (okuyucunun az sonra göreceği gibi) yüzyıllar süren destanı boyunca ünü her yana yayılmış sefahat vecdi yaratmıştır; yoga gücünün bu başarısına Batılı terimlerle (en azından saray anlayışında) *aşk* demek olanaksızdır.

Mavi-esmer çocuğun doğum ve çocukluğunda beyaz kardeşi Balarama'yla inek arabaları arasında yaptığı sayısız kaba şakanın öyküsünü aktarmaya gerek yok. Şu kadarını söyleyelim, bu oyunlarıyla çevredeki bütün kızlar ve kadınlar tarafından tanınmıştı. Ay olan bir gece ormandan gelen kasvetli bir flütün nağ-

36 *age*, s. 152.

melerini duyduklarından çoktan bu çocuğun kurbanı olmuşlardı; müzik kalplerini çeliyordu. Beyaz su leylaklarının kokusu havada asılıydı ve Gopiler uykularında dönüp durur oldular. Kalpleri açıldı, sonra gözleri ve teker teker sakıngan biçimde kalkıp gölge gibi evlerinden sıvıştılar. Biri yumuşakça flüte uyup şarkı söylerken, öteki bir yandan koşup bir yandan dinliyor, üçüncüsü onu çağırıyor, sonra ürküyor ve utanıyor. Bir dördüncüsü içi kaynarken, evin büyüklerinin halen uyanık olduklarını görüyor ve gözleri kapalı sevgilisiyle birlikte olduğunu düşünmeye başlıyor ve onunla sonsuza kadar birleşiyor, ölümde.

Çocuk kalabalığı toplayınca herkesi şaşırttı: "Sizin babalarınız, kardeşleriniz, kocalarınız nerede?" diye sordu. Birbirlerini görmekten ve sorudan çok şaşıran Gopilerden bazıları ayak parmaklarıyla toprağa şekiller çizerlerken, hepsi gözyaşlarına boğuldu. "Senin nilüfer ayaklarından ayrılamayız" diye yalvardılar ve tanrı eziyetin yeterli olduğunu düşününce, aralarında dolaşıp gene flütünü çalmaya başladı. "Nilüfer ellerini ağrıyan göğüslerimize, başlarımızın üstüne koy!" diye bağırdılar. Ve dans başladı.

Bugün bu dansın (rasa), Krişna ve Gopiler dansının altı ve on altıncı yüzyıllardan kalma birçok çeşidi var. Yani bir yandan edebi, öte yandan dinsel erotik oyun geleneğinin gelişiminin tam tarihçesini çıkarmak olanaklı. Ve dinsel düşünce tarihinde belirli evrensel bir ilkenin daha ikna edici açıklamasını bulmak da mümkün değil; şiirsel bir anlayış, duyarlılığa eğilim, duygusallık, basmakalıp formüller ve duygusal gelişimin orantılı bir karması.

Rasa dansının en eski biçimlerinde, altıncı yüzyılın Vişnu Purana ve Harivamsa çeşitlerinde Krişna'nın ve Gopilerin ay ışığı oyunu pastoral çobanıl bir hava taşır. Temel hareket el ele tutan kadınların daire biçiminde gözleri kapalı dönerek kendilerinin Krişna'nın dostu olduğunu hayal etmesiydi. Vişnu Purana'da "Her birini elinden tutuyordu ve gözleri dokunuşunun büyüsüyle kapandığında halka oluşuyordu" diye anlatılıyor: "Krişna sonbaharı öven bir şarkı söyledi. Gopiler Krişna'yı överek karşılık verdiler ve bileziklerinin çıkardığı seslerle dans başladı."

"Dönmekten başı dönen biri kollarını sevgilinin boynuna dolardı ve ter damlaları bereket veren yağmurlar gibiydi, kadının şakaklarındaki tüyleri ayaklandırıyordu. Krişna şarkı söylüyordu. Gopiler bağırıyorlardı: "Yaşa Krişna!"* Yürüyünce peşine

* Sayfa 72'deki *Hari Bul!* Yasa Vişnu = Krişna'yla karşılaştırın.

düşüyorlardı, dönünce yüz yüze geliyorlardı. Her biri için her an bin yıl gibiydi.

Böylece Kadiri Mutlak olan, Vrindavan kadınları arasındaki genç kimliğini kazandı, onların davranışları ve bu yolla tanrılarının da davranışları arasına sızdı, onları istila etti. Hatta bütün varlıkların eter, hava, ateş, su ve topraktan oluşması gibi, Tanrıda her yerde ve her şeyde mevcut oldu."[37]

Buradaki tema aşkın tanrının içkinliğidir ve bütün Hint mistik söyleminde olduğu gibi, o an fark edilenle farklı olanların eriyip yok olduğu derinliğe yönelmek esastır. Gopilerin kapalı gözleri her birinin öz varlığı olarak her birinde varlık bulunduğuna işaret etmektedir. Rasa, bu ilk biçimiyle, ortodoks Hint İkili Yolu'nun yumuşak, dengeli bir simgesidir. Burada erdemin *(dharma)* dışsal düzeni, içeride düzeni besleyen ve aynı zamanda onu aşan birlik *(yoga)* ilkesiyle ve evrendeki her yaratık ve parçacığın sonsuza kadar tek oluşu ilkesiyle birlikte bulunmaktadır.

Harivamsa biçiminde –Mahabharata destanına yapılmış kahramanının Hari'nin (Vişnu) yeniden vücut bulmuş hali olduğu ve kutsallığı üstünde duran ekleme– dansın coşkusu, Vişnu Purana biçiminden daha çok şehvet yönünden gelir ve sonunda baskın çıkan odur.

Şöyle anlatılıyor: "Tozla kaplı dişi fillerin, koca erkeğin coşkusuyla eğlenmeleri gibi, kadınlar sürüsü de, toz ve inek gübresiyle kaplı gövdeleriyle, Krişna'nın çevresinde dönüp, onu sıkıştırıp dans ediyorlardı. Yüzleri gülerken gözleri kara antiloplarınki gibi kocaman ve sıcaktır; sevgili arkadaşlarının çevresinde aç kurt gibi içerlerken daha da parlaklaşır. Onları ürkütmek için "Ahah!" diye bağırır ve kadınlar zevkle titrerler. Ve salınan saçları zıplayan göğüslerinin üstünden akarken, genç tanrı sonbahar ay ışığının altında Gopilerin arasında böyle dans ederdi."[38]

MS onuncu yüzyılın Bhagavata Puruna'sında –bugüne kadar Krişna tapımının en büyük tefekkür yapıtı olarak gelmiştir– genç tanrı sevgililerin efendisidir ve burada denge *yoga*nın içe dönüklüğünden *bhoga*'ya kaymıştır –*bhuj* "yemek, tüketmek" kökünden "fiziksel sahip çıkma, kullanma"–.

"Kollarını uzatarak ellerini okşuyor, örgülerini, baldırlarını, bellerini, göğüslerini okşuyordu; tırnaklarıyla çiziyor, bakışlarıy-

37 *Vişnu Purana*, 5.13. Wilson, *age*, s. 531-35'den kısaltılmış.
38 *Harivamsa* 75.

la parçalıyordu; gülerek, alay ederek, kızdırarak onlara Aşk Tanrısı'nın bütün oyunlarını gösteriyordu."[39]

Gopiler gibi, vecd içinde bağırıyorlar: "Bu gözlerin bakışları ve gülüşün çekiciliğiyle parçalanmış, bu iki muhteşem korunma güvencesi veren kolu, Talih Tanrıçası'nın yüreğinde bile aşk ateşi tutuşturacak bu göğüsü görünce senin kölen olmaya karar verdik. Gerçekten, cennette, yerde, cehennemde, senin flütünü dinleyen ve güzelliğini gören hangi kadın iffetini unutmaz; güzelliğin dünya nimeti, seni gören inekler bile, ağaçlarda kuluçkaya yatan dişi kuşlar bile gövdelerindeki tüylerin zevkle kalktığını hissederler."[40]

Fakat şimdi şok yaratan bir olay olacak ve sonraki yüzyıllarda Krişna ve Gopi dinsel tapımı ve şiirsel bayramı tefekkürün önde gelen temalarından biri olarak gelişecek. Çünkü kadınlar sınır tanımaz bir coşku ve heyecana kapıldıklarında tanrıları aniden yok oluyor ve tamamen çıldıran kadınlar ormanda onu aramaya başlıyorlar; asmalara, ağaçlara, kuşlara, çiçeklere onu sorup adını bağırıyorlar; övgüler düzüyorlar ve zevk içinde hareketlerini taklit ediyorlar ve aniden biri ayak izlerini buluyor.

"İşte!" diye bağırıyorlar hep bir ağızdan, "Tanrımızın ayak izleri!"

"Eyvah!" diye bağırıyorlar gene, çünkü yanında daha küçük ayak izleri var ve sonradan kayboluyor.

"Onu kucağına almış" diye bağırıyorlar. "Bakın, onunkiler şimdi daha derinleşmiş. Burada da çiçek toplamak için yere bırakmış, burada saçına çiçek takmak için oturmuş. Kim o kız?"

Bhagavata Puruna'da seçilen Gopi'nin adı verilmiyor. Fakat macerası anlatılıyor:

"Bir inek çobanının karısıydı. Krişna onu ormana götürdü, ötekilerden ayırdı ve kadın kendisinin dünyada en çok kutsanan olduğunu düşündü. 'Ötekilerden ayrılan sevgili Tanrımız zevki için beni seçti' diye düşündü ve gururlanarak ona şöyle dedi: 'Sevgilim, bir adım daha atacak halim yok. Beni gene kucağına al ve nereye istersen götür.' 'Peki' dedi 'Omuzuma çık.' Fakat kadın omuzuna çıkınca yok oldu ve afallayan kadın bayılıp yere düştü; ötekiler yetişip onu buldular ve hepsi umutsuzca bağırmaya başladılar.

39 *Bhagavata Purana* 10.29.46.
40 *age*, 10.29.39-40.

'Sana gelmek için evliliklerimizi yok saydık; niçinini sen bilirsin, Yalancı! Gece vakti bir kadını senden başka kim bırakıp gider?' Sonra aniden havaları değişti. 'Ah zavallı ayakların' diye ötüştüler, 'koşuşmaktan yara olmadı mı? Gel, rahatlatıcı göğüslerimize bastıralım onları.'"[41]

Gülerek ortaya çıktı ve hep bir anda su dökülen bitkiler gibi ayağa kalktılar. Sarı elbiseler içinde, esmer ve güzeldi, çiçek çelenklerle süslenmişti ve onu kollarından yakalayıp omuzlarına aldılar. Biri çiğnediği beteli ağzına aldı, öteki ayaklarını göğüsleri arasına yerleştirdi. Ve hep birden üstlerini çıkararak rahatça oturması için yere serdiler, ayaklarını kucaklarına ve ellerini göğüslerine koydular, kol ve bacaklarına masaj yaptılar. Sanki kızmış gibi "Bazı insanlar kendileri için fedakârlık yapana bağlanırlar; başkaları yapmayana bağlanırlar ve bir sınıf da hiç kimseye bağlanmaz. Sevgili Krişna, bize bu olağandışı tutumların nedenlerini açıkça anlatsana" dediler.

Hayırlı Kadiri Mutlak buna şöyle yanıt verdi: "İnsanların karşılıklı bağlılık göstermelerinde herkes kendi çıkarına hareket etmektedir. Yani birbirlerine değil, gerçekte kendilerine bağlılık göstermektedirler. O kadar fedakârlık göstermeyenlere duyulan bağlılıkta iki sınıf insan ayırt edilebilir; biri iyi olanlardır, ikincisi duygusal olanlardır. Birinciler dinsel ödüller, ikinciler arkadaş kazanırlar. Yani burada da çıkar var. Fakat fedakârlık yapana da yapmayana da bağlanmayanlara gelince, bunların dört sınıf olduğunu söyleyebilirim. Birinciler kendi ruhlarında teselli bulanlardır; ikinciler arzularının karşılığını zaten bulmuş olanlardır; üçüncüler bencilce iyilikten uzak duranlardır; dördüncüler yalnızca baskı yapmak isteyenlerdir. Fakat güzel belli dostlarım ben bunlardan hiçbirine dahil değilim. Bana bağlılık gösterenlere bağlılık göstermediğimde, benim nedenim, bağlılıklarını daha yoğunlaştırmaktır. Ortadan kayboldum ki, kalpleriniz başka bir şey düşünemeyecek kadar benimle dolsun. Benim için doğru yanlış ayrımını, yakınlarınızı, kocalarınızı ve görevlerinizi unuttunuz. Yaptıklarınızda suçlanacak bir taraf yok, dostlarım; benim yaptığımda da suçlanacak bir yan yok. Yaptığınız hizmetlerin karşılığını size hiçbir zaman veremem; karşılıklarını ancak gelecekteki hizmetlerinizde bulurlar."[42]

41 *age*, 10.30-31.
42 *age*, 10.32.

Ayağa kalktı ve bütün acılarından kurtulmuş olan Gopiler de kalkıp daire oluşturdular. Tanrı kendisini çoğalttı ve hepsi kendini onun boynuna sarılmış hissetti. Yukarıdaki gök ilahlar ve karılarıyla doldu; seyretmek için toplandılar. Göksel davullar çaldı; çiçek yağmurları düşmeye başladı; dans halkası kendi halhallarının, bileziklerinin ve topuk zillerinin ritmik sesiyle hareket etmeye başladı. Ölçülü adımlarla, zarif el hareketleriyle, gülüşlerle, kaşların aşkla çatılmasıyla, kalçaların titremesiyle, göğüslerin hoplamasıyla, terlerin akmasıyla ve saç örgülerinin salınmasıyla, sonra saç ve elbise bağlarının çözülmesiyle Gopiler şarkı söylemeye başladılar. Ve Tanrı Krişna, aralarında dönüp, parıl parıl parlayarak aralarından biraz havanın dışına çıkan, fakat yüksek sesle söyleyene "Aferin!" diye bağırdı; bir başkasına ağzından çiğnediği beteli verdi ve o da diliyle aldı; nilüfer ellerini bazılarının göğüslerine koydu ve hepsini teriyle ıslattı.

Kendilerinde değildiler, mantıkları felç olmuştu, elbiseleri kayıp gidiyor, çelenkleri ve süsleri dökülüyordu. Yukarıda, gökten seyreden tanrıların karıları büyüye kapılmışlardı; ay ve yıldızlar şaşkınlıkla parlıyordu. Ve bir Gopi yanında bayılınca, Krişna, görüntülerinden biriyle yüzünü silip okşuyor, bir başkasını öyle öpüyordu ki, gövdesindeki bütün tüyler zevkle dikiliyordu. Aşk Tanrısı'nın okları gibi sivri tırnakları hepsinde ölümcül izler bırakıyordu. Boynundaki çelenkler sürtünmelerden ezilmiş ve göğüslerinin safran kokusu üstüne sinmişti. Tutkuyla çıldırmış erkek fil gibi, aynı derecede çıldırmış dişi sürü içinde boru gibi ses çıkarıyordu; şakaklarından içor* dökülüyordu. Tanrı, peşinde bütün arkadaşları, gidip ırmağa daldı. Orada gülerek, yuvarlanarak, eğlenerek, çığlıklar atarak birbirlerine su attılar. Ve Tanrı, Cumna'da üstüne kara arılar üşüşmüş koyu mavi, muhteşem bir nilüfer gibiydi.

Puruna metninde bu masalı dinlediği anlatılan kral, "Öyleyse Ey Hocam" diye sordu, "erdem yasalarının yaratıcısı, yorumlayıcısı ve koruyucusu, başkalarının karılarını baştan çıkararak dinin bütün düzenini nasıl çiğneyebilir?"

Kralın dinsel gelişimi için bu masalı aktaran Brahman yanıtladı: "İyi kralım, tanrılar bile, duyguları coştuğunda erdemi unuturlar. Fakat bu nedenle, ateş yaktığı için suçlanamayacağı gibi suçlanamazlar. Tanrıların öğrettiği erdemdir ve buna insanların

* *İçor*: Tanrıların damarlarında kan yerine dolaşan eter türünden sıvı (ç.n.).

uyması gerekir; tanrıların yaptığı başka şeydir. Tanrı insan gibi yargılanamaz."

Birinci ders bu.

Metin devam ediyor: "Ayrıca, büyük bilgeler, hep bildiğimiz gibi, iyi ve kötünün ötesindedirler. Kendilerini Tanrılarına kaptırmışlardır, artık yaptıklarından sual olunmaz."

Bu da ikinci ders. Ya sonuncusu?

Bilge Brahman, "Son olarak" dedi, "Krişna Gopilerin ve tanrıların kalplerinde zaten yer etmiştir, –bütün canlıların kalplerinde olduğu gibi. İnsan olarak, Krişna biçiminde görünmesi, bu varlığa bağlılığı artırmak içindir. Masalını doğru anlayan herkes kalbinde bağlılık ve anlayışın uyandığını hissedecektir– eskiden Vrindavan Gopilerinin kalplerinde olduğu gibi. Bu ay vecdi gecesi bittiğinde, Gopiler gene kocalarının yanına gidecekler ve bütün bu süre orada olduklarını düşünen kocaları onları kıskanmayacak, fakat Vişnu'nun dünya yaratıcı, dünyayı besleyici tatlı hayalinin onlara verdiği güçle onları daha fazla sevecekler."[43]

Bu öğretiyle, geleceğin genç Buddha'sını korularda kadınlarla veya Mezarlık Hayali gecesinde anlatan efsane arasındaki zıtlık büyük görünmeyebilir, fakat gene de, bu dönemde, Hindu mezhepleriyle birlikte Buddhist mezhepleri de artık kurtuluş yolunu yalnızca *neti neti* "bu değil değil" terimiyle değil, *iti iti* "burada olan burada" terimiyle de öğretmeye başlamışlardı. İki olumsuzun olumlu ettiğini ve düalist düşünce silinip nirvanaya kavuşulduğunda dünyanın acısı ve kiri olarak görünenin *(samsara)* boşluğun saf vecdi haline geldiğini *(nirvana)* görmüştük:

Nirvana sınırı samsara sınırıdır.
İkisi arasında en ufak fark yoktur.[44]

Görülen her şey yokluktur: oluşun durgun hali.
Yasa Buddha tarafından hiçbir yerde hiç kimseye
öğretilmemiştir.[45]

Nirvananın bu olumlayıcı anlaşılışı büyük inançlar çağında Brahman ve Buddhist cemaatlerin etkileri arasında gidip gelen bir dizi birbirinden farklı, fakat gene de ilişkili akımların doğmasına yol açtı. Bunlardan biri Sahajiya adı verilen Bengal çevresinde Pa-

43 *age*, 10.33.

44 *Madhyamika Sastra* 25.20 (Tibet türevi).

45 *age*, 25.24. Wax Walleser, *Die Mittlere Lehre des Nagarjuna, nach der tibetanischen Version übertragen*, Carl Winter's Üniversitatbuchhandlung, Heidelberg, 1911, s. 163-64.

la Hanedanı zamanında (MS y. 730-1200) gelişen külttü. Buna göre boşluğun saf vecdini gerçekten yaşamanın tek yolu cinsel birleşmenin vecdiydi, çünkü bunda "her biri ikisi"ydi. İnsanın doğuştan yapısına *(sahaja)* ve böylece evrene götüren doğal yolun bu olduğu iddia ediliyordu: Yalnızca doğanın gösterdiği yol.

Şunları okuyoruz: "Bütün dünya sahajanın yapısını taşır. Çünkü sahaja her şeyin gerçek biçimidir *(svarupa)*; mükemmel saf aklı olanlar için de bu nirvanadır."[46] "Bu sahajanın içte sezilmesi gerekir."[47] "Sesi, rengi ve özelliği yoktur, anlatılamaz ve bilinemez."[48] "Aklın öldüğü ve canlılık nefesinin söndüğü yerde Büyük Zevk egemen olmuştur: Ne aynı kalır ne de bozulur; sözlerle de anlatılamaz."[49] "Bu durumda bireysel akıl suyun suyla birleşmesi gibi sahajayla birleşir."[50] "Sahajada ikilik yoktur. Gök gibi mükemmeldir."[51]

Ve gene: "Bütün dış biçimlerin saf boşluk olarak tanınması gerekir. Aklın da saf boşluk olarak kabul edilmesi gerekir. Ve nesnelerin özünün olmadığının anlaşılmasıyla, öznelerin de özlerinin olmadığının anlaşılmasıyla, sahaja gerçeği müridin yüreğinde kendini gösterir."[52] O zaman insan: "Ben evrenim, ben Buddhayım, Ben mükemmel saflığım, Ben bilinmezim, Ben varoluş dairesinin yok edicisiyim" diyebilir.[53]

Tibet'in Buddhist lama manastırları burada anlatılan dönemde yapılmıştır ve son zamanlarda Çinlilerin gelişine kadar kutsal heykel ve bayraklar çeşitli Buddhaları ve Bodhisattvaları Şaktileriyle sarılmış biçimde, yogada Yab-Yum "Baba-Anne" olarak bilinen duruşla göstermiştir. Ve eski dualar içinde en büyüğü olan OM mani padme hum Tibet'te bir düzeyde "nilüferdeki *(padme)* mücevheri *(mani)*" anlatırken, bir başka düzeyde nirvananın (mücevher) samsarada (nilüfer) içkinliğini, bir başkasında aklın (mücevher) nirvanaya (nilüfer) kavuşmasını ve bir başka-

46 *Hevajra Tantra*, Royal Asiatic Society of Bengal kütüphanesindeki el yazması, Kalküta, s. 36 (B); Shashibhusan Dasgupta, *Obscure Religious Cults as Background of Bengali Literature*, University of Calcutta, 1946, s. 90'da alıntı.

47 Dasgupta, *age*, s.91.

48 *age*, s. 94; Saraha-pada, *Dohakoşa* alıntısı.

49 *age*, s. 93, aynı alıntı.

50 *age*, s. 93, aynı alıntı.

51 *age*, s. 95, aynı alıntı.

52 *age*, s. 97, aynı alıntı.

53 *age*, s. 100, Tillo-pada, *Dohakoşa* alıntısı.

sında da birleşen dişi ve erkek ikonu gibi yonideki lingamı anlatır. *Buddhatvam yoşidyonisamsritam*, son dönem Buddhist aforizmalarından biridir: "Buddhalık dişilik organında bulunur."

Krişna'nın Gopilerle görece soyut kalan dans düşü, bu akımla ilişki kurdu, akımın kendisi de Şiva-Şakti söyleminde eridi. Jayadeva'nın çok sevilen erotik şiiri "İnek Çobanı'nın Şarkısı" (MS y. 1175), rakipsiz biçimde yeni gelişen bu vurgunun belgesi oldu. Burada sahneye egemen olan, artık Gopiler sürüsü veya Krişna'nın kendisi de değil, Tanrı'nın ayak izlerinin yanında onunkiler de görülen kadındır. Artık bu kadının adı ve karakteri vardır. Ve dinsel yazında bildiğim kadarıyla görülmemiş bir cesaretle, Tanrı'nın, Yaratıcı'nın kendisinin de önünde eğildiği, kutsama nesnesi yapılmış etiyle kemiğiyle insandır.

Adı Radha'ydı, evliydi, oğlandan biraz daha büyüktü. Ve Jayadeva'nın aziz tutulan şiirinde anlattığına göre (şiir her biri belirli ölçü ve müzik biçiminde, lirik bir oyun gibi söylenmesi gereken on iki bölümden oluşuyor), aşkları bir akşam Vrindavan ormanları içindeki bir açıklıkta başladı. Krişna'nın üvey babası Nanda ve kabilenin öteki yaşlılarıyla birlikte inek güdüyorlardı.

Gök kararda, orman da. Nanda, Radha'ya dönerek, "Çocuk korktu; onu eve götür" dedi. Kadın çocuğun elini yakaladı ve o gece oğlan eve değil, Cumna kıyısında aşka götürüldü.

Şair "Yaşa Vişnu!" diye yazıyor, "Jayadeva'nın bu şiirini duyunca ona öğretebilme gücü ver!"

Vişnu'nun çeşitli vücutlara girip canlanışını, Krişna'nın sekizinci olduğunu öğrendikten sonra Radha'nın aşktan hasta olmuş, Vrindavan ormanlarında hizmetçisi kızla avare dolaştığını okuyoruz.

Dinlenmek için durduklarında arkadaşı, kadına, "Biliyorum, Krişna'nın nerede oyalandığını biliyorum; birini öpüyor, ötekini okşuyor, üçüncünün peşinden koşuyor" diye şarkı söylüyor: "Sarılar giymiş, çelenklerle süslenmiş, kadınlarla dans ediyor, onları çıldırtıyor ve şu anda en güzeli onunla dans ediyor."

Heyecanlanan Radha ormana fırlıyor, tamamen çıldırmış, kalabalığı buluyor ve Krişna'nın ağzına koşup hırsla emip bağırıyor, "Ah evet! Senin ağzın ambrosia."

Jayadeva'nın şarkısında birinci bölümün sonu bu.

İkinci bölümün adı, "Krişna'nın Pişmanlığı"

Tanrı sakin sakin dansına devam edince Radha, bozguna uğramış, müthiş bir somurtkanlıkla bir kulübeye çekiliyor. İç çe-

kiyor: "Heyhat! Ruhum Krişna'yı unutamıyor." Ve arkadaşı ona şu şarkıyı söylüyor:

"Krişna nasıl isterse benimle öyle oynasın. Bu gece yanımda yatsın, gülüşleriyle beni kışkırtsın, kollarıyla beni sarsın, dudaklarım tadına baksın, çiçekli yatakta göğsüme uzanıp yatsın." Şarkı devam ediyor: "Tırnaklarını göğsüme saplasın ve aşk sanatının ötesine geçerek zorlamak için saçlarıma yapışsın, gövdemdeki mücevherler kırılsın ve kuşağım ayrılsın! Ah sarmaşık gibi vecdden katılmış, aşk eyleminin yapıldığı anda kucağına düşeyim."

"Şimdi bile dans ederken durduğunu görüyorum. Flütü elinden düşüyor. Ormandaki oyun çekiciliğini yitirdi. Sevgilisinin göz atışını, göğsünü, kolunu, saç örgüsünü anımsıyor ve kalbi dansından uzaklaştı..."

Şiir cafcaflı ve bugünün eleştirmeni tarafından, yatak odasıyla ilgilendiğinden, diyelim Thomas a Kempis'in *İsa'nın Titremesi*'nden çok Shakespeare'in "Venüs ve Adonis" şiiriyle birlikte sınıflandırılır. Ama Hindistan'da işler pek bize göründüğü gibi olmadığından, Krişna'nın Radha'yla birleşmesinin gizini anlatan *Krişna'nın Titremesi* (adında örneğin Radhakrişnan diye ifade edildiği gibi) Pala krallarının sarayında okunduğundan beri yüzyıllardır dinsel coşku konusu oluyor.

Şiirin üçüncü bölümü, "Sıkıntıya Düşen Krişna"yı anlatıyor.

Krişna Gopilerden ayrılıyor, ormanda Radha'yı arıyor, Cumna kıyısında sazlığın yanına tek başına oturup şarkı söylüyor.

"Eyvah! Gitti; bıraktım gitsin! Şimdi bana arkadaşların, yaşamın ne yararı var? Kaşlarının kızgın, bozulmuş çatılışını görebiliyorum. Onu kalbimde taşıyorum... Onu böyle düşüncemde taşıyabiliyorsam gitmiş olabilir mi?"

Dördüncü bölümün adı "Krişna Seviniyor":

Radha'nın hizmetçisi, Krişna'nın yanına geliyor ve ona efendisinin üzüntüsünü anlatan bir şarkı söylüyor. "Kucaklamanın zevkleri için çiçekli yatak hazırladı. Sensiz nasıl yaşasın? Gel! Çünkü aşktan hasta oldu."

Beşinci bölüm "Krişna'nın Özlemi":

"Ona benim burada olduğumu söyle" dedi.

Kız Radha'ya dönüp utanmadan kışkırtıcı bir şarkı söylüyor. "Flütünün notaları senin adını söylüyor. Ah, istekle ona git. Yumuşak dallardan yatak üstünde bırak elbiseni ve kuşağını ayırsın, ona kalçalarının zevkini sun, aralarındaki tatlı zevk haz-

nesiyle zengin hazineni de. Sabırsız, her yerde senin görüntünü arıyor. Tam zamanı."

"Krişna'ya Cesaret Verilmesi", altıncı bölüm:

Fakat aşktan kendinden geçmiş kadının hareket edecek gücü kalmamış. Hizmetçi kız bunun üzerine Krişna'nın yanına dönüyor.

Şair Jayadeva ekliyor: "Bu şiir bütün âşıklara neşe versin!"

"Çiçekler arasında bekliyor, senin aşkının düşleriyle yaşıyor; neden tereddüt ettiğini merak ediyor; hayalleri öpüp orada tek başına ağlıyor. Düşen her yaprakta seni düşünüyor ve yatağını düzeltiyor. Niçin burada oyalanıyorsun?"

Yedinci şarkı, "Krişna Sadakatsiz Sanılıyor":

Ay yükseldi, fakat Krişna gelmedi ve tek başına kalan Radha ağladı. "Saat gelip geçti" diye üzüldü: "Ne yazık, onun kalbinden silinmişim!"

Jayadeva, "Ama bu şiir, ey okuyucu, sizin kalbinizde yaşasın" diye şarkı söylüyor.

"Onu başka bir dişi ağına düşürdü! Yürüdükçe korsesinin süsleri ses çıkartıyor. Kalçalarıyla aklı baştan alacak biçimde sallanıp zevkle mırıldanıyorlar. Ah! Onu, tırnaklarıyla dağlanmış incileri sevgiyle, boynuna takarken görebiliyorum..."

"Ve bu şiirle etkilenen Vişnu, yüreklerinizi doldursun!"

Sekizinci bölüm, "Azarlanan Krişna":

Utangaç âşık geldi ve önünde eğilmesine karşın –o, bütün canlılarda yaşayan Tanrı'nın vücut bulmuş hali– dünyaya ait olan kadın öfkeyle ona eziyet etti. "Şu ağır gözler! Ağlamaktan mı? Yoksa aşırıya kaçılmış bir gecenin zevklerinden mi? Git! Kaybol! Seni böyle yoranın izlerinin peşine düş! Göz boyalarından dişlerin siyahlanmış. Tırnakların izlerini taşıyan gövden zaferinin belgesi olmuş. Dudağındaki diş işaretleri içimi eziyor. Ah Sen! Ruhun gövdenden de kara. Ormanda yalnızca kızları yemek için dolanıyorsun."

"Ah!" diyor şair, "Ah siz bilgeler! Şu genç kadın kalbinin inlemelerini dinleyin!"

Dokuzuncu şarkı, "Krişna'nın Sınanmasının Sonu":

Hizmetçi anlattı: "Ah sevgili Radham, artık sevgili âşığın geldi. Dünyada daha büyük mutluluk var mı? Neden hindistancevizlerinden daha ağır göğüslerinin nimetini enfes bir zevkle tattırıp kullanmıyorsun? Bu harika genci küçük düşürme. Ağlama. Bak ona. Onu sev. Onu ye. Meyve gibi tadına bak."

Şair şarkı söylüyor, "Ah bu şiir bu âşıkların kalplerine zevk versin. Ah Vrindavan'ın sevimli çobanı, flütünün notalarıyla, büyü gibi bütün kadınları etkileyen ve tanrıların bile akıllarını başından alan flütünü lütfet de hepimizin acılarının bağlarını kopar!"

Onuncu bölüm, "Krişna Cennette":

Hizmetçi kız tarafından böyle yatıştırılan Radha yüzünü yumuşattı ve Krişna bastıran karanlıkta iç çekişleri ve gözyaşları arasında konuştu.

"Dişlerinin ay gibi ışıltısı, korkumun karanlıklarını dağıtıyor. Ruhumda arzu ateşleri yanıyor. Bırak onu dudaklarının balında söndüreyim. Eğer kızgınsan bana gözlerini sapla, kollarında zincirle ve dişlerinle beni paçavraya çevir. Sen benim okyanusumdaki incisin. Kalbimin kadınısın. Saldığım korkuyu unut. Kalbimde aşktan başka güç yok."

On bir. "Radha ve Krişna'nın Birleşmesi":

Krişna hazırlanmış olan çiçek yataktan uzaklaştı ve oradaki Gopilerden biri kadına öğütte bulundu.

"Canım, şimdi sen onun kıyıcısı olacaksın. Yavaş, sakin bir yürüyüşle ona yaklaş. Bilekliklerin gevşek gevşek şıngırdasın, ona şimdi tatlılık istediğini anlatsın. Bu fil hortumu gibi baldırları götür ona, onun dudakları için tutuşan göğsün kılavuzun olsun. Şahane, sevimli kadın, muhteşem gövden bu gece savaşı için mükemmel donanmış: Mücevherli, salınan kemerinin vuruşlarını izle, ilerle; bileziklerinin çıngırtısı yaklaşan saldırını haber verirken keskin tırnaklarla göğsüne çök. Orada titreyerek, heyecanla terleyerek bekliyor. Bu mükemmel gecede onu sar."

Radha kızardı, fakat kız devam etti: "Biraz zevk karşılığında köle diye satın alabileceğin birinden nasıl korkarsın; orada yağ gibi eriyor?"

Ve kadın, ay parçası gibi parlayarak, korku ve zevkle doğruldu, bilekliklerini şıngırdatarak kulübeye doğru gitti. Orada bulunan Gopiler gülmelerini elleriyle kapatarak uzaklaştılar; çünkü o anda bile bütün utancından sıyrılmıştı.

Son bölüm, "Sarı Elbiseli Tanrı Baştan Çıkartılıyor":

Vücut bulmuş Tanrı Radha'yla konuştu. "Gömleği açayım da kalbimi göğsüne bastırayım, ölmüş kölen canlansın." Bir zaman gözlerinin ve dudaklarının ballarıyla sımsıkı sarılmayı geciktirerek durdular. Fakat insiyatifi Radha alınca aşk savaşı başladı.

Aniden kollarını sararak onu tutsak etti, göğsüyle bozguna uğrattı ve tırnaklarıyla çizdi, dişleriyle alt dudağını parçaladı; kalçalarıyla yumrukladı, saçından başını arkaya çekti ve boğazının bal sularında onu boğdu. Gözleri kapanıp, soluğu sıklaşınca kolları gevşedi, koca kalçaları durgunlaştı. O zaman Tanrı harekete geçti. Sabah olduğunda kadının kutsal sevgilisinin altında tırnaklar ordusuyla incinmiş kadının göğsü bulunuyordu, gözleri uykusuzluktan yanıyordu, dudaklarının rengi uçmuştu, ezilmiş çelengi dağılmış saçlarına dolanmıştı, elbiseleri mücevherli kuşağından çıkmıştı. Görüntü aşk oklarının yaylım ateşi gibi aklını başından aldı.

"Ey okuyucu, tanrı senin koruyucun olsun. Radha'nın elbisesini çekip esrimiş gözlerle göğüslerinin utangaç tepelerini seyretti, Purana'dan bir parça okuyarak onu eğlendirmek istedi. 'Tanrılar ve cinler ölümsüzlük yağı yapmak için' dedi, 'Süt Okyanusunu çalkarlerken, bin yıl uğraştılar. Önce öyle zehirli bir duman ortaya çıktı ki, büyük yogimiz Şiva zehiri bir kaba alıp içene kadar bütün işler durdu. Şiva yogayla zehiri boğazında tuttu. Niçin böyle yaptığını merak ettim. Zehir boğazını maviye boyadı, ona Mavi Boğaz diyoruz. Fakat sanırım şimdi zehiri niçin içtiğini anlıyorum, sevgilim, çünkü büyük süt denizinin kıyısında sen yaratıldığında sevgili olarak onu değil, beni seçeceğini biliyordu."

Radha bitkin bir mutluluk içinde yavaş yavaş içinde bulunduğu düzensiz durumun farkına varmaya başladı: Saçı dağılmış, yüzü ter içinde, göğsünde kesikler, kemeri olması gereken yerde değil. Mahçup olup ezilmiş çelenginden başladı, bir eli göğüslerini örterken, öteki bacak arasında uzaklaştı. Her tarafı ağrılar içinde döndüğünde, sevgilisinden zevk ve hayranlıkla elbisesini onarmasına yardım etmesini istedi.

"Krişna, sevgilim, sevgili elinle göğsümün sandal pudrasını tazele; göz makyajımı yap, işte küpelerim, sonra –düzgün yap– saçımın çiçekleri: Alnımdaki hoş tilakayı boya. Ve şimdi sevgi filine dar bir geçit sunan şu dolgun, körpe beli tekrar örtmek için kemer ve inci dizisi."

Şair şarkı söylüyor: "Ey okuyucu, Jayadeva'nın mısralarını yürekten dinle!"

"Şimdi göğüslerimi ört" dedi, "halkaları kollarıma tak..."

Ve sevgilisi, Tanrı'nın kendisi, nasıl dediyse öyle yaptı.

"Ey okuyucu, Tanrı seni korusun, dünyadaki gücünün işaretlerini artırsın. Vişnu, Her şeyde olan, binlerce gövdeye girmiş olan, isteğiyle Süt Okyanusunun Kızı'nın nilüfer ayaklarını binlerce gözle görmek isteyen! Öğrenmek isteyenler bu şiirden Tanrı'yı kutsal tutup onunla neşelenen kutsal varlıkların sanatını çıkartabilsinler! Acıyı Yok Eden'i sevenler, dudaklarında sonsuza kadar büyük Jayadeva'nın şarkısını taşısınlar; onun babası şerefli Banjadeva'ydı, annesi Ramadevi'ydi."[54]

Jayadeva şairdi. Gençken gezgin bir dervişti, fakat bir Brahman ona kızını verdiğinde evlendi ve aşktaki kutsallığın şiirini evlendikten sonra yazdı –tanrı Krişna'nın kendisinin Radha'nın güzelliğini anlatmakta zorlandığında ona yardımcı olduğunu söylüyor.–[55]

Fakat aşkın kutsallığını yaşamak isteyen herkeste doğanın verdiği ve trubadurların Yumuşak Kalp adını taktıkları bu ruhsal nitelik yoktur. Yazma bilmeyenler için yazı okulları olduğu gibi, Hindistan'da sevme bilmeyenler için sevgi okulları kurulmuştur. Bu okullar üç sınıflıdır: 1. Yeni başlayanlar *(pravarta)*, Tanrı'nın adını *(nama)* zikr etmeyi ve bazı duaları *(mantra)* ezberlemeyi öğrenirler; 2. İlerlemiş öğrenciler *(sadhaka)*, "kutsal duyguyu" *(bhava)* yaşamayı öğrenmişlerdir ve kadınlarla arkadaşlık etme disiplinini öğrenmeye başlayabilirler ve son sınıf 3. Olgunlaşmış Usta *(siddha)* "aşk"ı (*prema: pri* "memnun etmek, sevindirmek, neşelendirmek; sevgi, rahmet ve şefkat göstermek; zevk almak" kökünden) kavrayarak, böylece "mutluluk" *(rasa:* "öz, özsu, nektar, tat") almayı öğrenirler.[56]

Sol El Yolu (*vamacari, vama* "ters, zıt, sol, kötü, alçak" ve *cari* "bir yoldan giden, o yolu tutan, ilerleyen") adı verilen bu okullar hakkında bazı kayıtlar vardır. Örneğin on dokuzuncu yüzyılda, Alman gözlemci A. Barth'ınkiler şöyledir: "Hayvani yiyecek ve alkollü içki kullanımında aşırı gitmek bu tuhaf törenlerde kuraldır. Çıplak bir kadının temsil ettiği Şakti'ye tapılır ve törenler yeni başlayanların cinsel birleşmesiyle sona erer; her çift Bhairava ve Bhairavi'yi (Şiva ve Devi) temsil eder, o an için onunla özdeşleşmiş olurlar. Bu en önemli eylem veya kurtuluşun önceden tadılması, bu çılgın mistisizmin en önemli riti olan

54 Jayaseva, *Gitagovindakavyam*, kısaltılmış; y. C. Lassen, Bonn, 1836.
55 Winternitz, *age*, c. III, s. 127.
56 Dasgupta, *age*, s. 164.

"kutsal daire" *(sri cakra)* veya "tam kutsanma"dır *(purnabhişeka)*".[57]

Vamaçarilerin kutsal metinleri *Tantra* ("hayal gibi belirme, ağ, örtü; disiplin, metin; doğru yol") adıyla bilinen dinsel yazılardır; Gupta ve sonraki dönemlerden kalmadır ve çeşitli Vişnu, Şiva ve bazıları "sağ" *(dakşina)* bazıları "sol el yolu"na ait Tanrıçalar hakkında Puranik yazılara teknik eklemeler halindedirler. Sonuncular hakkındaki talimatlar arasında şunları okuyoruz:

"Ben Bhairava'yım, Kadiri Mutlak, birçok özelliğim var."

Böyle tefekkür ettikten sonra, mümin Kula tapımına geçsin.[58]

Şarap, et, balık, kadın ve cinsel toplantı:

Bütün günahları yok eden beş nimet.* [59]

Bu ritlerde kutsal nesne dans eden çıplak kızdır, dişi mümin, fahişe, çamaşırcı kadın, berberin karısı, Brahman veya Şudra dişi, çiçekçi kız veya sütçü kız; ve zaman gece yarısı olmalıdır. Parti Bhairava ve Bhairavi rollerinde sekiz, dokuz veya on bir çiftin halka kurmasıyla oluşturulur. Şakti olarak seçilen kişinin derecesine uygun mantralar söylenerek daha sonra bu kadına kuralına göre tapılmaktadır. Çıplak, fakat zengin biçimde süslenerek, erkek kadın çiftlerin arasına veya ortasına yerleşmekte ve çeşitli mantralar okunmaktadır. Ritin en önemli hecesi üç kez kadının kulağına söylenerek üstüne şarap saçılmakta, kutsaması için et, balık ve şarap verilmekte sonra bunlar paylaşılmaktadır. Kutsal şarkıların senfonisi içinde kadın kutsal eylemlerin aracı olmakta, sonra genel kutsama tamamlanmaktadır –H. H. Wilson "sahneye çok yabancı duran tefekkür ve kavramları içeren mantralar hiç durmaksızın eşlik etmektedir" demektedir–.[60]

57 A. Barth, çev. J. Wood, *The Religions of India*, Houghton, Mifflin and Company, Boston, 1882, s. 205-206.

58 *Syama Rahasya;* H. H. Wilson, "Essays on the Religion of the Hindus" *Selected Works*, Trübner and Company, Londra, 1861, c. I, s. 255, not 1'den. Bu beş "nimet" Beş M olarak bilinir: şarap *(madya)*, et *(mamsa)*, balık *(matsya)*, kadın *(mudra)* ve cinsel birleşme *(maithuna)*. Guruları tarafından tanrıçaya âşıklardan çok çocukların biçimiyle tapınmaları öğütlenenler, "ikame ritler" denilen yolu tutarlar ve onlar için *madya* hindistancevizinin sütü, *mamsa* fasulye, zencefil, susam, tuz veya sarmısak, *matsya* kırmızı turp, kırmızı susam, masur (bir tür tahıl), beyaz brinjal sebzesi ve paniphala (bir su bitkisi), *mudra* buğday, çeltik, pirinç vb. ve *maithuma* Kutsal Anne'nin Nilüfer Ayaklarına çocuk teslimiyetiyle kapanmak anlamlarına gelir (Sir John Woodroffe, *Shakti and Shakta*, Madras and London, Ganesh and Company, 3.b., 1929, s. 569-70).

59 *age*, Wilson, "Essays on the Religion of the Hindus", s. 256, not 1'den.

60 Wilson, "Essays on the Religion of the Hindus", s. 258-59, not 1; *Devi Rahasya* alıntısı.

Tanrıçaya tapınmanın öteki biçimleri, öğrendiğimiz gibi, insan kurbanını, hatta etinden yenmesini de içermektedir. Büyüsel güç kazanma amacıyla yetenekli bir yoginin geceyarısı mezarlıkta veya bir cesedin üstünde oturarak idamların yapıldığı yerde tefekkürde bulunması da gerekebilir. Hayaletler ve dişi ifritler kölesi olacağından bunu korkusuzca yapabilir.[61] Bu ritlere erotik uygulamalar eşlik edebilir veya peşinden gelebilir. Bazı müminler "kanca ve şişlerle gövdelerini keserler, dil ve yanaklarına sivri aletler batırırlar, çivili yataklara yatarlar veya kendilerini bıçakla yaralarlar."[62] "Kafatası Taşıyıcılar" adı verilen grup cenaze ateşinden alınan külle gövdelerini ovar, boyunlarına insan kafatasları takılı ip bağlar, saçlarını hasır gibi örer ve bellerine kaplan postu bağlarlar. Sol ellerinde kadeh olarak kafa tası, sağ ellerinde "Hey! Kali'nin Efendisi ve Eşi!" diye sürekli bağırırken çaldıkları zil taşırlar.[63]

"Sol El Yolu" mezhepleri ritlerin kutsal zamanında genellikle kast tanımazlar. Tipik bir metinde, "Bhairava Tantra toplantı halindeyken bütün kastlar Brahman'dır" diye okuyoruz. "Dağıldığında gene ayrılırlar."[64] Rit bir tür yogadır; dharma sınırlarının ötesine geçiştir. Bu tapımın bazı türlerinde ensest yasağı bile kalkar. Örnek olarak "kadın yeleği *(kan-culi)* kültü" adı verilen türünde tapınma sırasında kadınlar iç gömleklerini kutu içinde sorumlu guruya verirler ve ilk törenlerin tamamlanmasıyla erkekler kutudan birer gömlek alarak gömleğin sahibi kadına da sahip olurlar –"isterse çok yakın akrabası olsun"–. H. H. Wilson bu bilgileri verirken, "Amaç... kadın bağlılığının her türlüsünü ortadan kaldırıp inananlar arasında kadın cemaati yaratmak ve doğal sınırları bile kaldırmaktır" demektedir. Çünkü "bütün erkek ve kadınlar tek kasttandır ve cinsel birleşmelerinde bir sakınca yoktur."[65]

Bu tutumun kutsandığı şarkılardan birinde, "İkilik düşüncesini unutup bir ol" denmektedir: "Aşk disiplini çok zordur."[66]

Jayadeva ve Tantracı Şakti kültleri kadını simgesel sistemin merkezine yerleştirirler. Krişna ve Gopilerin daha sonraki Pura-

61 *age*, s. 257.
62 *age*, s. 265.
63 *age*, s. 264, not 1, Anandagiri, *Savikara Vijaya*.
64 *age*, s. 262, not 1; *Syama Rahasya* alıntısı.
65 *age*, s. 263.
66 Dasgupta, *age*, s. 166, *Candidas* alıntısı.

nik anlatımlarında, öte yandan, önderlik erkek tanrıya geri verilmiştir ve Jayadeva'nın Rahda'sının sahneye eklenmesine karşın rasa dinsel düşünce tarihinde sanırım hiçbir yerde eşi bulunmayan dionisyak çılgınlığa vardırılmıştır.

On dördüncü yüzyıl Brahmavaivarta Purana'sından okuyalım:

"Ormanda, dans dairesinde ödağacı, safran ve misk çok tatlı biçimde serpilmişti. Çevrede sayısız zevk gölü ve çiçeklerle dolu bahçeler vardı; duru suların üstünde erkek kazlar, ördekler ve başka su kuşları yüzüyordu. Her yanda mango ve muz ağaçları vardı: ve Krişna, bu sevimli açıklığı ve yorgun duyguların dinlenebileceği serin suları görünce güldü, aşk Gopilerini çağırmak için flütünü çaldı.

Radha, evinde, melodiyi duydu, ağaç gibi hareketsiz kaldı, aklı yalnızca bir tek şeye takılmıştı. Tekrar flütün sesini duyup kendine gelince müthiş azmış olduğunu gördü. Kalktı. Oturdu. Sonra, bütün görevlerini unutup, evden fırlayıp çıktı ve her yöne bakınarak sesin geldiği yöne koştu; aklında Krişna'nın nilüfer ayakları vardı. Gövdesinin şehveti ve mücevherleri ormanı aydınlatıyordu.

Ve öteki Gopiler de, otuz üç arkadaşı, flütü duyarak duygularına kapıldılar, ev görevlerini unutarak ormanın yolunu tuttular. Soylarının en güzelleriydiler. Yaşları, güzellikleri, elbiseleri aynıydı ve her birini izleyen binler vardı. Suşila'nın peşinde on altı bin, Saşikala'nın on dört bin, Çandramukhi'nin on üç bin, Madhavi'nin on bir bin vb., toplam dokuz yüz bin. Çoğunun elinde çelenkler vardı, bazıları sandal ağacı, bazıları sineklik, bir bölümü misk, çoğu altın taşıyordu, bir bölümü safran, bazıları kumaş. Yol boyunca Krişna adına şarkılar söylediler ve dans yerine ulaştıklarında gördükleri cennetlerden güzel, ayın saf ışığıyla parlıyordu.

Hafif bir esinti çiçek kokularını getiriyordu; arılar vızıldıyordu ve guguk kuşlarının ötüşleri azizleri bile baştan çıkarabilirdi. Kadınlar şaşırmışlardı ve Krişna, Radha'nın arkadaşları arasında mücevher gibi olduğunu, çapkın bakışlarla ilerlediğini görüp neşelendi. Fil yürüyüşü gibi muhteşem ve çekici yürüyüşü bir yogiyi bile aklından edebilirdi. Gençliğinin zirvesinde, bel ve kalçaları kocaman, büyüleyici güzellikteydi. Ten rengi çampak tomurcuğu, görünüşü sonbahar ayı, saçının parıltısı keskin kokulu yasemin çelengiydi; gençlik dolu Krişna'nın, esmer güzelinin kendisine baktığını görünce yüzünü utançla elbisesinin

ucuyla örttü, fakat bakışlarını onun gözünden alamadı ve Aşk oklarıyla derinden yaralanmış, öyle bir vecde kapıldı ki, neredeyse kendinden geçecekti."

Fakat Krişna da vurulmuştu. Flütü oynadığı nilüferle birlikte elinden düştü, taşlaşmış gibi orada kaldı. Elbisesi bile üstünden kaydı. Gene de hemen kendine geldi, Radha'nın yanına gitti ve sarıldı; dokunuşu kadına güç verdi. Ve yaşamının efendisi, yaşamından daha değerli olan kadını yanına çekti, sürekli öpüşerek çiçeklerden yapılma zevk evine gittiler. Orada bir süre birbirlerini azdırdılar, ağızlarından sakız yaptıkları betelleri alıp verdiler. Fakat kadın erkeğin verdiğini yutup da erkek geri istediğinde korkunca, kendisini erkeğin ayaklarına attı. Krişna, aşk dolu, yüzü arzuyla parıl parıl, çiçekli zevk yatağında onunla birleşti.

Krişna, zevklerin efendisi, zarif Radha'sını çizip, ısırıp, öpüp, tokatlayıp, aşk bilimince bilinen bütün yolları kullanıp, kadınların aklını başından alan, ters, düz, sekiz tür cinsel birleşmeyi de gerçekleştirdi. Krişna aynı anda ötekilerin de heyecanlanmış gövdelerini aynı derecede şevkle kucaklıyor, zevkle kendinden geçiyordu. O ve Radha bu zevk verici cinsel sanatın bilgeleri olduklarından, aşk savaşları ara vermek bilmiyordu. Onlar orada iş başındayken, hep aynı biçimlerle kendini çoğaltan Krişna muhteşem dans halkasında Gopilerin gövdelerinin her odacığına girip dolandı. Dokuz yüz bin Gopi sanki o kadar çoban varmış gibi sevişti, orada vecde tutulanların toplamı bir milyon sekiz yüz bin oldu. Herkesin saçı dağılmış, elbiseleri parçalanmış, süsleri dökülmüştü. Ortalıkta bileziklerin sesleri yankılanıyordu ve zevkten çıldırmış herkes kendinden geçti. Sonra karada yapabileceklerini tamamlayıp hepsi göllere yöneldi. Buradaki oynamalardan herkes bitkin düştü. Sudan çıkıp elbiselerini giydiler, aynalarda makyajlarını yaptılar, gövdelerine sandal, öd, misk gibi kokular süründüler, çelenkler takınıp eski hallerine döndüler.[67]

Ana fikrine ulaşmak için daha devam etmeye gerek yok. Dans iki bölüm daha sürüyor, sonunda doruğa çıkıldığında tanrılar, karıları ve arkadaşlarıyla, altın arabalarına binip seyretmek için gökyüzünde toplanıyorlar. Bilgeler, azizler, ustalar, şerefli ölüler, göksel şarkıcılar ve periler, yer cinleri, ifritler ve çeşitli kuş benzeri yaratıklar karılarıyla birlikte neşe içinde toplanarak Krişna ve Gopilerin otuz üç ormanda otuz üç gün süren dans ve

67 *Brahmavaivarta Purana*, Krşnatanma-khanda 28.12-82.

şarkılarını, birbirlerinin elbiselerini yırtışlarını, yetki verilmiş on altı cinsel birleşme biçimini aşmalarını –yağla beslenen ateş gibi kızışmalarını– seyrettiler. Her şey bitince şaşkınlık içindeki tanrı ve tanrıçalar, gördüklerine övgüler dizip evlerine çekildiler.

Fakat, gördükleri karşısında birçok defa bayılmış olan tanrıçalar, Vrindavan dansı hakkında ustalaşmak isteyerek dünyaya indiler ve Hindistan'ın her tarafındaki kral saraylarında küçük kızlar olarak doğdular.[68]

5. İSLAM'İN DARBESİ

Allah savaşçılarının palaları –Bismillahirrahmanirrahim– Jayadeva Radha hayalini kutsadığında çoktan Hint rüyasının surlarını aşmıştı. Beş yüzyıl önce –Harşa'nın iktidarı zamanında (MS 606-647)– Allah'ın birliğinin habercisi, Allah sevgisi büyük olanlara İslam'ı, doğru yolu bildirmişti. Allah'a bağlı doğru yoldaki bu cemaatin bu kadar hızla yayılması da tarihin mucizelerinden biridir (Hicret yılı 622). Bütün Kuzey Afrika 710'da yenilmiş, 711'de İspanya'ya girilmiştir. 718'de Pireneler aşıldı. Şarl Martel 732'de Puvatya'da İslam ordularını karşılayıp ilerleyişi durdurduğunda Paris'in kendisi tehdit altındaydı. Güneşte kurumuş samanları yutan ateş gibi, Doğu'ya yayılan İslam'ın ihtişam ve barışı İran'ı 651'de sardı, Hint kapıları 750'de tehdit edilmeye başlandı. Hindistan'ın Şarl Martel'i yoktu. Allah'ın lanetinin sünnetsizler üstüne yağması İslamın kendi içindeki iktidar kavgalarıyla iki yüzyıl gecikti, fakat sonunda zamanı geldiğinde O'nun cezasından kurtulmanın yolu yoktu.

MS 986 yılında Türkistanlı eski bir köle olan Sebüktigin – Sasani kral ailesinden de olabilir– Pencap'ı yağmalamak için saldırdı. Ve bir yıl sonra Ekim'in serinlemeye başlamış günlerinde zengin Hindistan'a akınlar düzenlemek kurallaştı. Bölgenin önde gelen Rajput prensi Jaipal 991'de orduları bir araya getirmeyi becerdi, fakat yenildi ve Peşaver düştü; akınlar devam etti.

997'de Sebüktigin'in yerine oğlu Gazneli Mahmut geçti; akın geleneğini sürdürerek 1001 yılında Jaipal'a öldürücü darbeyi indirdi, Hindistan'a da. Yaptıklarını anlatan bir İslam kroniği var:

"Allah'ın düşmanı Jaipal, çocukları, torunları, yeğenleri, ailesinden önde gelen kişiler ve akrabalarıyla birlikte tutsak alındı,

68 *age*, 28.84-181; ayrıca, 29, 30.

iplerle sıkıca bağlanarak Sultan'a götürüldü. Yüzleri günah işleyen kâfirlerin işi ve yenilmişlerin buharıyla dolu, tutsak olmak ve cehenneme gitmek kaderlerinde yazılıymış. Bazılarının kolları zorla arkalarına bağlandı, bazıları yanaklarından yakalandı, bazıları sırtlarına vura vura götürüldü. Jaipal'ın boynundan bir kolye alınmıştı, koca inciler, parıldayan değerli taşlar ve altın içine yerleştirilmiş yakutlarla değeri iki yüz bin dinar olmalıydı; ve tutsak alınan veya kesilip sırtlan ve akbabalara yem olan akrabalarının boyunlarından da bunun iki katı değerde eşya çıktı. Allah dostlarına öyle ganimet verdi ki, hesaplamanın olanağı yok; beş yüz bin köle, güzel erkek ve kadınlar da bunlar arasında. Sultan, Allah'ın yardımıyla her yeri talan ettikten ve zafere kavuştuktan sonra adamlarıyla kampına döndü; evrenin efendisi Allah'a hamd olsun. Kadiri Mutlak ona Hindistan'ın bir eyaleti, Horasan'dan daha geniş ve verimli bir ülke üstünde zafer verdi."[69]

Jaipal serbest bırakıldı, fakat cenaze ateşi üstünde kendini yaktırdı. Kangra kenti düştü, Bulandşahr, Mathura, Kanauj ve Şiva'nın tapınak kenti olan Somnath peşinden.

Somnath'daki büyük Şiva tapınağında, Profesör Rawlinson'un zafer kroniklerinden çok güzel özetlediği gibi tapınılan "kocaman bir lingam vardı, uzunluğu beş gezdi ve özel kutsallığı olduğu kabul edilip binlerce hacı çekiyordu. Her gün ta Ganj'dan getirilen suyla yıkanıyordu, ta Keşmir'den getirilen çiçeklerle üstüne çelenk takılıyordu. On bin köyün geliri ona ve günlük ritüelini yerine getiren bin Brahmana bağlanmıştı. Özgün tapınak eskilerinin çoğu gibi ahşaptı; kurşun ve kakma mücevherlerle kaplanmış elli altı sütun üstüne kuruluydu. İdol üstünde yekpare altın kemerler asılıydı; mücevher kandiller, saf altın heykeller ve değerli taşlarla süslenmiş kaplar hazine dairesinde saklanıyordu. Tapınak, hizmet ve idare binalarıyla birlikte, duvarla çevrilip kuvvetle berkitilmiş normal bir kent gibiydi.

Mahmut, Gazne'den seçkin otuz bin atlıyla 1023 Aralık ayında ayrıldı. Aniden Multan önlerinde görüldü ve burayı sardı. Buradan çölü geçmek için gerekli develeri aldı ve Bikanir ile Ajmir kapılarını ona açtılar. Altı haftalık cebri yürüyüşle Anhilvad önlerine geldi ve Bhima adlı raca, geldiğini öğrenince kaçtı. Mahmut, güney sahilini izleyen Kathiavar'dan Somnath üstüne yürü-

69 Sir H. M. Elliot (y. J. Dowson), *The History of India as Told by Its own Historians*; 8 c., Trünber and Co., Londra, 1867-1877, c. II, s. 26; Rawlinson, *age*, s. 206-207'den.

dü. Perşembe günü, 30 Ocak'ta kenti çevreleyen istihkâmları aşıp kutsal kentin duvarlarına ulaştı. Tanrıların gücünden emin olan kentliler burçlardan işgalcilerle alay ediyorlardı. Ertesi gün saldırı başladı. Müslümanlar şiddetli bir mücadeleden sonra surlarda bir ayak elde edebildiler, fakat daha fazla ilerleyemeyecek kadar bitkin düşmüşlerdi. Ve şimdi tehlikeyi kavrama zamanı Hindularındı. Tapınak bütün gece ağlayan kalabalıkla doldu; göğüslerini dövüyor, ilahlara kendi insanlarına gelip yardım etmesi için sesleniyorlardı. Ama ne bir ses ne bir yanıt vardı. Şafakla saldırı gene başladı, adım adım savunma dar, dolaşık sokaklardan çekilip tapınağın kendi duvarına kadar geriledi. Burada son umutsuz direnişten sonra Müslümanlar merdivenlerini duvarlara dayadılar ve *Din!Din!* bağırtılarıyla hücuma geçtiler. Elli bin Hindu kılıçtan geçirildi; denizden kaçmaya çalışanlar boğuldular. Ele geçirilen hazinenin değeri iki milyon dinarı geçiyordu. Öyküye göre teslim olan Brahmanlar lingam için fidye vermeyi önermişler, fakat Mahmut dinlememiş. Bir putun kurtarılması için para kabul eden biri olarak öteki dünyada yargılanmak istemediğini söylemiş. İdol parça parça edilmiş ve bir parçası da gerçek inananların ayakları altında kalması için Gazne Camisi'nin eşiğine gömülmüş..."[70]

Devam etmek gereksiz. Hint rüyasının mühürlü ufukları kesin olarak parçalanmıştı ve dikkate almadığı gerçeklik karşısında, gerçekçi bir sistem karşısında dağılmaktan artık onu kimse kurtaramazdı. Yoganın içe dönük bilgece deneyimine iradesiyle biçim vermesini sağlayan gücü ve büyüsel sonuçlar doğurabilen Vedaların bilgisi basit maya dünyasından gelen basit bir ayrıntıya yenilmişti ve artık bunun özümlenmesi gerekiyordu.

Kutsal Hindu kenti Benares 1194'te düştü; Buddhist eyalet Bihar'ın bütününün ele geçirilmesi 1199'da tamamlandı. Burada Nalanda Üniversitesi yıkıldı, 6000'e varan keşişi kılıçtan geçirildi ve Buddhist ışığın Hindistan'daki son amberi söndürüldü. Komşu Bengal'de yaşlı raca Lakşmanasena, Jayadeva'nın efendisi o kadar şaşkın durumdaydı ki, Allah'ın askerleri saraya girdiklerinde o sofradaydı. Böylece bütün kuzeyi fetheden İslam kılıcı güneye yöneldi, 1565'e kadar son Hindu başkenti parıltılı Vijayanagar da düştü.

Bir Hindu süvari birliğinin saldırısı karşısında Müslüman topçusu yakın mesafeden küçük bakır sikkeler dolu torbalar at-

70 Rawlinson, *age*, s. 208-209, Elliot, *age*, c. IV, s. 180-83'te.

mış ve birlik dağılmıştı. Sonra Müslüman filleri çığlıklar içindeki kalabalığa daldı ve yaşlı raca Ramaraya'nın tahtırevan taşıyıcıları değerli yüklerini bırakıp kaçtılar. Önde gelen Müslüman prenslerinden biri, yaşlı adamın kafasını kesip mızrağının ucuna taktı ve ön hatlara götürdü; Hindular paniğe uğrayıp kaçışmaya başladılar. Peşlerine düşülüp kılıçtan geçirildiler. Rawlinson'un yazdığı gibi, "Kistna kızıl akana kadar" "Ganimet o kadar büyüktü ki, her askere mücevherler, silahlar, atlar ve köleler düştü."

Korkunç yenilginin haberi kente ulaşınca başkenti korumak için geride bırakılan prensler kraliyet hazinesini toparlayıp kaçtılar. Yazarımız, "Bu hazineyi taşımak için beş yüzden fazla fil gerektiği söylenmiştir" diyor: "Onuncu gün düşman geldi, fazla zorlanmadan kente girdi. Acımasız katliam ve yağmanın üç ay sürdüğü anlatılır. Muhteşem taş oymalar kol demirleri ve çekiçlerle kırıldı, insan gücü yetmeyince ateşe verildi..."[71]

Zamanında bir denizden ötekine uzanan efsanevi Vijayanagar Hindu İmparatorluğu böyle yok oldu.

71 Rawlinson, *age*, s. 277-78

III. KISIM

UZAKDOĞU MİTOLOJİLERİ

VII. BÖLÜM

Çin Mitolojisi

1. ÇİN UYGARLIĞI'NIN ESKİLİĞİ

Ulusal Taivan Üniversitesi'nden Dr. Li Çi, *Çin Uygarlığı'nın Başlangıcı* adlı araştırmasının girişine, "Tarihi 5000 yıla uzanan bir ülkede doğmuş olduğumu bilmekten kendimi çok mutlu hissederdim" diye yazıyor:

"5000 yıl diyorum, çünkü bu benim kuşağımın genç zihnine verilen sayıdır. Sümer ve Mısır uygarlıklarının daha eski olduğu söyleniyor, fakat onlar öleli de çok oldu. Hinduların da çok eski bir gelenekleri var, fakat bilgeleri, son zamanlara kadar geleneklerini yazıya geçirme gereksinimi duymadılar. Bütün bunlar dikkate alındığında Çin, açıkçası dünyada mevcut en eski ülkedir ve –burası önemli– bütün uluslar içinde en uzun yazılı tarihe sahip olandır. Çin Devrimi'nden önce [1912] Çin'in tarihinden anladığım buydu.

Devrimden sonra işler değişmeye başladı. Çin reformcularının eskiden yazılmış her şeye, tarih de dahil kuşkuyla baktıkları bir zaman geldi. Yirminci yüzyıl başındaki Rönesans hareketi özünde rasyonalist bir hareketti, aşağı yukarı on yedinci yüzyıl klasikçilerinin ruhuna yakındı. "Kanıtını göster" sloganları yıkıcı bir nitelik taşımakla birlikte, eski Çin araştırmalarına daha eleştirel bir yaklaşımla bakılmasını sağladı. Böylece, eğer biri

Yao ve Şun Altın Çağı'yla ilgili aşırıya kaçan bir saygı ifade ederse kanıtını göster; eğer biri MÖ 3. binde Büyük Yü döneminin mühendislik mucizelerinden konuşmak isterse, kanıtlarını göstermelidir. Bu noktada önemli olan, artık yazılı metinlerin de geçerli kanıt olarak görülmemeye başlanmasıydı.

Bu kanıt arayıcı hareket, geleneksel öğrenimi neredeyse harabeye çevirdi ve klasik çağ araştırmalarında yöntem devrimi yaptı. Çin'de modern arkeoloji bu atmosferde doğdu."[1]

Çin'in geçmişinde mitsel olanın değil gerçeğin konu edildiği arkeolojik araştırmalar, Çinlilerin değil İsveç Kralı Gustaf Adolf'un (prensken) sağladığı destekle Batılı bilim adamlarının yapıtlarıyla görünmeye başladı; Avusturyalı, Kanadalı, Fransız, İsveçli ve Amerikalı bilim adamları yanında genç Çinlilerin de olağanüstü kavrayış ve bilgileriyle ve elbette Rockefeller Kurumu'nun müşfik bağışlarıyla gelişti.

Dr. Li Çi gönülden kabul ediyor ki, "Çin'de tarih öncesi araştırmaları İsveçli jeolog Dr. J. G. Anderson'la başlamıştır. Çou-kou-tien'in yerini ve Pekin Adamı'nın ilk izini bulan o olduğu gibi, Kuzey Çin'de geniş bir alana yayılmış bulunan tarih öncesi-son dönem Neolitik kültürün varlığını ilk keşfeden bilim adamı da odur."[2]

Çalışmalar Dr. Anderson'un Pekin'den fazla uzak olmayan Çou-kou-tien tepelerinde tarih öncesi memelilere ait kalıntıları toplamaya başlamasıyla 1918'de açıldı. Anderson 1921'de işlenmiş aletlere benzer parçalar buldu ve 1923'te Avusturyalı arkadaşı ve yardımcısı Dr. Otto Zdansky birkaç yarı insan dişine benzer dişe rastladı. Veliaht 1926'da gelerek konuya ilgi gösterdi. 1927'de Çin bilimsel kurumları, İsveç ve Amerika fon oluşturdu ve 1928'de şimdi önemli bir girişim olduğu anlaşılan projeye bütün desteği –1939'a kadar– Rockefeller Kurumu vermeye başladı.[3]

Dr. Anderson'un sonuçlar hakkındaki kendi özeti, Uzakdoğu'nun en eski tarihine ilişkin temel tarihöncesi dönemler olarak şu şemayı sunmaktadır:

---

1 Li Chi, *The Beginnings of Chinese Civilization*, University of. Washington Press, Seattle, 1957, s. 3-4.

2 *age*, s. 12.

3 Bu araştırmanın canlı bir anlatımı için bkz. Herbert Wendt, Almancadan çev. James Cleugh, *In Search of Adam*, Houghton Mifflin, Boston, 1956, s. 455-66.

1.000.000 yıl önce: Çok belirsiz insanımsı izleri

500.000 yıldan daha eski: Güzel çakmaktaşı alet (Çou-kou-tien'den)

500.000 yıl: *Sinanthropos pekinensis* (Çou-kou-tien'de)

500.000 yıldan yeni: *Insanımsı* alt çene kemiği ve büyük, iyi işlenmiş çakmak taşları (Çou-kou-tien'de)

50.000 yıl: *Paleolitik Adam* (Ordos Çölü buluntuları arasında bol)

25.000 yıl: Mongoloid olmayan *Homo sapiens* (Çou-kou-tien)

25.000-4.000 yıl: Açıklanamayan boşluk

MÖ y. 2000: Yangşao kültürü: Güzel boyanmış, iyi işlenmiş seramik eşya: Gelişmiş Neolitik: Proto-Çin.[4]

Pekin Adamı (*Sinanthropos pekinensis*, yaklaşık 500.000 yıl yaşında) *İlkel Mitoloji* cildinde tartışılmıştı.[5] Kabaca Cava Adamı *(Pithekantropos erektus)* ve Avrupa'da Heidelberg Adamı'yla *(Homo heidelbergensis)* çağdaştır; kabaca yontulmuş taş aletleri yukarıda Hindistan Soan Kültürü'yle ilgili olarak anlatılan "kesme" tipini andırmaktadır.* Yemek âdetleri içinde yamyamlık da yer almaktadır[6] ve gene Dr. Anderson'dan alıntıyla, beyin kapasitesi "aşırı güçlü göz deliği üstü çizgileriyle çok düşük"tür.[7] Çene "insanımsılarınki gibi eğridir", alın yapısıyla birlikte değerlendirildiğinde biraz umutsuz profil vermektedir. Gene de bu kaba adam –kanıtlar yanıltmıyorsa– dünyada ilk ateş kullanan yaratıktır.

Ordos Çölü buluntuları daha fazla bilgilendiricidir. Dr. Anderson "tip olarak buluntuların çoğu Avrupa'da "Musteryen" diye adlandırılan kültür çağıyla yakından bağıntılıdır" diyor. "Peşinden gelen Orinyasiyen dönemiyle de benzerlik gösteren birçok parça vardır. İstisnai olarak çok daha sonraki Fransızların "Magdaleniyan" adını verdikleri kültürü çağrıştıran mükemmel örnekler de bulduk. Doğu Asya'nın taş devrine ilişkin çok sınırlı bilgimizle karşılaştırmalara girişmek için çok erken olur, şu an için Ordos buluntularının Batı Avrupa'daki Musteryen-Orinyasiyen

4 J. G. Andersson, "Researches into the Prehistory of the Chinese", *Bulletin of the Museum of Far Eastern Antiquities*, No 15, 1943, s. 25.

5 *İlkel Mitoloji*, s. 356-57, 387-89.

* Bkz. s. 152-154.

6 Andersson, *age*, s. 24.

7 *age*, s. 23.

uygarlıklarıyla, yani Eski taş devrinin orta dönemleriyle çok benzeştiğini söylemekle yetinmeliyiz."[8]

Uzakdoğu'nun tam insan türüne ait (Homo sapiens), Mongoloid olmayan kalıntıları yalnız antropoloji açısından ilginç olmakla kalmıyor, mitoloji sorunları açısından da çok değer taşıyor. Çünkü belki Kuzey Amerikalı Kızılderililerle en eski Çin mitos ve sanatları arasındaki bazı (yalnızca *bazı* diyorum) koşutlukları açıklamakta yardımcı olabilir (yalnızca *olabilir* diyorum). Bu konuda Amerika Doğal Tarih Müzesi'nden Dr. Walter A. Fairservis Jr.'dan alıntı yapayım:

"Kanıtlar... Pleistosen'in kapanış döneminde [Buzul Çağının bitişi], Kuzey Asya'da, Kuzey Çin de dahil, muhtemelen fiziksel olarak Japonya'daki Aynulara çok benzeyen paleo-kafkasoid insanların yaşadığını gösteriyor. Gene kanıtların gösterdiğine göre çok sonrasına kadar Güneydoğu Asya'da Mongoloidler yoktu. Bu dönemde Batı Asya'da Mongoloid tip bulunmadığına göre, kökenlerinin kuzeyli olduğunu varsaymak durumundayız...

[Mongoloid] fiziksel özelliklerin aşırı soğukla belirlenmiş çevrenin sonucu olduğu iddia edilmektedir.* Bu tür iklimin Dördüncü Buzul Çağında, buz olmayan bölgelerin dağ buzulları ve Sibirya buz tabakaları arasında cepler oluşturduğu, Sibirya ve Orta Asya'da bulunmuş olması gerekir. Bu bölgeler aşırı soğuktu (çoğunlukla –35° C) ve rüzgârlıydı. İnsan ve hayvanların yaşayabilmek için büyük mücadele vermiş olmaları gerekir. İnsanlardan birçoğu öldü ve kalanlar, az sayıda, kültürlerini çevreye uydurdular: Koruyucu elbise olarak kürk ve deri diktiler (ilk dikilmiş elbise?). Sağlanan uyumlardan biri buydu, ama bir başkası çok daha ilgi çekici. İnsanların zorunlu yüz uzantıları, öncelikle burnu, ağzı ve gözleri, bu duyarlı bölgelerin korunabilmesi için fiziksel değişim gerektiriyordu. Yalıtılmış, sayıları az proto-Mongoloid gruplarda (tanımlanmış değil) doğal seçimin işleyişi optimum bir durum olarak gerçekleşmiş olmalı. Durum buysa, yaşayabilmek için gerekli anatomik değişiklikler ortaya çıkmış olmalıdır...

Son buzul döneminden sonra yurtlarının ısınmaya başlamasıyla olasılıkla 8.000-10.000 yıl önce klasik Mongoloidler Buzul Çağı koşullarından kurtulmaya başladılar. Öteki ırklarla karışa-

8 *age*, s. 30.

* Bu özellikler: 1. bodur yapı, 2. küçük el ve ayak, 3. geniş yüz, 4. yağla şişmiş epicanthus-kapaklı göz, 5. yüz ve gövdede fazla çıkmayan sert, düz saç.

rak zaman içinde bugün dünyada görülen Mongoloid insanları oluşturdular. MÖ 2. binde Kuzey Çin ve Batı Çin'in en azından bazı bölümlerinde Mongoloidler çoğunluktaydı...

Güneybatı Sibirya'da Mongoloid tip Minusinsk Kurgan kültürü (olasılıkla MÖ 500 sonrası) dönemine kadar arkeolojik zamanlama içinde görünmüyor. Bundan anlaşıldığı kadarıyla Mongoloid kültürler Yenisey'in doğusundaydılar ve bu ırkın en önemli hareketi kuzey-güney yönünde olmuştu; çok eski dönemlerde Çin'e ve belki de Yeni Dünya'ya yayılmalarını bu durum açıklayabilir."[9]

Çin mitolojik sisteminin oluşumunda, dolayısıyla dört ayrı tarih öncesi altyapı akla geliyor:

1. Eski Paleolitik, MÖ y. 500.000, önde gelen yayılım yeri tropikler (olasılıkla Güneydoğu Asya merkezli: Cava Adamı): Ağır kesme taşlar kullanan, kaba yontulmuş aletlerle kaba yamyam maymunumsular ve Çou-kou-tien'de ateşin kullanılışı.

2. Orta ve (olasılıkla) Gelişmiş Paleolitik, MÖ y. 50.000-25.000, Avrupa'nın iyi bilinen kesme taşlarını andıran üstün aletler: Musteryen (Neandertal Adam), Orinyasiyen ve Magdaleniyan (Cro-Magnon Adam): Burada kuzeyli kültürün Büyük Av dünyasının rit, mitos ve geleneklerinin geçerli olması beklenir; *İlkel Mitoloji* cildinde Amerika ve Avrasya için bunu tartışmıştık.

3. Yalıtılmış, çok özelleşmiş, kutuplu, öneri niteliğinde proto-Mongoloidler, MÖ 8000-6000'de yalıtılmış, donmuş herhalde Yenisey'in kuzeydoğusunda bulunan ülkelerinden kurtulduklarında, bir yandan çivi gibi Moğolistan ve Çin'e doğru güneye inip Endonezya'ya kadar, öte yandan Kuzey ve Güney Amerika'ya kadar ulaşmış olmalılar: Bu kutup çevresi-proto-Mongoloid yapının mitsel formülleri hakkında bize bir şeyler anlatabilecek olan işaretleri kollayacağız.

4. İleri Paleolitik dönemin gelişmiş çömlek kültürü, Dr. Anderson Kansu, Şansi ve Honan'da zengin örneklerini bulan ilk kişi oldu; sanki yoktan var olmuş gibi aniden ortaya çıkıyorlar.

Dr. Anderson'un anlatımı şöyle: "Bu çok eskide kalmış zamanların içine, daha derine daldıkça, yolumuza çıkan anlaşılmaz bilmecelerle daha çok şaşırıyoruz. Bunlardan biri de 'Neolitik boşluk', bilebildiğimiz özetle şöyle:

9 Walter A.Fairservis, Jr., *The Origins of Oriental Civilization*, The New American Library of Wold Literatue, Inc.; A Mentor Book, New York, 1959, s. 73-76, kısaltılmış.

Lös (Paleolitik) döneminde de Kuzey Çin'in iklimi çok kuruydu ve birkaç göl bölgesi dışında nüfusun çok az olduğu düşünülebilir.

Lös döneminden sonra dikey ırmak erozyonunun yaşandığı P'an Çiao dönemi geldi; lös tabakası geniş oranda parçalandı ve yekpare kayalarla çevrili yerel, küçük kanyonlar oluştu. Mezolitik ve İlk Neolitik çağa tekabül edebilecek olan bu dönem bol yağmur dönemi oldu; dünyanın bu bölgesi için bu uygun bir iklim sayılabilir. Başka deyişle bölge, olasılıkla hayvanla doldu ve ilkel insan için elverişli bir alan oluşturdu. Fakat bildiğim kadarıyla... Kuzey Çin'de tartışmasız Mezolitik veya Neolitik olduğu söylenebilecek hiçbir yer bulunamamıştır...

Sonra aniden, tam Neolitiğin sonunda, bizimkinden yalnızca dört bin yıl kadar önce [yaklaşık MÖ 2000] o zamana kadar boş görünen alan çok işlek bir yer haline geliyor. Binlerce demeyelim yüzlerce köy, vadilerin tabanlarına bakan teraslarda yükseliyor. Bu köylerin çoğunluğu oldukça büyük ve önemli sayıda nüfus barındırmış olmalı. Halk avcı ve hayvancı olduğu kadar tarımcı da; aletleri ve Yang Şao Tsun'da bulunan kırık çömlek parçası içindeki pirinç kabukları bunu kanıtlıyor. Erkekler yetenekli marangoz ve kadınları dokumacılık ve iğne işlerinde usta. Zamanında eşi olmayan mükemmel seramikleri Honan ve Kansu'nun o zamanki insanlarının gelişmiş bir uygarlık oluşturduklarını gösteriyor. Şu ya da bu biçimde –icatlar veya dışarıdan gelmiş yeni fikirlerin girişiyle– hızlı nüfus artışını beslemiş ani bir etki olması gerekir."[10]

Aynı dönem için, *İlkel Mitoloji*'de bu, şöyle gösterilmişti:

1. *Kaba, cilalanmamış çömlekçilik:* Önerilene göre bu kaba işçilik elle veya bobinle yapılıyor, aletlerle ("şerit veya hasır izi") veya yapıştırılan çamur parçaları ve şeritleriyle pişirilmeden önce süsleniyordu; ilk neolitik tabaka MÖ y. 2500 olarak düşünülmektedir (henüz kanıtlanmış değil): Bu tür seramiğin Çin dışında İngiltere'den Amerika'ya kadar yaygın bir dağılımı var ve ana merkezi veya kökeni Çekirdek Yakındoğu olarak görünüyor, MÖ y. 4500.

2. *Usta işi boyalı çömlekçilik (Yangşao)*, MÖ y. 2200-1900: Bir yandan Güneydoğu Avrupa'nın Tuna-Dinyester bölgesi (Aryan merkezi), bir yandan Kuzey İran'la reddedilemez yakınlıklar

10 Andersson, *age*, s. 296-97.

göstermektedir; göze çarpan motifler çifte balta, sarmal ve svastika, menderes ve çokgenler, iç içe geçmiş daireler, dama deseni, yılan kıvrımları, köşeli zikzaklar ve bantlar. Sanırım Çin ve Kolomb öncesi Meksika'nın ortak motifi çok daha ilgi çekici: Üçayaklı Li denilen çömlek, asılı üç göğüsten oluşuyor, içleri boş ve uçları ayak gibi.

3. *Usta işi siyah boyalı çömlekçilik (Lungşan):* Honan'dan çok Şantung'da ("Çin'in Kutsal Ülkesi") yaygın; görüldüğü kadarıyla MÖ y. 1900-1523'e ait.

4. *Usta işi beyaz çömlekçilik (Şang):* Tunçla, iki tekerlekli atla çekilen arabayla, yazıyla ve hiyeratik şehir devletiyle bağıntılı; Şang klasik Çin hanedanlarının en eskisi ve tarihlemesi MÖ 1523-1027 arasında yapılıyor.

Gelişmiş uygarlıkların mitolojilerini karşılaştırmakta kullandığım tabloya bakarak Çin eserlerinin en eski değil, gerçekte en yeniler olduğu görülüyor. Çekirdek Yakındoğu tarihlerimiz anımsanacaktır:

I. İlk Neolitik: MÖ y. 7500-5500
II. Temel Neolitik: MÖ y. 5500-4500
III. İleri Neolitik: MÖ y. 4500-3500
IV Hiyeratik Şehir Devleti: MÖ y. 3500-2500
V İleri Tunç Çağı: MÖ y. 2500-1500
VI. Kahraman Demir Çağı: MÖ y. 1500-500
VII. Büyük Klasikler Dönemi: MÖ y.500-MS y. 500
VIII. Büyük İnançlar Dönemi: MS y. 500-1500.

Hindistan, gördüğümüz gibi, öyküye V. dönemde dahil oldu. Çin anlaşılıyor ki, VI. dönemde dahil olmuş. Fakat kullanılabilir Çin metinlerini bulmak için, VII. döneme kadar beklememiz gerekecek. Ama o zamana kadar Batı'yla en azından uzaktan uzağa ilişkilerin başlamış olduğunu kanıtlayan sayısız işaret var. Roma-Çin İpek Yolu ticarete MÖ 100'de açıldı. İskender Hindistan'a MÖ 327'de ulaştı. İran bundan iki yüzyıl önce Hindistan'a girdi ve gördüğümüz gibi demir Hindistan'a İran yoluyla MÖ y. 500'de geldi. Demirin Çin'e ulaşması da yaklaşık aynı zamanlarda.

Çalışmamızda aklımızda tutmamız gereken ana tarihler şöyle:

Şang (Temel Çin İleri Tunç Çağı), MÖ 1523-1027
İlk Çou (gelişen feodalizm dönemi), MÖ 1027-772
Orta Çou (dağılan feodalizm dönemi), MÖ 772-480

KONFÜÇYUS, MÖ 551-478

Son Çou (savaşan devletler dönemi), MÖ 480-221
Ç'in (Kitapların yakılması: Çin duvarı), MÖ 221-206
Han (Konfüçyusçu bürokrasinin kurumlaşması), MÖ 206-MS 220
Altı Hanedan (dağılma: Buddhizmin kurumlaşması), MS 220-589

BODHİDHARMA, MS 520*

Sui (İmparatorluğun birleşmesi: Büyük Kanal), MS 590-617
T'ang (Çin uygarlığının doruğu), MS 618-906
Sung (Yeni-konfüçyuscçuluk: resmin doruğu), MS 960-1279
Yüan (Moğol Hanedanı: Cengiz Han), MS 1280-1367
Ming (Yeni-konfüçyusculuğun restorasyonu), MS 1368-1643
Ç'ing (Mançu Hanedanı: Dağılma), MS 1644-1911.

Şang ve İlk ve Orta Çou Henadanları karakter ve zaman olarak, genelde Aryanların Hindistan'a girişiyle Buddha zamanına kadar olan döneme karşılık geliyor. MÖ sekizinci yüzyıl ve sonrakiler Hindistan'da olduğu gibi Çin'de de geniş bir alanda prenslerin egemenliğindeki büyük kentlerin ortaya çıkışına ve daha eski feodal yaşam biçiminin dağılışına tanık oluyorlar. Konfüçyus zamanında en az 770 birbiriyle çarpışan prenslik olduğu söyleniyor. Fakat Çin düşüncesi, savaştan vazgeçip dünya dağılmaya başladığında ormana çekilmek yerine, tamir sorununu yükleniyor. Dolayısıyla, terk ediş yollarının yüksek tarihi yerine, Çin felsefesi mevcut dünyaya uyum sorunuyla uğraşan çatışan sistemlerle belirleniyor –sonucun ne olduğunu da şimdi göreceğiz–.

2. MİTSEL GEÇMİŞ

Edgar Allan Poe, bir zamanlar "Sapığın Şeytanı" diye küçük bir parça yazmıştı. İnanıyorum ki, bütün dünyada dindarca benimsenen inançları tasarlayanlarda yazarın orada tanımladığı cinsten

* Bu, olasılıkla efsanevi bir kişi ve efsanevi bir tarihtir.

yetenek ve dürtünün istisnai güçte bir biçimi olmalı. Yoksa ne yaptıklarını bilmiyor olamazlar. Kendilerini yalancı olarak görmeleri de olanaksızdır. Kendi apokrifal* fantezileri olduğunu bildikleri insan soyunun ahlaki beslenmesini sağlamak için küçük bir bira mayalamayla tatmin oldukları da enderdir. Sarhoşlukları ancak kendi ruh durumunda olanların girme hakkı edindikleri bir gerçek kuyusunun ambrosiasıyla inceden inceye hazırlanmış azametli bir hava olmak zorundadır. Tam yazarım Poe'nun dediği gibi. Bu tür çabayı "metafizikçilik" olarak adlandırır, "hepsi a prioiri hazırlanmaktadır" der. "Entellektüel veya mantıklı insan, anlayışlı veya gözlemci olan değil, kendini tasarılar oluşturmaya verir. Tanrının amaçlarını bildirmeye koyulur. Kendince uygun biçimde Yehova'nın isteklerini böyle hayalleyip bu isteklerden sayısız zihinsel sistem inşa eder."[11] Ve bilgelerin sistemlerini öğrettikleri aynı sapıklığın garip gücüyle halk da, aydınlar da her yerde ona göre yaşadıkları, rüyalar gördükleri ve yaşamlarını düzenledikleri kötülüklerin gerçek yapısını kendilerine bildirecek olan olguların aydınlatılmasını görmeye isteksiz olmuşlardır. Bizim Kitabı Mukaddes'le ilişkimiz, biliyoruz ki böyle olmuştur. Uzakdoğu'da da, Yao ve Şun'un altın çağlarında, Büyük Yü'nün mühendislik mucizelerinde ve hepsinden önemlisi beş bin yıllık yazılı Çin tarihinde olanlar da aynısıdır.

Konfüçyus (MÖ 551-478) öncesi Çin'e ait yazılar hakkında bu kadar az şey bilmemiz de şaşırtıcıdır. Ve bazılarına belki daha da şaşırtıcı gelecek olan, Konfüçyus'tan sonraki dönemde metinlerle öyle oynanmıştır ki, Avrupalı, Japon veya Çinli olsun, en büyük uzmanlar dahi Konfüçyus'un kendi metinlerini bile ayıklayıp bir araya getirme işinde şimdiye kadar çaresiz kalmışlardır. Daha önceki bilgelik, felsefe veya mitoslardan hiç söz edilemez. Sonuç olarak, Çin'in altın çağına ait bütün mitoslar (veya denildiği gibi ahlaki anekdotlar), "eski toprak" veya "birinci sınıf orman" değil Konfüçyusçu kalemler ormanının ürünü olarak kabul edilmek durumundadır. Eğer aralarında Yangşao, Lungşan, Şang, hatta Çou mitolojilerine ait gerçek bir şey bulunacaksa (yani Şih Huang Ti'nin MÖ 213'te kitapları yakmasından daha

* *Apokrifal:* Eski Ahit'e bağlı olup İbranice metinleri bulunmadığı için herkesçe Kitabı Mukaddes'e dahil edilmeyen kutsal metinlere ait; uydurma, sahte (ç.n.).

11 Edgar Allan Poe, *Works*, Thomas Nelson and Sons, New York, 1905, I. Kısım, IV. Bölüm, s. 27-28.

eskiye ait bir şey) ilk hallerinin bozulmuş olduğunu, daha sonraki bir dönemde, yaşlı bir Mısırlı bokböceğinin hoş bir hanımın elinde yüzük olması gibi, incelikle hazırlanmış olduğunu aklımızda tutmamız gerekir.

İsveçli sinolog Dr. Bernhard Karlgren büyük bilgi birikimine dayanan çalışmasıyla, Han döneminden önce yaşayan Çinli müfessirlerin, en azından bazı Çinlilerin, kendi kalıtımsal eğitimleriyle kaleme almış oldukları mitsel söylemi yeniden kurma işine girişmiştir. Onun yapıtında bulunan malzemenin, çoğunlukla Çou döneminin aristokrat çevrelerinde üretilmiş olan ataların metinlerine dayandığı kabul edildiğinden ben de onu izleyeceğim.

Göze çarpan ilk nokta, ne Çou döneminden ne daha sonraki Konfüçyusçu klasikler döneminden kalma yaratılış öyküsü yoktur. Daha sonraki Han döneminde birkaç öykü vardır, ama klasik döneme ait değildir ve genelde daha sonraki Taocu düşünceyi yansıtır. Dört komşu imparatorluğun, Roma, Arsaklıların İran'ı, Kuşhanların Hindistan'ı ve Han Çin'i zamanında tüm dünyaya yayılan temaların Çin'deki durumu hakkında bize fazla bir şey iletmiyorlar. Buradaki dünya Hint kozmik hayaline göre çok daha katı olmuş olmalı. Sonuç olarak, yaşama isteğine Büyük Tersine Dönüş'le ilgili bir işaret de görünmüyor. Çinliler kendilerine ve basit üretim, zenginlik ve uzun yılların verdiği ürünlere karşı olağandışı, hiç umutsuzluğa yer vermeyen yoğun ve hafif (ikisi birden) bir güven duyuyorlardı.

Hindistan'da içine düştüğümüz zengin çorbadan sonra Çin mutfağı korkarım başlangıçta biraz zayıf görünecek. Fakat göreceksiniz, yollar sürekli açılıyor ve çok geçmeden ortalık şölene dönüşecek. Çinlilerin yemek âdetleri gibi, düşünme biçimleri de biraz dolambaçlı; başka türlü anlatabilmek için gösterdiğim tüm gayretlere karşın dolambaçlı yollar karşımıza çıktı. Böylece, garip yolun başına gelmiş olduk: Çin'in mitolojik geçmişi İlk ve Orta Çou dönemlerinden bize kalan tamamen harap olmuş enkazın gösterdiği gibi, Konfüçyus sonrası dönemde yazılmış parça parça metinler, dağılmış parçalardan ibarettir. Okuyucu burada kozmogoni, dünyanın başlangıcının bulunmadığını görecektir. Dünya zaten ayaklar altında somut bir yerdir ve başlamak üzere olan iş, Çin'i inşa etme işidir.

EN ESKİ İNSANLARIN DÖNEMİ

1. *Kuş Yuvalarının Efendileri.* İnsanlar o günlerde ağaçlardaki kuş yuvalarında yaşarlardı; kendilerini yeryüzünde bekleyen tehlikelerden böyle sakınırlardı.

2. *Ateş kullanmayı bulan efendiler.* İnsanlar çiğ yemek yiyorlardı ve midelerine zarar veriyorlardı; bazı bilgeler ateş kullanmayı icat ettiler ve onlara pişirmeyi öğrettiler.

3. *Kung Kung Tufanı.* "Ateş kullananlar döneminden sonra, Kung Kung kralken, sular dünyanın onda yedisini ve karalar onda üçünü kaplıyordu. Kral doğal koşullardan yararlandı ve imparatorluğunu sınırlı mekânda yönetti."[12]

İmparatorluğun çoktan kurulmuş olduğu görülüyor. Tufanımız da var. Ve temel Çin temalarından biri son cümlede ifadesini buluyor, Kung Kung "doğal koşullardan yararlandı." Erdem bu koşulları dikkate almaktadır, yetenek onları kullanmaktadır.

Klasik Çin düşüncesinin temel metinlerinden biri olan daha sonraki döneme ait *Klasik Tarih*'te *(Şu Çing)* en eski insanlar dönemi atlanmıştır ve bütün iyi şeyler Yao ve Şun'un altın çağından başlatılır (aşağıda sayfa 366); Kung Kung da o döneme aktarılmış ve yeteneksiz bir soylu olarak sürgüne yollanmıştır.

EN YÜKSEK ERDEM DÖNEMİ

Bu dönemin adı eski mitolojide çok önemli olduğunu düşündürtüyor. Günümüze kalan metinlerde bir düzine kadar kral adından başka bir şey yok. Fakat bunlardan biri, Jung Ç'eng takvimin yaratıcısı olarak adlandırılır ve bir başkası, Çu Jung ateş tanrısının adını taşımaktadır. Dr. Karlgren'in kral adlarının bize "bu gölgede kalan dönem" hakkında bir şey söylemediğini belirtmesine karşın, "Çu zamanı Çin'inde önde gelen kahramanlarla ilgili birçok mitos olması gerektiğini" de ortaya koymaktadırlar.[13]

---

12 Bernhard Karlgren, "Legends and Cults in Ancient China", *Bulletin of the Museum of Far Eastern Antiquities*, No 18, 1946, s. 218-19, *Kuan Tzu* alıntısı.

13 *age*, s. 221.

YAO, ŞUN VE BÜYÜK YÜ İLE TAMAMLANAN BÜYÜK ONLAR DÖNEMİ

Tufanla sona eren bu önemli dönemde eski Çou mitolojisine ait on kral ortaya çıkmaktadır. Fakat belki de burada söz konusu olan eski Sümer kral listelerinin yerel biçimidir.* Bu on mitsel hükümdarla efsanelerinden kısa parçalar vereceğim, bunlar bana göre Mezopotamya kaynağı fikrini kuvvetlendiriyorlar; fakat karakteristik Çin etkilerini de taşıyorlar:

1. *Fu Hsi;* 2. Şen Nung. Çou dönemi efsanelerinde bu iki imparatorun mütevazı rolleri vardır. Fakat daha sonraki "Değişimler Kitabı"nda *(I Çing)* ikisi de büyük önem kazanmışlardır. Fu Hsi bu eserin kullandığı simgelerin yaratıcısı olmakla (sayfa 391) ve insanlara av ve balıkçılıkta ağ kullanmayı öğretmekle övülmektedir. Şen Nung ise, "on dört kuşak boyunca dünyayı yönetmiştir"; sabanı icat eden ve pazarları kurumlaştıran da odur.**[14]

3. *Yen Ti.* Şen Nung'un uzun iktidarından sonra Yen Ti'nin kısa iktidarı gelmiştir. Muhteşem kardeşi Huang Ti tarafından devrilmiştir.

4. *Huang Ti.* Sarı İmparator denilen bu önemli mitsel kişiliğin yirmi dört oğlu olduğu varsayılmaktadır; Çou döneminin en az on iki feodal ailesi onların soyundan geldiğini iddia etmektedir. Karlgren "Huang Ti'ye verilen kurbanlar feodal çevrelerde yaygın ve kral eviyle de sınırlı kalmamış olmalıdır" gözleminde bulunur.[15] Huang Ti ateşi kullanmayı bulmuştur (Ateş Kullanmayı bulan efendilerin zaten keşfettikleri), tepelerdeki ormanları yakmış, çalıları temizlemiş, bataklıkları yakmış ve vahşi hayvanları uzaklaştırmıştır. Böylece, sığır yetiştiriciliğini mümkün kılmıştır. Erdemleri dört yöndeki barbarların ona bağlanmasını sağlamıştır. Barbarların bazılarının göğüslerinde delikler vardır, bazıları uzun kolludur ve bazılarının derinde gözleri vardır. Par-

* Bkz. s. 122.

19. yüzyılda Batılı bilim adamlarının Çinlilerle bu efsanevi kralların gerçek hükümdarlar oldukları düşüncesinde uyuştuklarını belirtmeye değer. Fu Hsi MÖ 2953-2838'e ve Şen Nung MÖ 2838-2698'e yerleştirilmişlerdi (bkz. E. T. C. Werner, *A Dictionary of Chinese Mythology,* Kelly and Walsh, Şanghay, 1932, s. 419).

14 *age,* s. 276-77 ve 212, *Lü Shih Ch'un Ch'iu* alıntısı.

15 Karlgren, *age,* s. 278.

lak Teras'ta düşünürken bilgelere danışmış, "beş sese uyum vermek için" akort düdükleri ve on iki zilli kutu yapılmasını emretmiştir. Ve ruhları kutsal T'ai-şan dağına toplamaya altı ejderha tarafından çekilen fildişi arabayla gitmiştir. Önden rüzgâr tanrısı gidip dağı süpürmüş, yağmur tanrısı yollara su serpmiştir; önden kaplan ve kurtlar dört nala gitmekte, arkada ruhlar koşturmakta, yılanlar yerde kaymakta, anka kuşları yukarıda uçmaktadır.[16]

Burada *mitsel etnoloji* adını verdiğim düşünce biçimine dikkat etmeli; bu yalnız Çin'e özgü değil, tüm eski sistemlerde var.* Orta Krallığın sınırları dışındakiler yalnızca barbar değil, pek insan da sayılmıyorlar. Bunun örneğini Çin'in büyük Mançu İmparatoru'nun 1795'te Büyük Britanya Kralı III. George'a gönderdiği aşağıdaki öğüt dolu mektupta da görüyoruz.

"Koca dünyaya emrederken yalnızca tek amacım var, kısaca mükemmel bir idare oluşturmak ve devletin görevlerini yerine getirmek. Garip ve maliyetli hedefler beni ilgilendirmiyor... Ülkenizin ürettiklerine gereksinmem yok... Ey Kral, benim duygularıma saygı göstermeniz ve gelecekte daha büyük bağlılık ve sadakat duymanız, tahtımıza ebedi bağlılık içinde olmanız, ülkenizin bundan sonra barış ve güvenliğini güvence altına almanız için iyi olacaktır... Bizim Göksel İmparatorluğumuz bereketli bir bolluk içindedir ve sınırlarımız içinde hiçbir ürünün eksikliği çekilmemektedir. Dolayısıyla, dışarıdaki barbarlardan kendi ürünlerimizle değiştirerek bir şey almaya gereksinimimiz yoktur... Adanızın dünyayla bağı kesilmiş, denizlerin araya girmesiyle tek başına kalmış uzaklığını unutmuyorum, bizim Göksel İmparatorluğumuzun âdetleri hakkındaki affedilebilir cahilliğinizi çok görmüyorum... Titreyerek itaat et ve ihmal gösterme."[17]

Vay vay!

5. *Şao Hao.* Bugüne kalan metinlerde bu hükümdar hakkında söylenenler yedi yıl iktidarda kaldığından fazla değil (kral öldürme ritüeli). Büyük Onlar dizisi, artık Yao ve Şun'un klasik altın çağına yaklaşırken metinler, daha çok bilgi vermeye başlıyor ve kişiler ete kemiğe bürünüyor.

---

16 *age*, s. 278-80; *Kuan Tzu, Lü Shih Ch'un Chin* ve *Han Fei Tzu* alıntıları.

* Hint anlayışıyla karşılaştırın, s. 222-223, başlık B.

17 E. T. Backhouse ve J. O. P. Bland, *Annals and Memoirs of the Court of Peking*, W. Heinemann, Londra, 1914, s. 322; Adda B. Bozeman, *Politics and Cultur in International History*, Princeton University Press, 1960, s. 145-46.

6. *Çuan Hsü*; *Kao Yang* olarak da bilinir. Bu kralın sekiz yetenekli oğlu vardı ve bunlardan Kun (Büyük Balık) Büyük Yü'nün ve Tufana karşı başarısız olan halefinin babasıydı (8. krala bkz).[18]

7. *K'u*. Bu kralın iki karısı vardı, Çiang Yüan ve Çien Ti, ikisi de mucizevi biçimde hamile kaldılar. Birincisi, Tanrı'nın koca ayak başparmağı izi üstünde yürürken hamile kaldı. Hou Çi'yi, "parçalamadan, dağıtmadan" doğurdu, oğlu daha sonra, Şun iktidarı zamanında tarım bakanı oldu. "Onu dar bir geçite yatırdılar, sığır ve koyunlar bacakları arasında onu besledi. Onu soğuk buza yatırdılar, kuşlar onu örtüp korudu."[19] (Bakire doğum, çocuk sürgünü, hayvanın analık etmesi motifleri: Tarımcı ilahlaştırma. İsa'nın doğumu ve ağılıyla karşılaştırın.) İkinci doğum, iki genç hanım dokuz katlı sefa kulelerinde şarap, et ve müzikle eğlenirken oldu. Tanrı onlara şarkı söyleyen kırlangıç gönderdi; onu yakalamak için birbirleriyle yarıştılar. Üstüne sepet atıp kuşu yakaladılar; bir süre sonra sepeti kaldırdıklarında kuş uçup gitti, geride iki yumurta bırakmıştı. İkisi de birer yumurta yuttu; Çien Ti gebe kaldı ve yüzyıllar sonra Şang Hanedanı'nın babası olacak olan çocuğu doğurdu.[20] (Burada dokuz rakamı önemli, Dante'de Beatrice'nin mistik rakamı;[21] Tanrıya ilahiler söyleyen melek korosunda, Angelus zilinin çalışında, Meryem'in İsa'ya hamile kalışını kutsayan Kumrularda rakam hep dokuzdur. Ayrıca, Leda ve Kuğu öyküsüne de bakın.)

8. *Yao*. Ti Yao veya Kutsal Yao Çin altın çağının en ünlü hükümdarıdır; bütün zamanların bilge modelidir. Büyük Klasik Tarih (*Şu Çing*) onun kişilik ve iktidarının övgüsüyle başlar:

"Eski çağları incelediğimizde Kutsal Yao'yu görüyoruz; doğal olarak hiçbir çaba göstermeden saygı dolu, zeki, hünerli, düşünceli, içtenlikle kibar ve yardımseverdi. Dahası, bu niteliklerin parlak etkisi dört yönde hissediliyordu, aşağı ve yukarı ulaşmıştı. Yetenek ve erdemleriyle belirginleşti ve tüm soyunun dokuz sınıfı arasında da sevgiyle dolu bir aşamaya ulaşıp aralarında uyum yarattı. Halkı düzenleyip aydınlattı, hepsi parlak zekâya sahip oldular. Birçok devleti birleştirip onlara uyum kazandırdı.

18 Karlgren, *age*, s. 211; *Tso Chuan* alıntısı.
19 *age*, s. 257; *Shih Ching* alıntısı, 245. şiir.
20 *age*, s. 211; *Lü Shih Ch'un Ch'iu*.
21 Dante, *Vita Nuova*, 2, 3; ayrıca 6.

Ve kara kafalı halk böylece dönüştürüldü. Sonuçta evrensel uyum oldu."[22]

Fakat büyük erdemlerine ve bilge kişiliğinin kozmik etkisine karşın, Yao zamanında her şey mükemmel değildi. Kimsenin çare bulamadığı büyük seller oluyordu. Birçok sözler veren Bayındırlık Bakanı'nın yapabildiği çok az şey vardı.

"Ti Yao: "Zamana uygun olan, rütbe verip çalıştıracağım birini bana kim bulacak?" dedi.

Fang Çi yanıtladı: "Kendi veliahtınız ve oğlunuz olağanüstü zeki"

Ti Yao dedi: "Heyhat! O yalancı, münakaşacı. İşe yarar mı?"

Ti Yao gene dedi: "İşlerimin zorluğuyla uğraşabilecek adamı bana kim bulabilir?"

Ve kötü danışmanı Huan Tou yanıtladı: "Bayındırlık Bakanı'nın yetenekleri son zamanlarda büyük ölçüde görülmüştür."

Ti Yao: "Heyhat! Hiçbir şey yokken konuşuyor, fakat iş başına geldiğinde işler tersine dönüyor. Yalnızca görünüşüyle saygın biri. Bak! Seller gökleri tehdit ediyor!"

Ti Yao Başbakanı'na döndü: "Sayın Dört Dağın Efendisi, sellerin akışı çok korkunç. Tepeleri sarıyor, en büyük yükseklikleri aşıyor, gökleri tehdit ediyor; düzlerde oturanlar homurdanıp şikâyet ediyorlar. Bu felaketin durdurulması işini verebileceğim yeterli biri yok mu?"

Ve bütün maiyetindekiler: "Kun var ya" dediler.

Kun, gördüğümüz gibi, ileride Büyük Yü olacak olanın babası ve kendisi de eski hükümdar Çuan Hsü'nün sekiz yetenekli oğlundan biriydi (6. kral).

Ti Yao dedi: "Heyhat! Bu adam ne kadar aksi! Emirlere itaat etmiyor, kendi haklarını çiğnemek istiyor."

Dört Dağın Efendisi şu fikri ileri sürdü: "Gene de, denemesi için ona izin vermek iyi olur; başaramadığını görmeye yarar."

Böylece Kun işbaşına getirildi. Ti Yao ona: "Git ve saygın ol" dedi. Kun dokuz yıl çalıştı. Fakat iş becerilemedi.

O zaman Ti Yao Başbakan'ına dedi: "Şimdi, Sayın Dört Dağın Efendisi, 70 yıldır tahttayım. Benim işlerimi sen yürütebilirsin, yerimi sana vereceğim."

22 *Shu Ching* 1.1; James Legge, *The Sacred Books of China: The Texts of Confucianism*, Kısım I, Sacred Books of the East, c. III, The Clarendon Press, 2. y., Oxford, 1899, s. 32-33.

Fakat öteki: "Ben bu erdeme sahip değilim. Sizin yerinizde utanç verici duruma düşerim" dedi.

Ti Yao ona: "O zaman bana şerefliler arasından veya yoksullar ve orta halliler arasından birini göster" dedi.

O zaman bütün hazır bulunanlar: "Aşağı tabakadan bekâr biri var, adı Şun" dediler.

Ti Yao dedi: "Evet, duydum. Onun hakkında ne diyorsunuz?"

Dört Dağın Efendisi yanıtladı: "Kör birinin oğlu. Babası inatçı bir ahlaksız, üvey annesi yalancıydı. Üvey kardeşi Hsiang küstahtı. Fakat o sevgi dolu dindarlığıyla onlarla uyum içinde yaşamayı becerdi ve yavaş yavaş onları kendi başlarına durmaya alıştırdı; artık büyük kötülükler yapma eğilimi göstermiyorlar."

Ti Yao dedi: "Onu deneyeceğim. Onu evlendireceğim ve iki kızımla davranışlarının nasıl olduğunu gözleyeceğim."

Ve Ti Yao dediği gibi yaptı; iki kızını Kvei ırmağının kuzeyine, Şun ailesine gelin olarak gönderdi. Ve Ti onlara "Saygın olun!" dedi."[23]

Böylece yeni Ti, yeni tanrı-kral seçme ve tahta çıkarma zamanı gelmiş oluyor; layık olma ve değerin soydan gelme değil ahlaki olduğu kabul edilmiş bulunuyor; bu da tamamen Konfüçyusçu bir görüş. Ayrıca, imparatorun oğluna ve genç Şun'un anne babasına kötü karakterler verilerek bu nokta daha da vurgulanmış oluyor. Oysa Şun'un insansever dindarlığı evrenin kutbu olmaya uygunluğu için, ana ve hatta anahtar niteliklerden biri olarak konulmuş olunuyor. Hindistan'da vurgu hep doğum üstünde olmuştur ve benzer bir mitoloji bildiğim kadarıyla yoktur.

Hükümdarın tahta soyuyla bağıntısız biçimde halkın en değerlisi olması nedeniyle çıkması belirgin Çin motiflerinden biridir ve daha eski anaerkil dönemin kalıntısı olmalıdır; Frazer'in *Altın Dal*'da tartıştığı eski kralın öldürülmesi teması gibi vahşi bir iz de taşımaktadır. Çünkü Yao, biraz da aceleyle, iki kızını da Şun'a vermektedir. Eski kitaplardan birinde böyle ölümcül bir tonu ifade eden "Şun Yao'yu zorladı, Yü Şun'u zorladı" cümlesi okunmaktadır.[24] Fakat bu daha sonraki, klasik zaman içindeki bağlamda eski motif –eğer öyleyse– Çinlilerin iyi kral ülküsünün, bilge kral, bilge insan çekirdeğini oluşturan ahlaki bir temele çekilmiştir.

23 *Shu Ching*, 1.2; Legge, *age*, s. 34-36.

24 *Han Fei Tzu*, Karlgren, *age*, s. 295'ten.

Yao Şun'u çeşitli yollarla denedi. Onu, örnek olarak, vahşi tepelerin eteklerindeki ormana yolladı. Fakat sert rüzgârlar, fırtınalar ve yağmur Şun'u yolundan saptırmadı.[25] Burada da ilkel temalardan biri var: Örnek olarak Kuzey Amerika'da çok yaygın olan bir tema, insan yiyen dev olan kayınpederin sınavları. Ama ahlak gene Konfüçyusçu.Veya Şun'un ormanda, sert rüzgârlar ve yağmurla sınanması Caynacı kurtarıcı Parşvanatha'nın durumuna benzetilebilir;* fakat Hintli mutlak terk ediş düşüncesi ile Konfüçyusçu yapıcı katılım becerisi düşüncelerindeki zıtlık böylece daha da canlı olmaktadır.

"Li-şan çiftçileri birbirlerinin sınırlarına tecavüz ediyorlardı. Şun oraya gidip çiftçilik yaptı ve bir yıl sonra sınırlar düzeldi. Ho kıyısı balıkçıları sığ yerler için kavga ediyorlardı. Şun oraya gitti, balıkçılık yaptı ve bir yıl sonra büyüklere saygı göstermeye başladılar. Doğulu barbarların çömlekçileri çok kaba ve kötü çömlekler yapıyorlardı. Şun oraya gidip çömlekçilik yaptı. Bir yıl sonra çömlekleri güzel oldu."[26]

Ti Yao tahtında ancak üç yıl daha kaldı, Şun'u tahtına çıkmaya davet etti ve iyi genç elbette reddetti. Klasik Tarih, "Gene de ilk ayın ilk gününde Şun, Ti Yao'nun Becerikli Ata tapınağında emekliye çekilişini gördü" diye anlatıyor[27] (Firavunun yılın bitişine göre ayarlanan Sed Şölenini anımsayalım!) Şun'un iktidarının 28. yılında, 101 yaşındaki Yao eski barbar kabileye eğitim vermek için gittiği kuzeyde öldü ve Kuzey'deki kutsal dağın kuzeyinde, höyük yapılmadan, basit biçimde gömüldü.[28]

9. *Şun.* İmparatorun başvekili olarak Şun 28 yıl boyunca bütün büyük kurbanları çoktan yerine getirmişti. Beş yılda bir dört yöne denetleme gezilerine çıkmış, oralarda dağlara kurbanlar sunmuştu; dört yılda bir feodal prensleri başkentinde kabul etmiş, işlerini denetlemiş, hilatlar giydirmiş, ölçü standartlarını düzeltmişti; ülkeyi on iki eyalete ayırmış, ceza kanunu çıkarmış, cezayı hak edenleri cezalandırmıştı.[29] Ödül açısından da çok cömertti. Örnek olarak Ejderha Bekçisi, Tung Fu sevdikleri yemekleri vererek ejderhaları ağılına topladığını kanıtlayınca, Şun o

25 *Shu Ching*, 2.1.2; Legge, *age*, s. 38.

* Bkz. s. 214-215.

26 *Han Fei Tzu*, Nan 1, Karlgren, *age*, s. 297.

27 *Shu Ching*, 2.1.2; Legge, *age*, s. 38.

28 Karlgren, *age*, s. 292-93, *Mo Tzu'dan* alıntı.

29 *Shu Ching*, 2.1.3; Legge, *age*, 38-40.

kadar memnun oldu ki, ona kabile ve aile adı verdi, onu tımar sahibi yapıp büyük bir evin atası durumuna gelmesini sağladı.[30]

Fakat esas sorun hâlâ daha sellerdi. Kun onları denetim altına alma işini başaramamıştı, çünkü Klasik Tarihe göre yaptığı işte doğayı bozmak gibi bir hatası vardı. "Taşan suların önünü duvarlarla kesip beş öğenin düzenlenişinde karışıklığa neden oldu. Sonuçta Göklerin Efendisi kızdı ve ona dokuz bölümlü planı vermedi. Böylece, Göklerin yönteminin değişmez ilkelerinin heba olmasına neden oldu. Kun ölene kadar hapsedildi ve oğlu Yü yetişip onun görevini üstlendi."[31]

10. *Yü.* Metin şöyle devam ediyor: "Gök dokuz bölümlü planı Büyük Yü'ye verdi; yönteminin değişmez ilkeleri doğru biçimde uygulandı."[32] Bu yöntem Yü'nün babasının uyguladığının tam tersiydi. Mencius'tan öğreniyoruz: "Yü toprağı kazdı ve suyu denize akıttı; yılan ve ejderhaları çıkartıp bataklıklara sürdü. O zaman sular toprakların ortasından yollarını buldu: Hsiang, Huai, Ho ve Han ırmakları. Ve engeller kaldırıldığında insanlara rahatsızlık veren kuşlar ve yabani hayvanlar sürüldü, toplanan halk toprağa egemen oldu ve yerleşti."[33]

Yü'nün uzun bir boynu vardı; ağzı kuzgun gagası gibiydi, yüzü de çirkindi. Fakat onu bilge kabul ederek, öğrenmeye gösterdiği bağlılığı görerek dünya peşinden gitti.[34] İmparatorun hizmetçilerinden bir kadın, mükemmel bir şarap yaptı ve getirdi. İmparator şarabı tattı ve hoşuna gidince kadını uzaklaştırdı. "Gelecekte" dedi, "içki yüzünden yerini kaybeden çok insan olacak." Ve bundan sonra şaraptan elini çekti. Bütün yaşamı, o yıllarda işiyle doluydu ve bunu doğa kurallarına uyarak yerine getiriyordu. Çıplaklar ülkesine girdiğinde, yerel kurallara uyarak soyundu. Ve çalışmalarında dünyanın sınırlarına yolculuk etti. En doğuda on güneşin yıkandığı, tünediği ve uçup havalandığı ağacın olduğu yere kadar gitti, en güneyde vernik ağaçlarının, kırmızı tahılın, kaynayan gözelerin, dokuz parlak dağın, kanatlı insanların, çıplak insanların ve ölümsüzlerin ülkesine ulaştı. Batıda çiğ içip havayla beslenen insanların ülkesini, büyücünün dağını, işlenmiş altın dağını, üç yüzlü ve tek kollu insanların ülke-

30 Karlgren, *age*, s. 298, *Tso Chuan*'dan alıntı.
31 *Shu Ching*, 5.4.1; Legge, *age*, s. 139-40.
32 *agy.*
33 *Mencius*, 3.1.4.7; Karlgren, *age*, s. 303.
34 Karlgren, *age*, s. 306, *Shih Chi*'den.

sini, kuzeyde çeşitli barbarların ülkelerini, koca suları, Kuzeyin kutsal dağını ve yığılı taştan dağı gördü.[35] İşini bitirince Şun'un önüne çıktı. Klasik Tarih anlatıyor:

Şun dedi: "Anlatacak harika deneyimlerin olmalı."

Yü dedi: "Yalnızca o günkü işimi düşünüyordum. Ne diyebilirim?"

Adalet Bakanı dedi: "Hadi, bize hiçbir şey anlatmayacak mısın?"

Yü dedi: "Taşan sular göklere çıkmış gibiydi. Büyüklükleriyle koca tepeleri sarmıştı, güçlü dağları aşmıştı; insanlar şaşkınlık içindeydiler, çaresizdiler. Dört arabamı [karada araba, suda gemi, buzda kızak ve tepeleri çıkarken çivili ayakkabı] yükledim ve tepeler arasındaki ormanları kesip devirdim. Aynı zamanda, Tarım Bakanıyla [7. başlığa bakın] birlikte insanlara yemek için nasıl et bulacaklarını öğrettim [balık, kuş ve yabani hayvan yakalamak]. Dokuz eyalette ırmaklar için yollar açtım ve hepsini denize bağladım, aynı zamanda tohum ekerek, Tarım Bakanıyla birlikte insanlara et yanında yiyecek için nasıl çalışacaklarını gösterdim. Ayrıca, onları sahip olduklarıyla sahip olmadıklarını değiştirmeye ve birikmiş stoklarını satmaya teşvik ettim. Bu yolla bütün insanlar yiyecek tahıla kavuştular ve birçok eyalet iyi bir düzene girdi...

Evlendiğimde karımla yalnızca dört gün birlikte kaldım. Ve oğlum ağlayıp feryat ettiğinde, aldırmayıp bütün gücümle planları düşündüm."[36]

Bir başka metin, "On yıl Yü evini görmedi" diyor. "Ellerinde tırnak büyümedi. Baldırlarında tüy bitmedi. Ayrıca, gövdesinin yarısını kurutan bir hastalığa yakalandı, yürürken bir bacağını ötekinin yanına taşıyamıyordu. İnsanlar bu yürüyüşe 'Yü yürüyüşü' adını takmışlardı."[37] MÖ 541 yılında Liu prenslerinden biri, "Yü olmasaydı hepimiz balık olmayacak mıydık?" demiştir.[38]

Daha elli küsur yıl önce Batılı bilim adamlarınca bile, Çin'in eskiliğinin kanıtı olarak ciddiye alınan büyük Çin altın çağının masalı kısaca böyle.

Birkaç gerçeğe göz atmak için kısaca duralım.

35 *age*, s. 305, *Lü Shih Ch'un Ch'iu*'dan.
36 *Shu Ching*, 2.4.1; Legge, *age*, s.57-60.
37 Karlgren, *age*, s. 303, *Shih Chi*'den.
38 *agy.*, *Tso Chuan*'dan.

Öncelikle, daha önce belirtildiği gibi, Tufan'ın sonuncusu tarafından alt edildiği ortak öğesiyle, Çin'in on hükümdarıyla Sümer kralları ve Kitabı Mukaddes kişileri arasında açık bir benzeşme vardır. Çin kral sayısının on olmasının yalnızca rastlantı olduğu söylenebilir, fakat diğer bazı noktalar rastlantı iddiasını savunmayı zorlaştırıyor. Örnek olarak, hem Nuh'un hem Büyük Yü'nün Tufan sırasındaki gayretlerinde aksamaya başlamaları dikkat çekici değil mi? Ünlü bir Yahudi efsanesine göre Kitabı Mukaddes kahramanı koca teknesinde aslan (güneş hayvanı) tarafından yaralanmıştır. "Bir gün Nuh, aslana günlük payını vermeyi unuttu ve aç hayvan pençesiyle ona öyle vurdu ki, topal kaldı ve gövdesinde aksaklık olduğundan rahiplik görevini yapmasına izin verilmedi" diye anlatılır.[39] Karaya kavuşmalarından sonra aile rahibi olarak sığır, koyun, keçi, iki kumru ve iki güvercin kurban edilen ayinde rahipliği Nuh'un değil Şem'in yapması da bundandır.

Robert Graves, *Beyaz Tanrıça* kitabında eski Levant, Girit, Yunan, Kelt ve Germen mitos ve efsanelerindeki topal kral kişiliğine bir bölüm ayırmış. İlgisi nedeniyle okumakta yarar var. Yakup'un ırmakta melekle güreştikten sonra topallaması (Tekvin 32: 24-32); tanrı Dionysos'un boğa ayakları; topal demirci Hephaistos; Wieland da gene topal demirciye işaret eder. Çarmıh taşıyan İsa'nın defalarca düşüşünü de bize anımsatır. Ve eğer görüşünü doğru anlıyorsak, daha eskiden öldürülen kralın daha sonraki ritüellerde yalnızca topal bırakılmaya veya sakatlanmaya başlandığını ileri sürmektedir.[40]

Benim görüşüme göre, sakatlanmış kral imgesi ayla ilgili olmalıdır ve doğal olarak –bulmuş olduğumuz gibi– kurban edilen ve yeniden dirilen boğa-kralın göksel karşılığıdır. Ay önce bir tarafından, sonra öteki tarafından topal olur; dolunay olduğunda bile karanlık lekelerle biçimi bozulmuştur. *İlkel Mitoloji* cildinde bir tarafı güzel öteki tarafı çürümüş tanrı ve ağaç imgeleriyle ilgili bir dizi aktarmıştım.[41] Devrinin 15. gününde tam biçimini alan ay batan güneşin yörüngesine dik bakar. Güneşin direk ışıkları o anda ayı yaralar ve ay bundan sonra küçülmeye başlar. Aslan Nuh'u böyle yaralamıştır; bu da, kuşkusuz Tufan'ın en

39 Louis Ginzberg, *age*, c. I, s.163-66; c. V, s. 187.

40 Robert Graves, *The White Goddess*, Creative Age Press, New York, 1948, s. 272.

41 *İlkel Mitoloji*, s. 132-136.

yüksek noktasında olmuştur; dolunayın gelgitlerde suyun kabarmasını en yüksek düzeye çıkarması gibi. Ay, ayrıca, tanrıların ambrosia likörlerinin göksel kabıdır ve hem Nuh (Tekvin 9: 21) hem de Yü sarhoş olmaktadırlar.

Ne olursa olsun, şu anda elimizde mitsel çağın onuncu hükümdarının alt etmeyi başardığı Tufan öyküsünün, yapı ve anlamları birbirinden çok farklı üç ayrı anlatımı var. Birincisi, Sümerlerin kozmik eon devresine ait, matematik olarak kaçınılmaz, kozmik yok oluşla sona ereni. İkincisi, Tanrı'nın özgür iradesiyle meydana gelen kozmik felaket ve gördüğümüz gibi bu suç ve kutsallık karşıtlığını barındıran semitik tutumun tepkisini taşıyor gibi. (Bununla, tanrıların insanın yanında yer aldığı, Tufan'ın bir cin tarafından yaratıldığı, Aryanların Vedik kuraklık formülünü karşılaştırmıştık.) Ve son olarak Çin anlatımında, felaketin kozmik nitelikten çıkıp coğrafi bir hal aldığını görüyoruz; selin oluşumunda ne suçun ne de matematiğin etkisi vardır. "Her şeyden önce bir kahramanlık efsanesinden ibaret" diyor Dr. Karlgren, "baskın gelen tema, sel felaketinden çok onunla baş eden kahraman."[42] Ve doğru eyleme ilişkin temel Çin anlayışı –ilk Çou döneminde belki, ama Konfüçyus döneminde kesinlikle– erdemin doğanın yapısına uyumda olduğunu savunmaktadır. Sonuç olarak kahraman göklerin Büyük Planı'nın kendisini açık etmesiyle ve onu uygulayarak başarıya ulaşmıştır.

EFSANEVİ HSİA HANEDANI DÖNEMİ

Nuh'un Tufan'dan kurtulması, dolayısıyla hem eski dönemin sonunu hem yeninin başlangıcını temsil etmesi gibi, Yü de aynı durumdadır. Ve Tufan sonrası dönemde hem Sümer hem Kitabı Mukaddes kral listelerinde yavaş yavaş tarihsel alana yaklaşıldığı gibi, Yü döneminden sonra Çin'de de aynısı olmaktadır. Yü'nün efsanevi Hsia hanedanının kurucusu olduğu varsayılmaktadır; birçok ciddi bilim adamı halen bunu kanıtlayacak belgelerin bulunacağına inanmaktadırlar. Fakat henüz ortaya çıkmış belge olmadığına göre, efsanevi kabul edilmesi gerekecek. Kuruluş tarihinin MÖ 2205 olduğu varsayılmaktadır ve Yü'nün ölüm tarihi de MÖ y. 2197'dir.[43] 471 veya 600 yıl içinde on yedi kral geçtiği

42 Karlgren, *age*, s. 303-304.

43 E. T. C. Werner, *A Dictionary of Chinese Mythology*, Şangay, Kelly and Walsh, 1932, s. 597

düşünülmektedir (anlatımlarda çok fark var). Bu hanedanın yıkılışından sonra arkeolojik bakımdan kanıtlanabilen Şang hanedanı gelmektedir. Ve Çin yazınında Yao, Şun ve Yü'nün iyi kral karakterine model oluşu gibi, Hsia hanedanının son efsanevi kralı Çieh de kötünün modeli olmuştur.

Çieh'in günah örneği olduğu anlatılmaktadır. Kışın köprü yapmamış, yazın sal yapmamış, insanların donmasını ve boğulmasını seyretmiştir. İnsanların kaçışını seyretmek için dişi kaplanları pazara salmıştır. Bütün gece bağırıp şarkı söyleyen otuz bin kadın müzisyeni vardı, sesleri sokaklardan duyulurdu; hepsi süslü ipekler giyerdi.[44]

Özellikle kadınlara karşı çok zayıftı. Yu Şih ülkesine saldırmış, kendine Mo Hsi adlı kadın gönderilince hemen kabul etmişti. Sonra Yu Min ülkesine saldırdı, burada ona Yüan ve Yen adlı iki kadın verdiler. Bunların adlarını ünlü bir yeşim taşına kazdırdı; Mo Hsi itiraz edince, onu Lo ırmağına sürdü. Kadın burada intikam beslemeye başladı.

Efsane, adını vermediği, tek başına olan bir başka kadından daha söz ediyor; bu kadın Yi ırmağı kıyısında yaşıyordu. Hamile olduğunu anladığının gecesi rüyasında bir ruh gördü. Ruh ona "harçlardan su gelmeye başlayınca doğuya doğru koşmaya başla ve arkana bakma" dedi. Ertesi sabah harçtan su sızdığını gördü ve komşularını uyarıp doğuya doğru kaçmaya başladı. Fakat durup geri baktı. Kent su altındaydı. Ve orada dut ağacına döndü.

Bu olay Lut'un karısı öyküsünü çağrıştırıyor. Melekler Lut'a, karısına ve iki kızına "canın için kaç; arkana bakma" demişlerdi. Fakat kadın arkasına bakmak için durdu ve Sodom ile Gomorra kentlerinin kükürt ve ateş altında kaldığını gördü. Şimdi bu kentler Ölü Deniz'in altındadır. Kadın da tuz direği oldu (Tekvin 19: 17-26).

Kötü hükümdar Çieh'in düşüşü efsanesinde ortaya, tek başına olan üçüncü bir kadın daha çıkıyor. Bu kadın küçük bir eyalet prensinin kızıydı, tek başına dut yaprağı toplarken bir dut ağacının kovuğunda bebek buldu. Bebeği eve götürüp babasına verdi; baba da bebeği saray aşçısına verdi. Bebeğe Yi ırmağının adından Yi Yin adını verdiler. Çok zeki bir delikanlı oldu. Ünü T'ang'ın, Şang evinin yükselen efendisinin kulaklarına kadar gitti; efendi, delikanlıyı istemek için elçi yolladı. Fakat küçük eya-

44 Karlgren, *age*, s. 326-27, *Kuan Tsu*'dan.

letin efendisi, delikanlıyı keşfeden kızın babası, bu mucizevi insanı vermek istemedi. O zaman Şang evlenmek için kadın istedi ve kıza eşlik etmek üzere Yi Yin de birlikte gönderildi. Vardığında T'ang delikanlıyı yakaladı, tapınakta arındırdı, kutsal ateşle üstüne ışık saldı, kurban edilen domuz kanıyla sıvadı ve ertesi gün onu maiyetinin üyesi olarak yanına kabul etti.[45]

Şang prensi T'ang, Hsia kralı Çieh'in tersine, kralca erdemin modeliydi. Açlık çekenler için tahıl depo eder, üşüyenlere elbise verirdi. Çaresiz ana babaların sattığı çocukların kurtulmalığını ödemek için para kestiriyordu.[46] Ve korkunç kuraklık geldiğinde tek başına kutsal dut korusuna gider, Yüce Tanrı'ya dua eder, kurban olarak kendi gövdesini sunardı.[47]

Şang soyunun yükselmesi ve Hsia soyunun düşmesiyle ilgili bu efsanede sık sık tekrarlanan dut ağacı teması alttan alta çok güçlü bitki mitosu bulunduğunu düşündürtüyor. Dr. Karlgren Büyük On dizisinden iki kralın da –5 Şao Hao ve 6 Çuan Hsü– "Dut Ağacı *(sang)* Kovuğu *(k'ung)*" denilen yerde yaşadıklarına dikkat çekiyor. Karlgren'e göre burası adını "eski ünlü bir dut ağacından, çağdaş Çin'de bile yaygın bir görüntü olan bir kült merkezinden" almış olmalı.[48] Erdemli kral T'ang'ın, özellikle yağmur yağması için kendi gövdesini böyle bir yerde teklif etmesi efsaneyi Frazer'in *Altın Dal*'daki konusuna, dünyayı kurtaran kral öldürme ritüeline bağlıyor (17. şekildeki İndus Vadisi mührüyle karşılaştırın). Dut korusu ve kovuğu Roma Nemi korusu ve Diana'nın kutsal meşe ağacının tam karşılıkları.[49] Ve simgesel (tamamlanmamış) biçimde kendisini sunan dut korusundaki T'ang'ın yanına bir de *k'ung sang*'dan bakire doğumuyla doğan Yi Yin'i ekledik mi, kutsal ağacın ölüm ve yeniden doğumuyla ilgili (Kutsal haçtaki İsa'yı düşünün) mitosun bütün öğeleri tamamlanmış oluyor.

Nil ırmağına atılıp (Yi ırmağı gibi) bakire kızkardeşi gelini tanrıça İsis tarafından ılgın ağacının gövdesinde bulunan Osiris'i anımsayalım. Osiris ve Tammuz'un Greko-Suriyeli eşdeğeri Adonis de, kızken adı Myrrha olan bir ağaçtan doğmuştu. Babasını

45 *age*, s. 329, *Lü Shih Ch'un Ch'iu*'dan.
46 *age*, s. 327, *Kuan Tzu*'dan.
47 *age*, s. 328, *Lü Shih Ch'un Ch'iu*'dan.
48 *age*, s. 329, not 1.
49 Faxer, *age*, s.1-2 ve ç. y.

arzulayan Myrrha, onu baştan çıkardı ve gebe kaldı, sonra da mür ağacına dönüştü. Ovidus'un öyküsünü anlattığı gibi: "Ağaç çatladı, kabuğu yarılıp ayrıldı ve canlı yükünü, ağlayan bir bebeği ortaya çıkardı." Bebeği doğurtan doğum tanrıçası Lucina'ydı.[50] Peri Daphne de güneş tanrısı Apollon peşine düştüğünde ağaca dönüşmüştü. Ve gene karısı arkasına bakıp tuz direğine dönüşen Lut'a dönersek, kızları onu sarhoş edip baştan çıkarıyorlar ve ondan gebe kalıyorlar; çünkü iki kentin yıkılmasıyla canlı kalanların yalnızca kendileri ve yasaklanmış babaları olduklarını sanmışlardı –sanki Tufan ve dünyanın yeniden başlaması söz konusuydu–.

Dr. Karlgren "Ağaca dönen kadın temasında eski Helenist etkinin varlığını (Philemon ve Bakûs, Daphne) düşünmemek zor" diyor.[51]

Çok daha zor olan eonun başlangıcı ve sonuyla ilgili uygarlık mirasının parçası ve belli bir bölümünü oluşturan temel mitosu düşünmemek. İlk biçimiyle Osiris ve Tammuz ritleri bu mitostan üretilmiştir; daha sonra Helenistik yazınsal mitoslar, Daphne, Myrrha, vb. Kitabı Mukaddes ve Çin yarı tarihsel kroniklerinde Nuh, Lut ve 5.000 mil ötede Büyük Yü ve mucizevi Yi Yin efsaneleri ortaya çıkmıştır.

Bu efsanenin bitiş bölümündeki olaylarda görülen kahramanların tunç taşıyan Şanglıların, Yangşao ve Lungşan neolitik kasaba ve şehir devletlerine karşı kazandığı zaferlerin, gerçek tarihöncesi sahnelerden alınmış olmaları ihtimali vardır. Erdemli efendi T'ang'ın veziri Yi Yin'i casusluk yapması için gönderdiğini ve onun da, yalnızca halkın Çieh yönetiminde sefil olduğunu öğrendiğini ve Lo ırmağı kıyısındaki hanımı kıskandığını okuyoruz. Ve saldırı zamanı geldiğinde Gökler kendi iradelerini gösterdiler. Ay ve güneş normal zamanlarını kaçırdılar. Soğuk ve sıcak karmakarışık oldu. Beş tür tahıl kavrulup öldü. Cinler uludu, kargalar on geceden fazla öttü ve kutsal desteğin nişanı olan dokuz üç ayaklı kazan Hsiadan yok oldu, Şang'ta ortaya çıktı. Lo ırmağı kıyısındaki hanım Mo Hsi, vezir Yi Yin'i bütün kehanetlerden ve saraydaki olaylardan haberdar etti ve sonunda imparator Çieh'in rüyasında biri doğuda, biri batıda iki çekişen güneş gördüğünü ve batıdakinin kazandığını söylemesiyle T'ang gününün geldiğini anladı. Bir ses ona: "Saldır! Sana gereksinmen olan

50 Ovid, *Meamrophoses* X, 512-13. satırlar.

51 Karlgren, *age*, s. 329, not 1.

gücü vereceğim; çünkü senin için Göklerin egemenliğini aldım" dedi. Ve Şang'ın erdemli efendisi yabankazı dizilişinde doksan savaş arabası ve ölümüne kadar bağlı altı bin savaşçı yolladı.

Kötü Çieh'in canlı gergedanı veya kaplanı parçalayacak veya parmağının dokunuşuyla bir insanı öldürebilecek sayısız devi vardı. Fakat tanrıların cezasından kurtulamadı. Ateş tanrısı Çu Jung kentinin kuzeybatısını ateşe verdi. T'ang'ın arabaları saldırdı, askerleri peşlerinden geldi. Çieh beş yüz kişiyle kaçtı ve sürgün edildi. Ve erdemin büyük modeli T'ang, tahtı kim kendini değer buluyorsa ona teklif etti. Kimse buna kalkışmadı. Ve büyük tarihsel Şang hanedanını kurmak üzere tahta kendisi geçti.[52]

3. ÇİN FEODAL ÇAĞI: MÖ y. 1500-500

Şang Hanedanı: MÖ y. 1523-1027

Çin'in ilk gerçek hanedanına ait kral mezarları, J. G. Anderson'un Şang başkenti Anyang'ı bulmasından sonra 1928-1937 arasında yapılan bir dizi kazıyla ortaya çıkarıldı. 1.500 yıl önceki Mısır'ın ilk hanedanı Abydos mezarları gibi, felsefi düşüncenin mitsel altın çağından çok farklı bir ruhsal anlayışı gösteriyorlar. Normal Şang mezarı on beş metre uzunluğunda, on iki metre genişliğinde ve dört buçuk metre derinliğinde büyük bir çukurdur. Ortasında 4.5 metreye kadar daha inen başka bir çukur ve bunun ortasında da 2.5 metreye inen bir çukur vardır. Bu sonuncunun dibine zırhlı bir savaşçının tüm malzemesiyle sığacağı, krala layık biçimde donatılmış, kütüklerle desteklenmiş son bir oyuk kazılmıştır. Elbette bütün mezarlar yağmalanmıştır. Gene de gömme törenini anlamamıza yetecek kadar malzeme vardır. En altta baltasıyla savaşçı, hemen üstünde ahşap tabut, büyük odada ritüel tunç, yeşim, kemikten silahlar, vb.; yanlarda ve girişte sayısız at, arabacı takımı, köpek ve insan gömülüdür ve ana çukurda, Mısır'daki gibi, saraydan erkek ve kadınların iskeletleri bulunur. Hepsi dövülmüş toprakla doldurulmuş ve Mısır'dan fazla olarak burada hayvan iskeletleriyle –köpek, geyik, maymun vb.– yüz kadar insan kafatası da birlikte atılmıştır.[53] Konfüçyus'un döneminde bile bu kral mezarlarındaki eski mitsel uygulamaların unutulmadığı bilinmektedir. MÖ 420 kadar geç bir ta-

52 *age*, s. 331-33, *Mo Tzu*'dan.
53 Fairservis, *age*, s.127-28.

rihte, ahlakçı Mo Tzu, gününün kral gömme ritlerinden şikâyet etmektedir.

Evrensel sevgi felsefecisi şöyle yazmaktadır: "Sıradan ve tanınmamış biri öldüğünde bile cenaze masrafları aileyi dilenmek zorunda bırakacak kadar ağır; bir de yönetici öldü mü, altın ve yeşim, inci ve değerli taşlar üstüne gövde yatırılıyor, çevresine hoş eşya dolduruluyor, arabalar atlar birlikte gömülüyor ve örtü ve tenteler altında sehpa ve davullar, masalarda kap kacak, baltalar, kılıçlar, kuş tüyü perde ve sancaklar, fildişi ve deriden nesneler diziliyor... İmparator söz konusu olduğundaysa bazen yüzlerce, hiçbir zaman yirmi, otuzun altına düşmeyen sayıda hizmetçi kesiliyor; bir general veya bakan için kesilenler yirmi, otuzu buluyor, hiçbir zaman dört, beşin altına düşmüyor."[54]

Açıklamaya gerek yok. Çin arkeolojisi yukarıda özetlenen 1. İlk neolitik kaba çömlekçilik, 2. Yangşao usta işi boyalı çömlekçilik, 3. Lungşan usta işi siyah boyalı çömlekçilik ve 4. Şang, usta işi çömlek, tunç ve mezar eşyalarını art arta ortaya koyar. Bu bulgular, Yakındoğu'da çoktan yaşanmış kültürel değişimlerin Uzakdoğu'ya geç ulaştığının reddedilemez kanıtlarıdır. Bize kadar gelen eski Çin mitolojisi kalıntıları, daha sonraki Çin bilim adamlarınca ne kadar yüceltilmiş ve ahlakileştirilmişse de, Batı-Doğu kültürel akışının önemini açık biçimde sergilemektedirler.

Ama gene de, Çin'de, Şang mezarlarının ortaya koyduğu kültürel bütün dışında ve belki ondan da eski bir yapıya işaret eden bir dizi bulgu görünmektedir. Hindistan'da olduğu gibi burada da alttan alta varlığını gösteren bir kültür vardır –bu durumda yukarıda önerilen Mongoloid kutup çevresinden gelmiş olabilir–.* Birçok Şang tuncu, örnek olarak, seramik eşya taklit edilerek küp benzeri biçimde değil, ahşap eşyaya benzetilerek kutu gibi yapılmıştır. Ve bu eşyaların süslemeleri, Batı'da bilinenlerin yabancısıdır. Dr. Li Çi şöyle açıklar: "Köşeli tunç eşyalar ahşap ilk örneklerine benzetilmiş olduğu gibi, ahşap eşya oymacılığının da süsleme yöntem ve biçimlerini devralmıştır. Oysa tunçtan yuvarlak biçimde yapılan eşya seramik geleneği devam

* Bkz. s. 356-357.

54 Çev. Arthur Waley, *Three Ways of Thought in Ancient China*, The MacMillan Company, New York, 1939; Doubleday Anchor Books, Garden City, N.Y., 1956, s. 123.

ettirir ve çok daha sonra da onların süslemeleriyle süslenmiştir."[55]

Şang dönemi süsleme biçimleriyle Kuzey ve Güney Amerika kabilelerinin sanatları arasındaki biçem benzerliği de dikkat çekmektedir. Özellikle kuzeybatı kıyısının balıkçı halklarının totem direği ve Maya-Aztek çevresinin anıtlarındaki sanatlarla benzeşme fazladır (Bkz. Şekil 22 ve 23). Pasifik çevresinde ortak yönleri gözlenen bu sanatın en çarpıcı belirleyicileri şunlardır: Dikey diziler halinde benzer biçimlerin sıralanması (totem direği ilkesi), önden veya arkadan hayvan biçiminin yarılarak kitap gibi açılması, eklem ve ellere göz ve yüz çizilmesi ve dik açılı sarmalların ve menderesların çok özel biçimi.

Profesör Robert Heine-Geldern, bu yapıyı tanımlamak için "Eski Pasifik Biçemi" terimini kullanmıştır. Şimdi tez olarak, bu biçemin Mongoloid kutup halkının göçleriyle bir bakıma ilgili olduğunu düşünebiliriz. Profesör Joseph Needham ve Wang Ling, *Çin'de Bilim ve Uygarlık* adlı ansiklopedik yapıtlarında, bu bağlamda "Kutup Dairesi'nin kuzey paralellerinin altında, yani Kuzey Asya ve Kuzey Amerika'da geniş bir kültür ortaklığına işaret eden birçok iz bulunmuştur" demekte ve bütün bölgeye "Şamanizm bölgesi denmesi uygun olabilir" diye önermektedirler:

"Bütün bu bölgede ortak olan tipik bir alet, dikdörtgen veya yarım ay biçimindeki bıçaktır. Avrupa veya Ortadoğu'da pek rastlanmayan bu biçime Eskimolar ve Kızılderililer arasında ve Çinlilerle Sibiryalılar arasında rastlanır... Bu bıçaklar Şang hanedanı döneminde de yaygındı ve Çin'de son zamanlara kadar (demirden) yapımı devam etti. Kuzey kültür çevresinin bir başka karakteristiği çukur evler veya toprak kulübelerdir; Tunhuang fresklerinde görüldüğü gibi belki T'ang döneminin köylü evlerine kadar bu kovan biçimli evler götürülebilir. Arkası kirişli veya bileşik yaylar da bu bölgenin icadı olarak görünmektedir. Eğer Amerika'ya insanlar Neolitik dönemin başlarında Bering Boğazı'nı aşarak gelmişlerse, Kızılderililerle Doğu Asya uygarlıkları arasındaki bu garip benzerliklerin bir bölümüne açıklama bulmuş olabiliriz; fakat bu çok zor bir konudur..."[56]

Böylece, şimdi çok daha iyi belgelenmiş olan Şang dönemi kral mezarlarında, bir yandan Batı'dan kaynaklanan, tunç çağına

55 *Li Chi, age,* s. 32.

56 Joseph Needham ve Wang Ling, *Science and Civilization in China*, Cambridge University Press, Cambridge, İngiltere, 1954, c. I, s. 81.

kök salıp önce neolitik biçimli çömleklerle (Yangşao, Lungşan) ve sonra Homeros-Aryan bağları olduğu açık olan araba kullanan savaşçılarla gelen kültürel dalgalarla, bir yandan da ikinci, "Şaman" özellikler taşıyan kutup bölgesinden gene dalgalar halinde güneye akan Mongoloid soyların karşılıklı etkileşimini buluyoruz.

Şamanizm Japon Buddhizmi ve Şintoculuğunda çok belirgin bir özellik olduğu gibi, Çin ve Tibet dinsel yaşamında da kendisini gösterir. Ve Şang döneminde de gücü olduğunun işareti *t'ao-t'ieh* adı verilen dev-hayvan-maskesi motifidir; özellikle tunç eşyada görülür. 22. şekildeki kemiğe oyulmuş beş birimin üçünde t'ao-t'ieh maskeleri görülmektedir; öteki iki birimde ise aynı canavarın çömelmiş görünümü vardır. M. René Grousset, canlı kitabı *Çin Sanatı ve Kültürü*'nde, "T'ao-t'ieh'in alt çenesinin öteki hayvan biçimli canavarlarda olduğu gibi bulunmayışı, belki de büyücüler tarafından bazı büyü danslarında kullanılan hayvan derilerinden gelmeleridir. Şamanın başına geçebilmesi için derinin kafa kısmının yalnız üst bölümü bırakılmalıdır" demektedir.[57] "Bazen pençeler hayvanın başının alt tarafının iki yanında bulunur, hayvana her an fırlamaya hazır, çömelmiş bir görünüm kazandırır. Yani, gerçekten başlangıçta oldukça gerçekçi olan bir hayvandır. Şang tunçlarımızın birçoğunda t'ao-t'ieh açıkça boğa, koç, kaplan veya baykuş (ender olarak da geyik) yüzüdür."[58] Marcel Granet, *Eski Çin Dans ve Efsaneleri* adlı çalışmasında "adı baykuş da olsa, kaplan dişli, insan tırnaklı, koltuk altında gözleri olan, insan başlı bir koça benziyor" demektedir.[59] Ayrıca, bunlarla birlikte, bazı Şang tunç eşyalarında, Yukatan ve Meksika sanat eserlerinde başı hayvan postuyla kaplı Şamanistik insan motifine (büyücü veya savaşçı) rastlanmıştır.[60]

Fakat Yunan tanrıçası Athene de güzel başına uzun maske benzeri miğfer takmaktadır, kalkanında da Medusa'nın Gorgon maskesi vardır. Böylece, Şamanizmin Mongoloid çevrede kutup yöresinde özel bir biçimde geliştirilmiş olmasına karşın, paleoli-

57 René Grousset, Fransızcadan çev. Haakon Chevalier, *Chinese Art and Culture*, The Orion Press, New York, 1959, s. 17.

58 *age.*

59 Marcel Granet, *Danses et légendes de la Chine ancienne* , Felix Alcan, Paris, 1926, s. 491, not 2; Grousset, *age*, s. 18, not 37'de.

60 Bkz. Miguel Covarubias, *The Eagle, the Jaguar and the Serpent*, Alfred A. Knopf, New York, 1954, s. 48-49'daki çizimler.

tik zamanlara giden uzun ve geniş bir tarihi olduğunu da anımsıyoruz.[61] Öyle ki, Şang süsleme biçeminin belirgin özelliklerinden bu dönemin belgelenmemiş Doğu Asya veya Pasifik kültür etkileri de çıkartılabilir; bu sanatta görünen mitsel motiflerin Batı'dan getirilmediklerine de emin olamayız; çünkü yılan, kaplan, geyik, ejderha veya t'ao-t'ieh Şang motifleri –Şang biçemi değilse de– çok geniş bölgede yaygın olarak bilinir.

Şekil 22
Eski Pasifik Biçemi: Solda Kemik Sap, Çin (Şang), MÖ y. 1200; sağda Totem Direği, Kuzey Amerika (Kuzeybatı kıyısı), yakın zamanlar

Aynısı kâhinlik sanatı için de söylenebilir. Önemli sayıda Şang kehanet kemiği yazısı buna tanıklık eder. Örneğin biri şöyledir:

> Wu-wu gününde kehanette bulunup
> Ku araştırdı:
> "Ç'iu'ya ava gidiyoruz; bir şey yakalanıyor mu?"

61 *İlkel Mitoloji*, s. 229 vd.

Şekil 23
Eski Pasifik Biçemi: Yukarda Kuzey Amerika (Kuzeybatı kıyısı), yakın zamanlar; aşağıda Meksika (Tajin biçemi), MS y. 200-1000

O gün avlanıp gerçekten şunları yakaladık:
1 kaplan
40 geyik
164 tilki
159 boynuzsuz geyik...[62]

Profesör Needham, "Kehanet kemikleri bir kehanet yöntemi olarak kullanılıyordu" diyor; "kürek kemiği falı" bu kültür bölgesinin özelliğiymiş gibi görünüyor ve Şang döneminden az önce ortaya çıkmış olabilir. Memeli hayvanların kürekkemiklerinin veya kaplumbağa kabuklarının kızgın kömürde veya kor olmuş tunç kasede ısıtılıp oluşan kırıkların yönü veya şekillerin biçimlerine göre tanrıların yanıtları okunmaya çalışılır... Sorulan soruların sınıflandırılması yapılmıştır; en önemlileri şunlardır: a) belirli kurbanların hangi ruhlara verileceği, b) seyahat talimatla-

62 *Li Chi, age,* s. 23.

rı, nerede durulacağı, süresi, c) avcılık ve balıkçılık, ç) hasat, d) hava durumu, e) hastalık ve sağalma, vb."[63]

Ve gene çok önce Yakındoğu'da geliştirilmiş bulunan özel bir Çin sanatıyla daha karşılaşıyoruz. Mezopotamya'da kehanet tutku durumundaydı. Ve mitos biçimlerinde olduğu gibi, göklerin iradesini kehanetle anlamaya çalışma çabası da eski Çin'in, özellikle Sümer bağlantılarının bulunduğunun işaretlerinden biridir.

İlk ve Orta Çou: MÖ y. 1027-480

Şang hanedanının yıkılıp Çou hanedanının kurulması efsaneleri Hsia hanedanının yıkılıp Şang hanedanının kuruluşunu anlatanlarda bulunan tanıdık motifleri tekrarlar. Klasik Tarih *(Şu Çing)*, devam ederek Çou hanedanının erdemli kurucusu Kral Wu'nun zaferinden iki yıl sonra ciddi bir hastalığa yakalandığını anlatır. Kardeşi Çou Dükü onun yerine ölmeyi düşünür. Böylece, bu soyun atalarına bağlanmış olan ritüel çok dikkat çekicidir:

"Çou Dükü temizlenmiş bir alanda üç sunak yaptırdı, bunların güneyinde, kuzeye bakan dördüncü bir sunak daha yaptırdı, kendisi onun başına geçti. İlk üçüne daire biçiminde yeşimden bir simge koydu, ellerinde derecesine uygun uzun bir yeşim simge tutarak soyunun üç büyük atasına seslendi. Büyük tarihçi duasını tablete geçirdi; aşağıdaki gibidir:

'Majesteleri, büyük torununuz ciddi ve şiddetli bir hastalık geçiriyor. Eğer siz göklerdeki üç kral onu, Gök'ün büyük Oğlunu gözlüyorsanız, ben Tan onun yerini alayım. Babama karşı sevgiyle itaat ederim; birçok yeteneğim ve sanatım var, bunlarla ruhsal varlıklara hizmet edebilirim. Büyük torununuz, öte yandan, benim kadar yetenek ve sanata sahip değil, ruhsal varlıklara hizmet edemez. Göklerin Efendisi'nin salonunda o iyiliğini tüm krallığa yaymakla görevlendirilmişti, böylece sizin torunlarınızı bu alçak dünyada bir yerlere yerleştirecekti. Dört yönün de insanları ona huşu içinde saygı gösteriyorlar. Ah! Bu değerli, Göklerin kararlaştırdığı atama yerde kalmasın; eski krallarımızın koca soyu daima kurbanlarımıza dayanabilecekleri bir soy olacak.

Şimdi büyük kaplumbağa kabuğundan bu konuyla ilgili kararınıza bakacağım. Eğer isteğimi kabul ederseniz, bu simgeleri

63 Needham ve Wang Ling, *age*, c. I, s. 84.

ve bu yeşimi alıp döneceğim ve emirlerinizi bekleyeceğim. Eğer kabul etmezseniz onları bir yana bırakacağım.'

Sonra dük üç kağlumbağa kabuğuyla kehanette bulundu, üçü de uygundu. Anahtarla kehanet yanıtlarının saklandığı yeri açtı ve onlara baktı, onların da hepsi uygundu. 'Belirtilere göre kral hiç yara almayacak' dedi. 'Ben, küçük çocuk, üç kraldan da onun atanmasını yenilemeyi sağladım; uzun bir gelecek öngörülüyor. Şimdi beklemem gerek. Bizim tek adamımızı desteklerler.'

Dük dönünce dua tabletlerini metal bağları olan bir kutuya yerleştirdi ve ertesi gün kral iyileşti."[64]

Klasik Şarkılar Kitabı'nda *(Şih Çing)* ritüel söyleme ve feodal dönem şiirine ait üç yüz beş metin bulunmaktadır. Bunların çoğu, zaman ve anlam olarak Vedaların Çin karşılığıdır. Beşi Şang hanedanına adanmıştır, kalanlar Çou hanedanına aittir. Sonuncusu, Çoulardan Kral Ting'in dönemine atfedilmektedir (MÖ 606-586).

Nasıl Hayranlık Verici! Nasıl da Mükemmel!

Şang dizisinin ilk satırı böyle başlar:

İşte ellerimiz trampet ve davullarımızda: Davullar çalıyor, uyum içinde yüksek sesle; yüce atamız Efendi T'ang'ı memnun etmek için.

Bu müzikle torunları davet ediyor onu, düşüncelerimizin gerçekleşmesiyle rahatlayalım diye, ona sesleniyoruz.

Davul ve trampetlerimizin sesi derin, flütler tiz sesli; hepsi uyum içinde birbirine geçiyor.

Ah! T'ang'ın torunları şahane: Müziği ne kadar hayranlık verici.

Koca ziller ve davullar kulağı dolduruyor: Çeşitli danslar ihtişamla yapılıyor. Yao, Şun ve Hsia soylarından gelen saygın konuklarımız var. Memnunlar. Neşeliler.

Eski zamanlardan, bizden önce, zamanın insanları bize örnek olmuşlar: Sabahtan geceye kadar nasıl yumuşak ve alçakgönüllü olunur, hizmet yerine getirilirken nasıl saygı gösterilir.

T'ang'ın torunlarınca böyle verilen mevsim kurbanlarımızı kabul etsin![65]

İnsan vurulan davulların, tiz sesli flütlerin, koca zillerin sesini duyuyor, ihtişam içinde oynanan bugünün Japonyasında da

64 *Shu Ching*, 5.6.1; Legge, *age*, s. 152-54

65 *Shih Ching*, "The Sacificial Odes of Shang", şarkı 1; Legge, *age*, s. 305-305.

Şinto tapınaklarında Şaman özellikler barındıran şaşaalı dansları görür gibi oluyor. Ve bu eski ilahi, insanın kulağına bu çağdaş seslerle söylendiğinde, yüzyılların ötesinden gelen büyük gücünü hissettiriyor; daha sonranın ahlakçı Konfüçyusçu şarkıların aynı derinden gelen gücü yansıtması olanaksız. Değerleri de kıyaslanamayacak olan muhteşem kurban eşyası bize o zamanların kaybolmuş şaşaasını anlatıyor.

Şang döneminden kalma bir başka ilahide, "Temiz ruhlar bizim eşyamızda, düşüncelerimizin gerçek olacağı konusunda bize güvence veriyorlar" deniyor.

"Önceden hazırlanmış, oranları doğru ayarlanmış, terbiyeli çorbalar da var.

Bunları sunarak söz etmeden onun varlığını bekliyoruz.

Bizi uzun yaşamın kaşları, beyaz saçları ve buruşmuş yüzüyle, sınırsız derecede kutsayacak.

Deriyle bağlanmış tekerlek dingilleri ve oymalı boyundurukları; atlarının sekiz çanı çınlayıp duruyor: Feodal prensler sunaklara yardıma geliyor.

Egemenliği onun büyüklüğünden aldık, refahımız Göklerden gönderiliyor: Bereket dolu verimli yıllar.

Atamız gelecek. Sunaklarımızdan memnun kalacak ve bize sonsuz mutluluk verecek."[66]

Çou şarkılarından da bir demet:

Temiz ve parlak ipek elbiseleriyle,
Başlığı başında, çok saygın görünüyor,
Salondan merdivenlerin başına gidiyor,
Koyunlardan sığırlara:
Subay büyük, küçük sehpaları inceliyor,
Gergedan boynuzundan kıvrık kadehleri.

İyi ruhlar yumuşak olur, ne bir ses var ne arsızlık:
Uzun yaşamışlığın ihtişamı.[67]

66 *Shih Ching*, "The Sacrificial Odes of Shang", şarkı 2; Legge, *age*, s. 306.

67 *Shih Ching*, "The Sacrificial Odes of Chou", 3. grup, şarkı 7; Legge, *age*, s. 334.

Ot ve çalıları temizliyorlar;
Sabanlarıyla otlar açılıyor.
Binlerce çift kökleri söküyorlar,
Bazıları aşağıda ıslak toprakların içinde, bazıları
hendek boyunca.

Efendi ve en büyük oğlu orada;
Küçük oğulları ve onların çocukları;
Güçlü yardımcıları ve kiralık hizmetçileri.
Getirilen yemekleri yiyişleri nasıl da sesli!
Kocalar sevgiyle karılarını düşünüyorlar;
Karılar kocalarının yanından ayrılmıyorlar.

Sonra keskin saban demirleriyle
Güneye uzanan tarlalarda işe koyuluyorlar.
Çeşitli tahıllar ekiyorlar,
Her tohum içinde yaşam saklıyor.

Düzgün sıralar halinde yapraklar yükseliyor
İyi beslenmiş saplar uzuyor.
Taze başaklar nefis görünüyor,
Ve içinde binlerce zararlı ot temizleyicisi dolanıyor.

Sonra kalabalık orakçılar geliyorlar,
Ekin tarlalara yığılıyor,
Binlerce, milyonlarca sap;
Ruhlar ve tatlı ruhlar için,
Erkek kadın atalarımıza sunmak için.
Bütün ayinlerde kullanmak için.

Kokuları güzel, devletin ihtişamını çoğaltıyor.
Kokuları biber gibi: Yaşlıları rahatlatıyor.

Bu bolluk yalnız burada değil;
Böyle bir zaman yalnız şimdiye ait değil:
Eskiden beri böyle bu.[68]

68 *age*, 3. grup, şarkı 6; Legge, *age*, s. 331-32.

Ağaçlarda çang-çang darbe sesleri
Kuşlar ötüşüyor ying-ying.
Biri karanlık vadiden havalanıp
Koca ağaca uçuyor; ötüp sesleniyor
Sesiyle eşini arayarak.

Şu kuşa bak: Kuşken
Sesiyle eşini arıyor!
İnsan arkadaşlarını aramasın mı?
Ruhsal varlıklar o zaman onu duyacaktır:
Uyum ve barışa kavuşacaktır.[69]

Vedaların tersine, bu örneklerde hayvancılığın değil tarımın başat olduğunu görüyoruz. Doğal dünyanın tanrılarına ve güçlerine değil atalara tapınılıyor; ritlerin yerine getirilmesinde önderlik rahiplerin değil kralların: Seslenilen ataların torunları olan kralların.

Spengler *Batı'nın Çöküşü* adlı yapıtında, gelişen kaderle ilgili olanı "zamana bağlı düşünce" ve zamana bağlı olmayan doğal yasalarla ilgili olanı "mekâna bağlı düşünce" diye adlandırıyor. Birincisi, öncelikle siyasal davranış içindeki, olanakları kullanan, kendisi kader olabilecek insanı temsil ederken, ikincisi rahiplik veya bilimsel bilgi peşinde, sonsuza kadar geçerli doğa yasalarını kullanarak etki yaratabilecek olan insan. Çin ve Hindistan'ın düşünce ve eylemlerindeki ana zıtlığa uygulandığında çok aydınlatıcı bir zıtlık olduğu görülüyor. Uygarlığa damgasını basan Çin'de devlet adamı, Hindistan'da rahiptir ve gerçekten bir yanda değişen kaderin, *tao,* araştırılması üstünde siyasal bir kazanım amacıyla kehanete ne kadar önem verildiğini görürken, öbür yanda değişmeyen yasalar sistemi, *dharma,* sonsuz gerçek olarak kavranan bilgi formüllerinde özetlenmiştir: Bir yanda tarih duygusu varken, ötekinde yoktur; Çin'de ata tapımı (zamanda yön) egemenken, Hindistan'da yer, hava, gök tanrıları (mekân) başattır: Bir yanda belirgin bağlanma anlayışı ve öte yanda en büyük insan amacı olarak bağlanmama.

Bu iki kültür dünyasının neredeyse aynı zamanda benzer değişimlerden geçerek, Aryanların Hindistan'a ve Şang arabalarının Çin'e girişiyle geliştiklerini gözlemlemek çok ilginç. Feodal

69 *age,* "The Minor Odes of the Kingdom", grup 1, şarkı 5, beyit 1; Legge, *age,* s. 347.

Vedacı dönem, MÖ kabaca sekizinci yüzyılda prensliklerin kurulmasıyla son buldu ve Çin'de de aynı dönemde, özünde aynı türde derin bir değişimle karşı karşıya geliyoruz.

MÖ 776, 29 Ağustosta Çin'de, kehanette bulunmak için gökleri gözlemleyenler güneş tutulması gördüler ve zaten başlamış olan kötü zamanları saptadılar –Şarkılar Kitabı'nın *(Şih Çing)* sonraki sayfaları Çin için yeni bir tutum, kötümser bir acınma şiiri sunar–:*

Onuncu ayda, ayın ilk gününde, ayla güneşin buluşmasında güneş tutuldu, çok uğursuz bir belirti.
Eskiden ay küçülürken bu kez güneş küçüldü;
Bundan böyle basit insanlar çok acınacak halde olacak.
Güneş ve ay normal yollarını bırakarak kötülüğü bildiriyorlar.
Bütün imparatorlukta uygun bir hükümet yok, çünkü iyilere iş verilmiyor.
Ay tutulması olağan bir olaydır.
Fakat şimdi güneş tutuldu: Çok kötü![70]

Adil olmayan Büyük Gök bize bu yok edici düzensizliği gönderiyor.
İyilik bilmeyen Büyük Gök bize bu sefaleti gönderiyor.
Büyük insanlar iş başına gelse bu insanların yüreklerini ferahlatır.
Büyük insanlar adalet uygulasa, kin ve kızgınlıklar yok olur.
Dört atımı, dört uzun boyunlu atımı arabaya koşuyorum.
Dört yöne bakıyorum: Her yerde huzursuzluk; gidebileceğim bir yer yok.
Şimdi sizin kötülüğünüz başıboş kalmış, mızraklarınızı görebiliyorum.
Şimdi birbirinize antlar veriyorsunuz, şimdi suskun ve dostmuş gibi.
Adaletsizlik Büyük Gök'ten geliyor, kralımızın emniyeti yok.

* Bkz. s. 139-146.

70 *Shih Ching*, "The Minor Odes of the Kingdom", grup 4, şarkı 9 (kısmen); Legge, *age*, s. 355.

Fakat kalbini düzeltmiyor, onu ıslah etmek için yapılanlara güceniyor.

Ben, Çia Fu, kralın düzensizliğini ortaya koymak için bu şiiri yazdım.

Kalbinizi bir değiştirebilseniz, o zaman bütün bölgeler refaha kavuşur.[71]

Çin'de dağılma ve birbiriyle savaşan prensliklerin ortaya çıkış dönemi abartmalı şiir diliyle Büyük Koruyucular dönemi olarak adlandırılmıştır (MÖ 771-480). Mo Tzu'nun daha önce alıntıladığımız cenaze törenlerinin anlatımı, dindarlıklarına ilişkin veriler sunuyor. Dönem geleneksel olarak imparator Yü'nün batılı vasallarından biri tarafından öldürülmesiyle başlatılır. Halefi P'ing başkenti Loyang'a taşıdı ve bundan sonra batıda kalan tek büyük güç Çin'in barbar devleti oldu. Konfüçyus döneminden sonra bu devlet, bütün Çin'e egemen oldu. İlk Çin askeri imparatorluğunu kurdu, Büyük Seddi inşa etti, felsefe kitaplarını yaktı ve Orta İmparatorluk döneminden beri Göklerin Egemenliği'nin aracı olan despotizm siyasetinde, sırasıyla açıktan açığa veya maskeli biçimleriyle zengin bir biçem geliştirdi.

İlerideki sayfalarda bu devletin şu veya bu yönüne ilişkin erdemleri öven hoş şiirler okuyacağız, fakat Çin tarih gerçekliği içinde tersi bir felsefenin temel kurucu güç olduğunu aklımızda tutmalıyız. Siyaset sanatına ilişkin büyük Ç'in klasiği, Efendi Şang'ın Kitabı'ndaki *(Şang Tzu)* akla gelmez insafsızlık, ancak Hintli eşdeğeri Arthaşastra ile karşılaştırılabilir. İkincisi, çağdaş Hint siyaset adamı ve filozofu K. M. Pannikar'dan övücü sözlerini alıntılarsak: "Machiavell'nin sınırlı hayallerinin çok ötesine" geçmektedir ve böylece, "Hintli düşünürlere iktidarın tek temeli olarak laik bir siyaset kuramı geliştirmeleri olanağını vermektedir."[72] Fakat Çin de, aşağıdaki kısa örneğin göstermeye yeteceği gibi, kendi geçmişinde güç siyasetinin altyapısına sahiptir.

71 Shih Ching, "The Minor Odes of the Kingdom", grup 4, şarkı 7, kısaltılmış; Legge, *age*, s. 353.

72 K. M. Panikkar, "Indian Dictrines of Politics", Ahmedabat'da 22 Temmuz 1955'te toplanan Harold Laski Siyasal Bilimler Enstitüsü Birinci Yıllık Konferansı; Bozeman, *age*, s. 254'te. Hint siyasal düşüncesi için bkz. Zimmer, *Philosophies of India, age*, s. 87-127; Çin için bkz. Waley, *Three Ways of Thought in Ancient China*, s. 152-88; Asya siyasal düşüncesi bağlamında bkz. Adda B. Bozeman, *Politics and Culture in International History*, Princeton University Press, 1960, s. 118-161.

Söz konusu klasik yapıt büyük Çou henadanının son yıllarına ait vasiyetnamedir:

"Eğer bir ülke güçlüyse ve savaş yapmıyorsa, içeride kargaşa çıkar ve Altı Kurt, yani rit ve müzik, şiir ve tarih, iyiliğin ekilmesi, insan sevgisi ve yaşlılara saygı; içtenlik ve doğruluk; saflık ve birlik; iyilikseverlik ve ahlak; savaşın kötülenmesi ve katılınaktan duyulan utanç değerini yitirir. Bu ikisinin olduğu bir ülkede yönetici, insanları sert ve dövüşken yapamayacaktır; sonuçta zayıf düşecek ve toprakları azalacaktır."[73]

"Dolayısıyla, insanlara söylemek isterim ki, eğer kazanç istiyorlarsa bunu, ancak sabanla elde edebilirler; eğer zarar görmekten korkuyorlarsa, ancak dövüşerek zarardan kaçabilirler. O zaman ülke sınırları içindeki herkes saban ve savaş işlerini öğrenmeden mutlu olamayacağını anlar. Ülke küçük olabilir, fakat elde edilen tohum büyük olacaktır; nüfus az olabilir fakat askerlik güçleri büyük olacaktır. Kendisini bu iki amaca veren ülke egemenliğini kurmak, hatta bütün öteki ülkeler üstünde egemenlik sağlamak için çok beklemeyecektir."[74]

"Erdemlilerin kötüler üstünde egemenlik kurduğu bir ülke düzensizlikten zarar görecek ve dağılacaktır; oysa kötülerin erdemlileri yönettiği ülke düzen sahibi olacak ve güçlenecektir..."

Ve onur gibi bir saçmalık üstüne yazılanlar: "Eğer düşınanların yapmaktan utanacağı şeyler yapılırsa, avantaj elde edilmiş demektir."[75]

4. BÜYÜK KLASİKLER ÇAĞI: MÖ y. 500-MS y. 500

Son Çou: MÖ 480-221 (Savaşan Devletler Dönemi)

Klasik Çin düşüncesinin en önemli konusu Hindistan'ın toplumsal ve kozmik kopuş düşüncesine karşın, siyasal düzenlemedir; böyle bir bağlamda merkezi sorun dünya iktidarının ve etkisinin doğru aracıdır. Yukarıda alıntılanan acı şiiri gökleri suçlarken sonuçta imparatora döner; çünkü Çin mitsel görüşüne göre gök,

73 *Shang Tzu* 8.2a ve 13.8b; çev. Waley, *Three Ways of Thought in Ancient China*, s. 167-68 ve J. J. L. Duyvendak, *The Book of the Lord Shang: A Classic of the Chinese School of Law*, Arthur Probsthain, Londra, 1928, s. 236 ve 256.

74 *age*, 25.11b (Duyvendak, *age*, s. 326); çev. Waley, *age*, 167.

75 *age*, 4.11a ve b (ayrıca, 20.3b); Duyvendak, *age*, s. 196, 199-200 (ayrıca, 305); Waley, *age*, s. 173.

yeryüzü ve insan arasında karşılıklı etkileşim vardır. Ve insan için merkezi etki ve iktidar odağı imparatordur. Mitsel bağlılık içinde imparator kendini göğün oğlu olarak görür. Fakat imparatorlar egemenliklerini yitirebilirler ve böylece nihai toplumsal sorun, imparatorun göksel egemenliğini sürdürebileceği erdemleri bilmektir.

Sorun karmaşıktır, ama ana yönleriyle birkaç açıdan değerlendirilebilir: 1. Zamanın makrokozmik düzeni açısından: Mevsimlerin doğası, saatin istek ve olanakları, uğur ve uğursuzlukla belirlenebilir; 2. İnsanın mikrokozmik düzeni: Bireyin elindeki yeteneklerden, dünyadaki yaşamla uyum sağlayabilmek için en yetkin olanının öğrenilip kullanılması. Arthur Waley, Tao Te Çing için yazdığı harika girişte, "Bütün Çin felsefesi özünde insanın uyum ve iyi düzen içinde nasıl yaşayabileceğine yardımcı olmakla ilgilidir" diyor. "Hiçbir Çin felsefesi soyut kuram değildir, yönetme sanatının formülleştirilmesidir."[76] Ve her okulun gerçek diye kabul edip yorumladığı bu düzenin modeli Yao, Şun ve Büyük Yü'nün mitsel altın çağıdır.

Sorunun birinci, makrokozmik yönüyle ilgili temel Çin metni *Değişimler Kitabı*'dır *(i Çing)*. Pratik yönüyle bu kitap, kehanetler ansiklopedisidir; bütün Çin düşüncesinin temelinde bulunan evrenin mitsel kavranışı üstüne kurulmuştur. Kökenine ilişkin efsaneye göre, kitabın temel öğeleri efsanevi ilk On İmparator'un birincisi Fu Hsi tarafından keşfedilmiştir (bkz. sayfa 364,1). Bu öğeler iki tanedir: Eril ilke *yang*la bağıntılı olan kesintisiz çizgi (_____), gökseldir (aydınlık, kuru, sıcak, etkin); dişil *yin*le bağıntılı olan kesikli çizgi (- - - -), dünyevidir (karanlık, nemli, soğuk ve edilgen). *Yang* ve *yin* terimleri öncelikle bir ırmağın, dağın veya sokağın gölgeli ve güneşli taraflarını anlatır. Bir gölgelik açıp altına girildiğinde dünyanın *yin* (- - - -) nitelikleri yaşanacaktır, dışına çıkıldığında güneşli göklerin *yang* (_____) nitelikleri hissedilecektir. Her şeyde, her zaman yang ve yin birlikte bulunur; yalnızca dereceleri farklıdır. Ve *Değişimler Kitabı*'nın amacı, bunların birbirlerine göre biçimlerine ilişkin ansiklopedik bilgi vermektir.

En basit dereceden dört ilişki saptanabilir: ═══, = = =, = = =, = = = Bunlar, dört Temsilci Simge olarak bilinir. Fu Hsi'nin üç çizgiden oluşan diziler oluşturduğu

76 Arthur Waley, *The Way and Its Power*, s. 64 ve 41.

varsayılmaktadır: Adları, düzenleri ve yorumlarıyla sekiz üçlü şunlardır:

Ad	Nitelikler	Görüntü	Aile benzerlikleri
1. Ç'ien, yaratıcı	güçlü	gök	baba
2. K'un, alıcı	bağlı, teslim olan	toprak	anne
3. Çen, canlandırıcı	hareket yaratan	gökgürültüsü	ilk oğul
4. K'an, dipsiz	tehlikeli	su	ikinci oğul
5. Ken, hareketsiz	kıpırdamayan	dağ	üçüncü oğul
6. Sun, yumuşak	içe sızan	rüzgâr, orman	ilk kız
7. Li, değişen	ışık veren	ateş	ikinci kız
8. Tui, neşeli	neşeli	göl	üçüncü kız

Bu diziler hakkında görüşlerini yazan Richadr Wilhelm, "Oğullar değişik aşamalarındaki hareketi temsil etmektedirler" diyor; "hareketin başlangıcı, tehlikeli hareket, dinlenme ve hareketin tamamlanması. Kızlar değişik aşamalarıyla bağlılığı temsil ediyorlar; yumuşakça sızma, açıklık, uyumluluk ve neşeli durgunluk."[77]

İşaretlerin geliştirilmesi ve içeriklerinin zenginleştirilmesi Kral Wen'e (Çou hanedanının kurucusu Kral Wu'nun babası) atfedilmektedir. Üçlüleri altmış dört altılıya çıkaran odur. Küçük Oğlu Çou Dükü ise (kardeşinin yerine kendisini sunduğunu gördüğümüz genç) her bileşimdeki her çizginin gücünü çözümleyen kişi olarak bilinir. Konfüçyus'un ek hazırladığı söylenmektedir. Zaman içinde başka eklemeler yapılmıştır. MÖ 213'te kitap yakımı felaketinde sevdaya ilişkin değil, pratik bir yapıt olduğundan bu kitap kurtulmuştur; yani okulların görüşlerini gerçekten birbirine bağlamaktadır.

Kehanette bulunma işlemi, altı kez civanperçemi sapı atarak bir şekil oluşturmak ve en alttan üste doğru, sapların düşüş biçimine göre çizgilere ansiklopediye başvurarak anlam vererek yapılmaktadır. Örnek olarak yalnızca bir atışa bakarsak:

77 Richard Wilhelm, çev. Cary F. Baynes, *The I Ching or Book of Changes*, Pantheon Books, Bollingen Series XIX, New York, 1950, c. I, s. xxxi.

7. Şih: Ordu

☵☵☵ Yukarıda: K'un, alıcı, toprak (ikinci üçlü)

☵☵☵ Aşağıda: K'an, dipsiz, su (dördüncü üçlü)

Bu altılı *K'an*, su ve *K'un* toprak üçlülerinden oluşmuştur; toprakta biriken yeraltı sularına işaret eder. Aynı biçimde askeri güç de insanların çokluğu içinde gizlenmiştir. Barış zamanında görülmez, fakat daima hazır bir iktidar kaynağıdır. İki üçlünün nitelikleri içeride tehlike ve dışarıda itaattır. Bu, ordunun doğasına işaret eder, özü tehlikelidir, dışında disiplin ve itaat geçerli olmalıdır...

Vargı: Ordunun sebat ve güçlü bir adama gereksinmesi var. Kusursuz iyi talih...

Görüntü: Toprağın içinde su var: ordunun görünüşü. Üstün kişi halka gösterdiği iyilikle kitlelerini büyütür...[78]

Kehanette bulunan bütün bunlarla kendi durumu arasında bağıntı kuracaktır; yöntem, düşüncelerin serbestçe sıçratılarak aralarında bağlantılar kurulmasıdır. Her simgenin birbiriyle bağıntılı temalar kozmozu içinde bulunduğu hissedilerek gizler açığa çıkarılacaktır. Ve hepsini belirleyen iki gücün, yang ve yinin dialektik ilişkisidir. –Bu temel ilke bir bakıma Hint lingam ve yoni'sini anımsatmaktadır. Fakat Hindistan'da ikilinin cinsel yönü vurgulanmaktayken Çin' de eğilim soyut matematik (geometrik) simgeleştirme biçemine doğrudur–. Ve bu zıt eğilimler, iki mitolojinin her parçasına kendi rengini vermiştir: Hintli gösterişli, şehvetli veya tepki olarak şiddetli biçimde sofudur; Çinli, ya pratik veya mizahi biçimde simgecidir; hiçbir zaman aşırılığa gitmez.

Gene de, iki sistem temelde benzerlik gösterir. Örnek olarak, Hintli kendini bölen özün anlatıldığı mitsel imgeyle, aşağıya alıntılanan *Değişimler Kitabı*'nın "Büyük Eki"ndeki cümleleri ve 30. sayfadaki Tao simgesini karşılaştırın:

"Büyük Aşırılık iki Temel Biçimi üretmiştir. İki Temel Biçim dört Temsilci Simgeyi üretmiştir ve bunlar da sekiz Üçlüyü üretmiştir. Sekiz Üçlü olaylardaki iyilik veya kötülüğü belirleme-

78 *age*, c. I, s. 32-34, kısaltılmış.

ye yarar ve bu belirlemeden büyük yaşam işinin sorgulanması çıkmıştır."[79]

Değişimler Kitabı, tek sözcükle, bir tür mitoloji geometrisidir, somut halden söz eder, sapların atıldığı andan. Zamanın hazırlığını, onun gelgitleriyle hareket etme, dalgalarıyla salınma sanatını anlatır ve bize kalan en önemli cümlesi, eski Çin düşüncesinin bireyi dış dünyanın düzeniyle ilişkilendiren yönünü anlatmasıdır.

Şimdi iç dünyanın düzenine bakalım: Dünya yaşamıyla uyum kurabilmek için, bireyin sahip olduğu yeteneğin en etkin biçimde kullanılması sorunu. Daha önce alıntılanmış olan *Efendi Şang'ın Kitabı*'yla birlikte üç görüş açısından söz etmek gerekiyor; Konfüçyus, Mo Tzu ve Taocular. Her birinde farklı, fakat tipik biçimde Çinli –kozmolojiye karşı çıkan– mitos psikolojisi görülüyor.

Konfüçyus, MÖ 551-478. Konfüçyus'un hakkında bilgi arttıkça kişiliği daha çok hayaletleşiyor. Bütün büyük klasiklerin onun tarafından yazıldığı kabul edilirdi. Fakat Dr. Fung Yu-lan'ın dediği gibi, "Konfüçyus klasiklerin ne yazarıydı ne yorumcusu, hatta yayımcısı bile değildi."[80] Onun elinden çıkma bazı yazmalar olduğunu düşünüyorduk, ama Fung Yu-lan bu kez de, "Kitapların resmi değil özel ellerle yazılması, ancak Konfüçyus döneminden sonra ortaya çıkmış, o zamana kadar duyulmamış bir uygulamaydı"[81] der. Bilgenin günümüze kalan en eski yaşamöyküsü, *Şih Çi*'nin (Tarihsel Kayıtlar) 47. bölümünde görünür. Bu kitap Çin'in ilk hanedan kroniğidir ve MÖ y. 86'da tamamlanmıştır,[82] yani yaşamıyla (MÖ 551-478) bilinen en eski yaşamöyküsü arasında geçen zaman süresi, Buddha'nın gerçek yaşamıyla (MÖ 563-483) *Pali Kitabı*'ndaki (MÖ y. 80) öğretilerinin bilinen ilk kayıtlarına kadar geçen zamanla aynıdır.

Efsaneye göre Konfüçyus, önemsiz Lu devleti sınırları içinde Şang imparatorluk ailesinden gelen soylu bir ailenin oğlu olarak doğmuştur (yani Çou öncesi; Buddha'nın kalıtımının Aryan öncesi oluşu gibi). Asker olan babası o üç yaşındayken öldüğün-

79 I Ching, "Great Commentary", çev. James Legge, *The Sacred Books of China: The Texts of Confucianism*, II. Kısım, *The Yi King. Sacred Books of the East*, c. XVI, The Clarendon Press, Oxford, 1899, s. 12 ve 373.

80 Fung Yu-lan, *A Short History of Chinese Philosophy*, y. Dirk Bodde, The Macmillan Company, New York, 1948, s. 39.

81 *age*, s. 40.

82 *age*, s. 38.

den, annesi tarafından yetiştirilmiştir (dulun oğlu motifi: Bakire doğumun gerçeğe yaklaştırılan folklorik anlatımı).* On dokuzundayken evlendi, Lu hükümetinde ilerledi ve elli yaşında başbakan oldu. Ancak, prensinin devlet işlerini ihmal etmeye, zamanını komşu prensin armağan olarak gönderdiği kadın müzikçiler ve dansçıları düşünerek veya onların arkadaşlığıyla harcamaya başladığını görünce cesareti ve hayalleri yıkılan Konfüçyus istifa etti (mezarlık hayali, büyük kopuş). Öğrencilerinin eşliğinde bir feodal devletten ötekine gezmeye başladı (Gezgin Bilge). Yazın çalışmaları için Lu'ya dönüp ömrünün son üç yılını burada geçirdi ve anlaşıldığına göre başarısız olarak öldü. Çünkü onun amacı, Buddha gibi, dünyanın bekçiliğini başkalarına bırakmak değildi;** o, Yao, Şun ve Büyük Yü'nün altın çağındaki gibi doğru yönetimi kurmak için bir prense danışman olmak amacındaydı.

Konfüçyus kendini yaratıcı olarak değil, iletici olarak adlandırmaktadır.[83] Gerçekten adına bağlanan öğretiler, en azından tohum olarak klasiklerde bulunmaktadır. Fakat bunlar geniş oranda daha sonraki Konfüçyusçular tarafından öğretildiklerinden, Konfüçyusçuluğun mu, Konfüçyusun mu önce geldiğini belirlemek zordur. Yaşlı Lao Tzu'yla yaptığı hep yinelenen konuşma, şimdi genellikle gerçek kabul edilmiyor. Çünkü Lao Tzu, *gerçekten* hayali bir kişiliktir ve felsefesi altıncı değil, dört ve üçüncü yüzyıllara aittir. Konfüçyus'a atfedilen *Seçmeler*'deki, eğer yaşına birkaç yıl daha eklense ellisine geleceği ve *Değişimler Kitabı*'nı inceleyip büyük hatalara düşmekten kaçınabileceği cümlesi de reddedilmiştir;[84] parça daha sonraya ait bir eklemedir.[85] Düşüncesinin ne olduğu konusunda bilgimizin ana kaynağını oluşturan *Seçmeler (Lun Yu)*, elinden çıkmış tek satır barındırmaz.[86] Ve söylemine ilişkin değerlendirmemiz açısından ilgilendiğimizin Konfüçyus değil, fakat Konfüçyusçuluk olduğunu kabul etmemiz gerekmektedir.

Konfüçyusçuluk dünyadaki yaşamla uyum sağlamanın en etkin yolu olarak "iyilikseverlik"i *(jen)* görmektedir ve böylece rit ve müziğin, şiir ve tarihin, iyilik etmenin, insan severliğin ve

---

* Parsifal ve Tristan'la karşılaştırın.
Bkz. s. 260.

83 Analects 7.1.

84 *age*, 7.16.

85 Needham ve Wang Ling, *age*, c. II, s. 307

86 Fung Yu-lan, *age*, s. 39.

ötekilerin bir devletin canlılığını çürüten kurtlar olarak görüldüğü savaş ve tarım felsefesine karşı çıkmaktadır. Çincenin *jen* ideogramı iki öğeden oluşur: "İnsan" anlamına gelen işaret ve "iki" anlamına gelen işaret; kabaca "iyilikseverlik" veya "insani duygu" olarak çevrilmektedir. Anlam ilişkide yatmaktadır: İnsanlar arasındaki yardımsever, cömert, içten, karşılıklı saygıya dayanan ilişki. Konfüçyus metinlerinde bu tür beş ilişki tanımlanmıştır: Prens ve bakan arasındaki, baba ile oğul arasındaki, karı ile koca arasındaki, büyük ve küçük kardeş arasındaki ve arkadaşlar arasındaki.

Seçmeler'den okuyalım: "Çung Kung mükemmel erdemi sordu ve usta dedi: 'Gurbete gidip büyük bir konuk kabul ediyormuş gibi davranman, insanları büyük bir kurbana yardım ediyormuşsun gibi çalıştırman, kendine yapılmasını istemediğini başkasına yapmaman, ülkede senden hiç şikâyet olmaması, aileden de şikâyet gelmemesidir."[87]

Konfüçyus sistemine göre, ilişki düzenlerinde ilk önemli nokta iyilikseverliktir. Ve tanımlanan ilişkilere göre, ikinci noktaya adların düzeltilmesi adı verilmiştir:

"Usta" dedi: "Adları düzeltmek için ne yapmalıdır?.. Eğer adlar doğru değilse, dil nesnelerse ilişkisinde doğruya tekabül etmiyordur; işler başarıyla sonuçlandırılamaz. İşler başarıya erdirilemediğinde rit ve müzik gelişmez. Rit ve müzik gelişmediğinde cezalar doğru verilemez. Cezalar doğru verilemediğinde insanlar el ve ayaklarını nasıl hareket ettireceklerini bilemezler. Dolayısıyla, üstün kişi kullandığı adların doğru söylenmesini ve kendi söylediklerinin yerine getirilmesini gerekli görür. Üstün kişinin gereksindiği, sözlerinde hiçbir şeyin doğrunun dışında olmamasıdır."[88]

"Ç'i dükü Çing Konfüçyus'a hükümeti sordu.

Konfüçyus, 'Yönetici yöneticiliğini, bakan bakanlığını, baba babalığını ve oğul oğulluğunu bilsin' dedi."[89]

Dr. Fung Yu-lan'ın değerlendirişi şöyle: "Yani her adın belirli etkileri vardır ve bunlar adın ait olduğu şeyin özünü oluşturur. Dolayısıyla, bu nesneler bu ülküsel özle uyum içinde olmalıdır."[90]

87 Analects 12.2; James Legge, *The Four Books*, s. 157

88 *age*, 13.3, 5-6; Legge, *The Four Books*, s. 176.

89 *age*, 12.11; Legge, *The Four Books*, s. 165-66.

90 Fung Yu-lan, *age*, s. 41.

Fakat bu düşünce, Hint *sat* ("varlık") *satya* ("gerçek") görüşüyle ve bunların dünyayı ayakta tutan sonsuz dharma ilişkisiyle tamamen aynıdır. Heinrich Zimmer'in, *Hindistan Felsefeleri* adlı yapıtında belirttiği gibi: "Kişi ya vardır *(sat)* veya yoktur *(a-sat)* ve kişinin dharması kişinin o zaman içinde ne olduğunun ifade ediliş biçimidir. Kast ve meslek kuralları doğa düzeninin yasalarının insan dünyasına yansıması olarak görülür. Bu kurallara uyulduğunda, görünüşte çatışma olsa bile, çeşitli sınıflar gerçekte işbirliği yapmaktadır. Her ırk veya konum kendine uygun yolu izlediğinde, hepsi birlikte kozmosun işini yerine getiriyor olur. İnsanın kendi kişisel özelliklerinin ötesine geçip kozmik gücün yaşayan kanallarından biri haline gelmesine hizmet eden budur... Temiz olan ve olmayan meslekler vardır, fakat Kutsal İktidar içinde hepsi yer alır. Yani "erdem" kişiye verilen rolde mükemmellik elde edilmesiyle orantılıdır."[91]

Anlam Öğretisi *(Çung Yung)* olarak bilinen ve Konfüçyus'un torunu Tzu Ssu'ya atfedilen, gerçekte Ç'in veya Han hanedanına ait olması gereken[92] Konfüçyusçu klasikten okuyoruz: "Göklerin bildirdiğine *(ming)* yaradılıştan doğa *(hsing)* denir. Bu doğanın izlenmesine Yol *(tao)* denir. Bu Yolun geliştirilmesi eğitimdir."[93]

Şimdi bir adım daha atalım: "İçtenlik *(ç'eng)* Gök Yoludur. İçtenliğin elde edilmesi insanların Yoludur."[94]

"Ancak en mükemmel içtenliğe sahip olan gök altında var olabilir; yaradılıştan doğasının tam gelişimini sağlayabilir. Doğasının tam gelişimini sağlayabilen başka insanların doğalarına da aynısını yapabilir. Başka insanların doğasının tam gelişimini sağlayabilen hayvanların ve şeylerin de doğalarının tam gelişimini sağlayabilir. Yaratıkların ve şeylerin doğalarının tam gelişimini sağlayabilen, Gök ve Yer'in değiştirici ve destekleyici güçlerine yardım edebilir. Gök ve Yer'in değiştirici ve destekleyici güçlerine yardımcı olan Gök ve Yer'le birlikte üçlü oluşturur."[95]

Karakter yaratıcı Çin düşünce sisteminde, yani dört önemli nokta bulunmaktadır: iyilikseverlik; ilişki düzenine önem ver-

91 Zimmer, *Philosophies of India*, s. 162-63.

92 Fung Yu-lan, *A History of Chinese Philosophy*, Princeton University Press, 1952, c. 1, s .370.

93 Chung Yung 1.1; Legge, *The Four Books*, s. 349.

94 *age*, 20.18; Legge, *The Four Books*, s. 394.

95 *age*, 22; Legge, *The Four Books*, s. 398-99.

mek; adların düzeltilmesi, böylece ilişkilerin gerçekleşmesi; ve içtenlik, içyapıya mükemmel biçimde egemen olmak, bu da düzeltme yoluyla öğrenilir.

Üç önemli sonuç doğuyor:

1. "Üstün kişi, içinde bulunduğu konuma uygun olanı doğru biçimde yapar; bunun ötesine geçmeyi arzulamaz. Refah ve onur konumunda refah ve onurun gerektirdiğini yapar. Yoksul ve aşağı konumda, yoksul ve aşağı konuma uygun olanı yapar. Barbar kabileler arasında bulunduğunda, barbar kabileler arasında bulunmaya uygun olanları yapar. Acı ve engellerle karşı karşıya olduğunda acı ve engellerle karşı karşıya olunan durumda uygun olanları yapar. Üstün kişi kendini kendi olmadığı konumda bulamaz."[96]

2. "Usta dedi: 'Zihin şiirle uyarılır. Uygunluk (ritüeller, törenler, uygun işlem kuralları) kurallarıyla karakter oluşur. Müzikle sonuca varılır."[97]

"Gök düzenini tanımadan üstün kişi olmak olanaksızdır. Uygunluk kurallarına uymadan karakterin oluşması olanaksızdır. Sözcüklerin gücünü bilmeden insanı bilmek olanaksızdır."[98] Ve nihayet:

3. "Üstün kişi doğruluğu (*i:* bir durumun gerekliliğini) kavrar; küçük insan kazancı (*li:* kâr) kavrar."[99]

Kişinin meyvesi için istek duymadan görevini yerine getirmesi (Sanskritçe *karma-yoga*); toplum düzeninin kişinin yaradılıştan gelen doğasının gerçekleşmesine yanılmaz biçimde kılavuzluk ettiği kavramı (Sanskritçe *dharma*); ve bu gerçekleşme erdeminin kozmik düzen gerçekliğinin erdemine katılma olduğu inancı (Sanskritçe *satya*): Bunlar özünde ilk hiyeratik şehir devletinin öğretisidir. Manu ile Konfüçyus, Hindistan'la Çin arasındaki temel fark, erdemlilerin önem verdiği görevlerdeki yerel tanımlamalarda kalmaktadır. Hindistan'da kastın geçerliliği, Konfüçyus için beş ilişkinin uygunluğu önemlidir. İki sistemin de metafiziği aynıdır.

Mo Tzu, gelişimi MÖ y. 480-400. Konfüçyus sistemine ilk ciddi felsefi rekabet daha önce de zamanının prens cenazelerin-

96 *age*, 14.1-2; Legge, *The Four Books*, s. 367.

97 Analects 8.8; Legge, *The Four Books*, s. 100.

98 Analects 20.3; Legge, *The Four Books*, s. 306.

99 Analects 4.16; Legge, *The Four Books*, s. 44 ve Fung Yu-lan, *A Short History*, s. 42.

deki harcamalardan şikâyetlerini alıntıladığımız evrensel sevgi öğretisinin vaazından geldi. Mo Tzu anlaşıldığına göre Konfüçyus'un ölümüne yakın doğmuştu, görüşünün kabaca MÖ 480-400'lerde yaygınlaşıp geliştiğini söylemek olanaklıdır.

Bu rakip, "Uzun yaşayanların ömrü bile Konfüçyus öğretisini öğrenip bitirmeye yetmez" diyor. "Gençliğin canlılığıyla dolu olanlar bile bütün törensel gereklerini yerine getiremezler. Ve refah içinde olanlar bile müziğin bedelini ödeyemezler. Konfüçyuslar kötülük dolu sanatları da güzel buluyorlar ve egemenlikleri yoldan çıkmaya götürüyor. Öğretileri çağın gereklerini yerine getirip karşılayamıyor, öğretileri insanları eğitemiyor."[100]

"Mo Tzu bir Konfüçyusçuya, 'Müzik yapmanın nedeni ne?' diye sordu. Yanıt 'müziğin amacı müziktir' oldu [müzik anlamında *lo* sözcüğü aynı zamanda 'zevk' anlamına gelir; burada Mo Tzu'nun kaçırdığı bir sözcük oyunu var]. Mo Tzu: 'Henüz yanıt vermedin. Şöyle sordum diyelim: Niye ev yapalım? Senin yanıtın da kışın soğuktan yazın sıcaktan korunmak, erkek ve kadınları birbirinden ayırmak için olur. O zaman bana ev yapmanın nedenini anlatmış olursun. Şimdi soruyorum: Müzik yapmanın nedeni ne? Senin yanıtın da müzik müzik içindir. Bu niye ev yapıyoruz, yanıt ev yapmanın amacı ev yapmaktır demek gibi.'"[101]

Dr. Fung Yu-lan Mo Tzu'nun düşüncesini açıklarken: "Müziğin pratik yararı olmadığına ve elenmesi gerektiğine göre, bütün öteki sanatlar da doğal olarak elenmek durumundadır. Duygu ürünü olarak yalnızca bu duyguları tatmin etmeye yarar... Bu olumlu yararcılığa göre insanın sayısız duygusunun pratik bir yararı olmadığı gibi, önemi de bulunmaz. İnsan etkinliğini engellediklerine göre elenip terk edilmeleri gerekir."[102]

"Konfüçyusçular doğruluğu doğru yakalamaya çalıştılar, bundan kâr çıkar mı düşünmediler. İlkelerinde saf olmaya çalıştılar, bunun maddi karşılığı olur mu düşünmediler. Mohist okul ise 'kârlılık' *(li)* ve 'elde edilebilme' *(kung)* üstünde öncelikle durur."[103] "Bir şeyin değeri olması için ülkeye ve insanlara kârı olmalıdır; bir ülkenin zenginliği ve nüfusu Mo Tzu'nun inancına göre en büyük kârdır."[104]

100 *Mo Tzu* 39, çev. Fung Yu-lan, *A Short History*, s. 52.
101 *Mo Tzu* 48, çev. Fung Yu-lan, *A Short History of Chinese Philosophy*, c. 1, s. 86.
102 Fung Yu-lan, *History*, c. 1 , s. 90.
103 *age*, s. 84.
104 *age*, s. 87

Toplum düzeni sorunu ve bunun üstüne kurulacağı güç Konfüçyusçular için olduğu gibi, onun için de temel sorundur. Fakat yaradılıştan gelen doğayı harekete geçirip geliştirmek için terbiye, sanat ve ritlerin gücüne olan inanç yitmiştir. Yaradılıştan gelen doğanın kendine olan inanç yitmiştir. Konfüçyusçular için yaradılış doğası herkesin içine gök tarafından verilip mühürlenmiştir. Şiir, ritler, terbiye vb. ile uyarılıp canlandırılarak doğal olarak taoyla uyum içinde dışarı çıkar. Mo Tzu için böyle bir umut yoktur.

"İnsan yaşamının başlangıcında henüz yasa ve hükümet yokken gelenek 'herkesin kendine uygun gelen'den ibaretti. Bir insan varken bir düşünce vardı, iki insan olduğunda iki düşünce ve on kişi olduğunda on düşünce. İnsanlar çoğaldıkça daha çok farklı kavramlar söz konusu olur. Herkes kendi aklını beğendiğinden ve başkalarınınkini beğenmediğinden, insanlar arasında anlaşmazlık doğdu. Sonuç olarak baba ile oğul, büyük kardeşle küçük kardeş düşman oldular ve birbirlerinden uzaklaştılar; anlaşmaya varmaları olanağı bulunamadı. Dünyanın insanları suyla, ateşle, zehirle birbirlerine karşı çalıştılar. Artık enerji birbirlerinin iyiliği için kullanılmadı; artık ürünler paylaşılmadan çürütüldü; mükemmel öğretiler gizli tutuldu ve ötekilere öğretilmedi. İnsan dünyasındaki düzensizlik kuşlar ve hayvanlar dünyasındaki gibiydi. Fakat bu düzensizliğin bir yönetici gerekliliğini doğurduğu açıktı.

Dolayısıyla, dünyada erdemli ve yetenekli biri seçildi ve Göğün Oğlu olarak kabul edildi... Kurallar konulduğunda Göğün Oğlu insanlar üstünde egemenlik kurup 'İyilik ve kötülük görüldüğünde bu üsttekine bildirilecek. Üsttekinin doğru bulduğunu herkes doğru bulacak. Üsttekinin yanlış bulduğunu herkes yanlış kabul edecek' dedi."[105]

İç doğaya olan inanç yitirildiğinde ruh despotluğa başvuruyor, göğün egemenliği üstünde duruluyor ve güç veren kaynak olarak müzik değil casusluk, ceza korkusu ve ödül isteği görülüyor:

"Hükümdar yasa koysun ve kabilesine bildirsin: 'Kabileye yararı olan birini gören hemen bildirsin, kabileye zararı olan birini gören hemen bildirsin.' Kabileye yararı olan birini görüp haber veren kimse, kabileye yararı olanla aynı olacaktır. Bunu gö-

105 *Mo Tzu* 11; Fung Yu-lan, *History*, c. I, s. 100.

ren üstün kişi onu ödüllendirecektir. Kabileye zararı olanı haber vermeyen kişi, kabileye zarar veren kişiyle aynı demektir. Bunu gören üstün kişi onu cezalandıracaktır; bunu duyan grup onu mahkûm edecektir. Kabilenin bütün üyeleri ödül ve onur kazanmak isteyip üstün kişinin ceza ve suçlamalarından kaçınmak isteyeceklerdir... İyilerin ödüllendirilmesi ve kötülerin cezalandırılmasıyla kabile elbette düzene kavuşacaktır. Şimdi, kabile nasıl düzene kavuşuyor? Yalnızca yönetimin Üstün olanla Uyuşma ilkesi üstüne kurulduğu için *(şang t'ung)*."[106]

Ve bütün bunların ortasında Mo Tzu'nun ün kazandığı evrensel sevgi ilkesi nerede?

"İnsan kalbi taşıyan kişinin görevi dünya için yararlı olmak ve felaketleri yok etmektir. Şimdi, dünyada mevcut bunca felaket içinde en büyüğü hangisidir? Bence büyük devletlerin küçük devletlere saldırısı; küçük ailelerin büyüklerce rahatsız edilmesi, güçlülerin zayıfları ezmesi, azınlığın çoğunlukça hor görülmesi, basit olanların kurnazlarca aldatılması, sıradan insanların seçkinlerce küçük görülmesi, dünyanın felaketleri bunlar... Bu felaketlerin nedenlerini düşündüğümüzde, nasıl ortaya çıkıyorlar? Başkalarına duyulan sevgi ve yapılan iyilikle mi ortaya çıkıyorlar? Hayır diye yanıtlamalıyız. Başkalarına duyulan nefretle ve başkalarına zarar vermekle ortaya çıktıklarını söylememiz gerekir. Eğer başkalarından nefret edenleri ve başkalarına zarar verenleri sınıflandıracak olsak, onlara 'ayrımcı' mı demeliyiz, 'kucaklayıcı' mı? 'Ayrımcı' olduklarını söylemek zorundayız. O zaman, dünyadaki büyük kötülüklerin nedeni 'karşılıklı ayrımcılık' değil mi? Demek ki ayrımcılık ilkesi yanlıştır. Fakat başkalarını eleştiren herkes eleştirdiğinin yerine bir şey koymuş olmalıdır. Dolayısıyla, ben 'ayrımcılık yerine kucaklayıcılık' diyorum."[107]

Fakat her şeyi kucaklayan sevgi ilkesi adına savaş, kuşkusuz kabul edilmektedir:

"Yöneticileri tarafından zülme ve baskıya uğrayan bir ülke düşünelim. Bir bilge yönetici dünyayı bu beladan kurtarmak için ordu kuruyor ve kötülük yapanları cezalandırmak için işe koyuluyor. Eğer zafer kazandığında Konfüçyusçuların öğretisine bağlı kalırsa birliklerine şöyle bir emir yayımlayacaktır: 'Kaçanları izlemeyin, miğferini yitiren düşmana ateş edilmeyecektir, eğer ters

106 *Mo Tzu* 13; Fung Yu-lan, *History*, c. 1, s. 101-102.

107 *Mo Tzu* 16; çev. Fung Yu-lan, *A Short History*, s. 54.

dönen araba varsa sahiplerine çevirmesi için yardım edin.' Eğer bunlar yapılırsa şiddet ve kötülüğe başvuranlar canlarını kurtaracaklar ve dünya beladan kurtulamayacaktır. Bu insanlar erkek ve kadınları katletmişler ve zamanlarında büyük zararlar vermişlerdir. Kaçmalarına izin vermekten büyük adaletsizlik olmaz."[108]

Mohistler kendi hesaplarına askeri yetenekleri yüksek, katı disiplinli bir örgüt kurdular. Önderlerine, "Büyük Usta" *(Çu Tzu)* deniyordu. Mo Tzu'nun kendisi ilk Büyük Usta'ydı. Ve "Ateşe girmelerini veya kılıçların üstüne yürümelerini emredebileceği ve ölümün bile sırt çevirmelerine neden olamayacağı yüz seksen öğrencisi" vardı.[109]

Taoculuk, MÖ y. 400'den itibaren. Bir yandan kötü yönetilen "aşağı" yığınların sömürüldüğü, bir yandan hükmetme yeteneği bulunmayan seçkin despotların kargaşası bulunan toplumsal düzen karşısında –kendilerini hoşgörmeleri konusunda ıslah kabul etmezlikleriyle Konfüçyus'u bile bıktıran veya kendini doğru kabul eden acımasız yararcı Mohistler türünden insanlar– çok sayıda duyarlı Çinlinin MÖ dördüncü ve üçüncü yüzyıllarda ormanlara çekildiğini görmek şaşırtıcı mı? Durum, Hindistan'da üç, dört yüzyıl önceki, oradaki feodal dönemin çöküş halindeki orman filozoflarını çağrıştırıyor ya da ona benziyor. Bu, işbirliği yapmayan dağ bilgelerinin en ünlülerinden biri hakkında yazarken, Konfüçyusçu filozof Mencius şöyle diyor: "Yang Çu'nun ilkesi herkes kendi içindir. Tek kıl koparmakla bütün imparatorluğa yararı dokunacağını bilse bunu yapmaz."[110] Üçüncü yüzyıl yapıtı Han Fei Tzu'nun adı bilinmeyen yazarı, bu barışçıl insanları "kalabalıktan ayrı yürürler, başkalarından farklı olmakla övünürler" diye anlatıyor.

Yazara göre, "Eylemsizlik öğretisini savunurlar, fakat bunu sergileyişleri şaşırtmacalı ve gizemli ifadelerledir... İnsanın yaşamındaki görevinin prensine hizmet etmek ve babasına bakmak olduğunu kabul ediyorum ve bunların hiçbiri sakinlikle başarılamaz. İnsanın bütün öğrettikleriyle sadakat, iyi niyet ve Yasal Yapı taraftarı olmasının görevi olduğunu da düşünüyorum. Eylemsizlik öğretisi yanlıştır ve halkı sapıklığa götürüyor."[111]

108 *Mo Tzu* 9.39; çev. Waley, *Three Ways of Thought*, s. 131.
109 Fung Yu-lan. *A Short History*, s. 50-51.
110 *Mencius* 7.26.1; çev. Legge, *The Four Books*, s. 956.
111 *Han Fei Tzu* 51; çev. Waley, *The Way and Its Power*, s. 43.

Elbette ormanlardaki insanların yolu da insanlığa karşı aynı biçimde sorumluluk duyuyordu ve kendi bütüncül akıllarının fermanıyla yönetime karşı çıkan veya ondan kaçmaya çalışanların, büyük tasfiyecilerin, özellikle insancıl terbiye düzeni kadar ülkücüdür.

Katı, Yasacı adı verilen okulun bir başka filozofu "Bir yönetici, halkın kendi seçim hakkı ve bireyin önemi vardır diyenleri dinlememeli" diye yazıyor. "Bu tür öğretiler insanların ıssız yerlere kaçmalarına ve mağaralarda, dağlarda saklanmalarına yol açıyor; orada mevcut hükümete sövüp sayıyorlar, yönetimdekilerle alay ediyorlar, rütbe ve mevkilerin önemini küçültüyorlar ve resmi görevi olan herkesi aşağılıyorlar."[112]

Gerçekte, Bay Waley'in çok iyi gösterdiği gibi: "Bu insanların resmi kurumlardan maaş almayı reddedip kendi emeklerinin meyvesiyle yaşamlarını kazanmakta ısrar etmelerinin nedeni, toplumun her biri kendine yeterli insanlardan oluşmasını istemeleriydi. Geniş anlamda toplumun başından yolunan 'kıl'larla geçinmek, bilinçlerine göre yanlıştı. Ç'en Çung adlı biri bu sınıftan titiz bir münzeviydi. Ç'i ülkesinde (bugün Şantung'un parçası) önemli bir aileden geliyordu. Ataları kuşaklar boyu önemli görevlerde bulunmuşlardı ve ağabeyi 10.000 çung* elde ettiği bir tımarın yöneticisiydi. Haksız kabul ettiği kazançla geçinmek Ç'en Çung'un ilkelerine uymadığından kardeşinin evini terk etti ve Vu-ling denilen ıssız bir bölgeye gitti. Orada sandaletler yaparak geçindi, karısı da kenevir eğiriyordu. Yaşamlarını gündelik sürdürmek zorundaydılar ve bir keresinde Ç'en üç gün yiyecek bulamamıştı."[113]

Dahası, inzivalarında içsel gerçekleşmenin disiplinlerini çeşitli derecelerde uygulamaya çalışırken, bu sürü dışına çıkmışlar, içlerinde, insanlığa Mohistlerin erdem için temel olduğunu düşündükleri, fakat dağa çekilenlerin bir dereceye kadar reddettikleri veya asker ve polis gücüyle herkese sağlanmasını düşündükleri yiyecek, giyecek ve barınaktan daha yararlı bir gücü keşfettiler. Bu, Tao'nun derinden hissedilen gerçekleşmesi ve yaşanmasının verdiği güçtü, onların deneyimlerine göre her şeyin, her varlığın ve kişinin gerçek insanlığının temeli buydu.

112 *Kuan Tzu* 65; çev. Waley, *age*, s. 37.

* Başbakanın gelirinin onda biri (Waley'in notu).

113 Waley, *The Way and Its Power*, s. 37-38; *Mencius* 3.2.10'dan; bkz. Legge, *The Four Books*, s. 681-85.

Bay Waley, "İsa'dan önce dört ve üçüncü yüzyılda Çin'de birçok Eylemsizlik okulunun bulunduğunu biliyoruz" diye yazıyor, "yazınlarının ancak küçük bir bölümü bugüne kalabilmiş."[114] Waley'e göre kanıtlanamasa da, bu akımın oluşum döneminde, MÖ dördüncü yüzyılda dış etkilerin bulunması büyük olasılık. Fakat izleyen yüzyılda, "bu tür etkiler büyük önem kazanmaya başlıyordu."[115] Demirin kullanımı, savaşta atlıların kullanılmaya başlanması ve bununla bağıntılı olarak Çinli olmayan giyimin kabulü, ölülere başka biçimlerde davranılmasıyla karşı karşıya gelme[116] ve Çin yazılarında Hint motiflerinin görünmeye başlaması, dönemin birçok dış etkiye açık olduğunu gösteren kanıtlardır. Waley "Sanırım bütün bilim adamları üçüncü yüzyılın Hindistan'dan türetilen birçok coğrafi ve mitolojik öğeyle dolu olduğunda artık uyuşuyorlar" diyor, "Lieh Tzu'nun anlattığı kutsal dağ adamlarının *(şeng-hsien)* Hintli *rişi*ler olduğundan kuşkulanmak için bir neden görmüyorum. *Çuang Tzu*'da bazı Taocuların Hindu yogasının *asana*larına çok benzer hareketler yaptıklarını okuduğumuzda en azından bu rişilerin kullandıkları bazı yoga tekniklerinin Çin'e sızmış olma olasılığını düşünmeliyiz."[117]

Fakat Çin, Eylemsizlik hareketinin nihai güç ve yönünde, Hindistan'la karşılaştırıldığında, dikkat edilmesi gereken büyük fark vardır. Hindistan'da, gördüğümüz gibi, yoga zahite, kendisinde bazı "güçler" *(siddhi)* geliştirme olanağı veriyordu ve bu güçlerle her türlü büyüsel sonuçlar elde edilebiliyordu. Hint uygulamasının gerçek amacı ise, bu güçlerin elde edilmesinin ötesindeydi. Hint yazınında *siddhi* örneklerinin bol olmasına karşılık, egemen ruhsal geleneğe göre bütün ilginin burada toplanması yanlıştı. Örnek olarak Vedantik okulun standart metinlerinden biri olan on beşinci yüzyıl kitabı Vedantasara'da, yoga aydınlanmasını isteyen kişinin öğreniminin başlangıcında dört gerekliliğe uyması yazılıdır: 1. geçici ve kalıcı şeyler arasındaki ayrım, 2. *bu dünyada ve öteki dünyada eylemin meyvelerinin reddi,* 3. altı ruhsal hazine: Çekici isteklerin denetlenmesi, dış organlardan çekinme, sürekli bir işte bulunmama, sıcak ve soğuğa, övgü ve yergiye ve bütün bu tür çiftlere karşı kayıtsızlık, zihnin,

114 Waley, *The Way and Its Power*, s. 46.
115 *age*, s. 114.
116 *age*, s. 52.
117 *age*, s. 114-15.

inancın ruhsal öğreti ve görev üstünde yoğunlaşması ve 4. *dünyadan kopuşa büyük özlem duyma.*[118] Çin'de ise ilgi özellikle bu güçler *(té)* üstünde yoğunlaşıyordu. Waley, "*Té* gizil güç demektir, birinde kalıtımsal olarak bulunan 'erdem'dir" diyor.[119] *Tao té* demek ki, "Yolun, düzenin, evrenin *(tao)* gizil gücüdür *(té)*", Eylemsizlik yolunda giden onu içinde bulur, aynı zamanda dışında bulur, çünkü o "her şeyin Anası'dır"

Vadinin Ruhu asla ölmez.
Ona Gizemli Dişi derler
Ve Gizemli Dişi'nin Eşiği
Gök ve Yer'in fışkırdığı temeldir.

Her zaman bizim içimizdedir;
Üstünden istediğin gibi sür, asla kurumaz.[120]

Çin Tao felsefesinin klasik metni Tao Te Çing'e "Güç *(té)* Kitabı *(çing)*" göre, Taonun tefekkürü, "Hintlilerin *siddhi*, Çinlilerin *té* dedikleri gücü verir; bu, halen onun tutsağıyken maddeye karşı çıkana, dış dünya üstünde hayal edilemeyen bir güç sağlar."[121] Taocu yazarların katı inancına göre altın çağın hükümdarları, ancak kendi içe dönük Tao deneyimleriyle elde ettikleri güçle (té) topluma –ve dünyaya– düzen verebilmiş olabilirler.

Sarayın en iyi subayları olanların hepsinin
İç doğaları ince, muğlak, gizemli, sızıcı,
Anlaşılamayacak kadar derindi.
Ve böyle insanlar anlaşılamadığı için

Onları ancak dünyada göründükleri gibi anlatabilirim:
Kışın ırmak geçen biri gibi dikkatli görünüyorlardı,
Her yanda tehlikeye uğrayabilecek gibi tetik,
Ziyaretçi gibi resmi;
Fakat erimeye başlayan buz gibi verimli.

Dokunulmamış ahşap parçası gibi boş;
Fakat tepelerdeki boşluk gibi alıcı.
Dalgalı ırmak gibi bulanık.
Kim sonunda böyle durgun ve berrak olmasını
umabilir bu bulanıklığın?
Sonunda yaşam dolu ve hareketli olmak için
hanginiz kendini hareketsiz kılabilir?

118 *Vedantasara* 15-25.
119 Waley, *The Way and Its Power*, s. 32.
120 Tao Te Ching 6; çev. Waley, *The Way and Its Power*, s. 149.
121 Waley, *The Way and Its Power*, s. 45-46.

Bu Tao'ya sahip olanlar kendilerini ağzına kadar
doldurmaya çalışmazlar,
Ve kendilerini ağzına kadar doldurmaya çalışmadıklarından
Bütün elbiseleri eskitip hiç tamir istemeyen elbise gibidirler.[122]

Boşluğa kadar yeterince ilerle,
Eylemsizliğe varana kadar git,
Ve on binlerce şeyden hiçbirini işleyemezsin.
Nereye gitseler onları görürüm.
Bak her şey nasıl fışkırıp gelişiyor
Büyüdüğü köke geri dönüyor.
Bu köke dönüşe Eylemsizlik denir;
Eylemsizlik Kadere teslim olmak'tır;
Kadere teslim olan daima olanın parçası olur.
Daima olanı bilmek Aydınlanmaktır;
Bilmemek körce felakete gitmektir.

Daima olanı bilenin her şeye yeri vardır;
Her şeye yeri olan önyargı bilmez.
Önyargısız olmak kral gibi olmaktır;
Kral gibi olmak göksel olmaktır;
Göksel olmak Tao'da olmaktır.
Tao sonsuzdur ve ona sahip olan,
Gövdesi yok olsa da yok olmaz.[123]

Taocu bilge Çuang Tzu (MÖ y. 300'ler) hakkında anlatılan bir anekdot vardır. Karısı öldüğünde mantıkçı Hui Tzu yas törenlerine katılmak için bilgenin evine gelir fakat onu yere oturmuş, dizleri arasına koyduğu bir tası çalıp şarkı söylerken bulur. Hui Tzu şaşkınlıkla, "Ne olsa seninle yaşadı, çocuklarını yetiştirdi, seninle birlikte kocadı. Onun yasını tutmaman yeterince kötü, ama arkadaşlarının seni davul çalıp şarkı söylerken bulması; bu gerçekten aşırı gitmek!" dedi.

Çuang Tzu yanıtladı: "Yanlış değerlendiriyorsun. Öldüğünde çaresiz kaldım; her erkeğe olacağı gibi. Fakat çok geçmeden, olanı düşündükçe, kendi kendime ölümle başımıza gelenin garip, yeni bir kader olmadığını söyledim. Başlangıçta yaşamımız da biçimimiz de yoktur, yalnız biçim değil ruhumuz da. Büyük

122 *Tao Te Ching* 15; Waley, s. 160.
123 *Tao Te Ching*; Waley, s. 162.

bir biçimsizlik, tanımlanamayan yığından harman oluyoruz. Sonra yığının ruh, ruhun biçim ve biçimin yaşam kazandığı zaman geliyor. Ve şimdi yaşamdan ölüm çıktı. Yalnız doğanın değil insanın varlığının da mevsimleri var; bahar, sonbahar, yaz, kış birbirini izliyor. Eğer biri yorulup yatmaya gitse bağırıp haykırarak onu aramıyoruz. Benim kaybettiğim de Büyük İçoda'da bir süre uyumaya gitti. Feryatlarla gürültü çıkarıp uykusunu bölmek doğanın Egemen Yasası hakkında bir şey bilmediğimi göstermekten ibarettir."[124]

Bay Waley olayı değerlendirişinde: "Ölüme karşı bu yaklaşım Çuang Tzu'da defalarca örneğini gösterir, fakat doğanın evrensel yasalarına karşı tutumun bir parçasıdır. Bu el çekme, hatta rıza tavrı değil, lirik, neredeyse vecd halinde kabullenmedir; Taocu yazının en etkileyici parçalarına esin olmuştur. Doğanın yaptığını ve yapmadığını yargılamak, doğanın vermediği bir rolün özlemini duymak boşuna olduğu, Taoculuğun özü olan "ruh"un sükûnetini bozduğu gibi, açık çaresizliğimiz karşısında gülünç ve onursuz bir akılsızlık da içermektedir."[125]

Özünde Konfüçyus ve Taocuların dünyayı biçimlendiren gücü insanın kendinde görmekte uyuştukları söylenebilir. Bu gücün derinliği ve uyarılma biçimleri konusunda farklıdırlar.

Taocular içedönük tefekkürü yöntem olarak benimsiyorlardı; adlandırılan, biçimlendirilen, onurlandırılan ve reddedilen zıtlıklar arasında daha derinde olanı bulmak için "boş zihinle oturmak", "işlenmemiş blok haline gelmek" Parolaları *Wu Wei* "iddia etmemek, zorlamamak", öğretileri çelişki *(fan-yen)* yoluydu:

"Kırılmamak için bükül"
Düz olmak için eğril.
Dolmak için boşal,
Parçalan ki yenilen.
Az şeye sahip olanlar çoğa kavuşabilirler,
Çok şeyi olanların zihni karışır.

Dolayısıyla Bilge
Temel Birliğe yapışır,
Gök altındaki her şeyle onu sınar.

Kendini göstermez, dolayısıyla her yerde görülür.
Kendini tanımlamaz, dolayısıyla her şeyden farklıdır.
Yapacaklarıyla övünmez, dolayısıyla başarır.

124 *Chuang Tzu* 18.2, çev. Waley, *The Way and Its Power*, s. 53-54.
125 Waley, *The Way and Its Power*, s. 54-55.

İşiyle gurur duymaz, işi kalıcı olur.
Çatışmaz,
Ve bu nedenle gök altındaki hiç kimse onunla çatışamaz.
Dolayısıyla, eski "kırılmamak için bükül" sözünün saçma olmadığını görüyoruz; çünkü gerçek bütünlük ancak geri dönmekle elde edilebilir.[126]

Oysa Konfüçyus insanların karşılıklı ilişkisiyle elde edilebilecek –ve şeref dolu– cömertlik, yardımseverlik veya iyilik *(jen)* yolunun müzik, şiir, ritüel söylem ve terbiye gibi sanatlara içten ve saygılı bir ilgi duyarak dışadönük biçimde uyandırılabileceğini öğretiyordu.

İster kozmik yanıyla ister insanın içinde olsun, doğaya gösterdikleri güvenle bu sistemlerin ikisi de Efendi Şang'ın Kitabı'nda temsil edilen ve Yasacılar veya Gerçekçiler diye adlandırılanlarla Mo Tzu yolunun iki ayrı köşesinde durmaktadır. Yasacılar ve Mohistler için etkin iktidar tek güçtür ve elde edilmesi istenecek olanlar da yiyecek, barınak ve dünya yönetimidir. Taocu deyiş, "Birliğe Yapış" metafizik özünden sıyrılmış ve siyasal bir deyiş halini almıştır.[127] İşlenmemiş blok ilkesi de kılıçla kare biçimine sokulmuş blok olmuştur.

Ç'in Hanedanı: MÖ 221-207

Konfüçyus'un ahlak ve cömertlik öğretisi, küçük Lu devletindeki gibi hiçbir yerde genel kabul görmedi. Fakat MÖ 249'da Lu işgal edilip yıkıldı.[128] MÖ 318 yılına gelindiğinde, hâlâ insan kurbanının uygulandığı felsefeden uzak Ç'in devleti komşularının konfederasyonunu yendi; 312'de güneydeki Taocu Çou krallığı kesin yenilgiye uğratıldı; 292'de Han ve Vei çöktü ve 260'ta onları Çao izledi. MÖ 256'da Çou hanedanının elindeki yerler tamamen sarıldı. MÖ 246'da Kral Çing Ç'in tahtına geçti ve 230'da Han'ı kendine kattı; 228'de Çao, 226'da Ç'i, 225'te Vei, 222'de Ç'u ona bağlandı ve 221'de Çin'in ilk imparatoru olarak Ç'in Şih Huang Ti adını aldı.[129] Hemen İmparatorluğun kendi gibi barbarların akınlarına karşı korunması için Büyük Seddin yapımını başlattı ve 213'te kitapların yakılması fermanını yayınladı.

126 *Tao Te Ching* 22; Waley, *The Way and Its Power*, s. 171.
127 Waley, *The Way and Its Power*, s. 84.
128 *age*, s. 72.
129 Needham ve Wanh Limg, *age*, c. I, s. 97-98.

Klasikleri okumak veya tartışmak için toplanmış bulunan bilginlerin hükmü ölümdü; yasaktan otuz gün sonra kitapla bulunanlar dağlanacak ve Büyük Sedde çalışmaya gönderileceklerdi. Yüzlercesi de canlı canlı gömüldü.[130] Fakat 210'da Şih Huang Ti öldü; ve 207'de hanedan dağıldı (Kariyeri çağdaşı Aşoka'nın tam tersi). 206'da başkent yağmalandı, saraylar üç ay süreyle yandı. Şih Huang Ti'nin komiserlerinin bulamadığı kitapları Ateş Tanrısı Çu Jung yok etti.

Han Hanedanı: MÖ 202 - MS 220

Helenist Baktriya, Buddhist Hindistan, Zerdüştçü Partya ve Roma'ya giden Eski İpek Yolu MÖ 100 yılında açılmıştı ve o zamandan sonra Avrupa, Levant, Hindistan ve Uzakdoğu arasında düşünce akımlarının iki yönlü hareketi artan kuvvetle devam etti. Bütün Avrasya'da ortak mitos söz haznesinin oluşumuna yol açtı –elbette bu her bölgede *sui generis* düşünce ve duygu biçemiyle, iletilemeyen ve yok edilemeyen bir biçemle kullanıldı–. Koşullar çağımızda gözlemlediğimiz sahneye benziyordu. Batıda oluşturulmuş bulunan kurumlar, sözcükler ve ülküler Afrika ve Asya'ya yayılmıştır, yabancı geleneklerin etki alanında birçok durumda tam tersi siyasal uygulamalar, düşünce kipleri ve toplumsal amaçlar için kullanılmaktadırlar veya bu terim ve kurumların özgün çıkış noktalarıyla tamamen bağıntısız bir ortamdadırlar. Roma, Partya dönemi İran'ı, Kanişka'nın Hindistan'ı ve Han Çin'i zamanında da durum aynıdır: Kültürler arası mitolojik motif dizini temel temaların aynı olduğunu gösterebilir fakat o zamanki dört bölgede biçem, duygu ve düşünce, şimdi de olduğu gibi, yerli biçimlere bağlıdır.

Sartre'ın *No Exit* oyunu akla geliyor. Cehennemde bir oda. Oda boş. Görevli çocuk bir adamı odaya alıyor. Sonra bir kadını, sonra başka bir kadını daha. Hepsi bu: Sonsuza kadar oradalar. Cehennem şu ki, hiçbiri değişemiyor. Erkeğin sevgiyle, anlaşılmaya gereksinimi var. Yaşlı kadın bunu ona verebilir, fakat lezbiyen ve erkeği hor görüyor, genç kadından bir şeyler bekliyor. Onun gözleri ise erkekten başka bir şey görmüyor, fakat onu anlayamıyor ve kendi içine düşmekten kurtaramıyor. Oyunun sonralarında kapı bir süre için açılıyor ve kendilerinin yarattıkları

130 Legge, *The Sacred Books of China: The Texts of Confucianism*, s. 6 -7.

cehennemden kaçış özgürlüğüne kavuşuyorlar. Ama dışarıda boşluktan başka bir şey görünmüyor; hepsi o kadar kendini koruma çabası içinde ki, kimse bilinmeyene bir adım atmak istemiyor. Kapı kapanıyor ve oradalar –bizim burada, bu gezegende oluşumuz gibi: Avrupa (şimdi Kuzey Amerika ve Avusturalya'yı da kapsıyor), Levant (şimdiki haliyle Rusya'yı da kapsıyor), Hindistan ve Uzakdoğu– ve şimdi, Güney Amerika ve Afrika. Herkes geldi. Oda dolu. Herkes Avrupalı elbisesi giyiniyor; fakat içeride ne antropolojik çeşitlilik var!

Hiç kimse mitolojideki beş öğe kavramının kökeni konusuna el süremedi. Benim tahminime göre, dağılım biçiminden çıkardığım kadarıyla, bir gün Sümer ve Akad tabletlerinden kanıtlar bulunacak. Bilinen en eski Yunan sistemi Anaksimander'den kalan parçalar (İ. Ö. y. 611-547); ateş, toprak, su ve sınırsız olanı sayıyor. Hint sisteminin tarihi elbette belirlenemedi, fakat Taittiriya Upanişad'da görünüyor (MÖ y. 600?):

Atmandan uzay çıktı;
Uzaydan rüzgâr;
Rüzgârdan ateş;
Ateşten su;
Sudan toprak;
Ve topraktan otlar, yiyecekler...[131]

Kapila'nın Sankhya sisteminde beş öğe beş duyuyla ilişkilendiriliyor: Uzay veya eter işitmeyle, rüzgâr veya hava dokunmayla, ateş görme, su tat ve toprak kokuyla.

Çinin eşdeğer sistemi ilk kez Han bilimi döneminde ortaya çıkıyor ve ilişkisi varsa da karakter olarak farklı. En eski otantik kanıt Klasik Tarih'in *(Şu Çing)* "Büyük Plan veya Yasa" *(Huang Fan)* bölümünde. Bölüm Çou hanedanının kurucusu Kral Wu'ya Büyük Usta Çi tarafından devrilen Şang hanedanıyla ilgili –elbette o öyküyü Büyük Yü'ye atfediyor– eski bir öykünün anlatılmasını konu ediniyor. Dr. Fung Yu-lan, "Büyük Plan'ın tarihini çağdaş bilim MÖ dört veya üçüncü yüzyıl olarak saptama eğiliminde" diyor.[132]

Çin'in beş öğesi su, ateş, ahşap, metal ve toprak. "Suyun yapısı ıslatmak ve inmektir; ateşin parlamak ve çıkmaktır; ahşabın eğilmek ve doğrulmaktır; metalin erimek ve değişmektir; toprağınki ise tohum büyütmek ve ekin vermektir. Islatan ve inen tuz

131 *Taittiriya Upanişad* 2.1.

132 Fung Yu-lan, *A Short History of Chinese Philosophy*, s. 131-32.

olur; parlayan ve çıkan acı olur; eğilen ve doğrulan ekşi olur; eriyen ve değişen keskin olur; tohum büyüten ve yetiştiren tatlı olur."[133]

Han dönemi filozofları beş öğenin sistemleştirilmesiyle çok uğraşarak üstüne fikirler pagodası inşa ettiler. Hepsi beş benzerliği üstüne kurulmuş kökler sisteminin bir örneği verilebilir:

ÖĞELER	ahşap	ateş	metal	su	toprak
YÖNLER	doğu	güney	batı	kuzey	merkez
MEVSİMLER	bahar	yaz	sonbahar	kış	hepsi
RENKLER	yeşil	kırmızı	beyaz	kara	sarı
ERDEMLER	iyilik	uygunluk	adalet	iyi niyet	akıl
NOTALAR	çiao	çih	şang	yu	kung*
TANRILAR	Kou Mang	Çu Jung	Ju Şou	Hsüan Ming	Hou Tu
İMPARATORLAR	T'ai Hao	Yen Ti	Şao Hao	Çuan Hsü	Huang Ti[134]

Bu noktada Çin mitsel düşüncesinin yaratıcı döneminin geçmişte kalmış olduğu ve şimdi yapılan işin şairlerin veya rahiplerin değil geçmişin parçalarını –kırık yeşimleri, dağılmış mücevherleri– düzene sokan sistemleştirici bilginlerin işi olduğunu görüyoruz. Temel ilkeleri benzetme yoluyla bağıntı kurmaktı. Belirleyici kuramları aynı kategoriden şeylerin birbirlerine enerji verdiğiydi. Hindistan'daki gibi burada da oluşumun arkasında bir yaratıcı aramaya gerek yoktu. Organik bir görüş vardı; her şeyin içinde kendi yaşamı, enerji veren taosu vardır. Ve titreşim sağlıyormuş gibi karşılıklı ilişkiler her şeydeki yaşam ilkelerini işlevli hale getiriyor, tüm evrende harika bir uyum ortaya çıkıyordu. Bu uyumun yasaları, müzik gibi sükûnet içinde öğrenilip yaşanabilirdi. Dahası, bu yasalar bilginler, bir imparatorluğun yöneticisi, kılıç yapımcısı, şair, âşık, usta atlet veya inşaatçı tarafından yetenekle kullanılabilir, öyle canlandırılabilir ki, istenen iş kendiliğindenmiş gibi gelişebilir. Ve o zaman onun kendi biçimleri bu yasaların ifadesi olur. Öyle ki doğa ve Çin sanatı, mimarisi, bahçeciliği ve hükümeti ruh olarak tektir.

133 Shu Ching 5.4; Legge, *The Sacred Books of China:The Texts of Confucianism*, s. 139-141.

* Notalar Çin beşli sistemine göredir.

134 Karlgren, *age*, s. 222; Fung Yu-lan, *A Short History of Chinese Philosophy*, c. II, s. 7-30.

Gerçekte şiddetle kurulmuş olan imparatorluk şimdi öğrenimle bütün özellikleri Tao düzeniyle uyum gösterecek biçimde düzenlenecektir. Bu düzenin ilkeleri çok eskiden bulunmuştur. Şimdi formüle dökülüp uygulanabilir. Böylece zengin, şahane askeri Han imparatorluğunda (kurucusu savaş lordu Liu Pang'ın başdüşmanı Hsiang Çi ile tutsak babası ve karısının geri verilmesi için anlaşma yapıp, güvenle geri gelir gelmez anlaşmayı bozması ve şaşırtma yoluyla egemenliği ele geçirmesiyle şimşek gibi kurulmuştu) birçok saygın elin özeni, paylaşılan uyum anlayışıyla öyle uyumlu bir yönetim kurma çabasına girişmişlerdir ki, inanılmaz acımasızlık ve kuvvet kullanımı gösterilmesine karşın, egemenliği evrenin sallanmaz direği, bütün zamanların Orta Krallığı olmuştur.

Dr. Karlgren'in görkemli paragrafında zamanın tüm çatısı ortaya konmaktadır:

"Dönüm noktası olan MÖ 200 yılını geçtikten sonra bütün koşullar kökünden değişti. Bin yıldır sahneyi kaplamış olan feodal beylikler sistemi çöktü. Farklı kültür merkezleri arasındaki siyasal ve ekonomik engeller kalktı, Çin'in değişik bölgeleri geniş yollarla birbirine bağlandı. Plepler, çiftçiler ve tüccarlar feodal dönemden çok farklı yaşam koşullarına kavuştular. Kısacası, az çok bağımsız küçük devletlerin oluşturduğu konfederasyonun yerini güçlü, merkezi bir imparatorluk aldı. Hızlı bir yenilenme yaşandı, eyaletler arasındaki farklılıklar ortadan kaldırıldı, yerel inanç ve gelenekler yıkıldı. Feodal lordların ata tapınakları artık ritüel ve kültürel merkezler olmaktan çıkmış, yazın adamları feodal lordların himayesinden bağımsız bir sınıf olarak kurtulmuştu. Çou döneminin yazını MÖ 213'te kitap yakma kararıyla ciddi darbe yemişti ve feodal krallıkların gelenekleri ve kültleri artık canlı bir gerçeklik değil yalnızca anıydı; küçük bir yazın tabakası tarafından sevilmelerine karşın, iktidardaki güçlü adamlar, pleplerin başkente yolladıkları temsilciler tarafından unutulmuştu ve küçük görülüyordu. MÖ 250'de yazarlar kültleri halen tanık oldukları gerçeklikler olarak anlatabiliyorlardı, fakat MÖ 100'de ancak 221-211 felaketinden önceki hallerinden söz edebilirlerdi. (Kendi zamanlarının kültleri yeniliklerle dolu yığın, çoğu imparatorluk kararıyla oluşturulmuş yeni kurumlardı.) Aynı zamanda dış etki de artıyordu. Batı Asya bilgileri hızla yayılıyor, hepsinden önemlisi bütün Han Çinlileri Kuzey ve Kuzeybatı'nın göçebeleri ve Güney Çin'in kültürleriyle yakın ilişkiye geç-

miş ve düşünce ve gelenek alışverişi canlanmıştı. Yang-çe'nin güneylerine Çin kültürünün sızması ve bu bölgelerin Çin kolonisi olması birkaç yüzyılda gerçekleşmişti. Han döneminin söylemi, böylece Çou döneminden çok daha az uyumlu ve Çinli olan karışım dönemi olmuştu.

Fakat ilk Han dönemiyle MS ikinci yüzyıl arasında ikinci bir farklılık gerçekleşmiştir. Han iktidarının Çin yaşam ve düşüncesinde yarattığı devrim dışında önemli bir değişiklik daha yaşanmıştır. İlk Han yüzyılında öğrenciler henüz feodal dönemden o kadar uzak değillerdi. Ustalarının ustaları o çağda yaşamışlardı Gelenek ve kültlerin güçlü bir sarsıntı içinde olmasına karşın o döneme ilişkin bilgiler bir dereceye kadar ilk Han bilgin çevrelerinde bulunabiliyordu. Ama birkaç yüzyıl sonra büyük bilginler, Çeng Çung, Fu K'ien, Hsu Şen, Kia K'uei, Ma Jung, Çing Hsuan, Kao Yu ve birçoğunun zamanında aradan o kadar kuşak geçmişti ki, artık anılara dayanmıyordu, ancak eski zamanların söylemiydi."[135]

Altı Hanedan: MS 190/221 - 589

Buddhizm Çin'e Han döneminde girdi; belki MS 67'de. Fakat mitsel düşünce ve dolayısıyla imparatorluk uygarlığı üstünde etkisi, ancak Han hanedanının devrilmesinden sonraki büyük karışıklık döneminde arttı. Yaklaşık dört yüzyıl sonra yıkım ve savaşlar ülkeyi uzun tarihinin önemli bir bölümünde Çin gerçekler gerçeğinin ve içerideki daha derin Gerçeğin sorgulanmasının, feodal düzenin yıkılması döneminde sona eren koşulların, yeniden oluşması sonucunu verdi. Profesör Junjiro Takakusu'nun, *Buddhist Felsefenin Temelleri* kitabında adını verdiği her on Buddhist mezhepten birinin, yazdığı gibi "metinleri çevirip tanıtan yetenekli adamlarca" bu zamanda kurulmuş olması dikkat çekicidir.[136] Fa-hsien'in, MS 399-414'te Hindistan'a hacılığından söz etmiş ve Yunkang kayaya-oyma mağara tapınaklarının yurda döndüğünde tamamlandığını anlatmıştık.

Fakat Taocu düşünce dünyasında da bu zamanda büyük canlanma oldu. Düzenli devletin bürokratik sisteminin çöküşüy-

135 Karlgren, *age*, s. 200-201.

136 Junjiro Takakusu, *The Essentials of Buddhist Phiolosophy*, y. W. T. Chan ve Charles A. Moore, University of Havai, Honolulu, 1947, 2. y., 1949, s. 14-16.

le Konfüçyusçuluğun yazın çevrelerindeki egemenliği de zayıflamış, ilerleme ve avantaj klasik metin bilgisiyle sağlanır olmuştu. Artık sınavlar yapılmıyordu ve yeni bir terim "karanlık eğitim" *(hsüan hsüeh)* kullanılmaya başlanmıştı. Terim, Konfüçyus öğretisinin atıfta bulunduğu bütün ad ve biçimler ötesinde Taocu öğretinin bütününe atıfta bulunmayı anlatıyordu.

Zamanın Taocu yapıtlarından biri (Lieh Tzu: MS üçüncü yüzyıl): "İnsanların huzur bulmasını engelleyen dört şey var" diyor, "birincisi uzun yaşam, ikincisi ün, üçüncüsü rütbe, dördüncüsü zenginlikler. Bunlara sahip olan insan hayaletlerden korkar, insanlardan korkar, iktidar ve cezadan korkar. Böylelerine kaçak denir... Yaşamlarını dış etkenler yönetir. Ama kaderlerini izleyenler uzun yaşam istemezler. Şeref peşinde olmayanlar ün istemezler. İktidar istemeyenler rütbe istemezler. Ve hırslı olmayanlar zenginlik istemezler. Bu tür insanlar için doğalarıyla uyum içinde yaşıyor denilebilir... Yaşamlarını içsel şeylere göre düzenlerler."[137]

MS üçüncü ve dördüncü yüzyılın ustalarına göre insan *tzu-jan* "herhangi birilik, kendiliğindenlik, doğal" ilkesine göre yaşamalıdır, *ming-çiaoya* "kurumlar ve ahlak"a göre değil.[138]

"Kulağın duymaktan hoşlandığı şey müziktir ve müzik duymanın yasaklanması kulağın engellenmesidir. Gözün görmekten hoşlandığı şey güzeldir ve güzel görmenin yasaklanması görüşün engellenmesidir. Burnun koklamaktan hoşlandığı şey parfümdür, parfüm koklamanın yasaklanması koklamanın engellenmesidir. Ağzın konuşmaktan hoşlandığı şey doğru ve yanlıştır ve konuşmanın yasaklanması anlayışın engellenmesidir. Gövdenin hoşlandığı şey zengin yiyecek ve hoş elbisedir ve bunların kullanılmasının yasaklanması gövdenin duygularının engellenmesidir. Zihnin istediği şey özgür olmaktır ve bu özgürlüğün yasaklanması doğanın engellenmesidir.

Bütün bu engellemeler yaşamın sıkıntılarının ana nedenleridir. Bu nedenlerden kurtulmak ve ölüme kadar yaşamdan bir gün, bir ay, bir yıl veya on yıl hoşnut olabilmek, işte 'yaşam terbiyesi' buna diyorum. Bu nedenlere takılıp kalmak ve onlardan kurtulamamak, böylece uzun, fakat üzücü bir yaşam sürmek, yüz, bin hatta on bin yılı aşmak, buna 'yaşam terbiyesi' demiyorum."[139]

137 Lieh Tzu, bölüm Yang Chu (*Yang Chu's Garden of Pleasure*, çev. Anton Forke), Fung Yu-lan, *A Short History*, s. 232-33.

138 Fung Yu-lan, *A Short History*, s. 233.

139 Lieh Tzu, *agy*; çev. Fung Yu-lan, *A Short History*, s. 234.

Ve örnek olarak işleyiş şöyle oluyor:

"Vang Hui-çih [ölümü MS y. 388] Şan-yin'de yaşıyordu (bugünkü Hangçov yakınında). Bir gece tipiyle uyandı. Pencereyi açtığında pırıltılı bir beyazlık gördü. Aklına arkadaşı T'ai K'uei'yi görmek düştü. Hemen bir kayığa atlayıp T'ai'yi görmeye gitti. Yolculuğu bütün gece sürdü. Arkadaşının kapısını çalmak üzereyken birden durdu ve geri döndü. Niçin böyle yaptığı sorulduğunda "İsteğimin dürtüsüyle hareket ettim, şimdi geçti geri döndüm. T'ai'yi niye göreyim?" dedi.[140]

Bu Taocu dostların derbederliklerini bilge Liu Ling'in (MS y. 221-300) aşağıdaki anekdotu güzel sergilemektedir. Liu Bambu Ormanı'nın Yedi Değerlisi diye bilinen grubun üyesidir. Liu odasındayken çıplak durmayı sevmektedir. Bir ziyaretçisi bu tutumunu eleştirmek istediğinde "Ben evreni odam olarak görüyorum, odamı da elbiselerim. Niye pantolonumun içine giriyorsun?" yanıtını vermiştir.[141]

Fakat o dönemde Taoculuğun gelişme gösteren bir başka yönü daha vardır. Han döneminin sonlarında başlayan gelişmeyle, Taoculuğun amaçlarından biri de *"hsiene* dönüşme" mucizesi olmuştur. Bunun anlamı "dağ adamı", mitolojik olarak ölümsüzlüktür. Yani bir yanda (filozofların yazmaktan hoşlandığı) amaçsızlık, kendiliğindenlik, Tao dürtülerinin harika dersleri varken, bambu ormanının öteki köşesinde zincifre* hapları yapmaya çalışanlar vardır.

Büyük Taocu Ko Hung (MS y. 400) yazıyor: "1.5 kilo zincifre ve yarım kilo beyaz bal alın. Bunları karıştırın. Karışımı güneşte kurutun. Sonra hap biçimi verilecek kıvama gelene kadar ateşte kızartın. Her sabah kenevir tohumu büyüklüğünde on hap alın. Bir yıl içinde beyaz saçlar siyahlaşacak, dökülen dişler çıkacak, gövde yeniden canlılık ve parlaklık kazanacaktır. Eğer yaşlı biri bu hapı uzun zaman alırsa genç adam haline gelir. Sürekli alan kişi sonsuz yaşama kavuşur, ölmez."[142]

Yazar devam ediyor: "Yaşamı seven insanların kendi özel reçetelerine dayanmaları tehlikelidir. Gizemli Hanım Klasiği ve Ovalı Hanım Klasiği'ndeki [günümüze kalmayan cinsel perhiz

140 *Shih Shuo* 23; Fung Yu-lan, *A Short History*, s. 235-36.

141 *Shih Shuo* 23; Fung Yu-lan, *A Short History*, s. 235.

* Kırmızı civa sülfür (ç.n.).

142 *Ko Hung (Pao-p'u Tzu* da denir), Nei P'ien 7, çev. Obed Simon Johnson, *A Study of Chinese Alchemy*, Şangay, 1928, s. 63.

kitapları] teknikleri bilenler, kurtuluşun yalnızca "oda sanatı"nda olduğunu söylerler. Nefes alma yöntemini öğrenmiş olanlar, ancak yaşam veren gücün gövdeye girmesiyle yaşamın uzatılabileceğini söylerler. Gövdeyi eğip bükme yöntemini bilenler, yaşlanmayı idmanın engelleyebileceğini söyleyeceklerdir. Ot formüllerini bilenler, sonsuz yaşamı ancak ilaçların vereceğine inanırlar. Tao'yu aramalarında başarılı olamayacaklardır, çünkü tek yanlıdırlar. Batıl inançları olanlar bir yol öğrendiklerinde, bunu yeterli sanarak gerçek araştırıcının iyi formüller elde etmiş olsa bile araştırmasına hiç ara vermeyeceğini kavrayamazlar."[143]

Böylece, Doğu'da hep olduğu gibi, iki ayrı uç tek akımda birleşmiş oluyor: Bir uçta uzun yaşam istememe, öteki uçta tam da bunun peşinde olma.

Dahası, bu dönemde örgütlenmiş Taoculuk gelişmeye başlamıştı. Göksel Öğretmen patriğinin başkanlığında gerçek anlamıyla kilise örgütlenmesine gidiliyordu. Bu hareketin başlatıcısı MS ikinci yüzyılda yaşayan ve izleyicilerinden zekât olarak dört kile pirinç aldığından, öğretisine Dört Kile Pirinç Taosu adı verilen Çang Ling'di. Aynı dönemlerde Vei Po-yang (MS 147-167'lerde tanındı) Taocu felsefe, simya ve Değişimler Kitabı'nın, "Sarı İmparator Lao Tzu'nun Üç Yolu ve Değişimler Kitabı'yla Uyumlaştırılıp Birleştirilmesi" (*Ts'an-t'ung-ç'i*) adlı çalışmasıyla, sentezini yapmaya çalışıyordu. Ve son olarak Ko Hung –biraz önce zincifre tarifini okuduk– bütün bunları Konfüçyus ahlakıyla ve biraz da Hint dozuyla birleştirdi:

"Gök ve Yer her şeyin en büyükleri olduğuna göre, evrensel ilkeler açısından ruhsal güçleri olması doğaldır. Ruhsal güçleri olunca iyiliği ödüllendirip kötülüğü cezalandırmaları da olağandır... Taocu öğretinin kitaplarına baktığımızda, ölümsüzlük arayanların zihinlerini marifet edinmek ve iyi işler yapmak üstünde yoğunlaştırmalarını söylemekte hepsinin uyuştuğunu görüyoruz. Kalpleri her şeye karşı iyilikle dolmalıdır. Başkalarına kendilerinin yerine koyarak davranmalıdırlar ve insancıllıklarını (*jen*) böceklere kadar yaymalıdırlar... Öte yandan, eğer iyilikten nefret eder ve kötülüğü severlerse... İnsan Kaderinin Hakemi, onların yaşam sürelerini kötülüklerinin ağırlığının oranına göre

143 *Pao-p'u Tzu* 6.42; çev. Wm. Theodore de Bary, Wing-tsit Chan ve Burton Watson, *Sources of Chienese Tradition*, Columbia University Press, New York, 1960, s. 301.

üç günlük veya üç yüz günlük birimler halinde azaltacaktır. Bütün günler bittiğinde öleceklerdir...

Dünyevi ölümsüz olmak isteyenler üç yüz iyi iş becermelidir ve göksel ölümsüz olmak isteyenler 1.200 iyilik becermelidirler. Eğer 1.199 iyiliği kötülük izlerse, bütün biriktirdiklerini yitirecek ve baştan başlayacaklardır. İyi işlerin büyük ve kötünün küçük olması fark etmez. Kötülük yapmaz da iyiliklerinden söz eder ve iyilikleri için ödül beklerlerse bu işlerin yarattığı iyiliği sanki bunlar olmamış gibi sıfırlayacaklardır."[144]

Kitap şunları da söylüyor: "Eğer iyilikler yeterli olmazsa ölümsüzlük iksirini almanın yararı olmayacaktır."

Profesör Wing-tsit Çan, bu inançları değerlendirerek "kitle dini olarak Taoculuk" diyor, "dünyanın en kalabalık panteonlarından birine sahiptir. Doğal nesneleri temsil eden ilahlar, tarihsel kişiler, çeşitli meslekler, düşünceler, hatta insan gövdesinin bütünü ve parçaları panteona dahildir. Ölümsüzler ve ruhlar, kapsamlı bir kehanet sistemini içeren batıl inançlar haznesi, falcılık, astroloji vb. bunlara dahildir. Yaşamı uzatmak için simya araştırmaları sistemleştirilmiştir. Ortaçağ Çin'inin maddi kültürü ve bilimsel gelişiminde bunların büyük katkısı vardır. Tapınak ve imgelerde, rahip hiyerarşisinde, manastır yaşamında ve cennet ve cehennem kavramlarında Buddhizmden doğrudan aktarmalar yapılmıştır. Buddhizm eklektik mezhepler ve gizli derneklerde yer tutmuş, birçok halk ayaklanmasında önemli bir öğe olmuştur. Bugün dindar Taoculuk hızla geriliyor ve birçoğunun gözünde ruhsal bakımdan ölmüştür. Fakat dünyada iyi bir yaşam sürme üstünde yoğunlaşması, ruh ve gövde sağlığına verdiği önem, doğayla uyum öğretisi, basitlik, doğallık, zihinsel huzur ve ruhun bağımsızlığı üstünde durması; Çin sanatını etkilemeye ve Çin düşünce ve yaşamını aydınlatmaya devam etmektedir. Örgütlenmiş bir kült olarak yaşamı devam etmese de, Çin şölenlerine neşeli ölümsüzlerin romantik, kaygısız karnaval ruhunu verip zenginleştiren, sanat simgeleri, törenleri ve folkloruyla, Çin yaşamına özel rengini ve çekiciliğini veren odur."[145]

Böylece, Buddhist yol daha Çin toprağına sağlam bir adım atmadan onun yabancı Orta Yolu'na biraz da kendi biçimlerinin parodisine dönüşmüş haliyle bir rakip çıkmıştır.

---

144 *age*, 6.5b-7a ve 3.10a-b; *Sources*, s. 302-304'ten.

145 Wing-tsit Chan, *Sources*, s. 298.

Kültün kural ve törenlerini düzenleyen, tapım adlarını belirleyen ve ilahiyatını formülleştiren K'ou Ç'ien-çih'dir (ölümü MS 432). Onun etkisiyle Taoculuk MS 440'ta devlet dini oldu ve Buddhizm bir süre baskı altına alındı.[146]

Ama gene; Taocu bambu ormanının öteki köşesinde Çin Buddhizminin terimleri oluşturuluyordu. Sanskritçede *tathagata* "böyle geldi" olarak adlandırılan Buddha öğetisi Çin'de incelikle *tzu-jan*'a kendiliğindeliğe dönüştürüldü ve Buddha Yolu, Orta Yol, kesinlikle Tao olarak kavranıldı.

5. BÜYÜK İNANÇLAR ÇAĞI: MS y. 500-1500

Buddhist, Taocu ve Konfüçyusçu tabakalar arasında okulların çoğalmasını sistematik biçimde incelemek şu andaki görevimiz içine alınamaz; biz insanlığın mitolojik kalıtımının önde gelen akımlarının ve değişim dönemlerinin ana hatlarını belirlemeye çalışıyoruz. Fakat çalışmamız açısından temel konuyu oluşturan bir bölgeden öteki bölgeye taşınan duygu ve düşüncelerin etkisi sorunu Buddhizmin Çin'e yerleşimini anlatan yıllıklarda o kadar güzel dile geliyor ki, burada biraz durmak uygun olacak.

Bu dönem Hindistan'ındaki kültürler arası etki-tepki biçimlenişi üstünde durmuştuk: Gupta saraylarında Roma'nın etkisi, gelişme yolunda olan yerli Hint enerjisinin serbest kalışı, bunlarda yabancı önermelerin özümlenmeleri ve gerçek tarihi kaynakların ileri sürülüp yabancı etkinin reddedildiği mitsel geçmiş icat edilişi anlatılmıştı. Çin'de aynı dönemlerde benzer bir gelişim yaşanıyordu; söz konusu olan Hint Buddhizminin etkisiydi. Şu tarihleri belirlemiştik: I. Theodosius MS 379-395; II. Çandragupta MS 378-414; Fa-hsien'in Hindistan yolculuğu MS 399-414. Bu dönem Çin'de büyük baskıların yaşandığı dönemdir.

Profesör Needham anlatıyor: "304 ile 535 arasında kuzeyde en azından on yedi hanedan birbiriyle savaşmıştı. Bunlardan dördü Hun kökenli, dördü Türkik (To-pa), altısı Moğol'du (Hsien-pi) yalnızca üçünde Çin kökenliler yönetimdeydi. Gene de bu dönemde Kuzey Çin'in barbarlaşmasından çok, barbarlar Çinlileştiler. Göçebe giyimi kuşkusuz genel yaygınlık kazanmıştı, fakat Çinli tarım ve yönetimi sürüyordu ve barbar gelenekleri bunlara uyarlanmıştı. Karşılıklı evlenme yaygındı ve özendirili-

146 *age*, s. 297.

yordu; barbarların çok heceli adları bile Çinli adlarıyla değiştirilmekteydi."[147]

Aynı biçimde, Çin topraklarında beş yüzyıldır var olan yabancı Buddha dini tamamen yerli iki dalıyla kuzeye getirilmişti. Biri yukarıda anlatılan popüler Taocu parodiydi; Buddhist sistemin kaba halk yorumu yeniden Çince anlatılıyordu (diyelim). Öteki çok daha yüksek düzeyde Ç'an veya Ç'an-an olarak bilinen (Sanskritçe dhyana "tefekkür"den Japonca Zen) Uzakdoğu Buddhist mezhebiydi; Taocu olduğu açık olan duygu ve düşünceler alıntılanan Buddhist terimleriyle ifade ediliyordu.

Bu ilginç mezhebin kökeni (olasılıkla efsanevi) bir Hintli keşişin Çin ziyaretine bağlanmaktadır. Keşişin ortodoks Buddhist Yol'un yirmi sekizinci patriği olduğu kabul edilmektedir. Yirmi sekiz patriğin adları şöyledir:[148]

1. Gautama Şakyamuni
2. Mahakaşyapa
3. Ananda
4. Sanavasa
5. Upagupta
6. Dhritaka
7. Micçaka
8. Buddhanandi
9. Buddhamitra
10. Bhikşu Parşya
11. Punyayasas
12. Aşvaghoşa
13. Bhikşu Kapimala
14. Nagarjuna
15. Kanadeva
16. Arya Rahulata
17. Samghanandi
18. Samghayasas
19. Kumarata
20. Jayata
21. Vasubandhu
22. Manura
23. Haklenayasas
24. Bhikşu Simha
25. Vasasita
26. Punyamita
27. Prajnatara
28. Bodhidharma

Efsaneye göre aynı zamanda kral oğlu olan Bodhidharma MS 520'de ülkeye geldiğinde Liang hanedanından İmparator Wu tarafından Nanking'de konferans vermeye çağrılmıştı.

"Wu Ti: 'Tahta çıktığımdan beri birçok manastır yaptırdım. Birçok kutsal metni kopya ettirdim. Sayısız keşiş ve rahibe yetiştirdim. Ne kadar sevap kazanmışımdır?'

Bodhidharma: 'Hiç!'

147 Needham ve Wang Ling, *age*, c. I, s. 119.

148 Daisetz Teitaro Suzuki, *Essays in Zen Buddhism* (First Series), Rider and Company, New York, Londra, vb., trsz., s. 168.

Wu Ti: 'Niçin?'

Bodhidharma: 'Bunlar küçük işler. Gök veya yerde daha iyi doğumlara neden olabilirler, fakat dünyevi işlerdir ve gölge gibi nesnelerini izlerler. Var gibi görünebilirler, ama varlıkları yoktur. Gerçek marifet mükemmel ve gizemli saf akılla, insan aklının ötesindekini doğal biçimiyle yakalamak, maddi işlerde aramamaktır.'

Wu Ti: 'Öyleyse en büyük anlamıyla Soylu Gerçek nedir?'

Bodhidharma: 'Boştur. Soylu bir tarafı yoktur.'

Wu Ti: 'Karşımdaki keşiş kim peki?'

Bodhidharma: 'Bilmem.'

Evrenin Direği ana fikri kavramayınca aziz Yangçe'yi geçip Wei ülkesinin başkenti Loyang'a gitti, Şao-lin tapınağında dokuz yıl yüzü duvara dönük oturdu. Konfüçyusçu bir bilgin, Hui K'e ona yaklaştı, eğitilmek istedi, yanıt alamayınca günlerce hareketsiz oturdu. Kar yağdı. Dizlere kadar yükseldi. Ciddi olduğunu göstermek için kılıcıyla kolunu kesti ve Bodhidharma ona baktı.

Hui K'e: 'Buddha öğretisi hakkında bilgilenmek istiyorum.'

Bodhidharma: 'Bu başkasından bulunamaz.'

Hui K'e: 'Öyleyse ruhumu huzura kavuşturman için yalvarıyorum.'

Bodhidharma: 'Ruhun olunca bunu yapacağım.'

Hui K'e: 'Yıllarca onun peşinden gittim, fakat aradığımda bulamıyorum.'

Bodhidharma: 'İşte! Huzura kavuştu.'

Böyle eğitim gören Hui K'e Uzakdoğu Yolu'nun ikinci patriği oldu ve birincisi gitmek üzereyken öğrenciler toplandı.

Bodhidharma: 'Gitme zamanım geldi. Elde ettiklerinizi göreyim.'

Tai Fu: 'Doğruluk evet ve hayırın ötesindedir. Böyle hareket eder.'

Bodhidharma: 'Benim tenime sahipsin.'

Rahibe Tsung Ç'ih: Ananda'nın, Akşobhya Buddha Diyarı'nı görmesi gibi: Bir kez görülür bir daha görülmez.'

Bodhidharma: 'Etime sahipsin.'

Tao Yu: 'Dört öğe boştur; beş içerik; biçim, duygu, kavram, düşünce ve bilinç de boştur. Gerçek diye tutulacak bir şey yoktur.'

Bodhidharma: 'Kemiklerime sahipsin.'

Fakat Hui K'e Usta'nın önünde eğilip ses etmedi.
Bodhidharma: 'Özüme sahipsin.'[149]

Buddha'nın da mitsel Akbaba Zirvesi'nde benzer mitsel bir sahneyle böyle bulmacamsı bir eğitimden geçen ilk kişi olduğu varsayılıyor. Tanrı Brahma Buddha'nın oturduğu yere geliyor, kumbhala çiçeği vererek orada toplananlara Yasa'nın öğretilmesi için yalvarıyor. Ve Buddha, Aslan Koltuğu'na çıkarak çiçeği kaldırıyor, Mahakaşyapa bundan hoşlanıp gülümsüyor. Buddha "Mahakaşyapa" diyor, "Doğru Yasa'nın Gözü öğretisi böylece sana verilmiş oldu. Onu kabul et ve başkalarına da aktar."[150]

Suskun patrikler zinciriyle bugüne kadar aktarılıp gelen mesaj şöyle özetlenmektedir:

Özel bir öğreti, yazıların dışında,
Sözcük ve harflere dayanmıyor.
Doğrudan insanın yüreğine sesleniyor.
İnsanın özünü görüyor. Buddhalığa ulaşıyor.[151]

Bodhidharma duvarından ayrılıp gidince ne oldu? Kimse bilmiyor.

Sui Hanedanı: MS 581-618

Uzun süren Çin siyasal dağınıklığının sonu kısa, fakat korkulu Sui Hanedanı'yla (MS 581-618) geldi. Hanedan'ın ikinci ve sonuncu imparatoru Yangi Ti özellikle Sarı ırmakla Yangçe'yi birleştiren kanal yapımıyla ünlüdür. Ming döneminden bir yazar "İyilikten uzak bir yönetimi olmuştur" diye yazmaktadır.[152]

Profesör Needham, "5.500.000 kadar işçi ve belirli bölgelerdeki on beşle elli yaş arasındaki bütün halk toplandı ve 50.000 polis gözetiminde çalıştırıldı" diye anlatıyor. "Her beş aileden biri yemek sağlayıp hazırlamakla görevlendirilmişti. Bu istekleri yerine getirmeyenler veya getiremeyenler kırbaçlanıyor veya boyunlarına lale takılıyordu. Bazıları çocuklarını satmak zorunda

149 Suzuki, *age*, s. 186-89; Takakusu, *age*, s. 159; Tao Hsüan, *The Records of the Transmission of the Lamp* (MS 1004'de oluşmuş).

150 Suzuki, *age*, s. 165; Takakusu, *age*, s. 158-59.

151 Suzuki, *age*, s. 174; Alan W. Watts, *The Way of Zen*, Pantheon Books, New York, 1957, s. 88.

152 Yu Shen-Hsing, *Golden Mirror of the Flowing Waters (Hsing Shui-Chin Chien)*, 92; Needham ve Wang Ling, *age*, c. I, s. 123.

kalıyordu. Iki milyondan fazla insanın 'kaybolduğu' söylenmektedir."[153]

Çinlilerin "çay kaşıklı bir milyon adam" makinesi işini yaptı ve ileri doğru atılım gerçekleştirildi. Fakat imparator Türkiklerle yaptığı bir savaşta tutsak düştü ve hanedan çöktü. Gene de Ç'in barbarlığının Han uygarlığını hazırlayışı gibi, Suiler T'ang uygarlığını hazırladılar; Needham onlar için "Çinli ve Batılı, tarihçilerin çoğu onların dönemini Çin'in Altın Çağı olarak değerlendirir" diyor.[154]

T'ang Hanedanı: MS 618-906

Bu zengin kozmopolit dönemin birinci bölümünde Buddhist Yol'un Çin'de gelişmesi, ikinci bölümünde dağılması yaşandı. Ç'an, sessizlik mezhebi öğretinin Çinlileşmesinde başı çekti. Fakat 841-845 yıllarında Konfüçyusçu-Taocu tepkinin gelişimiyle 4600'den fazla manastır yıkıldı, 260.000 keşiş ve rahibe dinsel yaşamdan koparıldı ve 40.000'den fazla tapınak ve türbe kapatıldı. Yarım milyon kadar verimli Buddhist toprağı kamulaştırıldı, 150.000 manastır ve tapınak kölesi azat edildi.[155]

Barış dolu Sarı Erik dağ manastırında mezhebin altıncı ve son patriği olan en büyük Ç'an Buddhizini ustası Hui-neng Hint ve Çin ruhlarının bugüne gelen sentezini gerçekleştirdi. Uzakdoğu patriklerinin o zamana kadar şunlar olduğu kabul edilmektedir:

1. Bodhidharma, MS 520
2. Hui K'e, 486-593
3. Seng-ts'an, ölümü 606
4. Tao-hsin, 580-651
5. Hung-jen, 601-674
6. Hui-neng, 638-713

Hui-neng, güneydeki Hsin-çou'da yetişti. Babası gençken ölmüştü. Odun satarak annesine baktı. Bir gün bir evin kapısında dururken Elmas Sutra'dan parçalar okuyan bir ses duydu:

"Buddha dedi: 'Ey Subhuti, ne düşünüyorsun? Tathagata gövde biçiminde olabilir mi?'

153 Needham ve Wang Ling, *age*, c. I, s. 123-24.

154 *agy.*

155 Edwin O. Reischauer, *Ennin's Travels in T'ang China*, The Ronald Press Company, New York, t.h. 1955, s. 227.

'Hayır olamaz, Dünya'nın Saygını; gövde biçimli olduğu düşünülemez. Niye mi? Çünkü kendi öğretisine göre gövde biçimi gövde biçimi değildir.'

Buddha Subhiti'ye dedi: 'Biçimi olan her şey hayaldir; bütün biçimlerin biçimsiz olduğu kavranıldığında Tathagata tanınır."[156]

Genç odun satıcısı Hui-neng konuyu anladı, annesinden ayrıldı, bir ay kadar yürüdü ve Sarı Erik manastırına vardı. Orada beş yüz kadar keşişin başında bulunan patrik Hung-jen onu karşıladı.

Hung-jen: 'Nereden geliyorsun ve ne istiyorsun?'

Hui-neng: 'Hsin-çoulu çiftçiyim ve Buddha olmak istiyorum.'

Hung-jen: 'Güneylilerde Buddha doğası yoktur.'

Hui-neng: 'Gerçekten kuzeyliler ve güneyliler olabilir, fakat Buddha doğasına gelince, onda bu tür ayrımları nasıl bulabiliyorsun.'"

Memnun olan patrik, onu birliğin pirinç dövücüsü olması için mutfağa yolladı. Sekiz ay orada kaldıktan sonra yaşlı patriğin simgesel dilenci tasını ve elbisesini halefine devretme zamanı geldi. Rakip keşişler Yasa'dan anladıklarını tefekkür salonunda şiir olarak özetleyeceklerdi. Ve herkesin beklediği gibi Yasa üstünde çok iyi yetişen Şen-hsiu (ö. MS 706) en iyi şiiri yazmıştı:

Bu gövde Bodhi ağacı,
Zihin, ayna parlaklığı.
Her zaman temiz olmasına dikkat et,
Yoksa üstündeki toz aydınlanır.

Fakat mutfak yamağı, okuma yazması olmayan acemi, o gece bir arkadaşına şiiri okutmuş ve yanına şunu yazmasını istemişti:

Bodhi ağacı yoktur,
Parlak ayna da.
Kökte bir şey olmadığına göre
Toz neyin üstünde parlayacak?

Sabah keşişlerin yazarı belli olmayan bu rakip şiiri bulmasıyla manastır karıştı. Patrik büyük gazapla terliğini alıp şiiri sildi. Fakat ertesi gece yamağı odasına çağırdı; dilenci tasını ve elbisesini ona sundu ve onu gizlice, zamanı gelene kadar saklanması için gönderdi. Bu zamandan sonra tas ve elbise devri kal-

156 *Vajracchedika* 5.

madı, çünkü bu aceminin kavrayışıyla manastır yaşamı aşılmıştı.[157]

Hui-neng'in kaçma haberi geldi ve bir dağ geçidinde yakalandığında elbiseyi bir kayanın üstüne serdi ve peşinden yetişenlerden biri olan Ming'e, "İnancımızın simgesi burada. O kuvvetle kazanılamaz. Eğer istiyorsan al" dedi.

Ming, elbiseyi almak istediğinde dağ kadar ağır olduğunu gördü. Yüzüstü kapandı: "Ben inanç için geldim, elbise için değil" dedi.

Ve altıncı patrik, ona "Eğer istediğin inançsa isteği bırak. İyi veya kötüyü düşünme. Kendi özgün yüzünü bul, hemen şimdi doğumdan önceki yüzüne bürün" dedi.

Ming, "Bu sözlerin gizli anlamlarından başka öğrenilmesi gereken bir şey mi var?" dedi.

Altıncı patrik yanıtladı: "Söylediklerimde gizli anlam yok. İçine bak. Dünyadan önce olan gerçek yüzünü bul. Tek giz senin kendi içinde."[158]

Bu, Taocu okulun dersi değil mi?

Tao Te Çing'te "işlenmemiş blok"u okumuştuk. Taoyu bilen "sınırsızlığa döner", "işlenmemiş blok haline döner."[159]

> Tao sonsuzdur, ama adı yoktur:
> İşlenmemiş blok, pek dikkate değmese de
> Gök altındaki her şeyden büyüktür.
> İşlenmiş blokta adlar bulunur.[160]

Bay Waley, "Çünkü Tao daima olan, sabit olan, koşulsuz olan ve 'niçin'siz 'kendiliğinden olan'dır" diye yazıyor. "Bireyde olan İşlenmemiş Blok'tur, çentik atılmamış iz bulunmayan bilinçtir; evrende görünürdeki çokluğu belirleyen Temel Birlik'tir. Taoya en yakın olan bebektir. Sisteminde Bilinç, doğruluk ve yanlışlığa karşı duyarlılığın Tao kavramının yerini aldığı Mencius, "ahlak olarak büyük olan"ın sonraki yıllarda da "bebek kalbini" koruyan olduğunu söyler. Bu düşünce, üçüncü yüzyıl yazınını istila etmiştir."[161]

MS sekizinci yüzyıla gelindiğinde bu düşünce nirvana müjdesiyle birleşti. Buddha'nın gerçekleşmesinde ifade edilen çifte

157 Suzuki, *age*, s. 203-206; Watts, *age*, s. 91-92.
158 Suzuki, *age*, s. 208-209.
159 *Tao Te Ching* 28.
160 *age*, 32, kısaltılmış; çev. Waley, *The Way and Its Power*, s. 183.
161 Waley, *The Way and Its Power*, s. 55.

olumsuz, özdeşleşecek mutlak anlamıyla nesne ve özne bulunmadığı görüşü, gördüğümüz gibi koşulsuz bir olumluluk doğuruyordu: Bütün "yapacaksın"ları, altın terazi ejderhalarını öldüren ve böylece çocuğu, kendiliğinden dönen tekerleği, Buddha doğasını, *tatha-gata:* Öylesine oluşu özgür kılan bir olumluluk.* Aynı biçimde, Tao öğretisinde de arzulu düşüncelerin yargılayıcı "engelleri"nin kaldırıldığını, kendiliğindenliğin *(tzu-jan)* ortaya çıktığını gördük. Ve bu ikisi tathagata ve *tzu-jan,* artık aynı kabul ediliyordu.

Ama kendiliğindenlik, kendini tanıyan Tao bilgelerinin yaşam ve örneklerindeki gibi her zaman yumuşak veya kaba, tuhaf veya derbeder değildir.

MS 840 yılında Çin tahtı, imparator Wen-tsung'un ölümüyle boşaldığında (çünkü daha önce bir komplodan korkarak taht varisi oğlunu öldürmüştü), sarayın en güçlü hadımlarından biri, ulu Ç'iu Şih-liang, Sol Sokakların İyi İşlemesi Komiseri, merhumun kardeşi Wu-tsung'un tahta çıkmasına yardımcı oldu. Ve kardeş göklerin egemenliğini kazanınca, rapor üzerine, hemen "başkentteki önceki imparator zamanında gözetilen dört binden fazla kişiyi kestirdi."[162] Ertesi yıl Buddhizme karşı Taocu dinadamlarını desteklemeye eğilimli göründü. Ve 842 yılında kutsal toprağında yabancı ışığını söndürme girişimini başlattı.

Bir ferman yayınlanarak Buddhist manastırların yeni insan kabul etmemesi ve hükümet tarafından kaydedilmemiş olan keşiş ve rahibelere yol vermeleri emredildi. Aynı yıl yayınlanan ikinci fermanla dinadamlıkları kuşkulu olanların hemen normal yaşama geçmeleri ve parası, tahılı ve tarlaları olanların bunları devlete teslim etmeleri istendi. Başkentteki manastırlar kapılarını kapalı tutacak, keşiş ve rahibeler dışarı çıkmayacaklardı. Bir keşiş ancak bir köle, rahibeler ise ancak üç kadın köle alıkoyabileceklerdi. Ötekilerin hepsi evlerine yollanacaklar, evleri yoksa devlete satılacaklardı.[163] 843'te daha da huzursuz edici bir fermanla saraydaki Buddhist yazmaların yakılması, Buddha, Bodhisattva ve Buddha'ya dört katlı dilenci tasını veren Dört Yönün Göksel Krallarının imgelerinin gömülmesi emredildi. Kentin çeşitli mahallelerinde yangınlar oluştu ve terör mevsiminin başladığı iyice kanıtlandı.

---

* Bkz. s. 266-276.

162 Reischauer, *age,* s. 235.

163 *age,* s. 238-39.

Şans eseri o dönemde Çin'e Japonya'dan bir Buddhist keşiş, Ennin gelmişti; günlüğü –çevirmeni Dr. Edwin O. Reischauer'in dediği gibi– Buddhizm'in o dönemdeki yaygınlığı konusunda kuşku bırakmıyor.

Reischauer yazıyor: "Zengin ve zihinsel açıdan canlı keşiş toplulukları ülkenin her kentinde ve yalçın dağlarında görülmekteydi. Kentliler kalabalık Buddhist şölenler kutluyorlar, halktan kişiler din derslerini ve törenlerini istekle izliyorlardı. Keşişler ve halktan dindar kimseler kayalık haç yollarını aynı istekle çiğniyorlardı. Hükümetin Buddhizmi desteklediği eski dönemler olmuştu ve Hint dini birkaç yüzyıl önce daha büyük yaygınlık kazanmış olabilir; fakat Ennin Çin'de çoktan kitlelere yayılmış bir din gördü ve yönetici sınıfların hâlâ güçlü olan entellektüel inançları, belki de Buddhizmin Çin'de zirveye çıkmasına katkıda bulunuyordu."[164]

Ennin Japon Tendai (Çince T'ien-t'ai) mezhebinin üyesiydi. Bu mezhep adını kurucusu Çih-kai'nin (531-597) yaşadığı ve öğretmenlik yaptığı Güney Çin'deki bir dağdan alıyordu. Fakat hacılıkla birçok merkeze uğramıştı. En önemlilerden biri, bugün adı Şansi olan kuzeydoğudaki Wu-t'ai Dağı eyaletiydi. Burada Bodhisattva Manjuşri'ye tapılmaktaydı. Ennin'e anlatıldığına göre, usta, yaşlılığında keşiş kılığında imparatorla da görüşmüştü. Ne istediği sorulup bir hasırlık yer dileği kabul edilince beş yüz li (yaklaşık yüz altmış mil) kaplayan bir hasır çıkarmıştı. İmparator kötü niyetle bölgeye sarmısak tohumu attırdı, fakat keşiş orkide benzeri tohumlarla sarmısak kokusunu bastırdı ve Ennin'in zamanında bölgede teraslanmış orkideler ve kokusuz sarmısaklar her yanı sarmıştı. Çevredeki dağlarda beş yüz zehirli ejderha yaşıyordu ve bunlar, öyle bulutlu hava yaratıyordu, Ennin'in yazdığına göre, burayı gezen kimse "bir parça açıklık" göremiyordu. Fakat bu ejderhaların insana zararı dokunmuyordu, çünkü Manjuşri tarafından Buddhist inancın kabul ettirildiği ejderha kralına tabiydiler.

Hacı'nın öğrendiğine göre, buraya eskiden Hindistan'dan bir keşiş gelmişti. Keşişin adı Buddhapala'ydı. Ününü duyup geldiği dağların eteklerinde gördüğü yaşlı bir adam, onu gizli bir metni getirmesi için Hindistan'a geri yolladı. Keşiş döndüğünde Manjuşri'nin kendisi olan yaşlı adam, onu bir ine götürdü ve

164 *age*, s. 211.

girmesini söyledi. Keşiş içeri girince in kapandı ve keşiş o zamandan beri oradaydı. Ziyaretçi Japon, "Kayadan duvar sert ve sarı renkli; [yara bakan yüzde] yüksek bir kule var; inin ağzı burası olabilir. İnin ağzı kulenin tabanında, fakat kimse onu göremez" diye yazıyor.[165] İçeride –söylendiğine ve inandığına göre– Hintli keşiş Buddhapala ile birlikte üç bin çeşit müzik aleti varmış; bunlar tek bir aziz tarafından yedi değerli metalden yapılmış. Ayrıca 100 kile alabilecek bir çan da var ve onun çaldığını duyanlar aydınlanmanın birinci bölgesinin meyvelerini elde ediyorlar. Her biri dünyevi tutkulardan birini iyi eden 84.000 notalı bir harpla 1300 katlı hazinelerle dolu bir pagoda, gümüş Çin kâğıdına altınla yazılmış yazılar ve dört kıtadan bir milyon tür kâğıt da içeride bulunuyor.[166]

Hacı günlüğüne, "İnsan Kutsal Manjuşri'nin bölgesine girdiğinde, eğer alçak birini görürse onu hor görmeye cesaret edemez, eğer eşek görürse bu Manjuşri'nin görüntüsü mü diye merak eder. İnsanın gözüne çarpan her şey Manjuşri'nin görüntülerini akla getirir..." diye yazıyor.[167]

Ve böylece popüler inançta Buddha yolu "her şey Buddha şeyidir" diye öğretiliyordu.

Bu sırada sarayda gerçek bir fırtına kaynaşıyordu. Lu-çou (güney Şansi) ordusunun eyalet kumandanının isyanı bölgeye asker gönderilmesini gerektirmişti. Fakat kumandanın kendisi kaçmıştı ve keşiş kılığına girdiği söyleniyordu. Bu nedenle üç yüz keşiş sorgulandı ve öldürüldü, kumandanın karısının ve çocuklarının başları kesildi. İmparatorluk fermanı yayınlanarak Wu-t'ai'de ve başka yerlerde Buddhist festivali olduğunda hacılara buralara gitme izni verilmeyeceği bildirildi. Kurban adayan kimseye yirmi değnek vurulacaktı; buralarda görülen keşiş ve rahibeler yirmi değnek yiyecekti. Bu bölgelerdeki keşişler sorgulanacak ve güvenilir belgeleri olmayanlar yerinde idam edileceklerdi. Çünkü kaçak Lu-çou kumandanının saklanmasından korkuluyordu.

Çılgın hayaller gören ve tek dayanağı gene kendisi olduğu evrende her şeyden çok kendi kutsal kişiliğinin güvenliğinden kaygılanan imparator seksen bir Taocu rahibi topladı ve saray

165 Edwin O. Reischauer, *Ennin's Diary*, The Ronald Press Company, New York, t.h., 1955, s. 246-47.

166 *age*, s. 247-48.

167 Reischauer, *Ennin's Travels in T'ang China*, s. 196.

alanında Dokuz Gök adlı ritüel yeri oluşturdu. Ennin "seksen sıra yığılmış ve muhteşem renkleri olan kumaşlarla örtülmüştü" diye anlatıyor, "gece gündüz törenler yapılıyor, gök ilahlarına kurbanlar veriliyordu... Fakat ritüel alanı yapı içinde olmadığından ve törenler açıkta yapıldığından, hava açık olduğunda rahipler yanıyorlardı ve yağmurlu olduğunda ıslanıyorlardı; seksen bir rahipten çoğu hasta düşmüştü.."[168]

Bu arada Lu-çou asileriyle savaşan ordu fazla başarı elde edemiyordu ve imparator sonuç alınması için subaylarını sıkıştırdığında bölgedeki köylü ve çobanları yakalıyor, ele geçen, asi diye başkente yollanıyordu. Ennin imparatorun tören kılıçları dağıttığını, tutsakların sokaklarda parça parça edildiğini anlatıyor. "Birlikler adamları sarıyor ve kesiyordu. Bu biçimde çok insan yollandı ve birliklerin sonu gelmedi. Kesilen cesetler sürekli sokakları dolduruyor, akan kanları yerleri ıslatıp çamur ediyordu. Yollar seyirci doluyor, zaman zaman imparator da görmeye geliyor, bayrak ve mızrak kalabalığından geçilmiyordu... Askerler birini öldürdüklerinde gözlerini çıkarıyor, etini kesip yiyorlardı. Bölgedeki insanlar Ç'ang-anlıların bu yıl insan eti yediğini söylüyorlardı."[169]

"Bir başka imparatorluk fermanı yayınlanarak ülkede dağ manastırlarının, ortak Buddha salonlarının, kuyulardaki oruç yerlerinin, belli büyüklükten aşağı olup resmen kayda geçmemiş köylerin yıkılacağı, keşiş ve rahibelerin normal yaşama zorlanacağı bildirildi... Ç'ang-an kentinin mahallelerinde üç yüzden fazla Buddhist salonu vardır. Buddhist imgeleri, yazı kuleleri Yasa'da tanımlandığı gibi muhteşemdir ve hepsi ünlü sanatçıların eserleridir. Buradaki tek bir Buddha salonu veya tekkesi eyaletlerdeki koca tapınaklara rakip olabilir. Fakat fermana uyularak hepsi yıkılıyor...

Bir başka ferman Devletin Oğulları Üniversitesi'ne, bilginlere, Ülkenin Aydını Olmayı Başarmış statüsünü kazananlara ve öğrenim görmekte olanların Taoculuğa bağlanmalarını emrediyordu, fakat şimdiye kadar pek böyle yapan çıkmadı...

Bu yıldan başlayarak [tarih MS 844] yağmur, her az olduğunda Bayındırlık İşleri Komiserleri, imparatorluk emriyle, çeşitli Buddhist ve Taocu manastırlara kutsal yazıları okumaları ve yağmur için dua etmelerini bildiriyor. Fakat yağmur yağdığında yalnızca Taocular ödül alıyorlar, Buddhist keşiş ve rahibeler bir şey

168 Reischauer, *Ennin's Diary*, s. 341.
169 *age*, s. 345.

alamadan eli boş bırakılıyor. Kent halkı gülerek yağmur için dua ettiklerinde Buddhist keşişleri rahatsız ettiklerini, ödül dağıtıldığında bunları yalnızca Taocu rahiplere verdiklerini söylüyor."[170]

İmparator bir Taocu manastıra gitti ve orada çok güzel bir Taocu rahibe gördü; onu yanına aldı. Ona bin top ipek armağan etti ve manastırın sarayla bitişecek biçimde yeniden inşa edilmesini emretti. Sonra bir başka Taocu manastıra gitti, buraya da bin top ipek armağanda bulundu ve kendisinin tunçtan heykelini diktirdi.[171]

Dr. Suzuki'nin dedikleri doğru: "Kendiliğinden olmakla, insani gelenekler ve onların yapay olarak inceltilmiş ikiyüzlülüklerinin hiç engellenmemesinde kutsal olan bir şey var. İnsani hiçbir şeyle sınırlanmamış olmakta doğrudan ve taze olan bir şey var; kutsal bir özgürlük ve yaratıcılık öngörüyor."[172]

Hacı Ennin, uğursuz 844 yılında "sekizinci ayda İmparatoriçe Dowager öldü" diye yazıyor. "Dindar olduğundan ve Buddhizme inandığından keşiş ve rahibelerle ilgili her düzenlemede imparatora ihtarda bulunuyordu. İmparator zehirli şarap vererek onu öldürdü.

"Hsiao ailesinden I Yang Konak İmparatoriçesi, İmparator'un üvey annesi ve çok güzel. İmparator onun eşi olmasını emretti, fakat İmparatoriçe Dowager reddetti. İmparator yayını çekip onu vurdu. Ok kadının göğsüne girdi ve onu öldürdü."[173]

Ulu hadım Ç'iu Şih-liang, artık ölmüştü ve evlatlığının bir gün sarhoşken şöyle dediği duyulmuştu: "İmparatora çok saygı gösteriliyor ve soylu, ama gerçekte onu tahta çıkaran babam." Wu-tsung oracıkta onu vurup öldürdü ve bir ferman yayınlayarak karısının ve kadınlarının yakalanıp sürgüne gönderilmelerini, saçlarının kesilerek imparatorluk mezarlarına bekçi yapılmalarını emretti. Saray memurlarına ailenin zenginliğine el koymaları söylendi. Odalar fildişi doldu, depolardan mücevherler, altın ve gümüş taştı, para, ipek ve öteki eşyalar sayısızdı.[174]

Büyük Doğu'nun, bir despotun kutsal doğasının egemenlik altına alınabileceği veya yalnızca yargılanıp eleştirilebileceği toplumsal kurumları veya insani ahlak değerleri geliştirmekteki ba-

170 *age*, s. 347-48.
171 *age*, s. 343-44.
172 *age*.
173 *age*, s. 347-48.
174 *age*, s. 350-51.

şarısızlığı, manyak Wu-tsung iktidarı gibi zamanlarda acımasızca ortaya çıkar. Evrende iyilikseverlik, duygudaşlık vb.nin egemen olduğuna ilişkin büyüsel kavrayış Doğu'yu, Mısır'ın tam Narmer yazıtında, MÖ y. 2850'de kaldığı noktada bıraktı. İyi ve kötünün ötesinde mistiklerin ilahlarının saf toplumsal-ekonomik alanda fazla yararları olmuyordu. Kullanıma girdiklerinde olan biten her şeyi sözde mitolojilerle destekliyorlar veya sofuca mahkûm ediyorlardı; kullanılan dile getirme kipinin olumlu veya olumsuz oluşuna göre. Her şey Buddhalık'tır, her şey Brahman'dır, her şey hayaldir, her şey zihinseldir.

Konfüçyus tipi çeşitli ve sayısız siyaset felsefecileri de kökten bir değişiklik yaratacak etkide bulunamadılar. Wu-tsung döneminde Konfüçyusçuluğun önemli bir canlanma yaşaması ironiktir. Doğa *(hsing)*, duygular *(Ç'ing)* ve bilgeler *(şeng)* üstüne, kendini yetiştirme, kendini dışlama, evrene erdemin etkileri üstüne çok şey yazıldı. Örnek olarak Yeni-Konfüçyusçu usta Han Yü (768- 824) ve Li Ao (ö. 844) bunların yazarlarındandır. Fakat kaba gerçekler alanında evrenin değil, ama en azından Çin'in iyiliği mevcut hükümdarın huyuna ve onu atabilecek askeri bir gücün sarayının yanında veya içinde bulunup bulunmamasına bağlıydı. Gücünün gökten geldiği ve göğü temsil ettiği yolundaki eski mitolojik kutsama, ancak onun insani iradesini insancıllıktan daha uzaklaştırmaya hizmet ediyordu. O yasanın ötesinde "Tanrı eylem"iydi ve yasanın kaynağı, desteği ve kendisi olarak tek sözü geçtiği her yerde geçerli oluyordu.

Taocu kilisenin eğitimli ruhban sınıfı zafere erdikleri 844 yılının dokuzuncu ayında saraya, aşağıdaki *summa cont-ra gentilesi* ve papavari gururlu isteği iletti:

"Buddha Batılı barbarlar arasında doğmuştur ve 'doğmamayı' öğretmiştir. 'Doğmamak' basitçe ölümdür. İnsanları Nirvana'ya çağırmıştır, fakat Nirvana ölümdür. Geçicilik, acı ve boşluk hakkında çok şey söylemiştir ve bunlar özellikle sapık görüşlerdir. Kendiliğindenlik ve ölümsüzlük ilkelerini anlamamıştır.

Lao Tzu, Üstün olan, biliyoruz ki Çin'de doğdu. Tsung-p'ing-t'ai-lo Göğü'nde dolaştı ve kendiliğinden ve doğal olarak dönüştü. Bir iksir yaptı, onu aldı ve ölümsüzlük kazandı, ruh diyarlarından biri oldu ve sınırsız iyilikler yaydı.

Sarayda bir ölümsüzler terası dikilmesini istiyoruz; burada gövdelerimizi arıtabilir, göksel bulutlara çıkabilir ve dokuz göğü dolaşabiliriz ve kitleler için kutsama ve İmparator için uzun ya-

şam dileyerek ölümsüzlüğün zevklerini uzun süre koruyabiliriz."[175]

Çin dönüşüm yılının son çılgın mucizesi de gelecekti. Onuncu ayda olanları Ennin hikâye ediyor:

"İmparator iki orduya sarayda elli metre yüksekliğinde ölüler terası inşa etmelerini emretti... Her gün üç bin asker inşaat için toprak taşıyordu. Gözeticiler sopalarla işi denetliyorlardı. İmparator çalışmaları görmeye geldiğinde sarayın büyük memurlarına sopa tutanların kim olduklarını sordu. Anlatıldığında "sizden sopa tutup yöneticilik yapmanızı değil, toprak taşımanızı istiyoruz" dedi. Onlara da toprak taşıttı. Sonra İmparator, terasın yapıldığı yere gene geldi ve yayını gerip nedeni yokken gözeticilerden birini öldürdü, ki bu çok ilkesiz bir hareketti...

Ölümsüzler terası elli metre yüksekliğindedir. Tepesi düzdür ve yedi bölüm inşa edecek kadar geniştir ve tepede beş tepelikli kule vardır. İçeride ve dışardaki insanlar tek başına yükselen kuleyi uzaktan görebilirler. Çung-nan dağlarından kayalar getirildi ve dört yana kayalıklı yollar ve inlerle dolu yarlar yapıldı. Çok güzel düzenlendi, üstüne çamlar, mazı ağaçları ve nadir ağaçlar dikildi. İmparator çok memnun kalmıştı ve bir fermanla yedi Taocu'nun orada iksirler yaparak ölümsüzlüğü aramaları kararlaştırıldı..."[176]

İmparator terasın tepesine iki kez çıktı. Birincisinde, birinin aşağı atılmasını istedi. Bunu yapması emredilen kişi itiraz edince yirmi değnek vuruldu. İkincisinde, Taocu rahipleri merak eden İmparator "İkinci kezdir terasa geliyoruz fakat efendilerimiz, içinizden kimse hâlâ ölümsüzlüğe çıkamadı. Bu ne oluyor?" dedi.

Zeki rahipler bunu şöyle yanıtladılar: "Çünkü ülkede Taoculukla birlikte Buddhizm de yaşıyor, *li* ("acı") ve *ç'i* ("soluk") var; bunlar ölümsüzlüğün yolunu tıkıyorlar. Bu nedenle ölümsüzlüğe çıkmak olanaksız."[177]

İmparator "[terası inşa etmek için] toprak aldıkları çukur çok derin ve insanları korkutup rahatsız ediyor. Bunun doldurulmasını istiyoruz. Terasa kurban sunulacağı gün kasıtla teras için etsiz şölen yapıldığını bildirirsiniz, kentin iki kesiminden de bütün keşiş ve rahibeleri toplarsınız, başlarını kesersiniz ve çukuru doldurursunuz" dedi.

175 *age*, s. 351-52.
176 *age*, s. 352-53.
177 *age*, s. 357.

Fakat danışmanlardan biri, "Keşiş ve rahibeler genellikle sıradan insanlar, eğer normal yaşama döndürülürler ve kendi yaşamlarını kazanırlarsa ülkeye yararları olur. Onları yok etmeniz gerektiğini düşünmüyorum. İlgili memurlara onları laik yaşama dönmeye zorlamalarını ve yerel yükümlülüklerini yerine getirmeleri için memleketlerine gönderilmelerini emretmenizi isterim" dedi.

İmparator başını salladı ve bir süre sustuktan sonra "dediğin gibi olsun" dedi.

Japon Ennin, "Çeşitli manastırların keşiş ve rahibeleri bunu duyunca ruhları güvenlerini yitirdi ve nereden medet umacaklarını bilemediler" diye yazıyor.[178]

Acımasız oyun Ennin'in birçok zorlukla yurduna dönmesine kadar devam etti ve onu gemide gören biri, "Bu ülkede artık Buddhizm yok. Ama Buddhizm doğuya gidiyor. Eskiden beri böyle denilmiştir. Ülkene dönüp orada Buddhizmi yaymak için elinden geleni yapacağını umuyorum. Öğrencin seni birçok kez gördüğü için çok şanslıydı. Bugün ayrılıyoruz ve bu yaşamda bir daha karşılaşacağımızı sanmıyorum. Buddhalığa eriştiğinde öğrencini terk etmeyeceğini umarım" dedi.[179]

İmparatorun kısa süre sonra, aşırı kullandığı ölümsüzlük hapından öldüğü söylenmektedir.

Sung Hanedanı: MS 960-1279

Buddhizm 841-845 darbesinden sonra Çin'de tekrar canlanamadı. Halk Taoculuğuyla birlikte kaba folklor düzeyinde yaşadı, gelişmedi, aile ve topluluğun yıllık gereksinimlerine hizmet etti, doğum, evlilik ve ölüm törenlerinde, simgesel geçiş ve mevsim dönümlerinde işlevli oldu; acılı ve umutsuz olanları teselli etti; bu dünyaya ilişkin amaç söz konusu olmadığından mitsel amaçlar koydu; varlığın gizemiyle ilgili gelişmemiş sorulara eskimiş yanıtlar verdi; mucize yazını ve ana baba ve hükümet yetkesi için ruhsal bir destek oldu.

Çinlilerin bu hizmetlere gösterdiği düşkünlük Tunç Çağı'ndan gelir ve bu anlamda gerçekten, Hindistan'la birlikte çağcıl dünyada beş bin yıllık geçmişi temsil ettiği söylenebilir. Temel düzey, çalışan, sabır dünyasının güzel "aşağı" insanlarıdır.

178 *age*, s. 358-59.

179 Reischauer, *Ennin's Travels in T'ang China*, s. 262.

Fakat Hindistan köylülüğünün ve Avrupalıların çoğunluğunun aksine Çinliler toprağa derin kökler salmamışlardır. Yaşanabilir en kuzey kutup hattında gelişen bir ırktılar (anlaşıldığı kadarıyla) ve Buzul Çağı'ndan sonra güneye gelip kendilerinden önce orada bulunanların yerini aldılar. Kültlerinde neolitik verimlilik öğeleri, ata tapımıyla vb. belirgin Şaman özelliklerinin ilginç ve karakteristik bileşimini buluyoruz. Mongoloid bölgesinde özel ve kamu mülkiyeti kültü olgusu çok dikkat çekicidir. Görülmeyenlerin isteğini öğrenme, hatta etkileme aracı olarak kehanetin bir parçasıdır. Aynı zamanda Şaman'ın değil aile büyüğünün yönetimi altında olan ata tapımına da eklemlenir. Çin düşüncesinde ata fikri bir yandan genellikle Tanrı diye çevrilen *Ti, Şang Ti* ve *T'ien* gibi soylu sözcüklere bağlanırken, bir yandan da şen "ruhlar" ve kuei "hayaletler"e bağlanmaktadır. Şaman'ın etki alanı olasılıkla ikincisidir. Aile reisliğinin etki alanı kendi ata soyunun aile kültüne bağlanır. Ve emperyal kültün gelişim alanı Şaman özellikler de bulunan aile kültü çevresidir: İmparatorun ata soyu (göğün oğlu) pratikte "yukarıdaki (*şang*) ilahlaştırılan şey (*ti*)", Şang Ti ile özdeşleştirilmiştir.

Doğum ve ölüm kültüyle ilgili olarak iki ruh benzeri ilke bilinmektedir: Birincisi, *p'o* ("beyaz" ve "hayalet"i anlatan karakterlerle yazılmaktadır, yani "beyaz hayalet") hamilelik sırasında ortaya çıkar, ikincisi *hun* ("bulut" ve "cin"i anlatan karakterlerle yazılır, yani "bulut cini") karanlıktan aydınlık dünyaya girildiğinde, doğum anında *p'o*ya katılır. Daha sonraki düşüncede *p'o yin, hun yang*la özdeşleştirilmiştir. Ölümde *p'o* üç yıl cesetle birlikte mezarda kalır (Mısır Ba yıllarıyla benzeşme), sonra Sarı Irmaklara iner; eğer huzur bulmamışsa *kuei*-hortlağa dönebilir. *Hun* ise ışık ilkesine katılır, göğe yükselir, şen-ruh olur.

Şimdi Şang Ti (Yukarıdaki Efendi) ve T'ien (Gök) terimlerinin sırasıyla Şang ve Çou hanedanları döneminde türetildiğine inanılmaktadır. Birinci terim kişilik taşır. İkincisi, kişisel olmama eğilimindedir. İkisi de bir istek, gök isteği ifade eder. Fakat istek hiyeratik şehir devleti formülüne uygun biçimde matematiksel olarak yapılanmış kozmik düzenle (*maat, me, rta, dharma, tao*) uyum içindedir. Ve Çin düşünce ve uygarlık tarihindeki her şeyin gösterdiği gibi, bu düzenin gerçekleşmesi ortaya çıkışından itibaren Orta Krallığın temel kaygısı olmuştur. Temel düşünce bireyin (mikrokozmos), toplumun (mezokozmos) ve gök ve yerlerin evreninin (makrokozmos) ayrılmaz bir bütün oluş-

turması ve hepsinin iyiliğinin karşılıklı uyum içinde olmalarına bağlı oluşudur. Hindistan'da olduğu gibi Çin'de de dünyanın yaradılışı gibi mutlak bir kavram yoktur. Fakat Hindistan'da önemli olan dağılma-yeniden birleşme motifiyken, Çin'de ana düşünce dünyanın şu andaki durumudur. Yenilenen ardışık dört çağın gittikçe kötüleşmesi sistematiği yerine, Çin mevcut anın bulantısından kurtulmak için rehber olarak Değişimler Kitabı'nı üretmiştir. Profesör Joseph Kitagawa'nın kısaca ifade ettiği gibi Çin'de ana sorun –filozoflar arasında da, batıl inançlı kitleler için de– "Tao nedir?"den çok "Taoya nasıl ulaşılır?" olmuştur.[180]

Gene kozmik düzenin toplumsal yönünü oluşturan kuramsal olarak statik kast sisteminin bulunduğu ve bireyin geniş kast bağlılığıyla konumlandırıldığı Hindistan'ın tersine Çin'de aile ve dolaysız aile bağları egemendir; sistemin odağındaki duygu tanrıya tapınma değil ana babaya bağlılıktır. Klasik Ana Baba Saygısı'nda *(Hsiao Çing)* yazılmıştır: "Ana babasını seven insan, kimse tarafından nefret edilme tehlikesine girmeye cesaret edemez ve ana babasına saygı duyan insan kimse tarafından suçlanma tehlikesine girmeye cesaret edemez."[181] Mo Tzu felsefesi bu temel duygu karşısında evrensel sevgi ayrımını yapmıştır ve 1950'lerde dünya görüşleri bu felsefeyle uyan komünistler tarafından canlandırılana kadar Mo Tzu, Han döneminden beri bir arada tutulan uygarlığın duygu sisteminin biçimlenmesinde çok az rol oynayabilmiştir. Gerçekten de, imparatorların bile ana baba saygısıyla belirlenmesi beklenmektedir.

Klasik Ana Baba Saygısında devam ediliyor: "Göğün Oğlu'nun sevgi ve saygısı ana babasının hizmetinde en üst dereceye çıktığında erdeminden alınan ders bütün halkı etkileyecektir ve imparator dört denizdekiler için de örnek olacaktır: Göğün Oğlunun ana baba saygısı böyledir."[182]

Çin dini böylece, laik ve dinsel olan arasında hiç ayrım yapmamıştır. Gene Profesör Kitagawa'dan alıntı yapacak olursak: "Çinlilerin dinsel ahlakları törensel etkinliklerinden çok, bunların da gözardı edilmemesi gerekmekle birlikte, günlük yaşamla-

180 Joseph M. Kitagawa, *Religions of the East*, The Westminster Press, Philadelphia, 1960, s. 44.

181 *Hsiao Ching* 2; çev. Legge, *The Sacred Books of China: The Texts of Confucianism*, I. Kısım, s. 467 vd.

rının içinde bulunur. Yaşamın anlamı yaşamın bütününde aranır, dinsel adı verilen bir bölümüyle sınırlandırılmamıştır."[183]

Fakat gerçek göğün oğlu ana baba saygısını unuttuğunda bu konuda kimsenin yapabileceği bir şey yoktu. İşte kendiliğindenlik kuraldı ve sonucu da buydu! Yani toplumsal olarak Çinliler, çekinmeden beş bin yıl yaşında olduklarını söyleyebilirler.

Wu-tsung rezaletinin peşinden Çin'deki Buddhist topluluk toparlanmaya başladı. En azından bizim amacımız açısından Çin mitsel düzeninin son biçimi adı verilebilecek gelişim oldu. Kökeninin mitsel bilge Lao Tzu olduğunu iddia eden T'ang hanedanı MS 906'da çöktü ve elli yıl süren savaş lordları (Beş Hanedan adı verilenler) döneminden sonra, siyasal bakımdan zayıf, fakat kültürel açıdan muhteşem Sung hanedanı (960-1279) iktidara geçti. Hanedanın kurucusu Çince Buddhist metinlerinin ilk baskısını destekleyen kişi oldu ve ikinci hükümdarı başkentte büyük bir Buddhist stupası yaptırdı. Ç'an Buddhizmi, en azından Hui-neng yolunu izleyen manastır ülküsünden ayrılan kolu, aydınlar arasındaki ana Buddhist etkilenme oldu; Buddhist, Taocu ve Konfüçyusçu terminolojinin karışımıyla Yeni-Konfüçyusçuluk adı verilen sentez oluştu.

Dr. Fung Yu-lan, "Buddhizmin nihai amacı insanlara Buddhalığa erişme yolunu öğretmektir... diyor, "aynı biçimde, Yeni-Konfüçyusçuluğun nihai amacı da, Konfüçyusçu bilgeliğe erişme yolunu öğretir. Buddhizmin Buddhası'yla Yeni-Konfüçyusçuluğun Bilgesi arasındaki fark Buddha'nın ruhsal gelişimini toplumun ve insan dünyasının dışında elde etmesi gerekirken, Bilge'nin insani sınırlar içinde kalmasının gerekmesidir. Çin Buddhizminde en önemli gelişme özgün Buddhizmin öteki dünyacı yönünü zayıflatmasıdır. Ç'an ustaları 'su taşımakta ve odun kesmekte harika *Tao* bulunur' dediklerinde, bu girişim başarıya kavuşmuştur. Fakat... bu düşünceyi insanın ailesine ve devlete hizmet etmesinde harika *Tao*nun da bulunduğu gibi bu mantıktan çıkan sonuca kadar götürmediler."[184]

Mencius (MÖ 372?-289?) ve Hsün Tzu (MÖ y. 298-238), Han öncesinin önde gelen iki Konfüçyusçusunun zamanında bile Çin'in (korkunç tarihine karşın) yetkin uygarlığının üstüne kurulan temel ilkeler belirlenmişti:

183 Kitagawa, *age*, s. 50.

184 Fung Yu-lan, *A Short History of Chinese Philosophy*, s. 271.

1. Mencius: "İçimizde olgunluğa ermiş on bin şey vardır. Kendini geliştirerek bunu kavramaktan daha mennunluk verici bir şey olamaz. İnsancıl olmaktan *(jen)* daha iyisi, ancak başkalarını düşünmek ilkesidir *(şu)*; daha iyi bir yol yoktur."[185]

2. Hsün Tzu: "Kurban ritleri, insanın duygusal özlemlerinin ifade edilmesidir. Dindarlığın fazlalığını, sevgi ve saygıya inançlı olmayı temsil eder. Aynı zamanda uygunluk ve arınmayı temsil eder. Onların anlamını tam olarak bilgelerden başkası anlayamaz. Bilge onların anlamlarını bilir. Üstün kişiler uygulamasını yapar. Memurun alışkanlığı olur. Halkın geleneği olur.

"Üstün kişiler onları insanın eylemi olarak kavrarlarken, sıradan insanlar onların ruh ve hayaletlerle ilişkisi olduğunu düşünürler... ölüyle yaşayana aynı hizmeti, kaybolanla var olana aynı hizmeti sunmak için vardır. Hizmet ettiklerinin biçimi hatta gölgesi yoktur, fakat gene de kültürün ve arınmanın tamamlanmasıdır."[186]

Fung Yu-lan, "Bu yorumla yas ve kurban törenlerinin anlamı dinsel olmaktan çıkıp tamamen şiirsel oluyor" diyor.[187]

Ve bununla, eklersek, benim uygarlık adını verdiğim olgu açısından, din yolundan sanat yoluna geçilmiştir.

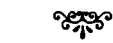
185 Mencius 7.1.4; çev. Fung Yu-lan, *A Short History*, s. 77; Legge, *The Four Books*, s. 935-36.

186 *Hsün Tzu* 19; çev. Funh Yu-lan, *A Short Histoy*, s. 149-50.

187 Fung Yu-lan, *agy*.

VIII. BÖLÜM

Japon Mitolojisi

1. TARİHÖNCESİ KÖKENLER

Gözler Japonya'ya döndüğünde hemen görünen dört olgu vardır. Birincisi Budizmin varış dönemi ve Budizmle birlikte gelişmiş bir uygarlığın sanatlarının Germen Avrupası'nın Hıristiyanlaşmasıyla benzeşmesidir. Öyle ki, Hindistan ve Çin doğuştan dolu, yüklü veya Spengler'in terimiyle Fellaheen görünürken, Japonya gençtir, halen rüyadadır ve Nietzsche'nin diyeceği gibi "dans eden yıldızı doğurabilecek" durumdadır.

İkinci nokta, bu gençlik nedeniyle, geleneksel Japonya hiçbir zaman olmamış ve Mısır, Mezopotamya, Hindistan ve Çin'de olduğu gibi toplumsal veya kozmik hayal kırıklığı yaşanmamıştır. Öyleki Budizm ülkeye girdiğinde ilk soylu doğru olmuştur. "Yaşam acı doludur" deyişini kulaklar duyabilir, ama bu kalbe ulaşmaz. Japon Budizm çağrısından farklı bir anlam çıkarmıştır.

Sonraki olgu ise, görece ilkel bir halk olduğundan, Japonların tarih sahnesine çıkışlarında halen her şeyde, Rudolf Otto'nun dinsel *sui generis* adını verdiği zihinsel yapıyla gizemlilik görmeyi sürdürmeleridir.*

Ve dördüncü olgu, Japonya'nın İngiltere gibi, toplumun tepesinden tabanına kadar doğadan gelen anlaşılır bir uyumun bu-

* Bkz. s. 41-42, 52-53.

lunduğu ada dünyası olmasıdır. Anakarada ırk, kültür ve anlaşamayan sınıfların çatışmaları toplumsal tarihin pratik olarak kuralı haline gelmişken, Japonya'da en kanlı düzensizlik dönemlerinde bile imparatorluk temel olarak organik birim gibi işlev görmüştür. Bu nedenledir ki, bugün de dünyanın hiçbir yerinde olmayan biçimde burada toplumsal gövdenin öncelikle kahraman ve aristokratik bir ruhla, onur kavramıyla bezenmiş biçimde yukarıdan aşağı nüfuz ettiğini hisseder; gelişmiş uygarlıklarda çoğunlukla yitirilmiş olan yukarıda sözü edilen gizemlilik duygusundan gelen mucize ve neşe havası yaşamda belirgin bir yer tutar, halkın duygularından aldığı destekten, tepedeki kültür çevrelerine kadar uzanır.

Japonya'nın arkeolojisi beş kat oluşturur. Birincisi, öneri biçiminde geliştirilen Sinanthropos ve Pithekantropos dönemlerinin paleolitik avcılarıdır; MÖ y. 400.000. Bu dönemde adaların anakarayla geçişi olabileceği düşünülmektedir. Kesme taştan aletler ve en azından olası pithekantropoid kalça kemiği parçaları bulunduğu rapor edilmiştir. Başka buluntuların da olması umulur, fakat ortaya çıkarılana kadar buzul çağları arası Japonyası hakkında söylenecek fazla bir şey yoktur.[1]

İkinci tarihöncesi kat da, geniş oranda hipotez niteliğindedir. MÖ 3000 sonrasının mezolitik avcılarını kapsar. Honşu'da bazılarınca mikrolitik olarak değerlendirilen, haklarındaki tartışmanın henüz bitmediği, fakat bizim şu andaki konumuz açısından fazla önem taşımayan küçük parçalar bulunmuştur.[2]

Üçüncü kat ise büyük önem taşır. Dönem Comon (şerit işaretli) adını almıştır ve adının belirttiği gibi, elle biçimlendirilen kaba seramik eşyalar şerit bezeklidir. Tarihleri MÖ y. 2500, y. 300 arasında değişmektedir. Bu uzun süre içinde beş aşama saptanmıştır: 1. ilk, 2. eski, 3. orta, 4. yeni ve 5. son dönem. En eski kültür taşıyıcılarının Kafkasoid oldukları sanılmaktadır. Olası torunları Aynular bugün kuzey adası Hokkaido'yla sınırlanmışlardır, fakat eskiden Honşu'nun hepsini veya büyük bölümünü

1 Fairsevis, *age*, s. 145-46, J. Maringer, "Einige faustkeilartige Gerate von Gongenyama (Japan) und die Frage des Japanischen Palaolithikums", *Anthropos* VI, 1956, s. 175-93; *age*, "A Core and Flake Industry of Paleolithic Type from Central Japan" *Artibus Asiae*, c. XIX, 2, s. 111-25; R. K. Beardsley, "Japan Before Prehistory", *Far Eastern Quarterly*, c. XIV, 3, 1955, s. 321.

2 *age*, s. 146, J. E. Kidder, "Reconstruction of the Pre-pottery Culture of Japan", *Artibus Asiae*, XVII, 1954, s. 135-43.

ellerinde bulundurmuşlardır. Kuzeyin geçim yolları balıkçılık ve deniz memelileri avıdır. Güneyde besinler deniz kabukluları, geyik ve meşe palamuduydu. Kemik oltalar, yontma ve kesme taş aletler, yarı toprağa gömülü barınaklar, yerleşim yerleri içinde veya yakınında yığma mezarlar ve tarımın yokluğu ilk üç dönemin özelliğidir. Dördüncü dönemde seramik heykeller ve iyi tasarlanmış, ritmik desenli çömlekler görünür ve anakaradan gelen Tunç Çağı etkilerini yansıtır. Son dönemde yerleşik köyler kurulmuş ve karabuğday, kenevir, fasulye ve cincali* tarımıyla sığır ve at yetiştiriciliği başlamıştır.[3]

Dördüncü kat, MÖ y. 300-MS y. 300 arası döneme Yayoi dönemi adı verilir. Japon kimliğini taşıyan kültürün oluşum dönemidir. Kiyuşuyu ve Güney Honşu'yla sınırlı yerleşimler geliş yolunun Kore olduğunu göstermektedir. Kültür özellikleri Çin'in Şang öncesi dönemini çağrıştırmaktadır (Lungşan: Siyah çömlekler, MÖ y. 1800). Halbuki Japon tarihi olarak Çin'in, Ç'in ve Han dönemlerine tekabül etmektedir. Sulu teras sistemiyle pirinç tarımı, çarkta yapılan çömlekler, kaideli kaplar ve eski Çin yöntemiyle olduğu gibi çifte kap içinde pirinç buharlama bu kültür yapısının temel özelliğidir. Yarım ay biçiminde bıçak (kutup işi), dört köşe keser (Karadeniz'den Havai'ye kadar yayılır), ahşap kürekler, çapalar, tokmaklar vb., yüksek, yatay çatı direği tek olan evler de görülür. Bakır ve tunç silahlar orta ve yeni dönemlerde görülmektedir, az miktarda demir de vardır. Kültür, kısaca, ileri neolitik özelliktedir, fakat tarihi Han Çin'i ve Roma'yla aynıdır.

Beşinci kat, Yamato dönemi MS y. 300'de başlar, Kiyuşu yoluyla Honşu'ya Kore'den yeni Orta Asyalıların gelişini gösterir. Toprakla örtülmüş, daire, kare ve anahtar deliği biçimli tepelerin üstüne veya pirinç tarlaları arasına yapılan yığma mezarlar bu kültüre "tepe mezar kültürü" adını kazandırmıştır. MS y. 400'lerde mezarların boyutları çok büyür. MS 257-399 *(sic)*[4] tarihleri verilen İmparator Nintoko'ya ait olduğu geleneksel olarak kabul edilen bir mezar yaklaşık kırk dönüm yer kaplamaktadır, yirmi beş metreden yüksek ve üç yüz elli metreden uzundur, te-

* *Cincali:* Susam tohumu (ç.n.).

3 *age*, s. 148-50, J. E. Kidder, *The Jomon Pottery of Japan*, ek 17, *Artibus Asiae*, 1957, s. 150-51.

4 *The Japan Biographical Encyclopedia and Who's Who*, The Rengo Press, Tokyo, 1958, s. 1050.

pede türbeler ve yapılar vardır. MS 297 tarihli bir Çin kroniği 238 yılında Çin kurulunca ziyaret edilen Pimiko adlı (Japonca *Himiko* "güneş kızı") kraliçeden söz ederken öldüğünde "çapı yüz adımdan fazla bir tepe yapıldığını ve onunla birlikte yüzden fazla erkek ve kadının mezara gittiğini" yazar.[5] Başka bir Çin kaydına göre (MS y. 445) evlenmeyen kraliçe "kendisini büyü ve sihire vermiş ve halkı büyülemişti. Böylelikle tahta çıkmıştı. Binden fazla kadın görevlisi vardı, fakat kimsenin onu görebildiği yoktu. Elbiseleri ve yemekleriyle ilgilenen bir erkek haberleşmeyi sağlıyordu. Kuleler ve kazıklarla çevrili, silahlı koruyucularla korunan bir sarayda kalıyordu. Yasa ve adetler katı ve kesindi."[6] Böyle bir kraliçe Profesör Joseph Kitagawa'nın belirttiği gibi kadın Şaman'dır.[7]

Çin kronikleri Japon halkın alevlenmiş kemiklerle fal açtıklarını, kâhinlerinin saçlarını taramayan, sineklerini kovmayan, elbiselerini yıkamayan, et yemeyen ve kadınlara yanaşmayan erkekler olduğunu bildiriyorlar. Biri öldüğünde yas on günden fazla sürüyor, bu süre içinde et yenmiyordu. Önde gelen yasçılar ağlayıp ağıt düzerken arkadaşları şarkı söylüyor, dans ediyor, içiyorlardı. Törenler bittiğinde aile üyeleri arınmak için suya girip yıkanıyorlardı.[8]

Bu dönemi canlılıkla anlatan belgeler son zamanlarda çeşitli yerlerdeki kazılarda çıkarılan *haniwa* (çamur heykel) dizileri. Bu içleri boş pişmiş topraktan heykelcikler silahlı savaşçıları, eğerli atları vb. gösteriyordu ve mezar tepesinin eteklerine canlı "ölü izleyiciler"i temsil etmek üzere, aynı Mısır'da üç bin yıl önce olduğu gibi, sıralar halinde dizilmişlerdi. Kılıçlar, miğferler, çubuk ve kumaşla dokunmuş zırhlar, Orta Asya yay ve okları, eğerler, üzengi ve dizginler çok canlı yapılmış, ayrıca ilk Yamato döneminden kalma birkaç gerçek demir silah, süs ve zırh parçası da bulunmuştur.

İlkel Mitoloji cildinde Aynuların Şamanizmini, ayıyı, ateşi ve dağ kültlerini, gömme ve arınma ritlerini tartışmıştım. Bun-

5 *Wei Chi* ("History of the Kingdom of Wei"), çev. Ryusaku Tsunoda ve L.Carrington Goodrich, *Japan in the Chinese Dynastic Histories*, Perkins Asiatic Monograph No 2, P. D. ve Ione Perkins, South Pasadena, 1951, s. 8-16.

6 *Hou Han Shu* ("History of the Latter Han Dynasty"), Tsonoda ve Goodrich, *age*, s. 3.

7 Joseph M. Kitagawa, "Japan: Religion", *Encyclopaedia Britannica*, 1961.

8 Hou Han Shu ve Kitagawa, *agy*.

larla, Japon Şintolarının ilkel yönlerinin karışımı çok kolay olmuştur. İki halkın da kökeni Kuzeydoğu ve Kuzey-Orta Asya'dır, Kuzey Amerika'ya da birçok geçişin olduğu bir bölge. Aynı Kuzey Asya kutup çevresinden Kuzey Avrupa'ya da sürekli geçişler olduğundan yerli Japon folkloruyla İrlanda, Kamçatka ve Kanada Kuzeydoğusuna kadar farklı birçok yerde mitsel alanda şaşırtıcı benzerlikler görülmektedir. Britanya'ya Demir Çağı Keltlerle MÖ y. 250'de girmiştir; daha gelişkin (La Téne) süslenmiş demir eşya biçemiyle tanınan ikinci bir dalgayla birlikte kahraman mezarları, araba, yüksek kaleler, taş kuleler gelmiştir. Bu öğeler ve tarihler Yamato dönemi Japonyasıyla benzeşmektedir.

İlk Japon halk bilgisinin ana bağlantısı kuzeyledir. Oysa mitoloji Polinezya'yı ve kıyı balıkçılığı yapan halkları çağrıştıran birçok öğe de içermektedir. Kuzey Asya avcıları, okyanus balıkçıları, marjinal neolitik tarımcılar ve Tunç Çağı'nın son dalgalarıyla son olarak Demir Çağı'nın savaşçıları Japon mitologyasının öğelerini oluşturur. Kabile savaşları ve Aynuların geriletilmesi (belki Yayoilerin de) Yamato kabilelerine MS y. 400'lerde Kore karşısındaki topraklarda egemenliği getirdi. Ve Çin uygarlığının nimetleri onlarla beşinci ve altıncı yüzyıllarda getirilip kuvvet buldu.

2. MİTSEL GEÇMİŞ

Okuyucuların tanıyacağı bir yasayı izleyerek Yamato yöneticileri Çin esinine yanıt olarak kendilerine geçmiş icat ettiler; dünya tarihi olarak düzenledikleri yerel mitosları kullandılar. Fakat mitolojiyi mitolojiden arındırmaya çalışırken, ona başka nitelikler kazandırarak bunda başarılı olamayan özsuyu kurumuş Konfüçyusçuların tersine, yeni serpilen Japon aydınının gençlik çiği halen üstündeydi. Modelleri gerçekte, ilk kez Sümerler tarafından oluşturulmuş evren ve tanrıların kökenini, tarihsel dönemleri, insanüstü kralları ve sonunda nihayet yaşamları olağan insan ömrü kadar olan insanları anlatan efsanevi Çin kroniğiydi. Fakat bu çerçeveye giydirilen elbise kendilerinindi, görece çocukça, folklor kalıtımına dayanan ve sonuç olarak alanımızda bilinen en peri masallı dünya tarihi ortaya çıkmıştı. Böylelikle Japonlar *İlkel Mitoloji* cildinde, "Maskenin Öğrettikleri" bölümünde olağanüstü içtenlikleriyle, ülküsel yaşamın ciddiliğinin her şeyin yalnızca oyun olduğu maskesiyle saklamalarıyla yer almışlardır.

Çin'in ilk önemli etkisi Konfüçyusçuluktu. MS dördüncü yüzyılda olasılıkla, beşinci yüzyılda kesinlikle bu etki başlamıştı. Ama çağ değiştiren dönem altıncı yüzyılda, MS 552'de Kore kralının İmparator Kimmei'ye bir paket sutra ve altın bir Buddha heykeli vermesiyle geldi. Uygarlığın sanatları bundan sonra ülkeye aktı ve ilk üç yüzyıl canlı bir özümleme çabası devam etti. Sonuçta Nara döneminde, MS 710-794, iki simgesel olay oldu: Buddhist cephede, bugün dünyanın harikalarından biri olan tunçtan dev bir Buddha heykelinin yapılması ve yerli Şinto cephesinde, emperyal kararla iki folklorik şecere kitabının sarayda tamamlanıp bitirilmesi. Bunlardan biri Kojiki ("Eski Olayların Kayıtları"), MS 712 ve öteki Nihongi'dir ("Japon Kronikleri"), MS 720. Adlarından anlaşılacağı gibi, o zamana kadar sözlü olarak anlatılagelen yerli geleneğin yazıya geçirilmeleridir. Çin modellerinin tersine, dünyanın başlangıcından öncesine giderler. Eski tanrısal ve daha sonraki kahraman kişilikleri anlatırken, tamamen mitolojik bir anlayış egemendir. Krallığı gökten Yamato soyuna indirir ve kendi zamanlarına yirmi-otuz yıl kalana kadar öyküyü sürdürürler.

Aşağıda Kojiki'den 1. dünyanın en eski çağları ve 2. krallığın Japon ülkesine inişini sunacağım.

RUHLAR ÇAĞI

Karmaşa yoğunlaşmaya başladığında, fakat henüz güç ve biçim ortaya çıkmadan ve hiçbir şey ad alınayıp hiçbir şey olmamışken, onun biçimini kim bilebilir? Fakat sonunda Gök ve Yer ayrıldı ve Üç Ruh işe koyuldu:

1. Göğün Aziz Merkezinin Usta Ruhu
2. Aziz, Yüce, Harikalar Üreten Ruh
3. Kutsal, Harikalar Üreten Ata.

Bunlar kendiliklerinden ortaya çıktılar ve sonra kayboldular. Fakat genç yer, yüzen yağ gibi, artık sürüklenmeye başlamıştı ve saz sürgünü gibi bir şey fırladı ve içinden iki ruh çıktı:

4. Hoş Kamış-Sürgünü-Prens Ağabey ve
5. Sonsuza kadar Gökte Kalan Ruh: Ortaya çıktılar ve kayboldular.

Gök ve Yer'i ayıran beşli bunlardı.

Sonra kendiliğinden aşağıdaki çiftler doğdu, onlar da ortaya çıkıp kayboldular:

6. Sonsuza Kadar Yerde Kalan Ruh ve Bolluk İçinde Birleştiren Usta Ruh,

7. Çamur-Yer efendi ve genç kız kardeşi Çamur-Yer Hanım,

8. Tohum üreten Ruh ve genç kız kardeşi Yaşam Üreten Ruh,

9. Büyük Yerin Ruhu Ağabey ve genç kız kardeşi Büyük Yerin Ruh Hanımı,

10. Mükemmel-Dış Ruh ve genç kız kardeşi Huşu Veren Hanım,

11. Davet Eden Erkek *(İzanagi)* ve genç kız kardeşi Davet Eden Kadın *(İzanami)*.

Bütün bu Göksel Ruhlar son çifti yapmaya koyuldular ve bir araya gelip bu sürüklenen ülke Japonya'yı doğurdular; onlara mücevherli bir mızrak bağışladılar. Bu ikisi Göğün Yüzen Köprüsü'nün üstünde durup bu mücevherli mızrakla aşağıya uzandılar ve karıştırmaya başladılar. Okyanusu gümbürdeyene *[kowo-rokoworo]* kadar karıştırdılar ve mızrağı çektiler ve okyanus damlamaya başladı, damlalar yığıldı ve Kendi-Koyulaştı denilen ada oldu; aziz çift buraya indi.

Burada Aziz Göksel Sütun binasına girdiler ve Sekiz Hayal Salonu'na geçtiler, orada Aziz Davet eden Erkek, Aziz Davet Eden Kadına, "Gövden nasıl yapılmıştır?" diye sordu. Kadın yanıtladı: "Gövdem mükemmel büyüyor, fakat aynı biçimde büyümeyen bir parçası var." Ve Aziz Davet Eden Erkek dedi ki: "Benim gövdem de mükemmel büyüyor fakat aşırı büyüyen bir parçası var. Dolayısıyla benim aşırı büyüyen parçamı senin iyi büyümeyen parçanla birleştirip topraklar oluşturmak doğru olmaz mı?"

Aziz Davet Eden Kadın, "İyi olur" dedi. Ve Aziz Davet Eden Erkek, ona dedi ki: "Öyleyse şu Aziz Göksel Sütun'un arkasına dolanalım ve yan yana geldiğimizde aziz birliğimizle aziz parçalarımızı birleştirelim." Kadın kabul etti ve o zaman Erkek: "Sen sağdan git, ben soldan gideyim mi" dedi ve öyle yaptılar ve karşılaştıklarında Aziz Davet Eden Kadın, "Ah! Ne hoş ve sevimli genç" dedi. Davet eden Erkek ise: "Ah! Ne hoş ve sevimli kız" dedi.

Fakat bu iki ses çıktığında, Aziz erkek aziz kızkardeşine "Kadınların önce konuşması uygun değildir" dedi.

Odada işe başladılar ve Leeç adını verdikleri bir oğulları oldu. Onu sazdan kayığa koydular ve suya salıverdiler. Sonra Kō-

pük Adası'nı doğurdular, fakat o başarısız olduğundan çocukları arasında sayılmaz.

İki aziz ruh kafa kafaya verdiler. "Doğurduğumuz çocuklar iyi değil. Bunu aziz yere bildirsek iyi olur." Yukarı çıktılar. Ve Aziz Göksel Ruhlara anlattıklarında onlar kehanette bulunup konuyu incelediler ve onlara geri dönmelerini söylediler. "Çocuklar iyi değil, çünkü kadın önce konuştu" dediler, "geri gidin ve işinizi tamamlayın."

Aşağı inince, Aziz Davet Eden Erkek ile Aziz Davet Eden Kadın önceki gibi Aziz Sütun'un çevresini dolandılar. Fakat bu kez Aziz Davet Eden Erkek önce konuştu: "Ah! Ne hoş ve sevimli kız." Genç, kızkardeşi seslendi: "Ah! Ne hoş ve sevimli genç." Ve seslenmeyi böyle düzelttikten sonra birleştiler.

Japonya'nın yedi adasını doğurdular ve adlandırdılar. Sonra yer, deniz ve mevsimler, rüzgârlar, ağaçlar, dağlar, kırlar ve ateşin otuz aziz ruhunu doğurup adlandırdılar. Ama sonuncusu, Hızla Yakan Ateş Erkek Ruh doğarken annesinin aziz dişi parçalarını yaktı ve Aziz Davet Eden Kadın hastalanıp yattı.

Kusmuğundan doğanlar Metal Dağ Prens ve Metal Dağ Prenses adlı ruhlardı, pisliğinden Prens Cıvık Çamur ile Prenses Cıvık Çamur doğdu ve idrarından Ruh Prenses Su ve Genç harika Üreten Ruh doğdu. Fakat sonunda Aziz Davet Eden Kadın dünya değiştirdi.

Ve Aziz Davet Eden Erkek dedi: "Oh! Sevgili genç kardeşim! Ne yazık ki, senin azizliğini şu tek çocuğa değişirdim!"

Ve o kadının aziz yastığında ağlarken ve aziz ayaklarının çevresinde ağlarken, aziz gözyaşlarından Güzel Kokulu Dağ eteklerindeki ağaçların ayaklarında yaşayan adı Ağlayan İnleyen Kadın Ruhu olan ruhlar doğdu. Ve kutsal ölüyü, Aziz Ruh Davet Eden Kadını, İzumo ve Hahoki sınırındaki Hiba Dağı'na gömdü.

Ve Aziz Davet Eden Erkek, on elin kavrayacağı uzunluktaki azizce kuşağında duran kılıcını çekti, Hızla Yakan Ateş Erkek Ruh'un başını kesti. Aziz kılıcın ucuna yapışan ve birçok kayaya dağılan ve yayılan kandan üç ruh doğdu; aziz kılıcın üst kısmından birçok kayaya dağılıp yayılan kandan gene üç ruh doğdu ve kabzada toplanan ve parmaklarının arasından sızan kandan iki ruh doğdu, toplam sekiz ruh. Ateş Ruhun gövdesinin sekiz parçasından da, başından, göğsünden, karnından, cinsel organlarından, sol ve sağ elinden, sol ve sağ ayağından başka ruhlar doğdu. Ve aziz kılıcın adı Uzanan Göksel Sivri Kılıç'tı.

Gene genç kardeşiyle buluşup onu görmek isteyen Aziz, Gece Ülkesi'ne indi. Ve oradaki saraydan kadın kapıyı kaldırdı ve onunla buluşmak için dışarı çıktı. Aziz Davet Eden Erkek, ona "Ah sevimli genç kardeşim! Senin ve benim yaptığımız ülkeler daha tamamlanmadı. Geri gelmeyecek misin?" dedi.

Aziz Davet Eden Kadın yanıtladı: "Acı içinde olan, erken gelmedin, ben buranın yemeğinden yedim. Fakat senin azizliğinin buraya gelmesiyle gücüm arttığından, sevgili ağabeyim, geri dönmek istiyorum. Ayrıca, konuyu şimdi buranın ruhlarıyla konuşacağım. Ama rica ederim sen bana bakma." Ve saraya geri döndü.

Fakat orada çok fazla oyalandığından Aziz Davet Eden Erkek bekleyemedi, aziz saçının sol demetine takılı sık ve bol dişli tarağının enli tarafındaki son, kalın dişlerden birini kırdı. Yakıp içeri girdi ve baktı. Kız çürüyordu.

Gövdesini kurtlar sarmıştı. Büyük Fırtına başındaydı, Ateş Fırtınası göğsündeydi, Yer Fırtınası karnındaydı, sol kolunda Genç Fırtına, sağ kolunda Kara Fırtına vardı; sol bacağında Dağ Fırtınası, sağ bacağında Ay Fırtınası duruyordu, cinsel organında Parçalayan Fırtına vardı: Hepsi sekiz tane.

Aziz Davet Eden Erkek gördükleriyle dehşete düştü, geri sıçradı ve Aziz Davet Eden Kadın, kardeşi ona dedi: "Beni utandırdın!" Erkek kaçarken peşinden Gece Ülkesi'nin Çirkin Kadını'nı yolladı. Fakat Aziz Davet Eden Erkek aziz kara başlığını çıkardı ve arkasına fırlattı, başlık hemen üzüme döndü.* Kadın bunları toplayıp yemek için durunca o kaçtı. Kadın kovalamaya devam etti, o da sağ saçındaki sık dişli tarağının dişlerini kırdı ve yere saçtı. Hemen bambu sazlara dönüştüler. Kadın bunları toplayıp yerken o kaçtı.

Aziz Davet Eden Kadın, bu kez onun peşinden sekiz fırtınayı gönderdi. Yanlarında Gece Ülkesi'nin bin beş yüz savaşçısı da vardı ve Aziz Davet Eden Erkek, on elin kavrayacağı uzunluktaki azizce kuşağında duran kılıcını çekti, arkasına sallayıp kaçtı. Fakat izlemeye devam ettiklerinden yaşayanlar ve ölüler ülkesinin sınırındaki Düz Tepe'nin eteğindeki koca şeftali ağacının dibine saklandı. Geldiklerinde onlara üç şeftali fırlattı. Bunun üstüne hepsi geri kaçtılar.

Ve Aziz Davet Eden Erkek, o zaman şeftalilere seslendi: "Bana yardım ettiğiniz gibi sıkıntıya düşüp bunaldıklarında, Saz-

* Sözcük oyunu, başlık (kuro-mi-katsura), üzüm (ebi-katsura).

lı Ovaların Merkez Ülkesi'nde yaşayan bütün insanlara da yardım edin." (Kötü ruhları şeftaliyle uzak tutma geleneğinin kökeni budur.) Ve onlara Aziz Büyük Kutsal Meyve adını verdi.

Ama sonunda Aziz Davet Eden Kadın takibe kendisi çıktı. Erkek ancak bin insanın kaldırabileceği bir kayayı kaldırıp Gece Ülkesi'ne Düz Geçit'i engelleyip ortaya koydu. Böylece, kayanın iki tarafında ikisi vedalaştılar.

Aziz Davet Eden Kadın dedi: "Sevgili ağabeyim, Azizim! Eğer böyle yaparsan her gün ülkenin halkından bin kişiyi boğazlayıp öldürürüm."

Aziz Davet Eden Erkek yanıtladı: "Sevgili kızkardeşim, Azizim! Eğer böyle yaparsan, her gün bin beş yüz kadını hamile bırakacağım."

Aziz Davet Eden Kadın'a, bu nedenle Gece Ülkesi'nin Büyük Ruhu denir. Ve gene ağabeyini izleyip ona yetiştiği için, Yola Ulaşan Büyük Ruh da denir. Ve erkeğin Gece Ülkesi Geçiti'ne koyduğu kayaya Geri Dönen Yolun Büyük Ruhu veya Gece Ülkesinin Kapısını Engelleyen Büyük Ruh denir.[9]

JAPONYA'YA KRALLIĞIN İNİŞİ

Davet Eden Erkeğin korkunç macerasından sonra bir ırmakta yıkanıp arındığını, bu sırada ırmak kıyısına attığı her elbisesinden ruhlar saçıldığını okuyoruz. Aynı biçimde gövdesinin her yanından da ruhlar fışkırıyordu. Ama hepsinin içinde en önemlileri üç taneydi: Güneş Tanrıçası Amaterasu Omikami (Aziz Parlak Büyük Göksel Ruh), aziz sol gözünü yıkarken doğmuştu; Ay Tanrısı Tsukiyomino-Mikoto (Aziz Ay Gecesi Sahibi), aziz sağ gözünü yıkarken doğmuştu; ve çok inatçı olan yola gelmez Fırtına Tanrısı Susano-O-no-Mikoto (Aziz Aceleci Kahraman Hızlı Erkek), aziz burnunu yıkarken doğmuştu.[10]

Ve bunların sonuncusu, bir gün kaba bir biçimde aziz kızkardeşi Amaterasu Omikami'yi öyle küçük düşürdü ki, kız bir mağaraya saklandı. Gök ve yer karardı. Onu dışarı çekebilmek için Gök Ovası'nın sekiz milyon ruhu mağaranın önüne ağaç ge-

9 *Kojiki* 1, Önsöz ve 1-9; Basil Hall Chamberlain, Kojiki: *"Records of Ancient Matters"* X.c.e Ek. *Transactions of the Asiatic Society of Japan*, s. 1-41, kısaltılıp değiştirilmiş, Post Wheeler, *The Sacred Scriptures of the Japanese* , Henry Schuman. Inc., New York, 1952, s 1-17

10 Kojiki, 1.10.

tirdiler, mücevher yığdılar, ateşler yaktılar ve Uzume adlı dişi ruhun gürültülü dansına öyle yüksek sesle güldüler ki tanrıça mağarada meraklandı, bakmak için kapıyı açtı. Gözüne ayna tuttular, kendini ilk kez gören tanrıça, dışarı çıktı ve dünya tekrar aydınlandı.

Suçlu Susano-O kabalığı nedeniyle gök ovasından yere sürgüne gönderildi. Aziz Aceleci Kahraman Hızlı Erkek Izumo'da Hi ırmağının yakınlarına indi. Irmakta yüzen saz parçalarını gördü ve yukarılarda insanların yaşaması gerektiğini düşündü. Yukarılara doğru ilerleyerek yaşlı bir adamla yaşlı bir kadın gördü, aralarında genç bir kız vardı. Ağlıyorlardı ve kim olduklarını öğrenmek istedi.

"Ben Yer Ruhu'yum" dedi yaşlı adam, "Adım Ayak Vuran Yaşlı. Karımın adı El Vuran Yaşlı. Ve kızımızın adı Bayan Saç Tarağı."

Aceleci Kahraman Hızlı Erkek sordu: "Ağlamanızın nedeni ne?"

Yaşlı adam: "Sekiz kızımız vardı. Ama her yıl gelip birini yiyen sekiz çatallı bir yılan var. Zamanı gene geldi. Bunun için ağlıyoruz."

Sürülmüş Gök Ruhu sordu: "Bu yılanın biçimi nasıl?"

"Gözleri kış kirazı gibi kırmızı. Sekiz başı ve kuyruğu var. Gövdesinde yosun ve kozalaklar büyüyor; boyu sekiz vadiyi, sekiz tepeyi aşıyor ve eğer biri beline bakarsa, zalimleşiyor ve alevler saçıyor."

"Kızını bana verir misin?" diye sordu Aziz Aceleci Kahraman Hızlı Erkek.

"Saygıyla" dedi yaşlı adam, "fakat adınızı bilmiyorum."

"Ben Parlak Göksel Ruh'un ağabeyiyim. Buraya gökten indim."

"Öyleyse, saygılarımla, kızım senin."

Ve Aziz Aceleci Kahraman Hızlı Erkek, kızı hemen alıp çok ve sık dişli tarağa çevirdi, aziz saçına taktı; yaşlı çifte "Şimdi sekiz kez imbikten geçmiş likör hazırlayın. Çevresine çit yapın ve çitin sekiz kapısı olsun; her kapıda sekiz düzlük olsun ve her düzlüğe bir likör fıçısı koyun, hepsine bu sekiz kez imbikten geçmiş likörden dökün ve bekleyin" dedi.

Dediklerini yaptılar. Sekiz çatallı yılan geldiğinde her başını bir fıçıya daldırdı. Fıçıların sonuna kadar içip başlarının her biri yatıp uykuya daldı. Aziz Aceleci Kahraman Hızlı Erkek, hemen

on elin kavrayacağı azizce kuşağında duran kılıcını çekti ve sekiz çatallı yılanı parçaladı. Izumo ülkesinde saray inşa etti ve Ayak Vuran Yaşlı'yı kahya yaptı. Çocukları oldu. Çocuklarının ise tam seksen oğlu oldu ve biri dışında hepsi uzak ülkelerin ünlü prenseslerini almak için ülkeden gittiler.[11]

Ülkede kalan torunun, adı Büyük Ülkenin Usta Ruhu'ydu, sayısız karısından kalabalık bir ailesi oldu. Kavgacı ve gürültücü bu soyu susturmak için Aziz Parlak Göksel Ruh aziz oğlunu yere göndermeye karar verdi. Oğlunun adı? *Aziz Gerçek Fatih, Fatihler Fatihi, Aceleci Göksel Büyük Kulak;* aşağı bakıp "Verimli saz ovaları, taze pirincin binlerce sonbaharı, acı içinde gürültüye boğulmuş" dedi. Bunu söyleyip hemen aşağı indi.[12]

Güneş hükümdarının aşağı inmesi için üç elçi gönderilmişti. Fakat şu veya bu yolla hepsi baştan çıkarıldı ve Büyük Izumo Ülkesinin Usta Ruhu'nun iznini almak için bir dördüncünün gönderilmesi gerekti. Izumo Ülkesinin Usta Ruhu sonunda kaçınılmaz olanla karşı karşıya geldi ve kendisi için aşağıda saray inşa edilmesi ve her zaman uygun biçimde tapılması koşuluyla asi tahtını boşaltmayı kabul etti.[13]

O zaman Aziz Büyük Parlak Göksel Ruh Amaterasu Omikami Veliahtı, Aceleci Göksel Büyük Kulağı görevlendirip atadı; o da şöyle yanıtladı: "Hizmetçin hazırlanırken bir oğlum oldu; adı *Aziz Göksel Bolluk, Yer Bolluğu, Göğün Güneş Yüksekliği, Prens Kırmızı Pirinç Başağı Bolluğu.* Aşağı gönderilmesi gereken bu çocuk."

Genç prens, azize bu söylendiğinde: "Emirlerinize göre aşağı inerim" dedi. Göksel Taş Koltuğu'nu bırakıp, sekiz katlı yayılan bulutları yana itip, aziz yol bölücüsüyle yolu açıp Göğün Yüzen Köprüsü'yle yola çıktı ve (kuzeydeki Izumo'da değil güneyde) Kiyuşu'da bir dağın tepesine indi.

Ve Aziz Göksel Bolluk, Yer Bolluğu, Göğün Güneş Yüksekliği, Prens Kırmızı Pirinç Başağı Bolluğu bu ülkeye yerleşti, Kasasa adı verilen aziz dorukta güzel birine rastladı ve kimin kızı olduğunu sordu.

"Ben Büyük Dağ Sahibinin Ruhu'nun kızıyım" dedi rastladığı güzel, "adım Ağaç Çiçeği Gibi Parlak Biçimde Açan Prenses."

"Erkek ya da kız kardeşlerin var mı?" diye sordu.

11 *age*, 1.18-21; Chamberlain, *age*, s. 71-81.
12 *age*, 1.26-30; Chamberlain, *age*, s. 98-113.
13 *age*, 1.31-32; Chamberlain, *age*, s. 114-28.

Kız yanıtladı: "Ablam var, adı Kaya Gibi Uzun Prenses."

"Senle yatmak istiyorum. Bu konuda ne düşünüyorsun?"

Kız: "Yanıt verecek olan ben değilim. Babam Büyük Dağ Sahibinin Ruhu'na sormalısın."[14]

O da kızı babasına yolladı, baba memnun oldu, kızını ablası Kaya Gibi Uzun Prenses'le birlikte saygıyla geri gönderdi. Ve baba yüzlerce yiyecek ve içecek dolu masalar yolladı. Ama abla çok çirkindi. Onu görünce Prens Kırmızı Pirinç Başağı Bolluğu dehşete düştü. Onu geri yolladı, o gece yanına yalnızca genci aldı.

Baba, Kaya Gibi Uzun Prenses'in geri yollanmasından utandı ve Azize haber yolladı.

"Sana iki kızımı yollamamın nedeni, büyüğü Kaya Gibi Uzun Prenses'in erdemiyle –gerçi kar yağar, rüzgâr eser ama– Göksel Ruh'un çocuğu sonsuza kadar, ölümsüz kaya gibi yaşasın diyeydi. Ve küçüğü Ağaç Çiçeği Gibi Parlak Biçimde Açan Prenses'in erdemiyle ağaç çiçekleri gibi bereket içinde yaşayacaklardı. Ama Kaya Gibi Uzun Prenses'i geri yollayıp yalnızca Ağaç Çiçeği Gibi Parlak Biçimde Açan Prenses'i sakladığına göre, Aziz Parlak Göksel Ruh'un çocukları ağaç çiçeği gibi dayanıksız olacak."

İşte Aziz Göksel Efendilerimizin aziz yaşamlarının uzun olmayışının nedeni bu.[15]

3. RUHLARIN YOLU

Tokyo'da 1958'de toplanan 9. Dinler Tarihi Kongresi'nde gülünç bir olay oldu. Doğru veya değil, Doğu ve Batı'yı ayıran boğazı ortaya koyuyor. Biri Batılı bilim adamı, biri Şinto rahibi iki kişinin konuşmasından oluşuyor. İkisi de toplantıya bildiri sunuyorlar. İkisi de doğa, tarih ve insanlığın temel konuları üstünde bilgi sahibi olduklarını düşünüyor, Çinlilerin çien dedikleri bir gözlü, bir kanatlı hayali kuş gibi olduklarını akıllarına getirmiyorlar; oysa uçabilmeleri için bu iki kuşun birleşmeleri gerekir.[16]

Eğitimli Batılı kuş, dünyanın dört bir yanından gelip Japon Düzenleme Kurulu'nun mucizevi ulaşımıyla bütün önemli Şinto tapınak ve türbelerini gezen kalabalıkla birlikte –şaka bu ya– ye-

14 *age*, 1.33-34; Chamberlain, *age*, s. 128-38.

15 *age*, 1.37; Chamberlain, *age*, s. 140-43.

16 *Mathew's Chinese-English Dictionary*, gözden geçirilmiş Amerikan y., Harvard University Press, 2. y., Cambridge, Mass., 1960, s. 114, 833. md.

di sekiz Şinto törenine tanık oluyor ve birkaç Şinto tapınağı görmüş oluyor. Bu tapınma yerlerinde heykeller yok, biçimler basit, çatılar muhteşem ve genellikle hoş, açık kırmızıya boyanmışlar. Rahipler kusursuz beyazlar içinde, koca siyah tahta ayakkabılarıyla ciddi yüzle dolanıyorlar. Tuhaf, ruhani bir kamıştan yükselen müziğe ağır ve hafif davul sesi gibi gong sesleri eşlik ediyor, çekilen harp telleri gibi kotonun ruha işleyen notaları duyuluyor. Sonra soylu, heybetli, ağır elbiseli dansçılar sessizce ortaya çıkıyorlar. Bazıları maskeli, bazıları değil, kadın-erkek. Yavaş, biraz rüyada gibi veya vecd halinde gibi, Şamanlık yaparmış gibi bir ölçüyle hareket ediyorlar. Bir zaman göz önünde kalıp, şaşkınlık sesleri arasında gözden yitiyorlar. İnsan iki bin yıl öncesine götürülüyor. Çamlar, kayalar, ormanlar, dağlar, hava ve Japon denizi ruhlarımızı uyarıp bu seslerle kaynaştırıyor. Her yerden duyulup hissedilebiliyor. Ve dansçılar çekilip müzik sustuğunda, tören bitiyor. İnsan dönüp tekrar kayalara, çamlara, havaya ve suya baktığında eskisi gibi susmuş. Şimdi burada insanlar yaşıyorlar ve insan evrenin mucize olduğunu bir kez daha anlıyor.

Fakat belirli düşünce biçimine alışmış insanlar için bu sanatın uyandırdığı deneyimi yaşamak gene de çok güç olabilir. Örnek olarak "Dünyanın büyük dinleriyle karşılaştırıldığında, Şinto belki de kayıtlara geçmiş olan en gelişmemiş dinlerden biridir" diye okuyorum: "Kaba çoktanrıcılığı aşmamıştır; kişileştirmeleri belirsiz ve zayıftır; ruh kavramı tam oluşmamıştır; ahlaki kurallar bütünü açısından biçimlendirilmiş bir şey pek yoktur; geleceğe ait bir tasarımı olmadığı gibi genel olarak derin düşünce ve içten tapınmaya ilişkin belirtiler de görünmez..."[17]

İşte toplumbilimci arkadaşımız Şinto, rahibine açık hava partisinde, bir Japon bahçesinde rastlıyor; kayalar arasında dolanan patikalar beklenmedik manzaraları, kum havuzları, sarp göller, taş lambalar, garip biçimlendirilmiş ağaçlar ve pagodaları ortaya çıkarıyor... Ve toplumbilimci arkadaşımız, arkadaşı Şinto rahibine, "Biliyor musun, birkaç Şinto türbesinde bulundum ve birkaç ayin gördüm; okudum ve düşündüm; ama ideolojiyi kavrayamadım. İlahiyatınızı kavrayamadım."

Ve kibar Japon, yabancı bilim adamının engin sorusunu saygıyla dinleyip düşünüyormuş gibi bir an durdu. Sonra güle-

17 W. G. Aston, "Shinto", Hastings (y.), *age*, XI. c., s. 463.

rek arkadaşına baktı. "Ideolojimiz yok" dedi, "Ilahiyatımız da yok. Biz dans ediyoruz."

Ana fikir de burada. Çünkü Şinto, kökeninde ayin değil huşu dini. Bu sözcük üretip üretmeyeceği belli olmayan bir duygu ama iki durumda da onun ötesine geçiyor. "Ruh kavramı tam oluşmamış", ama aynı anda her yerde bulunma duygusu var, Şinto'nun doğru amacı bu. Ve bu amaç şaşırtıcı bir derecede elde edildiğinden Şinto kişileştirmeleri "belirsiz ve zayıf" Kişilere *kami* deniliyor ve bu terim yanlış olarak "tanrı" diye çevriliyor; genellikle eşdeğer veya Kojiki metinlerinde benim de kullandığım gibi "ruh" diye kabul edilir.

Prens Takahito Mikasa, kongredeki konuklarına "Kaldığınız süre içinde Japon dinleri hakkında çok şey duyacaksınız" dedi, "ve kuşkusuz özgün Japon kültünde tapınma nesnesine verilen 'kami' adının İngilizce 'tanrı' veya 'tanrılar' diye çevrildiğini göreceksiniz. Ve büyük olasılıkla Japon *"kami"* terimiyle "tanrı"nın özünde bütünüyle farklı olduklarını da göreceksiniz.

Japon Buddhizmi'nde tapınma nesnesi 'hotoke'dir [Buddha] ve dışarıdan alınan bir din olarak Budizm'de 'hotoke' ve 'kami'nin farklı olacağını mantıksal olarak düşünebilirsiniz. Ama Japonlar için ikisini bağdaştırmak oldukça gelenekselleşmiştir; 'kamihotoke' terimi yaygın olarak kullanılmaktadır. Kuramsal olarak ayrı olması gereken iki kavramın birleşmesinde çelişki görülmediği gibi en ufak ayrım gözetmeden aynı anda 'kami'ye de 'hotoke'ye de dua eden çok fazla Japon vardır. Bu bana kalırsa kısmen Japon psikolojisiyle açıklanabilir, Japonlar akılcı olana karşın duygusal olanı yeğlerler. Japonlar atmosferi hissetmekten hoşlanırlar, dolayısıyla çevrenin etkisine biraz kolay kapılırlar.

Serbest çevirisi şöyle olabilecek çok eski bir Japon şiiri vardır:

Burada ne vardı bilmiyorum:
Değersizlik ve şükran gözyaşları akıyor.

Bu satırların, yazar Büyük İse Türbesi'nde tapınırken oluştuğu söyleniyor; birçok Japon'un dinsel duygularını uygun biçimde yansıttıklarını hissediyorum."[18]

Şinto ayini, o zaman, varlığın doğasına ilişkin huşu ve şükran uyandıran uygulama olarak tanımlanabilir. Bu tanımla duygulara –tanımlama yeteneklerine değil– yönelen bir sanattır

18 Prens Takahito'nun konuşması, *Proceedings of the IX.th International Congress for the History of Religions, Tokyo and Kyoto, 1958*, s. 826-27.

(müzik, bahçecilik, mimari ve dans vb.). Yaşayan Şinto belirlenmiş ahlak kurallarını izlemek değil, şeylerin gizemi içinde huşu ve şükranla yaşamaktır. Ve bu duyguyu yaşatmak için yetenekler açılır, temizlenir, arındırılır. Ritüel saflığın anlamı budur. İse Dış Türbesi rahipleri tarafından tamamlanan bir on üçüncü yüzyıl metninde "Kami erdem ve içtenlikten hoşlanır" deniliyor, "iyilik yapmak saf olmaktır, kötülük yapmak saflıktan uzaklaşmaktır."[19]

Yani Şinto'nun ahlaki sistemi olmadığını söylemek yanlış. Temel ahlak görüşüne göre doğal süreçler kötü olamaz. Ve buna bağlı olarak saf kalplerin doğal süreçleri izlediği ortaya çıkıyor. İnsan –doğal şey– kalıtımsal olarak kötü değildir, saf kalbi, doğal varlığıyla kutsaldır. Temel terimler "aydınlık kalp" *(akaki kokoro)* "saf kalp" *(kiyoki kokoro)* "doğru kalp" *(tadaşiki kokoro)* ve "açık kalp"tir *(naoki kokoro)*. Birincisi, güneş gibi parlayan kalbin niteliğini belirtir; ikincisi, beyaz mücevher gibi temiz kalpdir; üçüncüsü, adalete eğimli kalbi; sonuncusu, yanlışa yönelmeyen sevimli bir kalbi anlatır. Dördü *seimei şin* olarak birleşirler: Ruhun saflığı ve neşesi.[20]

Dahası, önemli tapınakların iç odalarında eskiden beri saklanan –kaydedilmeyen zamanlara kadar giden– simgesel tılsımlar vardır. Bunların Göksel Bolluk ve Yer Bolluğu, Göğün Güneş Yüksekliği, Prens Kırmızı Pirinç Kabuğu Bolluğu'nun torunları zamanından, krallık Japonya'ya indirilirken dünyaya getirildiği söylenir. Bunlar da ayna (saflık), kutsal kılıç (cesaret) ve mücevher gerdanlıktır (cömertlik).

Kısaca, Şinto, ana konusu açısından, Rudolf Otto tarafından dinin temel gereklerinden biri olarak tanımlanan duygunun yaratılması peşindedir. Bu duygunun "tartışıldığında kesin tanımının yapılamayacağı açıktır", yani huşu duygusudur.[21] Ve huşu belirli bir yön içermektedir; korku değil, bulantı, kurtuluş isteği değil, fakat gizeminden duyulan şükran. Ve böylece, bir kez daha: "Burada ne vardı bilmiyorum" –ilgi alanımız içinde olan hiçbir yeri bilmiyorum– "gözyaşları akıyor" Çünkü gerçekten etkileniyorum, "değersizlik", çünkü kimse saf kalplilikte mükemmel değildir ve "şükran"

19 Shinto Gobusha; Genchi Kato, *What is Shinto?*, Maruzen Company, Tokyo, 1935, s. 45 ve 43'te.

20 *An Outline of Shinto Teachings*, IX.th International Congress for the History of Religions Şinto Komitesi, Tokyo, 1958, s. 31; ayrıca, *Basic Terms of Shinto*, aynı y., s. 52.

21 Otto, *age*, s. 7.

On beşinci yüzyıla ait bir bilgin-devlet adamının yorumunda okuyoruz: "Amaterasu Omikami, Yüksek Gök Ovası'nda yoklukta hangi kamiye tapıyordu? Kami olarak kendi içindeki benliğe tapıyordu, iç saflık aracılığıyla kişiliğinde kutsal erdemi oluşturmaya çalışıyordu ve böylece kamiye ulaşacaktı."[22]

Ve sonunda sınıflandırırsak, kültün gerçek işleyişi açısından eski Japonya'da Şinto'nun dört alanda yer aldığını görürüz: 1. ailevi, kuyu, kapı, aile, bahçe vb. kamisine duyulan şükranda odaklaşma ve (Langdon Warner'den alıntıyla) "mutfak ateşi ve tenceresinin gayri resmi, fakat tanınan ruhları, turşu kavanozu ve bira mayasında oluşan süreçleri yaratan gizemli cinler",[23] ayrıca anne baba, atalar (Konfüçyusçu etki) ve karşılık olarak ana babanın çocuğuna karşı şükran duygusu; 2. yerel topluluk kültü, insanın yaşadığını gördüğü doğal çevreye ve şerefli yerel ölülere ve ujigami'ye (yani *uji*nin "yerel mevcut" *kami*si) şükranı; 3. sanat kültü, aletlere, malzemeye vb. iş sürecinde duyulan saygılı şükran (kadın terzilerin kaybolan veya kırılan iğneler için yas tuttuğu anımsanacaktır; Japon inci sanayiinin kurucusu Bay Kokiçi Mikimoto [1858-1955] ölümünden önce yaşamlarıyla kendisine zenginlik getiren istiridyelere tören yapmıştır). Ve son olarak 4. ulusal kült, sarayı Huşu Evi'nde bulunan imparatora ve dünyayı koruyan atalarına duyulan şükran. Bu ataların en büyüğü Kojiki'nin Büyük Kamisi Davet Eden Erkeğin sol gözünden evrenin ışığı olarak doğmuştur ve dünyada İse'deki Büyük Türbe'de yankısı bulunmaktadır. Koca kayaların tepesindeki muhteşem ormanda, iğne uçlu kozalakların arasındadır; dindarlar buraya ziggurata çıkar gibi geniş, taş merdivenlerden çıkmaktadırlar.

4. BUDDHA'NIN YOLLARI

MS 552'de Kore'den gelen altın Buddha hemen barışın habercisi olmadı. Heykeli bayraklar, şemsiyeler ve Buddhacı sutralarla birlikte gönderen kralın armağanlarla birlikte bir de ilginç notu vardı. "Bu öğreti bütün öğretiler arasında mükemmelidir" diye yazıyordu, "ama anlaması ve açıklaması zordur. Çou Dükü ve Konfüçyus bile bilgisine tam erememişlerdir... Kalbinden geçtiği gibi hazineleri olan, bunları kullandıkça isteklerini karşılayabi-

22 Ichijo Kaneyoshi (1402-1481), *Nihonshoki Sanso*; Kato, *age*, s. 18'de.

23 Langdon Warner, *The Enduring Art of Japan*, Grove Press, New York, 1952, s. 18.

len birini düşünün... Bu muhteşem öğretinin hazineleri böyledir. Her dua yerine gelir ve eksik hiçbir şey yoktur... Hizmetçin Myöng, Paekçe Kralı, alçakgönüllülükle lindekini yolluyor, Buddha'nın bilinen sözünü böylece yerine getiriyor: "Yasam Doğu'ya yayılacak."[24]

Ve İmparator Kimmei'nin sevinçten sıçradığını okuyoruz; ama ne yapacağını bilemiyordu. Danışma kuruluna "Buddha'nın yüz ifadesi pek vakur görünüyor. Ona tapılacak mı, tapılmayacak mı?" diye sordu.

Soga kabilesinden Iname yanıtladı: "Bütün batı ülkeleri istisnasız ona tapıyor; yalnız Yamato mu reddedecek?"

Fakat Mononobe ve Nakatomi kabilelerinin önderleri hararetle reddedilmesini önerdiler. "Bu İmparatorluğu yönetenler bahara, yaza, sonbahar ve kışa, Gök ve Yer'in 180 Büyük Kamisi'ne, yerel olanlara ve tahıllarınkine tapmaya her zaman özen göstermişlerdir. Ama şimdi bunlar yerine yabancı kamilere tapmaya başlarsak, kendi yerli kamilerimizin gazabını çekmekten korkulur."

Yani Buddha Buddhist anlayışla değil, Şinto anlayışıyla yorumlanıyordu ve imparator şu basit sözlerle kararını açıkladı: "Onu kabul etmeye istekli olan Iname'ye verin, deneme olarak o tapsın."

Neşelenen Iname, diz çöktü, altın heykeli aldı, evinde tahta koydu, dünyadan çekildi, evini arındırdı ve tapınağa çevirdi. Fakat salgın hastalık çıktı, çok insan öldü; çare bulunamadı ve zaman geçtikçe durum daha da kötüleşti. Sonuç olarak Buddha heykeli yakalanıp bir kanala atıldı. Tapınak yakıldı. Ama bundan sonra da gökler hep açık kaldı, yağmur düşmedi, kuraklık başladı. Ve aniden sarayın büyük salonunda yangın çıktı ve salon kül oldu. O gece denizde yüzen bir kafur ağacı kütüğünün parladığı görüldü; imparator bundan Buddha'nın parlayan iki heykelini yaptırdı. Bazıları iyi bazıları kötü olağanüstü olaylar devam etti; tapınaklar yapıldı ve yıkıldı –her seferinde Soga ve Mononobe kabilelerinin arasındaki kin de güçlendi–.[25]

Kin otuz yıl devam etti ve 587'de Iname'nin oğlu bütün Mononobe ailesini kesti. Bundan sonra Buddhist tapınakları çoğal-

24 Nihongi 19.34-35; W. G. Aston, *Chronicles of Japan: From the Earliest Times to 697 A.D.*, George Allen and Unwin, Londra, 1956; Supplement to Transactions and Proceedings of the Japan Society, 1896, II. Kısım, s. 66.

25 *age*, 19.35-38; Aston, *age*, c. II, s. 60-68.

dı. Beş yıl sonra oğul İmparator Suşun'u da kesti ve isteksiz dul İmparatoriçe Suiko'yu (iktidarı 593-628) tahta çıkardı. Vekilliğe kadının kocasının genç kardeşini getirdi. Ve ancak o zaman yeni Yasa'nın beklenen kutsamaları başladı. Çok sevilen Prens Şotoku (573-621) bütün zamanların en büyük ve soylu yöneticilerinden biri olduğunu kanıtladı.

Annesinin saray çevresinde dolaşırken onu ağrısız doğurduğu söyleniyor. "Tavlaya geldiğinde ve kapıdan içeri daha yeni girmişken aniden çaba göstermeden doğdu.* Doğar doğmaz konuşmaya başladı ve büyüdüğünde o kadar akıllıydı ki, aynı anda on davaya hatasız bakıyordu. İç Öğretiyi (Buddhizm) öğrendi, Dış Klasikleri (Konfüçyusçuluk) çalıştı ve iki dalda da uzman oldu."[26] Harfleri ve sanatları geliştirdi, Japonya'nın ilk tarihini hazırlattı (şimdi kayıp), hukuk sistemi ve mahkemeler dizisi kurdu ve ölümünden önce çoklarınca Boddhisattva olarak saygı gördü. İktidarı zamanında Buddhizm, Japonya'da tek kabilenin diniyken, imparatorluğun dini haline geldi. Ve yayılan Buddhizm kolu, Çin'de olduğu gibi Mahayana'ydı.

Prens şöyle yazıyordu: "Büyük ve Küçük Araçlar arasındaki farkı dikkate alarak: Büyükte insan öncelikle kurtuluş aramayanları düşünüyor ve hepsini Buddhist amaca çekerek hepsine eşit biçimde yardım etmeye çalışıyor. Küçükte ise, insan yalnız kendisi için aydınlanma arıyor, başkalarına bir şey öğretmekten veba gibi kaçıyor ve yanlış bir nirvana neşesine kapılıyor."[27]

621 yılında, ikinci ayın beşinci gününde, gece yarısı, Emperyal Prens Şotoku bu dünyadan göçtü. Sarayda yas vardı, köyde yas vardı: Yaşlılar kendi çocukları ölmüş gibi, artık yemek yiyemediler, gençler yetim kalmış gibi her yeri ağlamayla doldurdular. Çiftçi sabanını bıraktı, kadınlar dibek sopalarını bıraktılar ve hepsi "güneş ve ay ışığını yitirmiş, gök ve yer yıkılmış" gibi üzüldüler: "Bundan sonra kime güveneceğiz?"[28]

---

* Sayfa 193-194'deki tartışmayla karşılaştırınız.

26 *age*, 22.2; Aston, *age*, II. Kısım, s. 122.

27 Shotoku, *Shomangyo-gisho*; Shinso Hanayama, "Japanese Development of Ekayana Thought", *Religious Studies in Japan*, y. Japanese Association for Religious Studies and Japanese Organizing Committee of the Ninth International Congress for the History of Religions, Maruzan Company, Ltd., Tokyo, 1959, s. 373.

28 Nihongi 22.32-33; Aston, *age*, II. Kısım, s. 148.

Japonya'da Buddhizm henüz yerli bir düşünce üretmemişti. Durum basit eklektik yan yanalıktı. Ülkenin kamileri yabancı türevli kozmopolit bir panteonla karşı karşıyaydı; kendilerinin temsil ettiğinden çok daha incelikle –veya gerçekte Yamato yüreklerinin o zaman gereksinim duyduklarından fazla işlenmişlerdi–. Sarayda yeni din, yeni modaya can veren kıtadan gelen uygarlığın taşıyıcısı olmaktan ibaretti. Halk arasında ise teselli aracıydı. Dönem –belirtmeliyiz ki– İslam'ın Orta ve Yakındoğu ve Avrupa'da fanatik kıyımının sürdüğü zamandı (İran'ın düşüşü 650, İspanya 711) ve daha az kanlı olsa da, daha az fanatik olmayan Hıristiyan misyonerlerinin (Boniface, Mainz'in ilk piskoposu, 732) Eski Germen tapınaklarını yıktığı zamandı. Piskoposun daha sonraki sakar pedagojik gayretiyle Avrupa'da mitsel şizofreni (insania germanica: *Zwei Seelen wohnen, ach, in meiner Brust!*)* oluşacaktır; bu şizofreni halen sürmektedir ve bundan sonraki cildimizde işlenecektir. Oysa sekizinci yüzyıl Japonyasında, Levant kültlerinde eyleme dönüşmekten çok üstünde konuşulan duygusal yaşamın kurulmasıyla, Bodhisattvalar ülkenin kırsal ruhuyla karşılıklı dayanışma içinde olmuşlardır.

Bu sonuca dört aşamayla varılmıştır:

1. Nara'da, *Japonya'nın ilk Buddhist başkent döneminde*, MS 710-794: Çin Buddhist sanat ve düşüncesinin etkili biçimde ülkeye girmeye başladığı aşama. Temel simgesel olay büyük Todaiji Tapınağı'nın inşasıdır ve 752 yılında içinde çevresi yirmi metre, her yaprağı üç metre nilüfer çiçeğine oturmuş dev bir tunç Buddha'nın –heykelin kendisi on beş metre uzunluğunda, 452 ton ağırlığındadır, gözünün büyüklüğü bir metreden fazla, elinin büyüklüğü iki metreden fazladır, sağ eli korkma, sol eli nimet dağıtma Hint duruşuyladır– kutsanmasıdır.

2. ve 3. *İkinci Buddhist başkent* Heian (şimdi Kyoto), MS 794-1185: Önce, 794-822'de devam eden Çin etkisi, fakat yeni bir biçim almıştır, çünkü iki Japon keşişin öğretisinde, Dengyo Daişi (767-822) ve Kobo Daişi (774-835), Japon kamileri yerel Bodhisattvalar olarak kabul edilmiştir. Ayrıca, ikincisinin okulunda Hint Nalanda üniversitesinden türetilen yeni tantrik Buddhist öğetinin izleri de bulunur. Bu dönemde Nalanda okulu doruğuna çıkmıştır ve kuzeyde Tibet, güneyde Endonezya, do-

* "Ah göğsümde iki ruh var."

ğuda Çin ve Japonya'ya kutsal güçlerin ayrıntılarını içeren gelişmiş öğretilerle yüklü misyonerler göndermektedir.

Sonra, 894-1185'te Heian'da sürdürülen T'ang Çin'iyle diplomatik ve kültürel ilişkiler ve Murasaki Hanım'ın (978-1015?) romanı Genji Monogatari'de betimlediği seçkin Fujiwara Sarayı. on ikinci yüzyıl trabadurları gibi erotik gül oyunu duyarlılıkla oynanmaktaydı. Kıtadan uzak Japonya artık kendi Buddhizmini geliştiriyordu; izleyen Kamakura Şogunluğu döneminde bu gelişim olgunluğa varacaktı.

4. *Kamakura dönemi:* 1185-1392. Fujiwara hanımlarının ve soylularının narin duyarlılık ve estetik erotizminden uzaklaşma; dört canlı ve özgün Japon Buddhist okulunun kuruluşu: Honen (1133-1212) tarafından kurulan Jodo, öğrencisi Şinran (1173-1262) tarafından kurulan Şinşu; bunların ikisi de Amida mezhebiydi. Çinli Huineng'in Ç'an okulundan esinlenen, fakat yeni amaçlar geliştiren Zen (ana kurucusu Eisai: 1141-1215) ve son olarak balıkçının oğlu Niçiren'in (1222-1282) kurduğu kişisel, şovenist mezhep.

Hint bağımsızlaşma öğretisinin Japonya'da yaşadığı bağımlılık, şükran ve huşu değişimini izlemek zevkli olurdu, ama bu çalışmanın sınırları içinde ancak ana hatlara değinebiliriz.

Sürecin ilk aşaması, belirttiğimiz gibi, Büyük Todaiji Buddha'sıyla simgelenmektedir. Bununla temsil edilen kişilik Hintli Gautama Şakyamuni değil, hiçbir zaman, yer ve ırka ait olmayan tefekkür halindeki Buddha'dır. Tefekkür Ovası'nın, bütün Buddhaların, Bodhisattvaların, gerçekte evrende görünen bütün canlıların vücut bulduğu nedensel kürenin çevresini saran beş Bekçi Buddha grubundan biridir. Kendi güç alanlarına girdiğinde içedönük zihnin önünde görünür. Ve burada temsil edilenin Sanskritçe adı Vairoçana'dır (güneşe ait olan, güneşten gelen; Japoncası *Dainiçi-nyorai:* Büyük Güneş Buddhası). Eğer istersek İran güneş kültünün etkisini bulmamız mümkün. Fakat İran'da veya büyük kültürel Doğu-Batı ayrımının batı kesiminin hiçbir yerinde Vairoçana görüntüsüne benzer hiçbir ideoloji ve ilahiyat yoktur.

Bu koca heykel Avatamsaka Sutra'da (Japonca *Kegon:* Çiçek Çelengi) yer alan Buddhist gerçekleşmeyi temsil etmektedir. Cava'da Borobudur'da bulunan Buddhist stupa da (MS sekizinci yüzyıl) aynı olaya tanıklık etmektedir.[29] Buddha Gautama tara-

29 Borobudurlar için bkz. Zimmer, *The Art of Indian Asia*, c. I, s. 301- 12 ve c. II, Tablo 476-94.

fından aydınlanmadan hemen sonra bildirilen bir öğreti olduğu varsayılmaktadır. Fakat dinleyenler tek sözcük anlamadıklarından, yeniden başlamış ve daha basitleştirilmiş biçimiyle ikili yol Hinayana'yı öğretmiştir. Zaman içinde gelişen zihinlere Mahayana'yı kavrama olanağı verecektir. Ve gerçekten, zamanla, Sudhana adlı bir genç hacılığa çıkmış (Borobudur stupasının iki ve üçüncü koridorlarındaki panellerde anlatılmaktadır), yolculukta elli üç büyük ustayla görüşmüştür. Bunlardan bazıları yaşayan erkek ve kadınlar ve bazıları da tefekkür halindeki Buddhalardır. Ve öğrendiği muhteşem Çiçek Çelengi öğretisidir.

Öğreti bütün Japon Buddhist mezheplerinde yer alır ve en azından bizim açımızdan bir iki önemli yanını belirtmek gerekmektedir. Öğretinin ana dokusu özet olarak yukarıda anlatılmış olan Buddha'nın 12 nedensellik zinciridir, 1. cehalet, 2. eylem, 3. yeni eğilimler vb... 11. yeniden doğum ve 12. yaşlılık, hastalık ve ölüm.* Bu yasaya göre bütün varlıklar kendi kendilerini yaratmaktadırlar, çünkü 11. yeniden doğum, 1. cehaletin sonucudur. 12'li zincirde gösterildiği gibi Buddha öğretisi zaman içinde ardışıklığa önem vermektedir: Önce bu, sonra bu, sonra öteki veya dedikleri gibi "eskinin türevi" Bu öğretinin daha da ötelenmesiyle karşılıklı bağımlılık aynı biçimde mekânla da geliştirilmektedir: Yani evren görelidir, bağımlıdır ve böylelikle "karşılıklı ilişkiyle üremektedir": Hiçbir varlık kendi başına ve kendinden değildir. Veya bilgin Profesör Junjiro Takakusu'nun sözleriyle, "Ona bütün varlıkların ortak eylemlerinin etkisiyle oluşan neden diyebiliriz."[30]

Nedensellik sorunu, artık zaman ve mekânla birlikte ele alınmaktadır; bunlar bir arada olduğu gibi *(tathagata garbha)* olarak bilinen matrisi oluştururlar, şeylerin oluş biçimini. Buddha *tathagata* burada gizlenmiştir, fakat aynı anda açığa çıkmıştır. Dev güneş Buddhası'nın oturduğu çelenk, taç yaprakları dairesi budur; bir eliyle "korkma" derken, ötekiyle her türlü nimeti dağıtmaktadır. Ve bu tapınağa akın akın gelen Japonlar, Buddha'yı seyretmekte, alçakgönüllülükle önünde eğilmekte, şükranla çevresini dolanmakta ve çıkmaktadırlar; onun hem gizlenip hem açığa çıktığı çelenk çiçekleri gerçekte kendileridir.

Bu öğretiye Karşılıklı İlişki ve Sızma İçindeki Bütüncül Dünya Uyumu Öğretisi denilmektedir; içeriğinin açıklanması

* Bkz. s. 263-264.

30 Takakusu, *age*, s. 114.

için "On Engin Kuram" öğretilmektedir. Bizim için dördü üstünde durmak yeterli olacaktır:

1. Engin Görelilik Kuramı'na göre, her şey aynı anda oluşarak bir arada var olur. Yalnız mekân olarak değil zaman olarak da bir arada var olmaktadır; geçmiş, hal ve gelecek birbirini içerir. "Ayrı olmalarına, zaman içinde ayrı görünmelerine karşın, evrensel bakış açısından, her şey bir varlık oluşturmak üzere birleşmiştir."[31]

2. Engin Mükemmel Özgürlük Kuramı'na göre büyük küçük her şey engel olmaksızın birbiriyle iç içedir. Her birinin gücü bütünün parçasıdır ve dolayısıyla sınırsızdır. *"Saç kılında bile sayısız altın aslan vardır."*[32] Ne kadar küçük olursa olsun her eylem bütün eylemleri içerir.

5. Engin Tamamlayıcılık Kuramı'na göre, gizli açık her şey karşılıklı güçbirliğiyle bütünü oluşturur. "Eğer bir şey içerdeyse öteki dışarda olacaktır ve tersi."[33] Tamamlayıcılılıkla birim oluştururlar.

10. Engin Ortak Erdemin Tamamlanması Kuramı'na göre önder ve izleyicisi, şef ve maiyeti birlikte uyum içinde parlak biçimde çalışırlar çünkü "herkes birimiz, birimiz herkes için ilkesine uygun olarak gerçekten eksiksiz bir bütün oluştururlar"[34] –karşılıklı yansıtmayla nüfuz etme–.

Çiçek Çelengi Sutra'nın muhteşem öğretisi budur, Japonya'da Kegon olarak bilinmektedir, amaç bütün varlıklar arasında uyumlu bir bütünlük kurmaktır; herkesin Buddha doğasında olduğu bir çelenk gibi. Ve anlam tefekküre dalmış zihinde değil, eylem halindeki gövdededir öyle ki dinin pratiği yaşamın kendisidir. Fakat bunu gerçekleştirmek için iki gereklilik vardır: Bodhisattva Yemini *(pranidhana)*, kendi dahil her şeyi Buddhalığı gerçekleştirmeye yöneltmek için durmadan çalışmak ve aynı biçimde sevecenlik *(karuna)*.[35]

---

31 *age*, s.120.

32 Philipp Karl Eidmann, "The Tractate of the Golden Lion", çev. ve değerlendirme (basılmamış).

33 Takakusu, *age*, s. 120.

34 *age*, s. 121.

35 Kyoto'da Chion-in ve Nishi Honganji'de Profesör Sihnya Kasdugai ve Profesör Karl Philipp Eidmann'la yaptığımız beş aylık tartışmayı burda şükranla anmak isterim.

Özü Japon olan Buddhizmin kuruluşunda ikinci önemli adım Dengyo Daişi (767-822) ve Kobo Daişi'nin (774-835) 804'de Çin'e gitmek için yola çıkmalarıyla atıldı.

Birincisinin dönüşünde kurduğu rahiplik mezhebi Tendai (Çince T'ien-t'ai) adıyla bilinir. Güney Çin'de Bodhidharma'nın öğrencisi olduğu kabul edilen Çih-kai'nin (531-597) kurduğu dağ manastırı örnek alınmıştır.* Bodhidharma eğer tarihsel bir kişilikse Çin'de y. 520-528 yıllarında bulunmuştur(!).

Tendai'nin temel öğretisine göre Buddha Zihni her şeyde mevcuttur. Elbette bunu şu ana kadar defalarca duyduk. Buradaki mezhebe kimliğini veren ve daha sonraki Japonya'da halk Buddhizminin biçimlenmesinde etkinliğini sağlayan özel düşünce Nilüfer Sutra'nın, "Doğru Yasanın Nilüferi"nin *(Saddharmapundarika)* Buddha'nın kendisi olmasıdır. Çünkü Buddha yaşamı boyunca değişik gruplara sayısız yol öğretmiştir. Sınırsız vermeyi, Hinayana yolunu, Büyük Neşe yolunu ve yaşamının sonlarında en mükemmel biçimde Doğru Yasa Nilüferi'ni öğreten odur. Ayrıca, ölüm anında, Buddha çevresindekilere, *"Ustamız göçüyor diyerek üzülmeyin! Ölümümden sonra size öğrettiklerim sizin ustanız olacak"* demiştir. "Eğer öğretime uyar ve uygularsanız, Yasa Gövdem sonsuza kadar burada kalmış gibi olmaz mı?"[36] Fakat Doğru Yasa Nilüferi, tamamlayıcı öğreti hepsinin özetidir. Dolayısıyla, Nilüfer Sutra Buddha'nın Yasa Gövdesi'dir.

Buna bir düşünce daha eklememiz gerekiyor: Sonsuzluk ve zaman arasında –Yasa Gövde ve Görünen Gövde, bu ve şu– ayrım yoktur. Gerçekliğin çevresinde hareket edip değiştiği hareketsiz Buddha Özü dışında bir varlık olduğu düşünülmemelidir. Tersine, "gerçek" hal aslında hal değildir ve görüntü olan "bu hal" karşısında geçici bir zıtlık oluşturmaktadır; fakat orta haldir. Orta Yol ikisini de aşan ve ikisinin de ötesinde ikisiyle özdeştir. Yaşayan Buddha ve Yasa Gövdesi birbirinden farklı değildir; Yasa Gövde Nilüfer Sutra'yla da aynıdır. Ama aynı şeye eşit olanlar birbirine de eşittir; ve Nilüfer Sutra da Yaşayan Gövde'dir.

İkinci gezgin Kobo Daişi'nin gelişiyle oluşan okul daha karmaşıktır. Kobo Daişi Çin'de "Doğru Söz" (Sanskritçe *mantra*, Çince *Çen Yen*, Japonca *Şingon*) adı verilen Hintli tantrik gizem

* Bkz. s. 426.

36 *Nirvana sutra*, Takakusu, *age*, s. 127-28.

yolunu incelemiştir. Burada temel kavram Roma Katolik Kilisesi'nin Aşai Rabbani kavramına benzetilebilir. Kutsal sözlerin şatafatla, törene uygun biçimde söylenmesiyle, yüceltilen rahip ekmek ve şarabı gerçekten İsa'nın et ve kanına dönüştürmektedir. Görüntü aynı kalır, fakat öz Tanrı olmuştur. Buddhist-Hindu tantrik okullarında da, "Doğru Söz"ün bu tür etkiler yaratacağı düşüncesi vardır. Fakat burada ek bir düşünce daha vardır; bütün Doğu'da önemli olan bu düşünceye göre kutsallık, Buddhalık niteliği kutsayanda da vardır: Mucize kutsayanın içinde olur, özü dönüşüme uğrayan odur.

Kutsayan, dolayısıyla, Buddha ilkesinin davranışını edinmek durumundadır. Dolayısıyla, bu ilkeye uygun olarak düşünce *(dhyana),* söz *(mantra)* ve gövdenin davranışını *(mudra)* düzenlemelidir. Kendi gövdemiz böylece Buddha olmaktadır.

Ayrıca, Hindu-Buddhist çizginin kutsalın gerçekleşmesine ilişkin sayısız derece, düzen ve biçim kavramı, sayısız simgesel imgesi bu gelişimle birlikte zenginleşmiş, çeşitli modeller oluşturmuştur; yani mantra için geliştirilmiş davranış sistemleri vardır. Bunlar iki genel kategoride sınıflandırılabilir: 1. elmas dairesi veya yıldırım gövdesi *(vajra)* sistemleri yok edilemez, gerçek veya elmas hali temsil eder, bu grubun direğini oluşturan kişilik çevresini gazların sardığı büyük Güneş Buddhası, Vairoçana'dır; 2. rahim *(garbha)* dairesinde olanlar, değişen dünyanın düzenini temsil eder. Yukarıda olduğu gibi matrisiyle adlandırılmıştır ve Hint Buddhizm sanatında dünyanın nilüfer tanrıçasıyla simgeleştirilmiştir.*

Kobo Daişi yurdunun yerli kamilerini rahim dairesi üyeleri arasına dahil etmiştir. Daha önce Buddhalar kami olarak kabul edilirken, şimdi kamiler Buddha şeyleri oluyordu. Burada iki taraflı karşılıklı etkileşim söz konudur. Ayrıca, tantrik büyü Japon Şaman geleneğiyle kaynaşmış ve gene iki taraflı etkileşim yaşanmıştır. Bu güçlü, halka yayılmış olduğu kadar seçkinlerce de benimsenen ikili sistem *Ryobu Şinto* "İki Yönlü Şinto" olarak adlandırılmıştır. Tendai mezhebi akıma katılmış, kendi yaklaşımını "Tek Gerçeklik Şinto" *(İçijitsu Şinto)* olarak adlandırmıştır. Böylece, daha Çin'le etkileşim sona ermeden Japonya kendi Buddhizmini yaratmaya başlamıştır.

Japonya'nın yeni özümlediği yüksek kültür aşamasında kendi biçemini her alanda gösterebilmesi ise, ancak Heian döne-

* Bkz. s. 289-290.

minin ikinci aşamasında gerçekleşmiştir. Profesör Langdon Warner duyarlı bir yaklaşımla, örnek olarak, onuncu ve on birinci yüzyılların "neredeyse aniden ve kuşkusuz eski resim okullarına da bağlı olarak, Japonlar dünyanın o zamana kadar görmediği uzun dikey yazılar üretmeye başladılar. Aynı yıllarda ve daha sonra Çinliler insanların doğadan her türlü etkilenişini gösteren manzara ve hava değişimlerini yaratırlarken, Japonlar insanlara karşılaştırılamaz metinler sunuyorlardı..." diyor.

Profesör vardığı sonucu şöyle anlatıyor: "Temel fark Çinlilerin felsefe konularına ilgi duyarken Japonların İnsana ve maddi dünyada belirli bir zamanda olanlara önem vermeleridir."[37]

Çin'de Taoculuğun Tao düşüncesini gök ve yerde doğa düzeniyle ilişkilendirdiğini söylemiştik; bilgenin ülküsü, mitsel mistik Lao Tzu'nun kendisi gibi, toplumsal çerçeveden doğaya doğru kaymış; kendi doğası dağların, suların, ağaçların ve harikalar ortamının soylu etkileri ortamında gelişti. Çünkü bunlar arasında Değişimler Kitabı'nda anlatılan gizemler her yerde çeşitli biçimlerde görünüyor ve ruhsal etkileşim ilkesiyle insanın kendi ruhu da orada kendiliğindenliği elde ediyordu. Hindistan'daysa ülküsel amaç yalnızca insan çevresinden değil, kozmik olandan da kurtuluştu (*mokşa*).

Tokyo Üniversitesi'nden, bilge, Doğu Felsefesi Profesörü Dr. Hajime Nakamura 1955'te Rangun'da çok önemli bir konuşma yaptı. Çince ve Japoncada özgürlük kavramının aynı iki ideogramla anlatıldığına işaret ederek bunların *kendi* ve *neden* anlamlarında olduğunu (kendi-neden, kendini harekete geçirme, kendiliğindenlik anlamında olmalı), ancak Çin'de özgürlüğün *insan bağından kopmak* anlamına gelirken (örnek olarak Pu-hua, çılgın gibi davranıp sürekli ziller çalan aptal bir bilgeydi), Japonya'daki anlamının *insan bağıyla* –laik etkinliklerin kutsallaştırılması yoluyla– *tamamlanmak* olduğunu açıkladı.[38]

Çin'de Hint Buddhizmi'nin kurtuluş öğretisinin kendiliğindenliğe dönüşümünü (Hui-neng okulunun Ç'an öğretisi) izledik. Şimdi Japonya'da dünyanın insanları ve insanların dünyasına doğru bir adım daha atılışını göreceğiz; veya zaten görmüş bulunuyoruz. Çünkü Prens Şotoku'nun sözlerinde ana fikri din-

37 Warner, *age*, s. 29-30.

38 Hajime Nakamura, "The Vitality of Religion in Asia", *Cultural Freedom in Asia*, Birmanya, Rangun'da 17-20 Şubat 1955'te toplanan konferans tutanakları, Charles E. Tittle Company, Rutland, Vermont ve Tokyo, 1956, s. 56.

ledik: Karşılıklı İlişki ve Sızma İçindeki Bütüncül Dünya Uyumu'ndaki birimiz hepimiz, hepimiz birimiz için öğretisinde bu ses konçertonun en güçlü notası olmuştur. Gerçekten şimdi Buddhizmin Japonya'daki tarihine ilişkin bütün söylenmesi gereken farklı insan bağlarının hangi öğretide nasıl biçimlendiğidir.

Hintli Buddhist, evrende hayal kırıklığına uğramıştır, Çinli toplumda hayal kırıklığına uğramıştır, Japon uğramamıştır. Dolayısıyla, Hintli Boşluğa kadar, Çinli Aile (Konfüçyus) veya Doğaya (Lao Tzu) geri çekilirken, Japon çekilmemiş, olduğu yerde dikilmiş ve kendi kamilerini Buddha şeyleri değerine yükseltmiş, bu dünyanın kendisini neşe, üzüntü ve acılarıyla birlikte Altın Nilüfer Dünyası olarak, tam burada ve şu anda görmüştür.

Ve Japonya'daki Altın Nilüfer'in ışınlarını alan ilk insan bağlarından biri Heian hanedanının saray-dünyasıdır.

Profesör Masaharu Anesaki yazıyor: "Dönem, emperyal sarayın romantik ve yapay çevresinde bolluk içinde dolaşan soylu ve hanımların 'hayalci çapkın' ve 'çiçekli kız' çağıdır. Estetikliğin ve duyarlılığın, imparatorluk başkentinin ne olsa gevşeklik veren atmosferinde duyguların serbest akışıyla inceltilip geliştirildiği bir çağdır. Bu pitoresk topluluğun her üyesi, erkek veya kadın, şairdi, doğanın çekiciliğine karşı duyarlıydı ve duygularını şiire dökmek konusunda istekliydi. Doğa ve insan yüreğinin çeşitli duyguları karşısındaki içten duygulanımları *awaré* sözcüğüyle ifade ediliyordu; bu sözcük hem acıma hem sevecenlik anlamına geliyordu. Bu duygunun kökeni çağın duygusal romantizmindeydi; Buddhizmin varlığın tekliği, farklı varlıkları birleştiren temel birlik ve bireyin yeniden dünyaya gelerek yaptığı devirler öğretisi de elbette etkili olmuştu. Varoluş ve sonrasında yaşamın devamlılığı inancı duygusal özelliği derinleştirmiş, *awaré*nin sevecenlik yönünü genişletmiştir. *Awaré* egemenliğinin dönem yazınında veya gerçek yaşamında birçok aşk romansları üretmiş olması şaşırtıcı değildir."[39]

Batılı okuyucu *awaré* terimiyle on ikinci yüzyıl trubadurlarında dile gelen cömertlik, sevgi karşısında yücelen, saf bir kırılganlık ülküsü arasındaki benzerliği fark edecektir. Ama Japonya'da duygular, Profesör Anesaki'nin gösterdiği gibi tüm doğa ve evreni kucaklamak üzere açılmıştır:

39 Masaharu Anesaki, *Japanese Mythology, The Mythologies of All Races*, c. VIII, II. Kısım, Marshall Jones Company, Boston, 1928, s. 296.

"Buddhizm, zamanın dalgın çapkınlarına ve çiçekli kızlarına yaşamın tekliği duygusunu büyük bir güçle hissettirmiştir."

Yaşadıkları duygular, awaré, dolayısıyla, genç Prens Gautama'nın kendi sarayında ölüm gerçeğini kavramaktan duyduğu derin şokun yankısıdır. *Mono no awaré wo şiru* "acıdan haberdar olmak" diye bir deyiş vardır. Fakat Fujiwara bahçesinin çapkınları ve kızları, mezarlık sahnesi yerine, dünyaya düşen çiçeklerin yarattığı güzelliğin şölenini görmüşlerdir.

KAMAKURA DÖNEMİ: MS 1185-1333

"Heikeler, Içi no tani'de bozguna uğratılıp soyluları ve maiyeti gemileriyle kaçmak için kıyıya koşarken, Kumagai Naozane dar bir patikadan at sürerek sahile geldi. Niyeti kaptanlarını durdurup engellemekti. O sırada gözü açık denizdeki gemilerden birine ulaşmaya çalışan bir atlıya takıldı. Bindiği at bakla kırıydı ve eğer altın kakmalarla parlıyordu. Kumagai ona savaş borusuyla seslendi, "Utan! Düşmana sırtını dönmekten utan! Dön! Dön!"

Savaşçı atını çevirip sahile sürdü; Kumagai hızla onunla ölümcül bir dövüşe girişti. Hemen onu yere devirip üstüne çıktı ve başını kesmek için miğferini çıkardı. Narin pudrası ve siyahlatılmış dişleriyle kendi oğluyla yaşıt, ancak on altı, on yedi yaşlarında güzel yüzlü genci görünce, "Kimsin sen?" diye sordu, "Bana adını söyle, canını bağışlayabilirim."

"Hayır, önce sen söyle" dedi genç adam.

"Ben Musaşili Kumagai Naozane'yim, önemim yok."

"Öyleyse iyi bir tutsak yakaladın" dedi genç, "Başımı al ve yandaşlarıma bir göster, sana kim olduğumu söylerler."

Kumagai düşündü, "Önderlerden biri, ama onu kesmem zaferi yenilgiye çevirmez; bıraksam da yenilgiyi zafer yapmaz. Oğlum Kojiro bu sabah Içi no tani'de hafifçe yaralandığında bana acı vermedi mi? Bu genç adamın babası, onun öldürüldüğünü duyduğunda ne kadar acı çeker. Bırakacağım."

O sırada çevresine bakıp Doi ve Kajiwara'nın elli atlıyla geldiklerini gördü. "Ah! Bak şu işe" diye bağırdı, gözyaşları yanaklarından akarak, "senin yaşamını bağışlayacaktım, ama her yer bizimkilerle doldu, onlardan kurtulamazsın. Eğer öleceksen, benim elimden olsun; Cennette yeniden doğman için dualar edilmesini sağlarım."

"Elbette" dedi genç, "öyle olmalı. Hemen kafamı kes."

Kumagai duygularına kapılmıştı. Kılıcını kullanamıyordu. Gözleri doldu ve ne yaptığını bilemedi, ama çaresi yoktu: "Ah! Yaşam asker için ne zor" diye bağırdı. Asker ailesinde doğduğum için bu üzüntüyü çekmeli miyim! Böyle acımasız işler yapmak ne kötü!" Yüzünü, zırhının koluna kapadı ve acıyla ağlamaya başladı. Sonra başını kaldırıp genç adamın zırhını çözmeye başladı. O sırada bir torbada flüt buldu. "Ah!" dedi. "Sabah duvarlar arkasında arkadaşlarıyla müzik dinleyen bu gençti. Doğu Eyaletlerinden bu kadar adamımızdan yanında flüt getiren tek kişi olacağını sanmam. Bu saraylılar ne kadar ince oluyorlar."

Flütü kumandana getirdiğinde herkesin gözyaşlarına gömülmüş olduğunu gördü, gencin Tsunemori'nin en küçük oğlu, on altısındaki Atsumori olduğunu anladı. O anda Kumagai'nin yaşamı dinsel yaşama döndü."[40]

Tarih 1184. Olay, Taira (Heike) kabilesinin Minamoto (Genji) kabilesi tarafından yok edilmesi. Dört çeyrek yüzyıl süren feodal savaşımın açılış dönemi; Avrupa'da parlak birinci Haçlı seferinden, Kraliçe Mary'nin İskoçlar tarafından öldürülmesine kadar olan döneme koşutluk gösteriyor ve *awaré*: "Eyvah!"

Artık İslam savaşçıları Hindistan'a giriyorlar, Moğollar Çin'de, Altın Ordu Rusya'da; Pasifik sularında, Japonya'nın doğusunda Polinezya'nın savaşçı kralları koca denizdeki her adada egemenlik iddia ediyorlar; ve okyanusun karşısında iki askeri, rahip sınıfına dayanan imparatorluk, İnka ve Aztekler kan ve gözyaşı üstüne kuruluyor. Zamanın bütün dinlerinin belirgin odak noktası surla çevrili saray ve askeri kamplar; köylü kulübeleri ve cahil köyler; bu dönemde ikonografik ihtişamın doruğuna çıkan büyüsel tapınak ve katedraller, yavaş yavaş gelişen, sesi gür çıkamayan kentler. Avrupa'da olduğu gibi Japonya'da da şövalyeliğin, eşkıyalığın serpildiğini, cömert yüreklerin *awaré*sini, asker keşişleri, tefekküre dalmış manastırları ve başucu kitaplarıyla hanımları görüyoruz.

Yeni kuşak keşişler ortaya çıkıyor; ayaklarında sandallar, sırtlarında paçavralar; yoksullar arasında dolaşıp onları yönetiyorlar. Avrupa'da Domingo (1170-1221) ve Francesco (1182-1226) ve Japonya'da Honen (1133-1212) ve Şinran (1173-1262) gibi.

40 Heike Monogatari (The Tale of Heike: The Death of Atsumori), çev. A. L. Sadler, Donald Keene (y.), *Anthology of Japanese Literature*, UNESCO Collection of Representative Works, Grove Press, New York, 1955, s. 179-81'de.

Kamakura Dönemi'nde (1185-1333) Buddhizm –Japonya'da olgunlaşma dönemi– iki eğilim gösteriyordu: *Jiriki* "öz güç, kendine güven" ve *tariki* "başkasının gücü, aracılıkla kurtuluş" İkincisi, temel olarak Amida kültünde temsil ediliyordu, birincisi Zen. İkincisinin önde gelen ustaları aziz Honen ve Şinran, birincisinin Eisai (1141-1215) ve Dogen'di (1200-1253). Ve ikincisinin yayıldığı toplumsal alan hanımefendilerin odalarıyla, yoksul köylerken, birincisinin alanı genelde savaşçı kamplarıydı.

Amida'ya başvuru Japonya'da yıllardır bilinmekteydi. Çin' deki katliamı günlüğünden izlediğimiz Ennin, Japonya'ya dönüşünde Amida'ya inanan ve onun propagandasını yapan biri olmuştu. Köylerde dolaşan birçok gezgin keşiş de onun adını anıyordu. Kilise örgütlenmesi içinde, Mahayana anlayışında ayrı bir Saf Ülke (Jodo) mezhebinin kuruluşu, kendi keşiş, rahibe ve tapınaklarına sahip oluşu, Buddha'nın yoksul cenneti müjdesini taşıyan aziz Honen'in işi oldu. *Namu Amida Butsu,* "Amida Buddhaya Övgü", tanrısal bir esin olarak her koşulda ve özel törenlerde ışıklar, ziller, tütsüler arasında söyleniyordu ve Japonya'nın dinsel yaşamında önemli etkisi olan temel geleneklerden biri haline geldi. Amaç Buddhalık veya bu dünyada aydınlanmak değil, öteki dünyada buna erişmektir ve elbette güzellikler içinde nirvanaya ulaşılacaktır. Yöntem içsel disiplinlerden birini uygulamak değil, Buddha'nın andına güvenerek düşünceli, zahitçe yakarıştır. Dünyadaki kazanç da bu basit dinsel pratiğin herkese seslenebilme kolaylığıyla kalbin değişimidir.

Honen, babası kesildiğinde daha sekiz yaşındaydı; baba oğlum öç değil Buddha peşinde olur arzusuyla can verdi ve Honen o yıl rahip olarak Tendai mezhebine katıldı. Kırk iki yaşında Amida'nın adının kutsallığına tutuldu, bundan sonra yaşamı boyunca her yandan kıyım, savaş çığlıkları ve kahramanlar arasında kalan halka bu mesajı taşımak için yaşadı.

Fakat Amida'nın Japonya'nın laik yaşamına tam anlamıyla aktarılması öğrencisi Şinran eliyle oldu. Şinran babasını üç yaşında, annesini sekizinde kaybetmişti ve Tendai manastırına girmişti. Yirmi sekizinde Honen'le tanıştı. Honen Şinran otuz dokuz yaşındayken öldü. Şinran'ın Amida tapımına getirdiği yenilik iki yönlüydü. Birincisi, Japonya için uygun olmayan manastır ülküsünü reddederek manastırı terk etti, sıradan mümin kimliğini benimseyip evlendi. Bu hareketin anlamı, tapınmanın özel bir yol veya ödev olmayıp yaşamla iç içe oluşu, herhangi görevle ay-

nı nitelikte oluşunu göstermekti. İkinci, ant; ve Amida cenneti üstünde durmayı bıraktı, müminin kendi içindeki uyanma bunalımı üstünde durmaya başladı, buna "inancın uyanması" adını verdi: Çiçekli Çeleng'in gerçekliğinin kavranılması (fakat insanın düşünce, konuşma ve eylemlerinin her yönünü dönüştürürken kendinden geçmiş kalması). Bu gerçeklik de her şeyin bir, birin her şey oluşudur. Bu uyanıklılıkla yaşamak dünyaya şükran göstermektir ve bundan sonra adın söylenmesi şükranın ifadesidir. Artık yöntem Honen'in Jodo'sunda, adın söylenmesinde değil, Güneş Buddhası Amida kişiliğinde simgeleştirilmiş gizeme inancı geliştirerek ve şükran duygusuyla dinleyip öğrenerek yaşamı sürdürmektir. Ve uyanış çabayla gelmez, kendiliğindendir.[41]

Ülkeye giriş döneminde samurayların Buddhizmi haline gelen Zen'de ise öte yandan, aydınlanmış yaşam sorunu ilahiyatçı olmayan bir görüş benimsenmiştir. Her şey Buddha şeyidir. Buddhalık içseldir. İçeri bakıldığında Buddhalık görülür. Bu öze göre hareket et ve harekete geçen Buddhalık olacaktır. *Özgürlük* ("kendini harekete geçirme", "kendiliğindenlik") Güneş Buddhası'nın tezahürüdür, bencillik, heyecan, korku, zorlama, akıl yürütme vb. yalnızca zorlayıcı, çarpıtıcı ve engelleyicidir. Hindistan'da Patanjali yoga sisteminde yoganın amacı, "zihin maddesinin kendiliğinden eylemini isteğe bağlı olarak durdurma" olarak tanımlanmıştı.* Zen'de tersine, amaç zihni tüm kendiliğinden hareketinde serbest bırakmıştır.

Sessiz oturup, bir şey yapmamak,
Bahar gelir ve otlar kendiliğinden büyür.

Alan W. Watts'in gözlemi şöyle: "Bu 'olduğu gibi'lik zihnin ve dünyanın doğal hareket biçimidir; gözlerin kendiliğinden görmesi, kulakların kendi başlarına duyması ve ağzın parmaklarla zorlanmadan açılması gibi."[42]

Ve savaşçılık bağı: Eugen Herrigel *Okçuluk Sanatında Zen* yazısında anlatıyor: "Kılıç kullanmada mükemmelliğe, kalp Ben ve Sen, benim kılıcım onun kılıcı, kılıcını nasıl kullanmalıyım düşüncesiyle, hatta yaşam ve ölüm düşüncesiyle artık sıkıntıya girmediğinde ulaşılır. 'Her şey boşluktur': kendin, parlayan kılıcın, onu tutan kollar da. Hatta boşluk düşüncesi de yoktur.' Ta-

41 Philipp Karl Eidmann, vd., *The Lion's Roar*, c. I, No 3 (Nisan 1958) ve Takakusu, *age*, s. 166-75.
Bkz. s. 33-34.

42 Alan W. Watts, *The Way of Zen*, Pantheon Books, New York, 1957, s. 134.

kuan bu boşluk düşüncesinden 'hareketin harika akıcılığı gelir' der."[43]

Bütün iyi atlet ve sporcular, en azından bu sonuncu ifadeyi "formunda olmak" olarak anlayacaklardır. Zen'in her şey için, her zaman formunda olma sanatı olduğu söylenebilir. Engelleme yoktur: Her şey mükemmel akar. Ve Buddhalık buradadır, işin içine saldırgan bencillik girmediği sürece. Bencillik ancak acemide, amatörde, işlenmemiş kimsede bulunur. Mükemmel eğitim gören profesyonelde bulunmaz. Yani Zen'de Buddhalık ustalığını sanatta buluyoruz. Samuraylık sanatında bu savaşa uygulanmaktadır. Daha sonraki dönemlerde ve yaşamın başka alanlarında bu ilkeler hemen bütün veya birçok sanata uygulanmıştır: Manastırlarda tefekkür sanatı, çay odasında çay sunma sanatı, aynı biçimde resimde, güzel yazıda vb. "formda" hareket yaratılmıştır.

Ve son olarak, belirtilmesi gereken önemli bir hareket daha var: Balıkçının keşiş oğlu, Niçiren, on beş yaşındayken kendi kendine sormuştu: "Buddha tarafından öğretilen Doğru nedir?" ve Tendai'nin canlandırılmasının doğruya en yakın yaklaşım olacağına karar verdi. Çünkü nihai Buddhalık ilkesinin sonsuzluğu, sayılamaz çağların Buddhası, tarihsel Buddhaların, Tefekkür Buddhalarının, Bodhisattvaların ve ötekilerin yalnızca görüntü kipleri oldukları Sonsuz Aydınlatıcı Buddha üstünde burada durulmaktadır. "Özgün Oturuşlu Buddha" ve "İzi Terk eden Tezahürün Buddhası" terimleri iki bölümlülüğü özetlemektedir. Niçiren, öğretilen bütün öteki yolların basit izler peşinden giden sapmalar olduğunu ilan etti. Onlar *upaya* "yaklaşım, maske, deneme" diyarlarıyken, Nilüfer Sutra'nın son yarısı "hepsi için tek araç" Özgün Diyar'ın kendi öğretisini göstermektedir.

Niçiren, Honen'i bütün Buddhaların, yazmaların, bilgelerin ve bütün zamanların insanlarının düşmanı olarak mahkûm etti ve hükümetten bu sapkınlığa el koymasını istedi: Jodo cehennemdir, Zen şeytandır, Şingon ulusal yıkımdır. Niçiren'in kendisi halkın hücumuna uğradı, sürgün edildi. Fakat geri döndü. Japonya'yı Buddhist kaderin ülkesi, Buddhizmin restorasyon yeri ve dünyanın sayesinde aydınlandığı yer olarak gördü. Çin Moğol hanedanı o dönemde Japonya için ciddi işgal tehditi oluşturuyordu. Adı Güneş *(niçi)* Nilüferi *(ren)* anlamına gelen Niçiren, kendi dinsel düzeltiminin ülkeyi kurtaracağını iddia etti. "Japon-

43 Eugen Herrigel, *Zen in the Art of Archery*, Pantheon Books, New York, 1953, s. 104.

ya'nın direği ben olacağım, Japonya'nın gözü ben olacağım, Japonya'nın damarı ben olacağım" diye yazdı; kendisinin Buddha'nın doğruyu korumakla görevlendirdiği Bodhisattva Vişişta-çarita (Tanınmış Eylem) olduğunu düşünmeye başlamıştı.[44]

Kültünde, Tendai'de olduğu gibi, tapım nesnesi olan Nilüfer Sutra'dır, tekrarlanan, hatta davul sesiyle birlikte –dondon dondoko dondon– bağırılan dua *Namu Myohorengekyo* "Yaşasın Doğru Yasanın Nilüferi"dir. Ve sonunda yalnız kaldığı dağ inzivasında, "Göğsümün tefekküre dalan bütün Buddhaların yeri olduğunu biliyorum; Doğruluk Tekerleği'ni dilimde döndürdüklerini biliyorum, boğazımın doğum yerleri olduğunu biliyorum, Üstün Aydınlanma'ya ağzımda eriştiklerini biliyorum... Doğru soylu olduğu gibi, bulunduğu gövde de öyledir; insan soylu olunca kaldığı yer de öyledir."[45]

Gözden geçirdiğimiz mezheplere bağlılık duyan Japonların bugünkü sayıları şöyledir:[46] Amida (Şinşu ve Jodo) 13.238.541; Niçiren 9.120.028; Şingon 7.530.531; Zen (Rinzai ve Soto) 4.317.541; Tendai 2.141.502; Kegon 57.620 ve bütün öteki Buddhist mezhepler 608.385.

5. KAHRAMANLARIN YOLU

"Japon tanıkların peşinden hondo, yani tapınağın ana salonuna törenin yapılacağı yere davet edilmiştik." A. B. Mitford'un Japon intihar törenini anlatışı böyle başlıyor:

"Koyu ahşap sütunlara dayanan yüksek tavanlı büyük bir salon. Tavandan Buddhist tapınaklara özgü kocaman yaldızlı lambalar ve süslemeler bolluğu sarkıyor. Yüksek sunağın önünde, güzel beyaz hasırlarla döşenmiş yerde, doksan santim, bir metre kadar kırmızı kilimle kaplı bir yükseklik var. Belirli aralıklarla yerleştirilmiş uzun kandiller loş, gizemli bir ışık yaratıyor, olanların görülmesine ancak yetiyorlar. Yedi Japon, yükseltinin solundaki yerlerini alıyorlar, yedi yabancı sağda. Başka kimse yok.

Birkaç dakikalık havada asılı kalan kaygılı bekleyişten sonra Taki Zenzaburo, otuz iki yaşında güçlü biri, soylu bir havayla

44 Takakusu, *age*, s. 176-84.

45 Masaharu Anesaki, *Nichiren, the Buddhist Prophet*, Havard University Press, Cambridge, Mass., 1916, s. 129.

46 *Religions in Japan at Present*, Institute for Research in Religious Poblems, Tokyo, 1958, s. 54.

büyük olaylarda giyilen kenevir kolları olan tören elbisesi içinde salona geliyor. Yanında *kaişaku* ve üç subay var. *Jimbaori*, yani altın astarlı savaş elbiselerini giyiyorlar. *Kaişaku* sözcüğünün bizim cellat sözcüğüyle çevrilemeyeceğini belirtmek gerek. Bu görev centilmenlere verilir, çoğunlukla mahkûmun akrabası veya arkadaşıdır ve aralarındaki ilişki kurban ve cellatı ilişkisi değildir. Bu kez *kaişaku* Taki Zenzaburo'nun öğrencisiydi ve onun arkadaşları tarafından kılıç kullanmadaki yeteneği nedeniyle kendi oylarıyla seçilmişti.

Kaişaku solunda, Taki Zenzaburo yavaşça Japon tanıklara yaklaştı ve ikisi de onların önünde eğildiler, sonra yabancıların önüne gelip bizi de aynı biçimde selamladılar, belki daha fazla saygıyla. İki seferde de selama törenle, kuralıyla karşılık verildi. Yavaşça ve büyük vakarla mahkûm yükseltinin üstüne çıktı, iki kez yüksek sunağın önünde secdeye vardı. Sırtı sunağa dönük, *kaişaku* sol yanında çömelmiş biçimde, kilime yerleşti. O zaman bekleyen üç subaydan biri öne çıktı, tapınak sunaklarında kullanılan biçimde bir tepsisi vardı. İçinde kâğıda sarılı *wakizaşi*, Japonların kısa kılıç veya kaması duruyordu. Boyu 25 santimdi, ucu ve ağzı jilet kadar keskindi. Bunu yere kapanarak mahkûma verdi; o da kamayı saygıyla aldı, iki eliyle başının üstüne kaldırdı ve önüne yerleştirdi.

Bir baş eğmeden daha sonra Taki Zenzanuro acılı bir itirafta bulunandan beklenebilecek duygu ve tereddütle dolu bir sesle, fakat yüz ve tavrında ikisinin de işareti olmadan, aşağıdakileri söyledi:

'Ben ve yalnız ben, Kobe'de yabancılara ateş açılmasını uyarıda bulunmadan verdim ve kaçmaya çalışırlarken tekrarladım. Bu suç nedeniyle bağırsaklarımı çıkarıyorum ve burada hazır bulunanlardan bu hareketimi izleyerek bana onur vermelerini rica ediyorum.'

Bir kez daha eğilerek, konuşmacı elbisesinin üst bölümünü kuşağından kaydırdı ve beline kadar çıplak kaldı. Dikkatle, geleneğe uygun biçimde, geriye düşmesini engellemek için elbisenin kollarını dizlerinin altına sıkıştırdı; çünkü soylu bir Japon öne düşerek ölür. İncelikle, becerikli bir elle önünde yatan kamayı aldı; ona istekle baktı, neredeyse sevgiyle. Bir an son kez aklından geçenleri toparlıyormuş gibi göründü ve sol yandan derin biçimde kamayı kendisine soktu, yavaşça sağ tarafa çekti ve yaranın içinde çevirerek yukarı doğru küçük yarıklar yaptı. Bu baş

döndürtücü acılı işlem sırasında yüzünde tek kas oynamadı. Kamayı çıkarınca ileri doğru uzandı ve boynunu uzattı; yüzünden ilk kez acılı bir ifade geçti, ama ses çıkmadı. O anda hâlâ yanında çömelmiş duran kaişaku her şeyi yakından izliyordu, ayağa fırladı, kılıcını bir an ileri doğru uzattı ve sonra bir parıltı, ağır, çirkin, tok bir ses oldu; düşme sesi geldi. Baş, bir vuruşla gövdeden ayrılmıştı.

Ölüm sessizliği oldu, sessizliği yalnızca önümüzdeki hareketsiz baştan fışkıran uğursuz kan sesi bozuyordu; bu baş, bir saniye önce cesur bir şövalyenindi. Korkunçtu.

Kaişaku hafifçe eğildi, kılıcını hazırlamış olduğu kâğıt parçasıyla sildi, yükseltiden indi ve lekeli kama, idamın kanlı kanıtı olarak törenle kaldırıldı.

Mikado'nun iki temsilcisi bundan sonra salonu terk ettiler ve tanıkların oturduğu yerin karşısından geçerek bizi Taki Zenzaburo'nun idamının yerine getirilmiş olduğuna tanıklığa çağırdılar. Tören sonunda bitti ve tapınaktan çıktık."[47]

Hiyeratik kent devletinden ve Ur kral mezarlarından sonra çok yol geldik, fakat hâlâ buradaki temel ilke açısından, birey oradaki gibi toplumsal olarak verilmiş rolüyle vakur biçimde tam olarak özdeşleşiyor. Toplum içinde yaşam dünya sahnesinde oynanan ihtişamlı, soylu bir oyun olarak kavranıyor ve herkesin işlevi kişiliğe zarar veren bir engelleme olmadan bu rolü yerine getirmek. Taki Zenzaburo, bir olayda yanlış oynamıştır. Fakat sahneden çıkmanın resmi bir biçimi vardır ve ona, özenli biçimde gerçek kimliğinin kazadan sorumlu yönüyle özdeşleştirilemeyeceğini kanıtlama olanağı verir (kendini özgür hareket eden kişilik olarak ortaya koyar).

Ve aynı anlayışla, Japon yıllıklarında rolleri gereği istekle ölüme giden yürekli erkek ve kadınlardan söz eden sayısız olay buluruz; bunların en etkileyicilerinden biri de *junşi* olarak bilinen ritüel, ölü izlemektir.

Yamato döneminde tepe mezarların çevresine konulan haniwa heykelleri canlı kurbanların yerine geçiyordu. Fakat yaşayanların ölüleri izlemesi geleneği Japonya'da günümüze kadar gelmiştir. Büyük feodal savaşlar döneminde gelenek zorla can-

47 A. B. Mitford, *Tales of Old Japan*, Macmillan and Co., Londra, 1871, s. 232-36; Inazo Nitobe, *Bushido: The Soul of Japan*, Teibi Publishing Company, 17. y., gözden geçirilmiş, genişletilmiş, Tokyo, 1911, s. 106-11.

landırılmış ve daimyo ölümlerinde on beş, yirmi adamının bağırsaklarını dökmesi gerekmiştir. Bundan sonra yüzyıllarca Tokugava Şogunluğu'nun (1603-1868) katı kurallarına karşın, eski okulun kahraman oyuncuları oyunda ısrar etmişlerdir. Emirlere karşı, örneğin, on yedinci yüzyılda efendisi Okudaura Tadamasa'nın ölmesi üzerine Uyemon no Hyoge bağırsaklarını yarmış ve hükümet hemen ailesinin topraklarına el koymuş, oğullarının ikisini idam etmiş, kalanları sürgüne göndermiştir. Başka sadık izleyiciler, efendileri öldüğünde, başlarını tıraş edip Buddhist rahipleri olmuşlardır.[48] 1912'de bile Port Arthur kahramanı General Kont Nogi, Mikado Meiji Tenno'nun tam gömülme anında intihar etmiştir. Ve karısı Kontes Nogi de eşini izlemek için kendini öldürmüştür.[49]

Böyle bir durumda kadının yapması gereken boğazını kesmektir. Bacaklarını bir kemerle bağlatacak, acısı ne kadar olursa olsun gövdesi elverişsiz konumda bulunmamış olacaktır.[50]

Kont Nogi'nin intiharını kutsayan *Yorozo Çoho* gazetesinin editörü Ruiko Kuroiwa tarafından yazılmış kısa bir şiir de vardır:

Yanıldım, onu
Yaşlı bir asker sandım:
Şimdi itiraf ediyorum
O Yeniden Doğan Tanrı.[51]

Buşido "Savaşçının *(buşi)* Yolu'na (*do,* Çince *tao*)" Japonya'nın ruhu denilmiştir. Daha genişleterek Doğu'nun ruhu diyeceğim. Veya daha da genişleterek eski dünyanın diyebilirim. Çünkü bu güç oyununun hiyeratik ülküsüdür.

6. ÇAY YOLU

Mezopotamya'da, MÖ y. 2500'de mitsel bölünme psikolojisinin insanla kutsal olanın özdeşliğine ilişkin eski inancı yıktığını; bu bölünmenin daha sonraki Batılı mitsel sistemlere geçtiğini, fakat Mısır'da ve İran'ın doğusunda bunun oluşmadığını gördük. Japonya da Doğu sistemi içinde yer alır ve gerçekten çağdaş dünyada bunun en canlı temsilcilerinden biridir.

48 Lafcadio Hearn, *Japan*, Grosset and Dunlap, New York, 1904, s. 313-14.
49 *İlkel Mitoloji*, s. 414.
50 Nitobé, *age*, s. 129-30.
51 Genchi Kato'dan, *Shinto in Essence, as Illustrated by The Faith in a Glorified Personalty*, The Noki Shrine, Tokyo, 1954, s. 12.

Ama bu konuda Japonya'nın Batı'yla paylaştığı önemi hiç de daha az olmayan bir konu var. Bunun coğrafya terimlerinden çok zamanla ilişkilendirilerek nitelenmesi daha doğru olacak. Çünkü Asya kıtasının iki ayrı ucunda olmalarına karşın, Japonya ve Batı Avrupa bu konuda aynı zamanda ve hızda olgunlaştı. Yayoi dönemi (MÖ 300-MS 300) Germen Völkerwanderungu'yla benzeştirilebilir; Buddhizmin Kore'den gelen armağanlarla ilk propagandasının girişinden, T'ang Çin'iyle kurulan (552-894) ilişkiler dönemine kadar olan süre, Avrupa'daki çağdaş Marovenj, Karolenj dönemlere benzetilmektedir. Aynı biçimde, Heian saray estetizmi yüzyılları da birçok bakımdan Avrupa'da gelişen saraylı aşkı sanatına benzemektedir. İki bölgede de on üçüncü yüzyılda durulacak dinsel akımlar gelişmiştir (Honen, Şinran, Eisai, Niçiren ve Domingo, Francesco, Aquinolu) ve Japonya'da 1638'de (Cizvitlerin kovulması), Avrupa'da 1648'e kadar feodal bağların çözülmesi ve gittikçe artan şiddette hanedan ve din kavgaları yaşanmıştır.

On dördüncü yüzyılda Japonya'da 1339'dan 1392'ye kadar iki Mikado bulunması her birini büyük bir feodal ailenin desteklemesi, Avrupa'da da 1378'den 1418'e kadar birbirini tanımayan iki, sonra üç papa bulunması da dikkat çekicidir. Langdon Warner on dördüncü yüzyıl sonu, on beşinci yüzyıl başı Japon sanat ve yaşamında "yarı laik eğilim" geliştiğini bildirir. "Avrupa Rönesansı" gibi bütün sanatların öncelikle dinsel olması geleneği artık son bulmuştur."[52] Benzerlikleri saptayan tek bilim adamı da Warner değildir. Elli küsur yıl kadar önce bir Fransız gözlemci, M. de la Mazeliére aşağıdakileri yazmıştır:

"On altıncı yüzyılın ortalarına doğru, Japonya karışıklık içindeydi; hükümet, toplum ve kilisede kargaşa vardı. Fakat iç savaşlar, barbarlığa dönüşen davranışlar, herkesin kendisi için adalet aramak zorunda kalışı, on altıncı yüzyıl İtalyasında Taine'in 'canlı bir girişimcilik, ani karar alma ve çaresiz durumlarda büyük beceri ve tahammül gösterebilme yeteneği'yle övdüğü kişilere benzer insanlar yetişmesine yol açmıştır. Japonya'da da İtalya'daki gibi ortaçağın kaba tutumu insanları tamamen militan ve tamamen direnişçi tam hayvana çevirmiştir.' On altıncı yüzyıl Japonya'sında Japon ırkının temel özelliklerinin sergilenmesi bundandır; zihin ve duygularda artık büyük çeşitlenme görülmektedir. Hindistan ve Çin'de insanlar enerji veya zekâ dere-

52 Warner, *age*, s. 58.

cesi açılarından farklılık gösterirken, Japonya'da özgünlük ve karakter olarak da fark vardır... Nietzsche'nin sevdiği bir ifade kullanılırsa, kıta Asyasında insanlıktan söz etmek, ovalardan söz etmekse, Japonya'da Avrupa'da olduğu gibi, benzetme dağlarla yapılmalıdır."[53]

Manzara açısından da Japonya'da, Avrupa'da olduğu gibi, insansız büyük çöller bulunmadığını eklemek gerekir. Asya, evrenin insana karşı gösterdiği büyük kayıtsızlıkla da etki yaratmaktadır. Yumuşak, çekici manzaralar, dört mevsim –hepsinden renklisi sonbahar– insanlar için daha elverişli onu memnun edecek bir dünya sunmaktadır; insanlığı bile insancıllaştıracak bir dünya. Japonların büyük Çin ustaları gibi doğa manzaraları çizmeyip insanların bulunduğu çevrelere ve canlı kent ve kasaba sahnelerine geçmeleri bundan olabilir. Doğa ve insan arasındaki ayrım, Japonya'da Çin'de olduğu kadar büyük ve kavranabilir değildir.

Her durumda, Japonya'da mitolojinin işlevi ve dönüşümü konusundaki bu kısa araştırmada belirtebileceğim son nokta, feodal dağılma döneminin dört zalim yüzyılından sonra, çok ısınmış kireç ocağından üretilmiş gibi, olağanüstü sertleşmiş cama benzetilebilecek, fakat yoğun biçimde güçlü bir uygarlığın geliştirilebilmiş olmasıdır. Öyle ki, Uzakdoğu'nun bütün dinsel kalıtımı laik biçimlere dökülüp şekillendirilebilmiştir. Şintocu dünya kavrayışı, doğal süreçlerin kötü olamayacağı görüşü, saflığa, temiz eve ve temiz kalbe karşı beslediği istekle, bu süreçlerin engellenmeyişini sağlamıştır. Küçük şeylerdeki anlatılamaz mucizenin tanınması, her şeyin bir, birin her şey olduğu öğretisiyle Buddhizmin Çiçek Çelengi öğretisi, birlikte Şinto mistisizmine katkıda bulunmaktadırlar: Doğa düzeni konusundaki Taocu görüşle, insan ilişkileri Tao'su konusunda Konfüçyus, Buddhalığı izleyen her şeyin zaten öyle olduğu biçimindeki Buddhist Tek Yol öğretisi: Önder ve çevresindekiler ülküsü ve Buddhizmin şiddetli şokla geri çekilme (Hinayana) değil, fakat acı karşısında olumlayıcı sevecenlik, acıma ve "şeylerin acısının farkına varma" (*mono no awaré wo şiru*)[54] yolu: Şinran'ın Japonya'nın yolunun, sofuluk değil sıradan inançlının şükran duygusuyla, Çiçek Çelengi'nin gerçekliği içinde inancın uyandırılması olacağı konusundaki dersiyle; Zen'de eylemde kendiliğindenliği bozmamak

53 Nitobé, *age*, s. 19-20'den.

54 Bu görüş için Alan W. Watts'a teşekkür ederim.

için disiplinde direnmesi –kahraman Savaşçı Yolu bütün bunların temel erdemleriyle beslenmiştir; cesaretle sadakat, kendine hâkim olma, cömertlik yaşamın maskeli balosunda verilen rolü tam olarak yerine getirmeye duyulan istekle birlikte: Japonya'nın oldukça karışık fakat gene de yoğun bir senteze varmış mitolojik kalıtımından çıkarılan dersler bunlardır–.

Ve on dördüncü yüzyıldan itibaren bunlar karşılıklı birbirini zenginleştiren, halk ve seçkinleri kapsayan, zengin bir estetik biçim ortaya koyan sanatlarda ifadesini bulan, laik bir düzen oluşturmaya başlamıştır. Bahçeler çeşitli simgesel oyunlarla doğayı yalnız tiyatro olarak değil, eylemli bir katılımcı olarak, her köşesinde hem insanlığı hem de gene de aynı olan bir başka şeyin varlığını duyumsatacak biçimde tasarlanmıştır. Büyük bahçeler, uzak köylere açılan açık alanlar; avludaki küçük bahçeler. Zen şiirinde çeşniyi yakalıyoruz:

Buddha'nın uzun gövdesi uzun bir şeydir;
Buddha'nın kısa gövdesi kısa bir şeydir.[55]

Biçemleri incelikle geliştirilmiş tiyatro türleri yaratılmıştır, sayısız yeni sanat, oyun ve şölen uygulaması. Çekici geyşa dünyası geliştirilmiştir. Japonlara tıraşlı Hint keşişleri tarafından pek üstünde durulmayan bir konuyu anımsatmak için: Buddha seksen yaşındayken (ve dolayısıyla Öteki Kıyı hakkında epey terbiye gördüğünde) sevgili kenti Vaisali'yi son kez terk edip yokluğa geçmek üzeredir. Eski Licçavi ailesinin iktidardaki prensleri onu elveda şöleniyle eğlendirmek isterler. Fakat başkentin en seçkin fahişesi onlardan önce davette bulunmuştur. Ve Buddha, kuzeni Ananda ile kentten ayrıldıktan sonra yakınlardaki bir tepede dinlenmek için durur; sayısız tapınağı, kutsal ağaçları, türbeleriyle arkada bıraktığı hoş manzaraya bakar. Ananda'ya: "Hindistan renkli ve zengin, göz alıcı ve çekici; ve erkeklerin yaşamı çok hoş, çarpıcı" der.[56]

Fakat bu kentli duygusallığın merkezi disiplini çaydır. Çay içmek olağan, laik, günlük bir iştir; arkadaşlarla odada oturmak da öyledir. Fakat gene de arkadaşlarla odada otururken çay içme eyleminin her yönüne tam bir dikkat verildiğinde neler olduğunu düşünün. En iyi, en uygun kaseler seçilecek, en güzel biçimde yerleştirilecek, ilginç bir çaydanlık kullanılacak, birbiriyle uyumlu birkaç arkadaşla paylaşılacak ve onlara bakmaları için

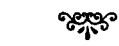
55 Zenrin şiiri, Watts, *age*, s. 126'dan.

56 Zimmer, *The Art of Indian Asia*, s. 189-90.

bazı şeyler hazırlanacak: Mükemmel biçimde yerleştirilmiş birkaç çiçek, öyle ki her biri kendi güzelliğini gösterip parlarken, gruplandırılmaları da ışıklar saçacak: O gün için seçilmiş bir resim ve belki de eğlendirici bir küçük kutu, açılıp, kapanıp dört yönden incelenecek. Sonra, eğer hazırlık, sunuş ve içme, eylemin her aşaması bütün hazır bulunanların memnun olacağı ihtişamlı ve işlevsel biçimde yapılabildiyse, yaşananlar şiir düzeyine de çıkartılabilir. Ve gerçekten, sone yazarken, sözcükler olağan, laik, günlüktür. Şiirdeki gibi çayda da: Yıllar süren deneyimler sonucu belirli kural ve davranışlar geliştirilmiştir ve bunlarda elde edilen ustalıkla ifade gücü büyük derecede artırılmaktadır. Çünkü sanatın işleyişinde doğayı taklit etmesi gibi, çay da aynısını yapmaktadır. Doğanın tavrı kendiliğindendir, ama aynı zamanda örgütlüdür. Doğa yalnızca basit protoplazma değildir. Ve örgütlenişi daha karmaşık oldukça kendiliğindenliğinin kapsamı ve gücü de o kadar büyük olmaktadır. Çay ustalığı, yani özgürlük (kendini harekete geçirme) ilkesinin, oldukça karmaşık, cam sertliğinde, kurallara bağlı uygarlık bağlamı içinde ustalığını kazanmaktır. Çünkü eğer insan gibi yaşanacaksa, her türlü olasılık için yalnızca şükran hissedilecektir.

IX. BÖLÜM

Tibet: Buddha ve Yeni Mutluluk

"Dinsel Kurumlara Bağlı Aldatıcı Gericilerin Kara Kötülüğü Hoşgörülemez" başlıklı bir belgede Buddha'nın yaşamı aşağıdaki gibi anlatılmaktadır.

"O zaman Hindistan'da birçok krallık vardı ve Şakyamuni'nin doğduğu krallık en büyüğü ve en güzeliydi. Daima öteki küçük krallıklara baskı yapıyordu. Şakyamuni iktidara geçtiğinde, krallığının bütün halkı ona karşı çıktı ve sonra komşu krallıklar onlara katıldı ve ona karşı ayaklandılar. Sonunda Şakyamuni yenildi, fakat çevreyi kuşatan ordulardan kaçtı. Gidecek yeri olmadığından ormanda inzivaya çekildi ve tefekküre dalıp Buddha dinini kurdu. Böylece, insanların güçlü yüreklerine pişmanlık ve zayıflık vererek, halkı üstünde yeniden egemenlik kurmak istedi. Dinin başlangıcı işte budur."[1]

Bu Gözden Geçirilmiş Anlatım'ın yazarının, Çin'e götürülüp çağdaş bilimsel araştırmalar ışığında aydınlanmadan önce Tibetli bir keşiş olduğu söyleniyor. Ve belgenin sonunda gururla şöyle deniyor: "Eğer tanrılar hakkında konuşanlar varsa, benim inandığım tanrı Komünizm'dir. Niye diye sorulursa, çünkü Ko-

1 *Tibet and the Chinese People's Republic*, A Report to the International Commission of Jurists by Its Legal Inquiry Committee on Tibet, International Commission of Jurists, Cenevre, 1960, s. 59.

münizm bize mutlu bir yaşam verecektir. Dolayısıyla, sınırları gerici manastır efendilerinden temizleyerek yaşadığım sürece Komünizm'in yolundan gitmeye devam edeceğim."[2]

Görüşleri hakkında daha fazla bilgi edinmek için şimdi ustasına bakalım.

"Tanrılar, tapınmamızı hak edebilirler. Fakat köylü birliğimiz olmasa da yalnızca İmparator Kuan ve Merhamet Tanrıçası olsaydı, yerli zorbalar ve kötü ağaları devirebilir miydik? Tanrı ve tanrıçalar gerçekten acınacak durumda. Yüzyıllarca yıl onlara tapınıldı, fakat sizin için tek bir yerli zorbayı veya kötü ağayı deviremediler!

"Şimdi kiranızın düşürülmesini istiyorsunuz. Sormak isterim: Bunu nasıl yapacaksınız? Tanrılara inanarak mı, köylü birliğine inanarak mı?"[3]

İşte Mao Tse-tung.

Çelişki Üzerine'de yazıyor: "Diyalektik görüş Çin'de ve Avrupa'da çok eski zamanlarda geliştirilmiştir. Fakat eski diyalektikçilerin kendiliğinden ve naif bir yönü vardır; o zamanların tarihsel ve toplumsal koşullarına bağlı olarak yeterli bir kuram biçiminde formülleştirilemedi, dolayısıyla dünyayı tam anlamıyla açıklayamıyordu ve daha sonra metafizikçiler tarafından kullanıldı. Ünlü Alman filozofu Hegel, on sekizinci yüzyıl sonu, on dokuzuncu yüzyıl başında yaşamıştır ve diyalektiğe önemli katkılarda bulunmuştur, fakat onunki idealist diyalektiktir. Marx ve Engels'e, proletaryanın büyük eylem adamlarına kadar, insan bilgisinin tarihsel kazanımlarının sentezi yapılmamıştır ve Hegel diyalektiğinin akılcı öğeleri eleştirel biçimde özümlenip diyalektik materyalizm ve tarihsel materyalizm kuramları yaratılmamıştır; bununla insan bilgi tarihinde görülmedik bir devrim olmuştur. Daha sonra Lenin ve Stalin bu büyük kuramı daha da geliştirmişlerdir. Çin'e giren bu kuram Çin düşünce dünyasında hemen büyük değişiklikler yaratmıştır.

Bu diyalektik görüş çeşitli şeylerdeki zıtların hareketini gözlemlemeyi ve çözümlemeyi öğretir, bu çözümleme temelinde çelişkileri çözme yöntemleri bulunabilir. Sonuç olarak şeylerin çelişkisi yasasını anlamak bizler için çok önemlidir."[4]

---

2 *age*, s. 63.

3 Mao Tse-tung, *Selected Works*, c. 1, International Publishers, New York, 1954, s. 49.

4 Mao Tse-tung, *On Contradiction*, International Publishers, New York, 1954, s. 14.

Mitoloji araştırıcısı için önemli olan nokta eski Çin yin-yang ikiliği ve Marx'ın diyalektik materyalizmi arasında bağ kuruluşudur. Çağdaş Doğu'daki birçok açıklamada ortaya konulduğu gibi, Doğu zihninde Marksist görüşle çok yakın bağıntılar vardır. Bence bunlar Marksist dogmanın tarihin geri çevrilemezliği yasasıyla *maat, me, dharma, tao*nun insanın toplumsal düzenine uygulanmasında aranmalıdır. Kozmik yasa kavramı geçersiz diye reddedilirken insan ilişkileri yasalaştırılmıştır. Bireysel karar verme ve seçme özgürlüğü olmasına gereklilik ve olanak tanımadan bilinmesi ve izlenmesi gereken bir yasadır bu. Öyle ki, eskiden rahip, yıldızları okuyanlar Yasayı bilip öğretirken şimdi bunun yerini toplumbilimcisi almıştır. Böylelikle tamamen modern koşullarla modern bir döneme girmek olanağı doğacaktır. Ve Dr. C. G. Jung'un bireyleşme olarak adlandırdığı Batı'nın can alıcı sorunuyla da karşı karşıya kalmaya gerek olmayacaktır. Bireyleşme yerine daha eski terim kullanırsak, bu özgür iradedir: Her bireyin itaat değil, fakat yargılama ve karar verme sorumluluğu olması.

Hintli aziz Şri Ramakrişna, "İngilizler özgür iradeden söz ediyorlar" diyor, "ama Tanrıyı kavramış olanlar özgür iradenin bir görüntüden ibaret olduğunu bilirler. Gerçekte insan makine Tanrı kullanıcısıdır. İnsan araba Tanrı da sürücüdür."[5]

Adlar ve biçimler dünyasının yasaya bağlı düzeni dışında Doğu'da sonsuz nitelikte bireysel tarihin öncesine giden aşkın bir mitoloji yoktur. Yalnızca boşluk, ikili olmayan Brahman, Tao'nun boş öteki yüzü vardır. Veya başka türlü ifade edilirse: Doğu'da Tanrı olmayıp insan olan, fakat gene de sonsuz değeri olan bir varlık hiçbir zaman düşünülmemiştir veya insanın değil belirli bir insanın, şu veya bu kadının, özgür olduğunda kozmik kendiliğindenliğin tezahürü değil, kendi öznesi, kendi karar vericisi olduğu da düşünülmüş değildir. "Bana daha önce doğmuş olduğun yüzü göster!" Doğu'dan bunu duyuyoruz: İşlenmemiş blok düşüncesi. Bloğun daha önce görülmedik yaratıcı düşüncelerle işlenmesi durumunda ne olacak?

Bugünkü dünya sahnesinin en önemli, mitolojik olarak koşullandırılmış olgularından biri Batı'da her çağrının bireysel özgürlük adına yapılırken, Doğulu kulağın bunu şeytanın ta kendisinin propagandası gibi duymasıdır (*aham* "Ben" dünyayı yarat-

5 Nikhilananda, *age*, s. 379-80.

mıştır, gerçekten de!), Marksgil Çiçek Çelengi şarkısı çok uzun zaman ruhsal, gizemli ve kutsal kabul edilenin kaçınılmaz çağdaş dönüşümüdür. İnsanın nasıl dünya istediğine kendisinin *karar* vermesinin ve bunu uygulayabilmesinin yolu yoktur.

Ve bugün hepimizin iyi bildiği gibi, bütün insan zihinlerinin itaat etmesi gereken üstün tasarımlı yasa düşüncesinin bu yeni gelişimi son dönemde Tibet'e de taşınmıştır, dünyada eski Doğu yolunun halen formda olduğu yere. Belki kırılgan, yaşlı ve köhne olabilir, fakat halen canlı ve iyi durumdadır. İşgalden önceki manzara hakkında Marco Pallis'in *Zirveler ve Lamalar* yapıtında anlattığı Tibet yaşam anlayışını okuyarak okuyucunun kendisi karar verebilir.[6] Veya 1960'ta Cenevre'de Uluslararası Yargıçlar Soruşturma Kurulu'nun Tibet Yasal Soruşturma Komitesi'nce yayımlanan rapor okunabilir. "Tibetliler" deniliyor yiğit, neşeli ve kendi kaynaklarıyla geçinen, komşularıyla barış içinde yaşayıp, Tibet dışında pek görülmeyen inanç ve mistisizmlerini önemli derecede pekiştirmiş bir ulus."[7]

Tibet Buddhizmi ana çizgileriyle MS onuncu ve on ikinci yüzyılın Hint Mahayana okullarını izler. Daha fazla yoğunlaşma üstünde duran psikolojik vurguyu artıran Şingon mezhebinin renklerini taşır. Muhteşem Tibet Ölüler Kitabı üstünde kısa bir çalışma da bunu görmeye yetecektir.[8]

Bu halk aniden kendi cehennemlerindeki Gazaplı İlahların sunduğu ruhsal salınelerin maddileşip gerçekleştiklerini gördü. Mahayana Buddhist tefekkürünün her varlıkta, her şeyde, her eylemde karşılıklı işleyişte Buddha varlığını gören gücünü mutlak bir nihai sınava tabi tutmak ancak böyle olabilir. Fakat bu Buddhist dünyanın daha önce de rastlaştığı bir sınavdır –içinden doğup geliştiği için, sınav demekten çekinmeyeceğim. Ve sahneler, inanılmaz görünse de, daha önce dinlenen motiflerin çağdaş giysilerle yeniden üretilmesinden ibarettir– örnek olarak MS 844'teki gibi.

1955 Martında Thraşak, Nyarong köyünden Nepal'e kaçan otuz yedi yaşında bir keşiş, köyünün bütün halkının ve keşişlerinin bir toplantıya çağrıldığını ve önderlerinin bu zenginliği nere-

6 Marco Pallis, *Peaks and Lamas*, Cassell, Londra, 1939; Alfred A. Knopf, New York, 1949.

7 *Tibet and the Chinese People's Republic*, s. VIII.

8 W. Y. Evans-Wentz, *The Tibetan Book of the Dead*, Oxford Univesity Press, A Galaxy Book, New York, 1960.

den edindiklerinin ve kendilerine kötü davranıp davranmadıklarının sorulduğunu anlatmıştı.

"Yanıt kimsenin kötü davranış görmediği ve önderlerden şikâyet olmadığıydı. Toplantıda Çinliler silah ve mühimmat sordular. Sonra keşişlere ne tür ürünleri, mülkleri ve zenginlikleri olduğunu, iyi ve kötü önderlerin kimler olduğunu sordular. Yanıt, önderlerinin iyi oldukları ve kendilerine iyi davrandıklarıydı. Sonra Çinliler keşişlere hepsinin yoz olduğunu, evlenmeleri gerektiğini söylediler. Evlenmeyi reddedenler hapse konuluyorlardı ve kendisi bunlardan iki lamanın, Dawa ve Naden'in, çivilerle çarmıha gerilip ölüme bırakıldığını gördü. Gumi-Tsering adlı lamanın kalçasına biz gibi sivri uçlu, parmak kalınlığında bir sopa batırıldı. İşkencenin nedeni din karşıtı vaaz vermeyi reddetmesiydi. Çinliler lama ve keşiş arkadaşlarını onu taşımaları için çağırdılar. İşkenceye onlar da katıldı ve öldüler. Bunu yapmaya zorlandılar mı bilinmiyor. Bundan sonra birçok keşiş ve köylü kaçtı. Tanığın verdiği bilgiye göre, evlenmeyi kabul eden keşiş yok ve on iki kişi daha çarmıha gerilmiş. Çarmıha germe işi manastırlarda yapılıyormuş ve kaçakların geceleri olanları duymak için geri gelişlerinde bunları duymuş... Dışarıda çok sayıda Çinli varmış ve tapınağa atlarla girmişler. Çinliler içeri kadın sokmuşlar, ama keşişler reddetmişler. Bunlar Çin askerlerinin gruplar halinde getirdikleri Khamba kadınları. Yazmalar mindere çevrilmiş, tuvalet kâğıdı olarak kullanılmış. Turukhu-Sunngrab adlı bir keşiş Çinlilere gitmelerini söylemiş, bunun üzerine de kolu kesilmiş. Ona 'Tanrı kolunu geri verir' demişler. Çinliler onlara din olmadığını, dinle uğraşmanın yaşamın ve zamanın boşa harcanması olduğunu söylemişler. Din nedeniyle insanlar çalışmıyormuş."[9]

Ba-Jeuba'dan elli iki yaşında bir köylü kardeşinin evinden sesler duyunca pencereden baktı ve dediğine göre, "kardeşinin karısının ağzına sesi çıkmasın diye havlu tıkandığını" gördü. İki Çinli ellerini tutarlarken, üçüncüsü ona tecavüz etti, sonra sıra öteki ikisine geldi ve sonra gittiler. 1954'te* bu köyden bir yaşından küçük kırk sekiz bebek Çin'e götürüldü.

"Çinlilerin dediğine göre, babalarının daha çok çalışmaları için. Ana babaların çoğu bebeklerin götürülmemesi için Çinlile-

9 *Tibet and the Chinese People's Republic*, İfade no 45, s. 278.

* Tibet'le Ticaret Hakkında Çin-Hint Anlaşması ve "Barış İçinde Bir Arada Yaşamanın Beş İlkesi"nin tarihine göre kıyaslayınız, bkz. yukarıda s. 297, dipnot.

re yalvardı. İki asker, iki sivil ve birkaç Tibetli işbirlikçi evlere girip bebekleri aldılar. Karşı koyan on beş ana baba, Çinliler tarafından ırmağa atıldı ve biri intihar etti. Bebeklerin çoğu orta ve üst sınıflardandı... Çocuklar ana babalarını rezilliklere uydurmaları için cesaretlendiriliyorlar, Çin usullerine uymayanları eleştirmeleri isteniyordu. Beyin yıkama başlamıştı. Beyni yıkanmış bir genç babasını dua tekeri ve tespihiyle gördü ve ona vurup hakaret etmeye başladı. Baba çocuğa vurdu, o karşılık verdi ve birkaç kişi seyretmeye geldi. Üç Çinli asker gelip seyircilerin ayırmasına izin vermediler ve çocuğun buna hakkı olduğunu söylediler. Çocuk babasına vurup hakaret etmeye devam etti. Baba ırmağa atlayarak intihar etti. Babanın adı Ahçu ve oğlununki Ahsalu, yaşı on sekiz, on dokuz..."

1953'te aynı tanık Patung Ahnga köyünde, geliri yerinde birinin çarmıha gerilişini seyretmeye götürülmüştü.

"Altında ateş yakılınıştı ve etinin yandığını görüyordu. Zengin sınıftan yirmi beş kişi çarmıha gerilmişti ve hepsini seyretmişti. 1960 Ocak ayında Tibet'ten ayrıldığında Trungyi'de savaş halen devam ediyordu... O zamana kadar bu bölgedeki manastırların büyük bölümü dinsel kurum olarak sona erdirilmişti. Çin askerlerinin karargâhı olarak kullanıyorlardı ve alt katlar at ahırı haline getirilmişti. Çocuklar Çin'e gönderildikten bir zaman sonra Jeuba'da gözlerinden çivilenerek öldürülmüş yirmi beş kişi gördü. Gene halk bunu seyretmek için çağrılmıştı. Orta sınıftan insanlardı ve Çinliler bunu Komünizm yolunu tutmadıklarından, işbirliği yapmayı reddettiklerinden ve çocuklarını okula göndermek istemediklerinden yaptıklarını söylüyorlardı."[10]

Mao Tse-tung: "Bütün iktidar köylü birliklerine!" diye yazıyor.

"Köylüler ana hedefler olarak yerel zorbalara ve kötü eşrafa ve yasadışı toprak ağalarına saldırırlar, kentlerde ataerkil ideoloji ve kurumlara, yozlaşmış memurlara, kırlarda kötü geleneklere vururlar. Güç ve hareket olarak saldırı fırtına veya boran gibidir; ona itaat edenler yaşar, direnenler yok olurlar. Sonuç olarak feodal toprak ağalarının binlerce yıldır sahip oldukları ayrıcalıklar parça parça edilir. Ağaların onur ve ayrıcalıkları yere serilir. Toprak ağalarının egemenliğinin çökmesiyle, köylü birliği tek iktidar organı durumuna gelir ve halkın 'Bütün iktidar köylü

10 *age*, İfade no 1, s. 222-223.

birliklerine' sloganı gerçekleşmiş olur. Erkek ve kadın arasındaki tartışma gibi küçük şeyler bile köylü birliği içinde çözülmelidir. Birlik olmayan insanların çözebileceği hiçbir şey yoktur. Gerçekte kırsal kesimde her konuda sözü geçen birliktir ve "dediği her şey olur" sözü gerçek olmuştur. Halk, birliği ancak övebilir ve onu mahkûm edemez. Yerel zorbalar ve kötü eşraf ve yasadışı toprak ağaları söz hakkından tamamen yoksun bırakılmışlardır ve hiç kimse 'Hayır' sözcüğünü kullanmaya cesaret edemez."[11]

"1956'da Çinliler Litang manastırını özel bir tören yapılırken sardılar ve tanık (göçebe, kırk yaşlarında, bir günlük yol olan Rawa'dan), dışarıdan gelen başkalarıyla birlikte manastırdaki törene katılıyordu. Çinliler keşişlere yalnız iki yol olduğunu söylediler: Sosyalizm ve eski feodal sistem. Eğer bütün mülklerini sosyalizme teslim etmezlerse manastır tamamen yıkılacaktı. Keşişler reddettiler... Altmış dört gün, tanık içeride, manastır muhasaraya alındı. Çinliler duvarlara saldırdılar ve keşişler kılıç ve mızrakla savaştılar. Altmış dördüncü gün uçaklar manastırı bombaladı ve makineli tüfekle taradı, çevre binaları tahrip etti, fakat ana tapınağa dokunmadı. O gece iki bin kadarı kaçtı, bir o kadarı da tutsak edildi..." Bir lama çarmıha gerildi, bir başkası yakıldı, diğer ikisi vuruldu ve yaralandı, bir başkasının üstüne kaynar su döküldü ve boğuldu, biri de taşlandı ve başına balta indirildi.[12]

Ba-Nangsang'dan bir muhtar Minya'da durdurularak değişime itiraz edenlere ne olduğunu seyretmesi istendi. "Wangtok adlı biri tutuklandı ve Tibetlilerin olacakları seyretmeleri için toplandığı büyük bir salona getirildi. Çin ordusunda asker olan dilenciler onu sopayla dövdüler ve başına kaynar su döktüler. Dokuz torba altını olduğunu itiraf etti (ama altınlar hiç çıkmadı diyor tanık). El ve ayak başparmaklarından asıldı. Altında saman yakıldı ve altının nerede olduğu soruldu. Tanığa göre buna yanıt veremedi, çünkü altını yoktu. Kor gibi bir çivi alnına çakıldı; çivinin uzunluğu iki santim kadar vardı. Sonra kaınyona taşınıp götürüldü. Çinliler Pekin'e götürüldüğünü söylediler."[13]

Litang manastırının başkeşişi lama Khangsar'ın ayaklarına zincir bağlanmış, göğüs ve kollarına direk geçirilmişti. "Sonra

11 Mao Tse-tung, *Selected Works*, c. I, s. 23.

12 *Tibet and the Chinese People's Republic*, ifade no 26, s. 254.

13 *age*, ifade no 11, s. 235.

kollarına tel bağlandı. Boynundan ağır bir zincirle asıldı, halkın başvurusuna karşın bırakılmadı. *Uza* (dua ezbercisi) tutuklandı, çırılçıplak soyuldu ve kalçaları, göğsü, koltuk altları iki parmak kalınlığında kızgın çiviyle yakıldı. Bu üç gün devam etti, aralarda merhem sürülüyordu. Tanık dördüncü gün ayrıldığında *uza* henüz sağdı."[14]

Sıkkım yakınlarındaki Sakya manastırında, kırmızı şapkalı mezhepten (din adamlarının evlenebildiği mezhep) bir lamanın karısının annesinin saçları halkın önünde yolundu.[15] Derge Dzongsar'da bir köy önderinin kızı, kırk yaşlarında, önce halkı sömürdüğü için aşağılandı, sonra ağzına saman doldurulduu, tartaklandı ve sırtına eğer vuruldu; serseriler sırtına binip onu dörtayak dolaştırdılar; sonra aynısını Çinliler de yaptı.[16] Amdo eyaletinde Rigong köyünde halk önderlerinin öldürülüşünü seyretmeleri için toplattırıldı, "gövdesinin yukarısından aşağısına doğru yükselen dokuz kurşunla öldürüldü. Bir başkasına ayakta veya yatarken mi ölmeyi istediği soruldu. Ayakta ölmek istedi. Çukur kazıldı ve içine indirildi. Sonra çukur dolduruldu ve bastırıldı. Adam öldükten sonra da bunu yapmaya devam ettiler ve sonunda adamın gözleri dışarı fırladı ve Çinlilerce kesildi. Dört kişi de anne babalarının suçlarını anlattılar; dine bağlılık gösterdiklerini vb. söylediler. Bu dört kişinin başlarına ateş edildi. Beyinleri dağılırken Çinliler çiçekler açıyor diyorlardı."[17]

Mao Tse-tung, "Yüz çiçek açsın, yüz düşünce çarpışsın" demişti.[18]

"Özdeşleşme, birlik, uygunluk, sızma, nüfuz etme, karşılıklı bağımlılık (veya mevcut olmak için karşılıklı bağımlılık), ilişki, işbirliği, bütün bu farklı terimler aynı anlama gelir ve iki koşulu anlatır: Birincisi, bir gelişimdeki her çelişkinin iki yönü de varlık nedenini öteki yönde bulur ve iki yön birlikte bir varlık oluşturur; ikincisi, çelişkinin iki yönü de, verili koşullarda, ötekine dönüşme eğilimindedir. Özdeşlikle anlatılmak istenen budur."[19]

---

14 *agy*.
15 *age*, İfade no 4, s. 225.
16 *age*, İfade no 5, s. 226
17 *age*, İfade no 7, s. 229.
18 Mao Tse-tung, *Let a Hundred Flowers Bloom*, The New Leader, New York, 1958, y. G. F. Hudson, s. 44.
19 Mao Tse-tung, *On Contradiction*, s. 42.

"Yürüttüğümüz tarım devrimi toprak sahibi sınıfın toprağının alınırken, bir zamanlar toprağı olmayan köylülerin küçük toprak mülkü edinmeleri demektir ve olacaktır. Olanlar ve olmayanlar, kaybedenler ve kazananlar, belirli koşullar nedeniyle karşılıklı ilişki içindedirler; iki tarafın özdeşleşmesi vardır. Sosyalizmde köylülüğün özel mülk sahibi olması, sosyalist tarımın kamusal mülkiyetine dönüşecektir. Bu, Sovyetler Birliği'nde olmuştur ve tüm dünyada olacaktır. Özel mülkiyetle kamu mülkiyeti arasında birinden ötekine uzanan köprü vardır; felsefede buna özdeşlik denmektedir veya ötekine dönüşme veya nüfuz etme denir."[20]

Gene Rigong'da, Amdo bölgesinde, üç yüksek rütbeli lamanın saçları halkın önünde yolunmuştur; ayakkabıları çıkartılmış, dövülmüşler ve tuvalete sokulmuşlardır. "Onlara soruluyordu, 'Lama olduğunuza göre, tutuklanacağınızı biliyor muydunuz?' Üç çukur kazılıp lamalar içlerine konuldular. İnsanlara üstlerine işetildi. Sonra Çinliler lamalara çukurlardan dışarı uçmalarını söylediler. Sonra hapse götürüldüler, boyunlarından birbirlerine zincirlendiler ve sepetle insan pisliği taşımaya zorlandılar."[21]

Amdo bölgesinden Doi-Dura'dan yirmi iki yaşında birine Çinliler daha akıllı olması için eğitim görmesi gerektiğini söylediler. O dönemde Çinliler, Tibetlilere aptal, aşağı bir ırk olduklarını, Rus ve Çinliler tarafından desteklenmeleri gerektiğini söylüyorlardı. Bu adamın kan testlerini, karısının ve daha birçoğunun kanını aldılar ve Tibet'in başka bölgelerinden de aynı biçimde bu genç adamın ve karısının ertesi gün zorlandıkları türden çok fazla olay bildirilmektedir. İkisi de hastaneye götürüldüler. "Adamı soydular, sandalyeye çıkarttılar ve cinsel organını incelediler. Sonra dijital rektal inceleme yapıldı ve çıkan beyazımsı sıvı bir cam üstüne alınıp götürüldü. Sonra makas gibi kolları olan uzun bir alet idrar yoluna sokuldu ve adam acıdan bayıldı. Kendine gelince, doktorlar kuvvet vereceğini söyledikleri beyaz haplar verdiler. Sonra penisin skrotuma birleştiği yerden iğne yaptılar. İğne acıtıyordu, ama ilaç acı vermiyordu. İğne çıkarılana kadar uyuşukluk hissetti. On gün hastanede, bir ay evde yattı... Daha iki yıllık evliydi ve bu müdahaleye kadar normal cinsel istek sahibiydi... Sonra hiç cinsel isteği kalmadı.."

20 *age*, s. 44-45.

21 *Tibet and the Chinese People's Republic*, ifade no 7, s. 229-30.

Bu sırada karısı "soyulmuş, bağlanmıştı. Bacakları kaldırılıp gerilmişti. Çok soğuk ve acı veren bir şey rahmine zerk edildi. Ucunda lastik balon olan lastik bir tüp gördü. Tüp rahmine sokulup balon sıkıldı. Kadın soğuk bir şeyin içine girdiğini hissediyordu. Bu ona acı vermiyordu. Balon değil yalnız tüp sokulmuştu. İşlem boyunca bilincini hiç yitirmedi. Sonra yatağa götürüldü. Bir hafta kadar bu işlem her gün yapıldı. Sonra eve gitti ve üç hafta kadar yattı" ve bundan sonra ne cinsel istek duydu ne adet gördü.[22]

"Tuhlung bölgesinin yöneticisi kaçmış ve iki gün sonra yakalanmıştı. Dudakları kesildi ve bağlanıp Tuhlung'a çıplak getirildi. Çinliler yürüyüşünden memnun değillerdi; şişman olduğundan hızlı yürüyemiyordu ve süngülerle dürtülüyordu. Tanıklar her yanının süngü yarası olduğunu görüyorlardı. Çinliler onu bir ağaca bağladılar ve onu zalimlikle suçlayıp Tibetlilerin onu dövmesini istediler. Onu öldürmemelerini, bunun ona iyilik olacağını söylüyorlardı.. Sonunda Çinliler tarafından dövüldü ve sekiz gün sonra öldü. Dudakları işkence görmeden öldürülmesi için yalvarırken kesilmişti."[23]

Ve son olarak –rapor devam ediyor ama– kırk dokuz yaşında bir göçebe vardı; eskiden yirmi, otuz yak sahibiydi ve çadırda yaşardı; iki arkadaşının yanarak öldüğünü görmüştü. Sonra Kham'ın bütün zenginlerinin idam edildiklerini gördü; sonra lamaların ve keşişlerin idam edildiklerini. Sonuncular çevredeki manastırlardan toplanmışlardı ve bin kadarı halkın önünde idam edilmişti. Tanık olanları saklandığı tepeden gördü. "Beşinin bir Buddha heykelinin ağırlık olarak kullanılarak bir iple sallandırıldığını gördü... Kham'daki en ünlü lamalardan biri olan Dzorçen Rimpoçe'nin dört çiviye bağlandığını ve karnının yırtılmış olduğunu gördü. Lamalara karşı getirilen suçlama, halkı aldatmak ve sömürmekti."[24] 1955'te Amdo, Doi'de keşişler "tarlalara götürülmüş, çift boyunduruğa koşulmuş, kırbaçlı bir Çinli subay gözetiminde saban çekmişlerdi."[25]

Tibet Ölüler Kitabı boyunca görülen cennet ve cehennem sahnelerinde, ruhun yanında bulunan lama daima bütün biçim-

22 *age*, İfade no 2, s. 223. Aynı biçimdeki öteki ifadeler: no 7 (s. 230), 10 (s. 234), 36 (s. 267), 37 (s. 269), 38 (s. 269), 39 (s. 271), 44 (s. 277) vd.

23 *age*, İfade no 32, s. 260.

24 *age*, İfade no 44, s. 276.

25 *age*, İfade no 35, s. 266.

leri kendi bilincinin yansımaları olarak görmesini öğütlemektedir; ve cehennem sahneleri geldiğinde lama şöyle der: "Korkma, korkma, ey soylu! Ölüm Efendisi'nin Kızgınlığı boynuna geçmiş ve seni sürüklüyor; başını kesiyor, kalbini çıkarıyor, bağırsaklarını deşiyor, beynini kazıyor, kanını içiyor, etini yiyor, kemiklerini kemiriyor; fakat gerçekte, gövdenin özü boştur; korkınana gerek yok...[26]

"Korkma, ürkme. Eğer kutsal biçimler ve ışınlar gibi parıldayan bütün görüngü insanın kendi zihninin kurtuluşu olsaydı, Buddhalık bunu görür görmez edinilirdi... Eğer insan kendi düşünce biçimlerini tek önemli olay ve sözle bilse, Buddhalığa erişir."[27]

Ve bu uyarıcı, korkunç hayalin hepsi gerçek oldu; mitolojik yaşam maddileşti –sessizce bitireceğim; çünkü hiçbir Batılı zihin Doğu'da tek olanın ikili yönüne ilişkin Doğu'nun kendisi kadar uygun biçimde söz edemez–. Önde gelen çağdaş Doğulu zihinlerin sözlerinden de ikisinden de ne kadar gurur duyup umutlu oldukları görülüyor.

Mısır'ın eski İki Ortağın Gizi öğretisi, Boşluğun Mahayana'sı, Karşılıklı Uyanma ve Çiçek Çelengi, *yang* ve *yin*in Taocu bütünlenişi ve Çin Komünist Partisi'nin nüfuzu ve gök ve yerlerin bütün katlarının, bütün tanrılarının ve cinlerinin mevcut olduğu günümüz tantrik söylemi: Bunların, çeşitli biçimlerde çevrilip biçimlendirilip sonsuz yaşamın zaman dışı tek öğretisini, Batılı adamın veya en azından önemli sayıda arkadaşının yemeyi beceremediği, bahçesindeki ağacın meyvesinin özsuyunu temsil ettiği düşünülebilir.

---

26 Evans-Wentz, *age*, s. 166.

27 *age*, s. 147.

Dizin

A

A-bar-gi, 51
Abu Simbel, 105, 279
Abydos, 64, 66, 75-77, 86, 96, 377
Adonis, 46, 54, 375
Ahameniş İmparatorluğu, 16, 277-278, 281
acyuta, 213, 225
Adem, 18-19, 32, 118, 290
Aden bkz. Cennet Bahçesi.
Adhvaryu rahibi, 191-193
adipuruşa, 249
Aditi, 68
Aeneas, 237
Afrodit, 46
Afganistan, 278, 280, 283
Afrika, 54, 74, 78, 153, 409-410
Agade, 129, 141
Agni, 174, 176, 179, 201, 207, 251, 258
Ağaç, kutsal, 138, 167, 273, 290, 374-375 *ayrıca bkz.* bodhi-ağacı, dut ağacı, pipal ağacı.
Aha-mena, 65, 76
Aham ("ben"), 22, 25, 249, 324, 479
Ahura Mazda, 15-16, 38, 239, 294
Aiskhylos, 239, 276
Ajanta mağaraları, 308
a-jiva, 220
Ajmir, 347
ajna, 95
akaki kokoro, 452
Akadça (dil), 239
Akadlar, 129, 157
akaşa, 227
Akdeniz ırk tipi, 158-159
alev ve duman öğretisi, 199, 214-234
Alev Yolu, 199, 214, 228-234
Allah, 38, 346
Altı Hanedan, 360, 413-418
altılık rakam sistemi, 118, 177
Altın Dal *(Golden Bough)*, 12, 48, 53, 77, 368, 375
Altın Ordu, 465
Amar-Sin, 129

Amaravati, 242, 311
Amaterasu Omikami, 446, 448, 453
Amdo, 484
Amerika, 54, 277, 354, 369, 379, 410, 441
Amida, 291-305, 319-330
Amida, Japon mezhepleri, 291, 457, 466-467, 469 *ayrıca bkz.* Buddhizm, Japonya'da.
Amitabha bkz. Amida.
Amitayus bkz. Amida.
Amorites, 129
Amri eşyası, 150
An, 112, 114, 116, 126, 128, 136, 177, 236
Anababa saygısı, 434
"Anababa Saygısı Klasiği", 434
Anadolu, 173
anaerkillik, 368
Anahid-Kibele, 326
Anaksimander, 410
Ananda, 247, 266, 289, 420, 475
Ana Tanrıça, 44, 51, 61, 94, 114, 116, 151-152, 161, 171, 178, 202, 279-280 *ayrıca bkz.* Inanna, inek tanrıça, Kali, Ninhursag, toprak ana.
Anatman, 263
Andaman Adaları, 177
Anderson, J. G., 354-355, 357, 377
Andrae, W., 110
Anesaki, Masaharu, 463
Angra Mainyu, 15
Anhilvad, 347
Anka kuşu, 365
anjali, 33
Anki, 115
anrta, 178
Antigonos Gonatas, 282
Antiokus II, 282
Anu, 136-137, 141
Anyang, 377
Anyathian endüstrisi, 153
Apis öküzü, 93-94, 105, 169, 194, 319
Apollon, 36, 294, 303, 376
apsara, 313
Aquinolu Tommaso, 118, 140, 473
arabalar, 172-173, 176, 178, 387
Arabistan, 129
Araplar, 110, 129
Arada, 259-262, 268
araf, 293, 295
Aral Gölü, 175
Arallu, 236
Aramice, 280-281, 283
Aramiler, 129, 280
arhatlar, 270, 285
Ariadne, 82
Aries, 120
Arikamedu, 311
Aristofanes, 36
Aristoteles, 266
Ariştanemi, 215
Arjuna, 318, 322 *ayrıca bkz.* Pandavalar.
Arsaklıların Iranı, 362
Arses, 279
Artakserkses I, 279
Artakserkses II, 279
Artakserkses III, 279
Artemis, 46, 284
artha, 28, 323
Arthaşastra, 209, 389
Aryan, 222
Aryanlar: arkeolojik kalıntıların yokluğu, 241, 268, 278 asimilasyon, 183, 186, 204 dilleri, 158, 175 eski yerlilere karşı tavır, 160, 186, 241 Ganj ovalarında, 196, 241 Hindistan'a giriş, 173, 240, 274 Mezopotamya'da 141, panteonu, 176-177 tarihöncesi kökenler, 175 Samiler, 178, 180, 248, 272 Yunanlılar, 239-241 *ayrıca bkz.* Vedik mitoloji.
asanalar, 404
Asin y Palacios, Miguel, 235
Asita, 246

aslan: güneş 95, 97 simge olarak, 66, 69, 94, 97, 203 *ayrıca bkz.* güneş mitolojisi.
Assam, 13, 164
Astarte, 46
astroloji, 108
astronomi, 108, 121, 123, 312
astroskopi, 108
Assur, 236
asuralar, 224
Asurlar, 129
Asurbanipal, 120, 129, 134
aşıboyalı çömlek, 241, 278
Aşikaga dönemi, 327
aşkınlık, 20, 32, 34, 39
aşkın tanrısallık, 18, 20, 42 *ayrıca bkz.* içkin ve aşkın tanrı.
Aşoka, 242, 269, 278-284, 287, 409
Aşölyen kültürü, 153
aşva-medha, 189
Aşvaghoşa, 25, 250, 270, 419
At: evcilleştirilmesi, 172-173, 1776, 195 evren simgesi, 208 ve savaş, 174, 179, 404 *ayrıca bkz.* arabalar.
At Kurbanı, 189-195, 208
ata tapımı, 387, 433
ateş, mitolojik kavram, 179, 204, 207
Athene, 380
Atina, 98, 243
atman, 20, 184, 197, 204, 324
Atsumori, 465
Atum, 89-92, 101
Augustinus, Aziz, 295
Avustralya, 158 *ayrıca bkz.* Proto-Avustralyalılar.
Avalokiteşvara, 292, 301, 304
avasarpini, 216
Avatamsaka Suta, 457 *ayrıca bkz.* Çiçek Çelengi Sutrası.
Avrupa ve Doğu, 117, 241, 243
awaré, 463, 465, 474
Ay; bkz. Ay mitolojisi, Ay-boğası.
Ay-boğası, 43, 95, 117 *ayrıca bkz.* Apis öküzü, Ay mitolojisi, Nandi.
Aydınlanma (bodhi), 24, 36 *ayrıca bkz.* Buddhizm.
Ay mitolojisi, 48, 51, 93-95, 97, 102, 180, 204, 248, 273, 372 *ayrıca bkz.* güneş mitolojisi.
Aynu, 356, 438, 440-441
Ayodhya, 217
Azap-merpaba, 77
Azhi Dahaka, 238
Aztekler, 379, 465

B

ba, 84, 433
Babil, 129, 236
Babilliler, 111, 119-121, 129, 131, 134, 137-138, 141
Badaga, 158
Badtibira, 125
Bağdat, 43
Bahreyn, 111, 157
bakire doğum, 46, 102-103, 366, 375, 395
Baktriya, 277-278, 284, 286, 294, 409
Ba-jeuba, 481
bakır, 96, 150, 157, 283, 439
Balaki, 196
Balarama, 322, 328 *ayrıca bkz.* Vişnu.
Bali, 75
Balto-Slavik kabileler, 175
Bambu Ormanının Yedi Değerlisi, 415
Ba-Nangsang, 483
Baroda, 311
Barth, A., 341
Basava, 326
Batı; bkz. Avrupa, Batılı dünya görüşü.
Batılı dünya görüşü, Doğulu, 11-40, 132-133, 138, 235-238, 275, 479, 487

Batının Çöküşü (Decline of the West), 62, 227, 348
Behistun, 239
Bel, 136-137 *ayrıca bkz.* Enlil.
Bel Marduk, 236
Belucistan, 150, 158, 172
"Ben", 17, 19, 22-24, 27, 249, 324, 479 *ayrıca bkz.* aham,
Benares, 169, 195-196, 214, 270, 273, 348
Bengal, 161, 242-243, 334, 348
Bengal kaplanı, 195
Berossos, 111, 119-122, 124, 131-132
Beş Hanedan, 435
Beyaz At Manastırı, 291
Beyaz Tanrıça, 372
Bhagavad Gita, 14
Bhagavata Purana, 330-331
Bhairava, 341-342
Bhairavi, 341-342
bhakti, 326
bhava, 341
Bhil, 158
Bhima, 318, 322 *ayrıca bkz.* Pandavalar.
Bhima (raca), 347
Bhişma, 316-317
Bhoga, 330
Bihar, 158, 161, 195, 242, 278, 348
Bikanir, 347
Biliku, 177
Bimbisara, 260-261, 297
Bizans, 327
bodhi, 247, 252, 269 *ayrıca bkz.* Buddha aydınlanması.
Bodhidharma, 277, 419-422, 460
bodhisattva, 269
Bodhisattva Yolu, 265
Bodhisattvalar, 252, 265, 269-270, 293, 297, 304-305, 335, 456, 457, 468 İki Büyük, 292-294, 301, 304
Bodhi-ağacı, 23, 24, 33, 167, 247, 263-265, 288, 290 *ayrıca bkz.* Kutsal ağaç.
Boethius, 276
Boğa, ay-boğası, 43, 51, 95, 97, 117 boğa-tanrı, 43, 59 kutsal, 43, 48, 164, 169, 189simge olarak, 66, 69, 75, 97, 150, 169, 203 *ayrıca bkz.* Apis boğası, ay mitolojisi, Nandi.
Bombay, 153, 157
Boniface, Mainz Piskoposu, 456
Borobudur stupa, 457-458
boşluk, 29, 35, 272, 276, 288, 323-324, 335, 463, 479
Böyle Buyurdu Zerdüşt, 274
Brahma, 45, 184-186, 199, 276, 421
Brahmagiri, 283
brahman, 166, 196, 204, 273, 276, 324, 479
Brahmanlar, 188, 195, 200, 242, 273
Brahman kastı, 183, 190, 192n, 198, 200, 202, 214, 325
Brahman öldürmek, 183, 185
Brahmanizm 74, 187-195, 198, 204, 272, 276, 308, 313, 319, 323, 334-335 *ayrıca bkz.* Gupta dönemi, Hinduizm, Mahabharata.
Brahui, 159
Brak, 44, 109
Breasted, James Henry, 88, 125
Brihadaranyaka Upanişad, 17
Brihadratha, 284
Brihaspati, 203
Britanya, 294, 311, 365, 441
British Museum, 75, 88
Brown, Norman, 156
Buddha (Gautama Şakyamuni), 23-28, 33, 40, 42, 138, 140, 146, 167, 207-208, 214-215, 239, 242-243, 245-248, 250, 257-260, 262-276, 286-289, 291, 293, 296-305, 334, 394-395, 418-422, 430, 457, 460, 475, 477 İsa, 246 gençliği, 250-264 Mahavira, 214 *ayrıca bkz.* Buddhizm,

Buddha Diyarı, 292-305
Buddha, gelecek, 270
Buddhapala, 426-427
Buddhizm: 25, 220, 235-305, 308, 323, 334-336, 418, 460 Çin, 277, 291, 413, 417-422, 425, 431, 435 Japonya, 291, 426, 437, 442, 451, 453-469 Sankhya felsefesi, 248, 250, 274 Tibet, 480, 486-487 *ayrıca bkz.* Amida, Boddhisattva, bodhi ağacı, Buddha, Buddha diyarı, Ç'an Buddhizmi, Gelecek Buddha, Güneş Buddhası, Hinayana Buddhizmi, Mahayana Buddhizmi, Zen Buddhizm.
Budge, E. A. Wallis, 54
Bulandşahr, 347
Burma, 153, 164, 268
Buşido, 472
Buto, 61, 83

C

Cakravartin, 69
Cava, 153, 308, 457
Cava adamı, 355, 357 *ayrıca bkz.* Pithekantropos erektus,
Caynacılık, 220, 226, 238-239, 248, 263 Sankhya felsefesi, 248, 250, 263, 274 Zerdüştlük, 220, 236-238, 293
cehennem: Doğu ve Batı, 235-237 Cayna, 219, 223, 226
Cemdit Nasr dönemi, 124, 150
Cengiz Han, 360
Cennet Bahçesi, 290 *ayrıca bkz.* Aden.
Cernunnos, 294
Childe, V. Gordon, 150, 173
Chinna Kimedy, 162-163
Chopra, P N., 326
Cizvitler, 473
Claudius, 310
Comon dönemi, 438
Coomaraswamy, Ananda K., 117, 149, 172
Cornford, F. M., 37
Cro-Magnon kültürü, 153, 357
Cumna, 195, 242, 315-316, 333, 336-337

Ç

Ç'an Buddhizmi, 418-422, 435, 457, 462 *ayrıca bkz.* Buddhizm, Çin.
Ç'an-an Buddhizmi bkz. Ç'an Buddhizmi.
Çandaka, 256-257
Çandragupta II, 308, 312, 418
Çandragupta Maurya, 278-279
Çanhu-daro, 174
Çan, Wing-tsit, 417
Ç'ang-an, 307, 428
Çang Ling, 416
Çao, 408
çay töreni, 468, 475-476
Çekler, 175
Ç'en Çung, 403
Çen Yen, 460
ç'eng, 397
Çeng Çung, 413
Çeremişler, 195
Çevrim ilkesi, 11-15, 17, 46, 182, 186, 200, 203, 214 *ayrıca bkz.* ay mitolojisi ölüm ve diriliş.
ç'i, 431
Çi, Büyük Usta, 410
Ç'i okulu, 32
Çia Fu, 389
Çiang Yüan, 366
Çiçek Çelengi Sutrası, 457-459, 474, 480, 487
Çieh, 374-377
çien, 449
Çien Ti, 366
Çih-kai, 426, 460
Çin, 29-32, 35, 353-436 aydınlanma edebiyatı, 388 Hindistan, 384, 387, 389, 393, 397-398, 404, 410, 413, 418, 432 Mezopotamya, 54, 74, 364, 373,

383 Mısır, 377, 430, 433 neolitik, 354, 357-359, 363-377, 380 paleolitik, 354-357 Samiler, 373 tarihöncesi, 360-377 Tufan öncesi krallar, 363-373 Tunç Çağı, 359, 376-382 *ayrıca bkz.* Buddhizm Konfüçyusçuluk Mohistler Taoistler.
Çin Seddi, 286, 360, 389, 408
Ç'in (devleti), 389, 408
Ç'in (hanedanı), 359, 392, 397, 408, 421, 439
Çindvin, 164
ç'ing, 430
Çing bkz. Şih Huang Ti.
Çing, Ç'i Dükü, 396
Ç'ing hanedanı, 360
Çing Hsuan, 413
Ç'iu Şih-liang, 425, 429
Çota Nagpur, 195
Çou Dükü, 383, 392, 453
Çou hanedanı, 361-362, 364, 373, 383-408, 410, 412-413, 433 ilk dönem, 359-360, 362, 373, 383-390 orta dönem son dönem, 360, 390-408
Çou-kou-tien, 153, 354-355, 357
çömlekçilik, 43, 57, 96, 150, 154, 159, 242, 282, 357-359, 369, 439
Çu, 367
Çu Jung (tanrı), 377, 409, 411
Çu Jung (kral), 363
Çu Tzu, 402
Çuan Hsü, 367, 375, 411
Çunang Tzu, 406
Çuang Tzu, 404
Çung Kung, 396
Çung Yung, 397
Çung-nan Dağları, 431

D

Dabar Kot, 151
Dadhikravan, 194
Dainiçi-nyorai, 457
dakşina, 342
Dante, 118, 219-220, 223, 235-236, 293, 366
Daphne, 376
Dara I, 16, 239, 248, 276, 279
Dara II, 279
Dara III, 109, 279
Darmestetter, James, 239
Darwin, Charles, 118
dasa (dasyu), 160, 240
"Değişimler Kitabı", 364, 391-395, 416, 434, 462
Delhi, 195, 241, 325
Demeter, 46
Demetrius, 284
demir, 173, 240, 242-243, 280, 283, 359, 404, 439
Demir Çağı, 194, 245, 441
Dengyo Daişi, 456, 460
Den-Setui, 76, 81, 85
Derge Dzongsar, 484
Deussen, Paul, 200
Devadatta, 247
Devi, 341
dharma, 28, 30, 116, 118, 131, 183, 186, 272, 276, 314, 323, 325, 330, 387, 397-398, 433, 479
Dharma (tanrı), 322
dharmadhatu-kaya, 302
Dhritaraştra, 318, 321
dhyana, 419, 461
Diana, 375
Dicle, 108, 150
Dilmun, 111, 128, 157
Dinyeper, 175
Dinyester, 358
Dio Khrysostom, 311
Dionysos, 54, 194, 243, 284, 372
diriliş bkz. ölüm düşüncesi ve diriliş.
Diyojen, 267
Doab bölgesi, 195, 242
Dogen, 466
Doğu ve Batı bkz. Avrupa.
Doi, 464

Doi-Dura, 485
Domingo, 465, 473
Don, 175
Draupadi, 322
Dravidler, 158, 161, 182 bkz. Indus Vadisi uygarlığı.
duhşama, 218
duhşama- duhşama, 216-217
duhşama-suşama, 216-217
Dumuzi, 46, 51, 122 *ayrıca bkz.* Tammuz.
Dupont-Sommer, A., 281
Duppasahasuri, 218
Durga Puja, 13
dut ağacı, 374-375
dünya kurtarıcısı, 245-247
düzen ilkesi bkz. dharma, maat, me, tao, rta.
Dzorçen Rimpoçe, 486

E

Ea, 136
Ebedi dönüş mitosu, 11-15, 17, 46, 182, 265n *ayrıca bkz.* ay mitolojisi, çevrim ilkesi, ölüm ve diriliş.
Edfu, 83
"Efendi Şang'ın Kitabı", 389, 394, 408
Eftalit Hunları, 325, 327
Ege uygarlığı, 240
ego, 21-29, 42, 59-60, 85 *ayrıca bkz.* hür irade, monadlar.
Eisai, 457, 466, 473
Elealılar, 227
Eliade, Mircea, 204
Elmas Sutra, 422
Elura, 105
Emery, Walter, 77
Empedokles, 243
Endonezya, 74, 357, 456
E-Ninmar, 141
Enki, 109, 111-116, 125-127 *ayrıca bkz.* Ea.
Enlil, 110, 112-116, 125-128, 136-137, 141-143, 145, 177, 236
Ennead, 89-92
Ennin, 426, 428, 431-432, 466
Epirus, 282
Ereşkigal, 236
Eridu, 43, 109, 111, 125, 150
Eriha, 129
Erman, Adolf, 88
Ermeniler, 175
Eros, Epivli, 22, 24 *ayrıca bkz.* kama.
Erotisizm, 289-290, 328-346, 457
Eski Ahit, 116
Eski İpek Yolu, 291, 307, 311, 409
Eskimolar, 176, 379
Eski Pasifik biçemi, 379
Etana, 134-139
Euthydemos, 284
evlilik ritüeli, 49 *ayrıca bkz.* sevgi-ölüm ritüeli.
Eyub, Eyüp, 38, 40, 141

F

Fa-hsien, 307-308, 313, 413, 418
Fairservis, Walter A., Jr., 356
fallus tapımı *ayrıca bkz.* lingam.
Fang Çi, 367
fan-yen, 407
Fas, 152
Fenikeliler, 129, 239
Finnegans Wake, 111
Fırat, 108, 149-150
Filistin, 129, 159
Firavunlar, 85, 98
Francesco, Assisi'li, 465, 473
Frankfort, Henri, 46, 49, 87
Fransa, 283, 295, 311
Frazer, James G., 12, 48, 77, 162, 368, 375
Freud, Sigmund, 22, 28
Frobenius, Leo, 154-155
Fu Hsi, 364, 391
Fujiwara sarayı, 457

Fu K'ien, 413
Fung Yu-lan, 394, 396, 399, 410, 435-436

G

Gaia, 112
Galya, 294
Gandhara biçemi, 288, 291, 302
gandharvalar, 313
Gandhavati, 316 *ayrıca bkz.* Satyavati.
Gandhi, Mahatma, 68
Ganj uygarlığı, 196, 241, 282, 286, 325
Ganeşa, 294
garbha, 461
Gargya, 196-198
Garuda, 27, 192
Gautama; bkz. Buddha (Gautama Şakyamuni).
Gaya, 297
Gazne, 347
Geb, 80-81, 90, 115
Gedrosia, 158 *ayrıca bkz.* Belucistan.
Gemini, 120
Genji, 465
Genji Monogatari, 457
Germanik halklar, 175
Gerzean dönemi, 62
Geyik Parkı, Benares, 169, 270, 273
Ghisgalla, 49
Girika, 314-315
Girit, 54-55, 150, 171, 240, 372
Gita Govinda ("Çobanın Şarkısı"), 328, 336-341
Giza, 100
"Gizemli Hanım Klasiği", 415
Gılgamış, 138
Glamlar, Elamca, 239
Gnostisizm, Gnostik, 277, 318
Goethe, 308
Goetz, Hermann, 311-313, 327-328
Gomorra, 374
Gondi, 158
Gopiler, 328-334, 336-337, 339, 343-345
Gosala, 243
göçebeler: Aryanlar, 175, 195 paleolitik Hindistan, 153 Semitik, 129
gömme, insan kurbanı, 66, 84, 139, 163-164, 377-378, 440 *ayrıca bkz.* sati.
Götterdämmerung, 119
Granada, 327
Granet, Marcel, 31, 380
Graves, Robert, 372
Gri boyalı çömlek, 242, 278
Grousset, René, 380
Gupta dönemi, 105, 167, 276, 313, 325, 327, 342, 418
Gurjaralar, 325
gündönümünün öne gelmesi, 120
Güneş: güneş aslanı, 95, 97 güneş krallar, güneş kuşu, 27, 95, 192 güneş tanrılar, 101, 104, 205, 248 *ayrıca bkz.* Güneş Buddhası, güneş mitolojisi,
Güneş aslanı, 95, 97
Güneş Buddhası, 291, 457, 461, 467 *ayrıca bkz.* Amida.
Güneş kuşu, 27, 95, 192 *ayrıca bkz.* Horus.
Güneş mitolojisi, 95, 97, 102-103, 204, 248, 273 *ayrıca bkz.* Ay mitolojisi, güneş-tanrı.
Güneş-tanrı, 101, 104, 205, 248

H

Habur Vadisi, 44
Hadrianus, 310
Haeckel, 153
Hahoki, 444
Halaf seramiği, 43, 150
Hamlet, 254
Hammond, H. G. L., 240
Hammurabi, 129, 157, 236

Han (ırmak), 370
Han (hanedan), 295, 360, 362, 397, 409-413, 422, 434, 439
Han Fei Tzu, 402
Hangçov, 415
haniwa, 440, 471
Han Ming Ti, 291
Han Yü, 430
hara-kiri, 469-471
Harappa, 157, 159, 166, 171, 240
Hari, 72n, 329n, 330 *ayrıca bkz.* Vişnu.
Harivamsa, 329-330
Harşa, 325, 346
Hastinapur, 241, 316
Hathor, 58-60, 62, 79-80, 94-95, 103, 114, 131
Hatşepsut, 107
Havai, 439
Havva, 18-19, 32, 290
Hegel, 478
Heian, 457 dönemi, 457-464, 473
Heidelberg adamı, 355
Heike kabilesi, 465
Heine-Geldern, Robert, 150, 379
Heliopolis, 89
hepatoskopi, 108
Hephaistos, 98, 372
Hepzefa, 72-73
Heraklitos, 243
Herkül, 284
Hermes, 294
Hermopolis, 91
Herod, 246
Herodot, 57
Herrigel, Eugen, 467
Hesiodos, 112
Hıristiyanlık, 16, 20, 138, 246-247, 277, 281, 293, 295-296,. 303, 456
Hi (ırmak), 447
Hiba Dağı, 444
Hicret, 346
Hierakonpolis, 55-56, 64, 75
Hiksoslar, 107, 173
Hilprecht, H. V., 120
Himalayalar, 259
Himiko, 440
Hinayana Buddhizmi, 250, 265, 270-271, 274, 276, 291, 300, 305, 323, 458, 460, 474
Hindistan, 17-29, 32-36, 39, 149-349 Çin, güney, Batı etkisi, Hunlar, İran, İslam, Japonya, laik, şehir devletleri, Mezopotamya, Mısır, neolitik paleolitik, Roma, Tunç Çağı, Yunanistan, Zerdüştlük, *ayrıca bkz.* Aryanlar, Brahmanizm, Buddhizm, Hinduizm, İndus vadisi, Jainizm, Kuşhanlar,
Hinduizm, 220, 237, 303, 324 Dravid etki, 182 Vedik mitoloji, 182-187, 191, 200-202 *ayrıca bkz.* Brahmanizm, dharma,
Hindukuş, 175
Hint-Ariler bkz. Aryanlar.
Hint-Avrupalılar, 175
Hipparkhos, Bithinyalı, 120
Hiqait, 102-103
Hititler, 173
hiyeratik şehir devletleri, 78, 241, 471
Ho (ırmak), 370
Hokkaido, 438
Homeros, 15, 195, 314
Honan, 357-359
Honen, 457, 465-468, 473
Honşu, 438-439
Horus, 55, 59, 61-62, 83, 85-87, 91, 94, 101, 103-104, 186, 194
hotoke, 451
Hotri rahibi, 190, 192-193
Hou Çi, 366
hōyūkler, kutsal,
Hpe Aung, 271
Hsia hanedanı, 373-374, 383
Hsiang (kahraman), 368
Hsiang (ırmak), 370
Hsiang Çi, 412

Hsiao Çing, 434
hsien, 415
Hsien-pi, 418
hsin şu, 32
Hsin-çou, 422
hsing, 397, 430
Hsu Şen, 413
hsüan hsüeh, 414
Hsün Tzu, 435-436
Huai (ırmak), 370
Huan Tou, 367
Huang Fan, 410
Huang Ti, 364, 411
Hui K'e, 420-422
Hui Tzu, 406
Hui-neng, 422-424, 435, 462
hun, 433
Hung-jen, 422-423
Hunlar, 286, 325, 418
huşu bkz. Mucize.
hür irade, 126, 132, 181, 183, 272, 373, 479

I

Irak, 150

İ

I Çing bkz. "Değişimler Kitabı"
Ibbi-Sin, 129
Iberya, 159
İbraniler, 129, 236, 277
İçi no tani, 464
İçijitsu Şinto, 461 *ayrıca bkz.* Tendai mezhebi.
içkin ve aşkın tanrı, 207, 324
İdin dagan, 50
Ikhnaton, 103
İkili Yol, 330
İki Ortağın Gizemi, 80-81, 86, 97, 99, 186, 238, 319, 487
İlahi Komedya, 235
İlahi tutulma, 204 *ayrıca bkz.* Şamanizm.
İlyada, 241, 314
İname, 454
İnanna, 44-46, 126, 136-137, 141 *ayrıca bkz.* İştar.
İndo-Germen halklar, 175
İndra, 69, 176, 181-184, 186, 188, 191, 202, 206, 284, 322
İndus Hinduizm mitoloji mühürleri, Vedik mitoloji, uygarlık, *ayrıca bkz.* Ana Tanrıça, yoga.
inek, kutsal, 45, 68
inek-tanrı, 58-60, 94, 114, 131 *ayrıca bkz.* Hathor, Ninhursag.
İngiltere bkz. Britanya.
İnkalar, 465
intihar ritüel, 469-472
Io, 43
İran dili, 239 *ayrıca bkz.* Zerdüştlük.
İran Körfezi, 109
İrlanda, 52, 283, 441
İsa, 47, 186, 246, 292, 328, 366, 372, 375
İse, büyük tapınağı, 451, 453
İsin, 50
İsis, 54, 90, 102-103, 108, 375
İskender, Büyük, 108, 248, 266-268, 278-279, 359
İskender, II., 277
İskenderiye, 311, 326
İskitler, 286
İslam, 16, 129, 235, 326-327, 346-349, 465
İspanya bkz. Iberya.
İsveç, 283, 354
İşara, 50
İşaya kitabı, 16
İştar, 46, 136-138
iti iti, 334
İustinianos, 277, 327
İyon adaları, 239
İzanagi, 443-446
İzlanda, 119
İzumo, 444, 447-448

J

Jaibali, 198-199, 242
Jaintia tepeleri, 13
Jaipal, 346-347
Janamejaya, 322
Japonya, 36, 437-476 Çin, 441, 453, 455, 460, 462, 465, 468, 472-474 demir çağı, 441 Hindistan, 327, 457, 460, 467 Kore, 439, 441, 453 Mezopotamya, 52, 472 mitolojik sentez, 474-475 neolitik, 439, 441 paleolitik, 438 Tunç Çağı, 439, 441 *ayrıca bkz.* Buddhizm, Şinto.
Japon kronikleri, 442
Jastrow, Morris, 137
Jayadeva, 328, 336, 338, 340-341, 343-344, 346, 348
jen, 395-396, 408, 416, 436
Jeremias, Alfred, 121
Jhukar kültürü, 174
jiriki, 291, 466
jiva, 220, 228, 238, 268, 274 *ayrıca bkz.* monadlar.
Judas, 247
Jodo mezhebi, 291, 457, 466, 469
Jung, Carl G., 22, 52, 479
Jung Ç'eng, 363
junşi, 471
Jüpiter, 48

K

ka, 84, 90
Kader, 126
Kafkas Dağları, 173
kahramanlık kavramı, 82, 138, 180-183, 185-186, 237, 242, 373
kaişaku, 470
kaivalyam, 228, 268
Kajiwara, 464
Kakui. 103
Kalanos, 267
Kaldeliler, 129, 240
Kalepar çömleği, 150
Kali, 13, 165, 169, 171, 179, 343 *ayrıca bkz.* Şakti.
Kalidasa, 308
Kalighat, 13
Kaligula, 310
Kalika Purana, 14
Kali Yuga, 119
kama, 25, 27, 214, 263, 323
Kamakura dönemi, 457, 464-469
Kamakura Şogunluğu, 457
Kamboçya, 268
Kambises, 279
Kamçatka, 441
kami, 451, 453, 461
kamihotoke, 451
Kanarak güneş tapınağı, 326
Kanarese, 158
Kanauj, 325, 347
kanculi kültü, 343
Kandehar, 280
Kangra, 347
Kanişka, 269, 286-288, 314
Kansu, 357-358
Kanthaka, 255-257
Kao Yang bkz. Çuan Hsü.
Kao Yu, 413
Kapila, 243, 247-250, 256, 258, 261, 274, 410 *ayrıca bkz.* Sankhya felsefesi.
Kapilavastu, 247, 257, 288
Kapsiyen çağı, 152, 154
Karadeniz, 439
Karlgren, Bernhard, 362-364, 373, 375-376, 412
karma, 200, 228, 231, 323
karma-yoga, 398
Karoşthi, 280
karuna, 263, 274, 276, 292, 305, 459
Kasasa, 448
Kast, 172, 182, 200, 325, 397, 434
Kathiavar, 174, 347
Kauravalar, 318, 321-322

Kautilya, 209
Kavya (şiir) biçemi, 25, 251, 287
"kayıp halka", 153 *ayrıca bkz.* Pithekantropos erektus.
kayotsarga, 215
Kefren, 100
Kegon bkz. Çiçek Çelengi Sutrası.
Kegon mezhebi, 469
Keltler, Keltik, 132, 175, 294, 372, 441
Kenaniler, 129
Kena Upanişad, 202
Kendiliğindenlik (tzu-jan), 414-415, 418, 425, 462, 467
Keops, 99-100
Kerényi, Karl, 245
Kerma, 68, 72, 74-75
Keşmir, 325, 347
Khafajah, 43-45, 109
Khafre bkz. Kefren.
Kham, 486
Khasekhemui, 86, 96
Khnum, 102-103
Khondi, 158
Khondlar, 161, 167
Khufu bkz. Keops.
ki, 112, 114, 177
Kia K'uei, 413
Kibele, 326
Kimmei, 442, 454
Kiş, 124, 134-135, 141
Kitabı Mukaddes, 18, 88-89, 115, 126-127, 131, 216, 235, 296, 361, 372-373, 376 Tufan öncesi krallar, 119
Kitagawa, Joseph, 434, 440
Kitapların yakılması, 360, 408
kiyoki kokoro, 452
Kiyuşu, 439, 448
Klement, 311
Kobe, 470
Kobo Daişi, 456, 460-461
Kodagu, 158
Ko Hung, 415-416
Kojiki, 442, 451, 453
Kolam, 158
Komünizm, 477-487
Konfüçyus, 239, 277, 360, 377, 392, 394-399, 402, 408, 453, 463, 474
Konfüçyusculuk, 277, 368-369, 395, 397, 399-401, 414, 422, 430, 442, 474 *ayrıca bkz.* Konfüçyus, Yeni-Konfüçyusculuk.
Konstantin, 281
Koppers, Wilhelm, 161
Kore, 301-302, 439, 441-442, 453, 473
Koromandel sahili, 311, 326
Kota, 158
K'ou Ç'ien-çih, 418
kozmik dansçı, 244
kozmik eonlar, 120, 373
kozmik yumurta, 244
köpekler, 172 uğursuzluk simgesi olarak, 190
krallık düşüncesi, 60, 62, 74, 168
kral öldürme ritüeli, 167, 250, 273, 365, 375 *ayrıca bkz.* Sed Festivali.
Kramer, Samuel Noah, 112
Krişna, 284, 322, 328-341, 343-345 *ayrıca bkz.* Vişnu.
Kronos, 112
Ksenophanes, 243
Kserkses, 279
Kşatriya, 196, 199-201, 214, 324-325 mezhebi, 192n
K'u, 366
kuei, 433
Kuetta, 150
Kudûs, 240
Kuku Nor, 286
Kulli kültürü, 150, 158
Kumagai Naozane, 464-465
Kumaragupta, 312
Kun, 366-367, 370
kung, 399
Kung Kung, 363
kung sang, 375
Kuraklık mitosu, 181, 373

Kuran, 17, 21
kurban kavramı, 204, 207, 273
insan, 12, 51, 65-74, 76, 83, 86, 161-164, 168, 194-195, 439 ritüel kral-öldürme, 47-50, 74, 78, 84, 86, 167, 204, 273, 375 *ayrıca bkz.* ölen ve dirilen tanrı, soma
Kuşhanlar, 286-287, 293, 302, 311, 362
Kutsal ağaç, 137, 167, 247, 273, 290, 375 *ayrıca bkz.* bodhi-ağacı.
kutsal emanet kültü, 258-259
kutsallaştırma, 108
Kutup çevresi kültürleri, 357, 378-379, 441
kültür biçem ve aşama, 55, 63, 85
kürek kemiği falı, 382
Kvan Chov, 308
Kvei, 368
Kyoto, 456 *ayrıca bkz.* Heian.
Kyrene, 282
Kyros, Büyük, 16, 279

L

La Tene çömleği, 441
Lagaş, 48, 141
Lahor, 195
Lakşmanasena, 348
Lakşmi, 215, 284, 289-290
Lancelot ve Guinevere, 328
land-nama, 172
Lao Tzu, 395, 416, 430, 435, 462-463
Larak, 125
Lascaux Mağarası, 153
Leda ve Kuğu, 366
Letonyalılar, 175
Levant, 36, 38-39, 276-277, 372, 409-410, 456
Leviathan, 38
li (kar), 398
li (acı), 431
Li Ao, 430
Li Çi, 353-354, 378
Liang hanedanı, 419
Libya, 57, 83
Licçavi ailesi, 475
Lieh Tzu, 404, 414
Lingam, 169, 336, 393
Li-şan, 369
Litang manastırı, 483
Litvanyalılar, 175
Liu, 371
Liu Ling, 415
Liu Pang, 412
Lo (ırmak), 374, 376
Lo Yang, 291
Lomas Rişi (mağara), 279
Lop Nor, 307
Loyang, 389, 420
Lu, 394-395, 408
Lu-çou, 427
Lucina, 376
lugal, 111
Lugal-zaggisi, 141
Lun Yu bkz. "Seçmeler"
Lungşan çömleği kültürü, 359, 378, 380, 439
Lut, 374, 376

M

maat, 60-61, 78-79, 83, 107, 116, 118, 131, 146, 177, 186, 272,323, 479
Madhva, 326
Madras, 69, 153, 158, 278, 283, 310
Madras-Acheul kültür bölgesi, 153
madya, 342n
Magas, 282
Magdaleniyan kültür, 355, 357
Mahabharata, 33, 119, 183, 186, 191, 194, 242, 249, 314-315, 318-323, 330
Mahakaşyapa, 419, 421
Mahasena, 285-286
Mahasthama, 292, 301, 304

Mahavira, 33, 214, 216, 239, 242-243
Mahayana Buddhizmi, 105, 250, 258, 263, 265, 270-272, 276, 287-288, 291-292, 296, 305, 324, 455, 458, 466, 480, 487
Mahmut, Gazneli, 346-348
maithuna, 342n
Maitreya, 270, 292
Ma Jung, 413
Makedonya, 283
Makkan, 157
Malabar, 158, 168, 326
Malaya, 153, 155
Malayalam, 158
Mallmann, Marie-Therese de, 294
Malto, 158
Malva, 325
Mamallapuram, 69
mamata, 213
mamsa, 342n
Mançu hanedanı, 360
Mandhatri, 210-212
Mani, 294
Maniheizm, 277, 294-295
Manjuşri, 426-427
Mann, Thomas, 59, 78, 84
mantra, 341, 461
Manu, 128, 398
Mao Tse-tung, 478, 482, 484
mara, 25, 214, 263
Marksizm, 479 *ayrıca bkz.* Komünizm.
Mars (gezegen), 48
Marshall, John, 166-167, 170
Marutlar, 206
Marx, Kral, 186, 478-479
Maskhonuit, 102-103
Maspero, G., 88
Matematik, 48, 53, 120, 123, 126, 130-132, 171, 177, 180, 373
Mathura, 195, 286, 288, 302-303, 347
matsya, 342n
Matta İncili, 16
Maukhariler, 325
Maurya hanedanı, 278, 284
maya, 20-21, 176, 183, 231, 247
Maya, 247
Mayalar, 379
Mazelier, M. De la, 473
me, 116, 118, 123, 131, 146, 177, 186, 272, 323, 433, 479
meditasyon, 32 *ayrıca bkz.* tefekkür.
Medusa, 380
Meghamalin, 215, 232
Meiji Tenno, 472
Meksika, 359, 380, 382
Melanezya, 155-156, 158, 171
Meluhha, 157
Memphis ruhbanı, 88-94, 115, 279
Menandros, 284-287
Mencius, 370, 402, 424, 435-436
Menes, 57-58, 65, 77
Merdivenli Piramit, 96, 98
meriah, 161-162
Merkür (tanrı), 294 (gezegen), 48
Merneith, 76
Mersekha-Semempses, 77
Mert, 82
Meru Dağı, 46, 219
Meryem, 247, 366
Meryem, Mecdelli, 328
Meyer, Eduard, 93, 96, 99, 101, 103
Meyer, J. J., 194
Mezmurlar, 115
Mezopotamya, 43-52, 107-146 aydınlanma edebiyatı, 139, 142-145, 244 Çin, 54, 74, 364, 373, 383 evren kavramı, 235-236 Hindistan, 54, 74, 123, 159-160, 181, 197-198, 219, 273-274 hiyeratik şehir devletleri, 48-51, 53, 74, 108-109, 115, 124, 129, 236 Japonya, 472 Mısır, 54-55, 58, 61, 74, 105, 107-109, 114, 133, 141 matematik, 118-124, 131-132 mühürler, 167 neolitik, 43-48,

107, 115, 123, 150 Pers İmparatorluğu, 239 rahiplik, 18, 108 Semitik etki, 128-129, 134, 138, 141 tufan, 124-132 zigguratlar, 109-110, 115, 119, 235, 312 *ayrıca bkz.* Babilliler Sümerler.
Mısır, 55-105 aydınlanma edebiyatı, 139-141, 244 aşağı, 55, 83 Mezopotamya, 54-55, 58, 61, 74, 105, 107-109, 114, 133, 141 Birleşik, 55, 60, 81 Çin, 377, 430, 433 Eski Krallık, 65, 78, 88, 95, 101 hanedanlar, 78, 85, 93, 104 Hanedan I, 66, 76-78, 81, 83, 93, 98, 104, Hanedan II, 66, 86, 96, 98, 104, Hanedan III, 66, 96, 98, 104 Hanedan IV, 66, 98, 104 Hanedan V, 66, 98, 101, 248 Hanedan VI, 98, 141 Hindistan, 68-70, 74, 94, 105, 203, 273 hiyeratik şehir devletleri, 53-64, 78, 85, 93, 104 İran, 239 mezarlar, 55-57, 64-68, 75-77, 83, 89, 96 neolitik, 53-54, 100 piramitler, 96-98 rahiplik, 79, 88-98, 104, 115, 279 yaratılış mitosları, 89-92 Yukarı, 55, 77-78, 83, 85 *ayrıca bkz.* Hathor, İki Ortağın Gizemi, maat, Re.
Mihirgula, 325
Miken uygarlığı, 240
Mikimoto, Kokiçi, 453
Milinda, 284-286 *ayrıca bkz.* Menander.
Milindapanha, 284-286
Minakşi, 151
Minamoto kabilesi, 465
Minator, 43
ming, 397
Ming hanedanı, 327, 360
ming-çiao, 414
Minusinsk Kurgan kültürü, 357
Minya, 483
Mitford, A. B., 469
Mitra, 68, 174
Mitracılık, 326
mitogenesis, 146 Batı, 14-17 Doğu, 11-14 Mısır, 62-64, 84-85, 97-98, 101, 103-104 Hindistan, 165, 168, 226, 244 Mezopotamya, 14, 52-53, 111, 123-124 neolitik, 12-14, 43-52 Yakın Doğu, 14-17
Mitoloji bilimi, 55
mitsel ayrılık, 14-15, 28, 111, 133-134, 138, 373, 472
mitsel genleşme, 85, 104, 133, 250
mitsel sonsuzluk, 250
mlecchalar, 223
Moghul Ghundai, 152
Moğol hanedanlar, Çin, 360, 418, 465, 468
Moğolistan, 357
Mohenjo-daro, 157-159, 171, 174, 240
Mohistler, 399, 402-403, 408 *ayrıca bkz.* Mo Tzu.
Mo Hsi, 374, 376
moira, 126, 131
mokşa, 28, 36, 214, 247, 276, 462
monadlar,
Mongoloidler, 286, 356-357, 378-380, 433 *ayrıca bkz.* kutup çevresi kültürleri.
Mononobe kabilesi, 454
Moortgat, Anton, 51
Mo Tzu, 378, 389, 394, 398-402, 408, 434 *ayrıca bkz.* Mohistler.
mucize, 41, 52, 105, 241, 450
Muçalinda, 265
mudra, 342n
Multan, 347
Muhammed, 235, 326, 346 *ayrıca bkz.* İslam.
Murasaki Hanım, 457
Musaşi, 464
Musteryen kültür, 355, 357

Muziris, 310
müzik, 117, 366, 398
Myŏng, 454
Myrrha, 375-376
Mysore, 158, 282-283

N

Nabhi, 217
Nagalar, 164
Nagasena, 285-286
Nagila, 218
Nairanjana, 262
Nakamura, Hajime, 462
Nakatomi kabilesi, 454
Nakula, 322 *ayrıca bkz.* Pandavalar.
Nal, 150
Nalanda (üniversite), 348, 356
nama, 341
Nami, 215
Nammu, 112
Nan Şan Dağları, 286
Nanda, 336
Nanda hanedanı, 278
Nandabala, 263
Nandi, 69, 94
Nanking, 419
Nannar, 109
naoki kokoro, 452
Nara dönemi, 442, 456
Narmer levhası, 57-58, 60-62, 64, 68, 78, 80, 85, 87, 96, 114, 118, 430
Nasik, 242
Natufian dönemi, 159
Neandertal adam, 153, 215, 357
nedenlilik, Buddhist zinciri,
Needham, Joseph, 379, 382, 418, 421-422
Nemi, 375
neolitik, 149, 175 çekirdek Yakın Doğu, 149, 175, 358 Çin, 354, 357-358, 363-376, 378-379 Hindistan, 149-153, 156, 161, 168 İran, 150 Japonya, 439, 441 Mısır, 53-54, 100 Mezopotamya, 43-48 *ayrıca bkz.* ana tanrıça, ay boğası, inek tanrıça.
Nepal, 328, 480
Nefthis, 90-91
Neron, 310
Nerva, 310
Neşideler Neşidesi, 328
neti neti, 274, 334
Ngan Çe-Kao, 293-294
Niçiren, 457, 468-469, 473
Niçiren mezhebi, 469
Nietzsche, Friedrich, 39-40, 141, 187, 254, 274, 437, 474
Nihongi, 442
Nil, 58, 78, 107, 149, 174, 375
Nilgiri tepeleri, 45, 158
Nilüfer Sutra, 460, 468-469
Nilüfer Tanrıça, 289-290, 305
Nimbaditya, 326
Ninhursag, 44-46, 58, 109, 111, 125-126
Ninlil, 113
Nintoko, 439
Nintu, 125-126 *ayrıca bkz.* Ninhursag,
Nippur, 109-110, 120, 125, 236
Nirvana, 34, 218, 231 233, 266-276, 289, 292, 334, 424, 466 *ayrıca bkz.* boşluk, *moksa.*
Nogi, Kont, 472
Nubia, 65-66, 72, 75
Nuh, 118, 122, 127-128, 372-373, 376
Nut, 90-91, 114, 115
Nyarong, 480

O

Obeid dönemi, 45, 109, 124, 150
Odysseia, 241, 314
Odysseus, 237
Ofelya, 254
Oedipus kompleksi, 115, 296
Okudaura Tadamasa, 472

Oldenberg, Hermann, 177, 205
oleografi, 108
Olimpos, 46
OM, 187
Om mani padme Hum, 335
Ombos, 83
On bkz. Heliopolis.
ondalık sistem, 118, 177
Onesikritus, 266, 268
Oppert, Julius, 131-132
Oraon, 158
Ordos Çölü buluntuları, 355
Orinyasiyen kültür, 355, 357
Orissa, 158, 161, 278, 283, 326
orman bilgeleri, 195-203, 207, 210-214, 402 *ayrıca bkz.* Buddhizm, Taoculuk, yoga.
"Orman Kitapları", 203
Orfeus, 227, 243
Orfikler, 243-244
Orta Çağ, Avrupa, 117-118, 259, 327, 473
Orta Yol, 214, 250, 258, 263, 269, 417-418, 460
Osiris, 54, 59-61, 75, 80-82, 86, 90-91, 94-95, 105, 115, 194, 198, 235, 248, 375-376
Otto, Rudolf, 41, 52-53, 437, 452
Oudh, 195
Ovidus, 376

Ö

Öklid rakamları, 227
ölen ve dirilen tanrı, 46, 49-50, 54, 78, 171, 204 *ayrıca bkz.* Adonis Dionysos Dumuzi Osiris Tammuz.
Ölü Deniz Yazmaları, 318
ölü kültü, 83-87, 99
"Ölüler Kitabı" (Mısır), 235
"Ölüler Kitabı" (Tibet), 480, 486
ölüm düşüncesi ve diriliş, 11-15, 48, 95, 97-98, 123, 164, 200, 375 *ayrıca bkz.* ay mitolojisi ölüm ve diriliş tanrı-krallar, özgürlük, 462, 467, 476 *ayrıca bkz.* kendiliğindenlik.

P

Pasifik biçemi, Eski, 379
Padmanatha, 219
Pajitanian endüstrisi, 153
Pala hanedanı, 334-335, 337
paleolitik, 175, 380-381 Çin, 354-357 Doğu Asya, 153 Avroafrika, 153 Hindistan, 152-153, 165, 172, 282 Japonya, 438
Pali Canon 245, 251, 268, 291, 323, 394 *ayrıca bkz.* Himayana Buddhizmi.
Pallis, Marco, 480
palya, 216, 227
P'an Çiao dönemi, 358
Pandavalar, 318, 321-322
Pandu, 318, 321
Panini, 33
Pannikar, 389
Panlar, 161
Paraşara, 315
Parmenides, 243
Parşva (natha), 214-215, 232-233, 238, 243, 265n, 273, 290, 369
Parsifal, 395n
Partlar, 293, 409 *ayrıca bkz.* İran.
Pasiphae, 43
pastoral uygarlık, bkz. neolitik.
Patanjali, 33, 248-250, 274, 467
patesi, 111
patriark, 116
Patung Ahnga, 482
Pekin, 354
Pekin adamı (sinanthropus pekinensis), 153, 354
Pencab, 157, 239, 241-242, 284, 307, 346
Pennsylvania Üniversitesi, 110, 125
Pentateukhos, 21, 309
Perabsen bkz. Sekhemab/Perabsen.

Periano Ghundai, 152
Periplus, Eritre Denizi'nden, 326
Persepolis, 248, 279
Peşaver, 346
Petros, 247
Petrie, Flinders, 66, 77, 81, 83
Phalguşri, 218
Philemon ve Bakûs, 376
Piggott, Stuart, 151, 154, 158-159
Pilinius, Yaşlı, 310
Pimiko, 440
P'ing, 389
Pipal ağacı, 151, 167 *ayrıca bkz.* bodhi-ağacı.
Piramit Çağı, 98-99, 101
Piramitler, 89, 95, 98
Piramit Metinleri, 89, 114
pirinç, 195, 358, 439
Pisces, 120
Pithagoras, 117, 124, 227, 243, 245, 267
Pithekantropos erektus, 152-153, 216, 355, 438 *ayrıca bkz.* Cava adamı.
Platon, 36, 227, 244, 267
Plutarkhos, 197-198, 284
p'o, 433
Poe, Edgar Allan, 360
Poebel, Arno, 125, 128, 130
Polinezya, 441, 465
Poseidon, 43
Prajna-paramita metinleri, 288
prakrti, 248, 250, 268
pranidhana, 459
prasad, 45
pratitya-samutpada bkz. nedenlilik zinciri.
Pratyeka Buddhalar, 270
pravarta, 341
prema, 341
Prometheus, 38, 40, 186
Proto-Avustralya, 158, 161, 165, 171, 272
Proto-Mongoloidler, 356-357 *ayrıca bkz.* Mongoloidler.
Prusyalılar, 175
Ptah, 89, 91-95, 98, 105, 115, 169, 203, 279-280, 319
Ptolemaios, II, 282
Pu-hua, 462
Puranalar, 314, 321, 340, 344 *ayrıca bkz.* Bhagavata Purana, Brahmavaivarta Purana, Kalika Purana, Vişnu Purana.
Puranik dönem, 69, 119
Purimatala, 217
purnabhişeka, 342
puruşa, 248, 250, 268, 325
Puşan, 191
Puşya, 209
Puşyamitra, 284

R

Radha, 336-341, 344-346
Rahula, 251
Rajagriha, 260
Racastan, 157
Rajmahal, 158
Rajputlar, 325, 346
rakamlar ondalık sistem, 118, 177 Öklid, 227 altılık sistem, 118-121, 131
Ramakrişna, 165, 178, 479
Ramanuja, 326
Ramaraya, 349
Ramses II, 105
rasa, 341
Rausir, 102-103
Ravi, 157
Rawa, 483
Rawlinson, H. G., 325, 347, 349
Re, 66, 101-104, 107, 140, 248, 250
Reims, heykeller, 294
Reischauer, Edwin O., 426
Reisner, George, 56, 65, 67-70, 72, 76-77
Ren, 175
Rigong, 484
Rig Veda, 68, 174, 176, 184, 189, 194-195, 205
Rinzai mezhebi, 469

Rişabha (natha), 217, 243
rşi (rsi), 187, 404
Roma, 64, 132, 276, 283, 291, 294-295, 307, 309, 311, 362, 409, 418, 439
Rönesans,
rsi bkz. rişis.
rta, 176-178, 180, 183, 186, 272, 433
Ruditdidit, 102
Rudra, 206
ruhban kastı *ayrıca bkz.* Brahmanizm, hiyeratik şehir devletleri.
Rusya, 175, 465
Ryobu Şinto, 461 *ayrıca bkz.* Kobo Daişi.

S

Sabakos, 88
Saddharmapubdarika bkz. Nilüfer Sutra.
Sadhaka, 341
Sahadeva, 318, 322 *ayrıca bkz.* Pandavalar
sahaja, 335
Sahajiya kültü, 335
Salıuriya, 103
Sakkara, 77, 89, 93, 96
sakti bkz. Şakti.
Sakya Manastırı, 484
Sama Veda, 189, 191
samadhi, 36
Samarra çömleği, 57, 150
Samiler, 280, 373 Aryanlar, 178, 180, 248, 272, 373 Mezopotamya'da, 129, 133, 139, 141
samsara, 334
samuray, 467
sanat, mitoloji yaratan bölge içinde rolü, 82, 95-98, 100, 105, 117, 300, 301-304, 436
Sançi, 289
Sankhya felsefesi, 248, 250, 263, 268, 271, 274, 276, 300, 410 *ayrıca bkz.* Kapila.
Sanskritçe, 250, 287
Santanu, 316-317, 321
Saoşyant, 16
Sar, 124
Sargon, 129, 141, 157
Sarı Irmak, 174, 421, 433
Sarı İmparator bkz. Huang Ti.
Sarı Erik manastırı, 422-423
Sartre, Jean-Paul, 409
Sarzec, Ernest de, 49
Sasaniler, 346
Sat, 71, 397
sati bkz. suttee.
Sati, 68-69, 71-72, 74, 76, 83, 86, 167 *ayrıca bkz.* suttee
satori, 36
Satürn tanrı, 112 gezegen, 48
satya, 71, 397-398
Satyaşri, 218
satyasya satya, 197
Satyavati, 315, 317-321
Saubhari, 210, 212-213
Saul, 219
savaş teknolojik ilerleme, 173-179 silah, 173, 179, 440, 467 ve zen, 467
Savitri, 174-175, 190, 205-206
Scheil, V., 121
Schopenhauer, Arthur, 254
Schweitzer, Albert, 275
Sebüktigin, 346
Sekizayaklı Dağ, 217
"Seçmeler", 395-396
Sed Festivali, 79-85, 97, 369
seimei şin, 452
Sekhemab/Perabsen, 86, 96
Sekhmet, 94-95
Selevkoslular, 278
Semerkhat bkz. Mersekha-Semempses.
Seng-ts'an, 422
Seppuku, 469-471
Sessizlik okulları, 32
Seth, 61, 83, 86-87, 90, 94, 186, 198
sevgi-ölüm ritüeli, 51, 74

Seylan, 152, 158, 245, 259, 282-283, 308
Sıkkım, 484
Sibirya, 356-357, 379
siddha, 341
siddhi, 209, 404-405
silah, 179, 439 kılıç, 173, 467
Simeon, 246
Sina, 129
Sinanthropus pekinensis bkz. Pekin adamı.
Sind, 157, 159, 326
Sinkiang, 286
Sippar, 120, 125
Sirius, 108
Soan kültür bölgesi, 153, 355
Sodom, 374
Soga kabilesi, 454
Sogdlar, 294
Sokrates, 266-267
Sol El Yolu, 341, 343 *ayrıca bkz.* Tantrik öğretiler.
Sol Invictus, 326
Soma, 177, 180, 185, 203 *ayrıca bkz.* kurban.
Soma (tanrı), 176-177, 180, 184, 196, 199, 204, 207, 247
Somnath, 347
soss, 118, 120, 124
Sothis, 108
Soto mezhebi, 469
Sotthiya, 23
Spengler, Oswald, 62-63, 84, 227, 387, 437
sri cakra, 342
srştih, 18-19
Stela No 797, 88, 93
sthula, 220
Strabon, 266-267
Strassburg, Gottfried von, 328
stupa, 46, 69, 259, 278-280, 288-289, 311
Subhuti, 290, 422
suç, 105, 134, 272, 373
Sudan, 67, 74
Sudhana, 458
Suddhodana, 246-247
Sui henadanı, 327, 360, 421-422
Suiko, 455
sukhavati, 292
sukşma, 221
Sung hanedanı, 31, 360, 432-436
sunyata (*şunyam*), 276, 288 *ayrıca bkz.* boşluk.
Suriye, 44, 107, 129, 150, 277, 282, 326
Suriye-Kilikya, 43-44
Surya, 326
Susa çömleği, 150
suşama, 216
suşama-duhşana, 216
suşama-suşama, 216
Susano-O-no-Mikoto, 446-447
Suşun, 455
Sutlej, 195
sutra tanımı, 33
suttee, 68, 71-72 *ayrıca bkz.* sati, kurban.
Suvrata, 215
Suzuki, Daisetz T., 133, 429
Sümerler, 13 Aryanlar, 177-178 evrenin düzeni, 116-118, 130, 177 kral listesi, 119, 122-123, 216, 364, 372 tapınak külliyeleri, 44-45, 51, 54, 109 yaratılış mitosu, 111-116, 133 *ayrıca bkz.* Enlil, me, Meopotamya, Ninhursag, Ur,
svasvarupam, 249

Ş

Şakti 94, 320, 336, 341-343 *ayrıca bkz.* Kali.
Şakuntala, 308-309
Şakya kabilesi, 248
Şakyamuni bkz. Buddha (Gautama Şakyamuni).
Şamaş, 130, 134-135, 138, 248 *ayrıca bkz.* Utu.
Şamanizm, 204, 272-273, 379-380, 385, 433 *ayrıca bkz.* ilahi tutulma kutsallaştırma,

Şang kültürü, 361, 376-382, 387
Şang hanedanı, 173, 360, 366, 374-385, 394, 410, 433
Şang Ti, 433
şang t'ung, 401
Şang Tzu, bkz. "Efendi Şang'ın kitabı"
Şankara, 326
Şansi, 357, 426-427
Şantung, 359, 403
Şan-yin, 415
Şao Hao, 365, 375, 411
"Şarkılar Kitabı", 384, 388
Şava, 94, 319 *ayrıca bkz.* Şiva.
Şehir devletleri hiyeratik, 78, 244, 471 Hindistan, 241 Mezopotamya, 48-51, 53-54, 74, 108, 110, 115, 124, 129, 236 Mısır, 54-64, 78, 85, 93, 105 laik, 243-244
Şem, 372
şen, 32, 433
Şen Nung, 364
şeng, 430
şeng-hsien, 404
Şen-hsiu, 423
Şeytan, 246
Şih Çi, 394
Şih Çing bkz. "Şarkılar Kitabı"
Şih Huang Ti, 361, 408-409
Şingon, 460, 468-469, 480
Şinran, 457, 465-466, 473-474 *ayrıca bkz.* Şinşu mezhebi,
Şinşu mezhebi, 291, 457, 469 *ayrıca bkz.* Buddhizm-Japonya, Şinran.
Şinto, 380, 385, 441-442, 449-454, 461, 474
Şita, 167
Şiva, 13-14, 45, 69, 94, 169, 171, 184, 196, 203, 206, 248, 273, 284, 294, 319, 340-342, 347 proto-tip, 169, 185, 203, 206 tapınak, 105, 347-348 *ayrıca bkz.* Rudra.
Şotoku, Prens, 455, 462
Şölen (Symposium), 36-37
Şravana, 218, 233
şu, 436
Şu, 91, 115
Şu Çing, bkz. "Şarkılar Kitabı"
Şub-ad, 51
Şudra kastı, 192, 318, 325
Şulikalar, 327
Şun, 354, 361, 363, 365-366, 368-371, 374, 384, 391, 395
Şunga hanedanı, 284
Şuruppak, 124-125, 127
Şu-sin, 129
Şvetaketu, 198

T

Tabi-utul-Enlil, 142-143
tadaşiki kokoro, 452
Tai Fu, 420
T'ai Hao, 411
Taira kabilesi, bkz. Heike kabilesi.
Tai-şan, 365
Taittiriya Upanişad, 410
Takahito Mikasa, 451
Takakusu, Juniro, 413, 458
Takuan, 467-468
Takvim, 48, 118-120, 131, 168, 178, 363
Tamil, 158
Tammuz, 46, 54, 117, 177, 248, 375-376 *ayrıca bkz.* Dumuzi.
Tampanian endüstrisi, 153
Tamrilipti, 308
T'ang, 374-377, 384
T'ang hanedanı, 327, 360, 379, 422-432, 435, 457, 473
tanrıça bkz. inek nilüfer toprak ana.
tanrı-kral, 12, 14, 49, 60, 85, 93, 99, 104, 111, 171, 179, 368, 390 *ayrıca bkz.* kral öldürme ritüeli.
Tantrik öğretiler, 69, 94, 319, 456, 461, 487

tao, 29-30, 32, 116, 118, 131, 186, 387, 397, 405, 433, 472, 479
Taoculuk, 30, 277, 362, 394, 402, 404, 415-418, 428, 431-432
Tao Yu, 420
Tao-hsin, 422
t'ao-t'ieh motifi, 380-381
tapas, 204, 228
tarım uygarlığı bkz. Neolitik.
tapınak külliyeleri, 43, 45, 48, 51, 54, 98
tariki, 291, 466
Taş işçiliği, 77, 98, 150, 152, 241, 278-279
tathagata, 302-303, 418, 458
tathagata garbha, 458
Tattva-vaisradi, 33
Taurean, 44
Taksila, 170, 266-267, 307
Tayland, 268
té, 405
Teb, 67
tefekkür, 231, 272, 297-302, 331
Tefnut, 90
Tekvin Kitabı, 18, 88, 118, 121, 126, 131-132, 372
Telmun, 157 *ayrıca bkz.* Delmun.
Telugu, 158
Tendai mezhebi, 426, 460-461, 466, 468-469 *ayrıca bkz.* Buddhizm-Japonya, Dengyo Daişi.
Teslis Hıristriyan, 38 Hindistan, 186
Thales, 244
thanatos, 22, 25
Thanesar, 325
Theodosius, 312, 418
Thomas, Kempisli, 337
To-pa, 418
Thot, 91
Thraşak, 480
Ti, 433
Tiberius, 310
Tibet, 301, 328, 335, 380, 456, 477-487
T'ien, 433
T'ien-t'ai mezhebi bkz. Tendai mezhebi.
Timaeus, 244
Ting, 384
tirthankara, 218, 229
Titus, 310
Todaiji Tapınağı, 456
Toda, 45 dil, 158
Togorş, 45
Tokugava Şogunluğu, 472
Tolstoy, 63, 186
Topal kral, 372
Toprak Ana, 43, 112 *ayrıca bkz.* Ana Tanrıça.
totem, 379
Traianus, 310
trigramlar (i Çing), 391
Tristan ve Isold, 328, 395n
trisula, 169
trivarga, 28
Truva atı, 195
Trungyi, 482
Ts'an-t'ung-ç'i, 416
Tsukiyomi-non-Mikoto, 446
Tsunemori, 465
Tsung Ç'ih, 420
Tsung-p'ing-t'ai-lo cennet, 430
Tufan (mitosu), 119, 123-129, 134, 156, 181, 363, 366, 372-373, 376
Tufan öncesi krallar, 119
tuğla, 44, 55-56, 64-66, 76-77, 84, 96-97, 103, 150, 171, 241
Tumuli bkz. monadlar.
Tuna, 175, 358
tunç, 150, 173, 283, 376, 439
Tunç Çağı, 203, 277, 283 Çin, Hindistan, Japonya, Mezopotamya, Mısır,
tunç, Şang, 378, 380, 385
Tung Fu, 369
Tunhuang, 379
Türkik halklar, 418, 422
Türkistan, 175
Türkler, 327

Türkmenler, 286
Türlerin Kökeni (*Origin of Species*), 118
Tzu Ssu, 397
tzu-jan, 414, 418, 425

U

Udgatri rahibi, 191
Udgitha, 191
Udraka, 262
Ugraşrava, 322
Uhlenbeck, C. C., 176
ujigami, 453
Ujjain, 242, 284
Uma Haimavati, 202
Umma, 141
upanişad, 197-198, 201-202, 207
Upanişadlar, 196, 200-201, 204
upaya, 468
Upwaut ("Yol Açıcı"), 62, 80
Uqair, 43, 44
Ur, 109, 123, 129, 141, 157 mezarlar, 13, 50, 69, 117, 124, 172, 471 *ayrıca bkz.* Sümerler.
Uraeus Yılanı, 95
Uranos, 112
Uruk dönemi, 46, 48
Usirraf, 102
utsarpini, 216, 218
Utu, 128, 130, 248
Uyemon no Hyoge, 472
uza, 484

Ü

Üçayaklı Li, 359

V

Vachaspatimişra, 33
vaftiz, 111
Vaidehi, 294, 301
vaikriyika, 223
Vairoçana, *ayrıca bkz.* Güneş Buddhası.
Vaisali, 475
Vaişampayana, 322
Vaişya kastı, 192, 200, 324-325
vajra, 461
Vallabhacharya, 326
Vamaçariler, 342
Vang Hui-çih, 415
Vardhanalar, 325
Varuna, 68, 174, 176-177, 180-181, 183, 190, 192, 194, 220, 317
Vasiştha, 184
Vasu, 314
Vayu, 188, 201-202
vecd, *ayrıca bkz.* şamanlık.
Vedalar, 156, 182-183, 187, 191, 195, 197, 201, 206, 210, 237, 251, 272, 317, 321, 348, 384, 387
Vedantasara, 404
Vedik mitoloji ve Brahmanizm, 188-197, 200, 202, 204, 272 evrenin düzeni, 178, 180 Hinduizm, 182, 191, 206 Indus Vadisi, 178-181, 185, 204 Mezopotamya, 177, 181 panteon, 176, 182, 185, 200, 202 Samiler, 178, 180, 248, 272 *ayrıca bkz.* Aryanlar, rta.
Venüs tanrıça gezegen, 46, 48, 113, 136
Verimli Hilal, 150, 172
Verimlilik ritleri *ayrıca bkz.* Ana Tanrıça, fallus tapımı, neolitik,
Vespasianus, 310
Vidura, 318
vidya, 272
Vijayanagar, 348-349
Vindhya tepeleri, 283, 286
vira, 422
Vişiştaçarita bkz. Niçiren.
Vişnu, 45, 69, 183-184, 186, 206-207, 322, 330, 334, 336, 338, 341-342,
Vişnu Purana, 329-330

Vişvakarman, 212
Volga, 195
Vrindavan, 330, 334, 336, 339, 346
Vritra, 181, 183-185
Vu-ling, 403
Vyasa, 33, 314, 316-322

W

Wadjet, 61
wakizaşi, 470
Waley, Arthur, 30, 32, 391, 403-405, 407, 424
Wang Ling, 379
Ward, William, 71
Warner, Langdon, 453, 462, 473
Watts, Alan W., 467
Wen, 392
Wen-tsung, 425
Wheeler, Mortimer, 157, 241-243, 279, 311
Wieland, 372
Wilhelm, Richard, 392
Wilson, H. H., 342-343
Wilson, John A., 54, 139
Winternitz, M., 182
Woolley, Leonard, 13, 51, 74, 173
Wu (Çou), 383-384, 392, 410
Wu (Lidng), 419-420
wu wei, 407
Wu-t'ai, 426-427
Wu-tsung, 425, 429-430, 435

Y

Yab-Yum duruşu, 335
Yahya, Vaftizci, 111
Yajnavalkya, 18
Yajur Veda, 189
Yakındoğu, 12, 14, 17, 42-43, 50-51, 74, 77, 105, 112, 116, 132, 150-151, 168, 171, 178, 183, 244, 246, 272, 280, 326, 358-359, 378, 383, 456 çekirdek *ayrıca bkz.* Mezopotamya.
yakşa, 151, 201
Yakup, 372
Yama, 317
Yamato dönemi, 439-441, 471
yamyamlık, ritüel, 355
yang, 30-31, 454, 479, 487
Yangçe, 413, 420-421
Yang Çu, 402
Yangşao kültürü, 355, 358, 361, 376, 378, 380
Yang Şao Tsun, 358
Yang Ti, 421
Yao, 354, 361, 363, 365-369, 374, 384, 391, 395
yaratılış mitosları, 15, 17-22, 37, 88-92, 111-116, 133, 362
Yasacı Okul, 403, 408
Yaşodhara, 251
yayılım ve koşut gelişim, 149, 154-156
Yayoi dönemi, 438, 441, 473
Yehova, 38, 236
Yen, 374
Yeni Gine, 171
Yeniden doğum, 138, 182, 243, 293, 295 *ayrıca bkz.* diriliş ölen ve dirilen tanrı, kral-öldürme, tanrı-kral kurbanı.
Yeni-Konfüçyusculuk, 360, 430, 435
Yenisey, 357
Yen Ti, 364, 411
yılan simge olarak, 170, 214, 265, 273, 290
Yi (ırmak), 374-375
yin, 391, 393, 433, 487
Yi Yin, 374-376
yoga, 21, 33-35, 40, 168-170, 182, 184-186, 189, 196-198, 200, 203-204, 206, 208-210, 219, 232-233, 248-250, 268, 271-274, 280, 292, 323, 328, 330, 335, 340, 343, 348, 398, 404, 467
Yoga-bhaya, 30

Yoga Sutra, 33-34
yoni, 170, 336, 393
Yuan, 360
Yudhişthira, *ayrıca bkz.* Pandavalar.
Yukatan, 380
Yu Min, 374
Yunanistan uygarlığı, 132, 240-241 dil, 281 Hindistan, 227, 240, 243, 245, 266, 277, 284-286, 291, 302, 410 mitoloji, 37-38, 138, 177, 372
Yunkang mağaraları, 413
Yu Şih, 374
Yû, 389
Yû, Büyük, 354, 361, 365, 367, 370-373, 376, 391, 410
Yüan hanedanı, 360
Yüe-Çi, 286, 294 *ayrıca bkz.* Kuşhanlar.

Z

Zdansky, Otto, 354
Zen Buddhizm, *ayrıca bkz.* Buddhizm-Japonya.
Zer, 76, 83, 85, 96
Zerdüşt, 15-16, 235, 237-239, 248, 274, 277, 294, 302
Zerdüştçülük, 220, 236-238, 293, 409
Zet, 76
Zeus, 36, 38, 43, 110, 126, 284
Zhob Vadisi, 151
zıt çiftler, 162, 87, 26
zigguratlar, 109-110, 116
Zimmer, Heinrich, 202, 237, 270, 279, 288, 303, 397
Ziusudra, 122, 127-128, 130
zodyak, 108, 120
Zoser, 96

Joseph Campbell

Doğu Mitolojisi

Çeviren: Kudret Emiroğlu

Kırılmamak için bükül,
Düz olmak için eğril,
Dolmak için boşal,
Parçalan ki yenilen.

Doğu Mitolojisi, Hint, Çin ve Japonya'nın felsefe, sanat ve siyasetini, tarih ve toplumsal yapısını, mitoloji aracılığıyla, kökenlerine inerek, karşılaştırmalı bir yaklaşımla ortaya koymakta ve Doğu gizemini ülkemizde ilk kez bütünlüklü olarak sunmaktadır. Yaşam karşısında birey adına ve toplumun bir üyesi olarak üretilen kültürel yanıtların tanrısız erdemini irdeleyen Campbell, kendine özgün alanı ve çelişkileriyle Doğu'nun öyküsünü anlatırken, yine insanlık serüvenini dile getiren mitoloji hazinesinin ortak anahtarlarını sorguluyor.

İmge Kitabevi Yayınları
www.imge.com.tr
ISBN 975-533-051-8
9 789755 330518

24000000